YU ISSN 0352–5732/UDK 3(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

121

НОВИ САД
2006

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ 121

МАТИЦА СРПСКА
1826

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

З Б О Р Н И К
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
PROCEEDINGS FOR SOCIAL SCIENCES

Покренут 1950. године
До 10. свеске (1955) под називом *Научни зборник*, серија друштвених наука, од 11. свеске (1956) – *Зборник за друштвене науке*, а од 76. свеске (1984) под данашњим називом

ГЛАВНИ УРЕДНИЦИ
Др Милош Јовановић (1950), Живојин Бошков (1951–1952),
Рајко Николић (1953–1965), академик Славко Гавриловић (1966–1969),
др Александар Магарашевић (1970–1973), др Младен Стојанов (1974–1999),
др Милован Митровић (2000–2004), др Часлав Оцић (2005–)

121

Уредништво
Др САЊА ЂАЈИЋ
Др БРАНИСЛАВ С. ЂУРЂЕВ
Др МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ
Др БОЖО МИЛОШЕВИЋ
Др МИЛОВАН МИТРОВИЋ
Др ДРАГО ЊЕГОВАН
Др ЧАСЛАВ ОЦИЋ, дописни члан САНУ
Др МИЛИЈАН ПОПОВИЋ
Др АЛЕКСАНДРА ПРАШЧЕВИЋ
Др ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ, дописни члан САНУ

Ову тематску свеску Зборника уредили су:
др Бранислав С. Ђурђев (главни уредник) и
Новка Мојић, Ђорђе Ракочевић, Цветанка Савић (чланови)

Главни и одговорни уредник
Др ЧАСЛАВ ОЦИЋ, дописни члан САНУ

YU ISSN 0352–5732/UDK 3(05)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

121

НОВИ САД
2006

САДРЖАЈ
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Бранислав С. Ђурђев, Изазови депопулације – Challenges of Population Decline 11
Радислав Бугарин, Иво Маринић, Неке карактеристике развоја становништва Војводине – Some Characteristics of the Development of the Population of Vojvodina 19
Анкица Кубуровић, Демографска слика породице у Војводини према попису 2002. године – Demographic Picture of Family in Vojvodina According to the 2002 Census 29
Петар Голубовић, Сузана Марковић-Крстић, Кретање становништва Војводине током XX и почетком XXI века – Population Trends in Vojvodina during the 20th and at the Beginning of the 21st Century . 39
Јелена Предојевић, Домаћинства Војводине по типу насеља на почетку XXI века – Households of Vojvodina According to the Type of Settlement at the Beginning of the 21st Century 49
Иво Маринић, Радислав Бугарин, Миграционе карактеристике становништва Војводине – Migrational Characteristics of the Population of Vojvodina 59
Слободан Ћурчић, Једна мало позната масовна миграција ка Војводини – A Little Known Massive Migration towards Vojvodina 69
Горан Пенев, Војвођанске миграције током 1990-их година: више досељених, мање одсељених – Migrations in Vojvodina during the 1990s: More Immigrants, Less Emigrants. 77
Иван Маринковић, Национално неизјашњени и неопредељени у Војводини 2002. – Nationally Undeclared and Undecided Persons in Vojvodina in 2002. 85
Соња Јовановић, Јелена Лукић, Испитивање веза између броја станова и броја домаћинстава и лица која у њима станују, у АП Војводини, према попису 2002. године – Research on the Relations between the Number of Apartments and the Number of Households and Persons Living in Them in The Autonomous Province of Vojvodina, According to the 2002 Census 93
Весна Лукић, Драгана Матијевић, Општине у Војводини са највећим уделом избеглица: утицај на динамику и структурне карактеристике популације – Municipalities in Vojvodina with the Highest Share of Refugees: Influence on Dynamics and Structural Characteristics of the Population. . 103
Драгица Живковић, Марина Јанић-Сириџански, Јасминка Јовановић, Картографска форма компарације демографских показатеља Војводине – Cartographic Form of Comparison of Demographic Indicators in Vojvodina 111
Снежана Стојшин, Промене у кретању становништва града Новог Сада у периоду између два пописа – Changes in the Population Trends in the Town of Novi Sad in the Period between Two Censuses. 119

Нила Капор-Стануловић, Јелица Петровић, Бити јединче – предност или мана? – To Live as a Single Child – An Advantage or Disadvantage? 127
Артур Бјелица, Нила Капор-Стануловић, Репродуктивна функција и млади – потенцијал, вредновање и фактори ограничења – Reproductive Function and the Young – Potential, Evaluation and Restrictive Factors 135
Мирјана Рашевић, Одлагање рађања у оптималној доби живота – основна демографска цена 1990-их у Србији – Postponing of Childbearing in the Optimal Life Age – A Basic Demographic Consequence of the 1990s in Serbia. 141
Гордана Вуксановић, Трансформација породичних односа и њен утицај на природно кретање становништва – Transformation of Family Relations and its Influence on the Natural Increase in Vojvodina. 149
Гордана Ковачек-Станић, Породични закон Србије из 2005. године у контексту планирања породице – The Serbian Family Act from 2005 in the Context of Family Planning. 157
Ана Гавриловић, Популациона политика локалне самоуправе: потребе, могућности и ограничења – Population Policy of Local Self-Government: Necessities, Possibilities and Limitation 171
Емилија Николић-Ђорић, Катарина Чобановић, Беба Мутавџић, Релација социо-економских и демографских показатеља развоја становништва Војводине – Relation of Socio-Economic and Demographic Indicators of the Development of Population in Vojvodina 187
Мирјана Девеџић, Промене у репродукцији становништва Војводине – Changes in the Reproduction of Vojvodina Population. 197
Миодраг Тодоровић, Олица Радовановић, Абортус-значајан проблем јавног здравља и детерминанта биолошке репродукције – Abortion – A Significant Problem of Public Health and a Determinant of Biological Reproduction 207
Биљана Станковић, Знање, ставови и понашање младих релевантни за планирање породице – резултати дубинског истраживања – Knowledge, Opinions and Behaviour of the Young Relevant for Family Planning – results of an in-depth research 217
Ристо Прентовић, Потенцијали предшколских установа на плану демографског развоја Војводине – Potentials of Pre-school Institutions in the Field of Demographic Development of Vojvodina. 227
Јанко Дрча, Старење становништва и социјална заштита старих у Војводини – Ageing of the Population and Social Protection of Old Persons in Vojvodina 241
Владимир Никитовић, Процес демографског старења у Војводини и Централној Србији током последње две деценије 20. века – The Process of Demographic Ageing in Vojvodina and Central Serbia during the Last Two Decades of the 20th Century. 249
Саша Марковић, Однос Матице српске према демографској структури становништва Војводине између два светска рата – Attitude of Matica Srpska towards the Demographic Structure of the Population in Vojvodina between Two World Wars 259

Софија Аџић, Транзиција и промена економске структуре становништва Војводине између два пописа – Transition and the Change of Economic Structure of the Population of Vojvodina between Two Censuses 269
Јован Плавша, Милка Бубало-Живковић, Ко је најстарији у Војводини? – Who is the Oldest in Vojvodina? 281
Дара Петковић, Рајко Врањеш, Процес старења становништва Војводине – The Process of Ageing of the Population of Vojvodina 293
Зоран Миловановић, Старосна структура становништва Војводине према територијалној и националној припадности – Age Structure of the Population of Vojvodina according to Teritory and Nation 305
Мирјана Бобић, Брачност становништва Војводине на почетку трећег миленијума – Marital Status of the Population of Vojvodina at the Beginning of the Third Millennium 313
Нада Половина, Демографски раст у контексту развода брака и ванбрачног партнерства – Demographic Increase in the Context of Divorce and Extramarital Partnership 325
Катарина Чобановић, Живојин Петровић, Пољопривредно становништво АП Војводине и рурални развој – Agricultural Population of the Autonomus Province of Vojvodina and Rural Development 333
Нада И. Видић, становништво са вишим и високим образовањем у Војводини – Population with the High and Higher Education in Vojvodina . . 341
Ирен Габрић-Молнар, Виталне карактеристике, образовна структура и перспектива војвођанских Мађара – Vital Characteristics, Educational Structure and Perspective of the Hungarians in Vojvodina 359
Нада Радушки, Етнички диверзитет становништва Војводине – попис 2002. године – Ethnic Diversity of the Population of Vojvodina – the 2002 Census 369
Жељко Бјељац, Демографско кретање румунске популације у Војводини – Demographic Trends of the Romanian Population in Vojvodina 375
Радмила Вићентијевић, Жене и мушкарци у Београду (кроз статистику) – Women and Men in Belgrade (through Statistics) 383
Игор Јокић, Бранко Ристановић, Узроци и последице промена етничке структуре у општини Темерин у XX веку – Causes and Consequences of the Changes in the Ethnic Structure of the Temerin Municipality in the 20th Century 391
Радослав Стевановић, Природно кретање становништва Војводине по типу насеља – Natural Trend of the Population of Vojvodina according to the type of Settlement 399
Анђелија Ивков, Бранислав С. Ђурђев, Милан Цветановић, Промена нупцијалитета у војвођанским селима – Change of Nuptiality in the Villages in Vojvodina 411
Дренка Вуковић, Социјалне импликације демографских промена у земљама Европске уније – Social Implication of Demographic Changes in the European Union Countries 423
Драшко Маринковић, Стање и перспективе демографског развоја геопростора Републике Српске – State and Perspectives of the Demographic Development of the Geospace of the Republic of Srpska. 435
Имре Нађ (Imre Nagy), Неколико обележја миграције војвођанске елите – Some Characteristics of Migration of the Vojvodina Elite 445

Тибор Сарвак (Tibor Szarvak), Жолт Собослаи (Zsolt Szoboszlai), Идентитет; традиција, друштво. Искуства из јужномађарске регије Велике низије – Identity; Tradition, Society. Experiences from the South Hungarian Region „Great Plain“ 457
Габор Пириши (Gábor Pirisi), Андраш Трочањи (András Trócsányi), Демографска кретања у Мађарској на прекретници миленијума – Demographic Trends in Hungary at the Twin of the Millenium 465
Олица Радовановић, Миодраг Тодоровић, Демографско старење и перспективе Буџака – Demographic Situation and Perspectives of Budžak 479

САОПШТЕЊА
PRESENTATIONS

Јованка Вуковић, Пронаталитетне активности система дјечије заштите у Републици Српској – Pro-natality Activites of the System of Child Protection in the Republic of Srpska 487
Емил Каменов, Остваривање циљева популационе политике у предшколској установи – Realization of the Gods of the Population Policy in a Pre-school Institution. 499
Мирјана Шуљманац-Шећеров, Душица Дурман, Запошљавање и запосленост у Војводини и кретање на тржишту рада – Employing and the Level of Employment in Vojvodina and the Trends at the Job Market 503
Вилмош Крижан, Са великим породицама у Европу – With Large Families to Europe 513

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
COMMENTS AND REVIEWS

Драго Његован, Етнодемографија Баната (Josef Wolf, Entwicklung der ethiniscen Struktur des Banats 1890–1992, Deustsche Fassung, Wien 2004) 515

У организацији Покрајинског секретаријата за демографију, породицу и друштвену бригу о деци и Комисије за популациону политику Извршног већа АП Војводине, као и Матице српске и Новосадског универзитета, у Новом Саду је 10. и 11. новембра 2005. одржан Трећи симпозијум о демографском развоју АП Војводине и суседних региона.

Као и претходни, овај, трећи по реду, симпозијум био је највећи скуп демографа у Србији. Пријављено је 67 реферта, међу којима 14 из иностранства.

Циљ симпозијума био је да упореди популационе процесе у Војводини са савременим популационим трендовима у другима деловима наше републике и у окружујућим суседним регионима. Ова сазнања треба да укажу на све последице које ће депопулација изазвати у будућности и да омогуће осавремењавање програма демографског развоја.

Текућа старосно-структурна транзиција олакшава земљама у развоју досезање миленијумских развојних циљева, као што су побољшање исхране, здравља, образовања, али она неизбежно води и депопулацији. Модерном свету све је јасније да су људски ресурси ограничени и да свако промишљање будућности мора водити рачуна о минимуму становништва који је потребан да одржава постојећу инфраструктуру.

Данас се поново уверавамо да куповина радне снаге, којој прибегавају богате земље запада, није одрживо решење на дуги рок, јер промене лингвистичке и културне композиције не значе и спонтани настанак мултикултуралности. Због тога, нужно је пажљиво сагледати примену разних мера популационе политике, јер свака од њих испоставља трошкове: финансијске, политичке, грађанске...

Симпозијум је био усредсређен на пет целина:

– Становништво АП Војводине према попису 2002. године;
– Програм демографског развоја АП Војводине и суседних региона;
– Будућност становништва АП Војводине и суседних региона;
– Структуре становништва и
– Демографско стање у суседним регионима.

У овом тематском броју Зборника објављују се сви позитивно оцењени радови са овог научног скупа. Наредни симпозијум заказан је за 2009. годину, са намером да буде још обухватнији и бројнији, као и да један од покровитеља буде и Европска асоцијација за популационе студије (ЕАПС).

Уредник тематског броја
Бранислав С. Ђурђев

УДК 314.87
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Бранислав С. Ђурђев
Природно-математички факултет,
Департаман за географију, туризам и хотелијерство
Трг Доситеја Обрадовића бр. 3, 21000 Нови Сад
E–mail: djurdjev@uns.ns.ac.yu

ИЗАЗОВИ ДЕПОПУЛАЦИЈЕ

САЖЕТАК: У раду се указује на предности и ограничења текуће старосно-структурне транзиције. Старосно-структурна транзиција може олакшати остварење миленијумских развојних циљева. Ипак, она не може осигурати одрживи демографски развој и отклонити опасност од изумирања појединих народа и/или држава. Овде могу помоћи једино јасно дефинисан програм планирања породице и велика финансијска средства којима ће се такав програм дугорочно подржавати.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: старосно-структурна транзиција, депопулација, развојни циљеви, одрживи демографски развој, планирање породице.

У последњој четвртини двадесетог века фертилитет је значајно опадао у свим деловима света. Пре тридесет година стопа укупног фертилитета, тј. број деце које би једна жена родила ако стопе рађања остану непромењене током њеног фертилног периода, била је близу петоро деце. До краја двадесетог века стопа укупног фертилитета у свету опала је испод нивоа од троје деце по жени.

У периоду 2000–2005. у чак 84 земље фертилитет је био на нивоу простог обнављања или испод тог нивоа. Ове земље чиниле су 2,8 милијарди или 45% светског становништва. Низак фертилитет брине све већи број држава у развијеним регионима. Више од половине држава у тим регионима сматра да је њихов фертилитет пренизак. Од 39 таквих земаља, 27 је у Европи а 9 у Азији (United Nations, 2005b).

У расправама о становништву и развоју, пажња је преусмерена са проблема прекомерног раста на проблем старења. Но, старење је само једно

* Рад је део пројекта *Проблеми природног прираштаја сеоског становништва АП Војводине* кога финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

лице *старосне-структурне транзиције* која обухвата све старосне групе. Када удео старих и оптерећеност старачким контингентом почне да расте то је крај старосно-структурне транзиције, али пре тога становништво неке земље суочиће се са старосно-структурним изазовима (образовање за децу, посао за младе) који могу бити и значајнији од терета који ће представљати старо становништво. Старосно-структурна транзиција оцењује се као велика шанса („демографски бонус“, „трачак наде“) за многе *земље у развоју* јер знатно пре појаве проблема старења мења се однос између издржаваног и радно активног становништва у корист овог другог (CICRED, 2005).

Ограничено време ове шансе нужно је искористити за досезање миленијумских развојних циљева[1] јер је то препоручени пут за превенцију демографске кризе и осигурање одрживог развоја:

– Искорењивање сиромаштва и глади;
– Досезање универзалног основног образовања;
– Промоција једнакости полова и јачање улоге жена;
– Смањивање смртности деце;
– Побољшање здравља мајки;
– Борба против ејдса, маларије и других болести;
– Осигурање одрживе околине;
– Изградња глобалног партнерства за развој.

Синергија која постоји између развојних циљева олакшаће њихово свеукупно испуњење. На пример, јачање улоге жена допринеће смањењу фертилитета у земљама у развоју, јер ће парови имати жељени број деце (за сада је стварни број још увек много већи), а то ће олакшати економски раст, смањити сиромаштво и смртност деце, побољшати здравље мајки и ограничити ширење ејдса.

Но, ако је најважнији циљ одрживи развој људског рода онда ни испуњење свих миленијумских развојних циљева није довољно. То доказује пример *развијених земаља*, које су испуниле све миленијумске развојне циљеве, али нису осигурале самосталан и одржив демографски развој.

Модерном свету све је јасније да су људски ресурси ограничени и да свако промишљање будућности мора водити рачуна о минимуму становништва који је потребан да одржава постојећу инфраструктуру.

Према средњој варијанти фертилитета очекује се да ће становништво света порасти за 2,6 милијарди у периоду од 45 година, са 6,5 милијаради у 2005. на 9,1 милијарду у 2050. Сав овај раст десиће се, међутим, у земљама у развоју, док ће у многим развијеним земљама број становника опадати. Очекује се да ће се становништво Русије до 2050. године смањити за чак 35 милиона, Украјине за 23, а Јапана за 15 милиона (United Nations, 2005b). Према пројекцијама публикованим у априлу 2005. број становника Европске уније повећаваће се до 2025. а затим ће опадати и до

[1] Миленијумски развојни циљеви усвојени су у Уједињеним нацијама 2000. године од стране 147 шефова држава или влада.

2050. биће мањи за 1,5% него на почетку 2004. Број становника повећаваће се захваљујући углавном усељавањима, док ће број умрлих бити већи од броја живорођених почев од 2010. Међу земљама чланицама ЕУ највеће релативно смањење броја становника очекује се у Летонији (–19,2%), а апсолутно у Немачкој (–7,9 милиона). Квантитативно опадање значиће погоршање квалитета становништва. Удео становништва радно способног узраста (између 15 и 64 године) у укупном становништву опашће са 67,2% у 2004. на 56,7% (у Шпанији на само 52,9%) у 2050, а што представља укупно смањење за 52 милиона становника радно способног узраста у земљама Уније. Удео становништва млађег од 15 година опашће са 16,4% у 2004. на 13,4% (у Италији на само 11,2%) у 2050, док ће се пропорција старих 65 и више година скоро дуплирати, порашће са 16,4% у 2004. на 29,9% (у Шпанији и Италији на преко 35%) у 2050. (Eurostat, 2005).

Исконски страх од смрти резултовао је најразноврснијим мерама за *продужење људског века*. Треба рећи да продужење људског века и није мера која се спроводила ради заустављања депопулације. Продужење људског века пратило је процес модернизације и знатно је убрзало пораст становништва у свету. У условима константног фертилитета стопа раста повећава се за 38 промила када се очекивано трајање живота повећа са 20 на 70 година. Међутим, што је људски век дужи свако даље продужење има све мање ефекте на популациони раст. На пример, продужење људског века са 20 на 30 година повећава стопу раста за 14 промила, а са 60 на 70 година само за 4 промила. Ако је нето стопа репродукције мања од јединице, ни бесмртност неће значити непрекидан раст. Дакле, продужење људског века у будућности неће битније утицати на стопу раста (C o a l e, 1959).

Глобални одговори на страх од изумирања резултирали су у модерном свету са неколико различитих мера популационе политике (T e i t e l b a u m, W i n t e r, 1985):

1. мерама које ограничавају приступ средствима контроле рађања,
2. мерама за повећавање усељавања,
3. мерама за прилагођавање демографским променама,
4. мерама које теже да повећају фертилитет позитивним подстицајима.

Ограничавање приступа средствима контроле рађања одувек је било непопуларно и коришћено је у тоталитарним режимима. „... У настојању да подигну стопу наталитета Румунија у периоду 1966–1989. година, Бугарска, Чехословачка и Мађарска у више наврата, као и Пољска у деведесетим годинама, одлучиле су се на мање или више рестриктивну политику према намерном прекиду трудноће. Но, очекивани дуготрајни ефекти у смислу повећања нивоа рађања нису остварени“ (Р а ш е в и ћ, 2001, 75). У блажем облику сличне мере могу се препознати и у неким демократским земљама у виду забране неких метода контрацепције, непостојања могућности за стерилизацију...

Мере за повећавање усељавања на делу су у богатим земљама, које купују радну снагу. У САД се ових година усељава више од милион људи годишње, а то је више усељеника него у декади најинтензивнијег насељавања ове земље, 1901–1910. године, када се досељавало мање од 900 хиљада лица годишње.

Настојање да понуда стране радне снаге буде што већа, а њена цена што мања може бити и објашњење промењеног става САД према програмима планирања породице. На конференцији о становништву одржаној у Мексику 1984. године САД су потпуно промениле позицију у односу на популациону конференцију у Букурешту 1974. Њихова делегација сада је уствpдила да је популациони раст неутрални феномен и да је за успоравање раста кључно слободно тржиште. Ово је веома изненађујућа позиција, уз неколико измењених фаза, овакво тврђење могло би се приписати наступу Кине у Букурешту десет година раније, тј. да уз одговарајући економски систем проблеми популационог раста нестају (M u r r a y, 1985).

Изгледа да је разлог промени става врло прецизна рачуница. Према израчунавањима познатог америчког демографа Томаса Еспеншеда (E s p e n s h a d e 1980) у 1980. години директни трошкови исхране, одеће, становања, медицинских услуга, образовања до навршене 18 године и још четири године колеџа коштају родитеље 85000 долара по детету, а уз индиректне трошкове (изгубљену зараду мајке) ови трошкови пењу се на 100 хиљада долара код породица са средњим приходима. Ова процена је за 30% већа од процене за 1977, а то значи да су данашњи трошкови подизања деце много, много већи. Увозом едуковане радне снаге која је у најбољим годинама смањују се ове огромне демографске инвестиције, које смањују штедњу и производна улагања. Медијско противљење најезди радне снаге са југа је цинично. Запад зависи од те радне снаге, тражи ту радну снагу, али инсистира на праву да одабира само оне који су здрави, у пуној радној снази, образовани, који знају језик...

Оваквим мерама решавају се краткорочни проблеми недостатка радне снаге, али се у дугорочном смислу јављају проблеми који прате смену једног становништва другим становништвом. Према пројекцијама Бувијеа и Девиса (B o u v i e r, D a v i s, 1982) ако САД буду имале годишњи миграциони салдо од милион људи (а сада је то управо случај) у њима ће до 2080. године удео белаца (не-Хиспаноамериканаца) опасти са скоро 80% колико их је било 1980. на мање од 50% становника. Слична тенденција је све видљивија и у западноевропским земљама. Промене расне и етничке структуре неизбежно значе и промене лингвистичке и културне композиције тога друштва.

Прилагођавање демографским променама може значити да земља захваћена депопулацијом технологијом настоји да надомести недостатак радне снаге у одређеним секторима економије. Пошто ова мера није лако остварива прибегава се реформи пензијског система, а која обавезно значи подизање старосне границе за државну пензију и/или смањивање износа

државних пензија. Ова мера има високу политичку цену, буне се сви – и радно активни и пензионери.

Нужно је омогућити што нормалнији свакодневни живот својим остарелим грађанима:

– претварањем вишка школа у старачке домове,

– уклањањем архитектонских препрека, ивичњака у граду, увођењем лифтова у аутобусе, стимулисањем кућне доставе робе.

Мере за повећање фертилитета позитивним подстицајима примењиване су у разним комбинацијама и интензитету у већини држава са недовољним рађањима и имале су ограничено дејство, пре свега временско. Један од важних разлога могао је бити и у чињеници да у мноштву мера неке од њих нису биле погодне за коришћење, а да су се неке од њих неким корисницима чиниле недовољно подстицајним. Зато, стимулус мора бити једноставан, јасан, свима доступан, разумљив и привлачан.

Деца код нас већ одавно не значе економску добит, те су традиционално ниске норме досегле критичне вредности. У таквој ситуацији није чудо да неки мислиоци сматрају да се у модерним друштвима деца рађају само због јединственог задовољства које пружа родитељство.

Дакле, основни постулат мора бити: *већи фертилитет мора бити економско преимућство*. Ако су деца делом и нормално добро, као и свако друго, друштво без довољно деце мора понудити и цену како би „купило“ дете више. У оваквој ситуацији није се захвално залагати за већа издвајања. Но, посматрајући дистрибуцију породица према броју деце у подручјима која немају проблема са обнављањем становништва, закључујемо да се не треба плашити да ће број породица са троје, а поготово са више од троје деце, бити нарочито велики.

Као алтернативне могућности, у модерном свету све су озбиљнији предлози да мајке на изборима треба да имају додатни глас за свако малолетно дете, а да радно способни треба да уплаћују део свог пензијског осигурања директно својим родитељима (D e m e n y, 1986). Тако би и радно способни били стимулисани да имају више деце која би им, у старости, надокнадила уплате сопственим родитељима и повећала пензију. Последњим решењем поново бисмо дошли у ситуацију да нас наша деца „лебом ране“.

Универзални циљ је досезање нивоа стационарног становништва где неће бити потребе за прекомерним демографским инвестицијама али ни проблема са заменом генерација.

А МИ?

Јасно је да је време „демографског бонуса“ за нас одавно прошло али и да ћемо ми „захваљујући“ малом фертилитету до рока од 2015. године испунити све миленијумске циљеве.

У циљу повећања фертилитета становништва планирање породице мора бити тако формулисано да узима у обзир број деце који је потребан

и да води рачуна о механизму дејства многобројних фактора. Потребна је друштвена акција која подразумева посебно истраживање проблема, мера и искустава код сличних популација у свету, као и праћење остварених резултата (Ђ у р ђ е в, 2004).

Јасно је да свака од поменутих мера има и предности и мане и да свака од њих испоставља и трошкове: финансијске, политичке, грађанске...

Велики временски распон који постоји између примењених мера и очекиваних резултата додатно отежава борбу против депопулације. Доносиоци мера су политичари чији је мандат обично краћи од времена које је потребно да мера покаже резултате. Због тога, они избегавају да се заложе за улагање великих финансијских средстава чија ће се оправданост можда показати тек после 20–25 година.

У сваком случају, можемо закључити да ће борба за људске ресурсе бити све заоштренија. У конкуренцији развијеног света ми не можемо рачунати на куповину радне снаге. Морамо је, дакле, сами узгајати и настојати да је овде и задржимо.

У процесу јачања улоге жене, као једног од миленијумских циљева, поред промоције жена лекара, банкара, научних радника потребно је на исти начин промовисати и професију жене мајке, тј. промовисати оне жене из добростојећих породица које имају троје или четворо деце.

ЛИТЕРАТУРА

B o u v i e r, L.F., C.E. D a v i s (1982): The Future Racial Composition of the United States. U.S. Government Printing Office, Washington D. C.

B r o w n, F. G e o r g e (1984): Conference Report: United Nations International Conference on Population, Mexico City, 6–13 August 1984. Studies in Family Planning, pp. 296–302.

CICRED, (2005): Policy Implications of Age-Structural Changes. Comittee for International Cooperation in National Research in Demography, Paris.

C o a l e, A n s l e y (1959): Increases in Expectation of Life and Population Growth. Proceedings of the Conference of the International Union for the Scientific Study of Population, Vienna.

Đ u r đ e v, S. B r a n i s l a v (2004): Koliko dece treba Srbiji? *Stanovništvo*, broj 1–4, str. 29–44.

D e m e n y, P a u l (2003): Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century. Population and Development Review, Volume 29, Number 1, pp. 1–28.

D e m e n y, P a u l (1986): Pronatalist Policies in Low-Fertility Countries: Patterns, Performance, and Prospects. In Kingsley Davis, Michael S. Bernstam, Rita Ricardo-Campbel, editors: Below Replacement Fertility in Industrial Societies. Population and Development Review, A Supplement to Volume 12, pp. 335–358.

E s p e n s h a d e J. T h o m a s (1980): Rising a Child Can Now Cost $85,000. Intercom, Vol. 8, No.9, pp.9–19

Eurostat, (2005): News release. http://europa.eu.int/comm/eurostat

M u r r a y A n n e F i r t h (1985): A Global Accounting. Environment, Vol. 27, No.6, pp. 7–34.
Population Reference Bureau (2002): Family Planning Worldwide 2002 Data Sheet.
Р а ш е в и ћ, М и р ј а н а (2001): Абортус и пронаталитетна политика. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 110–111, стр. 75–82.
R a š e v i ć, M i r j a n a (1997): Faktori prirodnog fertiliteta. *Stanovništvo*, broj 3–4, str. 93–107.
T e i t e l b a u m S. M i c h a e l, J a y M. W i n t e r, (1985): The Fear of Population Decline. Academic press, Orlando, Florida.
United Nations (2003): Population Newsletter. Population Division, Department of Economic and Social Affairs, New York.
United Nations (2004): State of World Population 2004. UNFPA, New York.
United Nations (2005a): State of World Population 2005. UNFPA, New York.
United Nations (2005b): Population Chalenges and Development Goals. Department of Economic and Social Affairs, New York.

CHALLENGES OF POPULATION DECLINE

by

Branislav S. Đurđev

Summary

The paper points out advantages and limitations of contemporary age-structural transition. Age-structural transition may create favorable conditions for fulfillment of millennium development goals, However, it cannot create sustainable demographic development and remove danger of extinction of some nations. The only remedy is family planning program and huge financial resources that will support it for a long period of time.

УДК 314.8(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Радислав Бугарин,[1] *Иво Маринић*[2]
[1] Републички завод за статистику, Шекспирова бр. 4, 21000 Нови Сад
[2] Факултет техничких наука, Трг Доситеја Обрадовића бр. 6, 21000 Нови Сад

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У развоју становништва Војводине испољене су следеће основне тенденције: смањење стопе наталитета, повећање стопе морталитета и опадање укупног броја становника које на њеној територији живи. Сеобе усмерене према иностранству (прво радне а касније због неповољних догађаја у земљи и ратних неприлика) су наглашеније, а затим и снажан имиграциони талас из бивших југословенских република у Војводину. Анализирају се резултати пописа становништва из 2002. године у односу на претходни попис 1991. године у комбинацији са подацима виталне статистике и подацима из евиденције о пријавама и одјавама боравка грађана. Најснажнији фактор који је утицао на резултате пописа садржан је у негативном природном прираштају и повећаном одласку житеља Војводине на рад и боравак у иностранство. Овакво стање је у изесном смислу измењено доласком избеглог становништва и странаца који раде или бораве у Војводини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: развој становништва, миграције, избегло становништво, старење становништва

УВОД

Становништво Војводине се у периоду 1948–2002. године трансформисало од демографске зрелости у следећи стадијум који се описује као стање на прагу демографске старости (пописи 1953, 1961. и 1971), затим прелази у фазу са особинама демографске старости (1981. и 1991) да би се према подацима пописа из 2002. могло окарактерисати као стање дубоке демографске старости.[1] После релативно стабилног развоја након Другог светског рата, при крају XX века, наступио је период бурних дога-

[1] Стадијуме демографске старости и критеријуме за њихово одређивање види детаљније у студији *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*, Београд 1995, стр. 168

ђаја на просторима бивше СФРЈ, са ратом и масовним миграцијама, чији је утицај још више продубио тенденцију демографског старења укупног становништва у Војводини и најважнијих етничких скупина у његовој структури.[2]

Развој становништва Војводине а нарочито повећање и смањење миграција на овим просторима био је, поред утицаја демографских фактора, подложан и снажним утицајима глобалних политичких и стратегијских прилика у свету и код нас. Већ иначе присутна склоност ка миграцијама наглашена је догађајима у којима се Европа уједињавала и постајала све већа сила у свету. Супротно томе, СФРЈ се распала као федерална држава у пет самосталних држава.

Супротно економским миграцијама у другој половини двадесетог века, ратни догађаји и присилне миграције на просторима бивше СФРЈ, утицали су да становништво Војводине и са досељеницима-избеглицама не подмлађује свој састав, него још брже стари.

Расположиви подаци из пописа становништва 2002. године, о виталним догађајима, спољним и унутрашњим миграцијама омогућују да се сагледају и оцене актуелне појаве и процеси у развоју становништва Војводине.

МЕТОДОЛОШКА ОБЈАШЊЕЊА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

Коришћени су званични статистички подаци из посматраних пописа становништва. У стално становништво по попису 2002.године укључена су пописана лица која живе у Војводини годину и више дана, избегла лица и страни држављани на раду-боравку у Србији, као и лица на раду-боравку у иностранству краћем од годину дана. При свођењу података пописа становништва 2002. године на методологију пописа из 1991. године, у стално становништво укључена су сва лица на раду-боравку у иностранству (без обзира на дужину боравка) а искључени су страни држављани на раду-боравку у Војводини.

У комбинацији са подацима виталне статистике и о миграцијама на основу пријава – одјава грађана, добијене су годишње информације о токовима развоја становништва Војводине у међупописном периоду.

У овом приказу утврђене су компоненте развоја и њихов утицај на развој становништва Војводине у међупописном периоду. У ову анализу укључен је и утицај доласка избеглица у Војводину између пописа становништва (1991–2002) на укупан број становника Војводине.

---

[2] Према попису становништва 2002. године у демографској зрелости су Роми, у демографској старости су Црногорци и Југословени, у дубокој демографској старости су Срби и Словаци а у стадијуму најдубље демографске старости су Мађари, Хрвати, Румуни, Буњевци, Русини, Македонци и Украјинци.

КОМПОНЕНТЕ РАСТА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

По попису становништва 2002. године у Војводини је у 467 насеља живело 2.031.992 становника. Овом сталном становништву, поред домаћег становништва које живи у земљи, прибројана су и лица избегла са простора бивше СФРЈ у Војводину (185.815 лица), странци који раде или бораве у Војводини дуже од годину дана, као и лица са краћим радом-боравком у иностранству од годину дана (3.350 лица). То маркира три нове тачке у анализи: 1) прилив избеглих лица, 2) повећање броја одлазака на рад односно боравак у иностранство и 3) пораст учешћа странаца у сталном становништву Војводине. Посебна пажња усмерена је на промене које су се догађале код домаћег становништва, односно становништва које је живело на простору Војводине и 1991. године.

Померања у развоју становништва на простору Војводине у бурним догађајима[3] у последњој деценији двадесетог века боље се могу сагледати сучељавањем података о броју становника из пописа 2002. године са коригованим бројем становника према методологији која је примењивана у попису 1991. године.

По методологији пописа из 1991. године Војводина је 2002. имала 2.098.779 сталних становника, што је више за 84.890 лица од броја утврђеног пописом 1991. г, односно за 4,2%.

Табела 1. – Компоненте раста становништва у Војводини у периоду од 01. 04. 1991. до 31. 03. 2002. године

	Укупно	Природни прираштај			Миграциони салдо
		Свега	живорођени	умрли	
Војводина	84890	– 82636	230156	312792	+ 167526
Општине					
Нови Сад	40842	+ 601	33998	33488	+ 40241
Стара Пазова	12950	– 482	7042	7524	+ 13432
Рума	7516	– 1439	6524	8442	+ 8650
Инђија	7211	– 1939	5095	6533	+ 9455
Панчево	6677	– 3050	13925	16982	+ 9727

Извор података: За становништво Књига 9. Београд, мај 2004. За виталне догађаје књиге Демографија, више књига и општинска статистичка документација.

Према подацима виталне статистике и резултатима пописа становништва 2002. године сведеним на методологију пописа 1991, пораст становника у Војводини од 84.890 резултат је утицаја изразито негативног природног прираштаја у међупописном периоду и значајног позитивног миграционог салда. За једанаест година, по основу природног прираштаја број

[3] Критични моменти су: распад Југославије, ратни догађаји на њеним просторима, санкције Савета безбедности УН-а према Србији и Црној Гори, 78-одневно бомбардовање НАТО пакта, транзиција у југоисточној Европи и прикључења Европској Унији.

становника се смањивао за 7.512 лица просечно годишње, док је прилив становништва по основу позитивног миграционог салда износио је 15.230 становника просечно годишње. Ово је значајна промена у односу на претходни међупописни период (1981–1991) када је пад становништва у Војводини услед емиграција ублажен позитивним растом природног прираштаја од 13,5 хиљада лица.

Иако је у периоду 1991–2002. године природни прираштај становништва у Војводини изразито негативан, остварен је пораст укупног броја становника услед позитивног миграционог салда који је настао као последица избеглиштва из ратом захваћених подручја и досељавања у Војводину.

Појава негативног природног прираштаја захватила је све општине[4] у Војводини, бар једном за последњих четрдесетак година, а у већини њена појава је у континуитету од када је констатована. Војводина у целини са дугорочно ниског и опадајућег, од 1989. године прелази у негативан природни прираштај. Познато је да је прираштај последица утицаја првенствено биолошких фактора и резултат односа између наталитета и морталитета.

Војводина је остварила највећи пад стопе наталитета у другој половини двадесетог века. Стопа наталитета је смањена са 25,5‰ на 9,9‰ у 2000. години. Најинтензивнији пад забележен је у периоду 1950–1960. године од 30,2%. У последњој деценији двадесетог века наталитет опада за даљих 15,9%.

Наталитет у Војводини је низак без обзира на величину насеља и испод просека је у развијеном свету. Просечно годишња стопа наталитета у градовима Војводине била је 10,9‰, а у селима 10,3‰ промила у последњој декади двадесетог века (Б у г а р и н, 2001). Упаљено је црвено светло на семафору, аларм који упозорава на доњу границу ниског наталитета (Б е р и ћ-Б р е з н и к, 1980).

Војводину карактерише, поред ниског наталитета, изразит процес демографског старења, чија је последица регистровање и највишег нивоа морталитета. Познато је да је на овом простору стагнирао морталитет у периоду од 1960. до 1970. године, да би после тога уследио интензиван раст у следеће две деценије. Последња деценија бележи даљи пораст, који се завршава општом стопом морталитета већом од 15‰.

---

[4] Посматрајући по општинама, негативан природни прираштај јавио се: 1964. у Малом Иђошу; 1967. у Бачкој Тополи и Новом Кнежевцу; 1969. у Кањижи, Суботици, Новој Црњи, Новом Бечеју и Чоки; 1970. у Ади, Бачком Петровцу, Бечеју, Ковачици, Пећинцима, Пландишту, Сенти и Сечњу; 1971. у Алибунару и Житишту; 1972. у Ковину, Опову и Србобрану; 1979. у Тителу; 1980. у Бачу; 1982. у Сомбору; 1984. у Вршцу; 1985. у Белој Цркви и Иригу; 1986. у Жабљу; 1987. у Апатину и Зрењанину; 1988. у Оџацима; 1989. у Кикинди и Шиду; 1990. у Бачкој Паланци; 1991. у Инђији и Кули; 1992. у Панчеву, Руми и Сремској Митровици; 1993. у Беочину, Новом Саду – граду и Темерину и 1996. у Врбасу и Старој Пазови.

СТАРЕЊЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Становништво Војводине по великим старосним групама и полу побуђује посебну пажњу јер омогућује сагледавање генерацијске заступљености у укупном становништву и замењивости старије и средовечне генерације младом. Поред тога ова структура омогућује да се сагледају промене бројности радне снаге, као и економска издржљивост становништва у радном добу да обезбеди задовољавајући стандард младих и старих генерација изван радне активности.

Старосни састав становништва је огледало достигнутог степена развоја сваке популације. Демографски потенцијали представљају битну основу привредног и друштвеног развоја. Како је радни и финансијски терет на становништву које живи у земљи, то ће посебна пажња бити посвећена и његовом старењу.

Индекс старења становништва које живи у земљи (Табела 2) има тенденцију која се најчешће описује као потпуно демографско старење становништва. Старење је израженије код женског дела становништва, него код мушког, што се објашњава вишим стопама смртности мушког од смртности женског становништва.

Тенденција депопулације становништва Војводине присутна је и даље код домаћег становништва, јер без избегличког контингента, број становника који живе у земљи износи 1.845.529 лица, што је мање за 120.838 становника у односу на резултате пописа 1991. године, односно за 6,1%. Ако се примени до краја методологија пописа становништва из 1991. године и коригује укупан број становника у 1991. г. за 3.828 лица на привременом раду-боравку у иностранству испод једне године, апсолутно смањење се повећава на констатовани мањак од 124.666 становника у земљи.

Табела 2. – Становништво Војводине које живи у земљи
– према пописима 1981, 1991. и 2002. године

Година пописа	Укупно	Млади, 0–19 година	Стари, 60 и више година	Индекс старења
Укупно				
1981.	1969181	529204	300594	0,568
1991.	1966367	507948	365948	0,720
2002.	2031992	459982	435697	0,947
2002.[1]	1845529	427478	401005	0,938
2002.[2]	186463	32504	34692	1,067
Мушко				
1981.	958626	271230	126344	0,466
1991.	955137	260582	150842	0,579
2002.	984942	235697	181139	0,768
2002.[1]	895329	217687	166606	0,765
2002.[2]	89613	18010	14533	0,807

Женско				
1981.	1010555	257974	174250	0,676
1991.	1011230	247366	215106	0,870
2002.	1047050	224285	254558	1,135
2002.[1]	950200	206791	234399	1,134
2002.[2]	96850	17494	20159	1,152

[1]Становништво у земљи без избеглог становништва
[2]Избегло становништво из Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније и Словеније
[3]Индекс старења представља однос удела старих и удела младих у укупном становништву

ПРЕСЕЉАВАЊЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

На основу обраде података из пријава-одјава боравка грађана, које води Министарство унутрашњих послова Србије, званична статистика сваке године сачињава билансе миграција становништва. За потребе ове анализе интересантни су биланси спољних миграција са Босном и Херцеговином, Хрватском, Македонијом и Словенијом и унутрашњих миграција са Црном Гором, Централном Србијом и Косовом и Метохијом у периоду 1991–2001. године.

Подсећамо да су миграције између република и покрајина у СФР Југославији биле знатне и претежно усмерене ка развијеним подручјима, нарочито према Војводини и Централној Србији. После 1991. године стварањем нових држава на тлу бивше Југославије, унутрашње миграције на дуге дистанце постају спољне. Токови тих миграција готово су идентични, а узроци више нису економске природе, већ ванредних околности које су задесиле бившу државу.

Табела 3. – Биланси спољних миграција Војводине, 1991–2001. године – са бившим републикама СФР Југославије

	Укупно	Б и Х	Хрватска	Македонија	Словенија
СВЕГА					
Досељени	47459	18908	26587	775	1189
Одсељени	10318	5528	4029	600	161
Нето миграције	37141	13380	22558	175	1028
1991–1995.					
Досељени	26675	10531	14614	591	939
Одсељени	6301	2218	3415	533	135
Нето миграције	20374	8313	111999	58	804
1996–2001.					
Досељени	20784	8377	11973	184	250
Одсељени	4017	3310	614	67	26
Нето миграције	16767	5067	11359	117	224

Извор: СГ СЦГ 2004., стр. 55. и ранији бројеви СГ Југославије.

Ове миграције у тесној су вези са догађајима везаним за распад Југославије. Први период показује већи интензитет досељавања у Војводину из Хрватске и Босне и Херцеговине, али и више одсељавања. Остварен је, према овим подацима, позитиван биланс са новоформираним државама. Повратници су најчешће лица родом из ових крајева, као и лица која су службено боравила у издвојеним републикама.

Миграциони биланс је позитиван са све четири формиране државе. Ове миграције су се кретале традиционалним, мирнодопским токовима којима су се кретале и раније.

Унутрашње миграције утицале су на ублажавање депопулације у Војводини.

Табела 4. – Миграциони биланс Војводине унутар Србије и Црне Горе

	Свега	Централна Србија	Косово и Метохија	Црна Гора
Досељено	40222	35220	2296	2700
Одсељено	34817	30150	1051	3616
Нето миграција	+ 5405	+ 5070	+ 1245	– 910

Извор: Исто као у Табели 2.

Војводина је остварила позитиван миграциони салдо са Централном Србијом и Косовом и Метохијом, а негативан са Црном Гором.

РАЗВОЈ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ИЗМЕЂУ ПОПИСА 1991–2002. ГОДИНЕ

У међупописном периоду (1991–2002), догађали су се дивергентни процеси у развоју становништва Војводине. Забележен је пораст укупног становништва (које живи у земљи и иностранству на привременом раду са члановима породице – према методологији пописа из 1991) са 2.013.889 на 2.098.779 становника, што је раст за 84.890 лица, или за 4,2%. Такође, остварен је раст становништва у земљи са 1.970.195 на 2.031.992 лица (према методологији пописа становништва 2002), што представља повећање за 61.797 становника, или за 3,1%.

Табела 5. – Упоредни преглед кретања становништва Војводине – према пописима 1991. и 2002. године

Година	Број становника			Свега = 100		Просечна годишња стопа раста
	Свега	У земљи	у иностранству	У земљи	у иностранству	
Методологија пописа 1991.						
1991.	2013889	1966367	47522	97,64	2,36	–

2002.	2098779	2031992	66787	96,82	3,18	0,4
Методологија пописа 2002.						
1991.	1970195	1966367	3828	99,81	0,19	–
2002.	2031992	2028642	3350	99,84	0,16	0,3

Извор: Упоредни преглед броја становника од 1948. до 2002. по методологији пописа из 1991. и методологији из 2002. године, Књига 9. Београд 2004.

Овде је неопходно поновити да у укупан број становника по методологији пописа становништва из 1991. г. нису укључени странци, али су укључена сва лица која бораве у иностранству без обзира на дужину боравка. Овом броју прикључена су и избегла лица из бивших република СФРЈ са боравиштем у Војводини. По методологији пописа становништва у 2002. г. у стално становништво у земљи укључена су и лица која раде или бораве на раду у иностранству до годину дана, а у 2002. избегла лица, странци и лица на привременом раду-боравку у иностранству до годину дана.

Табела 6. – Обрачун бројног стања становништва Војводине у периоду 1991–2002.

	1991. (попис)	1995. (процена)	2000. (процена)	2002. (попис)
Укупно становништво	2.013.889	2.190.000	2.144.000	2.098.779
Домаће становништво	1.966.367	1.942.000	1.895.000	1.845.529
Избегло становништво	–	196.000	184.000	186.463
Становништво на раду-боравку у иностранству	47522	52.000	65.000	67.148

Извори података: За 1991. и 2002. књиге пописа становништва а за 1995. и 2000. годину посебне обраде статистичких података. Процене броја домаћег становништва и становништва на раду-боравку у иностранству извршио је аутор Р. Бугарин. Број избеглог становништва у 1995. г. је податак Црвеног крста Војводине а за 2000. г. подаци Комесаријата за избеглице Републике Србије (Р а д у ш к и, 2001).

Под појмом домаће становништво подразумева се становништво које је живело у земљи 1991. године. Процене тог контингента становништва дате су на основу података о природном прираштају. Слична процена је извршена и за 2002. годину према којој ова категорија становништва обухвата 1.884.000 становника, што показује разлику од 38.000, чиме су ублажени депопулациони процеси домаћег становништва.

На основу података у претходној табели може се закључити да је депопулација војвођанског становништва у периоду 1991–2002. године изразита. Укупно становништво је порасло за 84.890 лица, домаћег становништва је мање за 120.838, број становника на раду-боравку у иностранству је већи за 19.626 лица, избеглих лица у Војводини је 186.463. У поглављу где се анализирају компоненте раста становништва констатовано је да је

миграциони салдо позитиван и износи 167.526 лица, док је негативни природни прираштај 82.696 лица.

Једине позитивне компоненте у развоју становништва Војводине су прилив избеглог становништва од преко 186 хиљада и нето миграције од 38 хиљада лица као и рад-боравак становништва из иностранства у Војводини. Негативне компоненте су смањење домаћег становништва за 121 хиљаду и повећан одлазак на рад и боравак у иностранство домаћег становништва (око 20 хиљада).

ЗАКЉУЧЦИ

Депопулација војвођанског становништва узела је пуни замах и захтева детаљније изучавање, не само узрока смањења природног прираштаја већ и узрока одсељавања у иностранство млађих генерација, чије су директне последице смањење домицилног становништва а у наредним годинама и смањење природног прираштаја и настављање процеса депопулације Војводине.

Резултати анализе показују изразито ниску репродуктивну способност становништва у Војводини. Промене у бројном стању до којих се дошло између два пописа становништва (1991–2002), односно остварено повећање броја становника, заснивају се, првенствено, на ефектима принудних миграција из бивших република СФРЈ. Истовремено, евидентан је убрзан пад природног прираштаја домицилног становништва и исељавање радно способног становништва у друге земље изван подручја бивше СФРЈ.

Структура принудно досељеног становништва у Војводину није таква да може битније побољшати репродуктивне перформансе укупног становништва у Војводини.

Из свега напред изнетог, произилази да је потребна битнија промена демографске политике којом би се подстакле промене репродуктивне способности становништва у Војводини, побољшао економски положај породица са малодобном децом, побољшала здравствена заштита становништва али и подстакла омладина да тражи и налази перспективу у Војводини, кроз коришћење њених економских потенцијала и стварање услова за просперитетни демографски и економски развој.

ЛИТЕРАТУРА

Берић, Б; Брезник, Д; Станчуловић, Н. (1980): *Депопулација на ширим сеоским подручјима као један од фактора промене животне средине у СР Србији*, Симпозијум Савремене карактеристике и проблеми размештаја становништва СР Србије – II део, Аранђеловац

Бугарин, Р. (2001): *Насеља Војводине и природни прираштај становништва*, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 110–111, Нови Сад

Г а ћ е ш а, Љ; М и л а н к о в и ћ, Ј. (2000): *Ниво и тенденције морталитета према старости и полу у Србији 1950–1998.* Студије, анализе и прикази бр. 40, Савезни завод за статистику, Београд

Избеглички корпус у Србији – према подацима пописа становништва 2002. (2004): Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд

Република Србија (1995): Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године, Републички завод за статистику, Београд

СГЈ, СГСЦГ 1992–2004, Савезни завод за статистику, Београд

Становништво-миграциона обележја (2004): Књига 8, Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002, Републички завод за статистику, Београд

Становништво-мигранти (2004): Књига 20, Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002, Републички завод за статистику, Београд

Становништво – упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002. (2004): Попис становништва, домаћинстава и станова, Подаци по насељима, Књига 9, Републички завод за статистику, Београд

SOME CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF VOJVODINA

by

Radislav Bugarin, Ivo Marinić

Summary

The following basic tendencies were noticed in the development of the population of Vojvodina: decrease in the birthrate, increase in the mortality rate and decline of the total number of the population living in the territory of Vojvodina. Migrations abroad (first to find jobs, and later due to unfavourable events in the country and war disturbances) were more pronounced, and then a strong immigrational wave from the former Yugoslav republics to Vojvodina. The paper analyzes the results of the population census from 2002 in relation to the former 1991 census, combining them with the facts about the vital statistics and the facts from the records concerning the applications for permanent residence and emigration of citizens. The strongest factor which influenced the results of the census was contained in the negative natural increase and in the higher number of the inhabitants of Vojvodina leaving to work and stay abroad. Such a situation was to a certain degree changed after the arrival of the refugee population and foreigners who work and reside in Vojvodina.

УДК 314.6(497.113) „2002"
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Анкица Кубуровић
Институт друштвених наука
Центар за демографска истраживања
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

ДЕМОГРАФСКА СЛИКА ПОРОДИЦЕ У ВОЈВОДИНИ ПРЕМА ПОПИСУ 2002. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Општа демографска слика војвођанске породице анализирана је према подацима пописа становништва 2002. године. Преовлађујући тип породичне заједнице јесте брачни пар са децом. У односу на претходни попис забележен је пораст удела једнородитељских породица. Породица у Војводини је етнички хомогена. Преовладавају породице са средњим нивоом образовања и мушкарца и жене, осим у типу брачни пар без деце где је највећи удео заједница у којима је жена са непотпуном основном школом. Структура породица према активности разликује се према типу породичне заједнице, при чему постоји и родна диференцираност. Најзаступљеније су породице без деце у којима је жена издржавано лице, а мушкарац лице са личним приходом. Код породица са децом најзаступљеније су заједнице у којима су и мушкарац и жена активни и обављају занимање, али је већи удео породица где је само мушкаац запослено лице.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: породица, попис становништва, Војводина

Подаци пописа становништва из 2002. године указују на смањивање удела породичних домаћинстава. Ипак, овај облик заједнице је и даље доминирајући на простору Републике Србије – 78% укупног броја домаћинстава (П р е д о ј е в и ћ, 2005: 412). Према породичном саставу готово 2/3 чине једнопородична домаћинства без других чланова, а близу 10% домаћинства чине две породице. Породица је универзални облик организације живота појединца на микро нивоу.

ПОРОДИЧНИ САСТАВ

Број породица у Војводини 2002. године, 595226, мањи је у односу на претходни попис (1991 – 595226 породица), што указује на структурне

промене организације живота на микро нивоу, које су под утицајем демографског процеса старења становништва и одлагања склапања брака. Размишљање у овом смеру поткрепљено је податком о повећању удела самачких домаћинстава у односу на попис 1991. године, који чине нешто више од 1/5 укупног броја домаћинстава у Војводини. Анализом старосне структуре овог типа домаћинства конкретније би се могао одредити утицај демографских фактора и процеса на пад броја породица и могуће трансформацијске процесе. Смањен је број породица које чини брачни пар без деце, као и брачни пар са децом, док је повећан број породица коју чине један родитељ и деца (Табела 1).

Табела 1. – Структура породице у Војводини према саставу, попис 1991. и 2002.

	2002.		1991.	
Укупно	595226	100,0	599802	100,0
Брачни пар без деце	174292	29,3	191333	31,9
Брачни пар са децом	330762	55,6	343600	57,3
Мајка са децом	71686	12,0	51530	8,6
Отац са децом	18486	3,1	13339	2,2

Извор: РЗС, Документационе табеле, Попис становништва 2002.

Овакав тренд у погледу кретања броја породица према њиховом саставу, забележен и у Централној Србији, могао би се објаснити променама брачне структуре становништва. Повећање удела породица коју чине један родитељ и деца, при чему је то израженије код модалитета мајка са децом (са 8,6% на 12%), може се довести у везу са порастом удела обудовелих (П р е д о ј е в и ћ, 2005:413), што је у значајној мери последица драматичних друштвених дешавања и социо-економске кризе у последњој деценији XX века на овим просторима. Према заступљености једнородитељских породица могло би се рећи да структурне промене приближавају војвођанску породицу моделу породичног живота у појединим развијеним европским државама. Удео породица које чине један родитељ и деца у Војводини 2002. године (15% у укупном броју породица) је већи него у Француској 1999. године (12,3%). Међутим, може се претпоставити другачији карактер трансформацијских процеса породичног облика живота у Војводини у односу на савремене трендове у најразвијенијим европским државама. Удео породица брачни пар без деце у Војводини, близу 1/3 укупног броја породица, је за око 10% мањи него у Француској на крају XX века, што указује на диференцираност у схватању породице, као и мотивима њеног формирања и начину функционисања.

ПОРОДИЦЕ ПРЕМА НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ МУШКАРЦА И ЖЕНЕ

С обзиром на специфичност етничке структуре становништва Војводине анализа породице према националној припадности мушкарца и жене значајна је са становишта расветљавања социо-културолошких особености породице. Удео породица у којима су муж и жена исте националности не разликује се битније према типу породице (Графикон 1).

Графикон 1. – Породице према националној припадности муже и жене

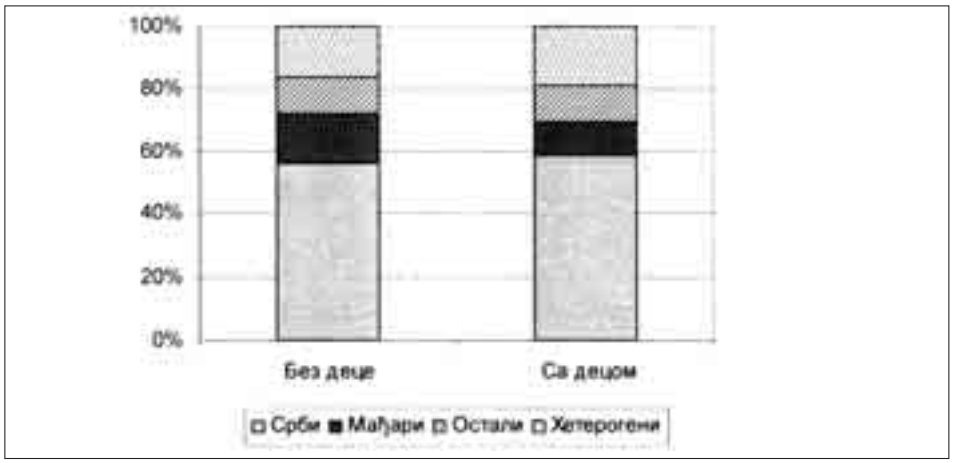

У око 80% случајева без обзира да ли су породице без деце или са децом супружници суисте националне припадности. Етничка хомогеност породица у Војводини је значајна, али је изражена у мањој мери него у Централној Србији, где су у око 95% случајева муж и жена исте националне припадности. Насупрот томе, у Покрајини код више од 1/2 породица без деце и близу 2/3 породица са децом супружници су српске националности. Удео породица у којима су муж и жена мађарске националности нешто је већи код типа брачни пар без деце (око 15%), него брачни пар са децом (око 10%).

Табела 2. – Тип породице и национална припадност мушкарца и жене, у %

Национална припадност мушкарца

	Укупно	Српска	Црногорска	Југословенска	Мађарска	Ромска	Словачка	Хрватска	Остали
Брачни пар без деце	174292	62,5	1,5	1,9	17,8	1,0	0,9	3,0	11,5
Брачни пар са децом	330762	67,1	2,2	2,3	13,0	1,4	0,8	2,5	10,7
Отац са децом	18486	64,8	2,0	2,3	13,9	2,2	0,7	2,7	11,3

Национална припадност жене

	Укупно	Српска	Црногорска	Југословенска	Мађарска	Ромска	Словачка	Хрватска	Остали
Брачни пар без деце	174292	61,4	1,0	1,9	18,6	0,9	0,9	3,7	11,5
Брачни пар са децом	330762	65,5	1,5	2,6	13,8	1,4	0,8	3,1	11,3
Мајка са децом	71686	64,2	1,8	3,1	13,9	1,3	0,7	3,4	11,5

Извор: исто као Табела 1.

Да се породична заједница најчешће формира у оквиру исте етничке групе и да не постоје битније разлике према типу породице указују подаци о уделу породица према националној припадности мушкарца и жене (Табела 2.). Код нешто више од 2/3 породица без деце и породица са децом супружници су српске националности. Код око 1/5 породица без деце мушкарац и жена су мађарске националности, а у модалитету брачни пар са децом они чине мање од 15%.

Етничка структура једнородитељских породица у значајној мери је сагласна са претходна два типа породичног живота, при чему не постоји разлика с обзиром на пол родитеља (Табела 2). У више од 2/3 ових породица мајка, односно отац припадају српској националности, а у нешто мење од 15% су припадници мађарске националности.

ПОРОДИЦЕ ПРЕМА ОБРАЗОВАЊУ МУШКАРЦА И ЖЕНЕ

Код нешто више од 1/2 породица са децом муж и жена имају исти ниво образовања (Графикон). Међу породицама без деце незнатно је већи удео оних у којима су супружници различитог нивоа образовања (51,6%). Брачна хомогамија према образовању манифестује се на различите начине с обзиром на тип породице. Код модалитета брачни пар без деце највећи је удео породица између супружника са непотпуном основном школом (1/5), а више од 1/3 породица коју чини брачни пар са децом супружници имају средњу школску спрему. Анализа ова два типа породице према старосној структури допринела би расветљавању питања да ли је реч о промени понашања у погледу формирања породичне заједнице код млађих генерација или је реч о понашању старијих генерација које имају одраслу децу и живе одвојено. Готово исти однос брачне хомогамије/хетерогамије према образовању забележен је и у Централној Србији, тако да је то феномен који се може разматрати на нивоу српског друштва у целини.

Графикон 2. – Породице према школској спреми мужа и жене

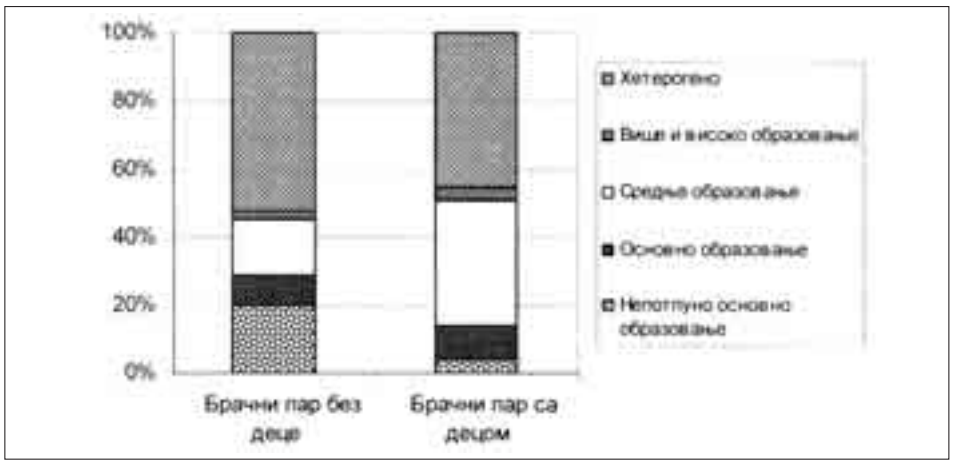

Табела 3. – Тип породице и школска спрема мушкарца и жене, у %

Школска спрема мушкарца

	Укупно	Без школе	Непот-пун	Осно-вно	Средње	Више	Високо	Непо-знато
Брачни пар без деце	174292	2,6	27,9	19,4	37,7	5,5	5,3	1,5
Брачни пар са децом	330762	0,9	7,2	19,8	56,8	5,6	7,9	1,7
Отац са децом	18486	3,2	17,8	21,3	44,2	5,3	6,8	1,4

Школска спрема жене

	Укупно	Без школе	Непот-пун	Осно-вно	Средње	Више	Високо	Непо-знато
Брачни пар без деце	174292	8,0	35,0	26,5	23,8	3,3	2,8	0,5
Брачни пар са децом	330762	2,0	8,5	26,5	50,2	5,6	6,1	1,0
Мајка са децом	71686	7,1	21,4	23,3	36,9	4,9	5,7	0,8

Извор: исто као Табела 1.

Највећи је удео породица у којима је мушкарац са средњим образовањем независно од типа породичне заједнице (Табела 3). У више од 1/2 породица са децом и близу 40% породица без деце мушкарац има средњу стручну спрему. Удео породица без деце у којима мушкарац нема завршено основно образовање је мањи од 1/3 укупног броја ових породичних заједница. У погледу школске спреме жене постоји разлика према типу породице. Код више од 1/3 породица коју чини брачни пар без деце жена има непотпуно основно образовање, што је преовлађујући ниво образовања жене у овом типу породичне заједнице. Код породица са децом највећи

је удео оних у којима жена има средњу школску спрему (1/2). Мањи је удео породица где жена има високо образовање у односу на заступљеност породица са истим нивоом образовања мушкарца, независно породичног састава. Најизраженија разлика према типу породице јесте у случају непотпуне основне школе и код мушкараца и код жена. Знатно је мањи удео породица где су или мушкарац или жена са незавршеном основном школом у укупном броју породица са децом (испод 10%), него што је то случај код модалитета брачни пар без деце. Постоји и неуједначеност учешћа породица где супружници имају високо образовање, али је удео таквих породица релативно мали (испод 10%), независно од типа породичног живота. Најмањи удео породица у којима је жена са високим образовањем забележен је у модалитету брачни пар без деце (мањи од 5%). Једнородитељске породице у највећем броју случајева су са средњом школском спремом независно од пола родитеља (Табела 3). Код више од 1/3 породица коју чине мајка и деца жена има средњи ниво образовања, а код породица отац са децом то је случај код више од 40% тих заједница. У укупном броју породица отац са децом нешто је већи удео породица где он има више и високо образовање у односу на породице мајка са децом. Код оба типа породичне заједнице удео породица у којима су мајка/отац високообразовани је мањи од 10%.

ПОРОДИЦЕ ПРЕМА АКТИВНОСТИ МУШКАРЦА И ЖЕНЕ

Најопштија анализа породичних заједница према активности може се свести на разматрање удела породица према запослености мужа и жене, с обзиром на тип породице. Ово представља расветљавање социјално-економске димензије породице у Војводини. Удео породица према активности мушкарца и жене разликује се према типу породичне заједнице (Табела 4). Код готово 2/3 породица без деце мушкарац је лице са личним приходом. Међу породицама са децом доминирају оне у којима мушкарац припада категорији активан, обавља занимање (више од 70%). Дистрибуција породица према активности жене је нешто другачија. У оквиру типа брачни пар без деце највећа је заступљеност породица у којима је жена издржавано лице (нешто више од 40%), док не постоји значајнија разлика у заступљености породица у којима је жена лице са личним приходом (1/3) и оних у којима припада категорији активна са занимањем (1/4). Међу породицама са децом преовлађују оне у којима је жена активна и обавља занимање (1/2). Код близу 1/3 ових породица жена припада категорији издржаваних лица.

Диференцираност према типу породице испољава се кроз различиту заступљеност породица у којима мушкарац и жена припадају истом модалитету активности (Графикон 3). У оквиру породичног типа брачни пар без деце 1/4 чине породице у којима су супружници лица са личним приходом, што је преовлађујући модел истог типа активности мужа и жене. Ова

чињеница говори о значајном уделу породица без деце старијих генерација. Ипак, само се може претпоставити да они чине највећи удео у овом типу породичне заједнице. Иначе у 1/2 случајева, брачни пар без деце, постоји разлика у активности супружника.

У оквиру породичног типа брачни пар са децом, прилично је уједначена заступљеност породица у којима су супружници истог и породица у којима су различитог модалитета активности (Графикон 3). Највећи је удео породица у којима и муж и жена припадају категорији – активни који обављају занимање (нешто више од 40%). Овај податак може да указује и на неповољност у социо-економском положају породица са децом јер су у мање од половине тих породичних заједница оба родитеља запослена.

Графикон 3. – Породице према активности мужа и жене

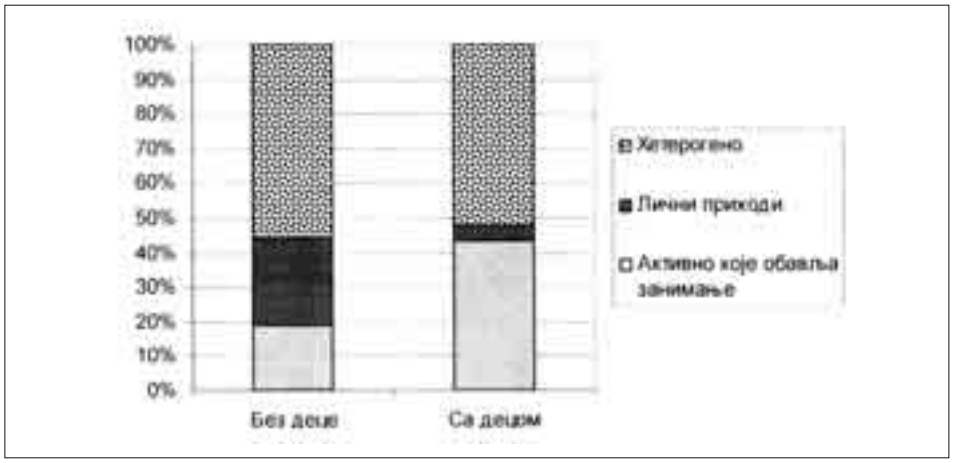

Породице које чине један родитељ и деца имају различиту структуру према активности с обзиром на пол родитеља (Табела 4). Међу породицама коју чини мајка са децом уједначена је заступљеност оних у којима жена припада категорији лица са личним приходом и породица активних жена које обављају занимање (близу 40% у свакој од модалитета активности). У више од 10% породица мајка са децом, жена припада категорији издржаваних лица. Код породица коју чини отац са децом нешто је повољнија структура према активности. Више од 1/2 ових породичних заједница чине оне у којима је отац активан и обавља занимање, а нешто више од 1/3 у којима је он лице са личним приходом. Значајан удео породица у којима је мајка/отац лице са личним примањем међу једнородитељским породицама јесте основа за претпоставку да су те заједнице настале као последица смрти другог родитеља, развода брака и слично.

Табела 4. – Тип породице и активност мушкарца и жене, у %

Активност мушкарца

	Укупно	Активан, обавља занимање	Активан, не обавља занимање	Лице са личним приходом	Издржавано лице
Брачни пар без деце	174292	34,4	5,3	57,2	3,1
Брачни пар са децом	330762	73,3	11,5	13,7	1,5
Отац са децом	18486	53,5	10,2	32,7	3,6

Активност жене

	Укупно	Активан, обавља занимање	Активан, не обавља занимање	Лице са личним приходом	Издржавано лице
Брачни пар без деце	174292	24,4	5,1	29,4	41,1
Брачни пар са децом	330762	11,5	14,9	7,4	27,2
Мајка са децом	71686	10,2	9,5	39,4	13,4

Извор: исто као Табела 1.

У Војводини преовлађује породица нуклеарног типа – брачни пар са децом. С обзиром на тип породице постоје одређене разлике у погледу разматраних социо-културолошких и социо-економских особености. Да би се добила потпунија демографска слика војвођанске породице на почетку XXI века, требало би размотрити и старосну структуру према типу породице, детаљније расветлити састав породица према националној припадности, нивоу образовања, типу активности и занимању мушкарца и жене за сваки модалитет породичне заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

М и л и ћ, А., Б е р к о в и ћ, Е. и П е т р о в и ћ, Р. (1981): *Домаћинство, породица и брак у Југославији*, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд

М и л и ћ, А. (2004): Трансформација породица и домаћинства – застој и стратегије преживљавања, у: *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група*, прир. Анђелка Милић, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд.

М и л и ћ, А. (2001): *Социологија породице: критика и изазови*, Београд, Чигоја штампа

П е т р о в и ћ, М. (1995): Домаћинства и породице, у: *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991.* ИДН, ЦДИ и СЗС, Београд

П р е д о ј е в и ћ, Ј. (2005): Домаћинства почетком XXI века: место Србије у Европи, у *Србија и савремени процеси у Европи и свету*, ур. Србољуб Ђ. Стаменковић и Мирко Грчић, Београд, Географски факултет

DEMOGRAPHIC PICTURE OF THE FAMILY IN VOJVODINA ACCORDING TO THE 2002 CENSUS

by

Ankica Kuburović

Summary

The general demographic picture of the Vojvodina family was analyzed according to the 2002 population census. The prevailing family type is a married couple with children. In relation to the previous census, there has been an increase of single-parent families. The family in Vojvodina is ethnically homogeneous. Families with secondary education of both men and women are dominant, except in the type of married couples without children where the woman is mainly with uncompleted primary school. Family structure according to activities varies according to type of family unit, where there is birth differentiation as well. The most frequent families are those without children in which the woman is supported, and the man works. As regards families with children, the most frequent units are those in which both woman and man are active and working, but families in which only the man works are dominant.

УДК 314.1(497.113) „19/20“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Петар Голубовић,[1] *Сузана Марковић-Крстић*[2]
[1] Природно-математички факултет, 18000 Ниш
[2] Филозофски факултет, 18000 Ниш

КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ТОКОМ XX И ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА*

САЖЕТАК: Демографски развој припада групи прворазредних друштвених и развојних питања, а демографски процеси и тенденције у кретању становништва убрајају се у базичне друштвене процесе који се изражавају демографским (односно, синтетичким друштвеним) показатељима. Процес депопулације Војводине резултат је вишедеценијског опадања наталитета, старења становништва и кретања морталитета, који је у складу са сплетом историјских, друштвено-економских, културних, образовних, специфично локалних, породичних, као и психолошких чинилаца.

Неповољне демографске прилике у Војводини започете још двадесетих година прошлог века, бивају израженије после Другог светског рата, да би 1989. године резултирале негативним природним прираштајем (–1 ‰), процесом интензивнијег опадања становништва, који данас, у XXI веку, добија веће димензије (–4,7 ‰, 2002. год.), стварајући не само поремећаје у демографским, већ и у економско-социјалним структурама.

С обзиром на поодмакли процес демографског старења становништва Војводине и на прихваћене репродуктивне норме које подразумевају ниски фертилитет (рађање мањег броја деце или само једног детета), који не обезбеђује ни просту репродукцију становништва, не могу се очекивати, упркос присутним имиграционим процесима (прилив избеглица) и апсолутном порасту становништва (између два последња пописа), знатно повољнија популациона кретања и перспективнија демографска слика Војводине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: природни прираштај, депопулација, репродукција становништва

* Рад са пројекта *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (1310), који се реализује у Институту за социологију Филозофског факултета у Нишу, а финансира га Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

УВОД

Процес депопулације с којим је Република Србија ушла у XXI век резултат је социо-економских и демографских кретања током историје, посебно током XX века. Војводину није заобишао овај процес, већ напротив, добио је израженије облике у складу са друштвено-економским, етничким, културним, образовним и психолошким особеностима становништва на њеној територији. Историјска збивања на овим просторима и у суседним земљама подстицала су миграторна кретања становништва која су доприносила мешању различитих етничких група на овом простору и шаренилу на данашњој етничкој карти Војводине.

Сусрет различитих култура на тлу Војводине, различитост традиција и система вредности утицали су на промене у репродуктивном понашању становништва, које се могу пратити преко синтетичких показатеља: природног прираштаја, дистрибуције старосних група и просечне старости становништва. Промене се све више изражавају у виду континуираног опадања наталитета и процеса старења становништва, који је допринесио повећању морталитета и смањењу природног прираштаја.

Рад треба да укаже на основне демографске процесе и тенденције у Војводини током XX века, да допринесе разумевању демографских кретања почетком XXI века и тако пружи неке елементе за предвиђање демографске будућности на простору Војводине.

ПРИРОДНО И МЕХАНИЧКО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

На кретање становништва одлучујуће утиче природно кретање (наталитет и морталитет, природни прираштај), мада су стопе раста становништва, нарочито у појединим периодима, детерминисане миграционим кретањима. Детерминанте тока демографских појава имале су различити интензитет деловања на подручју Србије, али је до најдубљих промена у демографском развитку дошло у послератном периоду. Период између пописа становништва 1948. године и 1991. године обележен је разликама у интензитету демографског раста становништва Србије. Регионалне разлике у Републици Србији су огромне: раст становништва Косова и Метохије је скоро три пута бржи од раста становништва у Централној Србији и скоро пет пута бржи од становништва Војводине. Становништво Централне Србије повећало се за 40 %, становништво Војводине за 23 %, а становништво Косова и Метохије за 167 %.[1]

Неповољне демографске прилике у Војводини започете још двадесетих година прошлог века бивају израженије после компензационог перио-

[1] Ђ у р ђ е в, Бранислав (1999): *Географија становништва.* Нови Сад: Природно-математички факултет, стр. 66–67.

да, након Другог светског рата. Тенденција пораста стопе наталитета у послератном периоду (услед повећања нупцијалитета и сређивања стања у породицама) је релативно кратко трајала па се већ педесетих година испољавају знаци опадања наталитета. Стопе морталитета су у послератном периоду опадале све до шездесетих, да би у седамдесетим већ дошло до њиховог пораста. Последице оваквих популационих кретања су: негативни природни прираштај (–1 ‰, 1989. године), процес интензивнијег опадања становништва, који временом поприма веће димензије (–4,7 ‰, 2002. год.). Демографска кретања и промене су саставни део друштвено-економских промена којима је последњих деценија XX века била захваћена Југославија (у суседне земље). У том смислу, промене у друштвено-економској сфери (распад државе, оружани сукоби, грађански ратови између појединих народа некадашње заједничке државе, санкције међународне заједнице, егзодус српског становништва ка матици, одлив младих високообразованих кадрова у иностранство, осиромашење становништва, декомпозиција социјалне структуре, вредносне конфузије и аномије) утицале су на репродуктивно понашање становништва које се одликује константним опадањем фертилитета и промењеним односом према репродукцији. Репродукција је испод нивоа који је потребан за обнављање становништва по појединим генерацијама, тако да долази до поремећаја у старосној структури становништва (старења становништва) Војводине већ на самом прагу XXI века.

Табела 1. – Наталитет, морталитет и природни прираштај у Војводини (‰)

Година	Наталитет	Морталитет	Природни прираштај
1901–1905.	43,7	–	–
1931–1934.	25,4	19,1	6,3
1935–1939.	20,5	16,7	3,8
1950–1954.	23,3	12,4	10,9
1960–1964.	16,3	9,7	6,6
1970–1975.	13,7	10,5	3,2
1981–1985.	13,0	11,8	1,2
1986–1990.	11,9	12,6	–0,7
1991–1995.	11,0	13,8	–2,8
1996–2002.	10,2	14,4	–4,2

Извор: (1989) *Југославија 1918–1988*. Београд: СЗС; Брезник, Д. (1991) *Становништво Југославије*. Титоград: Chronos; Подаци за остале године из виталне статистике РЗС

Природни прираштај је релевантан показатељ природног кретања становништва одређеног подручја. Тренд опадања наталитета у Војводини, удружен са порастом смртности становништва резултира *негативним природним прираштајем* (43 општине или 95,6% општина 1991. године има-

ло је негативни природни прираштај, а већ 2003. године природни прираштај је у свим општинама Војводине био негативан). Досадашња проучавања наталитета (фертилитета) указују на то да је ова (позитивна) компонента природног кретања становништва под доминантним утицајем старости, нарочито старости женског становништва, као и под утицајем сплета психолошких, социјалних и економских чинилаца.

Процес демографске транзиције је у суштини изменио природу људске репродукције. Модернизација људског друштва, као одраз комплексних промена у економској, социјалној и културној структури друштва, уводила је елементе свесног у репродукцију становништва. Промењене друштвене прилике, које долазе са индустријализацијом, урбанизацијом, деаграризацијом, научно-техничком револуцијом и другим процесима, стварале су мотивацију за ограничавање рађања. Битно су се промениле функције и структура породице, улога жене у породици и друштву, па и улога и значај деце за родитеље и друштво. Уз велико смањење морталитета деце и читавог становништва, мењају се традиционалне репродуктивне норме у норме савременог типа репродукције становништва. Смањење наталитета (фертилитета) и смртности становништва основне су карактеристике овога процеса – демографске транзиције.

Анализа природног прираштаја у Војводини показује да број живорођених на хиљаду становника константно опада, а број умрлих расте, што није у сагласности са очекиваним демографским кретањима (процесом демографске транзиције). Резултанта таквог тренда природног кретања становништва јесте негативни природни прираштај који је од периода 1986–1990. године (–0,7 ‰) до периода 1996–2002. године (–4,2 ‰) повећан чак шест пута. Промењена старосна структура, већа присутност старог становништва у односу на млађе, утицала је на пораст стопа смртности. Тенденција пораста опште стопе смртности је последица даљег процеса демографског старења на овом подручју. Осим тога, у поменутим кретањима становништва *миграције* имају важну улогу, не само због утицаја на смањење броја становништва, већ и због утицаја на наталитет (исељава се у првом реду становништво у репродуктивном периоду), као и на морталитет становништва (утицај негативног салда миграција на старосну структуру).

Табела 2. – Кретање становништва Војводине по окрузима

Окрузи	Просечан природни прираштај на 1000 ст.				Миграцијски салдо		Пораст/пад на 1000 ст.	
	1981–1985.	1986–1990.	1991.–1995.	1996–2002.	1981–1991.	1991.–2002.	1981–1991.	1991.–2002.
Северно-бачки	–1,0	–2,9	–4,7	–6,1	–1,998	–6,992	–2,9	–2,6
Западно-бачки	0,9	–0,9	–3,8	–5,4	–4,905	–9,510	–2,3	–0,9
Јужно-бачки	**3,3**	**1,1**	**–0,5**	**–1,7**	**+3,081**	**+48,185**	**2,8**	**7,1**
Средње-банатски	–0,8	–2,9	–5,2	–6,8	–5,149	–1,548	–4,2	–6,0
Северно-банатски	–1,4	–3,2	–5,1	–6,4	–3,061	–2,660	–4,0	–8,0

Јужно-банатски	1,2	–1,0	–3,0	–4,3	–12,246	–1,401	–3,5	–4,5
Сремски	**2,9**	**0,9**	**–1,5**	**–3,4**	**–1,954**	**+34,247**	**1,3**	**8,1**
УКУПНО	1,2	–0,7	–2,8	–4,2	–26,228	+60,321	–1,0	0,9

Извор: Подаци Републичког завода за статистику и www.statserb.sr.gov.yu

Иако компарација броја становника по пописима из 1991. године (2.013.889) и 2002. године (2.031.992) показује незнатно повећање броја становника Војводине у међупописном периоду, анализа података који се односе на округе показује да се само у два округа: Јужно-бачком и Сремском јавља пораст броја становника, захваљујући, пре свега, позитивном миграционом салду у последњем десетогодишту.

Политичка превирања у суседним земљама, рушење социјалистичких режима, мењање граница, ратни сукоби, политичка и економска криза на бившем југословенском простору изазвале су огромни талас масовних миграција становништва. Принудне миграције, с једне стране, као последицу имале су велики број избеглица, „људи изгубљених домова“, а с друге стране, стварање етнички хомогенијих региона. Тако се могу издвојити два периода са изразитим имиграционим карактеристикама становништва: период до 1945. године и други, након 1945. године. У првом периоду, поред српског, мађарског и хрватског становништва, скоро трећину становништва Војводине чинила је немачка популација. Овај период је обележен значајним миграционим кретањима посебно немачког, мађарског и јеврејског становништва. За други период се везују промене у кретању становништва, па се заступљеност појединих етничких група знатно мења. Егзодус Немаца после Другог светског рата, промене у националном опредељењу, асимилациони процеси код појединих етничких група и националних мањина, допринели су великим променама у етничком саставу становништва Војводине. У том смислу, до пописа 1991. године, осим српског, муслиманског, ромског и црногорског становништва и становника изјашњених као Југословени, све остале националности у Војводини имају тенденцију опадања укупног броја становника (Б р е з н и к, 1991). Међутим, по резултатима последњег пописа из 2002. године, пораст броја становника забележен је само код српске и ромске популације.

Графикон 1. – Етнички састав становништва Војводине

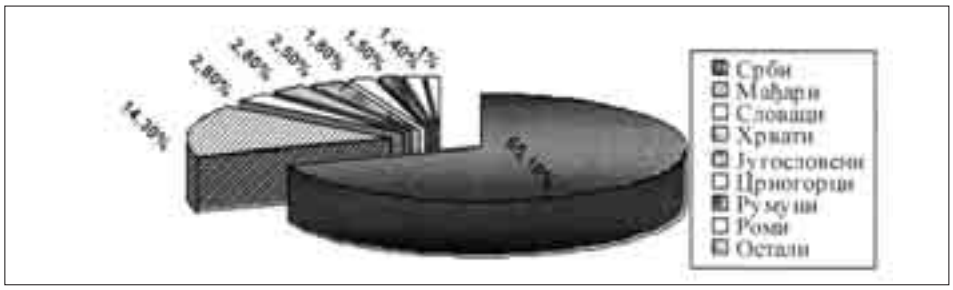

Војводину одликује хетерогени етнички састав становништва са доминантним присуством две националности: Срба и Мађара. По последњем попису, већинско становништво, 2/3 становништва Војводине, чине Срби (65,1 %), док најзначајнију мањину чине Мађари (14,3 %); потом долазе Словаци (2,8 %) и Хрвати (2,8 %), Југословени (2,5 %), Црногорци (1,8 %), Румуни (1,5 %), Роми (1,4 %) и други чије је учешће мање од 1 %.[2] Дакле, Војводина је још увек једна од најхетерогенијих регија на Балкану, иако је присутан процес опадања хетерогености, највећим делом услед миграционих кретања становништва.

Пораст удела Срба, односно опадање удела мађарске популације у укупном становништву Војводине највећим делом је последица имиграционих кретања Срба (са Косова и бивших југословенских република, посебно из Босне и Херцеговине) и емиграционих Мађара (уз негативне стопе природног прираштаја и присутним процесом старења становништва). Дакле, за формирање изгледа будуће етнодемографске слике Војводине, поред миграционих процеса као кључних чинилаца, процес старења временом ће све више добијати на значају; тако ће још више интензивирати ефекте миграционих кретања и бити модификатор односа у њеној етничкој структури.

Резултат оваквих тенденција природног и механичког кретања становништва јесте демографска старост становништва, која је нарочито изражена у појединим окрузима и општинама Војводине. Наиме, док је просечна старост становништва Војводине 1948. године била 30,6 година, 1971. године 34,6 година, 1991. године 37,7 година, по попису из 2002. године износила је 39,8 година, што значи да је просечна старост порасла за 9,2 године у педесетогодишњем периоду, а становништво Војводине је из стадијума – прага демографске старости прешло у стадијум – демографске старости. Становништво огромне већине општина Војводине припада вишим стадијумима демографске старости (од 45 општина петом стадијуму демографске старости припада 18 општина а шестом стадијуму – дубоке демографске старости, чак 27 општина).[3]

Демографски процес старења карактерише пораст удела старог и старијег средовечног становништва и опадање удела младог становништва. Брже старење је условљено, како односом између наталитета и морталитета, тако и миграцијама, које се одликују изразитом селективношћу миграната према старости и полу (највише се пресељава млађе мушко становништво). Миграције су индиректно, преко наталитета, успоравале процес старења на имиграционом, односно убрзавале старење на емиграционом подручју.

---

[2] (2002) *Коначни резултати пописа 2002, Становништво према националној и етничкој припадности, према полу и старости у Републици Србији, по општинама.* Београд: РЗС

[3] С е к у л и ћ, Љ. (2002): Демографска старост становништва општина, *Становништво.* Београд: ИДНЦДИ, бр. 1–4, стр. 156–161.

Табела 3. – Становништво Војводине по великим старосним групама по окрузима

Окрузи	Године	Укупно	0–19	20–39	40–59	60+
Северно-бачки	1981.	211.475	25,1	29,8	27,2	17,9
	1991.	205.401	25,1	28,2	26,7	20,0
	2002.	200.140	22,2	25,5	29,2	22,1
Западно-бачки	1981.	220.876	26,7	28,9	29,1	15,3
	1991.	215.916	25,2	27,5	27,8	19,5
	2002.	214.011	21,9	26,3	28,2	23,6
Јужно-бачки	1981.	538.016	27,4	30,7	28,3	13,6
	1991.	553.027	26,4	29,1	27,2	17,3
	2002.	593.666	23,1	27,9	28,5	20,5
Средње-банатски	1981.	230.962	26,0	28,3	28,9	16,8
	1991.	221.353	24,9	27,9	27,1	20,1
	2002.	208.456	22,3	26,2	28,6	22,9
Северно-банатски	1981.	187.169	25,6	29,0	27,6	17,8
	1991.	179.783	24,8	28,2	26,8	20,2
	2002.	165.881	22,3	25,8	29,1	22,8
Јужно-банатски	1981.	340.189	26,7	30,0	28,2	15,1
	1991.	328.428	25,8	28,4	26,6	19,2
	2002.	313.937	22,6	26,4	28,9	22,1
Сремски	1981.	306.085	28,1	30,0	28,2	13,7
	1991.	309.981	26,4	29,7	26,4	17,5
	2002.	335.901	23,0	26,9	28,3	21,8
УКУПНО:	1981.	2.034.772	26,8	29,8	28,3	15,1
	1991.	2.013.889	25,7	28,6	26,9	18,8
	2002.	2.031.992	22,6	26,9	28,6	21,9

Извор: Подаци Републичког завода за статистику и www.statserb.sr.gov.yu

Анализа старосне структуре становништва показује да је у свим окрузима Војводине дошло до смањења младог становништва (0–19 година), али различитим интензитетом. С друге стране, пораст старог становништва (60 и више година) добија веће димензије, јер је у току двадесетогодишњег периода (1981–2002. године) дошло до знатног повећања процентуалног удела старог у укупном становништву Војводине (15,1 %–21,9 %). Дакле, *становништво Војводине показује тенденције уочљивог старења – док се број младих за две деценије знатно смањио, број старог становништва убрзано расте*. И по моделу класификације становништва према типу старосне структуре Е. Росета (E. Rosset), становништво Војводине се може, с обзиром на учешће старог становништва (60 и више година), сврстати у *демографски старо становништво*, с обзиром да је удео лица

старијих од шездесет година виши од граничне вредности – 12% укупног становништва.

Узроци сенилизације становништва Војводине су многобројни, али се међу најзначајнијим могу истаћи: смањени фертилитет као резултат промена репродуктивног понашања, при чему се (често) са рађањем само једног детета завршава учешће жена у репродукцији, продужавање просечног трајања живота, одлазак младог становништва у иностранство (економска емиграција) нарочито после 1970-их, нарушена полна структура млађих старосних група, посебно сеоског становништва, што се негативно одражава на репродукцију. Резултат таквих „догађаја“ јесте данашња демографска слика Војводине, у којој је више становника у животном добу 70–74 година (96.158) него деце до 4 године (92.584).

Графикон 2. – Распоред становништва Војводине по старосним групама

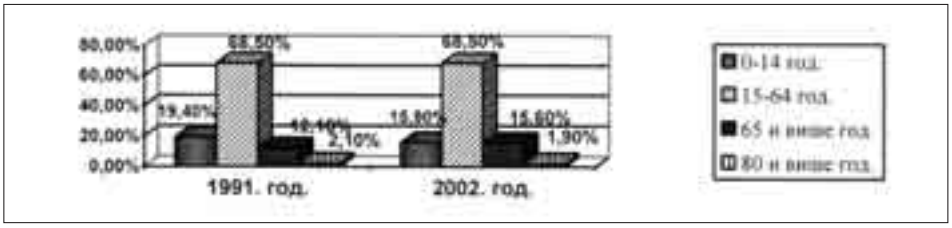

Мали удео младог становништва и деце у укупном становништву Војводине последица је вишегодишњег негативног природног прираштаја и депопулације настале природним и механичким путем. С обзиром на процентуалне односе између појединих старосних група, њихових осцилација током XX века и тенденција у природном кретању становништва Војводине може се у XXI веку очекивати даље смањење младог, а повећање старог становништва.

Како се почетак XXI века одликује демографском старошћу и депопулацијом, неопходно је разматрање проблема репродукције становништва Војводине и тражење одговора на питање који је ниво фертилитета потребан да би се обезбедила замена генерација и успорио процес старења становништва. Низак ниво фертилитета се већ више од четири деценије креће испод прага просте репродукције (од 1957. године) и упозорава на депопулационе тенденције у Војводини. Садашње карактеристике репродукције становништва Војводине последице су дугорочног дејства многобројних чинилаца, структуралних карактеристика и вредносних система. За опадање вредности стопа фертилитета значајан је утицај распрострањености контроле рађања од стране супружника, који се одлучују на малу породицу са једним или двоје деце. Утицај контроле рађања долази још више до изражаја код жена изнад 30 година старости, тако да се репродукција све више одвија у првом делу фертилног периода жене.

Пад *стопе укупног фертилитета* (просечан број живорођене деце на једну жену), као синтетичког показатеља нивоа и дугорочних тенденција

фертилитета – остварен је у периоду 1950–1955. године. После тог периода, настављен је блажи пад, што је условило да се у 1965. години стопа укупног фертилитета у Војводини спусти на ниво од 2,09 – испод прага генерацијског обнављања становништва (2,14). Тако се у Војводини, стопа укупног фертилитета, после опадања испод прага просте репродукције становништва, 60-их година, две деценије, са незнатним варијацијама, задржала се на нивоу од 1,8 да би у 1997. години износила 1,58.[4]

На нисконаталитетном подручју Војводине је после неколико деценија врло стабилног нивоа фертилитета забележено убрзано смањење просечног броја деце, тако да СУФ крајем последње деценије 20. века износи око 1,5 детета по жени. *Нето стопа репродукције*, има вредност испод јединице, то јест испод нивоа потребног за обнављање становништва (од 1956. године). Степен замене генерација најбоље се може пратити преко вредности нето стопе репродукције. Највеће вредности ове стопе биле су педесетих година када је њена вредност била виша од јединице (1,11), нешто виша од оне која је неопходна за замену генерација, док је најнижа вредност ове стопе (за период од 1950. године до 1997. године) била 1997. године (0,75), далеко испод јединице и нивоа потребног за замену генерација.

ЗАКЉУЧАК

Док је почетком XX века становништво Војводине карактерисала демографска младост, на прагу XXI века, са знатно измењеном старосном структуром, услед ниског наталитета и селективних миграционих кретања, припада демографски старом становништву. Константно повећање удела старијих група у односу на смањење удела младих у старосној структури није погодна основа за повећање стопе природног прираштаја. Промене у старосној структури упућују на даље смањење наталитета, пораст морталитета и демографске поремећаје у Војводини. С обзиром да је фертилитет испод нивоа потребног за обнављање генерација неопходно је развијање свести о значају популационог фактора за друштвени развој и, у складу са тим, мењање репродуктивног понашања становништва. С обзиром да су демографски процеси повезани, мере које се предузимају у вези са популационим кретањима могу бити успешне само ако су међусобно интегрисане ради побољшања демографске слике Војводине – повећања наталитета, удела младог у укупном становништву и најзад, пораста становништва.

---

[4] П е н е в, Г. (2002): Замена генерација у Србији у периоду 1950–2000, *Становништво*. Београд: ИДНЦДИ, број 1–4, стр. 56–57.

ЛИТЕРАТУРА

Б о б и ћ, М. (2003): Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима, *Становништво.* Београд: ЦДИ ИДН, бр. 1–4.

Б р е з н и к, Д. (1991): *Становништво Југославије.* Титоград: Chronos

Ђ о ш и ћ, Д. (1996): *Репродукција становништва и популациона политика*, Нови Сад: Фил. факултет

П е н е в, Г. (1999): Југославија на демографској мапи Европе, *Југословенски преглед.* Београд, бр. 4

С е к у л и ћ, Л. (2003): Становништво централне Србије и Војводине у бројкама, *Демографски преглед*, Београд, број 16

W e r t h e i m e r - B a l e t i ć, A. (1999): *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate, Hrvatska tiskara

POPULATION TRENDS IN VOJVODINA DURING THE 20th AND AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

by

Petar Golubović, Suzana Marković-Krstić

Summary

Demographic development belongs to the group of the primary social and developmental issues, and the demographic processes and tendencies in the population trends are included in the basic social processes which are expressed by the demographic (that is, synthetic social) indicators. The process of the depopulation of Vojvodina is a result of the several-decades long decrease in birthrate, ageing of the population and mortality rate, which is related to a series of historical, socioeconomic, cultural, educational, specifically local, family, as well as psychological factors.

Unfavourable demographic circumstances in Vojvodina started already in the 1920s, and became more pronounced after World War II, in 1989 resulting in the negative natural increase (–1‰), in the process of a more intensive decrease in the population which today, in the 21st century, acquires greater dimensions (–4,7‰ in 2002), creating not only disturbances in the demographic, but also in the economic-social structures.

Taking into account the far-developed process of demographic ageing of the population of Vojvodina and the accepted reproductive norms implying a low fertility (giving birth to a smaller number of children or only one child) which does not ensure even the simple reproduction of the population, one cannot expect – in spite of the present immigrational processes (the inflow of refugees) and the absolute increase in the population (between the previous two censuses) – significantly more favourable population trends and a better prospective demographic picture of Vojvodina.

УДК 314.6–053.01(497.113 „20“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Јелена Предојевић
Центар за демографска истраживања
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

ДОМАЋИНСТВА ВОЈВОДИНЕ ПО ТИПУ НАСЕЉА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА

САЖЕТАК: Резултати пописа из 2002. показују да Војводина спада у подручја са најнаглашенијим процесом старења становништва. У последњем међупописном периоду присутан је известан пораст броја домаћинстава. И у градским и у неградским насељима дошло је до видног опадања броја домаћинстава са газдинством, а пораста броја домаћинстава без газдинства. Дошло је и до значајног опадања броја самачких домаћинстава са газдинством и увећавања броја домаћинстава без газдинства. Битно је нагласти да и кретање броја петочланих и већих домаћинстава према поседовању газдинства бележи сличне промене. У Војводини 2002. свако шесто домаћинство је старачко (65 и више година). Око две трећине старачких домаћинстава чине самачка домаћинства, а свако десето домаћинставо Покрајине је старачко самачко. Међу разлозима наведених промена, поред демографских, као и методолошких ограничења и специфичне насељске структуре Војводине, може се уврстити значајан прилив избеглица из бивших република СФРЈ, као и сродничко удруживање као једна од стратегија преживљавања у времену опште кризе у земљи. У наредном периоду може се очекивати интензивније смањивање броја великих домаћинстава, а пораст броја самачких, као и снижавање просечне величине становништва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, попис 2002, домаћинства, тип насеља, газдинства

На почетку XXI века Србија спада у земље са најнаглашенијим процесом старења становништва. То се у највећој мери дугује дугорочном тренду недовољног рађања и смањивања фертилитета становништва испод нивоа просте репродукције, али и продужавању животног века. Када се овим процесима дода мењање односа становништва према браку, са једне стране, рат на просторима бивше СФРЈ, као и политичка и друштвено-економска криза у земљи у 1990-им, са друге стране, добијају се фактори

који су умногоме утицали на број и састав домаћинстава у Централној Србији и Војводини на почетку XXI века. Промене у структури домаћинстава Војводине, нарочито када се анализирају према типу насеља, имају одређене специфичности у односу на Централну Србију. Један од битних разлога је и различит утицај географских и друштвено-историјских фактора на развитак насељске структуре ова два подручја.

Табела 1. – Број домаћинстава и индекс пораста, Војводина 1971–2002.

	1971.	1981.	1991.	2002.	Индекс пораста броја домаћ.		
					1981/1971.	1991/1981.	2002/1991.
Укупно	613524	678315	685256	709957	110,56	101,02	105,34
Градска насеља	325005	379884	390153	411375	116,89	102,70	106,90
Неградска насеља	288519	298431	295103	298582	103,44	98,88	103,29

Извор: Пописи становништва 1971–2002.
Напомена: За 2002. је узета стара методологија

У другој половини XX века пораст броја домаћинстава у Војводини је био релативно низак (између 1953. и 2002. је повећан за нешто мање од 50%). Када се посматрају последње три деценије, запажа се све успоренији раст броја градских домаћинстава Војводине, а стагнација раста броја домаћинстава неградских подручја (између 1981. и 1991. године забележен је благи пад – индекс пораста 98,9). У последњем међупописном периоду присутан је известан пораст броја домаћинстава: у градским насељима је индекс пораста око 107, а у сеоским 103. Треба истаћи да је у последњем међупописном пеироду дошло до значајног досељавања избеглица са простора бивше СФРЈ. Пописом из 2002. године у Војводини је регистровано 73.595 домаћинстава са избеглицама, од чега 44.587 домаћинстава чији су сви чланови избеглице.

Када се анализа прошири на домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства, добија се знатно измењена слика. И у градским и у осталим насељима Војводине забележено је видно опадање броја домаћинстава са газдинством, а пораст броја домаћинстава без газдинства. Треба нагласити да у попису 2002. није приказан број домаћинстава према поседовању пољопривредног газдинства по методологији претходних пописа становништва, тако да се и поређење треба узети са извесном резервом. Међутим, с обиром да је укупан број домаћинстава 2002. већи када се примени стара методологија, извесно је да би и разлике у том случају биле наглашеније.

Табела 2. – Број и структура домаћинстава према броју чланова, Војводина 1991, 2002.

	1991.					2002.				
		Број чланова домаћинства					Број чланова домаћинства			
	Укупно	%	1	2–4	5+	Укупно	%	1	2–4	5+
Укупно	685256	100,00	17,92	70,11	11,97	709957	100,00	21,11	66,85	12,04
са газдинством	259129	100,00	13,08	70,04	16,88	201475	100,00	14,43	68,29	17,27
без газдинства	426127	100,00	20,87	70,15	8,98	508482	100,00	23,75	66,27	9,97
Градска	390153	100,00	18,36	72,28	9,35	411375	100,00	21,50	68,64	9,86
са газдинством	81003	100,00	11,51	74,99	13,49	58419	100,00	12,94	72,91	14,14
без газдинства	309150	100,00	20,16	71,57	8,27	352956	100,00	22,91	67,93	9,15
Остала	295103	100,00	17,34	67,23	15,43	298582	100,00	20,57	64,38	15,05
са газдинством	178126	100,00	13,79	67,79	18,42	143056	100,00	15,04	66,41	18,55
без газдинства	116977	100,00	22,74	66,38	10,87	155526	100,00	25,66	62,51	11,83

Извор: Пописи становништва 1991. и 2002.

Графикон 1. – Индекс пораста укупног броја домаћинстава, Војводина 2002/1991.

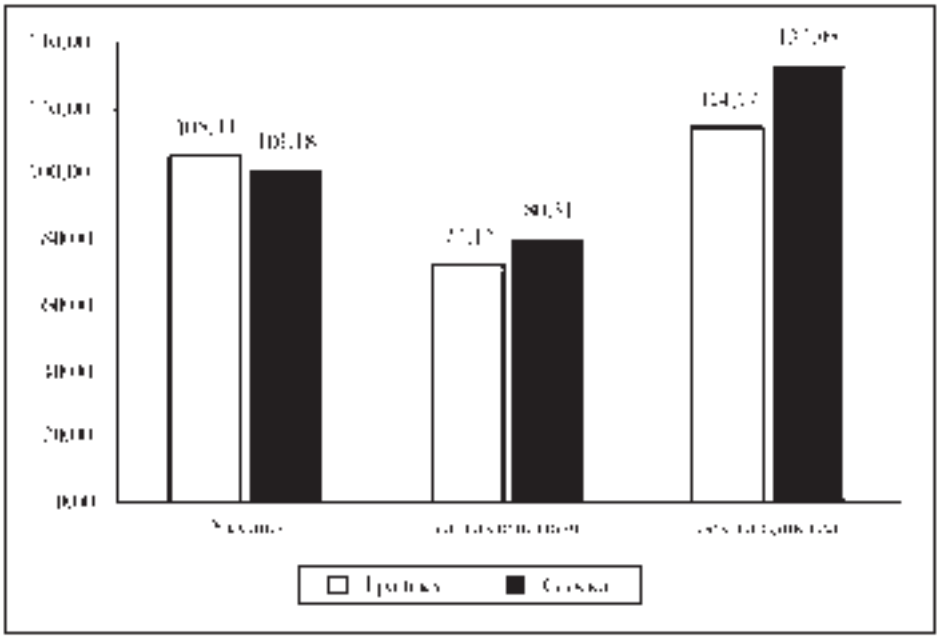

* За 2002. (домаћинства према поседовању газдинства) било је могуће узети само нову методологију пописа.

Графикон 2. – Индекс пораста броја самачких домаћинстава, Војводина 2002/1991.

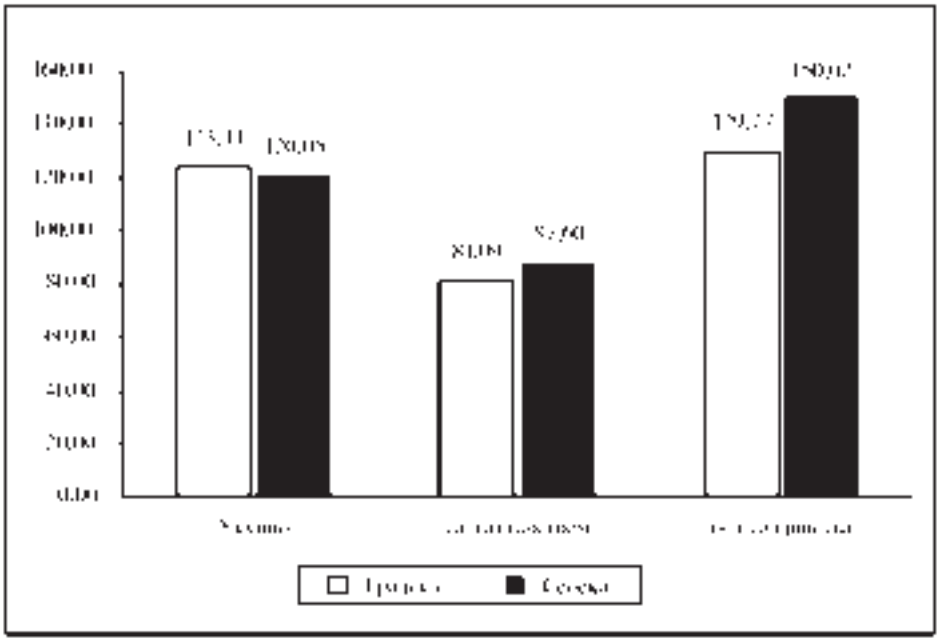

Графикон 3. – Индекс пораста броја домаћинстава са пет или више чланова, Војводина 2002/1991.

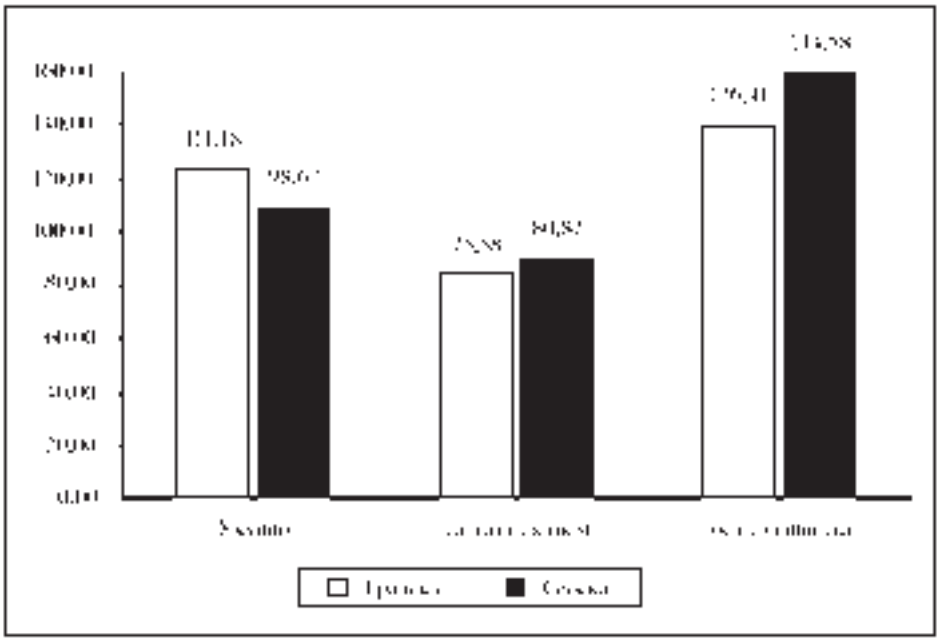

Промене броја домаћинстава Војводине према броју чланова у последњем међупописном периоду такође су видљиве, а разлике су најуочљивије у анализи према поседовању газдинства. Највеће промене су се догодиле код самачких, али и код великих домаћинстава са пет и више чланова. Број самачких домаћинстава је увећан за око 27 хиљада (индекс раста је око 120 за целу територију Покрајине, али и према типу насеља). Међутим, значајне промене су се догодиле када се посматра према поседовању газдинства. И у градским и у осталим насељима дошло је до значајног опадања броја домаћинстава са газдинством и увећавања броја домаћинстава без газдинства (у сеоским насељима са приближно 26,5 на 40 хиљада, а градским са 62 на 81 хиљаду домаћинстава).

Треба истаћи да и кретање броја петочланих и већих домаћинстава према типу насеља и поседовању газдинства бележи сличне промене као самачка домаћинства. Нарочито је индикативан раст броја великих домаћинстава без газдинства између 1991. и 2002. године (у градским са 25,5 на 32 хиљаде а у сеоским са 12,7 на 18 хиљада). Један од разлога овог повећања у великој мери је структура избегличких домаћинстава у Војводини. Попис 2002. године показује да је 20% свих домаћинстава са избеглицама у Војводини имало пет и више чланова, док су велика домаћинства у којима живи и избегло и домицилно становништво чинила скоро трећину укупног броја (29008 домаћинстава) (Л а к ч е в и ћ и сар, 2005). Такође, сродничко удруживање као једна од стратегија преживљавања у времену опште кризе у земљи, представља један од разлога раста броја великих домаћинстава без газдинства.

У анализи структуре домаћинстава Војводине на почетку XXI века треба рећи да су нешто више од једне петине укупног броја домаћинстава (око 150 хиљада) чинила самачка домаћинства. Домаћинства средње величине (са два до четири члана) чинила су око две трећине (око 475 хиљада), док су велика домаћинства (са пет и више чланова) чинила око 12 % (85,5 хиљада). У односу на претходни попис становништва, у Војводини је у свим посматраним категоријама забележен мали пад учешћа домаћинстава средње величине, незнатно повећање учешћа великих и видан пораст учешћа самачких домаћинстава. Највеће процентно учешће петочланих и већих домаћинстава 2002. присутно је у неградским насељима – домаћинства са газдинством (18,55 %), а најмање у градским – домаћинства без газдинства (9,15 %). Иако је у Војводини разлика у величини домаћинстава између сеоских и градских средина и, условно говорећи, пољопривредних и непољопривредних домаћинстава, током последњих неколико деценија смањена, још увек се може уочити значај опстанка вишегенерацијских породичних домаћинстава у сеоским пољопривредним подручјима. Код домаћинстава са два до четири члана, највеће процентуално учешће је у градским насељима – домаћинства са газдинством (72,91 %), а најмање у неградским насељима – домаћинства без газдинства (62,51 %). Разлика у уделу самачких у укупном броју домаћинстава такође је највећа када се

посматрају домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства. Домаћинства без пољопривредног газдинства и у градским и у сеоским срединама имају знатно ниже вредности него домаћинства са газдинством (22,91 % и 25,66 % односно 12,94 % и 15,04 %).

Табела 3. – Структура старачких домаћинстава, Војводина 2002. (у %)

	Укупно	%	1	2	3+	А	Б
Укупно	123530	100,00	64,27	35,21	0,51	11,18	17,40
Градска	67044	100,00	65,39	34,18	0,43	10,66	16,30
Остала	56486	100,00	62,96	36,44	0,61	11,91	18,92

Извор: Попис становништва 2002.
Напомена: А – процентуално учешће старачких самачких домаћинстава у укупном броју домаћинстава, Б – процентуално учешће старачких домаћинстава у укупном броју домаћинстава

Већину самачких домаћинстава у Војводини чине старачка домаћинства – 53 % их чине стари 65 или више година, а у 25% између 50 и 64 године. 17,40 % укупног броја домаћинстава Покрајине чине старачка (65 и више година) домаћинства. Такође, свако девето домаћинство у Војводини је старачко самачко, а скоро две трећине (64,27%) старачких домаћинстава чине самачка домаћинства. Претпоставка је да већину становника овога типа самачких домаћинстава чине жене – удовице, са личним приходом. С обзиром да се не располаже детаљнијом старосном структуром чланова домаћинства, не може се донети прецизнији закључак колико је самачких домаћинстава настало као одлука млађих генерација (образованих, материјално обезбеђених) да напусте родитељско домаћинство и почну сами да живе, што представља један од разлога повећавања броја самачких домаћинстава у Европи.

Табела 4. –Просечна величина домаћинства, Војводина 1991. и 2002.

	1991.	2002.
Укупно	2,94	2,86
са газдинством	3,10	3,08
без газдинства	2,82	2,76
Градска	2,87	2,80
са газдинством	3,07	3,03
без газдинства	2,81	2,74
Остала	3,02	2,95
са газдинством	3,12	3,10
без газдинства	2,87	2,79

Извор: Као Табела 2.

Када се посматра просечна величина домаћинства, подаци последњег пописа становништва показују да Војводина на почетку XXI века има 2,86 чланова домаћинства. Приближно сличну величину домаћинства имају земље Јужне (Португалија и Грчка, са 2,80) и Источне Европе (Словачка, Румунија и Бугарска – по просечно 2,80 чланова домаћинства)[1]. Снижавање просечне величине домаћинства у Централној Србији и Војводини ишло је нешто успореније него у другим европским земљама, а један од битних разлога, као што је већ наведено, је релативно мало повећање броја домаћинстава у последњих неколико деценија. Разлика између градских и неградских средина Покрајине је релативно мала (градска домаћинства 2,80, а остала 2,95), што је углавном последица наглашенијег смањивања величине домаћинства у сеоским насељима Војводине, и то углавном између 1961. и 1981. године. Разлике су нешто уочљивије ако се анализа прошири на поседовање пољопривредног газдинства. Најнижа просечна величина домаћинства је забележена у градским насељима – у домаћинствима без газдинства (2,74 члана), а највиша у осталим насељима – у домаћинствима са газдинством (3,10 чланова). Када се посматра попис из 1991. године, види се да је просечна величина домаћинства такође нешто нижа у свим посматраним категоријама, а настављен је и тренд смањивања броја чланова домаћинства у односу на претходне пописе становништва.

Многи аутори сматрају да је у значајном делу демографских процеса у развијеном делу света присутан универзални посттранзициони демографски развитак, и да ће главне разлике између појединих земаља бити само у временском размаку између фаза развитка. С друге стране, постоји мишљење да када је реч о структури домаћинстава и породица, нема бојазни од једноличности демографских процеса и форми. Напротив, сматра се да развој иде ка *индивидуализацији* – када је у питању смањивање институционалне контроле над индивидуалним избором и одлукама, и ка *плурализацији* – када се говори о разноликости модела породичног живота у европским земљама (K u i j s t e n, 1996). Чак се сматра да ће се у овом домену развитак кретати ка тзв. јединству различитости (B o h, 1989).

Оно што разликује Србију у односу на многе развијене земље је што је могућност избора облика породичног живота у великој мери сужена, тако да се и у последњем попису становништва виде одређени елементи традиционалности (нпр. висок удео великих домаћинстава, низак удео самачких домаћинстава млађих генерација). Политичка и друштвено-економска криза у 1990-им годинама, недаће које су донела ратна разарања, осиромашење становништва, нарочито су негативно деловали на трансформацију и модернизацију трендова када су домаћинстава и породице у питању. Такође, демографски процеси у Србији, као што су убрзан процес старења становништва, високе стопе смртности средовечног становништва у протеклој деценији, миграција младог образованог градског становништва, умногоме

[1] Подаци за европске земље односе се на 1999. годину (демографска статистика – EUROSTAT).

су негативно утицали на осавремењивање организације домаћинства и породице код нас.

У будућем периоду, у зависности од са једне стране – економског напретка земље и раста животног стандарда становништва, услед модернизације и транзиције односа млађег становништва према браку, и са друге стране, наставка узнапредовалог процеса старења становништва и недовољног рађања, у Војводини, али и целом подручју Србије, могу се очекивати интензивније промене у структури домаћинстава према броју чланова и то нарочито у смеру смањивања броја великих домаћинстава, а раста броја самачких. То ће имати утицаја и на убрзаније снижавање просечне величине домаћинства, првенствено у градским насељима, али и сеоским – домаћинства са газдинством.

ЛИТЕРАТУРА

B o h, K. (1989): European Family Life Patterns – A Reappraisal, in Boh K. et al (eds), *Changing Patterns of European Family Life: A comparative Analysis of 14 European Countries*, London and New York

Council of Europe (1990): Household Structures in Europe. Council of Europe, *Population studies*, Strasburg, No. 22

K u i j s t e n, A. (1996): Changing Family Patterns in Europe: A Case of Divergence?, *European Journal of Population*, No.12/1996.

L a k č e v i ć, S., Lj. Đ o r đ e v i ć, G. B j e l o b r k (2005). Census 2002: Main Features of Households and Families of Refugees in Serbia, *Migrations, Crises and Recent Conflicts in the Balkans* Belgrade, Oct. 27–29, 2005

М и л и ћ, А. (2004): Трансформација породице и домаћинсва – застој и стратегија преживљавања, у Милић, А. (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: Свакодневица Србије на почетку трећег Миленијума.* Београд: ИСИ ФФ

П е т р о в и ћ, М. (1995): Домаћинства и породице, у Радовановић, С. (ур.) *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991.* Београд: ЦДИ ИДН, СЗС

Р а д и в о ј е в и ћ, Б. (1995): Домаћинства, у Радивојевић, Б. (ур.) *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године.* Београд: РЗС

V a n d e K a a, D.J. (1987): Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 42/1, (Washington: Population Reference Bureau).

HOUSEHOLDS OF VOJVODINA ACCORDING TO THE TYPE OF SETTLEMENT AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

by

Jelena Predojević

Summary

The main goal of the paper is the analysis of the demographic picture of households of Vojvodina according to the type of settlement, on the basis of the data from the 2002 census. Special attention would be directed to the changes developed in the last decade of the 20th century.

The analysis would be based on the following demographic indicators: the number of households, the average size of the household, the structure of the household according to the number of members of a speacific age, as well as the structure of the old-age (65+ years) households. The picture of the situation would be related to the households of Vojvodina according to the type of settlements and the possession of agricultural estates, while the analysis of the number, average size and the structure of the households according to the number of members, would be also related to the municipal level (according to the type of settlement and possession of agricultural estates).

It is expected that the results of the analysis would show the continuation of the already far-developed trend of the so-called demographic ageing of households, increase in the share of households with old persons, specially the single old-age households, and that the greatest changes in the preceding decade were related to the households in the urban settlements of Vojvodina.

УДК 314.7(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Иво Маринић,[1] *Радислав Бугарин*[2]
[1] Факултет техничких наука, 21000 Нови Сад
[2] Републички завод за статистику, Одељење у Новом Саду, 21000 Нови Сад

МИГРАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду се разматрају миграционе карактеристике становништва Војводине према резултатима пописа становништва 2002. године. Анализирају се подаци о досељеном становништву Војводине према подручју са кога је становништво досељено и према времену досељења.

Резултати се пореде са подацима у другим подручјима Републике Србије ради квалитативне оцене процеса, а посебно у времену интензивних миграција. Анализирају се узроци који су условили одређене миграционе тенденције на подручју Војводине и указује на економске и социјалне импликације остварених миграционих токова у протеклом периоду и тенденције њихових промена у наредном периоду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: миграције становништва, економске импликације миграције становништва, социјалне импликације миграције становништва, развојне тенденције

УВОД

Војводину су у њеном историјском развоју карактерисале интензивне миграције становништва. У Војводину се најчешће досељавало из економских разлога а из ње одсељавало под принудом, ретко у потрази за бољим економским условима живота. Досељавање из економских разлога било је најчешће подстицајно од стране државе којој је ово подручје припадало ради решавања глобалних питања развоја конкретне државне заједнице. На тај начин је на подручју Војводине формирана специфична структура европских народа који данас имају свој посебан национални израз, своју посебну културу и интересе.

У XX веку карактеристична су три велика таласа миграција становништва на подручју Војводине:

– Колонизација након Првог светског рата коју прати аграрна реформа, односно промене својинске структуре земљишта, првенствено пољопривредног;

– Колонизација након Другог светског рата, која је, такође, праћена променама својинске структуре земљишта применом мера секвестрације, национализације, арондације, формирања специфичних видова задружне својине земљишта и др;

– Интензивније имиграције становништва из Босне и Херцеговине и Хрватске у првој половини последње декаде XX века, под утицајем оружаних сукоба на тим подручјима.

Великим имиграционим таласима у Војводину најчешће су претходили емиграциони таласи из Војводине (Аустрија, Немачка, Хрватска, Мађарска, Чешка, Словачка и друге европске земље)

Последњи талас миграција на подручју Војводине догодио се током ратних сукоба и непосредно након њиховог завршетка на простору бивше СФРЈ, када је у Војводину досељено бројно становништво из Хрватске и Босне и Херцеговине. Истовремено из Војводине се одселио један број становника у суседне земље, првенствено Мађарску и Хрватску, и у друге европске земље о чему не располажемо целовитим и поузданим подацима.

ПРЕСЕЉАВАЊЕ СТАНОВНИШТВА У ПЕРИОДУ 1988–2002. ГОДИНЕ

На основу евиденције пријава и одјава боравка становништва на подручју Војводине, располажемо подацима о пресељавању становништва на подручју Војводине, односно о досељавању у место боравка и одсељавању из дотадашњег места боравка у друго место. При том се региструје место из кога се лице доселило и место у које се лице одселило. Пријаве и одјаве боравка су важан предуслов за остваривање права грађана по основу места боравка, због чега је изражен интерес грађана да изврше пријаву и одјаву боравка. Међутим, како за право пријаве трајног боравка треба испунити извесне претходне услове, то и поред индивидуалног интереса обухвата пријава и одјава боравка није потпун иако је њиме обухваћен највећи број лица која се селе.

Догађаји на подручју бивше СФРЈ током деведесетих година, због којих је долазило до принудних и привремених пресељења, утицали су да тај обухват буде мањи, нарочито за одсељена лица. Долазило је и до временског помака регистрације досељених лица у очекивању промене ситуације у подручју из кога су принудно досељени, тешкоћа у прибављању докумената ради регулисања питања сталног настањивања и сличних разлога. Нека ургентна питања принудно имигрирајућег становништва регулисала су се кроз додељивање избегличког статуса и привременог боравка до коначног решења, односно регулисање питања чије је решавање предуслов за трајно настањивање.

На основу података о пријавама и одјавама боравка у Војводини сачињен је статистички преглед досељавања становништва у Војводину из бивших република СФРЈ и одсељавања становништва у та подручја у периоду 1988–2002. годиние.

Табела 1. – Досељени у Војводину из бивших република СФРЈ и одсељени из Војводине у бивше републике СФРЈ

	1988–1990.	1991–1995.	1996–2002.
Досељени	19833	26675	46591
Одсељени	9495	6301	4992
Миграциони салдо	10338	20374	41599

Из података о глобалним кретањима миграција становништва уочава се да је остварен позитиван миграциони салдо, да се тај позитиван миграциони салдо повећава и да је просечан годишњи миграциони салдо у периоду 1996–2002. години виши за 43% од просечно оствареног миграционог салда у периоду 1996–1999.године а за 72% већи него у периоду 1988––1990. године. Високо повећање миграционог салда у периоду 1996–2002. године објашњава се стабилизацијом политичких, економских и социјалних прилика у Војводини али и стицањем услова за регулисање сталне настањености раније настањеног становништва у Војводини са привременим боравком.

Подаци из пописа становништва 2002. године омогућују сагледавање скупног утицаја свих релевантних миграционих фактора на формирање демографске структуре Војводине и регионални размештај становништва у Војводини.

ОСНОВНЕ МИГРАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (ПРЕМА ПОПИСУ СТАНОВНИШТВА 2002. ГОДИНЕ)

Војводина се може убројати у подручје интензивне миграције. У односу на Централну Србију, у Војводини је више досељених становника у месту становања а у Новом Саду више него у Београду.

Табела 2. – Број досељеног становништва у место становања на 1000 становника 2002. г.

	Централна Србија	Војводина	Град Београд	Град Нови Сад
1940. и раније	6,9	6,0	8,8	6,0
1941–1945.	6,8	11,7	9,6	7,3
1946–1960.	74,4	79,7	93,3	82,6
1961–1970.	80,1	72,1	94,7	68,6

1971–1980.	81,4	66,8	91,1	68,2
1981–1985.	35,2	28,9	34,2	38,9
1986–1990.	36,1	29,8	40,0	41,0
1991–1995.	57,0	96,2	89,6	132,3
1996–2002.	44,3	57,3	53,0	82,1
Непознато	31,2	20,4	16,6	0,4
Укупно	453,5	469,1	534,1	605,4

Број досељеног становништва на 1000 становника у Војводини је у целокупном периоду до 2002. г. већи 10,3% а у периоду 1991–1995. г. 68,8%. Истовремено број досељених у Нови Сад на 1000 становника је виши него у Београду за цео посматрани период за 13,3% а за период 1991–1995. г. за 47,7%. Таква кретања захтевала су и примену посебних мера у Војводини за регулацију процеса досељавања и ангажовање значајних материјалних средстава за решавање актуелних проблема досељеног становништва.

Од укупног броја пописаних становника 2002. године у Војводини од 2031992 становника од рођења живи у истом месту 53,1% а 45,9% се доселило. Са подручја Војводине се у место становања у моменту пописа доселило 12,7% од укупног броја становника у Војводини, из осталих подручја Републике Србије 8,5% а из бивших република СФРЈ 17,9%

Од укупно досељеног становништва у место становања у моменту пописа 2002. године, пре 1946. године доселило се 1,6% пописаног становништва, у периоду 1946–1960. године 9,0%, 1961–1990. године 19,8% а у периоду 1991–2002. године 15,4%.

Табела 3. – Досељено становништво у Војводини према подручју из кога је досељено и годинама досељења у %

	До 1990.	1991–1995.	1996–2002.	Непознато	Укупно
Досељени у место становања	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Досељени из другог места у земљи	69,8	23,9	64,9	82,5	60,4
Војводина	51,8	19,1	51,4	68,6	45,8
Централна Србија	14,6	4,1	11,8	11,3	12,0
Косово и Метохија	1,5	0,3	0,9	1,6	1,2
Црна Гора	1,9	0,4	0,9	1,1	1,4
Досељени из бивших република СФРЈ	28,9	75,0	33,0	14,2	38,2
Досељени из осталих подручја и непознато	1,4	1,1	1,7	3,3	1,4

Интензитет досељавања у протеклом периоду био је већи у градским а мањи у сеоским насељима. Све до 1990. године имиграције у Војводину

су биле условљене економским разлозима а имиграциони токови усмерени према градовима који су у том периоду били носиоци економског развоја. Након 1990. године и сеоска насеља постају важна подручја досељавања и обезбеђују услове за 46% укупно досељеног становништва у Војводини, што приближно одговара учешћу сеоског у укупном становништву Војводине.

РЕГИОНАЛНИ ПРАВЦИ МИГРАЦИЈА СТАНОВНИШТВА У ВОЈВОДИНИ

Најобимније миграције становништва у протеклом периоду представљале су унутрашње миграције становништва у Војводини, затим имиграције из Централне Србије. Миграције становништва у Војводини су све до почетка деведесетих године прошлог века биле под снажним утицајем процеса дезагаризације, техничко технолошког напретка у пољопривреди и развоја непољопривредних делатности првенствено у урбаним насељима.

По обимности имиграција из република бивше СФРЈ издвајају се Хрватска и Босна и Херцеговина. Док је из Босне и Херцеговине становништво традиционално емигрирало у Војводину, па је од укупно досељеног становништва 67,5% досељено до 1990. године, дотле су имиграције из Хрватске новијег датума. Од укупног броја досељеног становништва из Хрватске 72,7% доселило се након 1990. године.

Према подацима пописа становништва у 2002. години, досељено становништво из Хрватске учествовало је у укупном становништву Војводине са 8,7% а из Босне и Херцеговине 8,5%.

Табела 4. – Досељено становништво у Војводину из Хрватске и Босне и Херцеговине по годинама досељења

	Број становника		Структура у %	
	Б и Х	Хрватска	Б и Х	Хрватска
Укупно	172768	176696	100,0	100,0
1940. и раније	817	1419	0,5	0,8
1941–1945.	6310	5362	3,7	3,0
1946–1960.	33770	18161	19,5	10,3
1961–1970.	32943	11103	19,1	6,3
1971–1980.	24866	7313	14,4	4,1
1981–1985.	7347	2209	4,3	1,3
1986–1990.	7341	2610	4,2	1,5
1991–1995.	43822	100787	25,4	57,0
1996–2002.	12202	25699	7,1	14,5
Непознато	3350	2033	1,9	1,2

Економски разлози имиграције у Војводину добијају на значају после 1995. године, а садашње демографско стање у Војводини пружа изгледе за демографску обнову засновану на економском просперитету и компаративним предностима Војводине у односу на њено окружење.

МИГРАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ПО ОКРУЗИМА И ОПШТИНАМА

Посматрано по регионалним целинама (Срем, Банат, Бачка), највећи је удео становништва које од рођења станује у истом месту у укупном становништву у Банату (59,4%), а затим у Бачкој (50,8%) и Срему (48,2%). Посматрано по окрузима највећи је удео становништва које од рођења станује у истом месту у укупном становништву је у Северно-банатском округу (65,0%), а затим у Средње-банатском округу (58,2%) и Јужно-банатском округу (57,3%). Насупрот овим окрузима су Јужно-бачки и Сремски округ у којим је број досељеног становништва у место становања већи од броја лица која станују у месту рођења.

За Јужно-бачки округ карактеристичне су обимне миграције становништва унутар Војводине али и значајан удео имигрирајућег становништва из Хрватске и Босне и Херцеговине. Нови Сад као центар округа и Војводине је уједно и централно насеље унутрашње и спољне имиграције. Ти миграциони правци били су снажни током целог периода после Другог светског рата. Њиховом интензитету је допринео економски просперитет Новог Сада који је био релативно виши него што је био у другим подручјима Војводине. У време оружаних сукоба на простору Хрватске и Босне и Херцеговине имиграције у Нови Сад из ових подручја добиле су на интензитету.

Сремски округ карактерише високо учешће имиграције из бивших република СФРЈ, посебно из Хрватске и Босне и Херцеговине као контактних подручја. Од укупног становништва Сремског округа 16,3% је рођено на подручју Хрватске а 10,9% на подручју Босне и Херцеговине.

Табела 5. – Миграционе карактеристике становништва по окрузима и регионалним целинама

А) Број становника

	Свега	Војводине	Централне Србије	Остал. подручја у земљи	Бивших република СФРЈ
	Број досељеног становништва и то из:				
Северно-бачки округ	93340	65147	4430	2324	21439
Јужно-бачки округ	307852	146065	25167	10005	126615
Западно-бачки округ	94893	33872	8285	3877	48859
БАЧКА	**496085**	**245084**	**37882**	**16206**	**196913**

Северно-банатски округ	58032	41348	2955	702	13027
Средње-банатски округ	87074	50191	8554	1725	26604
Јужно-банатски округ	134187	57690	37215	4310	34972
БАНАТ	**279293**	**149229**	**48724**	**6737**	**74603**
Сремски округ	174156	51919	27348	2188	92701
СРЕМ	**174156**	**51919**	**27348**	**2188**	**92701**

Б) Структура у %

Северно-бачки округ	100	69,8	4,7	2,5	23,0
Јужно-бачки округ	100	47,4	8,2	3,2	41,1
Западно-бачки округ	100	35,7	8,7	4,1	51,5
БАЧКА	**100**	**49,4**	**7,6**	**3,3**	**39,7**
Северно-банатски округ	100	71,3	5,1	1,2	22,4
Средње-банатски округ	100	57,6	9,8	2,0	30,6
Јужно-банатски округ	100	43,0	27,7	3,2	26,1
БАНАТ	**100**	**53,4**	**17,4**	**2,4**	**26,7**
Сремски округ	100	29,8	15,7	1,3	53,2
СРЕМ	**100**	**29,8**	**15,7**	**1,3**	**53,2**

Досељено становништво је према попису становништва 2002. години било у апсолутној и релативној већини у општинама у Јужно-бачком округу (Нови Сад-град, Сремски Карловци и Беочин) и у Сремском округу (Инђија, Рума, Стара Пазова и Шид). У свим осталим општинама на подручју Војводине становништво које од рођења живи у истом месту је у релативној и апсолутној већини у односу на досељено становништво.

ЗАКЉУЧЦИ

Војводина је у ширим регионалним оквирима подручје интензивних миграција. Имиграције су биле условљене првенствено економским разлозима али су се остваривале и под утицајем ванредних околности, као што су били оружани сукоби у контактним и другим подручјима. Емиграције из Војводине су се одвијале мање под утицајем економских фактора а више под утицајем бројних неекономских фактора.

Период након Другог светског рата карактеришу имиграције бројног становништва у Војводину. Непосредно након Другог светског рата имиграција је била подстакнута колонизацијом коју је пратила аграрна реформа. У наредном периоду имиграције су условљене углавном економским разлозима и заснивале су се на економском просперитету Војводине и расту тражње за радном снагом. Имиграције у последњој декади XX века настале су као последица оружаних сукоба на просторима Босне и Херцеговине и Хрватске, бивших република СФРЈ.

Док је Банат прихватио највећи број колониста након Другог светског рата, највећи број емиграната из Босне и Херцеговине и Хрватске у апсолутном и релативном броју се након 1990. доселио у Бачку и Срем као контактна подручја.

Нови Сад као центар Војводине, културно, економски и урбано најразвијенија средина у Војводини, примио је релативно највише имигрирајућег становништва у последњем таласу имиграције у Државну Заједницу Србија и Црна Гора.

Интензивне миграције становништва Војводине стварају специфичну културну, етничку, економску и социјалну средину на овом подручју, која захтева примену специфичних метода усклађивања циљева и различитих културних етничких, економских и социјалних интереса.

ЛИТЕРАТУРА

Берић, Б., Брезник, Д., Станчуловић, Н. (1980): *Депопулација на ширим сеоским подручјима као један од фактора промене животне средине у СР Србији*, Симпозијум Савремене карактеристике и проблеми размештаја становништва СР Србије – II део, Аранђеловац

Бугарин, Р. (2001): *Насеља Војводине и природни прираштај становништва*, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 110-111, Нови Сад

Гаћеша, Љ., Миланковић, Ј. (2000): *Ниво и тенденције морталитета према старости и полу у Србији 1950-1998.* Студије, анализе и прикази бр. 40, Савезни завод за статистику, Београд

Избеглички корпус у Србији – према подацима пописа становништва 2002. Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд 2004.

Република Србија – Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године, Републички завод за статистику, Београд 1995.

СГЈ, СГСЦГ 1992-2004, Савезни завод за статистику, Београд

Становништво-миграциона обележја, (2004): Књига 8, Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Републички завод за статистику, Београд

Становништво-мигранти (2004): Књига 20, Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002, Републички завод за статистику, Београд

Становништво-упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. (2004): Попис становништва, домаћинстава и станова, Подаци по насељима, Књига 9, Републички завод за статистику, Београд

MIGRATIONAL CHARACTERISTICS OF THE POPULATION OF VOJVODINA

by

Ivo Marinić, Radislav Bugarin

Summary

The paper discusses the migrational characteristics of the population of Vojvodina according to the results of the 2002 census. It analyzes the data about the immigrated population of Vojvodina according to the region from which the population came and according to the time of settlement.

The results are compared with the data from other regions of The Republic of Serbia in order to achieve a qualitative evaluation of the process, specially at the time of intensive migrations. The paper analyzes the causes leading to specific migrational tendencies in the area of Vojvodina and points out to the economic and social implications of the realized migrational trends in the preceding period, as well as to the tendencies for their changes in the following period.

УДК 314.722(497.113) „16/19“
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Слободан Ђурчић
Природно-математички факултет
Трг Доситеја Обрадовића бр. 3, 21000 Нови Сад

ЈЕДНА МАЛО ПОЗНАТА МАСОВНА МИГРАЦИЈА КА ВОЈВОДИНИ

САЖЕТАК: Рад је посвећен последњој масовној миграцији ка Војводини коју су покренули економски, односно аграрни разлози. Она је започета убрзо након колонизације. Међу досељеницима најбројнији су били становници Босне и Херцеговине, а доминирало је сеоско становништво, које се у Војводини у прво време оријентисало на аграрна занимања и сеоске средине. То је био последњи пример класичне миграције становништва из планинских и аграрно пренасељених крајева ка Војводини. Њен највећи интензитет био је оријентационо између 1955. и 1965. године. Касније миграције чешће су покретали урбани разлози.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Миграције, економске миграције, присилне миграције, Војводина.

УВОД

Током последња три века територија савремене Војводине имала је улогу класичног имиграционог подручја. Многе од миграција биле су масовне (досељавање Срба крајем 17. и у првој половини 18. века, аустријске и мађарске колонизације до прве половине 20. века) и наука им је посветила доста пажње. Нажалост, расположиви подаци мало када су дозвољавали егзактне демографске анализе. То је могуће учинити тек за неке миграције са средине и из друге половине 20. века.

Миграције које су биле важне за развој ове популације нису биле једносмерне. Неке од њих су покретале војвођанско становништво и неке су биле масовније од усељеничких струја, па је миграциони салдо био негативан.

Табела 1. – Развој популације Војводине између 1901. и 1940. године

Период	1901–1913.	1914–1918.	1919–1940.
Природни прираштај	199.245	– 54.886	158.202
Миграциони салдо	– 84.545	– 11.414	25.694
Годишњи просек	– 6.503	– 2.283	1.168
Промене броја становника	114.700	– 66.300	183.896

(Народна република Србија, Завод за статистику)

Према овим проценама миграције у новије време нису биле доминантан фактор развоја покрајинске популације. Током прве две деценије 20. века оне су чак биле негативне. Крајем 19. и почетком 20. века војвођанско становништво узело је масовно учешће у прекоморским миграцијама (Б у к у р о в, 1976), које су вероватно биле масовније од насељавања Мађара. То је био основни узрок негативног салда. Током ратних година миграциона кретања вероватно су сведена на минимум и негативан салдо био је врло мали. Први случај позитивног удела миграција у развоју популације уследио је после Првог светског рата и формирања нове државе. У овом периоду миграциони правци потпуно су измењени. Државна граница, која је најчешће значајна баријера, премештена је на север и зауставила је дугогодишња досељавања несловенског становништва. Отворена је јужна граница Војводине и почела су масовнија досељавања са Балканског полуострва. Прва организована миграција тог правца било је насељавање добровољаца из Првог светског рата.

О пореклу досељеника говоре много каснији подаци, они из пописа 1961. године. Према њима, од тадашњег становништва Војводине њих 165.803 или 8,9% доселило се у место становања 1940. године и раније. То је чинило око једне петине укупног броја досељеника регистрованих тим пописом. На основу овог податка не могу се доносити сигурнији закључци о обиму предратних миграција јер је до 1961. године њихов број увелико смањен морталитетом и накнадним пресељавањима. Приказано је и порекло ових досељеника. Међу њима је било највише људи који су се селили унутар општинске територије (34.853), из непосредне околине (55.970) или из удаљенијих делова Војводине (31.176). Ових унутаррејонских миграната било је укупно 121.999 лица или 73,6%. Из других рејона доселила се тек једна четвртина војвођанских миграната (43.216 лица или 26,1%). Међу њима било је највише људи из околних рејона као што су Шумадија (5.378) и Славонија (4.402), Мађарска (6.473) и Румунија (3.843). То је било укупно 20.096 лица или 12,1% миграната. За 588 имиграната није познат домицил. Знатан део досељених из суседних земаља потицао је из времена од пре Првог светског рата, када је ово била Аустроугарска, или су били оптанти. Вероватно је да се код њих, дистанце које су мигранти прелазили и мотиви пресељавања, нису много разликовали од локалних и унутаррејонских миграција.

Међу досељеницима из удаљенијих рејона Југославије истицали су се једино они из Лике и Северног приморја (6.413 лица). То су углавном добровољци из Првог светског рата који су у међуратном периоду колонизовани у Војводину.

За период Другог светског рата процењена је депопулација од 90.651 становника. То је био и најбурнији период у развоју војвођанске популације. За његову анализу такође недостају неки кључни подаци. Најмаркантнији елементи развоја су 55.285 ратних жртава, око 250.000 исељених Немаца и 216.306 колониста досељених непосредно после рата (Ћ у р ч и ћ, 1996. и Ђ у р ђ е в 1995). Попис из 1961. године регистровао је 99.034 лица досељених у ово време. О њиховом пореклу тешко је говорити јер ови подаци обухватају како лица пресељена у време рата тако и део послератних колониста.

ПОСЛЕРАТНЕ МИГРАЦИЈЕ

Више података о миграцијама постоји тек за послератни период. Они су најобимнији за период колонизације, када су досељеници регистровани. Ти подаци су и статистички обрађени (Ђ у р ђ е в, 1995). За касније периоде постоје само подаци пописа становништва и парцијалних анкета. Подаци пописа становништва имају недостатак што континуирану појаву, као што су миграције, снимају само у једном моменту, а сем тог не заснивају се увек на истим методолошким основама што умањује могућности поређења.

Миграциони салдо ни после Другог светског рата није био статичан, а преломне тренутке теже је утврдити него за претходни период. Због тога су они овде одређени по годинама пописа становништва.

Табела 2. – Развој популације Војводине између 1945. и 2002. године

Период	1945–47.	1948–52.	1953–60.	1961–70.	1971–80.	1981–90.	1991–02.
Природни прираштај	33.208	91.672	123.962	99.125	69.885	13.947	– 81.172
Миграциони салдо	– 9.796	– 32.884	31.458	– 1.557	12.354	– 34.380	99.275
Годишњи просек	– 3.265	– 6.577	3.932	– 156	1.235	– 3.438	9.928
Промене броја становника	23.412	58.788	155.420	97.568	82.239	– 20.883	18.103

Број становника за 1945. и природни прираштај за 1945–49. година су резултат процена (Народна република Србија).

У том периоду (Табела 2) у седам међупописних периода позитиван миграциони салдо је постојао у само три. То су била раздобља 1953–61, 1971–80. и 1991–2002. година. Прво од њих обухвата почетак масовних спонтаних миграција аграрног становништва ка Војводини, што је тема овог рада. Половину наредне деценије (1961–1971) карактеришу исте ми-

грације и захваљујући њима у њој је негативан миграциони салдо био мали. Позитиван салдо између 1971. и 1980. године је био око три пута мањи од претходног. Попис из 1971. године публикује збирне податке за досељене из других општина Војводине са досељенима из Уже Србије и Космета, и ти подаци нису погодни за констатовање укупног броја међурејонских миграната. То је могуће тек на основу података из 1981. године. Они показују да током деценије 1971–80. расте број досељеника из Србије. Сем тога, у насељима Војводине, која су у близини Београда број становника нагло расте. То наводи на закључак да је Београд проширио своју најужу гравитационо зону на делове покрајине и да се међурејонске миграције из Уже Србије у много случајева одвијају на малим дистанцама, унутар тог подручја. Највећи позитиван миграциони салдо остварен је између 1991. и 2002. године у време досељавања избеглица из Босне и Херцеговине и Хрватске.

Овај рад је посвећен миграцијама које су се одвијале крајем педесетих и почетком шездесетих година.

Најмаркантнија миграција у ово време била је колонизација. Она је у Војводину довела 216.306 становника других рејона. Међу њима се најбројнији били досељеници из Босне и Херцеговине, Хрватске, Србије и Црне Горе.

Табела 3. – Порекло колониста

Рејон	Број	%
Босна и Херцеговина	83.091	38,4
Хрватска	52.929	24,5
Србија	35.416	16,4
Црна Гора	31.011	14,3
Македонија	9.975	4,6
Словенија	1.592	0,7
Косово и Метохија	1.519	0,7
Иностранство	773	0,4
УКУПНО	216.306	100,0

(Ђ у р ђ е в, 1995)

Ово је био значајан подстицај развоју популације који је требало да надокнади последице настале због ратних жртава и исељавања Немаца и сарадника окупатора. Тај задатак извршен је само делимично. Колонизација није успела у потпуности да компензира последице рата, и миграциони салдо је у првим послератним годинама био негативан. Он је смањио популацију између 1945. и 1947. за 9.796 лица. Неоспорна вредност ове миграције је што је довела до чвршћих персоналних повезивања Војводине са деловима земље са којима су оне до тада биле само елементарне. То је у великој мери олакшало каснија миграциона кретања истог правца.

УСЕЉАВАЊА АГРАРНОГ СТАНОВНИШТВА

Окончавањем колонизације настаје нов период миграција. Њега је окарактерисало враћање дела колониста у домицил. Колонизација је наиме организована на брзину, а многи колонисти селили су се под притиском. Они су дошли у нову средину потпуно различиту од родног краја. Прилагођавање није било лако и многи од њих су реемигрирали. До окончања колонизације вратило се 21.293 лица (Ћ у р ђ е в, 1995). Тај тренд настављен је и касније.

За каснији развој војвођанске популације важне су биле сезонске миграције које су се одвијале током педесетих година. Мигранти су били аграрно становништво из планинских делова Југославије, које је у Војводину долазило у време великих пољопривредних радова, а неки су овде проводили читаву сезону. Међу њима је било много становника Босне и Херцеговине. Ову миграцију статистика није регистровала и њој је посвећено и релативно мало радова. Један од најобимнијих је докторска дисертација Милана Бајића (Б а ј и ћ, 1975). Годинама су се ови радници упознавали са животом и радом у Војводини и ако би се решили на стално пресељавање, нису долазили у непознату средину. На пресељавање су их подстицали и неки економски разлози. Наиме у планинским регијама природни развој популације био је бржи, земље је било мање и била је скупља од ове у Војводини. То је била класична аграрна пренасељеност.

Услови за пресељавање аграрног становништва планинских делова земље у Војводину били су идеални. Потенцијални мигранти су, преко сезонског рада или посета рођацима – колонистима, добро упознали Војводину. У аграрно пренасељеном домицилу могли су добро да продају имања. Сем тога, у много случајева имања су им принудно откупљивана због изградњи хидроцентрала, отварања рудника, војних полигона и сл. У Војводини су тим средствима могли да купе далеко више земље. Наиме, у то време покрајинско становништво почињу да покрећу урбане миграције правца село-град. Због тога су куће у селима и земља били јефтини, а неквалификовани радници су се лако запошљавали на државним економијама. У то време механизација пољопривреде била ју у зачетку па је обрада земље, како на великим пољопривредним добрима, тако и на приватним поседима, захтевала много мануелног рада, а у локалним срединама није било довољно радне снаге. На тај начин створен је обострани економски интерес који је покренуо масовне миграције ка Војводини.

Имигранти су у највећем броју били сеоско аграрно становништво, а приликом избора одредишта нису били пробирљиви. Ту миграцију најјасније констатује попис становништва из 1961. године. Њени почеци су још у претходном периоду, али су досељавања била мањег обима и на резултатима пописа из 1953. године нису уочљива. Тада су исељавања из покрајине била већа. На основу резултата пописа становништва није могуће одредити годину када је усељавање претекло исељавање, односно када заправо почиње период ових миграција. То је било око 1955. и трајало је десетак

година. Попис из 1961. године регистровао је нагли пораст броја Војвођана рођених ван Покрајине. Усељавање је било посебно интензивно између 1958. и 1961. године.

Попис становништва из 1971. године обављен је знатно касније и о миграцијама даје податке који су бескорисни за ову анализу. Више података публикује попис из 1981. године, али они имају недостатак, што их од времена мигрирања дели до 20 година, па је број миграната смањен морталитетом и накнадним пресељавањима. Са друге стране ти подаци обухватају читаву деценију иако су ове миграције окончане око 1965. године.

Табела 4. – Мигранти у Војводини између 1953. и 1970. године

Досељени из:	1953 – 1960.		1961 – 1970.	
	Број	%	Број	%
Другог места у Војводини	194.093	54,6	116.061	53,9
Босне и Херцеговине	52.145	14,7	42.008	19,5
Црне Горе	3.215	0,9	2.278	1,0
Хрватске	29.330	8,3	15.442	7,2
Македоније	4.805	1,4	2.620	1,2
Словеније	2.016	0,6	845	0,4
Уже Србије	62.600	17,7	30.497	14,2
Косова и Метохије	3.865	1,1	2.814	1.3
Иностранства	1.054	0,3	807	0,4
Непознато	1.495	0,4	1.886	0,9
Укупно	354.618	100,0	215.258	100,0

Према подацима пописа из 1961. и 1981. додине

На основу података са Табеле 4. није могуће утврдити тачан број међурејонских миграната из периода 1955–1965. година, када су се те сеобе најинтезивније одвијале. Сем тога, сво досељено становништво на пресељавање нису покретали исти разлози. Несумњиво је, да је то био период повећаног усељавања у Војводину и да су неке од његових последица биле специфичне. Према подацима са Табеле 4, у периоду 1953–60. било је 159.030, а у периоду 1961–70. 97.311 међурејонских миграната. То је укупно 256.341 лице. Уз све наведене мањкавости тих података они се могу прихватити као приближни, јер већ декада 1971–80, према попису из 1981. године, региструје само 91.427 оваквих досељеника, а на тај број су знатно мање утицали морталитет и накнадна пресељавања.

Ове миграције су значајне по још једној карактеристици. Оне су последњи пример аграрних мотива за насељавање Војводине. Те миграције су вековима биле доминантне и биле су класичне миграције планинаца ка низији, које су евидентне у читавом свету.

Основна последица ових миграција је знатан пораст броја становника у Покрајини. Индекс раста је у периоду 1961–70. година био 109,1, а већи је био само између 1880. и 1890. године (113,0). Она је допринела и очувању равномерног размештаја војвођанског становништва. До 1961. године последњи пут порастао је број становника у више од половине насеља (233 или 51,7 %). Међу насељима са индексом пораста од 120 и више, сем градова и околних села, био је и знатан број малих и периферних села. Тада је смањен и годишњи темпо старења популације на 0,11 година, за разлику од 0,14 у претходном и 0,24 у наредном међупописном периоду. Трага је било и на маскулинитету. Анализом стања у појединим насељима констатовано је да је у првој фази тих миграција покретано више мушког становништва. Тада су у малим срединама, у којима је забележено знатно увећавање популације, порасле и стопе маскулинитета. У наредној фази, када се досељавају читава домаћинства, стање се нормализовало. Урбани процеси, који су убрзо захватили становништво Покрајине врло брзо су анулирали последице усељавања аграрног становништва. Оно се укључило у миграције правца село – град и развој војвођанске популације враћа се у раније започете трендове.

ЛИТЕРАТУРА

Б а ј и ћ, М. (1975): *Привредно-географска структура и кретање радне снаге у јужној Бачкој и северној подгорини Фрушке горе*, приватно издање, Нови Сад (књига из Библиотеке Института за географију у Новом Саду)

Б у к у р о в, Б. (1976): *Спољашње миграције народа Југославије између два рата*, Зборник Матице српске за природне науке, свеста 51, стр 5–31, Нови Сад.

Ђ у р ђ е в, Б. (1995): *Послератно насељавање Војводине*, Матица српска, посебна издања, стр. 5–185, Нови Сад.

Ђ у р и ћ, В. и сарадници (1993): *Етнички састав становништва Војводине*, Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији, Географски факултет, Београд.

Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (2004): *Избеглички корпус у Србији*, према подацима пописа становништва 2002. Београд.

Народна република Србија, Завод за статистику (1957): *Природно кретање становништва Србије од 1863–1954 године*, Прикази – 20, Београд.

Попис избеглица и других ратом угрожених лица у Савезној Републици Југославији, Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице, Београд 1996.

П о п о в и ћ, Д. (1955): *Срби у Банату*, Српска академија наука, Београд.

Ћ у р ч и ћ, С. (1987): *Периодизација послератних миграција у Војводини*, Зборник 12. конгреса географа Југославије, Савез географских друштава Југославије, стр.53–57, Нови Сад.

Ћ у р ч и ћ, С. (1996): *Број становника Војводине*, Матица српска, посебна издања, стр. 5–132, Нови Сад.

Ћ у р ч у ћ, С. (2005): *Сличности и разлике међу српским земљама – Војводина*, Зборник радова са симпозијума Србија и савремени процеси у Европи и свету, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

A LITTLE KNOWN MASSIVE MIGRATION TOWARDS VOJVODINA

by

Slobodan Ćurčić

Summary

This paper is about a massive migration towards Vojvodina which was caused by economic, and particularly, agrarian motives. This migration began shortly after colonization. Inhabitants of Bosnia and Herzegovina were the most numerous among the settlers who were mostly rural people and who firstly turned to agrarian occupations and rural milieus. This was the last example of a classic migration from the mountain and agrarian-overcrowded regions towards Vojvodina. It is estimated that it was most intensive between 1955 and 1965. Later migrations were more often caused by urban motives.

УДК 314.795.3–054.73(497.113) „1990“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Горан Пенев
Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука
Народног фронта бр. 45, 11000 Београд

ВОЈВОЂАНСКЕ МИГРАЦИЈЕ ТОКОМ 1990-ИХ ГОДИНА: ВИШЕ ДОСЕЉЕНИХ, МАЊЕ ОДСЕЉЕНИХ

САЖЕТАК: Резултати пописа 2002. године су продубили сазнања о веома интензивном досељевању становништва у Војводину, пре свега избеглица. Истовремено су се одвијали и значајни емиграциони токови, који су, ипак, били много слабијег интензитета од имиграционих. Пописна статистика само делимично обухвата исељавања, тако да су у раду коришћени посредни методи како би се добила што комплетнија процена обима и карактера одсељавања војвођанског становништва у међупописном периоду 1991–2002. Резултати процена указују да је у том раздобљу нето емигарција износила укупно 73 хиљаде становника, што је за 4 хиљаде лица мање него у претходном међупописном периоду. Истовремено, нето имиграција је била увећана за око 3.5 пута (са 62 хиљаде на 213 хиљада). У раду је указано на основне карактеристике исељавања по типу (локалне, међуопштинске, спољне). Посебна пажња је посвећена регионалном аспекту миграција, у намери да се установи да ли постоји уска међузависност између броја досељених и одсељених по општинама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: досељавање, одсељавање, избеглице, Војводина

Према последњем попису становништва из 2002. године, Војводина је имала 2.032 хиљаде становника. У односу на резултате претходног пописа становништва из 1991. године, број становника је повећан за 62 лица или по просечној годишњој стопи раста од 2.8 промила. Тако су, изгледа само на кратко, прекинуте депопулационе тенденције које су јасно почеле да се манифестују током 1980-их година. Пораст становништва Војводине који је остварен у међупописном периоду 1991–2002. искључиво је резултат позитивног миграционог салда од 144,4 хиљаде лица. Природни прираштај је био негативан (–82,6 хиљаде) и то током читавог посматраног периода (Пенев, 2004). У претходном међупописном раздобљу су обе компоненте популационе динамике имале супротне предзнаке – природни прираштај је био позитиван (11,4 хиљаде), а миграциони салдо негативан (–32,3 хиљаде),

што је резултирало смањењем становништва (–20,9 хиљада) и негативном стопом демографског раста (–1,0 промила годишње).

Велики позитиван миграциони салдо је пре свега резултат веома интензивног досељавања у Војводину, а не, на пример, знатно смањеног обима исељавања. Из познатих разлога, Војводина је постала главна дестинација за неколико стотина хиљада избеглица, углавном из Хрватске. Према попису УНХЦР-а који је спроведен 1996. године у Војводини је било регистровано 260 хиљада избеглица и других ратом угрожених лица (Матковић, Вујновић, 1996). Непуних 6 година касније, односно 6–7 година после најјачих избегличких таласа, у Војводини је редовним пописом становништва из 2002. пописано 186 избеглица. До значајног смањења броја избеглица (за око 30% у односу на 1996) је дошло због одсељавања (репатријација или одлазак у треће земље), смртности, али и, врло вероватно, његовог слабијег обухвата, како у односу на попис који је организовао УНХЦР, тако и у односу на обухват домицилног становништва. И поред смањења броја, избеглице су 2002. године представљале високих 9,2% укупног становништва Покрајине. Тако интензивно досељавање, овог пута присилно, је по обиму превазишло чак и велику колонизацију спроведену током друге половине 1940-их година (Ђурђев, 1995).

Табела 1. – Удео избеглица у укупном становништву Војводине, 1996, 2001. и 2002.

	1996.		2001.		2002.	
	број	%	број	%	број	%
Укупно	2.183.979	100,0	2.044.038	100,0	2.031.992	100,0
Домицилно	1.924.260	88,1	1.860.317	91,0	1.845.529	90,8
Избегло	259.719	11,9	183.721	9,0	186.463	9,2

Извор: Попис избеглица 1996. и 2001. и попис укупног становништва 2002.
Напомена*:* За укупно становништво 1996. и 2001. године дата је процена аутора

Међу становништвом које се између два пописа доселило у Војводину (213.2 хиљаде), доминирају избиглице односно имигранти из бивших југословенких република и (188,7 или 88,5% свих лица досељених у Војводину). Број осталих имиграната је знатно мањи, а највише их је из Централне Србије (21.7 хиљада).

У поређењу са периодом 1981–1991. број досељених из других република је вишеструко већи (5.4 пута) него у раздобљу 1981–1991, што само потврђује изузетан карактер миграција које су се одвијале током 1990-их.

Табела 2. – Досељено становништво према подручју одакле се одселило и времену досељења. Војводина 1991. и 2002.

Време досељења	Свега	Из Централне Србије	Са других подручја бивше СФРЈ	Из иностранства
1981–1991.	61.641	21.919	34.835	4.887
1981–1985.	29.991	10.264	16.877	2.850
1986–1991.	31.650	11.655	17.958	2.037
1991–2002.	213.195	21.697	188.651	2.847
1991–1995.	157.084	7.926	148.070	1.088
1996–2002.	56.111	13.771	40.581	1.759

Извор: Резултати пописа 1991. и 2002. године

Досељених из Централне Србије је готово једнако бројно као у претходном међупописном периоду (21.9 хиљада), али је због тога што је раздобље за једну годину дуже, просечан годишњи број досељених ипак нешто мањи. Што се тиче становништва које се доселило из Црне Горе и Косова и Метохије, они су вишеструко малобројнији од досељених из Централне Србије (свега 1837 односно 1651 за период 1991–2002), али их је било такође знатно мање него у претходном међупописном раздобљу (2270 односно 3434). У Војводини је у периоду 1991–2002. успорено и досељавање становништва из иностранства (2.8 хиљада) које, уосталом, није било бројно ни у периоду 1981–1991. (укупно 4.9 хиљада досељених).

И подаци о пресељавањима унутар војвођанских граница (међуопштинске и међунасељске – у границама исте општине) потврђују да су током 1990-их знатно успорене тзв. редовне или мирнодопске миграције. Наиме, у време пописа из 2002. године је број лица која су се између 1991. и 2002. године доселила из неког другог места исте општине, или из неке друге војвођанске општине био просечно годишње за око 20% мањи него према резултатима пописа из 1991. године, а који су се односили на досељавања у периоду 1981–1991.

Табела 3. – Досељено становништво (локалне миграције) према подручју одсељења и времену досељења. Војводина 1991. и 2002.

Време досељења	Из исте општине	Друге општине
1981–1991.	52.685	60.072
1981–1985.	23.371	28.762
1986–1991.	29.314	31.310
1991–2002.	45.764	51.684
1991–1995.	18.219	19.144
1996–2002.	27.545	32.540

Извор: Резултати пописа 1991. и 2002. године

Локалне миграције су биле приметно интензивније током друге половине међупописног периода (1996–2002), тј. по завршетку периода највећих ратних сукоба на просторима бивше СФРЈ. Уједно, друга половина међупописног раздовбља се поклапа и са периодом смиривања политичке кризе и побољшања економске ситуације у Србији. Слична је и динамика досељавања из Централне Србије и иностранства – она су била приметно интензвинија између 1996. и 2002. године, него између 1991. и 1995. Што се тиче миграната пореклом из других подручја бивше СФРЈ, временска динамика њиховог досељавања у Војводину је била потпуно другачија. Код ових миграција је утицај ратних збивања на подручју бивше СФРЈ био још очигледнији. Наиме, у тој групи мигрантског становништва, око 80% се доселило у Војводину између 1991. и 1995. године, а тек нешто више од 20% у нарених шест година.

За разлику од досељавања, чији је обим и карактер релативно добро регистрован пописима становништва, бројност и структуре одсељених се статистички, знатно лошије прате, и то не само код нас. У недостатку релевантних статистичких података, за потребе овога рада, су вршене ауторске процене обима одсељавања и то коришћењем посредних метода. Што се тиче локалних миграција (досељавања-одсељавања унутар војвођанских граница), њихов обим је релативно добро обухваћен пописом (број досељених је једнак броју одсељених). Иста је ситуација и са становницима Војводине који су се одселили у Централну Србију – њихов број се може пратити преко података о досељенима према ранијем месту пребивалишта. О обиму и календару одсељавања на локалном нивоу је било речи у делу рада који се односио на имиграционе (досељеничке) токове. А у погледу одсељавања у Централну Србију, пописни подаци указују на готово истоветне трендове који су забележени и код досељавања становништва из Централне Србије у Војводину, Тако је, на пример, према попису из 2002. године, у периоду 1991–2002. у Централну Србију пописано 18.8 хиљада лица која су се доселила из Војводине између 1991. и 2002. године. И у овом случају одсељавање/досељавање је било знатно интензивније у другој половини међупописног раздобља (60%). Карактеристично је да је пописом из 1991. године за тадашње међупописно раздобље (1981–1991) регистрован идентичан број одсељених из Војводине у Централну Србију. Међутим, посматрано по међупописним подпериодима (1981–1985. и 1986–1990) одсељавања су била готово равномерно распоређена (9,6 односно 9,2 хиљаде).

Највећу „непознаницу", према томе, представља број одсељених у иностранство. Такво стање је условљено из више разлога. Први, је слаб обухват лица која се „трајно" исељавају из земље, други, је много слабији обухват лица на „привременом раду и боравку у иностранству" од обухвата становништва у земљи. Уз то, методолошка решења и програм обраде података примењени у попису из 2002. године знатно смањују могућности коришћења прикупљене статистичке грађе.

Према методолошким решењима која су примењивана у време пописа из 1971, а посебно 1981. и 1991. године „иностранци" су укључени у кон-

тингент сталног становништва и на основу обраде пописних података јасно су могли бити издвојени из континтента „становништва у земљи". Према новом концепту сталног становништва, који је примењен у попису 2002, у укупно становништво Војводине нису укључена лица на „привременом раду или боравку" која су у иностранству дуже од годину дана, Ипак, пописом су обухваћена и та лица, а подаци су објављивани у тзв. документационим табелама.

Према резултатима пописа из 2002. године из Војводине је на „привременом" раду или боравку у иностранству било укупно 70,7 хиљада лица. Претходним пописом из 1991. године регистровано их је знатно мање (47,5 хиљада). То значи да је за 11 година становништво у иностранству повећано за 23,2 хиљаде лица или за 49%. И поред тако значајног повећања, треба имати на уму да је стварни број ових лица много већи, на шта указују и статистички подаци земаља пријема. Тако је нпр. 2001. године у Хрватској регистровано 19,2 хиљаде избеглица из Србије (Đ u r đ e v, B u - b a l o, I v k o v, 2005), а највише их је из Војводине. До сада нису објављени подаци о броју наших грађана на „привременом раду или боравку у Хрватској, али их је свакако било мање од 5000. На проблем значајног необухвата ове категорије становништва указују и подаци мађарске статистике. Мађарска је, само у периоду 1994–2001, имала позитиван миграциони салдо са СЦГ од укупно 9.2 хиљаде лица. Према српској статистици у тој суседној земљи је било укупно 4.2 хиљаде лица која су из Србије отишла после 1992. године (В у к м и р о в и ћ, П р о к и ћ, 2005). Ови подаци потврђују, не само да је одсељавање наших грађана у иностранство било много масовније од статистички евидентираног, већ и да су се током 1990-их година, поред традиционалних земаља пријема (Немачка, Аустрија, Француска) као дестинације појавиле и неке друге, и то углавном бивше европске социјалистичке земље (Мађарска, Чешка). Истовремено је интензивирано и исељавање у прекоокеанске земље (САД, Канада, Аустралија).

У условима непостојања потпуног регистра становништва са подацима о пресељавањима, углавном се примењује поступак индиректног мерења миграционог салда. У овом раду се отишло корак даље, па је сличан поступак примењен и за процену броја одсељених за Војводину у међупописним периодима 1981–1991. и 1991–2002. Наиме, број одсељених је процењен као разлика између пописаног броја досељених и процењеног миграционог салда за међупописни период. Овај поступак је примењен и поред свести о низу методолошких мањкавости (стокови-токови, смртност досељеног становништва, промена методологије сталног становништва итд.), а у убеђењу да ће добијени резултати допринети прецизнијем сагледавању миграционих токова становништва Војводине током последња два међупописна периода.

Број одсељених је процењен на основу података о укупном становништву, природном кретању и пописаном броју сталних становника Војводине који су се у Покрајину доселили између последња два пописа. Добијени

резултати указују да се у међупописном периоду 1991–2002. из Војводине одселило 68.8 хиљада лица (Табела 4). Тај број је двоструко већи од броја пописаних грађана Војводине који су на „привременом раду или боравку у иностранству" краће од 11 година. Уједно, он је за око 3.5 пута мањи од броја досељених, Док је овај податак очекиван, помало изненађује да је за период 1981–1991. број одсељених процењен на 72.7 хиљада лица, тј. за око 4000 или 5.7% више у односу на број одсељених из Војводине у периоду 1991–2002.

Табела 4. – Компоненте кретања укупног становништва Војводине, 1981–2002.

Период	Становништво		Пораст	Природни прираштај	Миграциона компонента		
	Почетак периода	Крај периода			Миграциони салдо	Досе--ељени [в]	Одсе-љени
1981–1991.[а]	1.969.181	1.966.367	– 2.814	8.271	– 11.085	61.641	72.726
1991–2002.[б]	1.970.195	2.031.992	61.797	– 82.607	144.404	213.195	68.791

[а)] Становништво у земљи,
[б)] Укупно становништво: деф 2002,
[в)] Нису укључена лица из групе „непозната година досељења"

И подаци на нивоу општина потврђују да је у међупописном периоду 1991–2002. пораст досељавање био присутан на готово целој територији Војводине. Према резултатима пописа из 2002. године већи број досељених регистрован у 43 од 45 општина. Од тога у 16 општина је то повећање више него двоструко веће, а у њих 5, преко 3 односно преко 4 пута веће него 1991. Највеће повећање је забележено у општинама Рума (индекс 320), Сомбор (335), Апатин (366), Инђија (444) и Шид (490), Све са врло високим уделом избеглица и апсолутном већином становништва српске националности (од 62% у општинама Сомбор и Апатин, до 88% у општини Рума). Једини изузетак су Ада и Сента, То су једине две војвођанске општине у којима је према попису из 2002. године број досељених у периоду између два последња пописа био мањи него у време пописа из 1991. године. Смањење није велико (2% у Сенти и 6%у Ади), али је битно као одступање од једне опше тенденције. Обе општине имају врло низак удео избеглица (мање од 2%), и обе су са врло високим уделом становништва мађарске националности (81% у Сенти и 77% у Ади).

Што се тиче броја одсељених, резултати процена указују да је у две од три општине (31) број одсељених у међупописном раздобљу био мањи 2002. него 1991. године. Смањење у већини општина износи мање од 20%, али је у некима оно било знатно веће (највеће у Вршцу – 64.5%). У општинама у којима је повећан број одсељених (14), то повећање је знатно мањег обима (до 88%), него повећање броја досељених. Треба истаћи да је код свих општина у којима је процењено повећање броја одсељених истовремено забележено и повећање броја досељених. Једини изузетак су

поново већ споменуте општине Ада и Сента, које се према релативном повећању броја одсељених налазе на другом односно седмом месту. Иначе, општина Шид се и у погледу интензитета повећања броја одсељених налази на челу. Наиме, са повећањем од 88,5% Шид је општина у Војводини у којој су се између 1991. и 2002. године одвијала убедљиво најинтензивнија миграциона кретања и то под непосредним дејством ратних догађаја везаних за распад СФРЈ на веома убрзана миграциона кретања. А такве масовне миграције су са своје стране битно утицале на промену националног састава становништва општине. Тако је за 11 година број Срба повећан за готово 50% (са 21.4 хиљаде на 30.3 хиљаде), а њихов удео у укупном становништву општине са 60.6% на 79.3%. Истовремено је смањено учешће осталих националности, а посебно Хрвата. Њихов број је између два последња више него преполовљен (са 5809 на 2086), а удео укупном становништву општине сведен је са 16.5% на свега 5.5%.

У овом саопштењу су само укратко приказане основне тенденције у миграционим кретањима становништва Војводине током 1990-их година. Због свог значаја, ова тема свакако заслужује дубљу анализу.

ЛИТЕРАТУРА

Đ u r đ e v, B., B u b a l o-Ž i v k o v i ć, M., I v k o v. A. (2005): *Migratory changes between Croatia and Serbia during 1990s and their effects on demographic dynamics and ethnic structure of population in regions of emigration and immigration*. International scientific conference „Migrations, Crises and Recent Conflicts in the Balkans" – Belgrade 27–29/10/2005

Ђ у р ђ е в, Б. (1995): *Послератно насељавање Војводине.* Матица српска, Нови Сад

M a t k o v i ć, G., V u j n o v i ć, B. (1996): *War affected persons in the FR of Yugoslavia*. Stanovništvo, vol. XXXIV, 3–4, jul–decembar 1996, pp. 7–41

Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (2004). Избеглички корпус у Србији – према подацима пописа становништва 2002. Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (Београд).

П е н е в, Г. (2004): *Демографске промене у Србији, 1991–2002*. Преглед СЦГ (Београд), год. XLVIII, бр. 1/2004, стр. 3–20

В у к м и р о в и ћ, Д., П р о к и ћ, М. (2005): *Актуелна демографска ситуација у Србији*. Србија и савремени процеси у Европи и свету, Географски факултет Универзитета у Београду и други, Београд 2005

UNHCR, Commissioner for Refugees of Republic of Serbia, Commissioner of Displaced Persons of the Republic of Montenegro (1996). Census of refugees and Other War-Affected Persons in the Federal Republic of Yugoslavia.

MIGRATIONS IN VOJVODINA DURING THE 1990S: MORE IMMIGRANTS, LESS EMIGRANTS

by

Goran Penev

Summary

The results of the 2002 census deepened our insights into a very intensive immigration of the population into Vojvodina, primarily refugees. At the same time, there also occurred significant emigration movements which still had a much weaker intensity than the immigrational ones. The census statistics only partly included emigration, so the paper used indirect methods to acquire as comprehensive estimate as possible about the scope and character of the emigration of the Vojvodina population in the inter-census period 1991-2002. The results of the estimates indicate that in the period the total net emigration was 73 thousand inhabitants, which is 4 thousand persons less than in the preceding inter-census period. At the same time, the net immigration was increased for about 3,5 times (from 62 thousand to 213 thousand). The paper points out to the basic characteristics of the emigration (local, inter-municipal, external). Special attention was paid to the regional aspect of migrations (net immigration, net emigration and migration score) in order to determine if there was a close interdependence between the number of the immigrated and emigrated persons in the municipalities. The paper also analyzed the influence of migrations on the process of demographic ageing and change in the national structure of the population.

УДК 323.153(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Иван Маринковић
Центар за демографска истраживања
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

НАЦИОНАЛНО НЕИЗЈАШЊЕНИ И НЕОПРЕДЕЉЕНИ У ВОЈВОДИНИ 2002.

САЖЕТАК: Резултати пописа 2002. године указали су на огромно повећање броја становника који су национално неизјашњени и неопредељени. У међупописном периоду 1991–2002. година, ова група становништва увећала се преко десет пута (са 5054 на 55016). Према уделу у укупном становништву Војводине (2,71%) они се са Хрватима (2,78%) и Словацима (2,79%) налазе одмах иза најбројнијих националности, Срба и Мађара. У раду су анализиране основне демографске карактеристике (полна и старосна структура) неизјашњених и неопредељених, као и разлике и сличности са осталим националностима. Приказана је и неједнака просторна дистрибуција овог становништва (на насељском и општинском нивоу). Истакнута је међузависност између великог пада броја Југословена и огромног повећања лица која се нису национално изјаснила и определила. Преко обележја, матерњи језик и вероисповест, настојало се утврдити, који је релативни однос између броја национално неизјашњених и броја национално неопредељених.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: национално неизјашњени, национално неопредељени, Војводина

УВОД

Једна од основних карактеристика пописа 2002. године, када се посматра национална структура становништва Војводине, је велики удео групе неизјашњених и неопредељених[1] у укупном становништву односно њихово значајно повећање у међупописном периоду 1991–2002. година. Пописом је регистровано 55016 становника који нису желели да се национално изјасне или се нису осећали припадницима ниједне етничке групе. У

[1] Сваком лицу је, према члану 45 Устава СР Југославије, загарантовано право да се национално неизјасни или национално неопредели.

односу на попис из 1991. године (5054 неизјашњених и неопредељених) ова група се увећала преко 10 пута. Поредећи резултате са пописима 1971. и 1981.[2] видимо јасну тенденцију пораста ове групе становништва, као и кулминацију тог пораста у периоду 1991–2002. године.

Табела 1. – Национално неизјашњени и неопредељени 1971, 1981, 1991. и 2002. г.

	1971.	1981.	1991.	2002.
Број	1025	3361	5054	55016
%	0,05	0.16	0.26	2.71

За тридесет и једну годину (од 1971. до 2002. године), број оних који нису желели да се изјасне или национално определе повећао се за 53091, па је тако њихов удео у укупном становништву порастао за 2.66 процентних поена. На основу резултата пописа 2002. године, они су се нашли одмах иза најбројнијих националности, Срба и Мађара, а готово су подједнако бројни као Словаци и Хрвати. Војводина је на основу последњег пописа становништва имала 2031992 становника, од тог броја готово две трећине (65.05%) су чинили Срби, 14.28% Мађари, а за њима следе, Словаци 2.79%, Хрвати 2.78% и неизјашњени и неопредељени 2.71%, са приближно подједнаким процентом у укупном становништву Покрајине. У односу на Републику Србију (без Косова и Метохије) где удео неизјашњених и неопредељених износи 1.44% и Централну Србију где је тај удео испод једног процента (0.96%), Војводина на основу пописа 2002, има знатно већи удео (2.71%) неизјашњених и неопредељених у укупном становништву.

Посматрајући међупописни период 1991–2002. апсолутно највеће повећање су имали Срби 196490 (прилив српског живља са простора бивших република СФРЈ, Хрватске и Босне и Херцеговине), а одмах за њима су неизјашњени и неопредељени са 49942. Сви остали, изузев Рома и групе регионалне припадности, су забележили смањење становника. Највећи пад су имали Југословени, којих је за преко 120 хиљада мање него пописом 1991, а затим Мађари и Хрвати. Индекс раста (1991=100) неизјашњених и неопредељених износи 1084, док је укупно за Војводину 103, најмањи индекс раста је код Југословена и износи 29.

[2] Пописи 1971. и 1981. су имали посебан начин груписања становника у две основне групе: „Национално се изјаснили" и „Нису се национално изјаснили". Лица која се нису национално изјаснила у попису 1971. разврстана су у три подгрупе: 1) „Нису се уопште изјаснили" (према члану 41. Устава СФРЈ), 2) „Изјаснили се као Југословени" и 3) „Изјаснили се у смислу регионалне припадности". Попис 1981. године има исту поделу као и претходни.

Графикон 1. – Индекс раста становништва по националности у Војводини 1991–2002.

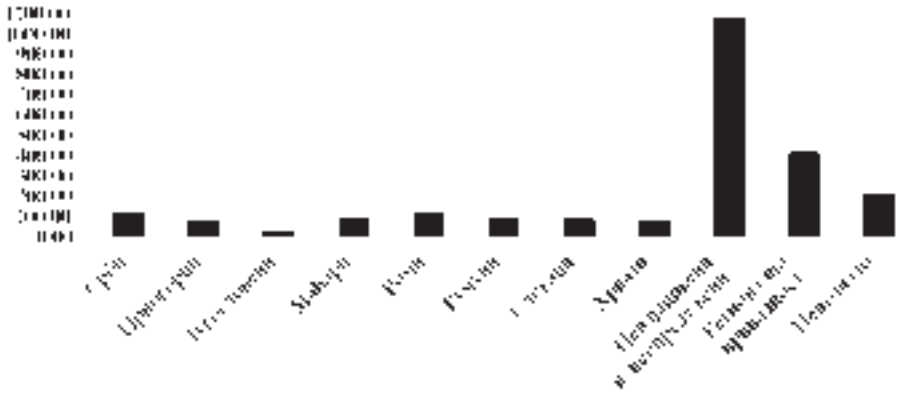

У овом раду неће бити детаљне анализе национално неизјашњених и неопредељених, већ ће бити приказана само основна демографска обележја (пол и старост), њихов просторни размештај, као и могућа веза са неким етничким групама.

СТАРОСНО-ПОЛНА СТРУКТУРА НЕИЗЈАШЊЕНИХ И НЕОПРЕДЕЉЕНИХ

Старосна структура овог становништва је релативно млада, медијална старост износи 30.8 година (9.4 године је млађа од просека за Војводину), док је индекс старења[3] 0,34 (три пута нижи од просека). На основу ових индикатора демографске старости, видимо да се ова група налази на прагу демографске старости (четврти од седам стадијума). Укупно становништво Војводине је у дубокој демографској старости (шести стадијум), а поједине националности, попут Мађара и Хрвата, су у стадијуму најдубље демографске старости. Неизјашњени и неопредељени су тако после Рома, чија је медијална старост 24.3 године, најмлађа група становништва у Војводини. Поредећи их са најбројнијим националностима Покрајине, видимо да су, од Срба млађи за 8.9 година, од Мађара 13.8 година, а од Хрвата чак 15.8 година. Док је код Хрвата готово сваки четврти становник старији од 65 година, код неизјашњених и неопредељених је то сваки тринаести. Овде треба напоменути да 17.5 хиљада неизјашњених и неопредељених су млади испод 20 година старости, односно 32% укупног броја. Посматрано по великим старосним групама, 3.8% младих (испод 20 година) се није изјаснило или национално определило у односу на укупно младо становништво Војводине. Гледано даље удео у укупном становништву опада са старошћу, па тако млађе средовечно је у уделу од 3.1%, старије средовечно 2.4%, а старо (60+) 1.4% у односу на укупан број старих у Покрајини.

[3] 65+ / 0–14

Графикон 2. – Старосно-полна пирамида национално неизјашњених и неопредељених у Војводини 2002.

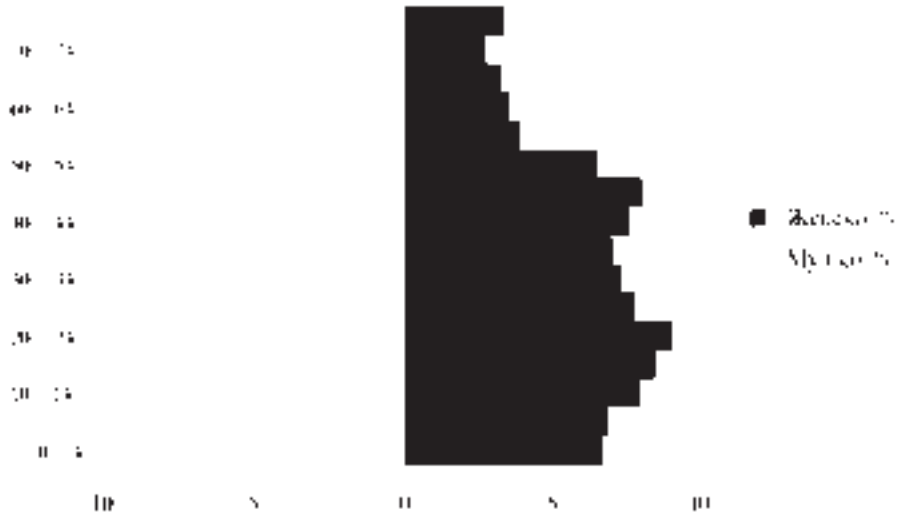

С обзиром на велики удео младих у овој групи становништва очекивало се да стопе феминитета буду ниже од просека за Покрајину (106.3), међутим то није случај. Стопа феминитета неизјашњених и неопредељених износи 111.3, што ову групу становништва ставља одмах иза Хрвата (130.5), Југословена (112.5) и Мађара (111.6), док је код Срба, она испод просека за Војводину и износи 104.5. Ако извршимо поделу становништва на млађе од четрдесет година и старије, имамо још јаснију слику о бројчаној доминацији женског пола у овој групи становништва. Наиме, стопа феминитета (млађих од 40 година) у Војводини износи 96, док је код неизјашњених и неопредељених 104.3. Стопу феминитета изнад 100 још имају једино Југословени (105.4) и Хрвати (103.8), а у свим осталим етничким групама до 40 година бројчано доминирају мушкарци. Гледано по полу, жене су тако бројније за скоро три хиљаде, односно на 100 мушкараца који се нису национално изјаснили или определили, долази 112 национално неизјашњених и неопредељених жена.

ПРОСТОРНИ РАЗМЕШТАЈ НАЦИОНАЛНО НЕИЗЈАШЊЕНИХ И НЕОПРЕДЕЉЕНИХ

У погледу просторне дистрибуције национално неизјашњени и неопредељени су изразито неравномерно распоређени. Гледано на општинском нивоу, ово становништво има највећи удео у укупном становништву општина које се налазе у северо-западном делу Покрајине уз границу са Мађарском и Хрватском (Апатин – 5,8%, Сомбор – 5,1% и Суботица – 4,4%). Уз нешто мањи проценат од оног поменутог у претходне три општине, ова

група има значајан удео и у општинама у северном и средишњем делу Баната. У овим општинама национална структура је веома хетерогена, а проценат Југословена је имао највећи пад у периоду између два последња пописа. У Апатину, на пример, Срби имају апсолутну већину (61.6 %) али су у великом уделу и Мађари (11.5%) и Хрвати (11.5%), а пад удела Југословена у овој општини је био изузетно велики за последњи међупописни период и износи 10.6 процентних поена. Готово иста ситуација је и у другим општинама (са великим учешћем национално неизјашњених и неопредељених) уз различито процентно учешће појединих националности. Са друге стране, најнижи удео неизјашњених и неопредељених, испод 2%, је у општинама у Срему и у делу југо-источног Баната. Пописом 2002. године само три општине су имале мање од 1% неопредељених и неизјашњених (Алибунар, Ириг и Пећинци). У општинама са релативно малим уделом национално неизјашњених и неопредељених, степен етничке хетерогености је по правилу мањи, а и пад броја Југословена није тако интензиван.

Карта 1. – Просторни размештај неизјашњених и неопредељених и Југословена 1991. и 2002. године

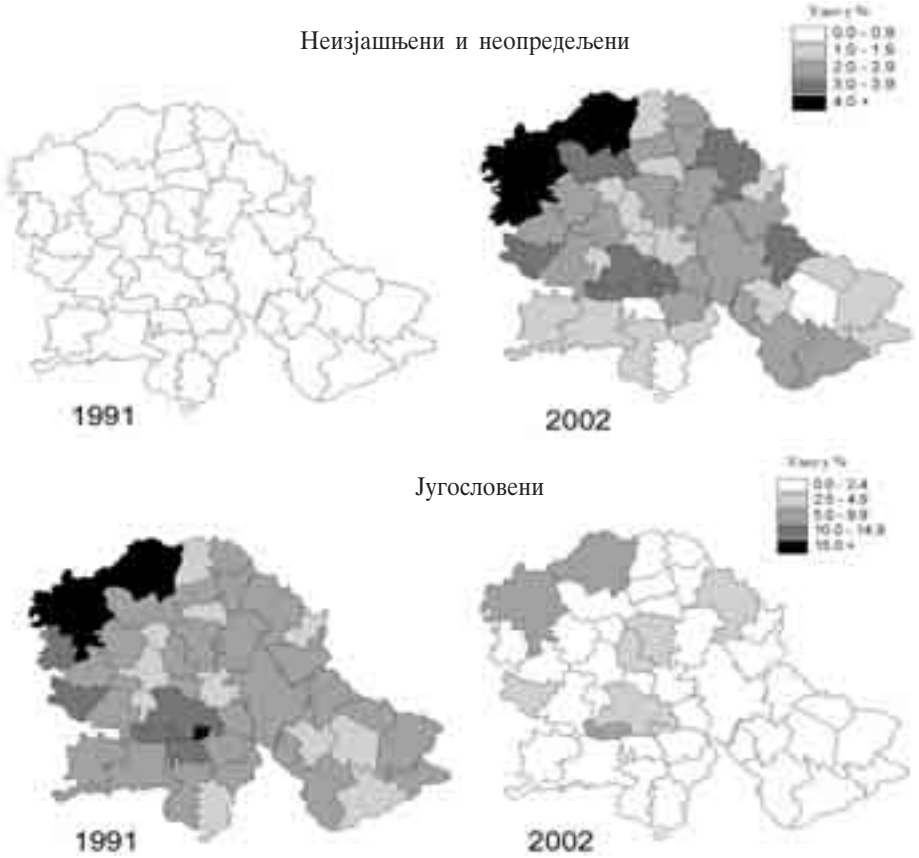

Попис 1991. године је регистровао само пет насеља у којима је проценат неизјашњених и неопредељених износио више од 1% (Сот (2.62%), Ердевик (1.28%), Раковац (1.19%), Стари Жедник (1.13%) и Бачки Соколац (1.02%)). На основу података пописа 2002. године ситуација је била сасвим другачија. Знатно се повећао број насеља са учешћем неизјашњених и неопредељених од преко 1%, а насеља са највећим уделом ове групе имала су двоцифрене проценте (Шумарак (23.33%), Косанчић (13.50%), Победа (12.28%)).

ДА ЛИ НАГЛО ПОВЕЋАЊЕ БРОЈА НЕИЗЈАШЊЕНИХ И НЕОПРЕДЕЉЕНИХ ИМА ВЕЗЕ СА ВЕЛИКИМ ПАДОМ БРОЈА ЈУГОСЛОВЕНА?

Распад СФРЈ и криза 1990-их условила је смањење броја лица која су се изјашњавала као Југословени, а у исто време повећање броја оних који не желе да се национално изјасне или определе. Велико повећање броја становника који не желе да се изјасне или су национално неопредељени (49942) и њихов значајан удео у укупном становништву (2.71%), као и значајан пад броја Југословена (мање их је за 120885) у истом временском распону, говори нам о могућој вези између ове две групе становништва. На основу просторног размештаја неизјашњених и неопредељених и Југословена у тренуцима пописа 1991. и 2002. године, можемо да закључимо, да оне општине које 1991. године имају велики удео Југословена у свом становништву, 2002. године имају највеће проценте неизјашњених и неопредељених. Узмемо ли једну од општина са великим уделом Југословена 1991. године као пример, видимо следећу ситуацију. Удео Југословена у Суботици је 1991. године износио 15.2%, да би једанаест година касније пао на 5.8% (процентно смањење ја било готово двоцифрено). У исто време удео неизјашњених и неопредељених изразито расте (са 0.6% на 4.4%). С друге стране, општине са малим уделом Југословена 1991. године нису имале тако интензиван раст национално неизјашњених и неопредељених. У општини Пећинци, на пример, удео Југословена се смањио у периоду 1991–2002. година са 2.7% на 0.5%, а процентуални раст национално неизјашњених и неопредељених износио је 0.4 процентна поена (са 0.1% на 0.5%).

КОЛИКО ЈЕ НЕИЗЈАШЊЕНИХ, А КОЛИКО НЕОПРЕДЕЉЕНИХ?

На основу објављених резултата пописа не може да се јасно одреди однос између национално неизјашњених и неопредељених. Међутим, нека приближна оцена може се дати на основу структуре становништва према вероисповести и обележју матерњи језик. Највећи број становништва ове групе није се изјаснио о вероисповести (39555), а међу онима који јесу

највећи је удео католика (6459) и православаца (6297). Ово нам јасно показује да преко 70% становништва ове групе није желело да покаже своју етничку припадност. Матерњи језик највећег броја неизјашњених и неопредељених је српски (69%). Овде треба споменути и висок број у категорији непознато, за матерњи језик, од преко 20%, што је још један важан показатељ жеље тог становништва да прикрије своју етничку припадност.

NATIONALLY UNDECLARED AND UNDECIDED PERSONS IN VOJVODINA IN 2002

by

Ivan Marinković

Summary

The results of the 2002 census pointed out to an enormous increase in the number of inhabitants who were nationally undeclared or undecided. In the inter-census period 1991-2002, this population group increased for more than ten times (from 5 054 to 55 016). According to the share in the total population of Vojvodina (2.71%), they are – along with the Croats (2.78%) and the Slovaks (2.79%) – located immediately after the most numerous nationalities, the Serbs and the Hungarians. The paper analyzes the basic demographic characteristics (gender and age structure) of the undeclared and undecided persons, as well as the differences and similarities with other nationalities. The paper also presents the unequal spatial distribution of that population (at the settlement and municipal level), pointing out the interdependence between a great number of Yugoslavs and the enormous increase in the persons who were nationally undeclared or undecided. Using the features mother tongue and religion, the author tried to establish the relative relation between the number of the nationally undeclared and the number of nationally undecided persons.

УДК 316.334.54(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Соња Јовановић, Јелена Лукић
Завод за статистику Републике Србије
Сектор статистике за АП Војводину
Булевар Михајла Пупина бр. 16, 21000 Нови Сад

ИСПИТИВАЊЕ ВЕЗА ИЗМЕЂУ БРОЈА СТАНОВА И БРОЈА ДОМАЋИНСТАВА И ЛИЦА КОЈА У ЊИМА СТАНУЈУ, У АП ВОЈВОДИНИ, ПРЕМА ПОПИСУ 2002. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Циљ овога рада је испитивање веза које постоје између укупног броја станова и броја станова у којима станују једно, два, три и више домаћинстава, као и веза које постоје између укупног броја станова и броја станова у којима станују 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и више лица. Пошто су те везе линеарне, анализе су рађене преко коефицијената просте линеарне корелације и коефицијената просте линеарне детерминације.

Даље су испитиване везе које постоје између површине станова и броја станова у којима станују једно, два, три и више домаћинстава, као и везе које постоје између површине станова и броја станова у којима станују 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и више лица. Пошто су те везе нелинеарне, анализе су рађене преко индекса просте нелинеарне корелације и индекса просте нелинеарне детерминације.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: стан, домаћинство, лице, корелација, детерминација

Пописом 2002. године, обухваћено је становништво, домаћинства и станови у АП Војводини, и управо та три контингента података и везе, за које се претпоставља да међу њима постоје, јесу предмет овога рада.

Урађен је са циљем да се сагледају услови становања у АП Војводини, али само са аспекта величине стана (број соба и површина у м^2) у којима домаћинства или лица станују.

По методологији пописа сталним становништвом сматрана су сва лица са сталним боравиштем у нашој земљи, наши држављани у иностранству који тамо раде, бораве или се школују до године дана и странци који бораве у нашој земљи дуже од годину дана, из разлога рада или школовања.

Под домаћинством се подразумева заједница лица која заједно станују и заједно троше своје приходе за подмирење основних животних потреба (становање, исхрана и друго), без обзира да ли су у сродству или не. Са аспекта овог рада врло је битно разликовати домаћинства имајући у виду број чланова домаћинства. Тако имамо: самачка домаћинства, породична домаћинства (која чини једна или више породичних заједница), домаћинства која поред чланова породице (или породица) имају и чланове који нису у сродству, а постоје и колективна домаћинства. У овом раду колективна домаћинства нису предмет анализе. Међутим, сам појам „домаћинство" није довољан да би се сагледали услови живота посматрајући величину стана у коме оно живи (собност или површина стана) пошто, видели смо, домаћинство може да буде само једно лице (самачко домаћинство), а могу да буду и нпр. шест лица (две породице) итд. Такође, може да се догоди да број чланова једног домаћинства буде већи од броја чланова два домаћинства, али то су ипак спорадични случајеви и надамо се да неће битно утицати на резултате рада. Зато се у овом раду уводи и однос величине стана (собност и површина) према броју лица која у њему живе, без обзира да ли та лица чине домаћинство или не. Тај податак даће релевантнију слику онога што овим радом желимо да утврдимо.

Станом се сматра грађевински повезана целина намењена за становање, без обзира на то да ли се у моменту пописа користи само за становање, за становање и обављање делатности, само за обављање делатности, за одмор и рекреацију, или је реч о ненастањеном, а грађевински исправном стану. У овом раду обухваћени су само настањени станови, и то настањени станови у својини физичких лица. О горе наведеним напоменама треба водити рачуна при тумачењу резултата рада.

За сагледавање веза између величине стана и броја домаћинстава или лица која у њима живе, биће нам потребни следећи подаци:

Табела 1. – Дистрибуција станова према собности, просечној површини и броју домаћинстава која у њима станују

Собност стана	Просечна површ. у м^2	Укупан број станова	1 домаћинство	2 домаћинства	3 домаћинства
Посебна соба	17,63	2660	2615	41	4
Гарсоњера	29,32	13001	12713	278	10
Једнособни	36,36	66980	65384	1529	67
Двособни	60,36	242221	233476	8324	421
Трособни	80,06	197436	187073	9709	654
Четворособни	100,39	84247	77802	5996	449
Петособ. и већи	137,23	52133	45749	4715	669
Укупно		658678	624812	30592	2274

У Табели 1. приказан је број настањених станова у својини физичких лица у АП Војводини, према попису 2002. године, што се разликује од укупног броја настањених станова у АП Војводини, према истом попису, и који износи 661795 станова, из тог разлога што је у укупном броју пописаних станова (661795) обухваћен и број станова са непознатом врстом својине, број станова у којима станују само лица која не чине домаћинство, као и број станова који су други стан једног домаћинства, а за ову анализу сви ти станови нису занимљиви и као такви нису ни обухваћени.

Табеле са апсолутним подацима биће пропраћене и табелама у којима ће подаци бити дати у процентима да би се сагледале структуре појаве коју посматрамо:

Табела 1а. – Структура станова према броју домаћинстава која у њима живе:

Собност стана	Укупно	Једно домаћинство	Два домаћинства	Три и више домаћинстава
Посебна соба	100,0	98,31	1,54	0,15
Гарсоњера	100,0	97,78	2,14	0,08
Једнособни	100,0	97,62	2,28	0,10
Двособни	100,0	96,39	3,44	0,17
Трособни	100,0	94,75	4,92	0,33
Четворособни	100,0	92,35	7,12	0,53
Петособни и већи	100,0	89,67	9,05	1,28
Укупно	100,0	95,01	4,64	0,35

Табела 1а показује да у свим становима, без обзира на величину, тј. број соба, станује углавном само по једно домаћинство што је и било очекивано јер су се у попису углавном сви станари једног стана изјашњавали као једно домаћинство. Веома је мало учешће станова са два и више домаћинстава. Ова ће слика ипак бити знатно другачија кад се да приказ броја лица која живе у једном стану.

Табела 1б. – Структура станова према собности (узимајући у обзир број домаћинстава)

Собност стана	Укупно	Једно домаћинство	Два домаћинства	Три и више домаћинстава
Посебна соба	0,40	0,42	0,13	0,18
Гарсоњера	1,97	2,03	0,91	0,44
Једнособни	10,17	10,45	5,00	2,95
Двособни	36,77	37,31	27,21	18,51
Трособни	29,98	29,89	31,74	28,76
Четворособни	12,79	12,43	19,60	19,74
Петособни и већи	7,92	7,47	15,41	29,42
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0

Из Табеле 1б већ се виде неке разлике које у Табели 1а нису биле уочљиве. У АП Војводини највеће је учешће двособних и трособних станова у укупном броју станова.

Такође се види да по једно домаћинство најчешће живи у двособном стану, по два домаћинства најчешће живе у трособном, а по три домаћинства најчешће живе у петособном и већем стану што већ говори у прилог да је испоштован неки стандард становања.

Већ смо рекли да ће се ситуација око стандарда становања боље сагледати, упоређујући станове према собности и површини са бројем лица која у њима станују, што и приказујемо у следећој табели:

Табела 2. – Дистрибуција станова према собности и броју лица која у њима станују

Собност стана	Укупан бр. стан.	1 лице	2 лица	3 лица	4 лица	5 лица	6 лица	7 и више лица
Пос. соба	2678	1316	536	271	257	121	79	78
Гарсоњера	14180	6440	3948	1917	1361	333	113	68
1-собни	68101	24445	18799	10827	9237	2876	1155	762
2-собни	243573	52875	68592	48644	48249	15584	6658	2971
3-собни	197786	29625	46280	40698	47203	19579	9973	4428
4-собни	84313	9269	15711	15568	22408	11319	6586	3452
5-собни	51157	4466	7673	8883	13375	7909	5390	3461
Укупно	661788	128436	161559	126808	142090	57721	29954	15220

У Табели 2. приказан је нешто већи број станова него у Табели 1. јер су сад овде обухваћени и они станови у којима живе и само лица, без обзира на то да ли она чине или не чине домаћинство. Број станова приказан у Табели 2. сад се само незнатно разликује од броја пописаних станова и ту разлику овде чине само они станови код којих је непозната врста стана.

Табела 2а – Структура станова према броју лица која у њима живе

Собност стана	Укупно	1 лице	2 лица	3 лица	4 лица	5 лица	6 лица	7 и више лица
Пос. соба	100,0	49,14	20,76	10,12	9,60	4,52	2,95	2,91
Гарсоњера	100,0	45,42	27,84	13,51	9,60	2,35	0,80	0,48
1-собни	100,0	35,90	27,60	15,90	13,56	4,22	1,70	1,12
2-собни	100,0	21,71	28,16	19,97	19,81	6,40	2,73	1,22
3-собни	100,0	14,98	23,40	20,58	23,87	9,90	5,04	2,24
4-собни	100,0	10,99	18,63	18,46	26,58	13,42	7,81	4,09
5-собни	100,0	8,73	15,00	17,36	26,15	15,46	10,54	6,77
Укупно	100,0	19,41	24,41	19,16	21,47	8,72	4,53	2,30

Као што смо и очекивали, кад се посматра број лица која живе у једном стану, слика стандарда становања, гледано кроз величину стана у коме лице станује, сасвим је другачија.

Тако у посебним собама, гарсоњерама и једнособним становима станује у највећем проценту по једно лице, у двособним по два лица, у трособним, четворособним, петособним и већим становима станује углавном по четири лица.

Табела 2б. – Структура станова према собности (узимајући у обзир број лица)

Собност стана	Укупно	1 лице	2 лица	3 лица	4 лица	5 лица	6 лица	7 и више лица
Пос. соба	0,40	1,02	0,34	0,21	0,18	0,21	0,26	0,51
Гарсоњера	2,14	5,01	2,44	1,51	0,96	0,58	0,38	0,45
1-собни	10,29	19,03	11,64	8,54	6,50	4,98	3,86	5,01
2-собни	36,81	41,17	42,46	38,36	33,94	27,00	22,23	19,52
3-собни	29,89	23,07	28,65	32,09	33,22	33,92	33,29	29,09
4-собни	12,74	7,22	9,72	12,28	15,77	19,61	21,99	22,68
5-собни	7,73	3,48	4,75	7,01	9,41	13,70	17,99	22,74
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ако пак посматрамо структуру станова у оквиру броја лица која у њима живе, видимо да по једно, два, три, па чак и четири лица живе углавном у двособним становима, а пет, шест, седам и више лица живи углавном (у највећем проценту) у трособним становима. У мањим становима од двособних, као и у већим од трособних живи мањи део свих обухваћених лица, мада је доста значајно и учешће четворособних, петособних и већих станова у којима живи по шест, седам и више лица. То говори у прилог чињеници да је на неки начин ипак достигнут прихватљив стандард становања, у смислу више лица – већи стан.

Да бисмо добили податак о укупном броју домаћинстава обухваћених овом анализом, податке из Табеле 1. помножили смо са 1, 2 и 3 и приказали их у Табели 3, а да бисмо добили податак о укупном броју лица обухваћених овом анализом, податке из Табеле 2 помножили смо са 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7, и приказали их у Табели 4.

Укупан број домаћинстава приказан у Табели 3 нешто се разликује од укупног броја пописаних домаћинстава у попису 2002. године и износи 709957 јер је овде приказан само број домаћинстава који живе у становима у својини физичких лица, у становима за које је позната врста стана, а и из разлога што је код модалитета „три и више домаћинстава" немогуће одредити колико је то домаћинстава.

Табела 3. – Дистрибуција домаћинстава према површини стана у коме живи

Површина у $м^2$	Укупно домаћинстава	1 домаћинство	2 домаћинства	3 домаћинства
17,63	2709	2615	82	12
29,32	13299	12713	556	30
36,36	68643	65384	3058	201
60,36	251387	233476	16648	1263
80,06	208453	187073	19418	1962
100,39	91141	77802	11992	1347
137,23	58186	46749	9430	2007
Укупно	693818	625812	61184	6822

Табела 4. – Дистрибуција лица према површини стана у коме живе

Укупно лица	1 лице	2 лица	3 лица	4 лица	5 лица	6 лица	7 и више лица
5894	1316	1112	813	1028	605	474	546
28350	6440	7896	5751	5444	1665	678	476
158116	24445	37598	32481	36948	14380	6930	5334
667652	52875	137184	145932	192996	77920	39948	20797
621820	29625	92560	122094	188812	97895	59838	30996
297302	9269	31422	46704	89632	56595	39516	24164
196073	4466	15346	26649	53500	39545	32340	24227
1975207	128436	323118	380424	568360	288605	179724	106540

Податак о укупном броју лица приказан у Табели 4 разликује се од укупног броја пописаних лица у попису 2002. године и који износи 2031992 из разлога што је овде приказан број лица која живе у становима у својини физичких лица, у становима у којима је позната врста стана, а и што је код модалитета „7 и више лица" немогуће одредити који је то број лица.

Из горе изложених података, нарочито из табела структура станова према броју домаћинстава и лица која у њима станују већ су се могле уочити неке правилности, а нарочито то да у АП Војводини постоји чврста веза између укупног броја станова и броја станова у којима станује 1, 2, 3 и више домаћинстава, као и веза између укупног броја станова и броја станова у којима станује 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и више лица.

Смер и јачину везе међу посматраним појавама (ако је она линеарна) мерићемо коефицијентима просте линеарне корелације, а јачину везе (ако је нелинеарна) мерићемо индексима просте нелинеарне корелације, док ћемо степен међузависности посматраних појава (ако је веза линеарна) мерити коефицијентом просте линеарне детерминације, или индексом просте нелинеарне детерминације (ако је веза нелинеарна).

Веза између укупног броја станова одређене собности и броја станова у којима станује 1, 2, 3 и више домаћинстава, као и веза између укупног броја станова одређене собности и броја станова у којима станује 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и више лица је линеарна. С обзиром да је укупан број станова дат, ако је више станова у којима станује једно домаћинство, биће мање станова у којима станују два, три и више домаћинстава. Из тог разлога у оваквим случајевима исправно је радити вишедимензионални регресиони модел. У првој комбинацији требало би поставити следећи модел: како број станова у којима станује једно домаћинство зависи од укупног броја станова, броја станова у којима станују два домаћинства и броја станова у којима станују три и више домаћинстава, па преко парцијалних коефицијената корелације ишчистити везу и добити праву везу између укупног броја станова и броја станова у којима станује једно домаћинсто, при чему број станова у којима станују два домаћинства и број станова у којима станују три и више домаћинстава сматрамо константним. Међутим, за овакав модел требало би нам много више парова података (поготово за моделе са бројем станова у којима посматрамо и број лица), те смо из тог разлога ипак остали на моделу просте линеарне корелације, иако смо свесни да због постојања високог мултиколинеаритета вредности коефицијената просте линеарне корелације можемо прихватати само уз велико ограничење и код њих посматрати само евентуални ред величине.

Тако израчунати коефицијенти просте линеарне корелације и коефицијенти просте линеарне детерминације су:

Табела 5. – Коефицијенти корелације и коефицијенти детерминације

Веза између:	Коефицијенти корелације	Коефицијенти детерминације
1. Укупан број станова–1 домаћинство	0,9998	0,9996 тј. 99,66%
2. Укупан број станова–2 домаћинства	0,8966	0,8039 тј. 80,39%
3. Укупан број станова–3 домаћинства	0,5823	0,3391 тј. 33,91%
4. Укупан број станова–1 лице	0,9157	0,8385 тј. 83,85%
5. Укупан број станова–2 лица	0,9853	0,9708 тј. 97,08%
6. Укупан број станова–3 лица	0.9986	0,9972 тј. 99,72%
7. Укупан број станова–4 лица	0,9814	0,9631 тј. 96,31%
8. Укупан број станова–5 лица	0,9006	0,8111 тј. 81.11%
9. Укупан број станова–6 лица	0,7913	0,6262 тј. 62,62%
10. Укупан број станова–7 лица	0,6852	0,4695 тј. 46,95%

Овакви коефицијенти могли су се и очекивати, с обзиром да је у структури станова највише станова у којима живи по једно димаћинство, или по једно, два, три или четири лица, па су самим тим и те везе најјаче, и ти коефицијенти највиши.

Ситуација је нешто другачија када се посматра веза између површине стана и броја станова у којима станују 1, 2, 3 и више домаћинства тј. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и више лица. Графичким приказом у виду дијаграма растурања утврдили смо да између посматраних појава, при чему је број станова у којима станује одређени број домаћинстава или лица, био зависна, а површина стана независна променљива, постоји корелациона веза која је нелинеарна и веома јака. Такође смо интерполацијом једначине регресије нелинеарног облика утврдили да датим појавама највише одговара једначина криволинијске регресије која представља полином четвртог степена, те смо њу и прилагођавали оригиналним подацима. Пошто у овом раду регресија није основни задатак, већ корелација, графичке приказе са линијама регресије нећемо ни представљати, већ ћемо само навести израчунате индексе корелације и индексе детерминације који овде јесу интересантни:

Табела 6. – Индекси корелације и индекси детерминације

Веза између:	Индекси корелације	Индекси детерминације
1. Површина стана–1 домаћинство	0,9161	0,8392 тј. 83,92%
2. Површина стана–2 домаћинства	0,9208	0,8479 тј. 84,79%
3. Површина стана–3 домаћинства	0,9219	0,8499 тј. 84,99%
4. Површина стана–1 лице	0,9394	0,8825 тј. 88,25%
5. Површина станаа–2 лица	0,8973	0,8051 тј. 80,51%
6. Површина стана–3 лица	0,8976	0,8057 тј. 80,57%
7. Површина стана–4 лица	0,9041	0,8174 тј. 81,74%
8. Површина стана–5 лица	0,9194	0,8453 тј. 84,53%
9. Површина стана–6 лица	0,9264	0,8582 тј. 85,82%
10. Површина стана–7 лица	0,9598	0,9212 тј. 92,12%

Израчунати индекси показују да иако је учешће станова у којима станују три домаћинства, као и учешће станова у којима станује седам и више лица најмање, ипак је веза између површине станова и броја таквих станова најјача, што иде у прилог почетној хипотези да се са повећањем површине станова повећава и број домаћинстава и лица који у њима станују.

Пошто је АП Војводина веома хетерогено подручје са аспекта становања, у смислу да се другачије живи на селу, а другачије у граду, и у смислу становања у великим сеоским кућама и мањим градским становима, и у смислу заједничког живљења једног или више домаћинстава у једном стану, било би интересантно упоредити овакве резултате за нека типично сеоска и нека типично градска насеља. Међутим, то није могуће, јер се на овај начин подаци публикују само до нивоа општина, а на том нивоу ни разлике се не би уочиле, јер у свакој општини има и сеоских и градских насеља.

ЗАКЉУЧАК

Кроз цео рад „провлаче се" категорије: стан, домаћинство и лице. То су уједно и три основна контингента обухваћена пописом 2002. године. У уводном делу рада те три категорије су методолошки објашњене и даље се спомињу као категорије за које се зна шта се под њима подразумева.

Анализом тих података могу се извести следећи закључци:

1. У структури укупног броја станова, највеће је учешће двособних и трособних станова;

2. У свим становима, без обзира на број соба и површину, у највећем проценту живи само по једно домаћинство;

3. Удео станова у којима живи по два, три и више домаћинстава веома је мали, чак безначајан;

4. Једно домаћинство живи углавном у двособним становима;

5. Два домаћинства живе углавном у трособним становима;

6. Три домаћинства живе углавном у петособним становима;

7. У посебним собама, гарсоњерама и једнособним становима живи углавном по једно лице;

8. У двособним становима живи углавном по два лица;

9. У трособним, четворособним и петособним и већим становима живи углавном по четири лица;

10. Једно, два, три или четири лица живи углавном у двособним становима, док пет, шест, седам или више лица живи углавном у трособним становима, која дистрибуција је и очекивана, с обзиром да је у структури укупног броја станова највише двособних и трособних;

11. Коефицијенти просте линеарне корелације и коефицијенти просте линеарне детерминације такође потврђују горе изнете тврдње, па су они и највећи за везе између укупног броја станова и броја станова у којима станује по једно домаћинство, тј. укупног броја станова и броја станова у којима станују једно, два, три или четири лица;

12. Индекси просте нелинеарне корелације и индекси просте нелинеарне детерминације показују опет да је најјача веза баш између површине станова у којима живи по три и више домаћинстава, као и веза између површине станова и броја станова у којима живи по седам или више лица, иако је таквих станова најмање, тј. са порастом површине стана, расте и број домаћинстава или лица која у њима станују.

ЛИТЕРАТУРА

Објављене књиге из пописа 2002. године, Републички завод за статистику Републике Србије

С т о ј к о в и ћ, М. (1998): *Примена статистике у менаџменту*, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици, Суботица

RESEARCH ON THE RELATIONS BETWEEN THE NUMBER OF APARTMENTS AND THE NUMBER OF HOUSEHOLDS AND PERSONS LIVING IN THEM IN THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA, ACCORDING TO THE 2002 CENSUS

by

Sonja Jovanović, Jelena Lukić

Summary

The goal of this paper is to investigate the relations existing between the total number of apartments and the number of apartments in which one, two, three or more households live, as well as the relations existing between the total number of apartments and the number of apartments in which 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 or more persons live. Since these relations are linear, the analyses were carried out with the coefficient of the simple linear correlation and the coefficient of the simple linear determination.

Furthermore, the paper investigated the relations existing between the size of apartments and the number of apartments in which one, two, three or more households live, as well as the relations existing between the size of apartments and the number of apartments in which 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 or more persons live. Since these relations are nonlinear, the analyses were carried out with the index of the simple nonlinear correlation and the index of the simple nonlinear determination.

УДК 314.745.3–054.73(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Весна Лукић, Драгана Матијевић
Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ
Ђуре Јакшића бр. 9, 11000 Београд

ОПШТИНЕ У ВОЈВОДИНИ СА НАЈВЕЋИМ УДЕЛОМ ИЗБЕГЛИЦА: УТИЦАЈ НА ДИНАМИКУ И СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ

САЖЕТАК: Рад третира проблематику значаја избегличких миграција, у последњој деценији XX века, на промене укупног броја становника општина: Инђија, Рума, Сремски Карловци, Стара Пазова и Шид. Поменуте општине имају највећи удео избеглица у укупној популацији, према попису 2002. године. Тренд негативних вредности природног прираштаја становништва Војводине од 1989. године, утиче да миграциона компонента кретања становништва све више добија на значају, с обзиром да претежно у различитом обиму представља одлучујући фактор пораста броја становника. У том смислу допринос избеглица вредностима механичког прилива становништва је неспоран. Имајући у виду диференцијацију општина према социо-економским карактеристикама становништва, у раду је извршена и анализа утицаја избеглица на промене ових структура. Проучавањем су обухваћене економска и образовна структура становништва. Структура избеглог становништва према економској активности истовремено показује и степен економске адаптације избеглица, као веома важног фактора у процесу њихове интеграције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, избеглице, миграције

Демографски развој Војводине у последњој деценији XX века одвијао се под утицајем раније започетих демографских процеса, али и прилива великог броја избеглица са простора бивших југословенских република. Општине Инђија, Рума, Сремски Карловци, Стара Пазова и Шид примиле су у овом периоду знатан број избеглица. Подаци пописа избеглица 1996. и 2001. године и пописа становништва 2002. године у Србији показују да се удео избеглица у ових пет војвођанских општина константно креће између 23% и 24% од укупног броја избеглица у Војводини. Међу поменутим општинама истиче се Стара Пазова као центар највеће концентрације избегличке популације.

Табела 1. – Преглед промена броја избеглица

Година пописа	Инђија	Рума	Сремски Карловци	Стара Пазова	Шид
1996.	14.575	15.825	2.473	18.763	9.533
2001.	12.548	12.399	2.042	14.801	11.288
2002.	10.444	9.859	1.675	12.582	9.133

Извор: Комесаријат за избеглице Републике Србије и Комесаријат за расељена лица Републике Црне Горе и UNHCR, 1996; Комесаријат за избеглице Републике Србије, ECHO и UNHCR, 2002; Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе и РЗССС, 2004

Доминантан тренд популационог развоја посматраних општина, у другој половини XX века, јесте стално опадање вредности природног прираштаја, услед пада стопе наталитета и пораста стопе морталитета, све до негативних вредности. Вредности миграционог салда, као друге компоненте демографског раста, су негативне за општину Шид од међупописног периода 1961–1971, а за општине Инђију и Руму од међупописног периода 1981–1991. Као резултат тренда демографских кретања општине Инђија, Рума и Сремски Карловци у међупописном периоду 1981–1991, по први пут после рата имају стагнацију броја становника (вредност индекса пораста броја становника износи 100). Општина Шид бележи пад броја становника како у међупописном периоду 1971–1981, тако и 1981–1991, док пораст броја становника, према свим послератним пописима има само општина Стара Пазова. У том смислу снажном популационом порасту ових општина у последњој деценији XX века највећи печат су дале избеглице. У овом периоду, и поред негативних вредности природног прираштаја, свих пет поменутих општина има индекс пораста броја становника од 110 до 120. Према попису 2002. године, општине: Инђија, Рума, Сремски Карловци, Стара Пазова и Шид имају највећи удео избеглица у укупном становништву, на нивоу Војводине али и целе Републике. Удео избеглица у укупном становништву креће се од 16,4% за Руму до 23,4% за Шид.

Сматра се да економски мигранти планирају пресељење и одмеравају предности и мане места будућег одредишта, док су „избеглице оне особе које не планирају да мигрирају, али су изненада принуђене да то учине, при чему су за то предузели мале припреме и генерално не знају где ће бити њихово одредиште" (B a c h 1985 према O ' D o c h e r t y M a d r a z o, 1988). Ипак многи фактори који делују на економске мигранте делују и на избеглице, било да је реч о све развијенијим саобраћајним комуникацијама, или утицају миграционих мрежа и доступних информација. О значају информација за избеглице детаљније говори Косеров теоретски модел избегличког информационог система, представљајући избеглице као рецепторе информација које могу примити од родбине и пријатеља, али и медија (K o s e r, 1993). У том контексту може се сматрати да су породич-

не и пријатељске везе знатно допринеле великом броју избеглица у посматраним општинама Војводине. Као један од пресудних фактора у избору одредишта избеглица, поред етничке и просторне дистанце наводи се податак да је скоро 95% свих послератних колониста у Срем дошло у само три општине: Инђију, Руму и Стару Пазову. Удео досељених у укупном становништву прелази половину, према подацима пописа 1991. године, за све општине осим за Шид. Истовремено више од 50% миграната пореклом је изван Војводине. У Старој Пазови, која се издваја по највећем броју избеглица у овој групи општина, чак 72,6% становништва, према попису 1991. године, досељено је са подручја изван Војводине (Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет – Институт за географију, 1999). Највећи број избеглица у посматраним општинама пореклом је из Хрватске. Избеглице из Босне и Херцеговине имају нешто већи удео у укупном броју избеглица (више од 20%) само у Сремским Карловцима и Старој Пазови.

Графикон 1. – Популациона динамика општина у периоду 1961–2002.

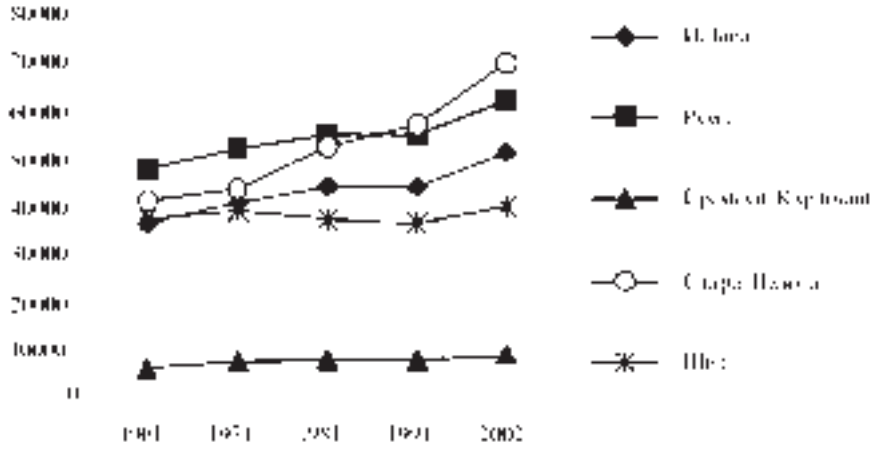

Извор: Републички завод за статистику, 2004

Поред породичних и пријатељских веза и социо-економска диференцијација избеглица, знатно је допринела њиховом територијалном размештају у одређеним општинама у складу са њиховим функцијама. На исходиште не само избеглих лица, већ и других досељеника, у највећем броју случајева пресудно је утицала близина градова снажног гравитационог дејства. У периурбаном појасу Београда и Новог Сада преплиће се већи број повољних услова за привређивање, запошљавање, развој занатства, мале привреде, повољних услова за градњу стамбеног, производно-складишног

простора, ниже цене земљишта и ренте у односу на Београд и Нови Сад (М а т и ј е в и ћ, Т о ш и ћ, Л у к и ћ, 2005). Проучавање професионалне структуре избеглица пре миграције, на основу података о претходном занимању, на примеру избеглица из Босне и Херцеговине у Београду показује да је знатан број избеглица задржао своје претходно занимање, и у складу са тим су и изабрали за живот одговарајуће општине које су им пружале највеће могућности да наставе са обављањем свог занимања. (Л у к и ћ, 2005).

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ИЗБЕГЛИЦА И ОСТАЛОГ СТАНОВНИШТВА ПРЕМА ОБЕЛЕЖЈИМА, СТРУЧНА СПРЕМА, ПИСМЕНОСТ И АКТИВНОСТ

Диференцијација становништва према стручној спреми 2002. године, показује да је учешће нешколованих у укупном становништву, за групу посматраних општина, за све општине осим Сремских Карловаца више од просека за Војводину. Највећи удео нешколованог становништва у укупном има општина Рума. Уколико се посматра сумарно учешће лица без школе и лица са непотпуним основним образовањем у укупном становништву, истиче се Шид са најнеповољнијом стручном спремом становништва. Најмање нешколованих и највише лица са вишим и високим образовањем има општина Сремски Карловци, као просветно – културно средиште са развијеним квартарним делатностима. Стручна спрема којом располажу избеглице показује да избеглице са најповољнијом квалификационом структуром живе у општинама Сремски Карловци и Стара Пазова. Најнеповољнију квалификациону структуру избеглица има општина Шид. Без избеглица структура становништва према школској спреми ових општина била би нешто неповољнија. Све општине имале би мањи број лица без школе, али истовремено већи број лица са незавршеним основним образовањем. Остао би непромењен податак да је општина Рума са највећим уделом нешколованог становништва у укупном и Шид са најнеповољнијом стручном спремом становништва. Без избеглица нешто неповољнији удео лица са вишим и високим образовањем, имали би само Сремски Карловци. Треба нагласити да су избеглице у свим посматраним општинама, осим Сремских Карловаца, нешколованије у односу на просек школске спреме избеглица у Војводини.

Контингент неписмених у Војводини, у складу са општом тенденцијом смањивања неписмености, обухвата претежно старије становништво. Неписмено становништво старости преко шездесет година чини 70% у укупном становништву. Обележје писменост за избеглице показује да је чак 87% избеглица у Војводини старије од шездесет година. Ово је могућа последица различитих социо-економских услова у којима се одвијало школовање поменутих генерација, али и чињенице да у укупној популацији има већи удео Рома него када је реч о избеглицама. У општинама Инђија и Стара

Пазова 91% неписмених старије је од шездесет година. У свим посматраним општинама избеглице имају већи удео неписмених у укупном становништву у односу на становништво без избеглица. Највећу промену без избеглица доживела би структура становништва према писмености у општини Стара Пазова, где би се удео неписмених у укупном смањио за 2%. Међутим разлике у погледу неписмености према старости показују да би без избеглица знатно већи био број неписмених у млађим старосним групама, те би у том смислу структура становништва према писмености била неповољнија. У општини Сремски Карловци ово би нарочито дошло до изражаја с обзиром да је ово општина са највећом диструбуцијом неписмених у старосним групама становништва млађег од шездесет година.

Структура становништва према економској активности показује да највећи удео активног становништва (44,9%) као и лица са личним приходом (21,6%) у укупном становништву има општина Сремски Карловци. Највећи удео издржаваног становништва у укупном има општина Шид. Избегло становништво у свих пет анализираних општина има већи удео активних и издржаваних, као и мањи удео лица са личним приходом у укупном у односу на укупно становништво. Разлог за мањи број избеглица са личним приходима налази се највероватније у отежаним условима остваривања права на пензију у месту порекла. Без прилива избеглица удео активног становништва у укупном смањио би се у свим општинама осим Руме где би стање остало непромењено. Такође би се смањио удео издржаваних лица, док би се удео лица са личним приходима у укупном повећао за све општине. У складу са размером категорија лица према активности избеглице имају ниже вредности коефицијента економске зависности, посматраног као однос укупног броја неактивног становништва у ширем смислу и укупног броја активног становништва, те утичу на смањење вредности овог показатеља за укупно становништво. На 100 активних избеглица долази од 111 економски неактивних лица, у ширем смислу, за општину Сремска Каменица до 126 за општину Рума. За становништво без избеглица овај однос је на примеру истих општина 100 активних на према 125 односно 129 економски неактивних лица. Порасту вредности коефицијента економске зависности становништва, до кога би дошло без избеглица, највише доприноси мањи број избеглица са личним приходима од осталог становништва, што се види из смањења вредности коефицијента економске зависности посматраног као однос издржаваног и активног становништва. Приликом анализе основних категорија издржаваног становништва, на примеру одабраних пет општина, уочава се да избегло становништво има већи удео домаћица, лица неспособних за рад и осталих који не обављају занимање у односу на остало становништво. Учешће лица на школовању у категорији издржаваних за избеглице је мање него за остало становништво.

Запосленост као обележје економске активности становништва показује да су избеглице у већем броју незапослене у поређењу са осталим становништвом, како на нивоу Војводине, тако и у свим посматраним општи-

нама. Важно је истаћи податак да се приликом пописа избеглица 2001. године знатан број домаћица већином изјаснио као незапослена уместо издржавана лица (Комесаријат за избеглице Републике Србије, Биро за хуманитарну помоћ Европске Уније и Високи Комесаријат Уједињених нација за избеглице, 2002) Највише запослених избеглица је у општини Шид (69,9%), док је највећи број незапослених у Руми (39,5%).

Табела 2. – Активно становништво које обавља и не обавља занимање

	Избеглице		Становништво без избеглица	
	обављају занимање (%)	не обављају занимање (%)	обављају занимање (%)	не обављају занимање (%)
Војводина	63.4	36.6	78.2	21.8
Инђија	60.6	39.4	71.7	28.3
Рума	60.5	39.5	77.4	22.6
Ср. Карловци	65.4	34.6	77.1	23.0
Стара Пазова	60.6	39.4	75.2	24.8
Шид	69.9	30.1	74.9	25.1

Извор: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе и Републички завод за статистику Србије, 2004

Обзиром да је запосленост повезана са образовном, и структуром становништва према занимању, може се закључити како су разлике у систему школовања и профилима занимања међу бившим југословенским републикама допринеле потешкоћама избеглица приликом запошљавања. У том контексту су квалификације одређеног броја избеглица неадекватне или за њима не постоји потражња. У укупном броју запослених избеглица већином су лица са вишим и високим образовањем, док највећи број незапослених има завршену основну или средњу школу, што одговара структури незапослених лица у Србији. Тако избеглице конкуришу на иста радна места као и остатак популације. Са повећањем времена проведеног у избеглиштву јача значај економских фактора, док утицај социјалних мрежа слаби. Економски фактори све више делују на одлуку избеглица о повратку као трајном решењу избегличког статуса. (L u k i ć, N i k i t o v i ć, 2004). Економска адаптација избеглица, као значајан елеменат њихове целокупне и ефикасне интеграције, остариће се стога у складу са тржишном оријентацијом путем програма запошљавања за све незапослене. У фази припреме за запошљавање одређене категорије избеглица нужно ће морати да прођу процесе доквалификације и преквалификације што ће допринети повећању стопе запослености и укупне економске активности избеглица. На то ће утицати потребе појединачних општина за радном снагом одређених квалификација. Имајући у виду да се 62% избеглица у Србији определило за интеграцију као трајно решење избегличког статуса, односно 64% у Војводини, њихова образовна структура и структура према

активности важна је не само са аспекта демографског, већ и целокупног друштвено-економског развоја ових општина.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Механички прилив избеглица у Војводину, у последњој деценији XX века, допринео је порасту броја становника на целокупној територији Покрајине нарочито у општинама Инђија, Рума, Сремски Карловци, Стара Пазова и Шид. На промену квалификационе структуре посматраних општина избеглице нису значајније утицале. Иако имају већи удео неписмених у укупном од осталог становништва, разлике у погледу неписмености према старости показују да би без избеглица знатно већи био број неписмених у млађим старосним групама, те би у том смислу структура становништва према писмености била неповољнија. Без прилива избеглица удео активног и издржаваног становништва би се смањио, док би се повећао удео лица са личним приходима у укупном. У том смислу избеглице делују на смањење вредности коефицијента економске зависности за укупно становништво. У саставу основних категорија издржаваног становништва, на примеру одабраних пет општина, уочава се да избегло становништво има већи удео домаћица, лица неспособних за рад и других који не обављају занимање у односу на остало становништво. У поређењу са осталим становништвом, избеглице имају већи степен незапослености и израженије потешкоће приликом запошљавања.

ЛИТЕРАТУРА

Комесаријат за избеглице Републике Србије и Комесаријат за расељена лица Републике Црне Горе и UNHCR (1996): *Попис избеглица и других ратом угрожених лица у Савезној Републици Југославији*, Комесаријат за избеглице Републике Србије и Комесаријат за расељена лица Републике Црне Горе и UNHCR, Београд

Комесаријат за избеглице Републике Србије, ECHO и UNHCR (2002): *Регистрација избеглица у Србији март-април 2001*, Комесаријат за избеглице Републике Србије, ECHO и UNHCR, Београд

K o s e r, K. (1993): Repatriation and Information: A Theoretical Model, u *Geography and Refugees: Patterns and Processes of Change*, Belhaven Press, New York.

L u k i ć V., N i k i t o v i ć V. (2004): Refugees from Bosnia and Herzegovina in Serbia: A Study of Refugee Selectivity, *International Migration Vol. 42* (4), pp. 85–110

Л у к и ћ В. (2005): *Избегличке миграције из Босне и Херцеговине у Београд*, Посебна издања Књ. 66., Географски институт „Јован Цвијић" САНУ, Београд.

М а т и ј е в и ћ Д., Т о ш и ћ Б., Л у к и ћ В. (2005): Утицај миграција на популационе и функционалне промене сремских општина, *Гласник Српског географског друштва*, Бр. 1., 111–120

Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе и Републички завод за статистику Србије (2004): *Избеглички корпус у Србији према подацима пописа становништва 2002.*, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе и РЗСС, Београд

O' Docherty Madrayo, L. (1988): The Hidden Face of The War in Central America, u *The Sociology of Involontary migration*, Harrell-Bond E. B. and Monahan L. (ed.), Current Sociology 36 (2), Sage Publications, Bristol

Републички завод за статистику (2004): *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002.* години, Књига 9, Републички завод за статистику, Београд.

Универзитет у Новом Саду Природно-математички факултет – Институт за географију (1999): *Становништво Срема*, Универзитет у Новом Саду Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад

VOJVODINA MUNICIPALITIES WITH THE HIGHEST SHARE OF REFUGEES: INFLUENCE ON DYNAMICS AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE POPULATION

by

Vesna Lukić, Dragana Matijević

Summary

The paper treats the issue of significance of refugee migrations in the last decade of the 20th century, for the changes of total number of inhabitants in the municipalities: Inđija, Ruma, Sremski Karlovci, Stara Pazova and Šid. These municipalities have the highest share of refugees in the total population, according to the 2002 census. The trend of negative natural increase of population in Vojvodina since 1989, contributed to the increase of the significance of migration component in population dynamics, regarding the fact that it mostly represents the crucial factor of population increase. In that sense, contribution of refugees to the values of mechanical inflow of population is ascertained. Having in mind the differentiation of municipalities according to the socio-economic characteristics of population, the paper gives the analysis of influence of refugees on the changes of these structures. The study encompasses economic and educational structure of population. The structure of refugee population by their economic activity also shows the extent of economic adaptation of refugees, as a very important factor in the process of their integration.

УДК 314.018(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Драгица Живковић, Јасмина Јовановић,
Марина Јанић-Сирицански
Географски факултет
Студентски трг бр. 3/III, 11000 Београд

КАРТОГРАФСКА ФОРМА КОМПАРАЦИЈЕ ДЕМОГРАФСКИХ ПОКАЗАТЕЉА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: Демографске карактеристике одређеног геопростора представљају његов најдинамичнији део и један од основних циљева истраживања географске науке. Картографски метод, као део система метода географске науке, веома је важан у истраживању квантитативних параметара становништва (број становника, густине насељености) – динамике, компонената, структура (промене у укупном кретању становништва, његових компонената – природног кретања и миграција и структурне). Комплексност примене картографског метода може се сагледати кроз различите фазе.

Развој науке и информатике условио је примену метричности у процесу картирања и интерпретирања тематске садржине карте. Демографски показатељи су у виду нумеричких серија, и графички могу бити представљени кроз три вида семиоразмерног картографисања: диференцирани, компаративни и унифицирани. Ова три вида биће примењена преко нумеричких података демографских показатеља становништва Војводине (по различитим пописним годинама и по окрузима). Диференцираним видом семиоразмера приказаће се промене броја становника по пописним годинама у односу на 1953. годину, компаративним видом упоредиће се број становника, површине и густине становништва 2002. године и унифицираним видом број запослених у различитим гранама делатности 1971. и 2002. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: геопростор, Војводина, картографски метод, компарација, демографски показатељи.

ЗНАЧАЈ КАРТОГРАФСКОГ МЕТОДА У ИЗУЧАВАЊУ ДЕМОГРАФСКИХ ПОКАЗАТЕЉА

Најдинамичнији елеменат геопростора је становништво. Руски научник Мендељејев сматра да „за државу је наравно врло значајна површина,

али се суштина државног рада ипак односи на становништво које живи на овој површини“.

Комплексни приступ истраживања и сазнавања садржаја геопростора пружа примена картографског метода, својственог свим просторним наукама. Он омогућава „истраживање и сазнавање просторно-временских садржаја у одређеним просторним целинама или јединицама, као стања или кретања, у сврсисходном временском пресеку или периоду њиховог мењања“. (Живковић, 2001)

Примена картографског метода у моделовању демографских показатеља заснована је на алгоритму:

1. Просторна дистрибуција становништва, у хоризонталном и вертикалном правцу, по територијалним целинама или системима координата;

2. Временска изменљивост картираних појава, фиксирањем временске одредбе или у одређеном временском систему.

Картографски метод омогућава суштинску дефинисаност картираних демографских показатеља, кодификовањем њиховог квалитета и квантитета нумеричким вредностима показатеља. Нумеричке вредности су наменски целисходно сређене серије и то:

– апсолутне или природне – непосредне, конкретне, необрађене, нпр. број становника по окрузима у пописним годинама, у односу на изабрану базну годину,

– унифициране или изједначене – условне, именоване вредности, сведене на исти показатељ ради картографске компарације, нпр. упоређење броја становника, густина насељености и површина по изабраним територијалним јединицама,

– компаративне или поредбене – упоређење апсолутне појединачне нумеричке вредности са просечном вредношћу, нпр. упоређење броја становника, густина насељености и површина у односу на просечну нумеричку вредност.

Типови нумеричких демографских података су у различитим видовима, зависно од графичког изражавања специфичних својстава картиране тематике. Нумеричке вредности могу бити исказане у апсолутним, јединичним, процентним и промилним вредностима. (Сретеновић, 1989.)

Мноштво нумеричких података, сређених по одређеним показатељима, не пружају довољан квалитет и квантитет информација. Тек графички приказани, у виду графикона и карата, нумерички подаци дају слику о картираној појави. Представљање демографских показатеља, њихове вредности, структуре, оријентације, правци и др. захтева примену великог броја знакова, различитих метричких елемената.

Табела 1. – Промене броја становника и површина
у периоду 1953–2002. год. по окрузима Војводине

Округ	Број становника						Површина km^2
	1953. г.	1961. г.	1971. г.	1981. г.	1991. г.	2002. г.	
Северно-бачки	186569	198392	205929	211475	205401	205279	1784
Средње-банатски	221667	229812	231486	230962	221353	214366	3256
Северно-банатски	189414	194150	191632	187179	179783	170361	2329
Јужно-банатски	292125	320187	331285	340189	328428	332706	4245
Западно-бачки	207941	219331	220671	220876	215916	220196	2420
Јужно-бачки	377282	432873	486083	538016	553027	608164	4016
Сремски	223642	260226	285474	306085	309981	347707	3486
Војводина	1698640	1854971	1952560	2034782	2013889	2098779	21506

Разноликост геометријских фигура отежава размерно картографисање, сазнавање и упоређивање вредности. Метричко усклађивање нумеричких (демографских) података у разним видовима семиоразмерног тематског картографисања омогућава брзу информисаност о картираној појави (С р е т е н о в и ћ, 1982/83.). То се може сагледати на основу података о становништву Војводине.

Табела 2. – Промене броја становника запослених у пољопривреди и индустрији
у периоду 1971–2002. год. по окрузима Војводине

Округ	Број становника запослених у			
	пољопривреди		индустрији	
	1971. г.	2002. г.	1971. г.	2002. г.
Северно-бачки	35959	16081	18311	21627
Средње-банатски	48213	19987	17023	20399
Северно-банатски	42120	18038	14832	19609
Јужно-банатски	72428	29016	20293	30228
Западно-бачки	39813	16867	17026	20350
Јужно-бачки	68932	31281	41200	55792
Сремски	60170	28453	15380	27896
Војводина	367635	159723	144065	195901

Карта 1. – Упоређење промене броја становника у односу на 1953. годину, по окрузима Војводине

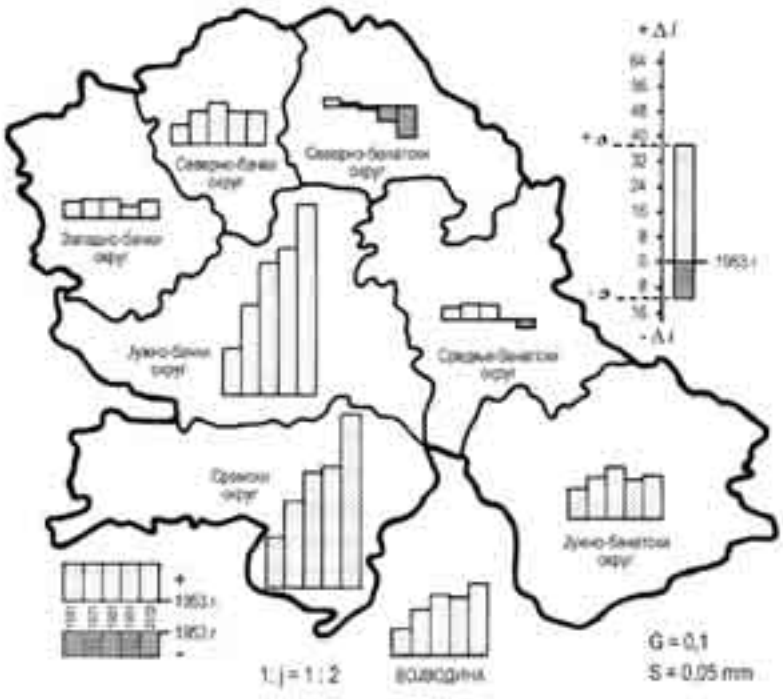

Карта 2. – Упоређење броја становника, запослених у пољопривреди и индустрији 1971–2002. године, по окрузима Војводине

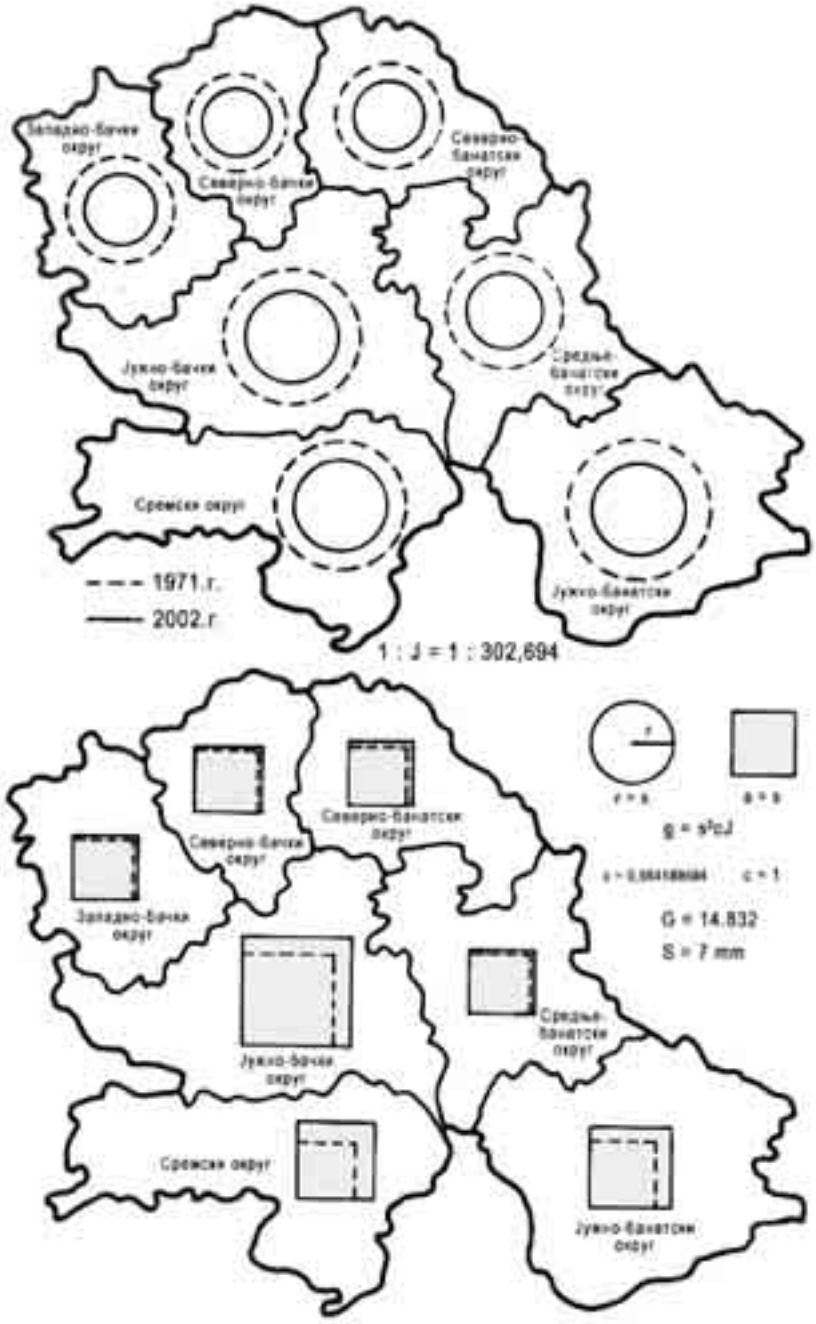

Карта 3. – Упоређење броја становника, површине и густине насељености 2002. године, по окрузима Војводине

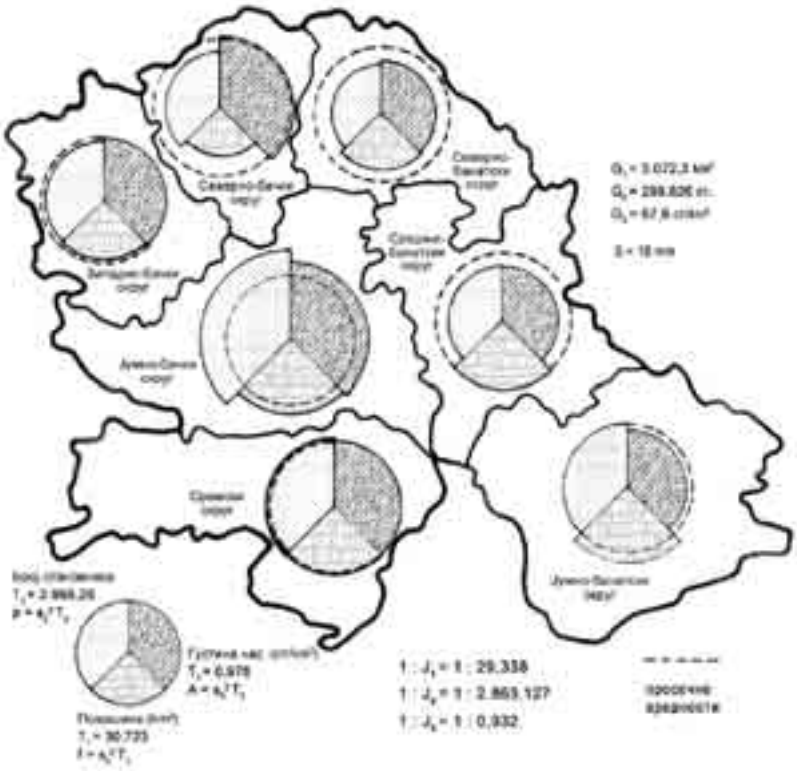

ЗАКЉУЧАК

Карта има предност над природним језиком (у виду текста или нумеричких показатеља) јер пружа брже и свеобухватније информације. Дигитална картографија омогућава бржу и ажурнију израду карата и графичких прилога, могућност укрштања података, анализе, пројекције и прогнозе кретања картираних података. Демографски показатељи, као динамички просторни и временски системи, применом 3Д модела и модела виртуелне стварности, пружиће могућност планирања и пројектовања њихове оптималне организације за одређену временску јединицу.

ЛИТЕРАТУРА

Живковић, Д. (2001): *Картографски метод у моделовању демографских показатеља*, Зборник радова „Еколошка истина“, Д. Милановац

Сретеновић, Љ. (1982/83): *Видови семиоразмерног картографисања*, Зборник радова, XXX и XXXI свеска, ГИ ПМФ Универзитета у Београду, Београд

Сретеновић, Љ. (1989): *Семиоразмерно картографисање типова нумеричких вредности*, Гласник СГД, свеска LXIX/2, Београд

Општине у Србији 2001, РЗС, Београд 2002. год.

Попис становништва 2002, књига 9, РЗС, Београд 2004. год.

Попис становништва 1971, књига X, СЗС, Београд 1974. год.

Попис становништва 2002, књига 6, РЗС, Београд 2004. год.

CARTOGRAPHIC FORM OF COMPARISON OF DEMOGRAPHIC INDICATORS IN VOJVODINA

by

Dragica Živković, Jasmina Jovanović, Marina Janić-Siridžanski

Summary

Demographic characteristics of a specific geospace represent its most dynamic part and one of the basic goals of the research in the geographic science. The cartographic method, as a part of the system of methods in the geographic science, is very important in the research concerning quantitative parameters of the population (the number of inhabitants, population density), the structure (contingents), dynamics (structural changes), natural trends and migrations. The complexity of the application of the cartographic method could be exemplified in the following phases:

1. Spatial distribution of the population in the specific spatial units,
2. Temporal changeability of the cartographic facts (fixing the temporal determination, change of demographic indicators in a specific temporal system)

The development of science and informatics led to the application of metricity in the process of cartography and interpretation of the thematic content of a chart. Demographic indicators are presented as numeric series, which graphically could be represented in the three aspects of semio-proportional cartography: the differentiated, the comparative and the unified one. These three aspects would be applied for the numerical data of demographic indicators of the population of Vojvodina (according to different census years and counties). The differentiated aspect of semio-proportions would show the changes in the number of inhabitants according to the census years in relation to the year 1953, the comparative aspect would compare the number of inhabitants, areas and population density in 1981 and 2002, and the unified aspect would show the number of the employed in different branches of business in 1991 and 2002.

Presentation of numerical data as graphic indicators enables a faster and easier observation of changes in the demographic indicators in Vojvodina, as well as perception of regularities in further trends.

УДК 314.9(497.113 Novi Sad) „1991/2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Снежана Стојшин
Филозофски факултет
Зорана Ђинђића бр. 2, 21000 Нови Сад

ПРОМЕНЕ У КРЕТАЊУ СТАНОВНИШТВА ГРАДА НОВОГ САДА У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА ПОПИСА

САЖЕТАК: Нови Сад, главни град Аутономне Покрајине Војводине, према попису из 2002. године има 299.294 становника укључујући и приградска насеља, што чини 14,7% укупног становништва Војводине. Град Нови Сад обухвата две градске општине: Нови Сад и Петроварадин, односно петнаест насеља.

Циљ овог рада је да укаже на промене у кретању становништва приградских насеља и Новог Сада које су се догодиле у периоду између пописа 1991. и 2002. године. У поменутом периоду повећао се број становника свих насеља, изузев Кисача, где је у просеку било мање 34,4 становника годишње. Највише је расло становништво Новог Сада и Ветерника.

Основно питање које се намеће јесте: да ли је до повећања броја становника дошло услед позитивног природног прираштаја или услед досељавања становништва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, кретање становништва, природни прираштај, приградска насеља

БРОЈ СТАНОВНИКА ГРАДА НОВОГ САДА

Становништво града Новог Сада, које чини 15 насеља[1], у периоду између пописа 1991. и 2002. године повећало се са 265.464 на 299.294 становника, односно за 11,3%. У 14 од 15, насеља која су организована у две градске општине, у поменутом периоду дошло је до повећања броја становника. Према интензитету пораста броја становника могу се издвојити три групе насеља.

Највише је расло становништво Новог Сада, које према попису 2002. године чини 63,9% укупног броја становника града. Годишње се становни-

[1] Град Нови Сад чине следећа насеља: Бегеч, Будисава, Буковац, Ветерник, Каћ, Кисач, Ковиљ, Лединци, Нови Сад, Петроварадин, Руменка, Сремска Каменица, Степановићево, Футог и Ченеј.

штво Новог Сада повећавало у просеку за 1070,8, док је у Ветернику просечан годишњи пораст износио 759,5 становника.

Другу групу насеља, у којима је интензитет пораста био мањи, чине: Сремска Каменица (где је годишње становништво расло у просеку за 259,4 становника), затим Петроварадин (244,4), Футог (230,4) и Кађ (128,3). Приградска насеља која су најудаљенија од Новог Сада, Бегеч, Ковиљ, Степановићево, Ченеј, чине трећу групу насеља, а у њима је забележен најмањи интензитет пораста броја становника (Табела 1).

Смањење броја становника у поменутом периоду забележено је једино у насељу Кисач, где је сваке године у просеку било мање 34,4 становника. Број становника у Кисачу у току овог једанаестогодишњег периода смањио се за 6,5%.

Табела 1. – Број становника 1991. и 2002 године

Насеље	Број становника		Просечан годишњи пораст	Индекс 2002/1991.
	1991.	2002.		
Укупно	265.464	299.294	3.075	114,6
Бегеч	2.827	3.335	46,2	119,1
Будисава	3.685	3.825	12,7	106,8
Буковац	3.040	3.585	49,4	120,2
Ветерник	10.271	18.626	759,5	188,2
Кађ	9.755	11.166	128,3	117,6
Кисач	5.850	5.471	–34,4	94,4
Ковиљ	5.242	5.599	32,4	107,2
Лединци	1.922	2.464	49,3	131,5
Нови Сад	179.626	191.405	1070,8	108,0
Петроварадин	11.285	13.973	244,4	127,0
Руменка	4.361	5.729	124,4	133,3
С. Каменица	7.955	11.205	259,4	144,5
Степановићево	2.020	2.214	17,6	110,4
Футог	16.048	18.582	230,4	119,4
Ченеј	1.577	2.115	48,9	134,5

Извор: Попис становништва 1991. и 2002. године

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА ГРАДА НОВОГ САДА

Природни прираштај у граду Новом Саду у посматраном периоду био је веома низак, често негативан. Најнижи природни прираштај забележен је 1999. и 2000. године –1,1‰, а највиши 1995. и износио је 1,5‰.

На почетку посматраног периода, 1991. године, у четири насеља забележен је негативан природни прираштај, док је 2003. године[2] већи број умрлих него живорођених забележен у чак десет насеља.

Према односу броја живорођених и умрлих, насеља града Новог Сада могу се поделити у три групе. Прву групу чине насеља Буковац, Ветерник, Футог и Кађ у којима је природни прираштај у посматраном периоду константно био позитиван. Ковиљ и Кисач чине другу групу насеља у којима је сваке године забележен већи број умрлих него живорођених, док у трећу групу насеља спадају остала насеља града Новог Сада у којима су се вредности природног прираштаја кретале између позитивних и негативних (Табела 4).

Највиша вредност природног прираштаја забележена је 1993. године у Буковцу 11,7‰, док је најнижи природни прираштај забележен у Кисачу 1999. године, чак –12,6‰. У Новом Саду вредности природног прираштаја биле су веома ниске и кретале су се од –1,8‰ до 0,9‰.

Утицај друштвене и економске кризе, као и рата, на природно кретање становништва највидљивији је по ниској стопи наталитета 1999. године, када она на нивоу града Новог Сада износи свега 9,7‰. Ипак, на веома низак природни прираштај утицале су пре свега стопе наталитета и морталитета.

Графикон 1. – Природни прираштај у неким насељима

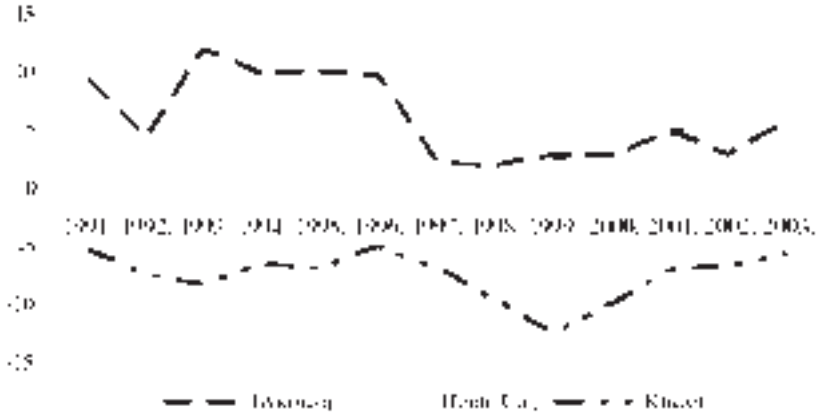

На територији града Новог Сада стопе наталитета биле су прилично уједначене и кретале су се од 9,7‰ до 12,0‰ (Табела 2).

Посматрајући насеља појединачно, треба истаћи да је најнижа стопа наталитета у посматраном периоду забележена у Бегечу 2001. године и износила је 6,4‰, а највиша у Буковцу 1993. године 17,5‰. Буковац је насеље са највећим стопама наталитета, док су најниже стопе забележене у Ветернику.

[2] Ради што актуелнијих података и ова година је убачена у анализу природног кретања становништва, док за 2004. још нису сређени подаци.

Табела 2. – Стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја становништва града Новог Сада

	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
н	11,9	11,6	10,9	11,7	12,0	11,4	10,6
м	10,4	10,7	10,9	10,9	10,5	10,7	10,4
пп	1,5	0,9	0	0,8	1,5	0,6	0,2
	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	
н	10,6	9,7	10,2	11,1	11,4	11,4	
м	11,2	10,8	11,4	10,7	11,4	11,8	
пп	–0,6	–1,1	–1,1	0,30	0	–0,4	

Извор: ДЕМ 1 и ДЕМ 2 за наведене године

Стопе морталитета на целокупној територији града нису се значајније мењале, те је најнижа стопа забележена 1991. године 10,4‰, а највиша 2003. године 11,8‰.

Анализирајући стопе морталитета на нивоу насеља, запажа се да је најниже стопе имало становништво Ветерника, Буковца и Футога, док су највише стопе бележене у Кисачу и Ковиљу. Најнижа стопа морталитета у посматраном периоду забележена је 1999. године у Ветернику свега 3,4‰, а највиша стопа у Кисачу 2000. године, чак 20,9‰.

Веома високе стопе смртности у поменутим насељима могу се тумачити неповољним кретањима у старосној структури.

СТАРОСНА СТРУКТУРА

Становништво града Новог Сада, као и целокупно становништво Војводине, налази се у поодмаклој фази демографског старења. Основни показатељи за то су 13,7% становништва града Новог Сада старијег од 65 година, просечна старост од 39,1 година, односно 37,7 за мушкарце и 40,3 година за жене.

Табела 3. – Старосна структура становништва насеља града Новог Сада, у %

Насеља	1991.			2002.		
	0–14	15–49	50+	0–14	15–49	50+
Бегеч	19,3	51,1	29,6	15,7	50,8	33,5
Будисава	20,4	55,2	24,4	17,6	50,8	31,6
Буковац	22,7	56,2	21,1	18,1	55,1	26,8
Ветерник	23,0	56,5	20,5	19,8	55,2	25,0
Каћ	22,0	53,6	24,4	17,2	54,1	28,1
Кисач	17,2	47,4	35,4	15,6	48,9	35,5

Ковиљ	21,0	46,7	32,2	17,1	50,6	32,3
Лединци	20,2	54,1	25,7	16,4	50,0	33,6
Нови Сад	18,3	50,7	31,0	14,5	51,3	34,2
Петроварадин	21,0	52,9	26,1	15,4	53,4	31,2
Руменка	22,2	54,0	23,8	16,9	54,9	28,2
С. Каменица	20,6	53,2	26,2	17,1	49,5	33,4
Степановићево	18,3	46,2	35,5	16,0	48,4	35,6
Футог	22,2	53,7	24,1	17,1	52,8	30,1
Ченеј	20,4	46,3	33,3	15,6	51,9	32,5

Извор*:* Пописи становништва 1991. и 2002. године

Према попису 1991. године најмлађе је било становништво Ветерника са 3,7%, затим Буковца са 4,9% становника старијих од 65 година. Исте године у Кисачу било је чак 15,4% старог становништва. Према подацима наредног пописа највише старог становништва има у Степановићеву 18,9% (1991. године било је 12,9% становништва старијег од 65 година), а затим у насељима Кисач (16,4%), Ченеј (15,2%), Ковиљ (15,1%), Нови Сад (14,7%).

Графикон 2. – Становништво старије од 65 година

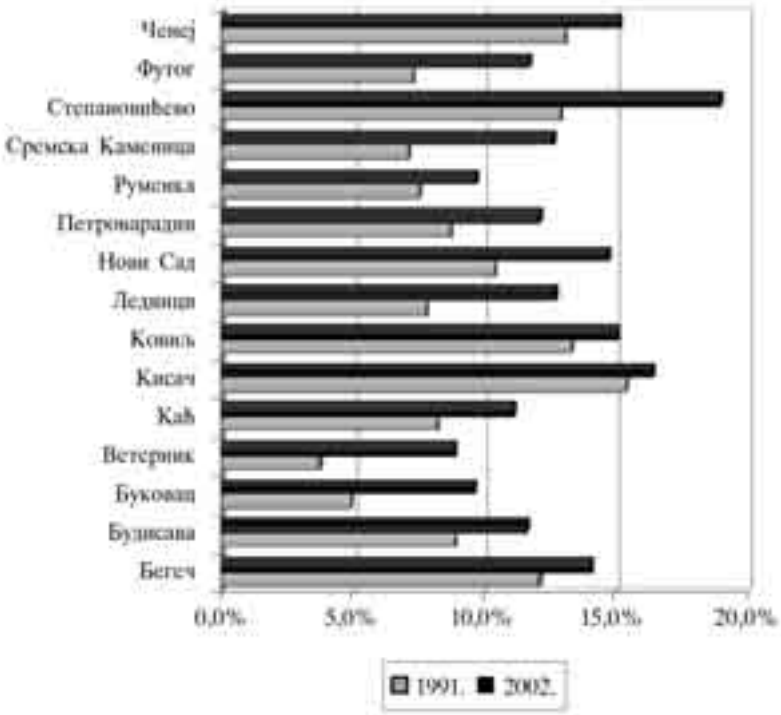

Мање од 10% старог становништва имају Ветерник (8,9%), Буковац (9,6%) и Руменка (9,7%). У периоду између два пописа у већини насеља дошло је до повећања броја старог становништва, али и до пада броја становништва млађег од 15 година.

Најмлађе становништво има Ветерник, чије је становништво у просеку старо 35,1 годину, а 19,8% становништва млађе је од 15 година. Становништво Буковца старо је у просеку 36,4 године, а 18,1% становништва чине млађи од 15 година. Најмање младог становништва има Нови Сад 14,4%. Највишу просечну старост имају становници Степановићева 40,6 година и Кисача 40,3 године.

ЗАКЉУЧАК

Од 1991. године у Новом Саду и околним приградским насељима дошло је до повећања броја становника. На пораст броја становника није утицао велики број рађања, већ првенствено досељавање становништва. Према интензитету пораста броја становника насеља, може се закључити да се становништво највише досељавало у Нови Сад, Ветерник, а затим места поред Новог Сада. Са удаљеношћу насеља од Новог Сада опада и интензитет пораста.

Природни прираштај је веома низак и на територији града Новог Сада у периоду од 1991. до 2003. године није се значајније мењао.

Становништво града Новог Сада је у поодмаклој фази демографског старења, те се може очекивати пад стопа наталитета.

Табела 4. – Стопе природног прираштаја у насељима града Новог Сада

	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.
Укупно	1,5	0,9	0	0,8	1,5	0,6	0,2	-0,6	-1,1	-1,1	0,3	0	-0,4
Бегеч	1,4	-0,3	-1,4	-4,0	-4,0	-6,9	-1,3	-7,9	-0,6	2,5	-4,9	-7,5	-2,7
Будисава	-1,9	4,1	5,4	1,3	5,6	1,3	2,1	-2,1	-2,6	-0,5	-0,8	-6,8	-4,9
Буковац	9,2	3,9	11,7	9,7	9,9	9,4	2,1	1,8	2,6	2,6	4,7	2,6	5,5
Ветерник	4,3	5,4	3,1	4,7	7,9	4,2	4,2	3,1	4,0	1,8	4,0	2,3	3,5
Кађ	1,1	2,3	0,6	1,5	2,7	1,7	3,0	0,6	1,7	1,6	4,1	0,2	0,5
Кисач	-5,5	-7,6	-8,5	-6,8	-7,0	-5,1	-7,0	-9,8	-12,6	-10,1	-7,3	-6,9	-5,8
Ковиљ	-2,3	-4,2	-4,3	-0,6	-3,2	-1,8	-6,0	-1,6	-5,6	-5,9	-0,5	-4,1	-5,8
Лединци	5,2	7,6	-0,9	-1,9	0,9	-4,6	3,2	-4,0	3,9	2,9	5,4	2,0	-2,9
Нови Сад	0,9	0,2	-0,9	0,3	0,9	-0,1	-0,2	-1,1	-1,6	-1,8	-0,03	0,3	-0,6
Петроварадин	2,8	-1,3	-2,0	-0,08	0,6	1,1	-2,5	1,7	-1,9	-3,8	-2,4	0,6	-0,2
Руменка	1,8	3,3	1,1	2,5	5,1	3,4	0,9	-3,0	0,4	4,4	-0,5	-0,8	-1,7
С. Каменица	2,4	4,5	3,0	5,9	3,2	4,3	3,9	4,6	0,7	-4,7	3,1	-2,5	-1,5
Степановићево	-4,9	-1,5	3,4	-1,9	-8,6	0,0	0,0	1,4	-5,5	-10,6	0,0	-3,2	-0,4
Футог	5,9	4,7	3,5	3,2	6,5	4,5	3,3	1,7	1,5	3,1	2,2	1,3	1,3
Ченеј	1,3	-3,1	4,2	-2,9	-0,6	-3,8	-3,2	-5,2	-1,5	-0,5	-8,2	2,4	1,8

CHANGES IN THE POPULATION TRENDS IN THE TOWN OF NOVI SAD IN THE PERIOD BETWEEN TWO CENSUSES

by

Snežana Stojšin

Summary

According to the 2002 census, Novi Sad, the capital of The Autonomous Province of Vojvodina has 299.294 inhabitants, including the suburban settlements, which makes 14,7% of the total population of Vojvodina. The Town of Novi Sad includes two urban municipalities: Novi Sad and Petrovaradin, that is fifteen settlements.

The goal of this paper is to point to the changes in the population trends in the suburban settlements and Novi Sad which occurred in the period between the censuses 1991 and 2002. In the mentioned period, the number of inhabitants increased in all settlements, except Kisač, where on the average there were 34,4 inhabitants less every year. The population of Novi Sad and Veternik increased most.

The basic question to be asked is: was the growth in the number of inhabitants caused by the positive natural increase or was due to the immigrated population.

УДК 314.372.41
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Нила Капор-Стануловић, Јелица Петровић
Филозофски факултет
Зорана Ђинђића бр. 2, 21000 Нови Сад

БИТИ ЈЕДИНЧЕ – ПРЕДНОСТ ИЛИ МАНА?

САЖЕТАК: Велики број брачних парова који завршавају своју репродуктивну историју са само једним дететом представљају врло озбиљан проблем за популационе трендове региона у коме живе. Ретко се поставља питање какве последице има исти феномен на породичну климу и породичну динамику таквих породица. Посебно питање јесте какве ефекте по развој личности има чињеница да дете одраста као јединче. Какве карактеристике и које особине личности се развијају код деце која одрастају без браће и сестара.

Резултати нашег истраживања показују да јединчад, када је у питању препознавање сопствених емоција и откривања сопствених мотива понашања постижу боље резултате него прворођена и другорођена деца. Међутим, када се ради о предвиђању понашања других људи, јединчад постижу слабије резлтате у односу на прворођену или другорођену децу. Разлог овоме може бити специфична усмереност деце јединчади на себе, услед недостатка интеракције са члановима породице унутар истог хијерархијског нивоа. Други могући разлог су родитељски васпитни утицаји, који се разликују у односу на прво, друго или једино дете

КЉУЧНЕ РЕЧИ: јединче, ред рођења, развој личности

УВОД

„Синдром јединчета“ је синтагма која је почела да се користи недавно. Означава склоп особина, карактеристика личности и менталног склопа који се развија код детета које одраста као јединче. Веома је коришћен и обрађиван у Кини. Као што је познато Кина низом својих прописа максимално подстиче-награђује одлуку парова да зауставе своју репродуктивну продукцију на једном детету. За разлику од Кине, где су усвојене мере које иду у прилог смањења наталитета, у нашој средини преовладавају ставови и настојања да се наталитет повећа, што до сада није уродило видљивим резултатима у смислу повећања наталитета.

На макро друштвеном плану рађање једног детета има читав низ последица, демографских, друштвених, политичких , економских и других. Питање је какве ефекте, позитивне и/или негативне, има рађање једног детета на микро друштвеном плану, плану једне породице. Посебно је питање какве ефекте по развој личности има чињеница да дете одраста као јединче.

У нуклеарној породици јединче одраста у друштву одраслих, мајке, оца. Поред родитеља, најчешће особе са којима дете долази у контакт су родитељеви родитељи, све одрасле особе. Контакти са вршњацима у предшколском периоду сведени су на повремене, родитељем одређене сусрете, или на контакте у предшколској установи, ако је дете укључено у предшколску установу. И у једном, и у другом случају ти контакти су под строгом контролом одраслих. Родитељи одређују дужину контаката, њихову структуру и активности којима ће дружење бити испуњено. Спонтаног дружења и размене има мало. Блискост која се по правилу развија међу браћом и сестрама је ретка међу децом из различитих породица.

Породична клима у којој јединче одраста карактеристична је и другачија од климе породица са више деце. Јединче је центар интересовања, врло често презаштићено и размажено. Мали „принчеви“ и „принцезе“ по правилу добијају више у погледу пажње, времена, материјалних давања.

Међутим, живот јединчета има и своју тамну страну. Јединче, хтело или не, мора да испуни све родитељеве жеље, очекивања, амбиције. Неретко, јединче је пресоцијализовано, спутано стриктним нормама лепог понашања и захтеваног реаговања. Његови избори су под врло јаким утицајем родитељских усмеравања и упутстава, чак и невербално исказаних. Слобода избора је дозвољена у сфери игре и забаве, можда и више него што би то било пожељно, али та иста слобода избора је битно огранична кад су у питању одлуке и избори за које родитељи сматрају да су животно важни.

Нису само деца изложена неповољним утицајима феномена јединчета. Родитељ који има само једно дете оптерећен је чињеницом да је то јединче прва и последња његова шанса да буде добар родитељ, да успе у својој родитељској улози, да успе да подигне једно ново људско биће и једина шанса да у старости има ослонац у свом детету. Наша истраживања су показала да је индекс стреса родитељства који одсликава интензитет оптерећења стреса који произилази из испуњавања те важне улоге у животу сваке особе знатно виши него индекс стреса родитељаства код родитеља који имају више деце (К а п о р-С т а н у л о в и ћ, и с а р., 1990)

КРАТАК ПРЕГЛЕД РЕЛЕВАНТНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Адлер (А д л е р, 1989) је у својој теорији по први пут истакао могућност утицаја реда рођења на развој личности. Он сматра да прворођено дете има неискусне родитеље који се тек налазе пред одговорним задатком да се дефинишу као родитељи и да дефинишу васпитне поступке у односу

на то дете. Прворођено дете је најчешће оно коме се посвећује највећа пажња. Ситуација се мења након рођења брата или сестре. По Адлеровим речима, прворођено дете бива „скинуто са трона“. Родитељска очекивања од њега су врло висока, оно мора да служи за пример. Овај доживљај може изазвати код старијег детета осећај несигурности и анксиозности у социјалним ситуацијама. Оно је обично пресоцијализовано, осетљиво, обазриво, сугестибилно и често му недостаје самопоуздање. Ова деца су касније у животу изразито мотивисана да успеју, више склона емоционалном везивању, више конформисти према ауторитету и друштвеним притисцима, савесна, одговорна, кооперативна, бирају занимања која укључују бригу о другим људима.

Млађе дете мора да научи да се избори за родитељску пажњу. Уз старијег брата или сестру они веома рано стичу неопходна знања везана за друштвени живот, те су веома често омиљени у вршњачкој групи. За јединче Адлер сматра да је навикнуто да буде у центру пажње својих родитеља, да је не дели са другима. Оно преферира друштво одраслих и служи се њиховим језиком.

И нека друга истраживања потврђују Адлерову тезу. Тако на пример Саловеј (S u l l o w a y, 1997) сматра да су прворођена деца обично савесна, амбициозна, успешна, али и конформисти, конзервативни, оријентисани на вођство. Касније рођена деца су неконвенционална, флексибилнија, и склона бунтовничком понашању.

Кунц (K o o n t z, 1989) сматра да чињеница што јединчад немају ривала, те немају потребе за борбом за родитељску пажњу, има за последицу мање успеха у социјалним интеракцијама. Јединчад се често развијају у егоцентричне личности које имају тешкоћа при уклапању у социјалне групе.

И савремени аутори се враћају на ову тему потврђујући позитивну корелацију између броја деце у породици и интерперсоналних вештина. Тако напр. Дауни и Кондрон (D o w n e y, C o n d r o n, 2004) сматрају да деца уче социјалне вештине током интеракција са својом браћом и сестрама (нпр. решавање конфликата, комуникационе вештине, играње улога, итд.). Резултати њиховог истраживања показују да су деца која имају минимално једног брата или сестру оцењивана боље на мерилима друштвеног функционисања од деце јединчади.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Предмет истраживања чији ће резултати бити приказани у овом тексту било је упоређење социјалне интелигенције јединчади, прворођене и другорођене деце. Истраживањем је обухваћен узорак од 146 испитаника средњих школа у Новом Саду. Социјална интелигенција је мерена помоћу адаптираног теста социјалне интелигенције (M o s s, H u n t, O m w a k e, 1926, према: В у ч и ћ, 1981). Овај тест састоји се из следећих подтестова: *Суђење у социјалним ситуацијама, Познавање душевног стања говорни-*

ка, Посматрање људског понашања, Смисао за хумор и *Процена карактера.* (Табела 1).

Табела 1. – Приказ резултата јединчади, прворођене и другорођене деце постигнутих на тесту социјалне интелигенције

	Јединчад		Другорођени		Прворођени	
Суђење у социјалним ситуацијама	M = 14,8	SD = 1,2	M = 14,2	SD = 1,1	M = 13,9	SD = 1,2
Познавање душевног стања говорника	M = 23,5	SD = 1,7	M = 18,7	SD = 1,1	M = 22,7	SD = 1,3
Посматрање људског понашања	M = 17,6	SD = 1,8	M = 12,3	SD = 1,8	M = 14,9	SD = 1,6
Смисао за хумор	M = 9,7	SD = 2,3	M = 8,8	SD = 2,6	M = 9,8	SD = 2,8
Процена карактера	M = 7,4	SD = 1,9	M = 7,8	SD = 1,8	M = 7,6	SD = 1,7

Статистички значајне разлике између јединчади и деце која имају браћу и сестре добијени су на подтестовима *Препознавање душевног стања говорника* (Табела 2) и *Посматрање људског понашања* (Табела 3), где су јединчад постигли боље резултате.

Табела 2. – Резултати провере значајности разлика између аритметичких средина резултата постигнутих на подтесту *Познавање душевног стања говорника* код јединчади, прворођене и другорођене деце

SSbg	dfbg	MSbg	SSwg	dfwg	MSwg	**F**	**p**
639,42	2	319,71	3566,85	143	24,94	**12,18**	**0,00**

LSD test or planned comparison

Ред рођења	Јединчад M = 23,529	Другорођени M = 18,789	Прворођени M = 22,727
Јединчад		**0,00**	0,46
Другорођени	**0,00**		**0,00**
Прворођени	0,46	**0,00**	

Табела 3. – Резултати провере значајности разлика између аритметичких средина резултата постигутих на подтесту *Посматрање људског понашања* код јединчади, прворођене и другорођене деце

SSbg	dfbg	MSbg	SSwg	dfwg	MSwg	**F**	**p**
605,95	2	302,97	10883,86	143	76,11	**3,98**	**0,02**

LSD test or planned comparison

Ред рођења	Јединчад M = 17,647	Другорођени M = 12,368	Прворођени M = 14,945
Јединчад		**0,00**	0,15
Другорођени	**0,00**		0,12
Прворођени	0,15	0,12	

Подтест *Препознавање душевног стања говорника* састоји се из задатака у којима је дата једна емоционално обојена реченица. Испитаник треба да од 4 емоције, које су дате после сваке реченице, одабере ону која најтачније описује душевно стање особе која је ту реченицу изрекла. Дакле, ради се о способности препознавања *вербално израженог емоционалног стања*.

Подтест *Посматрање људског понашања* састоји се од ајтема који пре свега изражавају мотиве одређених врста понашања које испитаник треба да препозна.

У вези са добијеним резултатима, може да се каже да се и једна и друга способност стичу пре свега у односу детета са одраслима. Истраживања су показала да деца са којима родитељи често разговарају о осећањима касније постижу много боље резултате у препознавању и именовању емоционалних стања. Јединчад највише времена проводи са родитељима, који сву своју пажњу поклањају осећањима и потребама овог детета, често објашњавајући разлоге и мотиве специфичних емоционалних стања („ти се сад љутиш на маму, зар не?“). Другорођеном детету се поклања мања пажња. Оно ће више времена да проводи са старијим братом и сестром, а мање са родитељима. Истраживања показују да мајка рођењем другог детета постаје презаузета, строжија у примени васпитних ставова, и мање се посвећује овом детету, чији говорни развој стога заостаје у поређењу са говорним развојем старијег брата или сестре (B a j d e r, et al. 1997). То уједно може бити и разлог налазу нашег истраживања да су деца која имају браћу и сестре постигла слабије резултате на поменутим подтестовима.

Још један резултат заслужује посебну пажњу, иако није досегао статистичку значајност. Гледајући просечне вредности постигнуте на подтестовима скале социјалне интелигенције (Табела 1) примећује се да су јединчад постигла најслабији успех на подтесту *Процена карактера*.

Описани карактери из овог подтеста одговарају описима различитих типова људи чије је понашање одређено једном доминантном црртом личности. Дакле, успех на овом подтесту значио би способност процене другог, предвиђање његовог понашања, те обликовање својих реакција на темељу тих информација.

Ово је једна од најважнијих социјалних способности која обезбеђује позитивну процену и успешност у интерперсоналним односима, јер захтева, поред процене саговорника, и модификацију сопственог понашања. Дете које зна да вршњак који је бесан може и да удари, или да ће вршњак

који је добро расположен бити спремнији да подели играчке, себи је загарантовало успех у интерперсоналним односима.

Ову способност дете учи у односу са братом или сестром, да би је испробало и увежбало пре него што је употреби у вршњачкој групи. Однос детета са братом или сестром је однос једнаких, где су неопходни компромиси, прилагођавања и уступци, да би се постигао жељени циљ. Дете јединче се први пут суочава са тим приликом укључења и прилагођавања групи вршњака, што представља централни развојни задатак у адолесценцији. Дете у овој ситуацији мора тачно да процени чланове групе, да уочи кодексе понашања, и да се понаша у складу са њима како би било прихваћено.

Дакле, браћа и сестре нису само такмичари за родитељску љубав и пажњу, већ су и важни подстрекачи социјалног развоја првог детета. Кроз интеракцију са њима дете ће развијати веома важне социјалне вештине које ће бити пренете и у вршњачке односе. (M a c K i n n o n, et al. 1997; M c C o y et al. 1994). Истраживања показују да чак и само једно дете више у породици већ обезбеђује довољно интеракција за развој социјалних вештина (B l a k e, 1981; P o l i t and F a l b o, 1987). Чак и конфликти између браће и сестара су веома важни, јер представљају врсту тренинга за решавање конфликтних ситуација и у другим контекстима, посебно кад је реч о интеракцији унутар истог хијерархијског нивоа (B r o d y, 1998; K i t z m a n et al. 2002).

ЗАКЉУЧАК

Велики број брачних парова који завршавају своју репродуктивну историју са само једним дететом представљају врло озбиљан проблем за популационе трендове региона у коме живе. На макро друштвеном плану рађање једног детета има читав низ последица, демографских, друштвених, политичких, економских и других. Ретко се поставља питање какве последице има исти феномен на породичну климу и породичну динамику таквих породица. Посебно питање јесте какве ефекте по развој личности има чињеница да дете одраста као јединче. Какве карактеристике и које особине личности се развијају код деце која одрастају без браће и сестара.

Резултати нашег истраживања показују да јединчад, када је у питању препознавање сопствених емоција и откривања сопствених мотива понашања постижу боље резултате него прворођена и другорођена деца. Међутим, када се ради о предвиђању понашања других људи, јединчад постижу слабије резлтате у односу на прворођену или другорођену децу. Разлог овоме може бити специфична усмереност деце јединчади на себе, услед недостатка интеракције са члановима породице унутар истог хијерархијског нивоа. Други могући разлог су родитељски васпитни утицаји, који се разликују у односу на прво, друго или једино дете. Наиме, атмосфера у породици, породична динамика, па затим и васпитни стилови родитеља бит-

но се мењају како се број деце у породици повећава са јединчета на више деце.

Јединчад, пошто одрастају без браће и сестара, ускраћени су за веома важне интеракције кроз које би могли да већ на раном узрасту овладају веома важним социјалним вештинама. Браћа и сестре су подстрекачи социјалног развоја првог детета. Чак и конфликти међу браћом и сестрама су значајан облик социјалног учења, представљају врсту тренинга за решавање конфлктних ситуација на каснијим развојним стадијумима.

Добијени резултати јасно указују на чињеницу да једно дете које одраста као јединче има утицаја на развој неких аспеката личности тог детета. Највише је измењен социјални развој детета. Дакле, са развојно психолошког аспекта постоје предности али и мане чињенице да једно дете одраста као јединче.

ЛИТЕРАТУРА

A d l e r, A. (1989): *Smisao života*. Novi Sad, Matica srpska

B a y d a r, N., H y l e, P., & B r o o k s-G u n n, J. (1997): *A longitudinal study of the effects of the birth of a sibling during preschool and early grade school years*. Journal of Marriage and the Family, 59, 957–965.

B l a k e, J. (1981b): *The only child in America: Prejudice versus performance*. Population and Development Review, 7, 43–54.

B r o d y, G. H. (1998): *Sibling relationship quality: Its causes and consequences*. Annual Review of Psychology, 49, 1–24.

D o w n e y, B.D., C o n d r o n, J. (2004): *Playing Well with Others in Kindergarten: The Benefit of Siblings at Home*. Journal of Marriage and Family 66, 333–350

K a p o r-S t a n u l o v i ć, N., Ž i v k o v i ć, Lj., L o v a s, Š. (1990): *Red rođenja deteta i stres roditeljstva*. Psihologija, 1–2, str. 133

K i t z m a n n, K., C o h e n, R., & L o c k w o o d, R. L. (2002): *Are only children missing out? Comparison of the peer-related social competence of only children and siblings*. Journal of Social and Personal Relationships, 19, 299–316.

K o o n t z, K. (1989): Just me. Health, 21, 38–39.

M a c K i n n o n, L. C., S t a r n e s, R., V o l l i n g, B., & J o h n s o n, S. (1997): *Perceptions of parting as predictors of boys' sibling and peer relations*. Developmental Psychology, 33, 1024–1031.

M c C o y, J. K., B r o d y, G. H., & S t o n e m a n, Z. (1994): *A longitudinal analysis of sibling relationships as mediators of the link between family processes and youths' best friendships*. Family Relations, 43, 400–408.

P o l i t, D. E., F a l b o, T. (1987): *Only children and personality development: A quantitative review*. Journal of Marriage and the family, 49, 309–325.

S u l l o w a y, F. (1997): *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, & Creative Lives*. Random House, Incorporated

V u č i ć, L. (1981): *Razvijanje shvatanja socijalnih odnosa kod učenika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva

TO LIVE AS A SINGLE CHILD – AN ADVANTAGE OR DISADVANTAGE?

by

Nila Kapor-Stanulović, Jelica Petrović

Summary

A large number of couples who end up tehir reproductive career with only one child presents a serious problem for demographic trends of a region in which they reside. A question rarely posed is what kind of consequences that phenomenon has for a family climate and family dynamics of those families. An even more important question is what kind of consequences the same phenomenon has for personality development of a child who grows up as a single child. What kind of characteristics and what personality traits are more likely to develop in a child that grows without his/her siblings?

The results of our research show that single children get better results on the tasks that require recognition of one's own emotional states and motives of one's own behavior than first born and second born children. However, single children score less favourably than first or second born on the tasks that require forecasting other people's behavior. The explanation for this may be that single children are self-centered due to the lack of interaction with siblings. Other possible explanation may be a specific parenting style that a single child receives from his/her parents. This parenting style is uniquely different from parenting style that a second or third born child receives due to the unique situation created by the fact that he/she is a single child.

УДК 314.336
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Артур Бјелица,[1] *Нила Капор-Стануловић*[2]
[1] Клинички центар Нови Сад, Клиника за гинекологију и акушерство
21000 Нови Сад
[2] Филозофски факултет, Одсек за психологију
Др Зорана Ђинђића бр. 2, 21000 Нови Сад

РЕПРОДУКТИВНА ФУНКЦИЈА И МЛАДИ – ПОТЕНЦИЈАЛ, ВРЕДНОВАЊЕ И ФАКТОРИ ОГРАНИЧЕЊА

САЖЕТАК: С обзиром на продубљивање депопулационог тренда на нашим просторима неопходни су савремени и ефикасни програми популационе политике. Ради креирања ефикасних програма популационе политике неопходно је познавање свих аспеката актуелних пронаталитених потенцијала и могућих фактора ограничења. Један од таквих аспекта је и вредновање репродуктивне функције међу младим генерацијама, носиоцима будућих наталитетних кретања. У раду је приказан и дискутован став младих према репродуктивној функцији. Наиме, подаци из недавног истраживања указују на високо вредновање репродуктивне функције код жена. Такође, изнети су и дискутовани одређени фактори који могу да ограничавају значај и дејство пронаталитетног потенцијала условљеног високим вредновањем репродуктивне функције. Као најзначајнији анализиран је скуп фактора који се тичу психолошке цене родитељства, нарочито код жена, посебно условљене компетитивно-конфликтним дејством улога савремене жене. Такође, разматрано је и потенцијално дејствовање патрилинеарности као фактора ограничења пронаталитетних кретања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: репродукција, фактори, психологија, родитељство, патрилинеарност

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Питање рађања у нашој земљи је већ дуже време значајан проблем који захтева посебну пажњу и ефикасно решавање с обзиром на убрзање депопулационог тренда. Репродуктивни ставови индивидуа, очекивања и норме којима се приклањају, резултат су активног, односно интерактивног, односа који индивидуа остварује са својим социјалним окружењем. Модерни програми популационе политике би требало да се базирају на ана-

лизи ставова о репродуктивној функцији, фактора који ограничавају остваривање репродукције како на макро, опште-друштвеном плану тако и на микро, индивидуалном плану, уз уважавање бројних психосоцијалних варијабли. Такође, један од значајних аспеката при разматрању ове проблематике на који треба мислити је полна дихотомија, тако неопходна за остваривање репродукције, али која је и веома значајан аспект репродуктивне функције, посматрано из друштвене позиције. Наиме, различит друштвени положај и улога жене, односно мушкараца, као тековина патријархалних тенденција, или пак, аспекти модерних полних улога и брисања међуполних разлика у свим категоријама, значајно доприносе променама у свим животним доменима, односно формирају нове тенденције у свим животним сферама.

Родитељство је несумњиво животни аспект који дубоко задире у срж човековог битисања, смисла живота, предузетих акција, емоција и мотивације. Одлука о рађању подстиче снажне психолошке механизме индивидуе али доноси и реперкусију на свакодневни и целокупни друштвени живот индивидуе. С друге стране, питање прокреације није само искључиво индивидуално оријентисана активност, већ и одређена друштвена потреба која је одређена у зависности од временског момента и друштвених токова. Несумњиво је и неминовно преплитање индивидуалног и друштвеног у репродуктивном домену.

Актуелне промене у друштву донеле су и промене у структури становништва. Услед ниског наталитета, нове генерације су малобројније од претходних. Ниво рађања у Србији, ван територије Косова и Метохије, је за око 25% испод потреба просте обнове становништва (В о ј н о в и ћ, 2005). У Централној Србији и Војводини драстично је промењена структура породице из угла бројности деце, безмало је нестала породица са троје или више деце а брачни парови су се готови сасвим ограничили на једно или двоје деце. Највидљивији знак демографске кризе је профилисање трочлане породице, односно система једног детета (В о ј н о в и ћ, 2005).

СТАВ МЛАДИХ ПРЕМА РЕПРОДУКТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ

Може се поставити питање какви су актуелни ставови међу младима о питању рађања, односно колико се вреднује и цени репродуктивна функција међу младима? Најједноставнији одговор би могао да гласи – много. Наиме, резултати истраживања спроведеног 2004. године на узорку од близу хиљаду новосадских студената оба пола указују да се репродуктивна функција високо цени. Чак 65.4% испитаника (70.8% мушких и 62.5% женских) сматра да жена мора да има децу да би била испуњена, док се 34.6% (29.2% мушких и 37.5% женских) са тим не слаже (Графикони 1 и 2). По овом питању нису регистроване међуполне разлике, што говори о високом вредновању испуњења репродуктивне функције код жена, од стране мушкараца али и од стране самих жена (Б ј е л и ц а, 2005).

Интересантно би било испитати да ли се овако високо цени испуњење репродуктивне функција код мушкараца, и да ли ту постоје одређене међуполне разлике међу младима.

Графикон 1. – Одговори на питање да ли жена мора да има
децу да би била испуњена – укупни узорак

Графикон 2. –Одговори на питање да ли жена мора да има децу да би била
испуњена – подузорак мушких и подузорак женских испитаника

Уколико се разматра овакво високо вредновање репродуктивне функције међу младима може се поставити следеће питање – питање о заједници односно евентуалној могућности самохраног родитељства. Међу испитаним студентима 68.9% (52.6% мушких и 77.5% женских) прихвата да жена, уколико жели децу, може да то оствари и без стабилне партнерске везе, односно да буде самохрани родитељ, док 31.1% (47.4% мушких и 22.5 % женских) не прихвата ту идеју (Графикони 3 и 4). На овом питању су регистроване међуполне разлике, у смислу већег степена неприхватања могућности да жена буде самохрани родитељ од стране мушких него што је то случај са женским испитаницима (Б ј е л и ц а, 2005).

Интересантно је размишљати о мотивацији за родитељством која, свакако, представља основ овако високог вредновања репродуктивне функције међу младима. Једно раније истраживање, међу младим особама у Новом Саду, указало је на превагу алтруистичког мотива за родитељством (К а п о р-С т а н у л о в и ћ, 1984), што представља најадекватнији вид мотивације у овој сфери.

Графикон 3. – Одговори на питање да ли жена може да има децу
и као самохрани родитељ – укупни узорак

Графикон 4. – Одговори на питање да ли жена може да има децу
и као самохрани родитељ – подузорак мушких и подузорак женских испитаника

Подаци о томе да се репродуктивна функција веома вреднује међу младима треба да делују охрабрујуће јер, дакле, постоји потенцијал, односно потреба и жеља за рађањем међу младим генерацијам. Међутим, високо вредновање репродуктивне функције жена код младих отвара питање – зашто постоји пад наталитета на овим просторима?

ПОТЕНЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ ОГРАНИЧЕЊА

Размишљања могу да се крећу у правцу да се већина младих парова одлучује само за једно дете и да се тиме доказују као мајке, односно очеви, пошто већина сматра да је бити родитељ заиста неизоставан аспект живота, али се не одлучује за већи број деце из бројних разлога. У великој мери су, свакако, одговорне социо-економске прилике које владају у нашем друштву. Мишљење да социо-економске карактеристике становништва имају утицаја на величину репродукције већ представља тврдњу која је опште прихваћена (Ђ о ш и ћ, 1997).

Ипак, не разматрајући социјално-економске аспекте, сасвим је извесно да је један од разлога свакако и психолошка цена родитељства. Психолошка цена родитељства је знатно већа код жена, пошто жена-мајка

има знатно веће обавезе око детета, јер традиционално мишљење у нашој средини и уходани обрасци понашања у погледу породичних обавеза не стимулишу у довољној мери мушкарца да се појави као активнији родитељ. С друге стране, савремена жена има бројне улоге, мора истовремено бити жена-мајка, жена-супруга, али и професионално ангажована и испуњена жена, што је ставља у тежу позицију у односу на мушкарца, услед компетитивно-конфликтног односа међу појединим улогама савремене жене. Међутим, савремена жена и на овим просторима, без обзира колико вредновала материнство, ипак жели и одређена друштвена ангажовања, право и потребу за адекватним образовањем и запослењем, што је одраз модерних тенденција и прокламовања полне једнакости.

Образовање је не само евидентно поспешило друштвену покретљивост жена навише, већ је и на индивидуалном плану имало непроцењив трансформацијски потенцијал у артикулацији субјективитета и генералног побољшања положаја жена у породици или изван ње (Б л а г о ј е в и ћ, 2002).

Можда је све ово наведено и један део одговора на питање постојања разлике у реалном броју деце и оствареном броју деце. Наиме, идеалан број деце међу испитаним женама износи 2,70 што је знатно више него реални број остварене деце (Р а ш е в и ћ, 1999).

Још један фактор се намеће у разматрању мањег броја деце у породицама на овим просторима и поред високо вреднованог репродуктивне функције. Тај фактор означен као фактор патрилинеарности, има модулирајућу функцију у процесу репродукције, односно конститутивну улогу у формирању породице.

Вагнер (1992) сматра да је управо жеља за сином оно што подстиче породичну репродукцију у Србији. Дакле, може се рећи да је на овим просторима патрилинеарност један од основних културних принципа у обликовању породичних и друштвених односа, као што је изузетан интерес везан за наставак породице у мушкој линији. Тако је, на пример, истраживање рађања и родитељства у савременој породици на узорку породица са једним дететом и породица са троје деце у Крушевцу, показало да је однос између полова у оквиру „одлучивања" о броју деце у породици и даље у свему ослоњен на патријархални систем односа. Од жене се очекује да рађа најпре мушку децу, услед фаворизовања мушког детета у односу на женско, које се врши кроз изражено настојање родитеља да се има син, како би се сачувала традиција, јер се још увек само мушка деца сматрају као наставак породичне лозе и домаћег култа, па се по рођењу жељеног сина репродукција обуставља (Р а ј к о в и ћ, 2002).

Могуће је да се у великом броју случајева односно у великом броју породица репродукција, заиста, обуставља након рађања мушког детета, јер је тиме „извршена" функција континуитета дате породице. Из тих разлога, стимулацији репродукције може, свакако, допринети разбијање патријархалних канона, пропагирањем модерних тенденција, прокламовањем полне једнакости и одустајањем од традиционалистичких одредница и очекивања.

ЛИТЕРАТУРА

Б ј е л и ц а, А. (2005): *Спремност за промене и мотив постигнућа у процесу модернизације полних улога*. Докторска дисертација. Филозофски факултет, Нови Сад

Б л а г о ј е в и ћ, М. (2002): *Род и транзиција: транзиција рода?*. Билтен Ж, 1–2, 25–32.

Ђ о ш и ћ, Д. (2005): *Репродукција и социо-економске карактеристике војвођанског становништва*. Социологија. 39(2):87–95.

К а п о р-С т а н у л о в и ћ, Н. (1984): *Мотивација за родитељством: разлике по полу и узрасту*. Психологија 1/2,42–49.

Р а ј к о в и ћ, Љ. (2002): *Одлучивање о рађању у савременој породици. Истраживање породица са једним дететом и породица са троје деце у Крушевцу и околини*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду

Р а ш е в и ћ, М. (1999): *Планирање породице као стил живота*. Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд

V o j n o v i ć, M. (2005): *Starenje stanovništva Srbije*. Stvarnost – elektronski časopis na srpskom i engleskom jeziku; 1(1): 6.URL: www.stvarnost.com

W a g n e r, R. (1992): *Children and Change in Orasac 1870–1975: A Serbian Perspective on Fertility Decline*, Amhurst

REPRODUCTIVE FUNCTION AND THE YOUNG – POTENTIAL, EVALATION, AND RESTRICTIVE FACTORS

by

Artur Bjelica, Nila Kapor-Stanulović

Summary

In view of the intensification of the depopulation trend in our country it is necessary to implement modern and efficient programs of population policy. Creation of effective programs of population policy requires knowing of all aspects of existing pronatal potentials and possible restrictive factors. One such aspect is the evaluation of the reproductive function among young people, bearers of the future natality trends. The work describes and discusses the attitude of the young toward the reproductive function. Also, it is concerned with certain factors that can impair the importance and impact of pronatal potentials conditioned by highly valued reproductive function. As the most important one, we singled out the set of factors concerning psychological price of parenthood, especially with women, in view of the competitive-conflicting action of modern woman. Also, an account was given of the potential influence of patrilinearity as of a restrictive factor of pronatal movements.

УДК 314.335.2(497.11) „1990“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Мирјана Рашевић
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

ОДЛАГАЊЕ РАЂАЊА У ОПТИМАЛНОЈ ДОБИ ЖИВОТА – ОСНОВНА ДЕМОГРАФСКА ЦЕНА 1990-ИХ У СРБИЈИ

САЖЕТАК: Деведесете године XX века представљале су један изузетно сложен период у развитку становништва Србије. Поред дугорочних фактора на демографски развитак деловао је и низ драматичних догађаја. Како су ове промене деловале на одлуку појединца да рађа? Покушали смо да добијемо одговор на постављено питање анализом кумулативних стопа фертилитета. Разматрање просечног броја живорођене деце за жене старе 35–39, 40–44, 45–49 и 50–54 година 2002. у односу на одговарајуће кохорте 1991. показује да демографска цена готово да није регистрована за жене које се 2002. године налазе при крају плодног периода. Међутим, за млађе старосне кохорте жена, између 25. и 34. године старости, регистрован просечан број живорођене деце је 2002. нижи него за жене исте старости 1991. године. Налази дубинских нерепрезентативних истраживања спроведених током 1990-их година показују да је родитељство најважнија животна аспирација и циљ *per se* у индивидуалном систему вредности, независно од старости у нашој средини. Отуда се чини да је одлагање рађања у условима дуготрајне и велике друштвене кризе током 1990-их година важан разлог нижих стопа кумулативног фертилитета жена рођених између 1977. и 1968. године. Али, свакако не и једини разлог. На то упућују и јасно ниже стопе кумулативног фертилитета жена старосне кохорте 20–24 године у 2002. години, у односу на жене исте старости 1991. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фертилитет, одлагање рађања, Србија

Деведесете године XX века представљале су један изузетно сложен период у развитку становништва Србије. Поред дугорочних фактора на демографски развитак деловао је и низ бурних догађаја. Распад СФРЈ, рат у окружењу, санкције међународне заједнице, друштвене промене (транзиција, трансформација или регресија), дубока економска криза, поремећаји социјалне стратификације, политички проблеми, криза институција, војна интервенција НАТО пакта. Маладаптациони синдром на измењен систем

вредности и норме, као и смањен степен самореализације, осећај несигурности и живот у перманентном стресу су основне одлике битисања у овом периоду на индивидуалном, психолошком нивоу. Сиромаштво, односно свођење потреба на оне егзистенцијалног типа су, пак, основне карактеристике економске цене ове деценије коју је платила огромна већина становништва.

Како су ове промене које спадају у ред драматичних догађаја деловале на одлуку појединца да рађа? Да ли је већина прихватила стратегију неделања и/или одлагања доношења дугорочних одлука? Из демографског угла, важне реакције ове стратегије су одлагање уласка у брак, ослањање на ефикасну контрацепцију, избор стерилизације као методе контроле рађања, у случају трудноће прибегавање намерном прекиду трудноће. Како Davis и Blake (1956) подвлаче, овај мултифазни одговор, који су утврдили на примеру Јапана после Другог светског рата, екстремно ефикасно смањује ниво фертилитета становништва. Или су многи појединци своје неслагање и немоћ са макро ситуацијом, пак, преточили у изолацију, аутизам, уз проналажење другачијих животних опција и мотива за функционисање? Питање које се поставља је да ли су живот у породици и рађање деце та алтернативна решења или солуције које су у овој стратегији добиле на предности. Између ове две екстремне ситуације, наравно могућ је низ реакција на општу кризу.

Трансверзална анализа нивоа рађања у овом периоду, базирана на стопи укупног фертилитета, показује да нисконаталитетна подручја Србије карактерише јасан пад рађања. У Централној Србији стопа укупног фертилитета између 1991–1999. је опала са 1,73 на 1,47 или за 15,0%, а у Војводини са 1,72 на 1,38 односно за 19,8%.

Но, као што је познато, стопа укупног фертилитета је синтетички израз у коме су садржани делови репродуктивне историје 35 различитих генерација остварени у једној календарској години. Управо у овој чињеници је садржан недостатак ове мере, јер су у њеном резултату садржане разлике у величини репродуктивних норми и времену њиховог остваривања посматраних генерација. Отуда се с разлогом ова мера сматра хипотетичком.

За разлику од трансверзалног приступа, у оквиру лонгитудиналне анализе фертилитета, чији је квантитативан израз кумулативна стопа фертилитета, ове особине не долазе до изражаја те је она потпунија и самим тим прецизнија за разматрање фертилитета једне популације у времену. С друге стране, кохортни приступ има свој сопствени недостатак. Он се огледа у томе што се фертилитет кохорте посматра за део генерације регистрован у попису који не мора у пуној мери да репрезентује фертилитет своје генерације због разлика у смртности жена према броју живорођене деце. Овај недостатак је мање изражен на подручјима као што је Србија, која региструју низак ниво морталитета.

Отуда се прецизнији одговор о утицају догађања из 1990-их у Србији на ниво рађања деце може добити путем анализе кумулативне стопе фертилитета, пре свега разматрањем просечног броја живорођене деце за же-

не старе 35–39, 40–44, 45–49 и 50–54 година 2002. у односу на одговарајуће кохорте 1991, пошто се репродуктивне норме на нисконаталитетним подручјима у великој мери остварују до 35. године старости. Анализа (Табела 1) показује да нема разлике у нивоу стопе кумулативног фертилитета за генерације жена старе 40–44, 45–49 и 50–54 година ни у Централној Србији ни у Војводини. Вредност стопе ових старосних кохорти и 2002. и 1991. године на оба подручја је износила 1,8 детета по жени.

Табела 1. – Стопе кумулативног фертилитета,
Централна Србија и Војводина, 1981, 1991. и 2002.

Старост жена	Централна Србија			Војводина		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	0,10	0,08	0,04	0,07	0,08	0,04
20–24	0,69	0,62	0,35	0,63	0,60	0,33
25–29	1,35	1,26	1,35	1,29	1,26	1,95
30–34	1,67	1,68	0,93	1,62	1,67	1,49
35–39	1,82	1,82	1,47	1,75	1,82	1,75
40–44	1,83	1,83	1,74	1,79	1,82	1,83
45–49	1,93	1,84	1,83	1,88	1,82	1,83
50–54	2,10	1,82	1,83	2,05	1,82	1,81

Генерација жена стара 35–39 на нисконаталитетном подручју Србије представља изузетак, јер се у овој старосној кохорти региструје благи пад просечног броја живорођене деце у односу на жене исте старости 1991. године. Разлика износи 0,08 у Централној Србији, односно 0,05 детета по жени у Војводини. Но, треба истаћи да је реч о женама које се налазе у репродуктивном периоду живота и да је отворено питање вредности завршеног фертилитета ове старосне кохорте. У том смислу треба истаћи да је у Војводини 2002. и 1981. године регистрована чак идентична вредност стопе кумулативног фертилитета за старосну кохорту 35–39 година.

У деведесетим годинама прошлог века вишеструко се повећао значај и опортуних и структурних препрека у детерминистичкој основи нивоа фертилитета становништва у Србији. Отуда се отвара питање како демографска цена готово да није регистрована за старосне кохорте жена које се 2002. године налазе при крају плодног периода или су изашле из њега. У објашњењу се намеће неколико фактора. Пре свих брак није био угрожен, истраживања су потврдила доминацију традиционалистичке вредносне оријентације (Голубовић, Кузмановић, Васовић, 1995; Рашевић, 1995; Благојевић, 1997), а 1990-е године карактерише и другачија популациона клима и промењен став државе према популационој политици. У оквиру предузиманих мера које су могле имати ефекте издвајају се заштита радних права породиље и збрињавање деце запослених мајки. Тако је дужина породиљског одсуства у последњој деценији прошлог

века износила две године за треће дете, а уведено је и право на бесплатан боравак у предшколским установама за треће и свако наредно дете у породици.

Међутим, за млађе старосне кохорте жена, између 25. и 34. године старости, регистрован просечан број живорођене деце је 2002. нижи него за жене исте старости 1991. године. Разлика износи 0,33 за старосну кохорту 25–29 односно 0,21 за старосну кохорту 30–34. Одговарајући подаци за Војводину су 0,31 и 0,18. Налази дубинских нерепрезентативних истраживања спроведених током 1990-их година показују да је родитељство најважнија животна аспирација и циљ *per se* у индивидуалном систему вредности. Независно од старости деца се у нашој средини високо вреднују, јер су битан елеменат емотивног живота појединца и битан елеменат индивидуалног самоостваривања и стицања идентитета (Р а ш е в и ћ, 1999). Ни ставови о идеалном броју деце се не разликују значајно међу генерацијама (Б л а г о ј е в и ћ, 1997). Отуда се чини да је одлагање рађања деце у условима дуготрајне и велике друштвене кризе током 1990-их година важан разлог нижих стопа кумулативног фертилитета жена рођених између 1977. и 1968. године. Али, свакако не и једини разлог, имајући у виду комплексну детерминистичку основу репродуктивног понашања у савременом друштву. На то упућују и јасно ниже стопе кумулативног фертилитета жена старосне кохорте 20–24 године у 2002. години које су готово преполовљене на оба подручја у односу на просечан број живорођене деце жена исте старости 1991. године.

У основи савременог репродуктивног понашања налазе се неки од битних фактора који су део наше цивилизације, било да представљају њена позитивна достигнућа или њене изразите слабости. Тако су, између осталог, на једној страни еманципација и индивидуализам, нуклеарна породица и измењен положај жене и деце у њој, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, а на другој материјалистичка свест са потрошачким менталитетом и лични живот, разуђенији него икада раније (Р а ш е в и ћ, 1995). У новом систему вредности родитељство је задржало високо место. Но, изменила се његова суштина. Неегзистенцијална основа вредности детета постаје одредница репродуктивног понашања, јер се остварује са једним или двоје деце.

Набројани фактори посредно или непосредно узрокују и одлагање рађања деце. Lesthaeghe (2001) је излистао следеће посебне факторе одлагања рађања који су битни за садашњи ниво социјалног развоја:

– повећано школовање и економска аутономија жена;

– високе аспирације за материјалним добрима које условљавају потребу за другим приходом у породици форсирајући запошљавање жена;

– повећано инвестирање у професионалну каријеру и жене и мушкарца;

– повећано инвестирање у идентитет у условима повећаног ризика за развод брака;

– ширење постматеријалистичких циљева као што су самореализација, етичка аутонимија, слобода избора и толеранција на неконвенционално понашање;

– раширена жеља за уживањем у животу;

– раширена жеља за очувањем отвореног пута за будућност.

Паралелна анализа везана за утврђивање обима неучествовања жена у репродукцији становништва Србије још у већој мери подвлачи комплексност и сложеност регистрованог проблема одлагања рађања деце код млађих кохорти жена, указујући на раширеност одлагања рађања првог детета. Наиме, обрада одговора на питање о броју живорођене деце показује да је у 2002. години свака дванаеста жена у Србији изашла из периода плодности не учествујући у репродукцији становништва (Табела 2). Односно 8,1% жена у Централној Србији и 8,2% жена у Војводини није родило ниједно живо дете, а у моменту спровођења пописа становништва је имало између 50 и 54 година. Одговарајући удели за старосну кохорту жена 45–49 година су 8,5 и 8,2, а за кохорту жена рођених између 1958. и 1962. године 9,5 и 8,8.

Удео жена које су изашле из периода плодности не учествујући у репродукцији 2002. године је чак нижи у односу на одговарајући удео 1991. године и у Централној Србији (8,1 према 96%) и у Војводини (8,2 према 9,6). Старосне кохорте жена 40–44 и 45–49 година 2002. године на оба подручја бележе исти удео или минималан пораст, између 0,3 и 1,3 процентна поена, удела жена које су при крају плодног периода, а нису родиле дете у односу на деценију раније.

Другачије се и стање и тенденције бележе међу млађим старосним кохортама жена, односно међу женама у најплоднијем периоду и добу живота између 20. и 35. године (M e n k e n, T r r u s s e l, L a r s e n, 1986) када рађање носи најмањи ризик по здравље мајке и детета (S p i r a et al., 1993). Велико је неучествовање жена у репродукцији становништва од 20. до 24. године, али и релативно великог неучествовања жена у репродукцији становништва између 25. и 29. године старости, односно 30–34 године (Табела 2). Одговарајући удели у Централној Србији су 74,9, 43,9 и 21,8, а у Војводини 75,3, 41,7 и 19,7.

Тренд благог пораста броја жена које нису родиле ниједно дете у најоптималнијем периоду живота регистрован је између 1981. и 1991. године (Републички завод за статистику, 1995). Но, у периоду између два последња пописа становништва, он је интензивиран, и то за све три старосне кохорте и у Централној Србији и у Војводини.

Највећи број жена ових старосних кохорти је прихватио ниске норме о величини породице и већина њих ће се укључити у репродукцију. Међутим, с разлогом се може очекивати да један број жена из различитих разлога (физиолошког смањења плодности, секундарног стерилитета најчешће услед прибегавања намерном прекиду трудноће или обољевања од сексуално преносивих инфекција, веће психолошке цене брака и рађања деце у старијим годинама, неступања у брак услед болести и друго) неће

моћи да оствари ставове о жељеном броју деце. Sobotka (2004) подвлачи да је одлагање рађања деце важан узрок ниског нивоа фертилитета у Европи данас. Директна демографска последица је и интергенерацијска ирегуларност у старосној структури популације. Такође, битне социјалне импликације рађања деце после 35. године старости жене су и повећање потреба за интензивним здравственим надзором током трудноће, повећано коришћење скупих репродуктивних технологија и повећан морбидитет одојчади и деце.

Табела 2. – Жене које нису родиле живо дете према старости, Централна Србија и Војводина 1981, 1991. и 2002.

Старост жена	Централна Србија			Војводина		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	92,4	93,3	96,7	94,5	93,4	96,7
20–24	53,9	58,6	74,9	54,4	57,4	75,3
25–29	24,1	28,7	43,9	23,7	25,5	41,7
30–34	13,3	13,8	21,8	13,4	12,3	19,7
35–39	10,0	9,3	12,9	11,0	8,9	11,8
40–44	10,8	8,2	9,5	11,9	8,0	8,8
45–49	11,1	8,2	8,5	13,0	8,3	8,2
50–54	11,8	9,6	8,1	14,3	9,6	8,2

Поред макро цене, постоје и јасне индивидуалне импликације одлагања родитељства. Рађање деце после 35. године старости жене је повезано са потенцијалним суочавањем са низом негативних биолошких и здравствених последица. Смањена плодност, дуже чекање на зачеће, већа учесталост спонтаних абортуса, мртворођења, компликација током трудноће и превремених порођаја, као и повећан ризик за абнормалитет фетуса су оне које се у литератури најчешће наводе (S t e i n, S u s s e r, 2000). Тако, преваленција Дауновог синдрома, најраспростањеније конгениталне аномалије коју карактерише ментална хендикепираност и социјална зависност, експоненцијално расте са старошћу мајке. Наиме, резултати једног великог истраживања у Француској показали су да ризик да дете има Даунов синдром износи 1:1081 у 25. години старости жене према 1:727, односно 1:307, 1:90 или 1:22 у 30, 35, 40. и 45. години старости мајке (A u m e, 1997).

Данас у Србији постоје два главна инструмента популационе политике. То су прво, пуна накнада зараде за време породиљског одсуства односно одсуства ради неге детета запослених мајки у трајању од годину дана за прво и друго дете, односно две године за треће и свако наредно дете. Други инструмент је родитељски додатак. Он се исплаћује једнократно, непосредно после рађања детета, и то за друго, треће и четврто дете. Одговарајући износи исплаћени у јулу месецу 2005. године износили су 72.965, 131.332 и 175.107 динара, респективно.

Када се посматрају резултати пописа спроведеног 2002. године о неучествовању млађих старосних кохорти жена у репродукцији становништва очигледно је да је неопходно стимулисати и рађање првога детета. И то различитим мерама, укључујући и оне финансијске природе као што су, на пример, родитељски додатак за прво дете или одобравање јефтиних кредита за младе брачне парове. Извршно веће АП Војводине је препознало потребу стимулисања отпочињања рађања и на предлог Покрајинског секретаријата за демографију, породицу и друштвену бригу о деци проширило је републичко право на родитељски додатак и на прво дете у висини од 30.000 динара од октобра ове године.

Да ли ће родитељски додатак за прво дете значајније стимулисати отпочињање рађања пре 25. односно пре 30. године старости? Вероватно не. Отворено је питање и да ли би родитељски додатак у комбинацији са другим мерама финансијске природе дао значајније резултате, имајући у виду комплексну детерминистичку основу репродуктивног понашања у савременом друштву и недовољну ефикасност популационе политике уопште.

Отуда се за стимулацију рађања у оптималној животној доби намеће промоција система вредности и стила живота, који би укључивао личну одговорност за здравље сопственог детета и потребе садашњих, а поготово генерација које долазе (Р а ш е в и ћ, 1999). Ова промоција подразумева низ претпоставки. Основна је мобилизација јавности путем ширења разумевања и свести о значају популационог факторана на свим нивоима друштва и одговорног понашања у сфери породичног живота, брака, одгајања деце, односа мушкарца и жене у савременој култури, репродуктивног здравља.

ЛИТЕРАТУРА

A y m e, S. (1997): *Social Inequalites Associated with Prenatal Screening for Down's Syndrome: Results of French Surveys*, Demographic Evaluation of Health Programmes, CICRED, UNFPA, Paris

Б л а г о ј е в и ћ, М. (1997): *Родитељство и фертилитет*, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд

D a v i s, K., B l a k e, J. (1956): *Social Structure and Fertility: An Analytic Framework*, Economic Development and Cultural Change, New York

Г о л у б о в и ћ, З., К у з м а н о в и ћ, Б., В а с о в и ћ, М. (1995): *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић, Београд

L e s t h a e g h e, R. (2001): *Postponement and Recuperation: Resent Fertility Trends and Forecasts in Six Western European Countries*, IUSSP Seminar International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, 21–21 March

M e n k e n, J., T r r u s s e l, I.J., L a r s e n, U. (1986): *Age and Infertility*, Science, No. 23.

Р а ш е в и ћ, М. (1995): *Развитак становништва Србије 1950–1991.*, Институт друштвених наука, Београд

Р а ш е в и ћ, М. (1995): *Прихватање популационе политике на индивидуалном нивоу*, Становништво, број 1–4.

Р а ш е в и ћ, М. (1999): *Планирање породице као стил живота*, Институт друштвених наука, Београд

Републички завод за статистику (1995): *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*, Београд

S o b o t k a, T. (2004): *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*, Dutch University Press, Amsterdam

S p i r a, A., et all (1993): *Conception Probability and Pregnancy Outcome in Relation to Age, Cycle Regulatory, and Timing of Intercourse* in *Biomedical and Demographic Determinants of Reproduction*, edited by Ronald Grey, Henry Leridon and Alfred Spira, Oxford Univresity Press

S t e i n, Z., S u s s e r, M. (2000): *The Risk of Having Children Later in Life*, British Medical Journal, Number 320, June 2000.

POSTPONING OF CHILDBEARING IN THE OPTIMAL LIFE AGE – A BASIC DEMOGRAPHIC CONSEQUENCE OF THE 1990s IN SERBIA –

by

Mirjana Rašević

Summary

The 1990s represent an exceptionally complex period for the population of Serbia. In addition to the impact of long-term factors, various tumultuous events affected its demographic development. How have these changes, or better to say dramatic events, affected an individual's decision to have children? We tried to get an answer to the set question by analyzing cohort fertility rates. Examination of the average number of live births for women ages 35–39, 40–44, 45–49 and 50–54 in the year 2002 indicated that demographic cost was almost unregistered. However, as for the younger age cohorts of women, between 25 and 34 years old, the average number of live births in 2002 was lower than in 1991 for women of the same age group. The results of an in-depth non-representative research carried out during the nineties indicate that parenthood is the most important life aspiration and goal per se in the individual system of values, independent from age in our country. Therefore it seems that postponing births in conditions of long-term and great social crisis during the 1990-s, was an important reason of lower rates of cohort fertility of women born between 1977 and 1968. But certainly not the only reason. This is also seen in the low rates of cohort fertility of women of age 20–24 in the year 2002, in relation to the average number of live births of women of the same age group in 1991.

УДК 314.146(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Гордана Вуксановић
Филозофски факултет, Одсек за филозофију и социологију
Др Зорана Ђинђића бр. 2, 21000 Нови Сад

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПОРОДИЧНИХ ОДНОСА И ЊЕН УТИЦАЈ НА ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

САЖЕТАК: Депопулација становништва Војводине анализира се, најчешће, с аспекта демографских чинилаца. Друштвени чиниоци, ако се и помену, своде се на истицање материјалних могућности породице. Промене у међугенерацијским односима и њихов утицај на природно кретање становништва, у потпуности су запостављене.

Циљ рада је да укаже на трансформацију односа између родитеља и деце и њен посредан утицај на природно кретање становништва. Најзначајнији извор података представљају емпиријска истраживања спроведена на територији Војводине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: породица, Војводина, природни прираштај, родитељи, деца

УВОД

Подаци емпиријских истраживања показују да, на овим просторима, опадају очекивања родитеља од деце, али расту очекивања деце од родитеља. Родитељи треба да обезбеде повољне почетне позиције и лепшу и лакшу будућност за децу. Ради се о наметнутим очекивањима. Родитељи од малена уче децу да они живе и раде за њих, умањујући њихову самосталност. Да би се рођенима више пружило, одлажу се даља рађања. Модел понашања родитеља преноси се на децу. Док се не обезбеде неопходни услови не склапа се брак, тј. не рађају се деца.

Проблем са којим се суочавамо, најсажетије изражен као ниска стопа наталитета, може се рашчланити на два дела: а) којим мерама подстаћи рађање већег броја деце; б) које су одлике генерације која треба да „носи" репродуктивну функцију овог друштва.

Као основни извори података користиће се резултати два емпиријска истраживања спроведена на подручју Војводине: истраживање спроведено 2003. године међу 3023 ученика првог и завршног разреда 42 средње шко-

ле из 22 насеља; истраживање спроведено међу 240 жена које су у браку, имају децу и живе у етнички хомогеним браковима. Као контролна група, у истраживање су укључени и етнички хетерогени бракови.

ПОНАШАЊЕ ДЕЦЕ ПРЕД РОДИТЕЉИМА

Трансформација породичних односа може се истраживати: а) непосредно, преко карактеристика директних контаката родитеља и деце у различитим сферама породичног живота и б) посредно, преко промена у формалним знацима поштовања старијих, тј. преко тога да ли деца пуше, пију пред одраслима, излазе у касним вечерњим сатима, без уважавања жеље родитеља.

У истраживању спроведеном уочи Другог светског рата, на основу одговора прикупљених у 305 села, Вера Ерлих (1964: 37) закључује: „Захтев старијега био је апсолутни закон којему су се млађи, без предомишљања и без сваке опозиције подвргавали". Да ли су се и, ако јесу, колико су се променили односи између генерација у породици?

Структура патријархалне породице, однос млађих према старијима, изражена је и формалним знацима поштовања. Деца пред старијима не пуше, не пију кафу, нису неозбиљна, не протежу се и сл. (E r l i c h, 1964: 41). Некадашњи формални знаци поштовања према родитељима, старијима уопште, губе на значају. И док су се у патријархалној породици млађи без силе прилагођавали постојећој хијерархији, у савременој породици односи надређености и подређености до те мере су помешани да је, на глобалном нивоу, тешко закључивати о доминантном типу ауторитета. Чини се да је искуствено оправдано говорити о почетку *краха ауторитета*, сваки члан породице је ауторитет за себе.

Персирање старијим особама. У већини, 54,6% породица, деца ни родитеље ни чланове породице не ословљавају са *Ви* (Табела 1.). Персирају једино старијим особама изван породице. У словачкој етничкој групи, млађе генерације своје бабе и деде не ословљавају са *Ви,* али се персирањем обраћају свим осталим старијим особама, сродницима и онима који то нису 90,0 %. На висок удео деце која персирају старијим особама, како у породици тако и изван ње, наилази се код Русина (60,0 %), Румуна (56,7 %), Срба – староседелаца (50,0 %). Код Хрвата је њихово учешће испод 50,0 %, али још увек високо, 46,7 %. У категорији мешовитих бракова у којој се, обзиром на средину у којој је вршено истраживање, град Нови Сад, може очекивати већа „удаљеност" између деце и старијих, добијен је мањи број позитивних одговора, 36,7 %. Очигледно, персирање старијим особама карактеристично је за староседелачко становништво.

– Кажу баби и деди *Ви*, из поштовања. Чак и супруг својим родитељима говори *Ви*, ја својима не (Српкиња – староседелац, 41, син и ћерка).

– Нас не ословљавају са *Ви*, ни бабе и деде, али стричеве, тетке ословљавају (Мађарица, 44, две ћерке).

– Баби, деди, родбини увек кажу *Ви* (Русинка, 43, син и ћерка).

– Бабе, деде, тетке и тече поштују тако што им приликом разговора персирају (Румунка, 30, два сина).

– Све старије људе, моје родитеље, бабу и деду, мог свекра ословљавају са *Ви* (Словакиња, 34, син и ћерка).

– Учим их да исказују поштовање старијима, да их увек поздраве. Својим бакама и декама не обраћају се са *Ви*, само са *Ти*, али свима осталима ван фамилије кажу *Ви* (Словакиња, 30, син и ћерка).

Табела 1. – Да ли деца старије ословљавају са Ви?

етничка група	свега	да	не
свега	240 (100,0)	109(45,4)	131(54,6)
Срби староседеоци	30 (100,0)	15(50,0)	15(50,0)
Срби колонисти	30 (100,0)	2(6,7)	28(93,3)
Хрвати	30 (100,0)	14(46,7)	16(53,3)
Мађари	30 (100,0)	5(16,7)	25(83,3)
Румуни	30 (100,0)	17(56,7)	13(43,3)
Русини	30 (100,0)	18(60,0)	12(40,0)
Словаци	30 (100,0)	27(90,0)	3(10,0)
Мешовити бракови	30 (100,0)	11(36,7)	19(63,3)

Извор: Вуксановић, 2005 : 103

Да ли деца пију, пуше, псују пред родитељима? У преко 1/4 (26,7 %) породица деца или пију алкохолна пића, или пуше, или псују пред родитељима (Табела 2). Најчешће се спомињу пушење и псовке. Највише позитивних одговора добијено је у групи Срба – колониста (46,7%), а најмање у групи Словака (10,0%). Ове етничке групе разликују се и у погледу ословљавања старијих особа.

– Псују кад су са оцем, то не одобравам. Кад гледају, на пример, спорт, онда псују. Попију, али нису пијанци (Српкиња – староседелац, 44, два сина).

– Пуше и она и он. Ћерка пуши само у кафићу, кући не, не сме пред оцем (Српкиња – староседелац, 43, син и ћерка).

– Син пуши, а понекад и псује. Понекад се и ћерки деси да нешто опсује пред обома (Српкиња – колониста, 45, ћерка и син).

– Не пију, али и пуше и псују (Српкиња – колониста, 43, син и ћерка).

– Ћерка пуши, али не пред нама (Хрватица, 44, син и ћерка).

– Не пију, не пуше, али псују (Мађарица, 44, две ћерке).

– Алкохол ретко користе, само пуше пред нама (Румунка, 49, син и ћерка).

– Пуше пред нама. У почетку су се устручавале, али сада пуше (Русинка, 45, две ћерке).

И поред тога што је већи број испитаница негирао недолично понашање своје деце, праву реткост представљао је одговор:

– Не, то не сме да им се деси. Сматрам да треба и на тај начин да искажу поштовање. На пример, ја не допуштам да нам се обраћа речима ћале, кево. Ваљда смо ми као родитељи заслужили да нам се обрате са мама, тата (Словакиња, 38, син и ћерка).

Табела 2. – Да ли деца пију, пуше, псују пред оцем и мајком?

етничка група	свега	да	не
свега	240 (100,0)	64(26,7)	176(73,3)
Срби староседеоци	30 (100,0)	12(40,0)	18(60,0)
Срби колонисти	30 (100,0)	14(46,7)	16(53,3)
Хрвати	30 (100,0)	6(20,0)	24(80,0)
Мађари	30 (100,0)	5(16,7)	25(83,3)
Румуни	30 (100,0)	5(16,7)	25(83,3)
Русини	30 (100,0)	9(30,0)	21(70,0)
Словаци	30 (100,0)	3(10,0)	27(90,0)
Мешовити бракови	30 (100,0)	10(33,3)	20(66,7)

Извор: Вуксановић, 2005 : 104

Шта о пороцима кажу деца? Ако одавање пороцима представља бег од стварности, онда ће, судећи према одговорима средњошколаца, у овој средини морати много тога да се промени. Обзиром да је истраживањем обухваћен узраст од 15 до 19 година, добијени подаци указују не само на распрострањеност разних видова порока већ и на рано одавање истим. Тако, на пример, од 3023 испитаника сваки четврти пуши, 26,4%.

Уочава се, на основу добијених података, да узор улога родитеља значајно утиче на развијање склонисти према пушењу. Од укупног броја ученика који пуше, 72,0% потиче из породица у којима један или оба родитеља пуше.

Анализа према месту сталног боравка не указује на значајније разлике у погледу распрострањености пушења између ученика који живе у сеоској средини и ученика који живе у градској средини.

Алкохол. Конзумирање алкохолних пића веома је распрострањено међу ученицима средњих школа. Од 2.964 ученика који су одговорили на ово питање, свакодневно, или повремено, алкохолна пића пије 2.063, тј. 69,6%. Свакодневно алкохолна пића пије 14,8% испитаника, а повремено 54,8%. Треба истаћи да је мањи удео ученика који никада нису пили (20,8 %) у односу на ученике који никада нису пушили (48,5%).

Код младића је, за разлику од девојака, присутније континуирано пијење алкохолних пића. На постављено питање позитивно је одговорило 25,0% младића и 6,5% девојака. Међу девојкама најбројније су оне које

повремено пију, 57,8%. Повремено пије и више од половине мушких испитаника, 51,2%. Обзиром на узраст испитаника, високо је учешће ученика који су некада пили али више не пију, 10,4% девојака и 8,6% младића.

Од укупног броја ученика који пију алкохолна пића, 47,3% потиче из породица у којима један или оба родитеља конзумирају алкохол. Насупрот њима, 71,2% ученика који никада нису пили алкохолна пића живи у породицама у којима родитељи, такође, не пију.

Употреба алкохола присутна је у подједнаком обиму код ученика у сеоским и градским срединама.

Наркотици. Од 3.023 испитаника 489 (16,1%) је пробало неки наркотик, и то: 19,0% младића и 13,9% девојака. Према добијеним одговорима, интересовање за наркотике јавља се у млађим годинама живота, тј. у раном тинејџерском узрасту. На пример, 3,1% ученика пробало је неки наркотик пре 14 године живота.

Ученици средњих школа показали су завидан ниво познавања наркотика који се тренутно користе. Према њиховим одговорима, и младићи и девојке највише користе марихуану, затим екстазин и седативе. Поменути су у хероин, кокаин, ЛСД и тд.

Вечерњи изласци. Пошто термин „вечерњи сати" није дефинисан од стране истраживача, од испитаника је тражено да упишу време када најчешће излазе и, на тај начин, посредно одреде овај појам. Учесници средњих школа најчешће излазе око 10 сати увече. Чак 29,1% испитаника уписало је 22 сата као време свога изласка. Није занемарљив ни удео оних који излазе у 23 сата, 11,2%. Померање излазака у касне вечерње часове као своју неминовну последицу има повратак кући у још каснијим вечерњим, или раним јутарњим сатима. До 24 сата кући се врати свега 12,2% од укупног броја испитиваних ученика. На путу од кафића/дискотеке до куће, средњошколци се најчешће могу срести у интервалу од 2 до 4 сата. У то време, кући се враћа 60,6% ученика.

Анализа према полу показује да се и младићи и девојке, у највећем броју, враћају кући у периоду од 2 до 4 сата после поноћи.

Прихватање ауторитета родитеља. На питање о прихватању ауторитета родитеља, а које је постављено мајкама, добијени су стереотипни одговори „углавном су послушни". Образложење ових лаконских одговора показује да деца „одговарају старијима", „воле да истерају своје", „претерано су самостални, хтели би да је све по њиховом", „воле да се свађају"... Деца вербално изражавају своје незадовољство, али на начин који, у већини, не забрињава родитеље. Отпор деце родитељи тумаче као потребу да се „изрази сопствено мишљење", што ће, према њиховом мишљењу, допринети лакшем сналажењу изван окриља породице. Овај вид непослушности за неке родитеље је показатељ здраве личности, јер „ми не желимо да направимо послушно дете од ње, већ да изградимо личност".

– Све више почињу да нам одговарају: „Ти све знаш." „Немој ти да ми кажеш." Још увек је то у неким границама, ваљда ће престати. Ухва-

тио их је пубертет, бунт изнутра (Српкиња – староседелац, 39, два сина и ћерка, 18, 16 и 14 година).

– Старији син се стално свађа, а млађи је још увек добар. Видећемо какав ће бити кад и он, за годину/две, уђе у пубертет (Српкиња – колониста, 44, два сина, 14 и 9 година).

– Син као да је глув, не слуша ништа. Ћерка је послушна (Хрватица, 34, син и ћерка, 19 и 16 година).

– Директно се супротстављају. Мислим да некада и треба да се супротставе, да искажу своје мишљење и осећања (Мађарица, 44, две ћерке, 20 и 17 година).

– Ту је мали проблем, син не слуша. Можда је пубертет у питању. Понекад дође до конфликта. Треба ту стрпљења. Треба некад и више пута викнути да би те послушали (Румунка, 43, син и ћерка, 16 и 15 година).

У процесу изграђивања ауторитета родитељи се, према изјавама мајки, најчешће служе:

разговором

– Физичким кажњавањем не (не изграђују ауторитет – Г. В.), лепим речима, убеђивањима, разговорима (Мађарица, 33, ћерка и син).

забранама

– Физички их не кажњавамо, али им недамо да гледају ТВ (Русинка, 41, две ћерке).

одређивањем обавеза

– Поставимо јој разне задатке, нпр. мора да купи тати цигарете, да обрише судове, прашину, намести кревет (Словакиња, 36, ћерка).

повишеним тоном

– Само вичемо, вичемо (Мешовити брак, 36, ћерка и син).

уцењивањем

– Уцењујемо их преко слободних активности, или онога што деца воле (Српкиња – староседелац, 37, ћерка и син).

Мањи број родитеља, свега 25 (10,4%), изграђује и одржава ауторитет физичким кажњавањем деце:

– Пробамо прво на фин начин, ако не вреди, онда батинама (Румунка, 32, два сина).

Физичко кажњавање, уколико је и присутно, своди се, према добијеним одговорима, на ћушке и има за циљ да подупре неке од наведених поступака. Само три мајке изјавиле су да се ауторитет изграђује доследношћу родитеља, што значи да се успостављене забране увек морају испоштовати. На однос детета према родитељу утиче и поверење које оно има у родитеље. Све испитанице, независно од њихове националности и поступка коме дају предност у васпитању деце, истичу и значај разговора.

ЗАКЉУЧАК

Анализа емпиријских истраживања спроведених на подручју Војводине указује на наглашене промене у односима између родитеља и деце. Подаци о времену изласка и повратка кући, као и склоност ка пороцима, говоре о делу младе генерације окренуте више себи и сопственим прохтевима но припреми за одговорно преузимање обавеза у друштву и сопственој породици.

За разлику од патријархалне породице у којој је потиснуто изражавање жеља деце, млађих, у савременој породици оне не само да се отворено изражавају већ постају приоритет свих породичних активности. Дистанца према старијима, родитељима, бабама и дедама, готово да је у потпуности ишчезла. Отвореност у комуникацији доживела је најгрубљу могућу трансформацију, од суздржавања и пасивног прихватања одлука старијих до грубог вербалног одбацивања ауторитета, уз употребу термина који сигурно неће допринети хармонизацији унутарпородичних односа, напротив.

У савременој породици модел *преживљавања, напетости, немања времена* све више потискује модел *љубави, другарства и поштовања*. Али, не треба губити наду, јер: „У сваком покрету њихала спрема се супротни покрет; кад је достигнута извесна висина, настаје обрт. Није искључено да необуздани индивидуализам у породици, који се данас у многим крајевима и круговима показује, стоји пред једним таквим поновним обратом" (E r l i c h, 1964 : 46). Треба имати у виду да се сам од себе, без организованих друштвених акција обрт неће догодити.

ЛИТЕРАТУРА

E r l i c h, V. (1964): *Porodični odnosi prije prodora individualizma*, Sociologija sela, Zagreb, 2/1964, br. 5–6

F i r s t-D i l i ć, R. (1971): *Obrasci odlučivanja i struktura porodične moći u suvremenoj poljoprivrednoj porodici*, Sociologija sela, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Zagreb, br. 31–32

В у к с а н о в и ћ, Г. (1994): *Становништво Србије у периоду од 1981. до 1991. године*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига XXIII, Филозофски факултет, Нови Сад

В у к с а н о в и ћ, Г. (1997): *На путу до куће*, Одсек за социологију – Филозофски факултет, Нови Сад

В у к с а н о в и ћ, Г. (2005): *Породица у Војводини на почетку трећег миленијума*, Филозофски факултет, Нови Сад

TRANSFORMATION OF THE FAMILY RELATIONS AND ITS INFLUENCE ON THE NATURAL INCREASE IN VOJVODINA

by

Gordana Vuksanović

Summary

Usually, the depopulation of Vojvodina is analysed from the demographic point of view. Social factors, if they are mentioned at all, are reduced to the financial possibilities of families. Changes in the intergenerational relations and their influence on the natural growth of the population are fully neglected.

The aim of the paper is to point out the transformation in the relations between parents and children, and its indirect influence on the population's natural growth. The most important sources of data are two empirical researches carried out in the territory of Vojvodina.

УДК 314.336:347.6(497.11) „2005“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Гордана Ковачек Станић
Правни факултет
Трг Доситеја Обрадовића бр. 1, 21000 Нови Сад

ПОРОДИЧНИ ЗАКОН СРБИЈЕ ИЗ 2005. ГОДИНЕ У КОНТЕКСТУ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ

САЖЕТАК: У Србији је 2005. године донет Породични закон, а који се примењује и у Војводини. У контексту демографског развоја ново породично законодавство уводи решења која доприносе бољој заштити породице и деце. У раду ће се анализирати нова решења Породичног закона којима се побољшава положај деце и штити породица, а нарочито: права деце, заједничко вршење родитељског права у ситуацијама када родитељи не воде заједнички живот, породични статус детета, категорија права становања.

Породични закон је проширио права детета. Уведена су права детета која дете може самостално да остварује у одређеном узрасту, посебно место имају права детета у вези са изражавањем мишљења. Уведено је заједничко вршење родитељског права у ситуацијама када родитељи не воде заједнички живот, решење које је прихваћено у већини савремених правних система, а чији је циљ да односи детета и родитеља остану исти или слични као што су били пре развода брака. Једна од најважнијих измена у регулативи породичног статуса детета је укидање рока за дете као тужиоца за покретање поступка утврђивања и оспоравања материнства и очинства. Уведене су прецизније одредбе о материнству и очинству у вези са зачећем уз биомедицинску помоћ. Ново решење – право становања, као право детета и родитеља који врши родитељско право на стану чији је власник други родитељ детета, побољшава положај детета нарочито након развода брака родитеља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Закон, Србија, демографски развој

УВОД

У Србији је 2005. године донет Породични закон, а који се примењује и у Војводини.[1] У контексту демографског развоја ново породично за-

[1] Породични закон (у даљем тексту ПЗС) је донет 17. фебруара 2005, објављен је 24. фебруара 2005, ступио је на снагу 8 дана од дана објављивања, а примењује се од 1. јула 2005. године. *Службени гласник Србије 18/05.*

конодавство уводи решења која доприносе бољој заштити породице и деце. Нарочито су значајна решења којима се проширују права деце, уводи могућност заједничког вршења родитељског права у ситуацијама када родитељи не воде заједнички живот, уводи категорија права становања.[2] Када се ради о планирању породице, Породични закон реформише одредбе о родитељству у случајевима зачећа уз биомедицинску помоћ, а што је предмет проучавања у овом раду.

Родитељство и зачеће уз биомедицинску помоћ

Различите технике зачећа детета уз помоћ медицине, а првенствено оне у којима се користи генетски материјал трећег лица – даваоца, од посебног су значаја у контексту утврђивања и оспоравања родитељства (материнства и очинства).

Материнство и зачеће уз биомедицинску помоћ

Технике асистиране репродукције у којима се користи јајна ћелија једне жене, док друга жена носи и рађа дете, доводе у сумњу укорењено правно правило које потиче још из римског права *mater semper certa est etiam si vulgo conceperit*. Сматрало се да је мајка увек позната, а то је жена која је родила дете. Ради се о поступцима у којима постоји донација јајне ћелије и донација ембриона, те о поступку сурогат материнства.

Породични закон Србије први пут у домаће законодавство уводи одредбе о материнству и зачећу уз биомедицинску помоћ. Као и када се ради о материнству везаном за природно рођење, у Закону постоји експлицитна одредба да је мајка детета зачетог уз биомедицинску помоћ жена која га је родила. Законодавац је дао примат чињеници ношења и рађања детета у односу на генетско порекло. Без обзира на чињеницу да дете може бити зачето дарованом јајном ћелијом (или је дарован ембрион), правна мајка је жена која је родила дете. Значи и у случају да дете не носи њене генетске карактеристике, она је правна мајка. Друго правило се односи на забрану утврђивања материнства жене која је даровала јајну ћелију (чл. 57 ПЗС). Смисао донаторства генетског материјала је у томе да жена која жели дете, а њена јајна ћелија не може да буде оплођена, добије јајну ћелију друге жене, која се затим оплоди семеним ћелијама њеног партнера, и након ембрио-трансфера у тело жене која жели дете, она носи и рађа дете. У том случају дете носи генетске особине жене даваоца и партнера жене која жели дете. Могуће је и донаторство ембриона, када

[2] Ова питања су анализирана на ранијим демографским симпозијумима, а Породични закон је уважио већину тада датих предлога (заједничко вршење родитељског права, породични стан). О томе у: Гордана Ковачек-Станић (1997): *Утицај стамбеног законодавства на породичну сигурност*, Зборник Матице српске за друштвене науке 102–103 и Гордана Ковачек-Станић (2001): *Утицај развода брака на родитељско право*, Зборник Матице српске за друштвене науке 110–111, стр. 181–191.

дете неће имати генетске карактеристике ни једног од правних родитеља. С обзиром да ће дете одгајати жена која је родила дете, утврђивање материнства жене која је даровала јајну ћелију не би имало никаквог смисла. Али, ако би се радило о (прикривеном) случају сурогат материнства, ова одредба има много већи значај, јер управо жена чија је јајна ћелија оплођена жели да буде мајка.

Одредбама о материнству ПЗС није створио услове за примену сурогат материнства. То, међутим, не мора да утиче на законодавца приликом доношења закона о биомедицинском зачећу, тако да се тим законом може забранити, али и дозволити сурогат материнство. У домаћој теорији породичног права изражена су мишљења о томе да ову праксу не би требало сматрати пожељном.[3] Постоји велика разлика између донације семених ћелија, па и донације јајне ћелије у односу на сурогат материнство, јер овај случај обухвата ношење и рађање детета. Трудноћа и рађање детета доводе до настајања емоционалних веза између мајке и детета, које је чини се, неприродно, па чак и нехумано раскидати. Проблеми који могу настати, правни и животни, изузетно су осетљиви, те ако би се сурогат материнство ипак дозволило, било би неопходно донети посебан закон који би регулисао услове под којима би сурогат материнство било дозвољено, различите аспекте овог поступка, а као посебно значајне родитељске односе, те право детета да сазна податке о сурогат мајци. У случају да се сурогат материнство дозволи, утврђивање материнства жене која није родила дете мора се регулисати на специфичан начин.

Упоредноправни приказ

У вези са материнством уз примену асистиране репродукције, највећи број законодавстава је задржао правило по коме се материнство одређује рођењем, или имплицитно или у посебним законским одредбама. То значи да је чињеница ношења и рађања детета превагнула и у случају донације јајне ћелије и донације ембриона, иако дете генетски потиче од друге жене.

Тако, Закон о хуманој фертилизацији и ембриологији Велике Британије из 1990. године посебно регулише материнство у вези са донацијом јајне ћелије и ембриона. Предвиђено је да се мајком сматра жена која носи или је носила дете настало као резултат смештања у њено тело ембриона или сперме и јајних ћелија, и ниједна друга жена (27.1).[4]

Био-етичким законима Француске дозвољава се и регулише донација гамета обе врсте, и мушкарца и жене, чак и ембриона. Поступак донације гамета укључује давање сагласности у присуству нотара или судије који обавештава странке о последицама у вези са родитељством будућег детета

---

[3] Марина Јањић-Комар, *Право на асистирану прокреацију*, Theoria 45/ 1992, стр. 33.

[4] Derek Morgan, Robert G. Lee, *Blacstone's Gguide to the Human Fertilisation and Embryology Act 1990*, (укључен и текст Закона о хуманој фертилизацији и ембриологији), Лондон, 1991.

(чл. Л152–5). Ако се користи ембрион другог пара, тражи се писмена сагласност свих лица, а осим тога, о коришћењу ембриона одлучује судија, базирајући одлуку на интересима будућег детета (чл. Л152–5). Донори гамета (жена или мушкарац) треба да живе у хетеросексуалној заједници и да имају децу у оквиру те заједнице, а сагласност мора дати и други члан пара (чл. Л673–2).[5]

Законом о лечењу неплодности и поступцима оплодње уз биомедицинску помоћ Словеније из 2000. године донација јајне ћелије (и семених ћелија) је дозвољена из медицинских разлога (ако не може доћи до оплодње полним ћелијама пара, или применом других поступака оплодње уз биомедицинску помоћ, или ако је то потребно да би се спречио пренос тешке наследне болести на дете), чл. 8/2.[6] Није дозвољена истовремена употреба јајних ћелија и семених ћелија (чл. 18/3), донација људских ембриона, нити употреба мешавине семених ћелија два или више мушкараца или јајних ћелија две или више жена (чл. 13). У делу IX овог закона регулисано је материнство и очинство деце зачете уз биомедицинску помоћ. Предвиђено је да је мајка детета зачетог уз биомедицинску помоћ жене која га је родила. Ако је мајка дала пристанак на поступак, на начин који је прецизно регулисан, материнство не може оспоравати. Ако је дете зачето уз биомедицинску помоћ јајним ћелијама жене дародавца, њено материнство није дозвољено утврђивати (чл. 41). Посебно је предвиђено да дародавци немају правне ни друге обавезе ни права према овако зачетом детету (чл. 27).

Шведско право, почевши од 1. јула 2005. године, дозвољава хетерологну артифицијелну инсеминацију и фертилизацију ван тела када се ради о истополним (лезбијским) партнерима. У том случају жена која роди дете је мајка детета, а друга жена добија статус родитеља.[7] Услов је да се поступак спроводи у државној болници. Сагласност жене на поступак који се примењује на њену партнерку, било да је партнерство регистровано или се

[5] Француска: Био-етичке законе чине три закона: Закон од 1. јула 1994. који даје правни основ за вођење досијеа за здравствена истраживања, два закона донета 29. јула 1994, један се односи на поштовање људског тела, а други на давање и употребу делова и продуката људског тела у циљу медицински асистираног зачећа и пренаталних дијагноза, Jacqueline R u b e l l i n-D e v i c h i, *Reforms and Controversies*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.), 1994.

[6] Забрањено је давање новца или друге користи за дароване полне ћелије, такве одредбе су ништаве. Дозвољена је, међутим, накнада трошкова везана за долазак у центар за оплодњу уз биомедицинску помоћ, боравак у њему, повратак, преглед и узимање полних ћелија (чл. 10). Такође је забрањено посредовање и трговина полним ћелијама и ембрионом (чл. 37). Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditive z biomedicinsko pomočjo, Uradni list 70/2000.

[7] Нове одредбе се налазе у Законику о деци и родитељима (1949:381) (*Föräldrabalken*), посебно у одељку 1, делу 9 који су измењени Законом (СФС 2005:434) и Законом (1984: 1140) о инсеминацији (измењен СФС 2005:443) и Законом (1988:711) о фертилизацији ван тела (иземењен СФС 2005:445), Maarit, Jänterä-Jareborg, Sweden: Lesbian Couples are Entitled to Assisted Fertilization – towards Equal Legal Rights for Homosexual Couples, *Zeitschrift für das gesamte Familienrecht (FamRZ)*, 2005.

ради о ванбрачној заједници две жене, доводи до правног родитељства над дететом, које је у потпуности једнако као родитељство жене која је родила дете. Очинство донора не може бити утврђено. Родитељство жене која је дала сагласност мора бити утврђено на посебан начин, на основу њеног писаног признања уз присуство сведока или на основу судске одлуке, ако нема признања. Признање се може дати и пре рођења детета, а мора бити потврђено од стране савета за социјално старање и мајке која је родила дете. Дете има право да сазна идентификационе податке о донору и у овом случају, на исти начин као када се ради о инсеминацији семеном донора или фертилизацији ван тела.

Сурогат материнство

Сурогат материнство је поступак у коме жена пристаје да изнесе трудноћу са намером да дете преда пару који је наручио трудноћу. Дакле, жена која је родила дете предаје дете пару наручилаца, дете ће одгајати друга жена, а не она која га је родила. Ову чињеницу уважавају Закон о хуманој фертилизацији и ембриологији Велике Британије, Закон о сурогат материнству Израела, Закон о медицински асистираној репродукцији Грчке, те Породични законик Русије, предвиђајући могућност да се родитељима детета сматрају жена и мушкарац који желе да се старају о детету (на основу судске одлуке у Великој Британији и Израелу, на основу судски одобреног уговора у Грчкој, а уз сагласност сурогат мајке у Русији). У овом раду се представља и анализира законодавство Грчке, а с обзиром да су ранија законска решења анализирана у ранијим радовима.[8]

Грчка

У Грчкој је 2002. године донет Закон о медицински асистираној репродукцији, који је постао део Грађанског законика. Овај закон регулише, између осталог и сурогат материнство.[9] Дозвољена је сурогација у којој сурогат мајка није и генетска мајка, а може имати два облика. Први, када се користи јајна ћелија жене која жели дете и други, када се користи јајна ћелија треће жене.

Сурогат материнство је дозвољено само уз судско одобрење. Закон предвиђа услове који треба да буду испуњени да би суд одобрио сурогат материнство. Први је медицински, жена која жели дете мора бити неспособна да изнесе трудноћу, за шта мора постојати медицински доказ. Дакле, сурогат материнство је дозвољено само ако постоје медицинске индикаци-

---

[8] Гордана Ковачек-Станић, *Породично-правни аспекти сурогат материнства*, Правни живот 9/2001 и Упоредно породично право, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, 2002.

[9] Закон 3089/2002, Efie Kounougeri-Manoledaki, *Surrogate Motherhood in Greece (According to the New Law on Assisted Reproduction)*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.), 2005.

је, а у случају да жена жели да избегне трудноћу из неког другог разлога, сурогат материнство не би било дозвољено (естетски разлози, професионални разлози). Други услов је, такође, медицинске природе, жена која ће изнети трудноћу треба да буде медицински способна за то, за шта мора постојати медицински доказ. Трећи услов је да се суду поднесе писмени споразум између странака (који не сме да садржи давање новчане накнаде). Странке су лица која желе дете, жена која ће родити дете и њен муж, ако је жена у браку. Четврти услов је да оплођена јајна ћелија која се имплантира у жену која рађа дете не сме бити њена. Последњи услов се односи на то да жена која жели дете и жена која рађа дете морају бити резиденти Грчке. Овим условом се избегава „репродуктивни туризам", долазак жена из других земаља у Грчку са јединим сврхом да се подвргну овој варијанти асистиране репродукције.

Закон садржи одредбу о томе која жена се сматра мајком у случају сурогат материнства. Претпоставља се да је мајка детета жена која жели дете, а која је тражила и добила судско одобрење. Ова презумпција је оборива, ако се докаже да дете биолошки потиче од жене која га је родила (рок је шест месеци од рођења). Дакле, материнство се утврђује на основу законске претпоставке, али само ако постоји судски одобрен споразум о сурогацији.

Законодавства која забрањују сурогат материнство

Један број закона експлицитно забрањује сурогат материнство. Тако је према Закону о заштити ембриона Немачке из 1990. године забрањено и кажњиво спровођење вештачке оплодње сурогат мајке и трансфер ембриона у тело сурогат мајке.[10] Реформом у области родитељства у Немачкој, Законом о реформи права о родитељству из 1997. године, експлицитно се одређује да је мајка детета, са алузијом на модерну медицинску науку, жена која је родила дете, без изјашњавања о дозвољености донације јајне ћелије или ембриона (пар. 1591).[11] Жена која је родила дете аутоматски се квалификује као правна мајка. Једини начин да се то промени је усвојење детета. У контексту сурогат материнства општа правила доводе до истог закључка. Сурогат мајка која је родила дете постаје правна мајка без обзира да ли је то постала применом артифицијелне инсеминације, *in vitro* фертилизације, ембрио трансфером или на други начин.

Закон о прокреативној медицини Аустрије из 1992. године предвиђа да ће се жена која је родила дете увек сматрати правном мајком. Правило је унето упркос забрани донације јајних ћелија и ембриона, која је предвиђена истим законом. Сврха овог правила је да илегално спроведене ембрио-трансфере и оне који су спроведени у иностранству подведе под од-

[10] Erwin D e u t s c h, *Assisted Procreation in German Law*, D. Evans (ed.) Creating the Child, 1996.

[11] R a i n e r, Frank, *Parentage Law Reformed*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.), 1997, str. 172.

говарајућу породичноправну регулативу. Правна забрана сурогат материнства је у томе што закон забрањује хетерологни ембрио-трансфер или донацију ембриона. Осим тога, јајна ћелија се може користити само за жену од које је узета.[12]

Тзв. Био-етичким законима Француске из 1994. године сурогација је стриктно забрањена, без обзира да ли је на комерцијалној бази или не. Дете рођено на овај начин не би могло бити усвојено од пара наручилаца. Законом се сматрају ништавим сви уговори чији је предмет прокреација или гестација за друго лице. [13]

Прописи Швајцарске забрањују сурогат материнство, донацију јајне ћелије и донацију ембриона, тако да се питање материнства везано за асиситирану репродукцију не поставља.[14]

Законом о лечењу неплодности и поступцима оплодње уз биомедицинску помоћ Словеније из 2000. године, сурогат материнство (*надоместно материнство*) је забрањено. Предвиђено је да нема право на поступак оплодње уз биомедицинску помоћ жена која намерава да дете по рођењу препусти трећем лицу, било уз новчану накнаду, или без накнаде (чл 7).[15]

Очинство и зачеће уз медицинску помоћ

Породични закон Србије установљава правило по коме се оцем детета које је зачето уз биомедицинску помоћ сматра муж мајке, или ванбрачни партнер мајке, под условом да је за поступак биомедицински потпомогнутог оплођења дао писмени пристанак. ПЗС први пут уводи претпоставку очинства када се ради о ванбрачном партнеру мајке, сугеришући да су поступци зачећа уз биомедицинску помоћ дозвољени и за хетеросексуалне ванбрачне партнере. Може се рећи да, ако се ради о хетерологној оплодњи (семеном даваоца), законско правило представља фикцију, јер је сигурно да муж мајке, или ванбрачни партнер мајке, није биолошки отац.

---

[12] Erwin B e r n a t, Erich V r a n e s, *The Austrian Act on Procreative Medicine: Scope, Impacts and Inconsistencies*, D. Evans (ed.) Creating the Child, 1996, str. 241.

[13] У Француској (Био-етички закони из 1994) ванбрачна заједница мора трајати најмање две године, у Шведској се тражи да буде слична браку (Закон о инсеминацији из 1984, Закон о фертилизацији ван тела из 1988), у Великој Британији се тражи сагласност партнера (Закон о хуманој фертилизацији и ембриологији из 1990), у Аустрији је прокреативна медицина дозвољена у браку и хетеросексуалној кохабитацији (Закон о прокреативној медицини из 1992), у Аустралији ванбрачна заједница треба да буде на бази заједничког становања (Закон о неплодности из 1984), у Словенији (Законом о лечењу неплодности и поступцима оплодње уз биомедицинску помоћ из 2000) поступци се могу применити на мушкарца и жену који међусобно живе у браку или ванбрачној заједници, брак или ванбрачна заједница морају постојати у моменту уношења полних ћелија или раних ембриона у тело жене (чл. 5/2,4).

Савезни Закон о медицински асистираној прокреацији Швајцарске из 1998. лимитира хетерологне методе артифицијелне репродукције на брачне парове.

[14] *Ibidem*

[15] Законом је предвиђена казна за правно лице које би спровело поступак сурогат материнства (од 500.000 до 5.000 000 толара) и за лице које би учествовало у групи биомедицинских стручњака (од 50.000 до 150.000 толара).

Ако је муж или ванбрачни партнер мајке дао пристанак на оплодњу, нема право да оспорава своје очинство. Једини случај када он има право на оспоравање очинства је ако дете није зачето поступком биомедицински потпомогнутог оплођења (чл. 58 ПЗС). У том случају он може поднети тужбу ради оспоравања свог очинства у року од годину дана од дана сазнања да дете није зачето поступком биомедицински потпомогнутог оплођења, а најкасније у року од 10 година од рођења детета (чл. 252/5 ПЗС).

Следеће правило односи се на случај оспореног очинства, на основу тога што муж, или ванбрачни партнер, није дао сагласност на оплодњу уз биомедицинску помоћ. Правило се односи на утврђивање очинства. Ако је дете зачето уз биомедицинску помоћ дарованим семеним ћелијама, очинство мушкарца који је даровао семене ћелије не може се утврђивати (чл. 58/5 ПЗС). Правне последице утврђивања очинства даваоца семена биле би супротне самом смислу вештачке оплодње семеном даваоца, која се примењује у циљу формирања родитељскоправних односа између мајке, детета и мужа мајке, односно ванбрачног партнера. Ако би се правним путем утврдило биолошко очинство даваоца семена, он би стекао и сва права и обавезе оца, што би било у супротности са материнством жене која се подвргла оплодњи да би одгајала дете заједно са својим мужем (ванбрачним партнером).

У Србији и Црној Гори су одредбе које се односе на очинство у ситуацији примене вештачке оплодње мајке први пут унете Законом о браку и породичним односима Србије из 1980. године, односно Породичним законом Црне Горе из 1989. године. У чл. 110/1 ЗБПОС предвиђа се (слично је и у Породичном закону Црне Горе чл. 112) да муж може оспорити очинство детета које је родила његова жена у току брака или пре истека 300 дана по престанку брака, ако је дете без његове сагласности зачето вештачком оплодњом мајке оплодним ћелијама другог мушкарца. *Argumentum a contrario*, муж не може оспорити очинство ако је дао сагласност на оплодњу. Постоје два рока, један је субјективне природе (шест месеци од сазнања за чињеницу да је дете зачето вештачким путем оплодним ћелијама другог мушкарца), а други објективне (10 година од рођења детета), чл. 110/2 ЗБПОС. По Породичном закону Црне Горе објективни рок је знатно краћи, и као општи и као посебни (у случају вештачке оплодње) и траје до пете године живота детета, а субјективни је исти – шест месеци (чл. 112/2). Изричито је предвиђено да истраживање (утврђивање по црногорском закону) очинства детета зачетог вештачком оплодњом мајке није допуштено (чл. 101. ЗБПОС, чл. 106 ПЗЦГ).

Упоредноправни приказ

Питање очинства детета рођеног уз медицинску помоћ зависи од чињенице која лица могу бити субјекти ових поступака. Тако већи број закона предвиђа да се вештачка оплодња може спровести само када се ради о

брачном пару или лицима која живе у квалификованој ванбрачној заједници. На тај начин избегава се једна непожељна ситуација, а то је рођење датета које правно нема оца. У неким законима, међутим, дозвољена је инсеминација неудате жене (нпр. Шпанија, Русија, државе САД).[16]

У шведском праву очинство је регулисано посебном одредбом Закона о родитељима, стараоцима и деци (чл. 6)[17] која предвиђа да се оцем детета у случају вештачке оплодње мајке сматра лице које је дало сагласност на оплодњу, а то може бити муж мајке или мушкарац са којим мајка живи у ванбрачној заједници сличној браку. Сагласност једног од наведена два лица је претходни услов за примену артифицијелне инсеминације, тако да дете не може од рођења бити без оца. Муж мајке нема право да оспорава очинство, сем у случају ако није дао сагласност на оплодњу или ако докаже да дете није зачето као резултат вештачке оплодње него сексуалног односа мајке са другим мушкарцем.[18] Одредба не прави разлику између хомологне инсеминације (семеном мужа који је и биолошки отац) и хетерологне (семеном даваоца, када се биолошко и правно очинство разликују).

По Закону о хуманој фертилизацији и ембриологији Велике Британије из 1990. године, муж мајке се сматра оцем детета у случају примене артифицијелне инсеминације. Он може оспорити очинство под два услова – ако није дао сагласност на оплодњу и ако оспори претпоставку очинства која произлази из брака, што може учинити тестом ДНК. Изразита новина у енглеском праву је законска могућност по којој се ванбрачни партнер може сматрати оцем детета (28.3). То је могуће под условом да се ни један мушкарац не сматра оцем (било применом одредбе 28.2 овог закона, било по основу претпоставке брачности по *common law*), те ако је репродуктивни поступак примењен на жену и овог мушкарца заједно, од стране овлашћене особе. Према овој могућности, први пут статус оца аутоматски добија лице које није ни у генетској вези са дететом, а ни у брачној са мајком.[19] У овом закону постоји правило везано за посебну ситуацију када се у поступку постхумно користи замрзнути генетски материјал, сперма или већ настали ембрион. Посматрано са биолошке стране, у овом случају нема дилеме о очинству – генетски отац је лице чије су семене ћелије коришћене за оплодњу, било да се ради о замрзнутој сперми, било о ембриону који потиче од генетског материјала тог лица. Ипак, ова ситуација се регулише тако што се изричито предвиђа да се неће сматрати оцем детета мушкарац чији су сперма или ембрион настао из његове

[16] Закон о техникама асистиране репродукције Шпаније из 1988, Основни закон Руске федерације о здравственој заштити грађана из 1993, закони држава САД (Арканзас, Калифорнија, Колорадо, Илиноис, Њу Хемпшаир, Њу Џерси, Њу Мексико, Охајо, Орегон, Вашингтон, Висконсин и Вајоминг).

[17] The Code Relating to Parents, Guardians and Children, превод на енглески Министарства за иностране послове Шведске 1984.

[18] Измене Закона из 1983, према Åke S a l d e e n, *Sweden*, Annual Survey of Family Law, 1983–84, Vol 8, str. 173.

[19] Chris B a r t o n – Gillian D o u g l a s, *Law and Parenthood*, 1995, str. 65.

сперме коришћени после смрти тог лица (28.6.б.), тако да дете у овом случају правно остаје без оца. Правило се односи како на ситуацију када се користи сперма умрлог супруга жене, када је извесно да је муж мајке отац детета, тако и када се ради о сперми донора. Одредба је унета у Закон по препоруци Варноковог извештаја (*Warnock report*) из два основна разлога – да би се осигурало распоређивање имовине са извесном дозом коначности, те да се дестимулишу фертилизације после смрти партнера, због могућих дубоких психолошких проблема детета и мајке.[20]

Закон о прокреативној медицини Аустрије из 1992. године садржи правила о родитељству у вези са артифицијелном инсеминацијом. У вези са очинством, предвиђено је да муж или ванбрачни партнер који се сагласио са АИД пред судом или јавним нотарем губи право да оспорава правно претпостављено очинство.[21]

Измене Грађанског законика Француске из 1994. године односе се на правила о родитељству. Између донора гамета и детета не може се установити никаква сродничка веза, а искључена је и свака грађанска одговорност донора (чл. 311 – 19). Сагласност коју је пар дао за употребу репродуктивне технологије штити пар од поступака везаних за родитељство, осим ако се може доказати да дете није рођено као резултат репродуктивне технологије. Ако се мушкарац сагласио са употребом репродуктивне технологије, али није признао очинство, имаће обавезе у односу на мајку и дете. У овом случају суд може да утврди његово очинство (чл. 311 – 20). Према Био-етичким законима забрањена је постхумна инсеминација (Л152 – 2).

Швајцарски савезни Закон о медицински асистираној прокреацији из 1998. године ставља ван закона post-mortem артифицијелну прокреацију, те мешање семена више давалаца. Дете рођено коришћењем семена донора ће бити законско дете мужа његове мајке, на основу основног принципа који је формулисан у чл. 255 Грађанског законика (презумпција очинства мужа мајке када је дете рођено за време брака и 300 дана од његовог престанка). Право оспоравања очинства не постоји, с обзиром да муж мајке нема то право ако је дао сагласнот на хетерологну оплодњу, што се тражи по чл. 7 Закона о медицински асистираној прокреацији, а ни дете (према амандманима на чл. 256). Осим тога, тужба за утврђивање очинства даваоца није дозвољена по чл. 23 истог закона, сем ако је донор свесно дао своју сперму лицу које нема дозволу за спровођење *in vitro* фертилизације или инсеминације семеном донора.[22]

У Немачкој се општа правила о родитељству, која садржи Грађански законик, примењују и у случајевима медицински асистиране репродукције, с обзиром да не постоје специфична правила. Занимљив је став изражен у више одлука немачких судова о томе да иницијална сагласност социоло-

[20] Више о томе *op. cit.* M o r g a n, Lee str. 156–160.

[21] *Op. cit.* B e r n a t, Vranes str. 241.

[22] O l i v i e r, Guillod, *A New Divorce Law for the New Millenium*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.), 2000, str. 366.

шког оца са вештачком оплодњом његове жене семеном другог мушкарца не значи аутоматско одрицање од права да касније оспори очинство.[23]

У холандском праву се прави разлика између биолошког оца – донора сперме и биолошког оца који је зачео дете (*begetter*), одредбе из 1997. године. Донор сперме је, значи, биолошки отац, али није *begetter*. Донор сперме не може да призна очинство против воље мајке и детета које је навршило 12 година, нити се против њега може водити судски поступак утврђивања очинства и није одговоран за издржавање.[24]

Породичним закоником Русије из 1995. године предвиђено је да супруг који је дао сагласност у писаној форми на примену метода вештачке оплодње или на имплантацију ембриона нема право да се приликом оспоравања очинства позива на те околности. Такође, када се ради о имплантацији ембриона сурогат мајци, супруг нема право да се приликом оспоравања очинства после завршеног уписа родитеља у књиге грађанских стања позива на те околности (чл. 52/3).[25]

Законом о лечењу неплодности и поступцима оплодње уз биомедицинску помоћ Словеније из 2000. године, предвиђено је да се оцем детета зачетог поступком оплодње уз биомедицинску помоћ, сматра муж мајке или њен ванбрачни партнер, уз услов да је дао пристанак, на начин прецизно регулисан законом. Очинство овог лица није дозвољено оспоравати, сем ако се тврди да дете није зачето поступком оплодње уз биомедицинску помоћ. У том случају се сходно примењују одредбе Закона о браку и породичним односима (чл. 96–99).[26] Ако је дете зачето семеним ћелијама дародавца, његово очинство није дозвољено утврђивати (чл. 42).

[23] Одлука о оспореном очинству не значи да се овај мушкарац аутоматски ослобађа обавезе издржавања детета. У једном случају муж је у време трудноће мајке повукао своју сагласност на оплодњу, а после рођења детета и оспорио очинство, али га је суд ипак обавезао на давање издржавања. Сматра се да сагласност на оплодњу имплицира спремност на издржавање детета, тако да обавеза постоји и ако мушкарац није правни отац детета. У другом случају, оспорено је очинство по захтеву мајке као законског заступника деце (близанаца), а бивши муж мајке није обавезан на давање издржавања. Одлука је донета на основу теорије о престанку правног основа у уговорном праву (*Wegfall der Geschaftsgrundlage*) по којој се уговори најчешће закључују под околностима за које странке претпостављају да ће остати константне. У случају сагласности на инсеминацију, то значи да муж даје сагласност на оплодњу под премисом да дете, заступано од стране мајке, неће покренути судски поступак оспоравања очинства, а што је у овом случају прекршено. Одлуке од 12. јула 1995. (BGH FamRZ 1995 1272=NJW 1995 2921); од 3. маја 1995. (BGHZ 129, 297=FamRZ 1995 861=NJW 1995 2028); од 3. маја 1995. (BGH FamRZ 1995 865=NJW 1995 2031). Rainer F r a n k, *The Need for Reform in Parentage Law*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.), 1995, str. 175–177.

[24] Caroline F o r d e r, *Opening up Marriage to Same Sex Partners and Providing for Adoption by Same Sex Couples, Managing Information on Sperm Donors, and Lots of Private International Law*, The International Survey of Family Law, A. Bainham, (ed.), 2000.

[25] *Семейныы кодекс и брачный договор*, Социальная защима, Выпуск 5/1996.

[26] Овим одредбама је регулисано оспоравање очинства у општим ситуацијама. Право на тужбу има муж мајке у року од једне године од сазнања за чињенице да он није отац, а најкасније до пет година од рођења детета, мајка у року од једне године од рођења детета, дете у року од пет година по пунолетству, и мушкарац који мисли да је отац у року од једне године од уписа очинства у матичне књиге.

ЗАКЉУЧАК

Породични закон Србије из 2005. године регулише питања родитељства у случајевима зачећа уз биомедицинску помоћ. Када се ради о материнству, основно правило је да се мајком сматра жена која је дете родила, без обзира да ли је она и генетска мајка или је коришћен генетски материјал друге жене. Када се ради о очинству, основно правило је да се оцем сматра муж или ванбрачни партнер мајке, и у случају хомологне и хетерологне оплодње. Код оплодње семеном даваоца, услов за ово правило је да је муж или ванбрачни партнер мајке дао сагласност на оплодњу.

Регулатива Породичног закона о родитељству у случајевима зачећа уз биомедицинску помоћ претпоставља примену одређених техника биомедицинског зачећа. То су донација јајне ћелије, донација ембриона, хомологна и хетерологна артифицијелна инсеминација. Такође, ова регулатива претпоставља да субјекти биомедицински потпомогнутог зачећа могу бити, осим супружника и хетеросексуални ванбрачни партнери. Ова питања, међутим, треба да буду решена другим законом који би регулисао целокупну област биомедицински потпомогнутог зачећа. Нажалост, за разлику од већине европских земаља, овакав закон још увек не постоји у Србији. Потреба да се овакав специјалан закон донесе је евидентна. У недостатку регулативе, а у ситуацији да се многе од ових техника у пракси успешно спроводе већ више десетина година, може се десити да се лекари нађу у недоумици у њиховој примени, а с друге стране могуће су и злоупотребе.

ЛИТЕРАТУРА

B a r t o n, Chris – D o u g l a s, Gillian (1995): *Law and Parenthood*

B e r n a t, Erwin – V r a n e s, Erich (1996): *The Austrian Act on Procreative Medicine: Scope, Impacts and Inconsistencies*, D. Evans (ed.) Creating the Child

Caroline F o r d e r (2000): *Opening up Marriage to Same Sex Partners and Providing for Adoption by Same Sex Couples, Managing Information on Sperm Donors, and Lots of Private International Law*, The International Survey of Family Law, A. Bainham, (ed.)

D e u t s c h, Erwin (1996): *Assisted Procreation in German Law*, D. Evans (ed.) Creating the Child

G u i l l o d, Olivier (2000): *A New Divorce Law for the New Millenium*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.)

J ä n t e r ä-J a r e b o r g, Maarit (2005): *Sweden: Lesbian Couples are Entitled to Assisted Fertilization – towards Equal Legal Rights for Homosexual Couples*, Zeitschrift für das gesamte Familienrecht (FamRZ)

Ј а њ и ћ-К о м а р, Марина (1992): *Право на асистирану репродукцију*, Theoria 45

К о в а ч е к-С т а н и ћ, Гордана (1997): *Утицај стамбеног законодавства на породичну сигурност*, Зборник Матице српске за друштвене науке 102–103

К о в а ч е к-С т а н и ћ, Гордана (2001): *Утицај развода брака на родитељско право*, Зборник Матице српске за друштвене науке 110–111

К о в а ч е к-С т а н и ћ, Гордана (2001): *Породично-правни аспекти сурогат материнства*, Правни живот 9
К о в а ч е к-С т а н и ћ, Гордана (2002): *Упоредно породично право*, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет
K o u n o u g e r i-M a n o l e d a k i, Efie (2005): *Surrogate Motherhood in Greece (According to the New Law on Assisted Reproduction)*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.)
M o r g a n, Derek – L e e, Robert (1991): *G Blacstone's Gguide to the Human Fertilisation and Embryology,* Act 1990, London
R a i n e r Frank (1995): *The Need for Reform in Parentage Law*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.)
R a i n e r, Frank (1997): *Parentage Law Reformed*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.)
R u b e l l i n-D e v i c h i, Jacqueline (1994): *Reforms and Controversies*, The International Survey of Family Law, A. Bainham (ed.)
S a l d e e n, Åke (1983–84): *Sweden*, Annual Survey of Family Law, Vol 8.

THE SERBIAN FAMILY ACT FROM 2005 IN THE CONTEXT OF FAMILY PLANNING

by

Gordana Kovaček-Stanić

Summary

In 2005, Serbia enacted a new Family Act, which is also applied in Vojvodina. Regarding family planning, the Family Act has introduced a reform of the provisions on parentage in cases of medically assisted conception. Regarding motherhood, the basic rule is that the mother is considered to be the woman that gave birth to the child, regardless of whether she is the genetic mother or whether the genetic material of another woman has been used. As for fatherhood, the basic rule is that the father is considered to be the husband or cohabiting partner of the mother, if he has given his written consent to artificial insemination. This rule applies both in cases of AIH (artificial insemination with husband/cohabiting partner sperm) and AID (artificial insemination with donor sperm). This paper deals with the issue of surrogate motherhood in European countries, as well.

The regulation of the Family Act on parentage in cases of medically assisted conception presupposes the application of certain techniques of medical conception. These are the donation of the egg cell, embryo, AIH and AID. Furthermore, this regulation stipulates that subjects of medically assisted conception can be, besides spouses, heterosexual cohabiting partners. These issues, however, should be addressed by another law that would fully govern the area of medically assisted conception. Unfortunately, in contrast to the majority of European countries, such a law still does not exist in Serbia.

УДК 314.15:352.07(497.113)
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Ана Гавриловић
Филозофски факултет Бања Лука
Требевићка бр. 31, 11000 Београд

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ: ПОТРЕБЕ, МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

САЖЕТАК: Имајући у виду улоге које објективно има, држава је одговорна и за формулисање и спровођење популационе политике. У процесу њеног артикулисања, иако није била експлицитно формулисана, континуирана и конзистентна, популациона политика наше државе прошла је разне фазе развитка, али је углавном била у сенци других политика.

Да би била успешна, популациона политика мора бити и локална. На потребу дефинисања и спровођења локалне популационе политике указују: недовољност и неефикасност државних мера, сазнања о детерминантама репродуктивног понашања и друштвени процеси, посебно демократизација друштва и глобализација. Могућности које у томе стоје на располагању нису довољно искоришћене. Пажња је сконцентрисана на мере материјалне подршке, што је разумљиво у постојећим условима, а мере нематеријалне природе скоро да изостају. У раду се указује на нематеријалне потенцијале и потребу њиховог активирања.

Такође, рад садржи и резултате емпиријског истраживања спроведеног анкетирањем председника комисија за популациону политику скупштина општина у АП Војводини, чиме је добијена слика актуелног стања, као и сазнања о њиховим ставовима, мишљењима и предлозима за боље коришћење потенцијала и савладавање ограничења у популационој политици.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: популациона политика, локална самоуправа, стање, потребе и могућности

О ПОПУЛАЦИОНОЈ ПОЛИТИЦИ

Популациона политика модерног доба, за коју се сматра да је отпочела у Француској после Првог светског рата, 1919. године, када је у овој земљи пронаталитетна политика и званично прокламована и када је установљен и Владин Савет за питања фертилитета и морталитета становништва, прошла је скоро девет деценија дуг пут развоја и оставила човечанству у наслеђе различите моделе – експлицитне и индиректне; ра-

зличите правце мера – рестриктивне и подстицајне; различите изразе мера – материјалне, мере у сфери радних односа, здравствене мере, мере усмерене на заштиту деце, мере за планирање породице и, најчешће, комбиноване мере и интегрисане са мерама социјалне политике; различите облике организације друштва за њено спровођење – од формирања посебних институција и тела до заједничког координираног или спонтаног деловања институција и органа који у свом делокругу рада тангирају питања становништва, породице, деце, здравља, образовања и уопште положаја људи и друштвених група.

Свој пуни легитимитет, популациона политика добија Програмом акције усвојеним на Међународној конференцији о становништву, одржаној у Каиру 1994. године, у којем се, између осталог, каже да је примена популационе политике право сваке државе које се остварује у складу са националним законима и развојним приоритетима, уз пуно поштовање различитих религијских и етничких вредности, културног наслеђа и универзално признатих људских права. Популационе политике су, према овом документу, саставни део културног, економског и социјалног развоја, с циљем да се побољша квалитет живота свих људи.

Проучавање популационе политике у Србији показује да је она прошла различите фазе развитка и да је углавном следила светске токове, нарочито оне у ОУН и њеним специјализованим организацијама за становништво. Тако Милош Мацура[1] разликује пет фаза: 1) претходна фаза; 2) фаза раног развитка; 3) фаза сазревања; 4) фаза редукованог подручја и 5) фаза нових промена. Ова класификација уважила је не само ток промена популационе политике већ и промене које су се десиле у сфери државног и политичког устројства. То значи да су се прве три фазе одвијале у периодима бивше, односно тзв. друге Југославије, док су се две последње формирале после њеног распада, у Републици Србији.

Не улазећи на овом месту у карактеристике ових фаза, за сврху овог рада значајно је напоменути да последње две фазе, поред државе која има обавезу, одговорност, овлашћења и механизме за утврђивање циљева развитка становништва и популационе политике примерене њима, рачунају и на учешће локалне самоуправе у популационој политици. То потврђују Закон о друштвеној бризи о деци из 1992. године, који спада у фазу редукованог подручја, и Закон о финансијској подршци породици са децом, који спада у фазу нових промена. У оба ова закона садржан је највећи део мера популационе политике државе, а одредбе које потврђују оријентацију на учешће локалне самоуправе у популационој политици гласе:

1) Закон о друштвеној бризи о деци из 1992. године[2]

„Општина може, ако је обезбедила средства, да утврди и друга права, већи обим права од права утврђених овим законом и повољније услове за њихово остваривање, као и друге облике друштвене бриге о деци.”

[1] М а ц у р а, М. (2005): *Развитак популационе политике у Србији 1945–2004. године*, рад припремљен за Демографски зборник VII, САНУ, 2005.

[2] *Службени гласник РС* бр. 49/92

2) Закон о финансијској подршци породици са децом из 2002. године[3]:

„Општина, односно град могу, ако су обезбедили средства, да утврде и друга права, већи обим права од права утврђених овим законом и повољније услове за њихово остваривање."

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

Локална самоуправа се одређује као власт у локалној заједници, која ужива одређени степен слободе у обављању својих права и дужности.

„Локална самоуправа је уређен систем остваривања права локалне самоуправе, путем којег грађани у локалним јединицама непосредно и преко својих слободно изабраних представника управљају јавним пословима од непосредног интереса за локално становништво, располажући сопственим изворима јавних прихода и поступајући по начелу уставности и законитости."[4]

Према Европској повељи о локалној самоуправи (Савет Европе 1985) најзначајнија концептуална питања уређивања локалне самоуправе су:

– уставом и законима утврђено право управљања одређеном врстом јавних послова;

– право и оспособљеност локалних власти да, у границама закона, регулишу и руководе одређеним делом јавних послова;

– сопствена одговорност и

– представнички органи изабрани на слободним изборима тајним гласањем на бази непосредног, општег, за све једнаког бирачког права.

Делокруг локалне самоуправе утврђује се уставом или статутом, уз пуно дискрециоионо право локалне власти да, у границама закона, спроводи своје иницијативе у вези са свим стварима које нису искључене из њихове надлежности, нити стављене у надлежност неке друге власти.

Од карактеристика политичког система неке земље зависи ниво локалне аутономије, односно овлашћења локалних органа да слободно, без непосредне контроле и мешања виших нивоа државе уређују и управљају питањима од интереса за локално становништво. Суштинско питање локалне самоуправе јесте питање расподеле власти између државе као организације која гарантује једнака права, територију, једнак положај људи итд., и ужих територијалних заједница, односно децентрализације и централизације.

У укупном друштвеном развоју, у процесима развоја држава и локалних заједница веома је тешко наћи праву меру у расподели власти, односно у управљању одређеним пословима, између државе као централизоване организације за укупно становништво и локалне заједнице као децентрали-

[3] *Службени гласник РС* бр. 16/2002

[4] Маринковић, Р. (1998): *Локална самоуправа – старе и нове недоумице*, Институт за политичке студије, Београд

зоване организације која управља одређеним пословима и процесима на микро нивоу, за део становништва. Деликатност проналажења праве мере је у томе што она, на једној страни, треба да покрене људе, њихову инвентивност и све ресурсе и потенцијале којима располаже, а на другој страни, да не доведе у питање оно што су функције савремених држава и оно што свака држава мора да гарантује својим грађанима.

Према Закону о локалној самоуправи[5], територија за коју се оснива јединица локалне самоуправе представља природну и географску целину, као и економски повезан простор, који поседује развијену и изграђену комуникацију међу насељеним местима, са седиштем као гравитационим центром.

У Републици Србији постоје три основне јединице локалне самоуправе: општина, град и град Београд. За потребе овог рада у опцији је само општина као основна јединица локалне самоуправе, која преко својих органа, у складу са Уставом и Законом, има значајне функције и овлашћења. Са аспекта популационе политике, од 35 изворних функција од нарочитог значаја су оне које се односе на доношење програма развоја, буџета и оснивање установа и организација у области основног образовања, дечје и социјалне заштите, примарне здравствене заштите, културе, физичке културе и спорта. Такође, од великог значаја су и послови који су, одговарајућим законима, поверени локалној самоуправи у тим областима

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ – ПОТРЕБЕ

Ма колико била развијена и разуђена, популациона политика државе не може одговорити свим захтевима, потребама, специфичностима и очекивањима на нивоу нижих територијалних заједница – локалних заједница, одређених друштвених група и појединаца. А да би била делотворна, популациона политика мора претендовати да постигне дејство на све ширу детерминистичку основу недовољног рађања и да допре до индивидуа чије одлуке о рађању или нерађању изазивају последице на друштвеном нивоу и које утичу на ток демографског развитка. С друге стране, за локалну заједницу је изузетно значајно питање породице и њене репродуктивне функције, без које заједница не може опстати.

Према општим системским теоријама, заједница се посматра као целина састављена од различитих компоненти или субсистема – појединаца, породица, група, организација, институција. Сви они реципрочно утичу једни на друге, како на локалном, тако и на ширем друштвеном нивоу.

„Једна од најсистематичнијих анализа заједнице са становишта системске перспективе дело је Сандерса (S a n d e r s, 1966). Према њему, заједница се састоји од шест главних система: 1. породице; 2. економије; 3. власти; 4. религије; 5. образовања и 6. информисања.”[6] Сваки од ових систе-

[5] *Службени гласник РС* бр. 9/2002

[6] Цитирано према: М и л о с а в љ е в и ћ, М. и Б р к и ћ, М. (2005): *Социјални рад у заједници*, Социјална мисао, Београд

ма има своје подсистеме или мање организационе целине које су повезане и које су у сталној динамичкој интеракцији успостављајући реципрочне везе и градећи систем који се назива заједницом. Од квалитета односа зависи и квалитет заједнице. Управо та повезаност и континуирана интеракција, осећање појединца да припада заједници, као и функције које заједница врши – производња, дистрибуција, потрошња, социјализација, социјална контрола, социјална партиципација и међусобна подршка, чине оквир за формулисање популационе политике локалне самоуправе и успостављање веза између индивидуалних понашања и макро процеса као и свести о индивидуалној одговорности за процесе на агрегатном нивоу. Такође, процеси глобализације отварају питања интеграције локалног и глобалног посматрана из локалне перспективе. Неки научници окупирани су појмовним дефинисањем фузије између локалног и глобалног, уводећи локално у глобално, чувајући вредности локалног и настојећи да се задржи нешто што је било и нешто што је добро. Појам који то може да изрази називају „локализација" (L. D o m i n e l l i, излагање, 2005). У многим сферама живота, посебно у сфери социјалне сигурности и задовољавања људских потреба, процеси глобализације потенцирају улоге и значај локалних заједница. Није случајно да се и у решавању социјалних проблема, као што су сиромаштво и незапосленост, пажња све више фокусира на локалне потенцијале и ресурсе, али и мотивациону снагу.

У конкретним друштвеним приликама на потребу за дефинисањем и спровођењем популационе политике локалне самоуправе упућује и актуелни модел популационе политике државе због тога што је веома рестриктиван, што се заснива на покушају раздвајања социјалне и популационе политике у условима када је сиромаштво највидљивија карактеристика друштва и због тога што је потпуно занемарио подизање детета, које у нашим условима траје неприродно дуго, пошто су шансе за осамостаљивање деце смањене и ослањање деце на родитеље траје и онда када они постану родитељи.

Убеђена да неповољне демографске токове не треба препустити спонтаном деловању, Скупштина АП Војводине, као што је познато, усвојила је 2004. године, Програм демографског развоја АП Војводине са мерама за његово спровођење. За разлику од многих других програма и лепих стратегија, овај програм се спроводи, а постоји и орган – Покрајински секретаријат за демографију, породицу и друштвену бригу о деци, задужен за то. Први резултати су: потпуно регресиран боравак трећег и сваког наредног детета у предшколским установама, родитељски додатак за прво дете, иницијативе за измену популационе политике релевантних законских прописа, едукације, медијске кампање, разне акције за побољшање положаја деце и предшколских установа и нови пројекти.

Пуна ефикасност овог програма биће могућа ако се активирају локалне заједнице, што је и само по себи довољан разлог за популациону политику локалне самоуправе.

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ – МОГУЋНОСТИ

Могућности локалне самоуправе да дефинише и спроводи своју популациону политику морају се тражити у њеним изворним овлашћењима, у обављању поверених послова и улогама које локална самоуправа има у укупном функционисању државе. Остваривање изворних овлашћења и поверених послова треба да се заснива на систематском праћењу, процени и утврђивању потреба и процеса. При томе, локална самоуправа треба да полази од свакидашњег живота у коме се непрекидно одвијају процеси артикулисања потреба породица, породица са децом, грађана и у коме треба да се одвијају и процеси проналажења, покретања и коришћења ресурса за њихово задовољавање. Не постоје рецепти нити универзална средства за утврђивање конкретних мера популационе политике локалне самоуправе. Њихово дефинисање зависи од бројних околности – од развијености и могућности саме општине, од уважавања демографских проблема од стране политичара и грађана, од развијености и повезаности институција и служби у општинама, од претходних искустава, од знања, разумевања и спремности оних који доносе одлуке да активирају ресурсе који постоје и пронађу нове, да створе повољну друштвену атмосферу и мотивацију за мењање неповољног стања.

Основни приступ у дефинисању популационе политике локалне самоуправе треба да буде оријентисан на мере нематеријалне и мере материјалне природе. У оквиру мера нематеријалне природе спада, пре свега, мењање стања у деловању постојећих институционалних капацитета у областима здравства, образовања, информисања, друштвене бриге о деци, социјалној заштити и култури, ширење знања и информација о демографској ситуацији, планирању породице, рађању, породици, деци, породичном животу итд, модернизација саветодавне и едукативне функције, потребне промене у организацији рада и у односу према грађанима и породицама и њиховим потребама, дефинисање стандарда услуга, активно учешће у тражењу решења да се задовоље незадовољене потребе, међусобно уважавање и координирано деловање и садејство.

У дефинисању мера материјалне природе, основни приступ треба да буде обавезно издвајање одређеног, могућег износа средстава у буџету општине за популациону политику локалне самоуправе и стварање одговарајућих организационих претпоставки за прикупљање средстава из других извора. Иза тога треба да уследи дефинисање потребних мера, затим избор приоритета, обезбеђивање услова за спровођење приоритетних мера, њихова евалуација, која подразумева и ревизију утврђених мера, и нови циклус истих активности.

Популациона политика локалне самоуправе мора бити сталан процес којим се управља, који се прати и евалуира, процес који је јаван и који подразумева ангажовање компетентних људи и учешће грађана-волонтера,

као и цивилних организација. За такву популациону политику едукација се намеће као нужност.

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА У ОПШТИНАМА АП ВОЈВОДИНЕ – СТАЊЕ И ОГРАНИЧЕЊА (резултати истраживања)

О истраживању

Предмет истраживања био је сазнавање ставова и мишљења о популационој политици државе и предлога за њено унапређивање, као и сазнавање актуелног стања у популационој политици општина на подручју АП Војводине, а циљ перцепција популационе политике на локалном нивоу.

У истраживању су примењене опште, посебне и оперативне истраживачке методе које познаје методологија друштвених наука, а узорак су чинили стручњаци у општинама, непосредно ангажовани на дефинисању и спровођењу популационе политике, у улози председника комисија СО за популациону политику, или општинских координатора за популациону политику, или начелника за друштвене делатности. Дакле, узорак је намеран и пригодан.

Упитник је послат у свих 45 општина АП Војводине, а одговори су добијени из 39 општина од 50 испитаника.

За утврђивање ставова, мишљења и предлога о државној и покрајинској популационој политици обрађени су сви добијени упитници, дакле укупно 50, док се за сагледавање стања у општинама јавља 39 упитника, из 39 општина, које су прихватиле учешће у анкети. То су следеће општине: Бачка Топола, Ковин, Жабаљ, Бечеј, Кула, Бачки Петровац, Бачка Паланка, Апатин, Нови Бечеј, Сечањ, Тител, Сремски Карловци, Житиште, Пландиште, Пећинци, Бачки Петровац, Оџаци, Сента, Алибунар, Кикинда, Стара Пазова, Сомбор, Ада, Бач, Врбас, Панчево, Нова Црња, Ковачица, Беочин, Нови Сад, Бела Црква, Суботица, Кањижа, Опово, Ириг, Србобран, Чока, Нови Кнежевац и Темерин.

Социо-демографске карактеристике испитаника

У саставу оних који су најодговорнији у органима за популациону политику општина већину чине жене, 33 или 66%; највише је испитаника у категорији од 40 до 50 година, 22 или 44%, односно просечна старост је 45,44 године; високу стручну спрему има 36 или 72% испитаника, односно само 3 испитаника или 6% има IV степен стручности, док је 47 или 94% са вишом и високом стручном спремом и академским звањем; стручност брачних партнера испитаника је такође задовољавајућа пошто 54% има VI, VII или VIII степен стручности; са становишта радног стажа највише је испитаника у категоријама од 10 до 20 и од 20 до 30 година, укупно 37 или 74%; просечан радни стаж је 19,9 година. У браку је 44 или 88%

испитаника, а просечан број чланова домаћинства је 3,96; највише је четворочланих домаћинстава, укупно 28 или 56%; док највећи удео у структури домаћинстава према саставу има породица коју чине родитељи и двоје деце, 27 или 54%.

Може се закључити да социо-демографска слика испитаника одговара типичној слици оних који у друштвеној структури запослених имају водеће улоге, односно испитаници чине типичне представнике породица у миљеу Војводине, што такође потврђује репрезентативност узорка.

Ставови о популационој политици државе

Популациона политика локалне самоуправе треба да буде комплементарна популационој политици државе и да, одговарајући на специфичне потребе локалних заједница, делује у садејству са њом. Имајући то у виду, конструисан је сет питања о популационој политици државе, а одговори испитаника дају се у табеларним прегледима како следи:

Табела 1. – Да ли сте упознати са токовима и проблемима демографског развитка Србије?

Одговори	Фреквенција	Проценат
Да	41	82
Делимично	9	18
Не	–	–
Укупно	50	100

Велика већина испитаника, 82%, упозната је са токовима и проблемима демографског развитка Србије, а у одговорима на питање на који начин су упознати подједнако су заступљени следећи извори информација: штампа, телевизија, организоване едукације и стручна литература. За разлику од њихове информисаности, испитаници сматрају да не постоји задовољавајући степен обавештености јавности о демографским проблемима и да се он може постићи медијским кампањама и на централном и на локалном нивоу и едукацијама преко институција.

Табела 2. – Какву популациону политику треба да води држава?

Одговори	Фреквенција	Проценат
отворену (експлицитну)	42	84
индиректну (имплицитну)	6	12
држава не треба да води популациону политику	–	–
без одговора	2	4
Укупно	50	100

Такође, већина испитаника сматра да би мере популационе политике, ако би важиле на дуги рок, ако би биле утврђене у складу са познатим научним принципима и ако би се доследно спроводиле, утицале на повећање рађања.

Истраживања еволуције популационе политике у Србији показала су да су током последњих 60 година у нашој земљи постојале бројне мере популационе политике којих више нема. Већина испитаника сматра да и даље треба да постоје следеће мере: матерински додатак, потпуно регресирање боравка трећег и сваког наредног детета у предшколској установи, потпуно регресирање трошкова програма васпитно-образовног рада за децу без родитељског старања, децу са сметњама у развоју и децу на дужем болничком лечењу, додатак на децу са растућим износима за децу вишег реда рођења, помоћ за школовање деце изван места боравка и пореске олакшице за неке производе за децу.

Садашњу популациону политику државе испитаници су оценили на следећи начин:

Табела 3. – Оцене важеће популационе политике државе

Оцена	Фреквенција	Проценат
1	–	–
2	18	36
3	28	56
4	4	8
5	–	–
Укупно	50	100

Само 8% испитаника оценило је важећу популациону политику оценом четири, док највишу оцену пет није дао ниједан испитаник. Испитаници су предложили веома дугу листу промена, која се, према сродности одговора може свести на следеће: доминирају мере материјалне природе, а међу њима – увођење односно обезбеђивање родитељског додатка за прво дете, који треба да буде највећи, дечји додатак за свако дете до завршетка школовања, већи износ дечјег додатка, увођење нових права за подршку подизању деце, пореске олакшице на производе за децу, бесплатно школовање, увођење мера наведених у претходним одговорима, предност у запошљавању родитеља, посебно мајки са децом, већа материјална подршка деци са посебним потребама, промена Закона о финансијској подршци породици са децом, давање повољнијих кредита за решавање стамбених питања породицама са више деце, више едукација за све релевантне циљне групе и реорганизацију служби за спровођење популационе политике.

Програм демографског развој АП Војводине са мерама за његово спровођење испитаници су оценили на следећи начин:

Табела 4. – Оцене Програма демографског развитка Војводине

Оцена	Фреквенција	Проценат
1	1	2
2	2	4
3	14	28
4	27	54
5	6	12
Укупно	50	100

За разлику од популационе политике државе, Програм демографског развитка АП Војводине са мерама за његово спровођење, већина испитаника, њих 33, или 66%, оценила је оценама четири или пет, изражавајући уверење да је то добар пут, да треба више средстава за његово спровођење и чвршћа веза са локалним самоуправама.

Стање популационе политике у општинама АП Војводине

У овом делу приказа резултата истраживања говориће се о 39 општина које су учествовале у истраживању.

На питање од када постоји Комисија за популациону политику у Вашој општини, добили смо одговоре, који говоре да је највећи број комисија основан у периоду од 1997. до 2001, укупно њих 23 или 58,97%. Испитаници су у 24 или 61,54% случајева чланови комисија од њиховог оснивања, што је значајно за познавање ситуације и компетентност за њено оцењивање. Шест испитаника није дало одговор на ово питање што се може схватити као непостојање комисије, али постојање одређених активности.

Програме свог рада има 19 или 48,71% комисија, 12 или 30,76% нема, док осам испитаника није дало одговор. Програм су радиле саме комисије у 14 или 35,89% случајева, четири или 10,25 су урадиле стручне службе, док је један, или 2,56%, који је урадила стручна служба, допуњен и измењен на седници Комисије. Само у пет или 12,82% случајева програм Комисије усвојила је Скупштина општине, у два или 5,13% случајева је разматрала, али га није усвојила и у 13 или 33,33% случајева није ни разматрала ни усвојила. Још неповољнија је ситуација са разматрањем проблема демографског развитка општине. Они су разматрани само у 11 или 28,20% општина, док у 28 или 71,80% општина ова питања нису разматрана.

Закључци који су том приликом усвојени су опредељења да се дефинише и спроводи популациона политика општине, а у неким случајевима уведене су и конкретне мере.

Мере спроводи 30 или 76,92% општина из узорка, а према подацима надлежних покрајинских и републичких органа, од 45 општина у Војводини мере популационе политике имају 32 општине или 71,11% од укупног броја општина.

Табела 5. – Мере популационе политике општина АП Војводине

Р. бр.	Мере	Општине
1.	Родитељски додатак или новчана помоћ за прво дете у износу од 5.000 до 30.000 динара	Беочин, Нова Црња, Панчево, Сомбор, Стара Пазова, Кикинда, Алибунар, Оџаци, Пландиште, Житиште, Сремски Карловци, Сечањ, Апатин, Ириг, Нови Сад, Србобран
2.	Беби-пакет за свако новорођено дете	Врбас, Пећинци, Нови Бечеј, Панчево
2.А	Беби-пакет за треће и четврто дете	Оџаци
2.Б	Право на дечја колица за тројке и право на родитељски додатак	Нови Сад
3.	Потпуно регресиран боравак трећег и четвртог детета у предшколској установи	Панчево, Врбас, Ада, Алибунар, Жабаљ, Нови Бечеј, Пландиште, Ковин, Кула
4.	Потпуно регресиран боравак деце у предшколској установи из социјално-економски угрожених категорија и други облици регресирања предшколске деце	Панчево, Ада, Кула, Жабаљ, Бачка Паланка, Чока, Нови Сад, Суботица
5.	Додатне бенефиције у ценама предшколских установа за одређене социјално-економски угрожене категорије	Беочин, Нови Сад, Чока
6.	Новчана помоћ деци са посебним потребама	Врбас, Оџаци
7.	Потпуно или делимично регресирање трошкова превоза ученика	Врбас, Ада, Алибунар, Оџаци, Бачки Петровац, Пландиште, Нови Бечеј, Сечањ, Бачка Паланка, Кула, Ковин
8.	Посебне врсте помоћи близанцима и тројкама	Панчево (1000 евра по детету за тројке), Кула, Бечеј
9.	Регресирање боравка деце у дечјем одмаралишту	Панчево
10.	Регресирање смештаја ученика у домовима ученика средњих школа	Врбас
11.	Потпуно и делимично регресирање ужине у основним школама	Врбас, Кикинда, Алибунар, Пландиште, Нови Бечеј, Сечањ, Кула, Жабаљ, Нови Сад
12.	Стипендирање талентованих студената	Врбас, Нови Бечеј
13.	Једнократне помоћи породицама са више деце	Оџаци, Алибунар

14.	Новогодишњи поклон-пакетићи за децу из угрожених породица	Оџаци
15.	Књиге и школски прибор за треће и четврто дете на почетку школске године	Оџаци
16.	Једнократне помоћи за лечење стерилитета социјално угроженим породицама	Оџаци
17.	Организовање различитих облика едукација	Оџаци
18.	Посебне активности у „Дечјој недељи“ – помоћ породицама са троје и више деце	Нови Сад
19.	Различити облици материјалне помоћи деци палих бораца из оружаних акција после 17. 08. 1990. и цивилних жртава рата страдалих у периоду од 24. 03. до 26. 06. 1999. године	Нови Сад
20.	Различити пројекти за очување и заштиту репродуктивног здравља младих	Нови Сад
21.	Генетско саветовалиште	Суботица
22.	Фонд за пронаталитетну стамбену изградњу	Суботица
23.	„Дечја кућа“ и Библиотека играчака за инклузивно предшколско васпитање и образовање деце са посебним потребама	Суботица
24.	Пројекти који се односе на заштиту старих	Нови Кнежевац

На питање да ли поред мера материјалне природе постоје и неке друге мере и активности Комисије, 19 или 48,71% испитаника је одговорило да не постоје, 9 или 23,07% испитаника није одговорило, а 11 или 28,20% одговорило је да постоје и да се односе на информисање становништва о демографским проблемима, едукације младих и младих родитеља, ширење знања путем медија и медијских кампања, покретање рада саветовалишта за заштиту репродуктивног здравља младих и популаризацију породица са троје и више деце.

За успостављене мере популационе политике у буџетима општина (само општина Оџаци има посебан фонд за популациону политику) обезбеђена су средства за која, у односу на друге активности и потребе које се финансирају из истог извора, већина испитаника, њих 25 или 64,11% сматра да су недовољна, односно симболична, док 14 или 35,89% оцењује да су обезбеђена средства из буџета реално могућа. Настојања да се ова средства увећају путем спонзорства и донаторства за конкретне мере или циљане акције, забележена су само у девет или 23,07% случајева.

Комисије нису имале ни иницијативе ни предлоге за побољшање рада или промене радног времена или организације рада јавних служби, односно јавних предузећа, осим у једном случају, када предлог није прихваћен са образложењем да нема средстава. Такође, ни подршка СО, институција у општини и носилаца јавних функција за предлоге и активности комиси-

ја за популациону политику није задовољавајућа. Она постоји у 14 или 35,89% општина, делимично постоји у 11 или 28,21% општина, а за осталих 14 или 35,89% испитаници су навели да не постоји или нису одговорили на то питање.

По мишљењу испитаника, ситуација је слична и са медијском подршком. Она постоји апсолутно у 13, односно 33,33% случајева, делимично у шест, односно 15,38% случајева, док 20 или 51,28% испитаника сматра да не постоји или не може да процени.

Посматрано у целини, испитаници су на следећи начин оценили постојеће мере популационе политике у својим општинама:

Табела 6. – Оцена постојећих мера популационе политике у општини

Оцена	Фреквенција	Проценат
1	5	12,82
2	12	30,77
3	10	25,65
4	11	28,20
5	1	2,56
Укупно	39	100,00

Оцене испитаника показују да је популациона политика општина у Војводини постигла добре почетне резултате, али и да се мора још много тога урадити да би била на сасвим задовољавајућем нивоу. Најчешћи разлози који се наводе у објашњењу зашто није више постигнуто, су недостатак материјаних средстава и неповољна економска ситуација, али и, како каже један испитаник „незаинтерсованост појединих субјеката који су веома битни за спровођење популационе политике".

Кад је реч о мерама које би још требало да буду уведене, испитаници су јединствени у ставу да то треба да буду већа материјална подршка породицама са децом у подизању деце, помоћ за школовање деце, умрежавање комисија на ширем нивоу, повластице младим брачним паровима и породицама са децом у решавању стамбених питања и више едукација за све циљне групе које могу утицати на мењање неповољних демографских токова.

Као битне предуслове за бољи рад комисија, испитаници су навели: едукације и одговарајуће едукативне материјале (посебно су високо оцењене едукације које организује Покрајински секретаријат за демографију, породицу и друштвену бригу о деци), укључивање већег броја стручњака, повезивање институција и њихова континуирана сарадња, размену искустава између комисија, чвршћу везу са Покрајинским секретаријатом за демографију, породицу и друштвену бригу о деци која треба да обезбеди већи степен независности комисија од локалних променљивих сазива, одређено унифицирање мера локалне самоуправе, већа средства за рад комисија и

средства за остваривање мера популационе политике општина, сарадњу са цивилним сектором.

ЗАКЉУЧАК

Популациона политика локалне самоуправе у АП Војводини развија се континуирано у последњих десет година и има растућу тенденцију. Снажан подстицај добија остваривањем Програма демографског развоја АП Војводине са мерама за његово спровођење и активностима Покрајинског секретаријата за демографију, породицу и друштвену бригу о деци. Спроведено истраживање је потврдило да се верује у могућност утицаја популационе политике на неповољне демографске токове као и да постоји неискоришћен простор за њено унапређивање у чвршћем повезивању са надлежним покрајинским и републичким органима, пре свега по питањима материјалне, организационе и моралне подршке, бриге и стручних знања као и у активирању свих ресурса који постоје, који се могу активирати и пронаћи.

ЛИТЕРАТУРА

Благојевић, М. (1997): *Родитељство и фертилитет – Србија деведесетих*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд

Гавриловић, А. (1999): *Популациона политика*. У: *Обнављање становништва и заштита репродуктивног здравља*, Завод за уџбенике и наставна средства и Институт за здравствену заштиту мајке и детета Србије, Београд

Гавриловић, А. и Рашевић, М. (1999): *Обнављање становништва Србије и популациона политика државе и локалне самоуправе*, Службени гласник, Београд

Гавриловић, А. (2005): *Еволуција популационе политике у области друштвене бриге о деци*, рад припремљен за Демографски зборник VII, САНУ, Београд

Глобализација – аргументи против, (2003), приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит, Клио, Београд

Ђурић, Ж. (2005): *Локална управа у Србији и Црној Гори*, Службени гласник, Београд

Закон о локалној самоуправи, (2002): Службени гласник, Београд

Маринковић, Р. (1998): *Локална самоуправа – старе и нове недоумице*, Институт за политичке студије, Београд

Мацура, М. (2005): *Развитак популационе политике у Србији 1945–2004. године*, рад припремљен за Демографски зборник VII, САНУ, Београд.

Милосављевић, М. и Беркић, М. (2005): *Социјални рад у заједници*, Социјална мисао, Београд

Програм демографског развоја АП Војводине са мерама за његово спровођење, (2005): Скупштина АП Војводине, Извршно веће АП Војводине, Покрајински секретаријат за демографију, породицу и друштвену бригу о деци, Нови Сад

Рашевић, М. и Петровић, М. (1996): *Искуства популационе политике у свету*, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања, Београд

POPULATION POLICY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: NECESSITIES, POSSIBILITIES AND LIMITATIONS

by

Ana Gavrilović

Summary

Taking into consideration the roles it objectively has, the state is also responsible for the formulation and implementation of population policy. In the process of its articulation, population policy of our state, although not explicitly formulated, continual and consistent, went through various phases of development, but was mostly in the shadow of other policies.

In order to be successful, population policy has to be local, too. The need for definition and implementation of local population policy is indicated by: insufficiency and inefficiency of government measures, knowledge of determinants of reproductive behavior and social processes, especially society democratization and globalization. The possibilities available are not sufficiently used. The attention is focused on the measures of material assistance, which is understandable in present conditions, while the measures of non-material assistance are almost missing. The paper is pointing out the non-material potentials and the necessity of their activation.

The paper also contains the results of an empiric research carried out by interviewing the presidents of the population policy committees within municipal assemblies in the Autonomous Province of Vojvodina, thus providing the picture of the present situation, and knowledge of their positions, opinions and suggestions for the better use of potentials and overcoming of limitations in population policy.

УДК 316.342.6(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Емилија Николић-Ђорић,
Катарина Чобановић, Беба Мутавџић
Пољопривредни факултет
Трг Доситеја Обрадовића бр. 8, 21000 Нови Сад
E–mail: emily@poq.ns.ac.yu

РЕЛАЦИЈА СОЦИО-ЕКОНОМСКИХ И ДЕМОГРАФСКИХ ПОКАЗАТЕЉА РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У сагледавању демографског развоја становништва АП Војводине значајна је анализа утицаја социо-економских фактора. Развој сваког појединог друштва у значајној мери је условљен постојањем интеракције демографских и социо-економских фактора.

У раду се испитују релевантни показатељи демографског развоја становништва Војводине. При томе се користе комбиновани подаци пописа становништва из 2002. године, као и годишњи публиковани статистички подаци који се односе на општине и округе АП Војводине. Формирани емпиријски регресиони модели, засновани на одабраним променљивим, треба да илуструју у анализираном временском пресеку достигнути степен демографског развоја Војводине. Анализира се релација следећих променљивих: укупан број становника, број активних становника, учешће пољопривредног у укупном становништву, број запослених, народни доходак, стопа природног прираштаја, стопа наталитета, стопа морталитета, број закључених бракова и друго.

Очекује се да ће добијени резултати у раду допринети објашњењу питања везаних за развој становништва Војводине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја, народни доходак, stepwise регресија

УВОД

Утицај економског развоја на промене становништва је неспоран. Поред теоријских разматрања еволуције становништва, емпиријска анализа утицаја или ефеката економског развоја на промене становништва је, такође, од значаја. Постојање интеракције и међуекономске и друштвене еволуције одражава се и на карактер становништва неке земље, региона и друго.

Поједини демографски показатељи тесно су повезани са економским, социјалним, културним, и другим показатељима развоја (W e r t h e i m e r-Б а л е т и ћ, Алиса, 1973; Ч о б а н о в и ћ, Катарина, Н и к о л и ћ-Ђ о р и ћ, Емилија, 2002).

Један вид анализе релације између демографских и социо-економских фактора је могућност испитивања одређеног региона у неком временском интервалу и детерминисање варијације демографских показатеља, које су у вези са променама социо-економских, културних и других показатеља.

Други вид анализе релација између демографских и социо-економских фактора је могућност сагледавања карактера демографског степена развоја неког региона или земље у пресеку времена. Управо је циљ овог прилога оријентација ка сагледавању одабраних показатеља развоја стања становништва Војводине. Испитивање се односи на 2002. и делимично 2003. годину, због могућности коришћења резултата последњег пописа становништва из 2002. године.

Полази се од претпоставке да одабрани показатељи омогућавају квантитативно испитивање утицаја дохотка, степена индустријског развоја, степена развоја пољопривреде на промене наталитета, морталитета, природног прираштаја. При томе се примењује метод регресионе и корелационе анализе.

Рад се у значајној мери односи на испитивање утицаја социо-економских фактора (национални доходак per capita, број запослених, број активних, учешће пољопривредног у укупном становништву) на важније демографске показатеље (стопа природног прираштаја, стопа наталитета, стопа морталитета).

ИЗВОРИ ПОДАТАКА И МЕТОД РАДА

У раду су коришћени подаци из статистичке публикације *Општине у Србији 2003.* и *Пописа становништва, домаћинстава и станова у 2002.* Подаци о рођењу, умирању и закљученим браковима уписани у матичне књиге на подручјима где се догађај десио, у обради су прегруписани и у публикацији исказани према месту сталног становања и на тај начин усклађени са пописном концепцијом сталног становништва и објављеним у публикацији *Општине у Србији 2003.* Иста публикација је била извор података о запосленима и народном дохотку. Извор података о укупном активном становништву у појединим општинама Војводине и пољопривредним газдинствима су из књиге пописа из 2002. године. Подаци о запосленима су добијени на основу редовне полугодишње извештајне службе којом се за месеце март и септембар редовно сваке године прикупљају подаци и за „запослене у предузећима и организацијама (укључујући и јединице у саставу) у друштвеном, мешовитом и задружном, државном и приватном сектору“ а исказани су као годишњи просек.

Подаци о народном дохотку по општинама су засновани на концепцији материјалне производње и укључују новоостварену вредност у току године за друштвену, приватну, задружну, мешовиту, државну и индивидуалну својину.

У раду су коришћени подаци за 45 општина Војводине. Анализирани су: демографске променљиве: стопа наталитета, морталитета, природног прираштаја, нупцијалитета и просечна старост; економске променљиве: народни доходак по становнику као и променљиве које су економско, социјално-демографског карактера: учешће активног, запослених и пољопривредног становништва у укупном становништву.

У циљу утврђивања територијалне разлике између посматраних променљивих израчунати су показатељи дескриптивне статистике за Северно-бачки, Средње-банатски, Северно-банатски, Јужно-банатски, Западно-бачки округ. Детаљније су испитане карактеристике расподела стопа наталитета, морталитета, природног прираштаја и народног дохотка по становнику применом „box-whisker" дијаграма, док је за поређење медијана ових променљивих примењен непараметарски Крускал-Валисов тест. Јачина линеарне међузависности парова променљивих је утврђена на основу коефицијената корелације. Посебно претпостављајући да је дводимензионална дистрибуција стопа наталитета и морталитета нормална, формирана је елипса која представља 95% интервал поверења за сваку наредну опсервацију:

$$\frac{(n-p)n}{p(n-1)(n+1)} \cdot (x-\overline{x})' S^{-1} (x-\overline{x}),$$

где је n број опсервација, p број променљивих (p = 2 код дводимензионалног дијаграма растурања), x вектор чије су компоненте средине променљивих, S^{-1} инверзна матрица варијанси и коваријанси.

Избор линеарног регресионог модела за утврђивање зависности стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја од осталих разматраних променљивих извршен је применом stepwise регресије (Чобановић, Николић-Ђорић, 1995).

РЕЗУЛТАТИ

У Табели 1 је дат преглед вредности аритметичке средине, интервала варијације и коефицијената варијације свих разматраних променљивих. На основу презентираних вредности интервала и коефицијента варијације може се закључити да је у већини случајева највећа варијабилност посматраних обележја код Јужно-бачког округа, који садржи највећи број општина (12).

Дистрибуција фреквенција стопа наталитета општина у Војводини статистички значајно не одступа од нормалне расподеле (Графикон 1). Вредности стопа наталитета су прилично уједначене по појединим окрузи-

ма (Табела 1), што потврђује и вредност Крускал Валисовог теста H(6,54) = 9,55, p = 0,1451. Највећа просечна и медијална стопа наталитета су у 2002. години биле у Јужно-бачком округу (Графикон 2).

Графикон 1. – Дистрибуција фреквенција стопе наталитета

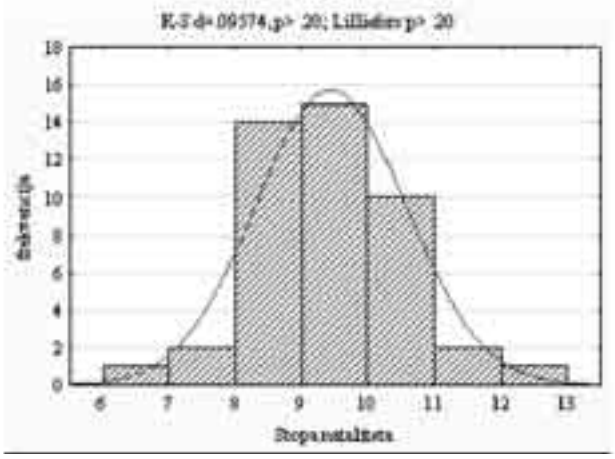

Графикон 2. – Box-whisker дијаграм стопа наталитета

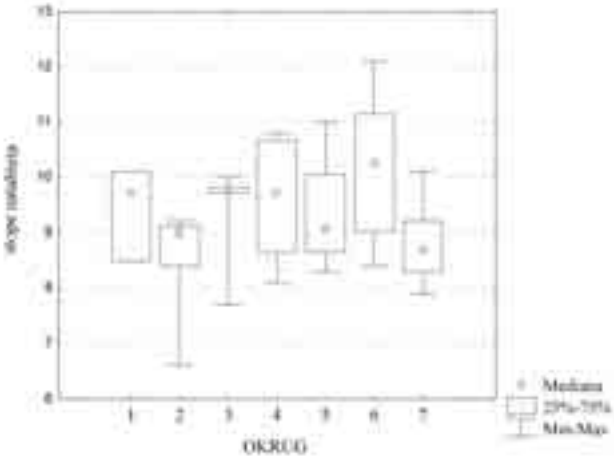

Дистрибуција стопа морталитета општина Војводине статистички значајно не одступа од нормалне расподеле (Графикон 3), али се уочавају веће разлике просечних вредности и варијабилитета стопа у појединим окрузима (Табела 1).

Вредност Крускал Валисовог теста у овом случају је статистички високо сигнификантна H(6,54) = 20,81, p = 0,002. Највеће вредности просечног и медијалног морталитета су у Северно-банатском округу.

Графикон 3. – Дистрибуција фреквенција стопа морталитета

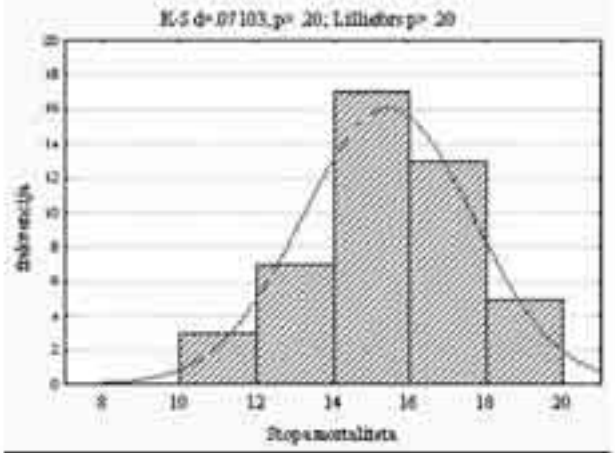

Графикон 4. – Box-whisker дијаграм стопа морталитета

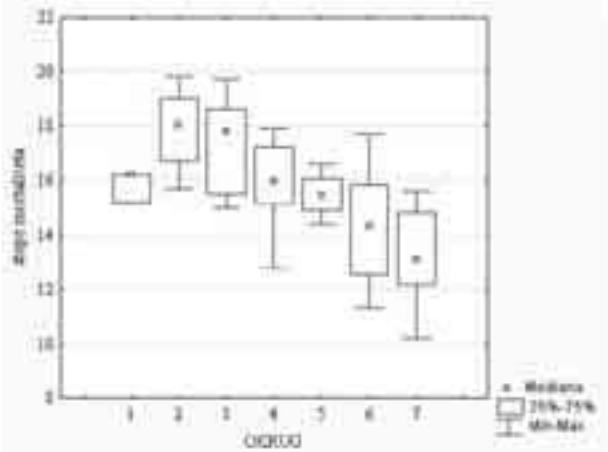

Линеарна међузависност стопа наталитета и морталитета је статистички значајна (r = –0,3163, p = 0,036) и приказана је на Графикону 5, као и елипса која представља 95% дводимензионални интервал поверења. Природни прираштај Новог Сада (34) је нула, док све остале тачке припадају области (Y > X) где је морталитет већи од наталитета, тј. природни прираштај негативан.

Графикон 5. – Линеарна међузависност стопа наталитета и морталитета

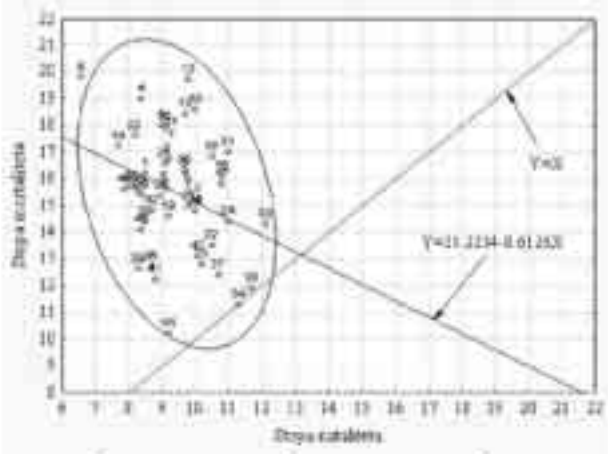

Вредности природног прираштаја блиске 0 су и код општина Беочин –0.2 (30), и Стара Пазова –1.0 (44). Екстремно мали природни прираштај у односу на остале вредности има Нова Црња –13.2 (6). Посматрано по окрузима (Табела 1, Графикон 6) најмања аритметичка средина и медијална вредност природног прираштаја је у Средње банатском округу. Хетерогеност природног прираштаја по окрузима потврђује статистички значајна вредност Крускал Валисовог теста H(6,54) = 16,31, p = 0,0122.

Графикон 6. – Box-whisker дијаграм стопа природног прираштаја

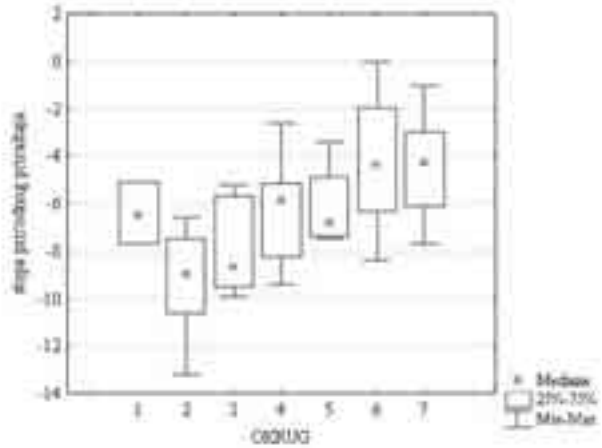

Дистрибуција фреквенција народног дохотка по становнику општина у Војводини је изразито позитивно асиметрична и има лог-нормалну расподелу (Графикон 7).

Графикон 7. – Дистрибуција фреквенција народног дохотка по становнику

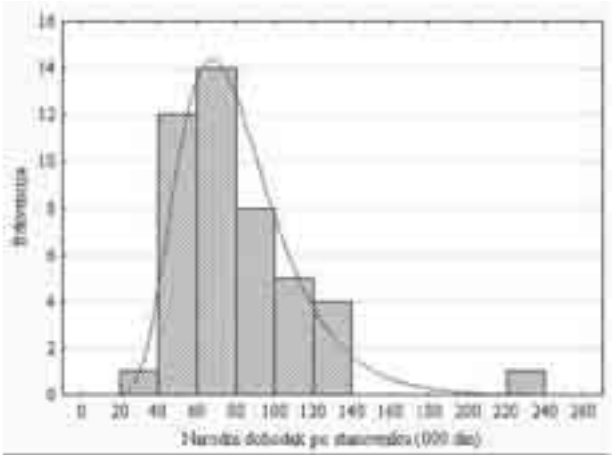

Графикон 8. – Box-whisker дијаграм народног дохотка по становнику

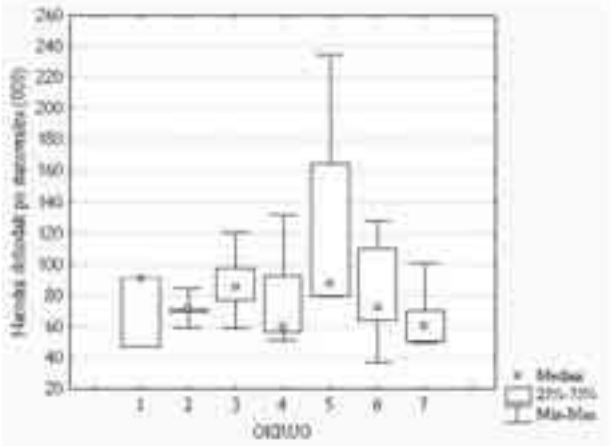

Због изразите позитивне асиметричности овог обележја по окрузима (Графикон 8), медијана је релевантан показатељ средње вредности. Највеће вредности медијалног народног дохотка по становнику у 2002. години имали су Северно-бачки и Западно-бачки окрузи. Међутим, на основу вредности Крускал Валисовог теста H(6,54) = 7,48, p = 0,2791 може се закључити да разлика медијалних вредности појединих округа није статистички значајна.

У циљу квантификовања утицаја народног дохотка по становнику (X_1) као економске променљиве, учешћа активног становништва (X_2), запослених (X_3) и пољопривредног становништва у укупном становништву (X_4) као социјално демографких променљивих и стопе нупцијалитета (X_5) и просечне старости (X_6), као демографских променљивих на стопе наталитета (Y_1), стопе морталитета (Y_2) и стопе природног прираштаја (Y_3)

применом stepwise регресије дошло се до статистички високо значајних модела:

$$Y_1 = 20.81528 + 0.59492\ X_5 - 0.38605\ X_6 + 0.04917\ X_3, \quad F = 23.01^{**} \quad R^2 = 0.6274$$
$$(3.88^{**}) \quad (-3.11^{**}) \quad (2.07^{*})$$

$$Y_2 = 34.6018 + 1.2022\ X_6 + 0.1286\ X_4, \quad F = 39.41^{**} \quad R^2 = 0.6358$$
$$(5.19^{**}) \quad (3.71^{**})$$

$$Y_3 = 79.4417 - 2.1977\ X_6 + 0.1266\ X_3, \quad F = 58\ 49^{**} \quad R^2 = 0.7232$$
$$(5.19^{**}) \quad (3.71^{**})$$

Табела 1. – Аритметичке средине, интервали варијације и коефицијенти варијације посматраних променљивих

Окрузи	Број становника			Народни доходак (000 дин.по станов.)			Број запослених		
	X	I	V(%)	X	I	V(%)	X	I	V(%)
Северно-бачки	66713	134907	107,7	77	44,8	33,8	16940	38444	121,2
Средње-банатски	41691	119346	121,8	71	25,0	12,7	9524	32113	144,4
Северно-банатски	27647	54027	73,0	87	61,9	24,1	6510	15351	86,5
Јужно-банатски	39242	116146	97,2	75	81,1	44,0	8938	32991	123,2
Западно-бачки	53503	64450	56,0	122	156,0	61,5	12457	17839	66,5
Јужно-бачки	49472	290455	162,0	83	90,0	36,1	13624	99354	202,4
Сремски	47986	73573	54,0	65	51,8	26,2	10226	21479	72,1
Војводииа	45155	290455	112,9	81	198	42,0	10976	99354	149,6

Окрузи	Стопа природног прираштаја (‰)			Стопа наталитета (‰)			Стопа морталитета (‰)		
	X	I	V(%)	X	I	V(%)	X	I	V(%)
Северно-бачки	–6	–2,7	16,7	9	1,5	11,1	16	0,8	6,3
Средње-банатски	–9	–6,2	33,3	8	2,4	12,5	18	4,3	11,1
Северно-банатски	–8	–4,9	25,0	9	2,3	11,1	17	5,0	11,8
Јужно-банатски	–6	–6,4	33,3	10	2,9	10,0	16	5,2	12,5
Западно-бачки	–6	–5,0	33,3	9	3,0	11,1	15	3,0	6,7
Јужно-бачки	–4	–8,4	75,0	10	3,6	10,0	14	6,7	14,3
Сремски	–4	–6,7	50,0	9	2,1	11,1	13	5,8	15,4
Војводииа	–6	–13,2	50,0	9	5,4	11,1	15	9,8	13,3

Окрузи	Закључени бракови			Активно становништво			Пољопривредно становништво		
	X	I	V(%)	X	I	V(%)	X	I	V(%)
Северно-бачки	384	803	113,3	29980	62595	115,6	6825	10122	74,3
Средње-банатски	223	714	135,4	19048	54456	123,5	5351	8027	60,8
Северно-банатски	146	301	76,0	12294	24156	74,0	4057	3538	33,8
Јужно-банатски	210	638	100,0	17813	53870	100,1	5063	4691	35,8
Западно-бачки	271	330	57,9	23236	27798	55,9	5310	8374	76,4
Јужно-бачки	299	1809	168,6	22402	135314	167,2	3306	6312	61,6
Сремски	241	451	62,2	21561	34150	55,0	6023	9528	50,2
Војводииа	248	1827	125,8	20314	135314	116,6	4781	11869	57,5

Окрузи	Учешће пољо. у укуп. становништву (%)			Просечна старост становника					
	X	I	V(%)	X	I	V(%)			
Северно-бачки	13	8,9	30,8	40	1,7	2,5			
Средње-банатски	19	17,7	36,8	41	2,3	2,4			
Северно-банатски	18	15,4	33,3	41	2,1	2,4			
Јужно-банатски	18	23	38,9	40	2,7	2,5			
Западно-бачки	9	5	22,2	41	2,0	2,4			
Јужно-бачки	11	16,1	54,5	39	1,9	2,6			
Сремски	14	16,1	42,9	40	2,4	2,5			
Војводииа	15	26,1	46,7	40	3,9	2,5			

Стопе наталитета су у највећој мери детерминисане стопом нупцијалитета, просечном старошћу становништва и учешћем запослених. На стопе морталитета у највећој мери утичу просечна старост и учешће пољопривредног становништва.

Релевантне променљиве за објашњавање природног прираштаја су просечна старост и учешће запослених.

ЗАКЉУЧАК

Применом статистичких метода у раду је извршена анализа демографских промењивих стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја и констатовано је да између појединих округа у Војводини постоји статистички значајна разлика у стопама природног прираштаја, високо значајна у стопама морталитета док се стопе наталитета статистички значајно не разликују.

На вредности све три променљиве статистички високо значајно утиче просечна старост док утицај народног дохотка по становнику није статистички значајан.

ЛИТЕРАТУРА

Општине у Србији 2003. (2004): Републички завод за статистику, Београд

Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. (2004): Становништво, Пољопривредно становништво, Подаци по насељима, Београд

Чобановић, К., Николић-Ђорић, Е. (1995): *Stepwise регресија и њена примена*, Привредна изградња, број 1-2, 61-70, Нови Сад

Čobanović, K., Nikolić-Đori,ć E. (2002): Relation Between Gross Domestic Product in Agriculture and Some Demographic Indicators, 8th International Scientific Conference – Quantitative Methods in Economy and Business – Methodology and Practice in the New Millenium, Proceedings , Bratislava, September 18th-20th Slovak Republic, 411-414. (R54:1)

Wertheimer-Balević, Alisa (1973): *Demografija, stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb

RELATION OF SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC INDICATORS OF THE DEVELOPMENT OF POPULATION IN VOJVODINA

by

Emilija Nikolić-Đorić, Katarina Čobanović, Beba Mutavdžić

Summary

The analysis of influence of social-economic factors is important in the analysis of demographic development of population in Vojvodina Province. The development of each society is significantly implied with interaction of demographic and social-economic factors.

In the paper the relevant indicators of demographic development of population in Vojvodina are explored. The combined data from population census and yearly published data related to communes and districts of Vojvodina were used. The estimated empirical regression models based on chosen variables, ought to illustrate the reached level of demographic development in Vojvodina Province. The relations of the following variables are analyzed: the total number of inhabitants, the number of active persons, the number of agriculturists per 100 population, the rate of employment, national income, rates of natural increase, birth and mortality etc.

The authors expect that the obtained results will contribute to explain the questions concerned with the development of Vojvodina. Province.

УДК 314.186(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Мирјана Девецић
Географски факултет
Студентски трг 3, 11000 Београд

ПРОМЕНЕ У РЕПРОДУКЦИЈИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У другој половини 20. века у Војводини су се десиле велике промене у репродукцији становништва. Крај века обележило је разарање друштва. Велики прилив избеглица у том периоду и неповољан друштвени и економски амбијент за доношење одлука о рађању су отварали питања како се то одразило на плодност становништва и да ли су се трендови наставили. У раду се кроз неколико показатеља плодности у педесетогодишњем периоду, са посебним акцентом на деведесете и почетак новог века, осветљавају основне тенденције и интензитет промена. Представљене су промене у броју живорођених, специфичним стопама фертилитета, просечном броју деце по жени, генерацијском фертилитету, старост при рађању првог детета и учесталост развода.
КЉУЧНЕ РЕЧИ: фертилитет, репродукција, Војводина

УВОД

Репродукција становништва у Војводини је дугогодишња, вечито актуелна, тема. Опадајући тренд стопа фертилитета, ниска плодност и недовољно обнављање становништва су постале општепознате карактеристике демографског развитка Покрајине. Деведесетих година остварен је велики миграциони прилив, који је на кратко отворио питање како ће се то одразити на плодност становништва. Ефекти који су били очигледни и представљали заокрет у дотадашњим трендовима, односили су се на заустављање депопулационих процеса. Тако је досељавање избеглог становништва са простора бивше Југославије редуковало број општина у којима број становника опада, са 34 на 23. С обзиром на присилни карактер миграција, досељено становништво није имало селективну старосну структуру, карактеристичну за економске мигранте. Стога није било логично очекивати да ће доћи до значајнијих промена у репродукцији, иако су компа-

ративне анализе из претходних пописа указивале на више репродуктивне норме становништва из емиграционих простора, него из Војводине. Почетак новог века уједно је био почетак смиривања друштвене кризе, наговештај политичких заокрета. Тако су се поред свих фактора демографског развитка које са собом носе транзициони процеси, у овом периоду јавили и нестандардни, екстерни фактори развитка. Како су се они одразили на дугорочне трендове плодности? Да ли је било компензационог периода и да ли је постојала „инфузија“ миграционог порекла и када је у питању фертилитет?

Овом приликом ће се кроз праћење неколико показатеља фертилитета у послератном периоду осветлити промене репродуктивног понашања становништва Војводине, с посебном намером да се, колико је могуће, евидентирају последице кризних деведесетих година. Осим тога, резултати новог пописа омогућавају и кохортну анализу фертилитета на основу које се може сагледати да ли су се флуктуације фертилитета уочене трансверзалним поступком осликале на генерацијски фертилитет.

ПРОМЕНЕ У ФЕРТИЛИТЕТУ

Број живорођених у Војводини у дугој половини 20. века опао је за више од пола. Године 1999. било је 18686 живорођења, што представља апсолутни минимум у посматраном периоду, док је средином века 1950., у време компензационог периода и јаке имиграције, тај број износио 42885. већ почетком шездесетих он опада испод 30 хиљада и наставља силазном путањом. Чак ни улазак бројнијих послератних генерација није се битније одразио на број живорођења у Војводини током седамдесетих година, као што је то био случај у Централној Србији. Просечан број живорођених у периоду 1971–81. био је 28134, што је незнатно мање него у претходном десетогодишту (28250). Стопа наталитета 1956. године опада на ниво испод 20 промила, а 1999. је забележила најнижу вредност од 9.1 живорођених на 1000 становника. То се може тумачити наставком започетих трендова, али свакако и кулминацијом демографских „реакција“ на кумулиране животне недаће у кризним деведесетим годинама.

Табела 1. – Број живорођених у Војводини у послератном периоду, одабране године

	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.	1993.	1996.	1999.	2001.	2003.
број	42885	32806	25380	28681	22900	22018	21624	18686	20145	20381

Извор: Демографска статистика, СЗС

Са политичким заокретом и наговештајем повољнијих времена за репродукцију почетком новог века број живорођених се повећава и 2003 достиже 20381, односно 10.1 промила. Овај број живорођених, међутим, још увек је мањи од броја из 1997. године, па се не може говорити о ревита-

лизацији рађања карактеристичној за компензационе периоде. Да ли се ради о почетку новог узлазног тренда или о краткорочном повећању потврдиће предстојећа витална статистика. Реалније су процене које нису оптимистичке с обзиром на старосни састав становништва, репродуктивне норме и још увек присутну економску нестабилност.

У послератном периоду значајно се мења и паритет живорођене деце. У модерном репродуктивном режиму удео прворођене деце у укупном броју рођења расте. На уласку у нови век он износи више од пола, односно 51.36% у 2000. години, док је 50 година раније чинио 38.75%.

СТАРОСНИ МОДЕЛ ФЕРТИЛИТЕТА

Постојан облик криве фертилитета условљен биолошким факторима, у целокупном послератном периоду показивао је концентрацију рађања у годинама између 20 и 24. Све до деведесетих година највеће вредности фертилитета су бележене у тој старосној групи, а затим у групи од 25 до 29 година. Њихов међусобни однос је био прилично стабилан. Средином деведесетих година ова пропорционалност се мења на рачун смањивања специфичних стопа млађе, а повећања специфичних стопа старије старосне групе жена. Године 1998. стопа фертилитета жена старих 20–24 године први пут достиже вредност испод 100 и те године се изједначава са стопама наредне старосне групе, да би јој од 1999. године до данас уступила примат. Почетком 21. века смањивање фертилитета жена у најоптималнијем узрасту за рађање дешава се и на рачун повећања фертилитета жена старости од 30 до 34 године. (Графикон 1) Ове промене не могу се објаснити само у контексту теорије друге демографске транзиције, с обзиром да постранзициона фаза у Војводини већ дуго траје и да је продужено образовање жена и касније склапање брака већ постало културни стандард. Стога је логичан закључак да су промене у старосном моделу фертилитета инициране кризним годинама, тзв. разарањем друштва. Основна последица на пољу репродукције је смањивање броја рађања и одлагање рађања.

Одлагање рађања је још уочљивије ако се посматра тренд специфичних стопа фертилитета петогодишњих старосних група од 20–24, 25–29, 30–34 и 35–39. година. (Графикон 2) Стопе фертилитета најмлађе групе од средине осамдесетих непрестано опадају, а најбрже током друге половине деведесетих. Релативно стабилне стопе фертилитета жена од 25 до 29 година, у периоду највеће кризе такође бележе пад, док узлазни тренд плодности остварују жене од 30–34 године. Односи који се уочавају 2000-их у партиципацији жена различитих старости у рађању, нису до сада били присутни у Војводини. Уочена промена може бити краткотрајна али се може радити о наговештају дугорочнијег тренда. Искуства из иностранства говоре да је одлагање рађања за касније године један од патерна фертилитета у развијеним земљама, и да за собом може повући друге промене у

фертилитету, које се исказују на глобалном нивоу. Тако, према теорији коју је развио 1997. године Бонгартс, одлагање рађања у једном тренутку (када одлагање достигне своју завршну тачку) доводи до пораста фертилитета. Такве промене уочене су у Скандинавским земљама, у којима је тим механизмом обезбеђено просто обнављање генерација. Да ли се промене и будуће кретање стопа фертилитета може ставити у овај теоријски контекст за сада није могуће прецизирати.

Графикон 1. – Специфичне стопе фертилитета у Војводини

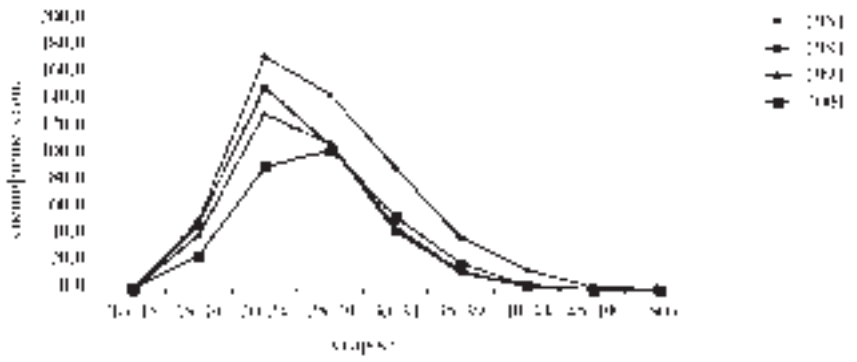

Графикон 2. – Специфичне стопе фертилитета за старосне групе 20–24, 25–29, 30–34, 35–39, Војводина, 1950–2003.

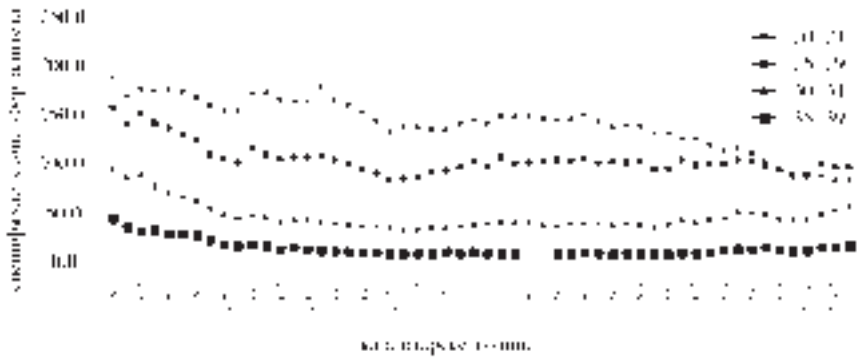

ЗАМЕНА ГЕНЕРАЦИЈА

Просечан број деце по жени, или стопа укупног фертилитета, веома је индикативан показатељ плодности и репродуктивног понашања. Од 1950. године до 2003. стопа је опала са 2.91 на 1.50. Најнижа вредност је

забележена 1999. године када су жене у Војводини у просеку рађале 1.379 дете. Теоријска вредност стопе потребне за обнављање генерација је 2.1. Вредност испод тог нивоа не обезбеђује замену генерација. Ова вредност је реална за земље ниског морталитета, и изведена је на основу стопе маскулинитета живорођених од 105 која се у светској литератури сматра природном полном неравнотежом. Међутим, уважавањем морталитетних карактеристика и полног састава живорођених, могуће је израчунати реалне вредности стопе потребне за обнављање генерација за конкретно подручје. На основу њих, замена генерација у Војводини је престала још 1956. када је просечан број деце по жени био 2.3, а не 1962. када је вредност пала испод теоријске границе од 2.1. Током деведесетих, разлика између остварене и потребне стопе укупног фертилитета је расла и 1999. износила чак 0.75.

Крај деведесетих је, према већини показатеља фертилитета, био особито критичан. Просечан број деце по жени је пао испод 1.5, а тај ниво је поново достигнут тек 2003. године. (Графикон 3). Овакво повећање вредности стопе почетком новог века сигурно не може бити репрезент компензационог периода, насталог после ратних и кризних година. Забележено повећање тек значи повратак на стање из прве половине деведесетих, а не радикалан заокрет у плодности.

Најбољи показатељ замене генерација (када је у питању трансверзална анализа) је нето стопа репродукције. Континуирани пад испод нивоа замене генерације у Војводини је присутан од 1956. године. Дакле, већ пола века у Војводини није обезбеђено обнављање становништва. Бруто и нето стопе репродукције су прилично усаглашене, током деведесетих се готово подударају што указује да морталитет има све мање дејство на репродукцију. (Графикон 4). Критичне 1999. године вредност НСР је била 35% мање од потребне, а по последњем податку 28%.

Изабрани аналитички показатељи говоре да се прилив избеглог становништва није одразио на промене у фертилитету и репродукцији. Најниже вредности посматраних стопа управо су остварене у годинама након најмасовнијег имигрирања.

Пописни резултати омогућавају сагледавање кохортног фертилитета. До сада обрађени подаци последњег пописа пружају увид у кумулативни фертилитет жена које још нису изашле из репродуктивног периода. Но, с обзиром да се репродукција углавном реализује до 40. године, последње две старосне кохорте могу презентовати завршни фертилитет.

Како су модеран репродуктиван режим и скраћивање репродуктивног периода код жена наступили у послератном периоду, логично је да фертилитет жена које су стасавале за брак и рађање након Другог светског рата показује ниже вредности од старијих генерација. Пописи из 1981, 1991. и 2002. године за старосне групе 40–44 и 45–49 година не само да показују ниже, већ и уједначене вредности. (Табела 1). Када су у питању кохорте од 15 до 35 година ова констатација не стоји већ се и лонгитудиналном анализом може потврдити смањени фертилитет током деведесетих. С об-

зиром да ће жене из тих старосних група још учествовати у репродукцији, ниже вредности стопа кумулативног фертилитета 2002. године могу се тумачити као последица одложеног рађања, али такође могу бити индикатор смањеног завршног фертилитета.

Табела 2. – Стопе кумулативног фертилитета у Војводини, послератни пописи

	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
15–19	0,07	0,09	0,08	0,07	0,08	0,04
20–24	0,73	0,68	0,66	0,63	0,60	0,33
25–29	1,52	1,42	1,35	1,29	1,26	0,95
30–34	2,16	1,94	1,67	1,62	1,67	1,49
35–39	2,66	2,24	1,90	1,75	1,80	1,75
40–44	2,96	2,57	2,13	1,79	1,82	1,83
45–49	3,29	2,84	2,30	1,88	1,82	1,83

Извор: Рашевић (1995)

ПРОСЕЧНА СТАРОСТ КОД ПРВОРОЂЕЊА

Промене у специфичним стопама фертилитета, повећање просечног броја деце по жени и нето стопе репродукције у првих неколико година 21. века, недвосмислено указују на одлагање рађања за касније године и „боља времена“. Потврда се може добити и анализом просечне старости мајке приликом рађања првог детета. Тренд овог показатеља репродуктивног понашања је узлазни. Просечна старост при прворођењу је порасла у полувековном периоду, од 1950. до 2001. за 2 године, и то са 22.8 на 25.0. Али, док је повећање од једне године остварено у четрдесетогодишњем интервалу до 1990, као резултат транзиционих процеса, повећање друге године остварено је за само 10 година, током деведесетих. Овај показатељ наставио је раст почетком новог века.

Искуства из развијених земаља, у којима је присутан репродуктивни модел типичан за другу демографску транзицију, говоре да је период кризе у нашој земљи био само акцелератор процеса који би се иначе догодили. Стога не треба очекивати битније реверзибилне процесе у будућности.

Графикон 3. – Остварене стопе укупног фертилитета и стопе потребне за замену генерација, Војводина 1950–2003.

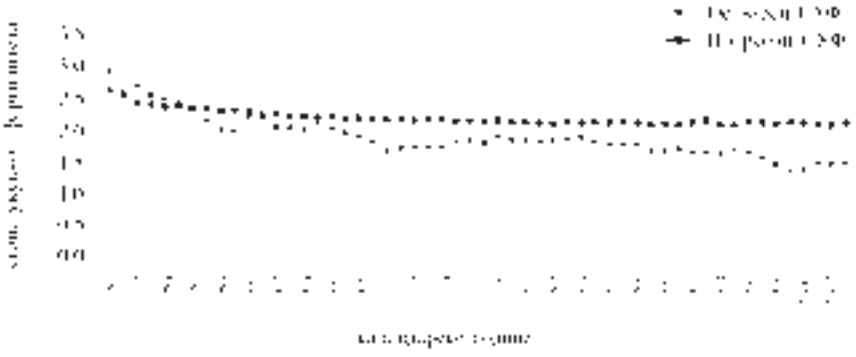

Графикон 4. – Бруто и нето стопе репродукције у Војводини, 1950–2003.

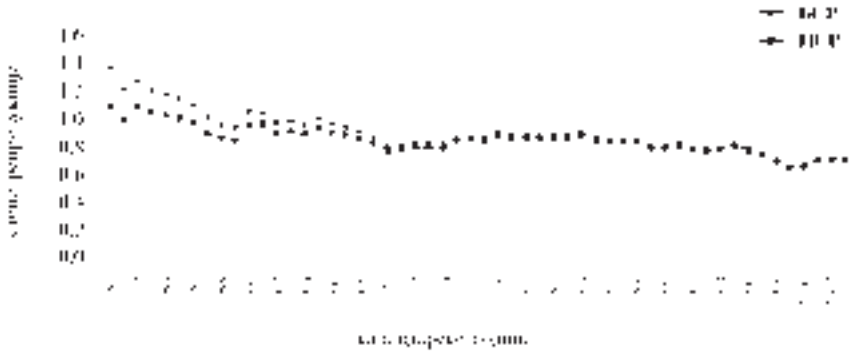

Графикон 5. – Старост при рођењу првог детета

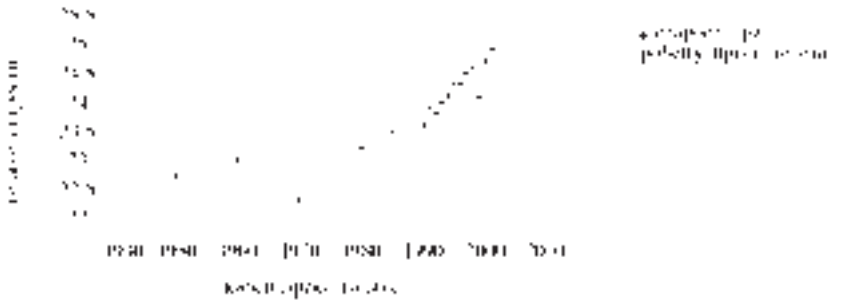

СТАБИЛНОСТ БРАКОВА

Упркос све присутнијим облицима ванбрачних заједница, брак на нашим просторима још увек представља доминантан оквир репродукције. Стога је и његова стабилност важан показатељ. Разводи утичу на прекидање протогенезичких и интергенезичких интервала, који су све значајнији у анализи плодности, особито фертилитета по паритету. Кретање опште стопе диворцијалитета у Војводини у другој половини 20. века варира у распону од 0.9 колико је износила у 1999. до максималних 1.9. Ова максимална вредност је забележена у неколико година од средине шездесетих до средине осамдесетих. У односу на остале макроцелине, у Војводини су разводи најучесталији. Деведесете године доносе промене. Број развода опада. Њихов број је од 1960. увек био већи од 3000, у појединим годинама скоро 4000 (1985. нпр. 3970), да би 1990. био остварен пад на 2661 а наредних година испод 2000. Најмањи број разведених бракова у Војводини забележен је 1992. и 1993. (1721 и 1678), годинама најтеже економске кризе и енормне инфлације. Стога је врло дискутабилно да ли је ово смањење последица ревитализације брака и враћања традиционалним вредностима на каква објашњења се може наићи у демографској литератури. Уз уважавање става да у периоду урушавања осталих вредности брак у свести појединаца представља институцију коју је вредно очувати и нешто на шта могу да утичу, мора се изразити и сумња да је ретрадиционализација само привремена и фиктивна. Реалнији пут тумачења силазног тренда броја развода везује се за друштвену кризу и немогућности да се економски преживи после развода, због чега су и разводи одлагани за времена када ће бити мање разорни за разведена лица. Повећан број разведених бракова у 2000. (2160), 2001. (2269) и 2002. (2533) иде у прилог овој тези.

Очигледно је да „сретнија времена“ не постоје само за склапање брака и рађање, већ и за разводе, а да је одлагање свих одлука везаних за репродукцију главни механизам репродуктивног понашања у последњој декади 20 века.

ЛИТЕРАТУРА

Р а ш е в и ћ, М. (1995): *Фертилитет женског становништва*, у *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991*, ЦДИИДН, Београд

Р а ш е в и ћ, М. (2004): *Fertility Trends in Serbia during the 1990's*, Становништво бр. 1–4. 2004, ЦДИИДН, Београд

П е н е в, Г., Д е в е ц и ћ М., В о ј к о в и ћ, Г. (2005): *Виталне компоненте кретања становништва*, рукопис (у штампи)

СЗС, Демографска статистика, одговарајуће године

ЦДИИДН, документациони статистички материјал

CHANGES IN REPRODUCTION OF VOJVODINA POPULATION

by

Mirjana Devedžić

Summary

Important changes in the reproduction of Vojvodina population happened in the second half of XX century. In the end of the century, the society was ruined. A large inflow of refugees in that period, as well as a social and economic situation inappropriate for making birthgiving decisions, raised the questions like how such conditions have influenced the fertility in the population, and whether the trends have continued. This paper analyzes several fertility indicators in Vojvodina over the last five decades, focusing especially on the 1990s and early 2000s, in order to explain the major tendencies and the intensity of changes. It shows changes in the number of live births, specific fertility rates, total fertility rates, cohort fertility, woman's age at first birth, and divorce frequency.

УДК 314.335.23(497.11)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Миодраг Тодоровић, Олица Радовановић
Завод за заштиту здравља „Тимок“
Сремска бр. 13, 19000 Зајечар

АБОРТУС – ЗНАЧАЈАН ПРОБЛЕМ ЈАВНОГ ЗДРАВЉА И ДЕТЕРМИНАНТА БИОЛОШКЕ РЕПРОДУКЦИЈЕ

САЖЕТАК: Намерни абортус представља значајан социјално-медицински, економски и демографски проблем. Није то само проблем јавног здравља (побољевање, инвалидност, стерилитет) и друштвене економије (губитак дохотка и накнада уместо плата услед апсентизма, повећани трошкови у сектору здравствене делатности услед лечења непосредних, раних и касних компликација и стерилитета), већ представља значајан демографски проблем, јер више него преполовљује „нереализовану плодност“ и доводи до губитка садашњег и потенцијалног потомства. Према пријавама прекида трудноће за 2004. годину, у здравственим установама Тимочке Крајине обављен је забрињавајуће велики број абортуса у односу на број живорођене деце (1241:1931) односно на 150 живорођења било је 100 намерних абортуса. Највећи број абортуса обављен је код жена из добне групе 30–34 године а од општина се осетно истиче Зајечар са више од 1/3 од укупног броја обављених абортуса. Све жене које су абортирале у 2004. години имале су за собом, у просеку, 2,55 абортуса и 1,6 живорођења. То нам указује на законитост, која већ дуго влада, да је број абортуса бар 1,5 пута већи од броја живорођене деце. Како се тиче здравља и репродуктивне способности жена, централни проблем је превенција односно заштита од нежељене трудноће. Велики број обављених абортуса, низак постотак учешћа прегледа за избор контрацепције у укупним гинеколошким прегледима од 5,3% и слаба посећеност саветовалишта за контрацепцију од само 6,6% жена генеративног периода, указује на недовољне активности у области заштите здравља жена у делу који се односи на репродуктивно здравље и планирање породице.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: намерни абортус, репродуктивно здравље, превенција.

УВОД

Абортус долази од латинске речи *aboriri* која изворно значи пропасти, нестати. Може бити спонтани (из медицинских разлога) и намерни (артифициални, насилни, вештачки, криминални). Овај потоњи представља

груби вид човекове интервенције на пољу регулисања плодности, цивилизацијски и морално најмање прихватљив (Р а ш е в и ћ, 1993). Намерни абортус (abortus artificialis) је доминантни метод контроле рађања, одавно познат и прихваћен код становништва Тимочке Крајине. Услед пријављивања мањег броја од стварног, подвођења под другом дијагнозом (нарочито код младих девојака) праве размере насилног прекида трудноће је врло тешко утврдити а приказане бројке могу бити само веће. Код ове, одавно одомаћене појаве контроле рађања која се јавља у епидемичној форми, централни проблем је превенција, односно заштита од нежељене, непланиране трудноће. Данас намерни абортус, због комплексности, масовности и мултикаузалности, није само проблем јединки или пара већ читаве друштвене заједнице. Праве узроке ове епидемије је тешко утврдити али се они могу повезати са: тешким материјалним положајем великог броја становника, немогућношћу запошљавања, нерешеним стамбеним питањем, раставом брака, раздвојеношћу партнера на једној и ниским нивоом опште и здравствене културе (из области репродуктивног здравља и планирања породице) и недовољне активности здравствених, просветних и др. институција на промоцији здравља (општег и репродуктивног), хуманијих односа међу половима и вођења здравог начина живота.

МАТЕРИЈАЛ

У раду је коришћена следећа статистичка грађа Завода за заштиту здравља из Зајечара: Пријаве прекида трудноће (обр. бр. 3–21–64), Пријаве порођаја (обр. бр. 3–2–63), Извештај службе за здравствену заштиту жена (обр. бр. 3–2–63).

РЕЗУЛТАТИ

У здравственим центрима Тимочке Крајине (Бор, Зајечар, Кладово, Књажевац, Мајданпек и Неготин) током 2004. године обављен је забрињавајуће велики број абортуса у односу на број живорођене деце (Табела 4). Дистрибуција броја абортуса према месту настанка (здравствени центри) и добним групама жена (Табела 1) указује на различитост висине броја абортуса по коме се, као и ранијих периода, експонира Здравствени центар Зајечар (706 побачаја, највише из добне групе жена од 30–34 године – 163) у односу на друге здравствене центре подручја.

У структури укупних побачаја, превладава број намерних побачаја 81,2% (Табела 2). Велики број спонтаних побачаја (243) регистрован је у Здравственом центру у Зајечару који износи 84,4% укупних спонтаних побачаја регистрованих у свим здравственим центрима подручја. Здравствени центри у Мајданпеку и Неготину нису приказали број спонтаних побачаја. Сви презентирани побачаји (Табела 1) долазе од удатих жена осим у оп-

штини Зајечар (три неудате жене из добне групе 25–29 година, први пут су абортирале), а то је и разлог што се жене, по обележју (удате – неудате), не разврставају.

Претходне абортусе није имало 497 жена тј. 32,5% од укупног броја жена које су абортирале у здравственим центрима подручја. Један претходни абортус имало је 410 жена односно 26,8%. Два претходна абортуса имало је 325 жена, односно 21,3%. Три претходна абортуса имало је 149 жена, односно 9,7%. Четири претходна абортуса имало је 59 жена, односно 3,9%. Пет и више претходних абортуса имало је 89 жена (5,8%). У здравственим центрима Мајданпек, Зајечар и Кладово било је жена и са 12 претходних абортуса.

Од 1.529 жена, које су у 2004. години абортирале у здравственим центрима Тимочке крајине, 193 односно 12,6% нису никад рађале. Са једним живорођеним дететом било је 455 жена (29,8%), са два, 721 жена (47,1%), са три живорођена детета било је 127 (8,3%), са четири 28 жена (1,8%) а са пет и више деце било је пет жена (0,3%). Ако упоредимо просечан број абортуса (претходних и садашњег) по жени са бројем живорођене деце истих (Табела 3), уочава се велика диспропорција. Наиме, све третиране жене имале су, у просеку, 2,55 побачаја и 1,6 живорођења. То нам указује на појаву, која је већ дуго присутна, да је број побачаја најмање један и по пута већи од броја живорођене деце. У општини Мајданпек број побачаја је два пута већи од броја живорођене деце по жени. Младе жене (15–19 година) и старије жене (40–45 и 45–49 година) у односу на жене из осталих добних група имају, у просеку, већи број побачаја од броја живорођених.

Компарирајући број побачаја са бројем порођаја у 2004. години (Табела 4) уочено је да је број порођаја већи од броја побачаја (1,5:1) што је обрнута ситуација од оне у којој се сагледава досадашње стање броја побачаја и броја живорођених. Те разлике произлазе из већег броја абортуса од броја живорођених у ранијим годинама –деценијама, повећања броја приватних гинеколошких и других ординација у којима се врше побачаји а не пријављују се здравственој статистици, услед злоупотреба, односно пропуста у евидентирању и пријављивању побачаја у државним здравственим установама (нарочито код младих девојака код којих се побачаји, неретко, уводе под неком другом хируршком интервенцијом или се уопште не евидентирају), услед великог броја младих жена на раду и боравку у иностранству и немогућности увида у број и врсту абортуса (нарочито је то карактеристично за општину Кладово и Неготин).

Централни проблем код намерних абортуса је заштита од нежељене трудноће. Од укупног броја жена генеративног периода (54.806) у општинама – седиштима третираних здравствених центара, њих 3.646 тј. (6,6%) посетило је саветовалиште ради избора контрацептивног средства. Од укупно 3.646 прописаних контрацептивних средстава 2.664 (73%) се односи на орална, 880 (24,1%) на интраутерина и 102 (2,8%) на друга локална контрацептивна средства (Табела 5).

Низак постотак учешћа прегледа за избор контрацепције у укупним гинеколошким прегледима (куративним и превентивним), (Табела 6) од 5,3% (Бор 11,3%, Кладово само 1,8%), такође указује на изостанак програмске активности и систематског деловања у области заштите здравља жена у делу који се односи на рад саветовалишта за планирање породице.

ДИСКУСИЈА

Абортус представља јединствени социјални и медицински феномен. Једина је хируршка интервенција која разара и одбацује здраво ткиво. Услед великих размера гинеколошких побола (и поред велике оперативне рутине, стручног нивоа и техничке могућности) тиче се здравственог стања жена (телесног и психичког) које абортус траумом може нарушити у већој или мањој мери. Крварења, упале (акутне и хроничне) које доводе до поремећаја менструалног циклуса, болова, изазивања компликација у трудноћи, изазивања превременог порода, спонтаног побачаја, довођења до неплодности – стерилитета, најчешће су последице (непосредних, раних и касних компликација) које абортус оставља за собом. Психички ефекти су такође значајни јер се реакције после абортуса могу испољити у облику разочарења у партнера, могу довести до раставе, несигурности на пољу полног живота, сексуалних неуроза (фригидност, страх од трудноће или неплодности).

Законски прописи код нас дозвољавају абортус јер је то основно право жене да самостално одлучује о рађању, односно „право жене да управља својим телом“ (Законом из 1995. године лимитиране су могућности за обављање абортуса – потпуно су елиминисани „социјални“ разлози). Управо то право довело је до тога да се годишње у Србији обави око 200.000 абортуса и проузрокују многе негативне последице по здравље, репродуктивну способност, развитак становништва, породичну и националну економију.

Намерни прекид трудноће, као најстарији метод планирања породице, одавно је прихваћен и дубоко укорењен код становништва Тимочке Крајине. Читаве генерације деце су уништаване овим болним, по здравље и живот жене, опасним актом. Иако је Законом био забрањен (Закон из 1929) криминални, илегални абортус се масовно вршио. „Лекари, а много више старије жене по селима, уништавали су хиљаде неразвијених, тек зачетих људских бића, више него што их је изгинуло у свим ратовима. Многе жене су губиле и своје животе. Једне у покушају да неким средствима саме изазову побачај (вретеном, гњечењем, отровним травама), а друге рукама нечистих и невештих баба. Али тај обичај ништа није могло зауставити – фабрика смрти радила је без застоја.“ (П р в а н о в и ћ, 1962.). „Многа деца, ако абортус не успе, рађају се са разним телесним повредама. Многе жене умиру у најтежим мукама услед сепсе, а многе остају стерилне.“ (Р а в а н и ћ, 1963). „У срезу Зајечар, апроксимативно ценећи, годишње се

обави око 10.000 побачаја што износи три побачаја на један порођај“ (П а в л о в и ћ, 1965.).

Анкетним истраживањима је у седмој деценији прошлог века (В е с и ћ, 1967) дошло се до сазнања да око 60% фертилних испитаница у Тимочкој Крајини је имало криминалне абортусе а код 29% испитаница обављао се код нестручних „баба“. Велики број испитаница (15%) саме су обављале абортус. У исто време у зајечарској болници је констатовано да је повећан број ванматеричних трудноћа услед повећаног броја абортуса. „Од укупног броја абортуса извршених у зајечарској болници у периоду 1962–1968. године, највећи постотак (69%) се односи на жене у доби од 25–35 година а код тих жена је изазвао 76% од укупног броја ванматеричне трудноће“ (П а у н о в и ћ, 1969). Неколико година касније „број абортуса у зајечарској болници, у односу на број порођаја је 1,79:1. Жене које до тада нису абортирале чиниле су 27,9%, са већ једним абортусом је било 25,2%, са предходна два абортуса 24,9%, са три абортуса 10% жена, са четири 6,9%, са пет до десет абортуса 3,6% жена (М и л а в е ц, и сар. 1982). Непосредне компликације након абортуса, према истом аутору, јавиле су се код 2,3% жена (највише крварења код 1,7% жена), ране компликације имало је 3,6% жена, касне компликације 1,5% жена, а стерилитет био је заступљен код 0,5% жена.

Број побачаја на 1.000 жена фертилног периода у Тимочкој Крајини 1983. године био је 101, а три године касније 108 (жене у доби од 20–29 година имале су највећу стопу побачаја од 170 у 1983. односно 164 у 1986. години). Број побачаја на број живорођене деце кретао се од 2,1:1 у 1983. до 2,5:1 у 1986. години. Израчунати економски ефекти абортуса: амбулантне и болничке интервенције, лекови, накнаде боловања, губитак дохотка услед изостанака са посла, оптерећење породичног буџета услед плаћања саме интервенције), вишеструко премашују вредност коришћења контрацепције, нпр. спирале као дуготрајног и најефикаснијег средства заштите (Т о д о р о в и ћ, и сар. 1987). Велики број абортуса на овом подручју може се повезати са недовољним коришћењем савремених метода контрацепције. На узорку од 205 жена старосне доби од 20–39 година, средином последње деценије 20. века (Т о д о р о в и ћ, 2001) констатовано је 2,16 побачаја по жени. На 1.000 завршних трудноћа било је 410 намерних абортуса. Утврђено је да контрацепцију користи 69,9% жена: 20,6% жена користи модерне методе (пилуле, интраутерина средства, дијафрагму, кондом, хемијска средства) и 49,3% жена користи традиционалне методе (coitus interruptus и периодично уздржавање). Може ли се код нас овако неповољан однос између савремених и традиционалних метода контрацепције повезати са дубоком економском и социјалном кризом где нису решена многа витална питања опстанка становништва (дуготрајно школовање, велики број неожењених и неудатих лица, ступање у брак у позним годинама живота, велики број растављених, а све мањи број закључених бракова, криза запослености, становања, брака, улоге и статуса жене у породици и друштву, рад институција од помоћи жени, породици и деци и сл.),

или са недостатком опште, здравствене и сексолошке културе и степеном информисаности о контрацепцији и абортусу односно о могућностима и предностима контрацептивне заштите?

Скоро двоструки број абортуса од броја живорођених указује на озбиљност овог друштвеног проблема и на спорост промена – транзиције абортуса.

Године 1991. број абортуса на 1.000 живорођене деце у Тимочкој Крајини био је 2.247. Готово у исто време (1990) у земљама у окружењу и нама ближим тај број је био: у Бугарској 1.213, Мађарској 719, Румунији 3.153, Русији 1.276, Немачкој 373, Чешкој 758, Пољској 108, Албанији 318.

Средином последње деценије 20. века у Тимочкој Крајини на 1.000 жена старости од 20–39 година било је 94 абортуса. Просечан број абортуса по жени које су абортирале износио је 2,16. (Т о д о р о в и ћ, 2001). У исто време, на 1.000 жена у доби од 15–44 године у земљама са приближно истом економијом био је: Молдавија 43 (1,3 по жени), Румунија 74 (2,2 по жени), Русија 80 (2,3 по жени), Украјина 55 (1,6 по жени), Јерменија 81 (2,6 по жени), Азербејџан 116 (3,2 по жени), Грузија 125, односно 3,7 по жени (Reproduktive, Maternal nd child Health in Eastern Europe and Eurasia, 2003).

ЗАКЉУЧЦИ

1. Врло висок број абортуса указује на висок степен нереализоване плодности, односно на мањи број живорођене деце у односу на биолошке могућности жена и на демографске потребе подручја.

2. Број пријављених абортуса обављених у здравственим центрима Тимочке Крајине је у сталном опадању. Иако се, готово у потпуности, абортуси обављају у здравственим установама, уз стручну помоћ медицинског особља, они још увек носе са собом потенцијални ризик непосредних, раних и касних компликација и стерилитета.

3. Због различитих, а значајних негативних последица: здравствених, економских, демографских, абортус престаје да буде проблем јединки или пара и представља проблем од ширег друштвеног интереса.

4. Продор и примена савремених метода контрацепције и данас наилази на низ препрека: недовољна обавештеност јединки или пара о могућностима модерне заштите од непланиране, нежељене трудноће, одбојност и неповерење према нечему новом – неприродном, недовољни културни ниво (општи, здравствени, сексуални), недостатак институционалног оквира за третирање ове проблематике (саветовалишта за младе, саветовалишта за контрацепцију, саветовалишта за неочекивану трудноћу).

5. Свеукупна друштвена и економска ситуација (сиромаштво и беда већине становништва, висока цена савремених контрацептивних средстава и др.) у великој мери утиче на стварање услова за абортус, уместо за примену савремене контрацепције.

6. Мањкавост програмске активности у школама за рад са децом и омладином на заштити и унапређењу репродуктивног здравља, из области хуманих односа међу половима, планирања породице и недовољна заступљеност програмских садржаја из области репородуктивног здравља, ризичног сексуалног понашања, биолошке репродукције и демографије у медијима за масовно информисање грађана, такође доприносе да се ова појава шири.

7. Приказани број абортуса треба узети са резервом (јер он може бити само већи) услед многих недостатака, пропуста и злоупотреба у систему здравствене статистике (евидентирање, пријављивање и извештавање).

Табела 1. – Број побачаја према добним групама жена остварен у здравственим центрима Тимочке Крајине у 2004. години

Здравствени центар	ДОБНЕ ГРУПЕ							Укупно
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
Бор	22	38	60	84	63	13	1	281
Зајечар	29	133	178	163	144	53	6	706
Кладово	2	14	27	44	35	14	2	138
Књажевац	1	16	29	36	36	13	2	133
Мајданпек	2	11	30	36	39	12	0	130
Неготин	8	19	41	29	33	8	3	141
УКУПНО	64	231	365	392	350	113	14	1529

Табела 2. – Број спонтаних и намерних побачаја остварен у здравственим центрима Тимочке Крајине у 2004.години

Здравствени центар	Врста побачаја	Добне групе							Укупно
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
Бор	спонтани	10	5	9	8	8	0	0	40
	намерни	12	33	51	76	55	13	1	241
Зајечар	спонтани	5	46	69	49	52	21	1	243
	намерни	24	87	109	114	92	32	5	463
Кладово	спонтани	0	0	2	0	0	0	0	2
	намерни	2	14	25	44	35	14	2	136
Књажевац	спонтани	0	0	1	2	0	0	0	3
	намерни	1	16	28	34	36	13	2	130
Мајданпек	спонтани	0	0	0	0	0	0	0	0
	намерни	2	11	30	36	39	12	0	130
Неготин	спонтани	0	0	0	0	0	0	0	0
	намерни	8	19	41	29	33	8	3	141
УКУПНО	спонтани	15	51	81	59	60	21	1	288
	намерни	49	180	284	333	290	92	13	1241

Табела 3. – Компаративни приказ просечног броја абортуса (претходних и садашњих) и просечног броја живорођене деце по жени према добним групама

Здравствени центар	Обележје	Добне групе							Укупно
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
Бор	побачаји	1,09	1,37	2,18	2,67	2,94	2,85	3	2,33
	деца	0,14	0,84	1,53	1,67	1,95	1,84	2	1,48
Зајечар	побачаји	1,27	1,54	1,89	2,45	2,79	3,38	2,5	2,23
	деца	0,52	0,96	1,39	1,85	1,89	1,90	1,67	1,52
Кладово	побачаји	2	2,50	2,70	2,70	3,71	4,64	6,5	3,18
	деца	0,5	1,14	1,59	1,95	2,17	2,14	1,5	1,85
Књажевац	побачаји	1	1,25	3,44	3,11	3,86	3,31	5	2,95
	деца	1	1,44	1,96	1,97	2,03	2,00	1,5	1,91
Мајданпек	побачаји	1	1,73	2,53	3,81	5,13	5,67	0	3,89
	деца	0,5	1,09	0,73	2,33	2,05	1,83	0	1,70
Неготин	побачаји	1,12	1,73	2,12	2,07	3,18	3,00	3,33	2,35
	деца	0,62	1,21	1,51	1,72	1,85	1,87	0,67	1,55
УКУПНО	побачаји	1,2	1,59	2,11	2,68	3,32	3,68	3,67	2,55
	деца	0,41	1,01	1,43	1,87	1,96	1,93	1,28	1,60

Табела 4. – Компаративни приказ броја порођаја и броја побачаја остварених у здравственим центрима Тимочке Крајине у 2004. години

Здравствени центар	Број порођаја	Број намерних побачаја	однос броја порођаја и побачаја
Бор	479	241	200:100
Зајечар	632	463	140:100
Кладово	169	136	120:100
Књажевац	194	130	140:100
Мајданпек	138	130	110:100
Неготин	319	141	220:100
УКУПНО	1931	1241	150:100

Табела 5. – Број жена генеративног периода, посете саветовалиштима за планирање породице, број и врста контрацептивних средстава у 2004. години

Здравствени центар	Жене генеративног периода*	Посете сав. за план. поро.		Врста контрацептивних средстава		
		Укупно	Од тога први пут	орална	интрауторина	друга локална
Бор	13776	1883	1082	1736	147	0
Зајечар	14362	812	113	310	502	0
Кладово	5011	102	0	40	40	22
Књажевац	7095	516	0	318	118	80
Мајданпек	5770	130	20	108	22	0
Неготин	8792	203	0	152	51	0
УКУПНО	54806	3646	1215	2664	880	102

*Број жена генеративног периода је дат на основу пописа из 2002.године

Табела 6. – Прегледи у гинеколошкој служби здравствених центара Тимочке Крајине у 2004. години

Здравствени центар	Прегледи у гинеколошкој служби						
	Укупно	Куративни	%	За избор контрацеп.	%	Система. и контролни	%
Бор	16609	12749	76,8	1883	11,3	1977	11,9
Зајечар	20544	15657	76,2	812	4	4075	19,8
Кладово	5593	3497	62,5	102	1,8	1994	35,6
Књажевац	13800	10211	74	516	3,7	3073	22,3
Мајданпек	3230	3053	94,5	130	4	47	1,5
Неготин	9102	8192	90	203	2,2	707	7,8
УКУПНО	68878	53359	77,5	3646	5,3	11873	17,2

ЛИТЕРАТУРА

М и л а в е ц, В. и сар.(1982): *Вештачки прекид трудноће у регулисању фертилности за последних 10 година на гинеколошко-акушерском одељењу у Зајечару*, Тимочки медицински гласник бр. 4, Зајечар.

П а в л о в и ћ, С. (1965): *Проблем природног прираштаја становништва у срезу Зајечар*, Развитак бр. 1, Зајечар.

П а у н о в и ћ, Р. (1969): *Побачај као узрочни фактор у постанку ванматеричне трудноће*, Развитак бр. 1, Зајечар.

П р в а н о в и ћ, С. (1962): *„Бела кућа“ у тимочким селима*, Развитак бр. 3, Зајечар.

Р а ш е в и ћ, М. (1993): *Ка разумевању абортуса у Србији*, Институт друштвених наука, Београд.

Р а в а н и ћ, Д. (1963): *Рани бракови у Неготинској крајини*, Развитак бр. 2, Зајечар

Reproduktive, Maternal and child Health in Eastern Europe and Eurasia: A Comparative Report, Deportment of Health and Human Services, Atlanta, 2003.
С п а с и ћ, Б. (2003): *Зашто Срби нестају*?, Крагујевац.
Т о д о р о в и ћ, М. и сар. (1987): *Економски аспекти побачаја на територији региона Зајечар*, Тимочки медицински гласник бр. 3–4, Сокобања.
Т о д о р о в и ћ, М. (2001): *Детерминанте фертилитета становништва Тимочке крајине*, Завод за заштиту здравља „Тимок“, Зајечар.
В е с и ћ, М. (1967): *Контрола рађања и појава депопулације у источној Србији*, Развитак бр. 1, Зајечар.

ABORTION – A SIGNIFICANT PROBLEM OF PUBLIC HEALTH AND A DETERMINANT OF BIOLOGICAL REPRODUCTION

by

Miodrag Todorović, Olica Radovanović

Summary

Artificial abortion is a very important social-medical, economic and demographic problem. It is not only a problem of public health (disease, disability, sterility) and social economy (to lose income and compensation because of absenteeism, increase of expense in health care sector for the treatment of direct, early and late consequences and sterility). It is a very important demographic problem because of the increase in „unrealized fertilities” and lost of descendents. According to the registered abortions in 2004, an enormous number of abortions was done in Timočka Krajina in relation to the number of live-births (1241:1931); more precisely, for 150 live-births, there were 100 arteficial abortion. The greatest number of abortions was done in 30–34 year old women, most in Zaječar municipality, with 1/3 of the total number of artificial abortions. All the women who aborted in 2004 had already had – on the average – 2,55 abortions and 1,6 live-births before. In the conclusion, the central problem is the prevention and protection of unwanted pregnancy, and unsatisfactory activities in in the field of women health protection, reproductive health and family planning.

УДК 314.336–053.81(497.11 Beograd) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Биљана Станковић
Министарство рада, запошљавања и социјалне политике
Немањина бр. 22–26, 11000 Београд

ЗНАЊЕ, СТАВОВИ И ПОНАШАЊЕ МЛАДИХ РЕЛЕВАНТНИ ЗА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ

Резултати дубинског истраживања

САЖЕТАК: У условима веома ниског нивоа рађања, присутног у Централној Србији и Војводини, промоција репродуктивног здравља адолесцената, популационе групе чије репродуктивно понашање одређује демографске токове у будућности, има велику важност. Млади данас најчешће оболевају од болести чији је узрок њихово ризично понашање, па је на смањење њихове распрострањености могуће утицати превенцијом. У области сексуалности, ризично понашање и недовољно одговоран однос према здрављу често доводе до непланираних трудноћа, абортуса и оболевања од сексуално преносивих инфекција.

У раду су приказани резултати дубинског истраживања спроведеног 2002. године у Београду, посвећеног сексуалном понашању младих, а који се односе на знање, ставове и понашање младих релевантних за планирање породице. Узорак чини 111 адолесценткиња узраста од 14 до 20 година, из Београда, које су и сексуалну активност почеле у узрасту од 16 година и раније, и које су се обратиле Саветовалишту за младе Републичког центра за планирање породице Института за здравствену заштиту мајке и детета Србије. Истраживање је показало да испитиване девојке не поседују довољно знања из области сексуалности, контрацепције и полно преносивих инфекција, као и да њихово понашање у овој сфери није довољно одговорно. Такође, истраживање је показало да постоји могућност унапређења овог знања, развијања социјалних вештина и одговорности у понашању. Важан закључак истраживања је и то да у вредносном систему испитаница љубав, породица и деца заузимају веома високо место.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: адолесценти, Београд, планирање породице

Према резултатима последњег пописа становништва из 2002. године, адолесценти, односно млади људи узраста од десет до деветнаест година према дефиницији Светске здравствене организације, чине 12,4% од укупног становништва Централне Србије, њихов број износи 675.908. Слично,

адолесценти у Војводини чине 12,8% од укупног становништва, има их 259.573. Како је процес психо-социјалног сазревања и остваривања економске независности у савременом свету прилично дуг, под адолесценцијом се често подразумева узраст до 25 година живота. Према овом критеријуму, сваки пети становник Централне Србије и Војводине је адолесцент. Репродуктивно здравље и понашање ове популационе групе, која ће рађати у будућности, захтева посебну пажњу, обзиром на дуго присутан низак ниво рађања на подручју Централне Србије и Војводине. Неповољну појаву представља и распрострањеност намерног прекида трудноће као начина решавања проблема непланиране трудноће, у свим старосним групама фертилног контингента. У узрасту 15 до 19 година, стопе абортуса из 1989. године (последње године поузданих података) налазе се на сличном нивоу као и 1969. године, када је абортус либерализован. Иако није забележено повећање, и задржавање стопе на истом нивоу није позитивно кретање, с обзиром на ризичност ове интервенције по психо-физичко здравље младих особа. Последицу ризичног понашања младих у области сексуалности представља и пораст полно преносивих инфекција, што може имати неповољан утицај на репродуктивно здравље и у каснијим годинама живота.

Здравствено стање младих људи у актуелно доба, угрожено је пре свега њиховим ризичним понашањем, што се означава као тзв. нови морбидитет младих. Управо поремећаји репродуктивног здравља представљају један од најчешћих узрока морбидитета младих. Ризично понашање адолесцената у области сексуалности често доводи до непланираних трудноћа и абортуса, оболевања од сексуално преносивих инфекција, а злоупотреба дувана, алкохола и опојних дрога, неповољно утиче на психофизичко здравље, и директно и индиректно угрожава репродуктивно здравље младих људи. Здравље младих је посебно угрожено у земљама у транзицији, где је забележен пораст ризичног понашања међу адолесцентима.

Превенцијом је могуће деловати на смањење распрострањености поремећаја здравља младих људи, условљених пре свега њиховим ризичним понашањем и недовољно одговорним односом према здрављу. Један од значајних и све присутнијих ризика је и преурањена сексуална активност младих, која може довести до непланиране трудноће или оболевања од полно преносивих болести, што угрожава њихово репродуктивно здравље, схваћено шире од одсуства болести. Репродуктивно здравље, наиме, представља усклађеност и нормално одвијање физичких, менталних и социјалних процеса који се односе на репродуктивни систем и његове функције. Оно подразумева нормални полни развој и сазревање, сексуално остварење, као и развој здравих, равноправних и одговорних односа. Осим тога, репродуктивно здравље претпоставља и испуњење репродуктивне функције на здрав и жељен начин, као и спречавање обољења и повреда у вези са сексуалношћу и репродукцијом (С е д л е ц к и, Б а н и ћ е в и ћ, Р а ј и н, 2000).

У раду су приказани резултати дубинског истраживања спроведеног у периоду од септембра 2001. до октобра 2002. године у Београду, посвеће-

ног сексуалном понашању младих, а који се односе на знање, ставове и понашање младих релевантних за планирање породице. У Београду, иначе, живи више од четвртине од укупног броја младих узраста 10 до 19 година у Централној Србији, односно 29% младих узраста 10 до 25 година.[1]

Истраживање је спроведено на узорку од 111 адолесценткиња узраста од 14 до 20 година, из Београда, које су сексуалну активност почеле у узрасту од 16 година и раније, а које су се обратиле Саветовалишту за младе Републичког центра за планирање породице Института за здравствену заштиту мајке и детета Србије. Међу овим испитаницама је и тринаест девојака које су се обратиле Саветовалишту за младе Дома здравља Звездара, Чукарица и Нови Београд. У прикупљању података коришћен је упитник направљен за потребе овог истраживања, затим Плучиков тест личности (Профил индекс емоција), тест его перцепције „Ко сам ја" и „Шта бих желела да будем", као и циљани интервју увек када су то услови дозвољавали.

Како је истраживање показало, у вредносном систему свих испитаница породица и љубав заузимају веома високо место. Велика већина испитаница доживљава атмосферу у својој породици као топлу и своје родитеље као привржене заштитнике, који се понашају заинтересовано и подржавајуће. За све, изузев за три девојке, родитељи су значајни, и то за више од четири петине свих испитаница „веома", а за остале „прилично". Када је реч о љубави, испитанице је доживљавају као веома интензивно и комплексно осећање, описујући је речима: дивно, најдивније, лепо, најлепше, прелепо, јако, најјаче, невероватно, пријатно, најпријатније на свету. Љубав им даје осећање сигурности, комплетности, испуњености, некима представља и покретач свих осећања и темељ живота. Врло ретко описују је као патњу, тугу и бол. Када љубав описују као узајамни однос са партнером, испитанице наводе читав низ квалитета. Највећи број девојака, свака четврта, сматра међусобно разумевање најбитнијом компонентом љубави, а веома значајно је и поштовање, што је навела свака пета девојка. Искреност, подршка, пажња и брижност су такође веома важни, као и поверење и пријатељство. Међусобно привлачење, топлина и верност, нежност, слагање животних ставова, сигурност и компромис, стрпљење, допуњавање, толеранција и жртвовање чине листу квалитета неопходних да би се однос између партнера могао назвати љубављу.

О међусобном односу љубави и секса девојке размишљају различито. Најбројније су испитанице у чијем вредносном систему се љубав и секс могу раздвојити и различито се оцењују, и њих је нешто мање од половине. Међу њима, већина љубав вреднује позитивније, док је мањи број оних које сматрају да је за сексуалне односе довољна физичка привлачност. Другу групу чини нешто мање од трећине девојака које сматрају да су љубав и секс нераздвојно повезани. Љубав и секс се међусобно преплићу и изједна-

[1] Истраживање је рађено у оквиру магистарског рада Биљане Станковић одбрањеног 2003, *Демографски и социо-психолошки аспекти фертилитета адолесцената*, на Економском факултету у Београду.

чавају и тако узајамно појачавају, љубав подстиче сексуалност, а сексуални подстицај се тумачи као знак љубави. Приближно петина девојака љубав и секс разматрају и као нераздвојно повезане и као одвојене, а то зависи од трајања везе, њеног квалитета, узраста партнера, индивидуалних разлика и потреба, зрелости и „спремности" партнера.

Секс има велику важност у животу младих људи према мишљењу већине, две трећине девојака, његов утицај искључиво позитивно оцењују. То стога што представља природни саставни део развоја и сазревања, стицања искуства и формирања идентитета, пружа задовољство и доноси опуштање, а у релацији са партнером представља начин приближавања вољеној особи и остваривања веће блискости са њом, испољавања љубави и учвршћивања везе, некад је и доказ љубави, а код једног броја девојака између секса и љубави стоји знак једнакости. Приближно свака дванаеста девојка, међутим, мисли да секс, осим свог позитивног утицаја на младе носи и ризик и проблеме, а приближно свака једанаеста сматра да млади некада прибегавају сексу да би задовољили неке друге, незадовољене потребе, као што је потреба за пажњом и сигурношћу, потреба да се задржи партнер, али и неке које нису у вези са љубављу, као што је потреба за истицањем у друштву. Најмање девојака, тек свака шеснаеста, сматра да секс није превише значајан за младе људе, као и да постоје значајне индивидуалне разлике, те нису давале генералне оцене. Само три девојке су значај секса у животу младог човека изједначиле, пре свега, са физичким задовољством.

Процењујући значај секса на личном плану, четири петине девојака му придају важну улогу и позитиван утицај. Секс доприноси сазревању и развоју личности, пружа узајамно уживање и доноси опуштање, углавном се доживљава као саставни део љубави, значи размену осећања, доводи до веће блискости са партнером и вези даје нови квалитет. У том смислу секс је, по некима, исто што и љубав. За сваку пету девојку, међутим, секс није превише значајан, или са собом носи више проблема и ризика него што пружа задовољство.

Подстицај првог сексуалног односа за највећи број девојака, скоро три петине од укупног броја, била је љубав према партнеру. Највише девојака остварило је први сексуални однос са својим вршњаком, са којим су биле у стабилној вези, дугој најчешће три до дванаест месеци, а велика већина њих је остала у вези са младићем са којим су остариле први сексуални однос, најчешће дугој од шест месеци до две године. И у тренутку испитивања, четрдесет девојака је било у вези са својим првим сексуалним партнером. У групи девојака које су у вези са очекивањима везаним за први сексуални однос биле сасвим одређене, очекивања су углавном везана за однос са партнером. Највише испитиваних девојака, приближно свака друга, свој први сексуални однос доживело је искључиво као позитивно искуство, углавном праћено веома интензивним осећањима. Прво сексуално искуство сваке четврте девојке, међутим, било је праћено комплексним и противуречним осећањима. За исто толико девојака, приближно сваку

четврту, међутим, први сексуални однос био је праћен разочарењем, кајањем, збуњеношћу, па и тугом.

Један део истраживања односио се на знање о сексуалности, које је неопходан предуслов одговорног сексуалног понашања младих. Нешто мање од половине испитаница је своје знање проценило као недовољно, док више од две трећине девојака знање својих вршњака процењује као недовољно. Информације о сексу испитанице су ређе добиле из релевантних извора – од родитеља, гинеколога, у школи, а чешће од блиских особа са којима их везује узрасна сличност – од другарица и другова, партнера. У вези са проблемом везаним за сексуалне односе, гинеколога је, ипак, већина девојака, препознала као праву особу којој би се обратиле. Свака друга девојка би се у том случају обратила партнеру а 39% њих другарици. Од мајке би помоћ затражила тек свака четврта девојка, а од оца само три испитанице.

Знање о контрацепцији којима испитанице располажу је најбоље када је реч о кондому. Познавање контрацептивне пилуле је знатно мање, иако преко четири петине испитаница оцењује да ово средство има предности. Традиционалну методу прекинутог сношаја приближно половина испитаница сматра поузданом методом контрацепције или није сигурна у то. Међутим, прекинути сношај стално или повремено примењује и скоро четвртина девојака које ову методу не сматрају поузданом, а примењује је и свака трећа од испитаница које не знају да ли је поуздана или не. Плодне дане ниједна од испитиваних девојака није знала да тачно израчуна, али оне ову методу и не користе у спречавању нежељене трудноће и више од четири петине испитаница је сматра непоузданом.

Познавање полно преносивих инфекција је недовољно, и односи се пре свега на сиду. Свака друга девојка зна за гонореју, а нешто мање од половине за сифилис, за кондиломе свака седма, а друге инфекције, попут херпеса, хламидије, хуманог папилома вируса, девојке су ретко наводиле. Већина девојака зна да кондом штити од полних инфекција, али тек свака шеста да је значајан и пажљив избор партнера.

Подаци о коришћењу контрацептивног средства говоре о односу испитаница према здрављу и степену њиховог одговорног сексуалног понашања. Коришћење контрацепције је недовољно: свака шеснаеста девојка контрацепцију не користи никад, а свака трећа је користи само повремено. При последњем сексуалном односу контрацепцију није користило више од једне петине испитаница, а међу онима које су је користиле, чак свака четврта се ослонила на прекинут сношај, неефикасну превенцију зачећа. При првом сексуалном односу коришћење контрацепције било је још ређе, тек нешто више од половине девојака употребљавало је кондом. На питање о томе да ли одлуку о контрацепцији доноси сама или у договору са партнером, већина, три четвртине девојака одговорило је да одлуку доноси у договору са партнером. Став партнера и његова укљученост у избор и примену контрацептивног метода могу имати значајан утицај на његову редовну примену.

Према абортусу, као начину решавања проблема непланиране трудноће, 42% девојака изражава негативан став. Код половине девојака из ове групе, став према абортусу је изразито негативан и у већини случајева условљен моралним разлозима, док је у другој половини ове групе девојака негативан став условљен пре свега штетним утицајем абортуса по психо-физичко здравље и може оставити последице, пре свега стерилност. Већина девојака, међутим, дала је одговоре који се могу сврстати у другу групу. Оне сматрају да абортус није добро решење, али услови и околности у којима живи девојка, психичка неспремност, рани узраст, нежељена трудноћа, као и друге неповољности, могу утицати на то да абортус, иако ризична интервенција са могућим последицама по физичко и психичко здравље, представља најбоље решење. Седам испитаница има и лично искуство са абортусом, и оне су ову интервенцију, такође, углавном доживеле као „нужно зло". Две девојке су у тренутку испитивања биле трудне.

Размишљајући о проблему адолесцентних трудноћа, абортуса и полно преносивих болести, девојке су могућа решења виделе у променама на друштвеном и на индивидуалном нивоу. На друштвеном нивоу, било би потребно отворено и јавно, без предрасуда, говорити о сексуалности младих, како то не би остала табу тема. Неопходност повећања знања младих из ове области највећи број девојака ставио је на прво место, а носиоци едукације треба да буду родитељи, стручњаци (лекари, психолози), школе, медији и невладине омладинске организације. Вршњачку едукацију и упознавање са негативним искуствима појединих младих људи сматрају добрим и подстицајним, као и постојање већег броја саветовалишта за младе. Могућа решења на индивидуалном нивоу испитанице виде у повећању одговорности младих према себи и сопственом здрављу, као и у пажљивом избору партнера, немењању партнера и подршци партнера. Највећи број девојака најзначајнијим сматра примену контрацепције, нарочито кондома. Контрацепција би требало да је доступна и јефтина.

Већина испитаница сматра да постоји могућност мотивисања младих да у већем броју посећују саветовалишта, што, иначе, представља важну претпоставку заштите њиховог репродуктивног здравља. Испитанице сматрају да млади треба да буду информисани о томе да саветовалиште постоји, али и охрабрени да га посете. У томе, важну улогу треба да имају родитељи, отвореним приступом према темама везаним за сексуалност, али и школа, путем предавања, кроз предмет сексуално образовање и ангажовањем педагога и психолога. Такође, истакле су и важност позитивног примера вршњака који редовно одлазе у саветовалиште, као и деловања медија. Веома битним сматрају и дискрецију и анонимност, када је реч о методу рада, и индивидуални и групни рад су подједнако прихватљиви. Неке девојке сматрају да би било корисно и подстицајно упознавање младих са негативним искуствима својих вршњака. Ипак, особине личности људи који раде у саветовалишту и њихов приступ су, по мишљењу највећег броја девојака, кључни фактор који утиче на то да ли ће млади долазити у саветовалиште. Оно што је најважније, то је да особа која ради у саве-

товалишту прихвата сексуалност младих и да у раду са њима показује отвореност, разумевање, топлину, стрпљење и љубазност.

Да су рани сексуални односи у извесној мери повезани и са другим ризичним понашањима, говоре неки подаци из истраживања. Више од половине испитиваних девојака пуши, често већу количину цигарета, и скоро све оне имају дуг пушачки стаж. Шест девојака често користи алкохол, углавном на журкама. Од 111 испитиваних девојака тринаест је навело да повремено користи, или је користило марихуану. Коришћење алкохола и дрога утиче на измену сексуалног понашања чинећи га ризичнијим. Девојке користе алкохол и дрогу искључиво у друштву, а и започињање употребе је најчешће везано за дружење са младима који ова средства већ користе, те се стицање знања и вештина одупирања групним притисцима намеће као неопходност.

* * *

Искуства земаља са дугом традицијом постојања саветовалишта за младе, показују да промоција репродуктивног здравља младих може да утиче на смањење адолесцентних трудноћа, абортуса и полно преносивих инфекција. Истраживања су показала да добри програми едукације одлажу први полни однос и штите сексуално активне адолесценте од трудноће и инфекције хив-ом и других полно преносивих инфекција, а да сексуално образовање постиже највећи ефекат када га млада особа стекне пре него што постане сексуално активна.

Из истраживања спроведеног у нашој средини а приказаног у раду, може се закључити да постоји могућност повећања знања, боље припреме и веће упућености девојака у питања из сфере сексуалности, као и деловања у смислу померања сексуалне активности на каснији узраст. Повећање знања, понуђеног младима пре него што започну сексуалну активност, несумњиво би допринело коришћењу контрацепције при првом сексуалном односу, већем коришћењу контрацепције уопште, међу девојкама које контрацепцију не користе, или то чине само повремено, међу онима које примењују непоуздану методу прекинутог сношаја, а допринело би и промени ставова у односу на контрацептивну пилулу и тиме њеном већем коришћењу. Такође, недовољно знање о полно преносивим инфекцијама показује да је могуће његово унапређење, а ставови испитаница према абортусу, такође, указују на то да би повећање знања о контрацепцији и развијање свести о потреби њеног коришћења, могли да утичу на смањење нежељених трудноћа и рађања у адолесценцији, односно адолесцентних абортуса. Развијање социјалних вештина, стицање знања и бољег увида у сопствена осећања и осећања других, као и овладавање контролом импулса и способности одупирања групном притиску, могло би да има утицај на одлагање започињања сексуалне активности код једног броја младих, као и на смањење ризичног понашања уопште. Пошто су сазнања до којих се дошло истраживањем заснована на узорку који је селекционисан, може се очеки-

вати да је у популацији младих у целини знање о сексуалности оскудније, свест о ризицима мање развијена, те се потреба за едукацијом младих намеће као неопходност.

Испитанице су препознале потребу повећања знања из области сексуалности и едукацију младих као начин деловања на смањење адолесцентних трудноћа, абортуса и полно преносивих болести, идентификовале носиоце едукације, истакле неопходност постојања већег броја саветовалишта за младе, као и усмереност програма промоције одговорног сексуалног понашања и на младиће. Размишљајући о проблему доношења одлуке о започињању сексуалне активности, најмање девојака изразило је став да одлука треба да буде искључиво индивидуална и да на њу не треба утицати, а веома мало њих упутило је поруку охрабрења. Порука већине девојака, међутим, гласи: не журити, размислити, сачекати, проценити, пазити.

Поглед у будућност већине испитиваних девојака је оптимистичан и испуњен позитивним очекивањима, више од четири петине девојака види своју будућност као „привлачну" и „веома привлачну". Оно што оне желе је лични развој и сазревање, остварење професионалног идентитета. Веома важно сазнање до кога се дошло истраживањем је да љубав, породица и деца представљају идеал чијем остварењу у будућности све испитиване адолесценткиње највише теже:

„...Да завршим факултет, да се удам и да имам троје деце... ето, као бајка!" (ученица гимназије)

„....Да будем запослена жена, активна, мајка, љубавница, све, срећна." (студент филологије)

ЛИТЕРАТУРА

Р а ш е в и ћ, М. (1993): *Ка разумевању абортуса у Србији,* Центар за демографска истраживања Института друштвених наука

Р а ш е в и ћ, М. (2003): *Друштво у транзицији: Значај промоције репродуктивног здравља младих*. Проблеми у педијатрији 2002. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства

Р а ј и н, Г., С е д л е ц к и, К., Р а д о ј е в и ћ, М. (2000): *Савремени приступ заштити репродуктивног здравља младих*, Сачувајмо здравље, Београд, Институт за здравствену заштиту мајке и детета Србије

С е д л е ц к и К., Б а н и ћ е в и ћ М., Р а ј и н. Г. (2000): *Репродуктивно здравље адолесцената*, Сачувајмо здравље, Београд, Институт за здравствену заштиту мајке и детета Србије

С е д л е ц к и, К., М а ж и б р а д а, И., С т а н к о в и ћ, З. (2000): *Полно понашање и репродуктивно здравље младих*, Проблеми у педијатрији 2000, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства

С е д л е ц к и, К. (2002): *Репродуктивно здравље младих,* Београд, Службени гласник

UNICEF (2000): *Young people in changing societes*, Regional Monitoring Reports, No. 7, (Florence, Unicef Innocenti Research Centre)

WHO (2000): *Health and health behaviour among young people,* (World Health organizaton)

KNOWLEDGE, OPINIONS AND BEHAVIOUR OF THE YOUNG RELEVANT FOR FAMILY PLANNING RESULTS OF AN IN-DEPTH RESEARCH

by

Biljana Stanković

Summary

In the conditions of a very low birthrate present in Central Serbia and Vojvodina, promotion of the reproduction health of the adolescents, the population group whose reproductive behaviour determines the demographic trends in the future, has a great significance. Today, the young most frequently suffer from the diseases caused by their risky behaviour, so it is possible to use prevention to ensure decrease of their spreading. In the field of sexuality, risky behaviour and insufficiently responsible attitude to health often lead to unplanned pregnancies and abortions, as well as to contracting sexually transmitted infections.

The paper presents the results of an in-depth research carried out in 2002 in Belgrade, dedicated to the sexual behaviour of the young and related to the knowledge, opinions and behaviour of the young relevant for family planning. The sample included 111 female adolescents 14 to 20 years of age, from Belgrade, who started their sexual activity at the age of 16 or earlier, and who came to The Counseling Centre for the Young of The Republic Centre for Family Planning of The Institute for Health Protection of Mother and Child of Serbia. The research showed that the girls-respondents do not have enough knowledge in the field of sexuality, about contraception and sexually-transmitted infections, as well as that their behaviour in that sphere was not responsible enough. Moreover, it also showed that there is a possibility to improve that knowledge, develop social skills and responsibility in behaviour. An important conclusion of the research is also the fact that love, family and children occupy a very high position in the value system of the respondents.

УДК 314.38:373.23(497.113)
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Ристо Прентовић
Природно математички факултет
Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад

ПОТЕНЦИЈАЛИ ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА НА ПЛАНУ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: Предшколске установе, као важне институције друштвене бриге о деци, са своје три битне функције – васпитно-образовна делатност, превентивна здравствена и социјална заштита, представљају значајан ослонац савременој породици на плану подизања заштите, акултурације, социјализације и обезбеђивања срећног и безбрижног одрастања и развоја деце у узрастном раздобљу до поласка у школу. Као такве оне су значајан агенс мотивисања, односно охрабривања и подстицања супружника и других партнера супротног пола на рађање деце, што може бити позитиван чинилац релевантног демографског развоја и инструмент пронаталитетне популационе политике.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографски развој, пронаталитетност, популациона политика, предшколска установа, породица.

УВОД

Демографска слика једне друштвене заједнице (државе, региона, локалне заједнице) зависи од низа чинилаца, међу којима је један од главних – мотивација за рађање. У савременим условима високе техничке развијености, урбанизације и промењених односа унутар породице, као микросоцијалне заједнице, мотивација за рађање деце обухвата знатно већи број варијабли него што је то био случај пре неколико деценија. Чини се, наиме, да данас најзначајнији уплив на мотивисаност рађања остварују оне варијабле које се тичу услова за несметани развој и збрињавање мале деце у време радне и друге (креативне, хоби и сл.) активности потенцијалних родитеља. С тим у вези ови услови и могућности треба да су транспарентни и да их потенцијални будући родитељи (посебно потенцијална будућа мајка) перципирају и да стекну уверење у њихову релевантност односно делотворност.

Искуства стечена последњих неколико деценија показују да највећу помоћ младим родитељима у подизању, васпитавању и чувању мале (предшколске) деце пружају предшколске установе (дечје јаслице, дечји вртићи, обданишта и сл.). Та констатација је данас неспорна. Спорна је, наиме, аргументација, односно елаборација садржаја и обима услуга које предшколске установе пружају савременој породици у подизању и збрињавању мале деце. С тим у вези постављају се следећа питања: Које функције, односно садржаји рада предшколских установа представљају ослонац породици и подстицај за рађање деце? Какви су капацитети и опремљеност предшколских установа у Војводини за оптимални обухват деце предшколског узраста? Шта је могуће учинити на проширењу мреже ових установа у подизању квалитета њихове делатности у Покрајини?

ОСНОВНЕ ФУНКЦИЈЕ ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПРОНАТАЛИТЕТНУ МОТИВАЦИЈУ ПОТЕНЦИЈАЛНИХ РОДИТЕЉА

Нека истраживања показују да потенцијални родитељи немају потпуни увид у комплексност делатности и полифункционалност прешколских установа као и њихове могућности у домену подршке на збрињавању, чувању, васпитавању, нези, превентивној здравственој и социјалној заштити предшколске деце. Значајан проценат њих ове функције повезује највише са чувањем деце у току одређеног доба дана (када су родитељи на послу и то само у току прве смене), (евентуално) њиховим васпитним третманом са скромним педагошким претензијама (игра и забава) и основном исхраном, која обезбеђује елементарне потребе развоја и активности деце у току боравка у предшколској установи.

Последњих деценија предшколске установе у Републици Србији, па тиме и у Аутономној Покрајини Војводини, афирмисале су се као најзначајније институције друштвене бриге о деци. У њима се за све то време, сходно тада важећим одредбама Закона о друштвеној бризи о деци обезбеђивао дневни боравак деце, остваривале васпитно-образовне, превентивно-здравствене и социјалне функције кроз организовање целодневних, полудневних, минималних, скраћених, повремених петодневних и различитих облика рада са децом до поласка у школу.

С аспекта помоћи породици и родитељима, значајна је чињеница да су предшколске установе, остварујући своје програмске делатности, задовољавале (а многе то чине и данас) потребе родитеља за збрињавањем деце док су ови на послу, обезбеђивале (што је такође и данас случај у већини ових установа) одговарајуће превентивно-здравствене и санитарно-хигијенске услове боравка деце, а одговарајућим психолошко-педагошким, односно васпитно-образовним садржајима, облицима и методама задовољавају развојне потребе деце и подстичу њихову потпуну социјализацију и акултурацију.

Васпитно-образовна функција предшколске установе

Васпитање и образовање је једна од примарних функција предшколских установа и неопходан услов укупног хармонијског развоја личности детета. Предшколско васпитање се у нас дефинише као „... формативни процес којим се на узрастима од рођења детета до његовог поласка у школу буде и актуализују његови психофизички потенцијали, подстичу и усмеравају позитивне тенденције које се испоље у развоју, задовољавају дечје потребе као сталан извор развојних могућности и стварају услови за што боље и успешније изражавање и коришћење ових могућности за постизање све виших нивоа у способностима, проширивање искустава, изграђивање вољно-карактерних особина и ставова, оплемењивање емоција и мењање детета, односно формирање и развијање свих позитивних својстава његове личности."[1]

Значај предшколског васпитања и образовања проистиче из чињенице да оно пресудно утиче на уобличавање и профилисање главних аспеката („темеља") и склопа личности будућег одраслог човека. Од квалитета предшколског васпитања и образовања, с тим у вези, нужно зависи његов укупан каснији развој, васпитање и образовање и успех у животу и раду. Због тога, као и због изузетног друштвеног и индивидуалног значаја, предшколско васпитање и образовање се у нашем друштву третира као први ступањ система васпитања и образовања.

Главни носилац предшколског васпитања је породица, као основна ћелија друштва. Будући да су могућности знатног броја наших савремених породица лимитиране на плану остваривања њене функције подизања и васпитања деце из разних разлога (што превазилази претензије и намену овог текста) то друштво исказује интерес да на том плану пружи породици стручну и другу помоћ преко различитих институција, међу којима је, свакако, најзначајније предшколске установе.

Наша савремена предшколска педагогија и развојна психологија засноване су на хуманистичком схватању детета и његовог развоја по коме је „дете вредност само по себи", „непоновљива јединка (индивидуалност)", биће у развоју које је на сваком ступњу свог развоја „пуновредна личност" и будући одрастао човек. Стога овакво схватање, дакле, не своди дете ни на „одраслог у малом", ни на „објекат васпитања", као што се не залаже ни за „једнострано виђену акцелерацију развоја, тј. убрзано напуштање статуса детета и форсирање преласка на зрелије фазе детињства и у статус одраслог у крајњој линији".

Савремено хуманистичко схватање природе детета, засновано на научно верификованим сазнањима, карактерише дете као активно, интерактивно и креативно биће. Логичне импликације оваквог схватања на концепцију предшколског васпитања су:

[1] Просветни савет РС, Концепција за израду Основа програма васпитно-образовног рада са децом узраста од 3–7 година, Београд 1990.год. (скоро идентична дефиниција дата је у Педагошкој енциклопедији, том II, Београд 1989. стр. 241).

– да се дете третира као целовита личност, тј. као физичко, сазнајно, социјално и афективно биће;

– да стога дете не може бити сведено само на индивидуу која учи;

– да дете треба да је активан субјекат у процесу васпитања и образовања;

– да се васпитање и образовање треба темељити на позитивним мотивацијама детета;

– да целокупна концепција и програми васпитања и образовања треба да буду примерени узрасту и развојним могућностима детета;

– да дете мора бити уважавано као јединка, тј. да васпитно-образовни програм и начин његове реализације буду примерени индивидуалним особинама и потребама сваког конкретног детета; и

– да евалуација постигнућа у васпитању и образовању мора полазити, између осталог, и од понашања детета као вредности по себи, иако нису истоветни са моделима старије деце и одраслих.

Модерна концепција предшколског васпитања заснована на достигнућима савремене дечје психологије и предшколске педагогије велику пажњу поклања развоју дечје *креативности*. Креативност, као основа стваралаштва, како је рекао један велики мислилац „је извор животне функције" и генератор сталног развоја и напредовања човека и друштва. Свако људско биће највеће креативне и стваралачке потенцијале поседује и испољава у детињству, а превасходно и у најсуптилнијем непатвореном изразу у раном детињству, тј. у предшколском периоду свога развоја. То је узроковано чињеницом да је основна функција, иманентна активност и основни облик испољавања малог детета, за разлику од школског детета или одраслог, *игра*. Стога наша актуелна концепција предшколског васпитања и образовања на којој је заснована делатност предшколских установа посебну пажњу посвећује игри, „као основној активности кроз коју се деца развијају и уче у предшколском узрасту" и која треба да прожима све остале активности у предшколској установи. Као доминантна активност раног детињства игра треба да представља и „један од основних начина за остваривање програмских циљева и задатака који проистичу из функције предшколског васпитања и образовања"[2].

Кроз игру се најчешће јављају и истовремено је конституишу, различити аспекти дечјег испољавања, а пре свега: реч, односно говор, покрети тела, манипулисање с предметима и разним материјалима, музички, ликовни и драмски израз, као и перцептивне, посматрачке, рецептивне и откривачке активности и активности резоновања, увиђања, изумевања и решавања проблема. Слободна и стваралачка игра најбољи је миље за испољавање посебне надарености појединe деце, чији таленат се, правилним и методички осмишљеним вођењем, може надграђивати и развијати, а, уз остале оптималне услове, издизати до нивоа највишег стваралачког постигнућа, па чак и до генијалности. У противном, нажалост, испољена, а не подсти-

[2] Извор из напомене 1.

цана обдареност ће постепено бледети и, коначно се скоро сасвим угасити. Васпитно-образовни процес у предшколској установи представља адекватан миље испољавања, откривања, подстицања и оптималног развоја дечје креативности, а разноврсне активности везане за игру плодно тло за настајање и уобличавање најоптималнијих продуката стваралаштва најмлађих.

Васпитно-образовна функција предшколске установе уређена је кроз неколико подзаконских аката, који су на снази и данас, и то: Правилник о основама програма васпитно-образовног рада са децом узраста до три године (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 1/94), Правилник о нормативу средстава за реализацију васпитно-образовног програма у предшколској установи (Службени гласник РС бр. 46/94) и Правилник о основама програма васпитно-образовног рада са децом узраста од 3–7 година (два модела основа програма су пред усвајањем од стране Просветног савета Републике Србије, а министар просвете је надлежан да пропише напред наведени Правилник, чији би саставни део требало да буду ове основе).

Поред наведених нормативних аката који уређују искључиво васпитно-образовну функцију предшколске установе, ова функција је делом уређена и другим подзаконским актима, а пре свега, следећим: Правилником о битним условима за почетак рада и обављање делатности установа за децу (Службени гласник РС, бр. 50/94), Правилником о критеријумима за већи, односно мањи број деце у васпитној групи у предшколској установи (Службени гласник РС, бр. 1/93), Правилником о ближим условима за организовање облика рада са децом и обављање појединих послова и услуга из делатности предшколске установе (Службени гласник РС, бр. 52/95) и Правилником о полагању стручног испита, приправника, наставника, стручних сарадника и васпитача (Службени гласник РС – Просветни гласник бр. 4/93) и др.

Правилником о основама програма васпитно-образовног рада са децом узраста до три године утврђени су циљ, задаци и садржаји програма васпитно-образовног рада са децом узраста до три године. *Циљ* васпитно-образовног рада са децом овог узраста је „стварање услова да дете упозна себе и своју околину и стекне искуства и сазнања о другим људима и својој средини". Из овако формулисаног циља изведен је *основни задатак* васпитно-образовног рада: „да чува, подстиче и оплемењује развој детета уз поштовање његове индивидуалности у откривању и мењању своје околине".

Посебни задаци васпитно-образовног рада односе се на развој трајних својстава личности, тј. усмерени су на развој физичко-сензорне, емоционално-социјалне и сазнајне сфере личности детета.

Циљ, основни и посебни задаци васпитно-образовног рада са децом до три године живота, сходно овим Основама програма, остварују се путем следећих *садржаја програма*: васпитно-образовни рад; ритам живота који је прилагођен физиолошким и психолошким потребама детета; рад на поспешивању адаптације детета на живот у предшколској установи и сарадња са породицом детета. Овако структурирани садржаји програма реализу-

ју се кроз негу, васпитање и образовање деце на узрастима од 12–18 месеци, 18–24 месеца и 24–36 месеци, циљеве васпитања и образовања класификује на *опште* (који се односе на личност у целини и на поједине поменуте аспекте развоја) и на *посебне* или *специфичне* (који се изводе из основних и везују за активности, а преко њих и за садржаје који се сви заједно уобличавају у модуле).

У једном од модела Основа програма васпитно-образовног рада са предшколском децом узраста од 3 до 7 година (Модел Б), у контексту појединих аспеката развоја личности детета (физички развој, социо-емоционални и духовни развој, когнитивни развој, развој комуникације и стваралаштва) повезују се циљеви, задаци, активности и садржаји васпитно-образовног рада. Тако за циљеве и задатке везане за поспешивање *физичког развоја* везују се телесне, перцептивне и здравствено-хигијенске активности. *Социјално-емоционални и духовни* развој се по овом моделу подстиче уз примену друштвених, афективних и еколошких активности. *Когнитивни развој* се остварује применом откривачких, логичких и практичних активности, а *развој комуникације и стваралаштва* уз примену говорних, драмских, ликовних, музичких и плесних активности.

У тесној вези са циљевима и активностима васпитно-образовног рада у предшколској установи су *програмски садржаји*. Они се бирају „полазећи, са једне стране од дечјих могућности да их схвате и асимилирају, а са друге од општих филозофских проблема, етичких поставки и правила понашања у друштву, естетских категорија и врста уметности (као и начина изражавања и стварања које користе), природних и друштвених наука (као и начина на које ове науке долазе до података, прерађују их, уопштавају и систематизују), технике које људи примењују у свом деловању на стварност (посебно у области рада и производње) и информационих система којима деца могу да се служе”.[3]

Саставни део Основа програма васпитно-образовног рада са предшколском децом у двојезичној, односно вишенационалној средини је и посебан документ под насловом *Основе за израду програма васпитног рада за децу предшколског узраста националних мањина у Републици Србији*. Правни основ за доношење овог документа су одговарајући документи међународног права (Општа декларација Генералне скупштине ОУН о правима човека, Конвенција УН о правима детета; Препорука 1134 Савета Европе о правима мањина итд.), Уставна повеља СЦГ, Устав Србије и др.

Основни циљеви остваривања васпитно-образовног рада са децом националних мањина у предшколским установама су да се кроз учење матерњег језика доприноси очувању и развоју националног и културног идентитета, прожимање културе националних мањина са културом већинског народа и других националних група које живе у истој средини у циљу стварања темеља за интеркултурну комуникацију; стварање услова за успостав-

[3] Извор из напомене 1.

љање веза са културом матице земље и за боље упознавање са националном културом и културном баштином итд.

Поред циљева васпитног рада са децом предшколског узраста националних мањина, поменуте Основе разрађују организацију, програмске садржаје и услове за реализацију програма.

Васпитно-образовни рад у предшколској установи одвија се кроз реализацију различитих *организационих облика рада* са децом. Ови облици су уређени *Правилником* (и *Упутством* за његову примену) *о ближим условима за организовање облика рада са децом и обављање појединих послова и услуга из делатности предшколске установе* (којим се утврђују ближи услови за организовање целодневног и полудневног боравка, минималног (трочасовног) програма, путујућег вртића, повремених облика рада са децом, петодневног боравка, као и различитих облика рада са децом, као што су: играоница, игровница, причаоница – читаоница, драмски студио, ликовна радионица, музичко забавиште, вртић физичке културе, групе за учење страних језика, еколошки вртићи, радионице, дечји клуб, рад са школском децом, саветовалиште за породицу итд. Овим Правилником се уређују и поједини послови и услуге деци и породицама, који су изван оквира остваривања непосредне васпитно-образовне функције предшколске установе.

Повремени облици рада, као што су одмор, рекреација, климатски опоравак и васпитно-образовни рад, уређени су *Правилником о основама програма одмора, рекреације, климатског опоравка и наставе у природи*.

Ова оба правилника (која су споразумно донели министри просвете, здравља и социјалне заштите), иако не разрађују искључиво и једино организационе облике васпитно-образовног рада у предшколској установи (већ третирају и проблематику превентивне здравствене и социјалне заштите), дају њихову потпуну номенклатуру и разраду и представљају солидну основу за:

– обезбеђивање неопходног квалитета живљења деце, посебно њиховог васпитања и образовања у предшколској установи;

– оптималну усклађеност између развијених потреба деце, потреба породице за збрињавање деце и потенцијала наших савремених предшколских установа и

– стандардизацију делатности предшколских установа и омогућавање праћења, евалуације, проучавања и унапређивања њиховог рада у домену друштвене бриге о деци.

Из напред презентованог следи да васпитно-образовна делатност предшколских установа има важну улогу у остваривању њихове укупне друштвене мисије, а што се, у најкраћем састоји у следећем:

– Задовољавање дечјих развојних потреба (подстицањем физичког, интелектуалног, емоционалног и социјалног развоја) путем васпитања и образовања;

– Задовољавање потреба друштва за интергенерацијским континуитетом којим се на младу генерацију процесом васпитања и образовања, од-

носно социјализације, преносе највреднија материјална и културна добра која су створиле претходне генерације ради њиховог очувања, као и даљег умножавања и обогаћивања;

– Социјализацијска функција у смислу уклапања у ширу друштвену средину, са посебним нагласком на васпитање у духу традиције, миротворства и за хумане односе међу половима;

– Припрема за школу у оквиру које се, осим овладавањем неопходним знањима, вештинама и навикама, даје допринос психолошкој, физичкој, социо-емоционалној и др. спремности детета да прихвати све сложеније обавезе и задатке које му поставља школа;

– Допуна породичног васпитања и пружање помоћи породици у васпитању деце, као и унапређивање педагошко-психолошке културе родитеља путем одговарајућих форми њиховог педагошко-психолошког образовања;

– Посебна помоћ деци ометеној у развоју путем одговарајућег корективног рада у складу са достигнућима специјалне педагогије и

– Додатни васпитно-образовни рад са децом која испољавају посебне потребе и склоности које проистичу из њихових повећаних развојних могућности.

Превентивно-здравствена функција предшколских установа

Превентивно-здравствена заштита деце у предшколским установама условљена је потребом за очувањем и унапређивањем њиховог здравља, које због биолошког дефицита и смањене отпорности организма деце, а у условима креативног боравка у овим установама, може бити вишеструко угрожено. Ова функција предшколске установе уређена је *Основама програма превентивне здравствене заштите деце*, које је прописао министар надлежан за послове здравља („Службени гласник РС”, бр. 73/94). Према овом документу *задаци* превентивне здравствене заштите у предшколској установи су:

– јачање и заштита дечјег организма;

– обезбеђивање оптималног психичког и физичког здравља детета;

– усвајање одговарајућих навика усмерених на очување и унапређивање физичког и менталног здравља (хигијена, исхрана, правилно постављен распоред живљења у предшколској установи и породичном дому и др.) и

– формирање здравог, радосног и задовољног детета.

У складу са овако постављеним задацима спроводе се и одговарајуће *мере* превентивне здравствене заштите у овим установама и то:

– Опште мере за очување и унапређивање здравља деце (правилан распоред и садржај живота, одговарајућа исхрана и оптимални хигијенски услови);

– Систематско праћење раста, развоја и здравља деце, као и њихове заштите од болести (дневна контрола здравственог стања детета, периодична контрола раста и развоја деце, лекарска контрола здравственог стања деце, прегледи по потреби и стоматолошка заштита уста и зуба детета);

– Превенција и мере правовременог спречавања и раног откривања поремећаја и болести уз благовремено предузимање мера санације (спречавање и сузбијање ширења заразних болести, спречавање повреда код деце, превенција, рано откривање и мере санације поремећаја развоја деце) и

– Здравствено-васпитне мере и сарадња са породицом у остваривању програма превентивне здравствене заштите.

Посебан превентивно-здравствени значај у предшколским установама придаје се правилној исхрани деце у току боравка и рада у просторијама дечјих вртића, јаслица и других дечјих установа. Због значаја за развој дечјег организма, као и улоге у спречавању настојања негативних и тешких последица суфицитарних односно дефицитарних уноса хранљивих састојака у организам деце, исхрана у предшколским установама уређена је *Правилником о нормативу друштвене исхране деце у установама за децу*, који је прописао министар надлежан за послове здравља („Службени гласник РС", број 50/94). У овај правилник су уграђени препоруке, норме и стандарди Светске здравствене организације и Академије наука САД.

Социјална функција предшколских установа

Социјална функција предшколских установа проистиче из разлога битних за њихово формирање и деловање, и то је неопходност збрињавања мале деце за време радних обавеза њихових родитеља. Осим тога, социјална функција ових установа детерминисана је и потребама за пружањем помоћи породици у обављању њених функција на плану подизања деце и остваривања интереса друштва за сопственом репродукцијом. Социјални рад у предшколским установама уређен је *Правилником о основама програма социјалног рада у предшколским установама* (кога је донео републички министар за рад, борачка и социјална питања, 12. 10. 1994. године, а који је потом објављен у „Службеном гласнику Републике Србије"). Према овом програму *циљеви* социјалног рада у предшколским установама су:

– допринос социјалној сигурности и стабилности породице;

– допринос остваривању социјалних права и правде за децу;

– превенција социјалних проблема деце на најранијем узрасту;

– постизање оптималне усклађености између потреба породице и деце за збрињавањем и обухвата деце одговарајућим облицима рада и пружањем одговарајућих услуга;

– мобилизација одговарајућих друштвених ослонаца за развој детета и утицање на њихово усклађено деловање и

– неговање и усвајање хуманистичких вредности, и друго.

Садржину социјалног рада у предшколским установама чине три основне групе послова:

а) превентивни, социо-терапијски, саветодавни и непосредан теренски рад, поводом посебних појава и случајева;

б) анимација и организација социјално-хуманитарних активности заснованих на узајамности људи у помоћи и самопомоћи и

в) аналитичко-истраживачки, едукативни и јавноинформативни рад у односу на комплекс социјалних потреба садржаних у социјалној функцији.

Основе програма социјалног рада у предшколској установи садрже још и подручја:

– *сарадње са породицом*, која се базира на сагледавању потреба породица и начина њиховог задовољавања од стране предшколских установа пружањем подршке на усклађивању породичних односа, учешћем у решавању породичних проблема и укључивањем породице у различите акције предшколске установе и

– *рада са децом са сметњама у развоју*, где спадају: организовање и артикулисање информативног система ране идентификације у погледу кретања броја и врсте хендикепиране деце на подручју које покрива предшколска установа; мобилизација одговарајућих стручних институција у окружењу за стварање услова за организовање, институционални и стручни рад са хендикепираном децом, организовање рада са породицом у циљу савладавања тешкоћа у прихватању инвалидног детета и постизања сагласности за његово укључивање у организоване облике боравка; допринос остваривању координације и кооперације међу друштвеним службама које се баве децом са сметњама у развоју, пружање помоћи у остваривању социјалних права деце са сметњама у развоју и њихових породица и покретање и организовање социјалних акција за побољшање њиховог стандарда боравка у предшколским установама, а по потреби и у породицама.

МРЕЖА И КВАЛИТЕТ ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА У ВОЈВОДИНИ[4]

Војводина традиционално има развијену мрежу предшколских установа.[5] *Обухват* деце предшколског узраста је око 35% популације у Покрајини,[6]

[4] Емпиријски подаци, осим из личног увида, односно сазнања, коришћени су и из материјала Покрајинског секретаријата за демографију, породицу и друштвену бригу о деци „Информација о стању и опремљености предшколских установа у АП Војводини“, бр. 113–60–20/02–01 од 10. 01. 2003. године.

[5] Од 45 општина, 43 општине основале су 44 предшколске установе (општина Стара Пазова основала је две предшколске установе, у Старој Пазови и Новим Бановцима). Једино Општина Нова Црња није основала предшколску установу, па се предшколско васпитање у овој општини и надаље остварује у организацији основних школа, док се за општину Сремски Карловци, предшколско васпитање обезбеђује у оквиру новосадске предшколске установе „Радосно детињство“. У мањем броју општина, у којима су основане предшколске установе, предшколска одељења у насељеним местима су у саставу основних школа (Бачка Паланка, Вршац, Зрењанин и Панчево), односно предшколска установа у наведеним општинама својим радом покрива само седиште општине, изузев суботичке и жабаљске предшколске установе које делимично покривају и насељена места.

[6] Према статистичким подацима у АП Војводини има приближно 140.000 деце предшколског узраста. Од овог броја, радом предшколских установа и предшколских одељења при основним школама у програмској 2002/03. године обухваћено је 49.568 деце, у 2.146 васпитних група, што чини 35% ове популације.

што је знатно изнад просека у Републици Србији и Државној заједници Србија – Црна Гора. То још увек није довољно да би се задовољиле потребе савремене породице. Рачуна се, наиме, да би обухват деце боравком у предшколским установама требало да буде изнад 50% популације, а у години пред полазак у школу и свих 100%, како би биле задовољене елементарне потребе породица у остваривању њихове репродуктивне и других (заштитне, васпитне, социјалне, економске) функција и задовољавању дечјих развојних потреба. У високо урбаним срединама овај проценат треба да је знатно већи, јер су у њима доминантно заступљене нуклеарне, а у знатном проценту и инкомплетне породице.

Кадровска структура запослених у предшколским установама у Војводини је добра[7], тј. у великом проценту усаглашена са критеријумима и мерилима важећих норматива. Једини недостатак је у чињеници да већина мањих установа нема у сталном радном односу стручне сараднике (педагоге, психологе, социјалне раднике, здравствено особље, дијететичаре-нутриционисте), већ се користе услугама институција које имају наведене стручне раднике (школе, домови здравља, центри за социјални рад).

Мрежа објеката предшколских установа је доскора била доста добро развијена. Наиме, рад ових установа се одвија у 613 објеката, а известан недостатак испољен је у великим градовима, где су капацитети недовољни за обухват све деце којима је смештај у овим установама неопходан. Овај недостатак унеколико неутралише активност приватних вртића, чији квалитет рада је углавном проблематичан. У последње време капацитет предшколских установа је недовољан због измена позитивних законских прописа који се односе на скраћење дужине породиљског одсуства, што узрокује неопходност смештаја већег броја деце него раније.

Опремљеност предшколских установа објектима, средствима рада и опремом је задовољавајућа. Недостаци су махом присутни у недовољним капацитетима објеката за справљање хране, за физичко васпитање (фискултурне сале и спортски реквизити)[8], недовољном асортиману дидактичких материјала, средстава за хигијену и сл. Све је то условљено доста тешким економским стањем у друштву и неким другим субјективним разлозима, чија елаборација је (због лимитираности простора за овај текст) немогућа.

Укупан квалитет рада у предшколским установама лимитиран је и неадекватним статусом и материјалним положајем запослених у предшкол-

[7] За рад са децом предшколског узраста укупно је ангажовано 4.861 радник. Од овог броја 4.720 радника је запослено у предшколским установама, а 141 радник у основним школама. На реализацији непосредног васпитно-образовног рада са децом, ангажовано је 3.053 васпитача и медицинске сестре-васпитачи од тога 2.358 васпитача и 555 медицинских сестара је у предшколским установама.

[8] Десет установа уопште нема фискултурну салу, а већина установа које имају фискултурне сале, изјасниле су се да су исте неадекватно опремљене спортским реквизитима. Најчешће недостајући реквизити су: струњаче, лопте, шведске клупе, обручеви, вијаче, чуњеви, греде, рипстоли, кошеви. У седам предшколских установа стање опремљености фискултурних сала је задовољавајуће и исте нису исказале своје потребе за спортским реквизитима.

ским установама. То је, између осталог, узроковано и недовршеним системским (посебно нормативно-правним) решењима, што је посебно алармантна околност након стављања ван снаге Закона о друштвеној бризи о деци и насталог „вакум стања" будући да нови основни алтернативни правни акт није донесен.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Иако имају значајне потенцијале за остваривање својих основних функција и делатности, предшколске установе у АП Војводини, на садашњем ступњу развоја, не поседују релевантне могућности за пружање свих неопходних услуга породици, па још увек не делују у довољној мери подстицајно на одлучивање потенцијалних родитеља на рађање, а посебно на рађање другог, трећег ... детета. У циљу постизања ових претпоставки неопходно је остварити следеће:

– Проширити мрежу (број и капацитет) предшколских установа до мере у којој ће ове задовољавати све испољене потребе за смештајем деце. То је могуће обезбедити стављањем у исти положај приватних и државни дечјих установа, како у смислу услова за њихово лиценцирање (акредитацију), тако и у смислу материјално-финансијског третмана (регресирање трошкова боравка и др.). Те мере би довеле до отварања квалитетних приватних вртића и повећале конкуренцију у области предшколског васпитања, што би за импликацију имало подизање обима, нивоа и квалитета рада ових установа, а тиме и већу, односно свестранију помоћ породици, па и на плану њиховог охрабривања за рађање више од двоје деце.

– Средства уштеђена отварањем приватних вртића ваља усмерити на побољшавање услова у постојећим предшколским установама и то, пре свега, за: побољшавање материјалне основе њиховог пословања, унапређивање и ширење програмских активности, побољшавање статуса и материјалног положаја запослених и др.

– Заокружити нормативно-правну регулативу ослонцем на досад афирмисана и квалитетна нормативно-правна педагошко-психолошка, социјална и превентивно-здравствена решења уз имплементацију најбољих (а нашим условима компатибилних) стандарда развијених земаља Европе и света, уз дужно уважавање наших релевантних и кроз вишедеценијски рад верификованих достинућа на плану предшколског васпитања и укупне друштвене бриге о деци.

ЛИТЕРАТУРА

Гавриловић, А. (1998): *Систем друштвене бриге о деци у Србији*, Службени гласник РС, Београд

Гавриловић, А. (2001): *Предшколске установе у Србији 1843–2000*, Службени гласник РС, Београд

К а м е н о в, Е. (1982): *Експериментални програми за рано образовање*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
К а м е н о в, Е. (1985): *Методика васпитно-образовног рада са предшколском децом*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
К а м е н о в, Е. (1990): *Интелектуално васпитање кроз игру*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
К а м е н о в, Е. – Предшколска педагогија, I и II том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
К а п о р-С т а н у л о в и ћ, Н. (1985): *Психологија родитељства*, „Нолит", Београд
П е ш и ћ, М. (1987): *Вредновање предшколских васпитних програма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
П и ј а ч е, Ж., И н х е л д е р, Б. (1978): *Интелектуални развој детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
П р е н т о в и ћ, Р. (1993): *Васпитање за толеранцију у функцији миротворства и развијања демократске културе*, Педагошка стварност бр. 3–4, Нови Сад
П р е н т о в и ћ, Р. (1995): *Комплементарност и корелативност основних функција предшколских установа*, Социјална политика и социјални рад, 4, Београд
П р е н т о в и ћ, Р. (1994): *Услови и могућности породичног васпитања у духу толеранције у савременим друштвеним условима*, реферат на Научном скупу „Породица и права детета и развој у СР Југославији", Београд, 13–14, XII/94.
П р е н т о в и ћ, Р. (1996): *Педагошко-психолошки аспекти оспособљавања за заштиту и унапређивање животне средине*, Педагошка стварност, 3–4, Нови Сад
П р е н т о в и ћ, Р. (2002): *Едукација у функцији развоја пронаталитетне свести*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 110–111, Нови Сад
Скупштина АП Војводине (2005): Програм демографског развоја Аутономне Покрајине Војводине са мерама за његово спровођење, Нови Сад

POTENTIALS OF PRESCHOOL INSTITUTIONS IN THE FIELD OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF VOJVODINA

by

Risto Prentović

Summary

Preschool institutions, as principal institutions for social child care, with their three main functions – education, preventive health and social care, represent a significant support to modern families in the field of improving protection, acculturation, socialisation and providing happy and carefree childhood and development of children at the preschool age. Such institutions also represent an important agent for motivating, that is encouraging and supporting spouses and other partners of different gender in having children, which can be a positive factor of significant demographic development and instrument of the pronatalist population policy.

УДК 316.346.32–053.9(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Јанко Дрча
Геронтолошки центар „Нови Сад“
Фрушкогорска бр. 32, 21000 Нови Сад

СТАРЕЊЕ СТАНОВНИШТВА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА СТАРИХ У ВОЈВОДИНИ

САЖЕТАК: Дугорочно присутан процес интензивног старења становништва Војводине и нарочито проблеми и промене у савремној породици у Војводини условљавају и траже добро осмишљен и на потребама остарелих лица заснован целовит програм решавања основних социјално-заштитних проблема популације старих лица, а нарочито борбе за квалитетан живот у доба старости. Такав однос подразумева, с једне стране, подједнаку афирмацију превенције како стара лица не би дошла у стање социјалне потребе и заштите када се нађу у таквом стању и, са друге, обезбеђивање пуне афирмације концепта активне старости. Истоврено такав приступ захтева развој свих облика социјалне заштите и активно учешће и сарадњу свих субјеката у друштву.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: старење, социјална заштита, становништво, Војводина

Подаци пописа становништва из 2002. године показују да је Република Србија (територија без Косова) ушла у фазу изразитог процеса демографског старења. Према просечној старости (Србија 40,2 а Војводина нешто мање због прилива избеглица, 39,8 година) спадамо међу најстарије становништво на свету. Ту тенденцију на веома очигледан начин показују и подаци о учешћу старих лица у укупној структури становништва. Тако нпр. старих преко 60 година у укупном становништву Републике Србије има 22,4%, а са преко 65 година живота 16,5%. Учешће старих у укупном становништву Војводине је нешто повољније (са преко 60 година живота има 21,4%, а са преко 65 година 15,5% становника). У Републици је више старих особа у периоду од 65 до 80 година живота него у Војводини, док је проценат старих са преко 80 година живота подједнак у Републици и Војводини. Све то показује да ће процес изразитог демографског старења становништва бити у нас још дуго присутан и да се за његове последице, као друштво, морамо што боље и комплексније припремити. Захтеваће

то од друштва дефинисање политике и програма развоја у бројним областима друштвеног живота. Једна од тих области је свакако и социјална заштита старих лица. Идући томе у сусрет, да и то истакнем, управо је у завршној фази израда Стратегије реформе система социјалне заштите у нас и израда Националног плана акција у односу на питања и проблеме старости и старења. Верујем да ће та документа дати одговор на питања куда и којим правцем смо се запутили у овој области, које циљеве, ближе и даље, желимо постићи и којом динамиком и којим ресурсима то можемо учинити.

Зашто овде указујемо на процес демографског старења као основни параметар утврђивања тих стратегија? Шта заправо прати овај процес? За тему о којој говоримо нарочито је битно неколико ствари. Прво, то је непобитна истина да се повећањем броја старих особа у друштву повећавају потребе за здравственом и социјалном заштитом и другим видовима помоћи овим особама. Друго, то је појава феминизације контингента старог становништва која је све изразитија са растом година живота. Тако нпр. према подацима пописа становништва из 2002. године у контингенту становништва са преко 60 година живота је 58,42% жена. Тај проценат је у групи са преко 65 година живота порастао на 60,03%, а у групи са преко 70 година живота износи 62,62%, док је у групи изнад 75 година старости 66,38%. Треће, то је појава „старења старих лица“, односно раст броја особа са преко 80 година живота. Према студији америчког Бироа за попис и Националног института за старе, средином 21. века ће на свету бити више старих него младих до 15 година старости. На Светској скупштини старих у Мадриду, одржаној 2002. године, указано је да стари чине сегмент становништва који се најбрже увећава, да стари преко 80 година живота чине 12% укупног светског становништва, да ће он износити у 2050. години 21% и да ће се број стогодишњака у том периоду повећати 15 пута итд., и четврто, то је већ добро познати податак о сталном подизању висине просечне старости становника.

На део ових проблема указано је и на Европској демографској конференцији, која је под називом „Социјална кохезија пред демографским изазовима“ одржана 7. и 8. априла 2005. године у Савету Европе у Страсбуру. На тој Конференцији је указано да на старење европског становништва утичу пре свега следећа четири фактора:

а) ниска стопа фертилитета, нижа од стопе просте репродукције становништва која ће се и даље одржавати на том нивоу;

б) добна структура становништва која ће пресудно утицати на бројност будућих нараштаја родитеља, а то значи на стопу наталитета;

ц) пораст очекиваног трајања живота, односно пораст броја старих и врло старих људи и

д) појаве имиграције које имају ограничено дејство на успоравање процеса старења и демографски раст.

Све то, уз појаву губљења трогенерацијске породице, све већег и чешћег одржавања породичне солидарности, како се то симболично каже

„на даљину“, затим опадање стопе склапања брака (нупцијалитета), повећање старосне доби приликом склапања брака, све већа склоност ка кохабитацијама и сл. имаће веома снажан утицај на процесе старења становништва у наредном периоду и на пројекцију адекватних друштвених програма и мера, посебно оних које се тичу социјалне политике. Најзначајније мере у том погледу су везане за тзв. флексибилизацију и подизање добне границе пензионисања и афирмацију концепта активног старења.

Сасвим је, дакле, јасно да све ове појаве непосредно утичу, у тренутном и дугорочном смислу, на концепт и укупан развој социјалне заштите старих лица и на остваривање основног циља социјалне заштите ових особа – обезбеђивање квалитета живота у доба старости. Пред тим економским, политичким, социјалним и цивилизацијским изазовом налазе се сва савремена друштва данас. И ту смо, онда, пред отвореним питањима суштине, а то значи концепта и циљева реформе система социјалне заштите, посебно социјалне заштите старих лица. Неспорно је да та реформа мора дати целисходне и интегралне, али материјално и друштвено прихватљиве одговоре на сва ова питања или ће се друштво на том свом сегменту запутити у странпутицу. Колико је то битно упозоравају бројни аутори, указујући да, посебно у друштвима која се налазе у транзицији, социјална политика мора бити добро дизајнирана и избалансирана и у центру укупних реформских захвата једног друштва. И још нешто, ови аутори указују и на неприхватљивост с једне стране глорификације, а са друге потпуне негације тржишта, јер је социјална сфера значајан импут у ефикасан привредни развој. „Друштвеним делатностима треба на макроекономском нивоу признати равноправан статус са привредом као фактору који доприноси (а не само троши) дохотку земље“ – истиче један аутор[1]. Стављајући проблем реформе система социјалне заштите старих лица у однос према поменутим појавама и укупном процесу демографског старења чини се целисходним отворити неколико концептуалних питања система социјалне заштите.

На самом почетку треба поставити два темељна питања:

Прво је питање природе и дефиниције социјалне заштите старих лица у савременим условима, и

друго је, ко све треба или мора да учествује у остваривању њених функција.

Да одмах кажем да је сасвим логично да у остваривању њених циљева учествују и треба да учествују многи фактори у друштву, али и да је у највећој мери то до сада чинила и чини породица. Отуда у реформским процесима ваља на нов начин и у новим друштвеним околностима афирмисати и оснажити улогу породице, као што је неопходно створити услове и системске претпоставке за пун активитет и других друштвених чинилаца. То, без сумње, значи да је неопходно обезбедити развој разноврсних облика социјалне заштите и пуни допринос свих друштвених чинилаца, почев-

[1] Берислав Ш е ф е р: *Модели социјалне политике у условима тржишне економије и плуралистичког политичког система,* у Зборнику радова „Социјална политика у транзицији“, Центар за проучавање алтернатива – Социјална мисао, Београд 1998, стр. 457

ши од породице, школе, месне заједнице, струковних удружења пензионера и инвалида, затим активност бројних хуманитарних и других невладиних организација, све до органа власти на свим нивоима и њихову организовану сарадњу и ефикасно садејство. Чини се да је то један од најзначајнијих задатака у овој области. Само на тај начин може се обезбедити целовит и интегралан однос друштва према проблемима старости и старења и социјалној заштити старих. Али, принцип интегралног односа друштва према проблемима старости и старења односи се и на саму јединку, односно на неопходност уважавања њеног јединства и посебности и истовременог задовољавања њених најважнијих социјално заштитних потреба. У тој чињеници налази се основа нужног умрежавања рада различитих друштвених фактора у овој области.

То дабоме у први план поставља питање прецизнијег дефинисања садржине и функција социјалне заштите старих лица. У том погледу важно је заложити се за неколико принципијелних опредељења. То је, пре свега, став да није функција социјалне заштите само пружање помоћи да се превладају или ублаже негативне последице стања социјалне потребе остарелог лица, него и помоћ да се у то стање не дође. Социјална заштита, дакле, мора да има и терапеутску и превентивну функцију. То опредељење сугерише бар два закључка. Први је да систем и делатност социјалне заштите, управо као и здравствена заштита, морају бити окренути целокупном становништву, а не само или искључиво тзв. ризичним групама. У нашем случају та окренутост система социјалне заштите мора бити према целој популацији старих лица. И други закључак, у досадашњим активностима превентивна димензија социјалне заштите била је недовољно афирмисана и недовољно систематски, дакле, плански, развијана. Недовољно су по броју, распрострањености и по функцијама које обављају развијени нпр. клубови за стара и одрасла лица као један од значајних чинилаца превенције патолошког старења. О развоју других облика превенције да и не говоримо. Све је то недовољно и слабо развијено. Као да за те облике, нарочито у локалној самоуправи, није до сада било довољно друштвеног слуха и интересовања, нити, пак, средстава и прихватљивих пројеката.

То нужно отвара проблем новог начина дефинисања или прецизирања два, може се рећи, најважнија међусобно повезана појма:

– шта, у савременим условима, јесте социјална заштита старих, односно које се то потребе и интереси старих лица задовољавају овом делатношћу, и

– шта се све сматра стањем социјалне потребе?

Неспорно је да се појам социјалне заштите односи на обезбеђивање што адекватнијих услова становања, одговарајући режим исхране, адекватно културно-забавно и рекреационо ангажовање, одговарајуће радне и друштвене активности, адекватну негу и лечење у случају болести и изнемоглости, уважавање положаја и улоге старих у друштву и све друго што је од значаја за људску срећу, животно задовољство и људско достојанство. У томе су подједнако значајни циљеви: повећати дужину и обезбедити потре-

бан квалитет живота. Због тога није важно само додати године животу него, како један наш аутор рече, треба и живот додати годинама.

У социјалној заштити широко је прихваћен став да је за личност остарелог, по правилу, најприхватљивије и најприродније да своју старост доживи и достојанствено проживи у кругу своје породице и природног окружења и да буде у могућности да се што дуже сам о себи брине. Да је утицај породичне ситуације на задовољну и достојанствену старост пресудан, показују и оне земље у којима је однос и поштовање старих битан чинилац конституције друштва и односа у породици. То потврђују и нека истраживања у нашој земљи којима је утврђено да најзначајнији стресогени фактор приликом смештаја у дом није сам смештај у институцију каква је дом, него одлазак из породице. Породица је још увек главни и најзначајнији извор психосоцијалне подршке овим лицима. И ту чињеницу у реформи социјалне заштите морамо максимално уважавати. Упркос томе, сведоци смо веома крупних промена у структури и односима унутар савремене породице. Она се и у нашој земљи даље нуклеаризује, развија се кохабитација и деинституционализација породице, губи се трогенерацијска породица, и даље је жена носилац највећег терета подизања деце, имамо одсуство снажније потпоре државе запосленим родитељима и сл. То је сасвим оправдано отворило питање колико је савремена породица, не само материјално него и социо-психолошки способна и спремна да пружи личности остарелог неопходан степен заштите и сигурности, емоционалне топлине и уважавања њене аутентичности, а колико то мора бити обавеза других чинилаца у друштву и самог друштва. Наш став је да у томе своје обавезе имају и друштво и породица и да се нико не може амнестирати од ових обавеза и одговорности. Стратегија развоја и реформски циљеви у овој области морају се темељити и на одговорима на ова питања.

Већ смо истакли да је превентивна функција социјалне заштите у нас неорганизована и недовољна. То је због тога што је у прагматичном смислу систем социјалне заштите старих у нас окренут превасходно особама које се налазе у стању социјалне потребе, особама које без туђе бриге и помоћи не могу да опстану. У зависности од оцене природе и интензитета тог стања таквом лицу се, на основу решења Центра за социјални рад, обезбеђује одговарајући организовани облик социјалне заштите (домски смештај, привремени прихват, помоћ и нега у кући, клубови за стара и одрасла лица, смештај у другу породицу, дневни центар, и др.). Са тог становишта посматрано, треба се упитати имамо ли ми, гледано у целини или у појединим сегментима, оптимално изграђен и развијен целовит систем социјалне заштите старих лица? Верујем да немамо, јер су потребе знатно веће и веома велики број старих лица из различитих разлога остаје изван оквира организованих социјално заштитних активности. Да је таква оцена тачна потврђује и податак да ни све друштвене чиниоце нисмо или их нисмо довољно укључили у ове активности. Стога су, по мом мишљењу, депласиране критике и захтеви да неке од облика социјалне заштите треба

гасити, односно укидати, поготово ако се ти захтеви не темеље на стварним потребама популације старих.

За оцену демографске ситуације у једној земљи и за утврђивање адекватне, не само демографске и политике у области социјалне заштите, него и политике здравствене заштите, важно је имати у виду и податке о морталитету (смртност) и морбидитету лица са преко 60 година живота. Подаци показују да стопа морталитета бележи стални раст (око 15%) и да је број хронично оболелих од различитих обољења веома висок, да има доста инвалидних и физички хендикепираних лица (8%) и лица којима је потребан неки вид асистенције и помоћи (10%).

Зашто ове податке спомињемо? Управо због тога што они јесу веома битни не само за систем здравствене него и социјалне заштите старих лица у нас и за њихов даљи развој. То, онда, са свом озбиљношћу отвара бар два питања: Прво, то је питање стратегије развоја система социјалне и здравствене заштите ових лица и друго, нужност обезбеђивања њихове суштинске и функционалне повезаности и међузависности. И то је једно од веома крупних питања на које реформа мора одговрити ако хоће да води рачуна о увећаним социјално-заштитним и здравственим потребама повећаног контингента остарелих лица сада и у будућности. Мора се, наиме, са свом озбиљношћу отворити питање превладавања искључиво ресорног приступа социјалној и здравственој заштити, а то значи и другачије дефинисање и другачији однос према установама социјалне заштите. Нужно је да се сачини њихова реалнија класификација и да се део ових установа, поготово када су стари и ометени у питању, третирају као социјално-здравствене установе. Али, такву класификацију установа наш систем, бар за сада, не познаје. И због тога се, између осталог, он мора мењати и реформисати.

Следећи проблем суштински везан за концепт реформе социјалне заштите старих лица са којим се нарочито суочавамо на нивоу прагме, дакле практичног реализовања системских опредељења у овој области, је питање модела социјалне заштите за који се опредељујемо. Мора се јасно и недвосмислено истаћи и треба све учинити да се реформом система социјалне заштите направи још одлучнији одклон од схватања и праксе социјалне заштите као тзв. заштитарског, патерналистичког односа према старим особама, јер се тим моделом стара лица третирају као објекти, као оштећене људске јединке, које се, онда, и морају заштићавати и збрињавати. Савремни модели социјалне заштите, пре свега модел активне старости, тај однос потпуно другачије дефинишу и постављају. Сваки човек, па тако и остарело лице, мора се третирати као субјект, као самосвојна личност са свим својим психичким и физичким особеностима, правима и слободама, потребама и захтевима. Управо такав однос према личности остарелог мора бити стожер, окосница заснивања и даљег развоја система и праксе социјалне заштите у нас. А то значи да су добро дошли сви облици и модели социјалне заштите ако се темеље и заснивају на тим потребама и интересима старих лица.

То, на друштвеном плану, значи да борбу за стално унапређивање квалитета живота у доба старости морамо ставити у средиште, дефинисати као основни циљ и смисао укупне друштвене бриге о старима. А шта то практично значи? Мора нам бити циљ да се старим особама обезебеди социјална и материјална сигурност, одговарајући положај и улога у породици и друштву, затим адекватна здравствена заштита, активитет и уважавање свих специфичности њихове добне групе, помоћ, када је то потребно, у задовољавању њихових основних и веома разноврсних биолошких и социјално-психолошких потреба и др. То даље значи опредељење друштва да се старима омогући да што дуже одрже своју физичку, психичку и социјалну активност и компетентност, да потпуније користе свој често неоправдано запостављен и потцењен потенцијал и да се укључе у све функције заједнице, односно друштва. Изгледа да ће се на том питању доста тога преламати у нашем друштву.

И на самом крају, као основни став и закључак истичемо: сасвим је јасно да се остваривање реформских циљева у Војводини, као и у Републици Србији мора заснивати на садејству свих стручних и друштвених чинилаца. Оно, поред савремених циљева и основа развоја ове делатности, пуног уважавања досадашњих искустава и афирмације постигнутих резултата у овој области, свакако мора подразумевати и да се више него до сада и уједначеније развијају разноврсни постојећи и заснивају нови облици и садржаји социјалне заштите и друштвене бриге о старим особама, али и да се у ту активност укључе сви расположиви потенцијали друштва – приватни, државни и тзв. трећи сектор. Само на тај начин моћи ћемо адекватно одговорити реалним потребама остарелог становништва у Војводини за савремено конципираним и функционално и широко постављеним системом социјалне заштите.

AGEING OF THE POPULATION AND SOCIAL PROTECTION OF OLD PERSONS IN VOJVODINA

by

Janko Drča

Summary

The process of intensive ageing of the population of Vojvodina, present for a long time, and specially the problems and changes in contemporary family in Vojvodina, require and need a well designed comprehensive program – based on the needs of the old persons – to solve the basic social-protection problems of the population of old persons, specially the struggle for a quality life at old age. On the one hand, such an attitude implies equal significance of prevention – so that old persons do not find themselves in a situation needing social support – as well as protection when they do get in such a situation; on the other hand, it implies ensuring a full con-

firmation of the concept of the active old age. At the same time, such an approach requires the development of all forms of social protection and an active participation and cooperation of all subjects in the society.

УДК 314.96–053.9(497.113) „19“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Владимир Никитовић
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

ПРОЦЕС ДЕМОГРАФСКОГ СТАРЕЊА У ВОЈВОДИНИ И ЦЕНТРАЛНОЈ СРБИЈИ ТОКОМ ПОСЛЕДЊЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ 20. ВЕКА

САЖЕТАК: Након пет деценија недовољне репродукције становништва Војводине и Централне Србије, процес демографског старења напокон је ушао у жижу најшире друштвене јавности. Према бројним показатељима демографског развоја, данашња популација Србије, без Косова и Метохије, спада у групу најстаријих у свету. С обзиром да је реч о планетарном процесу који је без преседана у досадашњој људској историји, а који ће временом све више добијати на значају, покушали смо да укажемо на главне одлике његовог развоја у погледу просторних импликација које има на становништво овог дела Европе.

Развој процеса демографског старења током периода 1981–2002. година размотрен је кроз односе функционалне зависности између специфичних старосних група. Утврђено је да је процес прво захватио Војводину да би се, потом, проширио на Централну Србију, премештајући пол демографског старења на овај део Републике. Анализа на нивоу општине омогућила нам је да просторно лоцирамо поједине центре демографског старења, као и да означимо регионе Србије који су демографски још увек виталнији од других.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографско старење, Војводина, Србија, старосна структура

Данашња популација Војводине и Централне Србије спада у групу најстаријих у свету. Процес демографског старења је интензивиран нарочито током последње две деценије 20. века. То је, између осталог, последица чињенице да су ове две макроцелине Републике Србије ушле у завршну фазу тзв. демографске транзиције фертилитета и морталитета још 1961. године, при чему је нето стопа репродукције испод јединице још од 1955. године (Пенев, 2001; Гаћеша, 2002). Анализом еволуције старосне структуре становништва на нивоу општина, покушали смо да укажемо на главне одлике процеса демографског старења у погледу његових простор-

них импликација на становништво овог дела Европе. Користили смо показатеље који описују развој функционалних односа између великих старосних група становништва током периода 1981–2002. Као додатни показатељ узели смо најчешће коришћени синтетски индикатор, просечну старост укупне популације. Његове вредности израчунали смо на основу података о старосној структури популације структуриране према петогодишњим старосним групама.[1] Основне изворе података представљали су пописи становништва СФРЈ из 1981. и 1991, као и последње доступни попис СРЈ из 2002. године.

Пошто анализа подразумева и временски пресек за 1981. годину, важно је напоменути да под термином Србија, у даљем тексту, неће бити подразумевана територија Косова и Метохије. У погледу просторне диференцираности анализе, издвојили смо три веће макроцелине: Војводину, град Београд[2] и Централну Србију без града Београда[3]. Разлог за овакву поделу је у својеврсним карактеристикама просторне концентрације становништва града Београда без пандана у Републици (општа густина насељености 488.9 ст/km^2 наспрам републичког просека од 96.8 ст/km^2).

I

Најпре ћемо се осврнути на вредности коришћених индикатора процеса демографског старења Србије односно њених макроцелина. У том погледу, евидентна је сличност са вредностима одговарајућих показатеља овог процеса у развијеним земљама света, нарочито Европе. Тако је и у Србији, крајем 20. века, старо становништво (старији од 60 година) бројношћу надмашило младо (млађи од 20 година), по први пут у историји. Међутим, укупна светска популација има свега 10% старих, док их је у Србији 22,45%, што је нешто више него што се очекује од светске популације у 2050. години – 21% (УН, 2003).

Проценат старијих од 65 година је на нивоу просека за земље ЕУ (око 16%). Индекс потенцијалног издржавања, који показује колики је број људи у радно способним годинама (од 15 до 64 године) у односу на једну старију особу (65 и више година), већ је пао на број који је пројектован за популацију света у 2050. години – свега 4 особе. Просечна старост укупног становништва на планети је 26 година, најстарију популацију има Јапан са просеком од 42,9 године[4], док је Србија одмах иза најстаријих светских популација са просеком од 40,5 година.

[1] Најпрецизније вредности за просечну старост укупне популације би се добиле да смо располагали дистрибуцијом становништва по појединим навршеним годинама старости.

[2] Овај административно-статистички термин обухвата територију шеснаест општина које су формирале град Београд према административној подели која је важила закључно са пописом становништва из 2002.

[3] У даљем тексту термин Централна Србија подразумеваће административну територију ове макроцелине и њену популацију без територије и популације општина града Београда.

[4] Процена за 2005. (УН, 2005)

Вредности анализираних показатеља састава старосне структуре становништва према макроцелинама Србије представљене су у Табелама 1 и 2. Војводина и Централна Србија имају нешто већи удео младог становништва у односу на град Београд, али се током две деценије, овај контингент популације смањио у просеку за 5% у све три макроцелине.

Град Београд предњачи уделом становништва у радно способним годинама, посебно када је у питању највиталнија доб од 20 до 50 година. У односу на 1981. годину и овај старосни контингент становништва доживео је смањење свог удела у укупној популацији, али у нешто мањем износу него најмлађа популација (највише у Централној Србији и граду Београду, између 3% и 4%). Међутим, унутар контингента одвијали су се супротни процеси. Удели млађе радне популације су се смањивали, а старије расли, при чему је најмање осцилација показало тзв. старије средовечно становништво (између 40 и 59 година старости). Међутим, сегмент најстарије популације радног контингента (од 50 до 64 године) показује пораст у времену.

Војводина која је 1981. предњачила по релативној величини старог становништва, препустила је примат Централној Србији. Популација старих у граду Београду се безмало удвостручила за две деценије изједначивши се у релативном уделу овог контингента у укупној популацији са Војводином.

Годишњи раст контингента старије популације (старији од 60 година) Србије (1,61%) је, ипак, испод светског просека (2%), осим у граду Београду (2,56%). С друге стране, најстарији становници (старији од 80 година), који представљају најбрже растућу старосну групу светског становништва (3,8% годишње), и чине десетину светске популације старих (старијих од 60 година), са тенденцијом још бржег пораста у будућности (УН, 2003), у Србији, напротив, бележе пад и у апсолутном и релативном уделу, осим у граду Београду, где њихов број расте стопом од 1,2% на годишњем нивоу.

Индекси који одражавају међусобне односе великих старосних група такође указују на дубоку старост свих макроцелина Србије (Табела 2). Ниво потенцијалног издржавања који се очекује од радног контингента је током две деценије порастао, при чему је притисак младих смањен у просеку за 5%, због пада њиховог удела у укупној популацији, али је притисак старијих готово удвостручен. Тако проценат старијих од 65 година као део популације радно способног становништва[5] указује да је Србија престигла ЕУ достигавши ниво идентичан Јапану (26%), земљи са најстаријим становништвом на свету према већини показатеља. Међутим, индекс који показује укупно оптерећење радног контингента од стране најмлађих и најстаријих у Србији већ је престигао вредност индекса за популацију Јапана (0,47) достигавши вредност од 0,5 или два становника радног контингента наспрам једног ван овог старосног сегмента популације.

[5] Индекс зависности старог становништва.

Табела 1. – Велике старосне групе (%) према макроцелинама у периоду 1981–2002.

							Радни	конти	нгент	Ферт.					
1981.	Укупно	0–14	0–19	20–39	40–59	20–59	мушк.	жене	укуп.	конт.	50–64	60+	65+	85+	80+
Цент. Србија без Београда	4224391	20,86	27,89	29,21	28,61	57,82	34,02	32,33	66,35	25,01	17,27	13,95	10,64		
Војводина	2034772	19,92	26,75	29,77	28,25	58,02	33,72	32,69	66,40	25,41	16,98	14,82	11,30		
Град Београд	1470073	20,21	26,22	32,15	29,67	61,82	34,43	34,70	69,13	27,45	16,68	11,16	8,32		
Република Србија	7729236	20,49	27,27	29,91	28,72	58,63	34,02	32,88	66,89	25,58	17,08	13,65	10,38		
1991															
Цент. Србија без Београда	4143456	19,13	25,96	28,26	26,34	54,61	34,33	30,40	64,73	23,39	20,72	18,96	11,96	0,71	2,18
Војводина	2013889	19,19	25,71	28,61	26,93	55,54	34,01	30,97	64,99	23,93	20,03	18,25	11,82	0,64	2,04
Град Београд	1602226	17,86	24,22	28,18	27,13	55,31	32,75	31,76	64,51	24,84	19,63	16,03	9,89	0,50	1,57
Република Србија	7759571	18,88	25,54	28,33	26,66	55,00	33,92	30,83	64,75	23,83	20,31	18,17	11,50	0,65	2,02
2002															
Цент. Србија без Београда	3889885	16,08	22,68	25,74	27,48	53,22	33,01	29,61	62,62	23,39	18,29	23,33	17,44	0,58	2,00
Војводина	2031992	15,86	22,64	26,87	28,63	55,50	33,94	32,06	65,00	24,44	18,83	21,44	15,51	0,63	1,93
Град Београд	1576124	14,52	20,96	27,43	29,39	56,82	33,07	32,93	65,99	25,56	19,69	21,64	15,57	0,58	1,80
Република Србија	7498001	15,69	22,30	25,40	28,19	54,59	33,27	30,70	63,97	24,13	19,73	22,46	16,54	0,60	1,94

Извор: СЗС (1984–1993) РЗС (2003)

Табела 2. – Индекси зависности између великих старосних група према макроцелинама, 1981–2002.

1981.	65+ / 0–14	60+ / 0–19	60+и0-19 / 20–59	0–19 / 20–59	60+ / 20–59	15–64 / 65+	0–14и65+ / 15–64	65+ / 15–64	0–14 / 15–64	85+ / 50–64	60+ / 0–14	прос. стар.
Цент. Србија без Београда	0,51	0,50	0,72	0,48	0,24	6,23	0,47	0,16	0,31		0,67	35,01
Војводина	0,57	0,55	0,72	0,46	0,26	5,88	0,47	0,17	0,30		0,74	35,48
Град Београд	0,41	0,43	0,60	0,42	0,18	8,31	0,41	0,12	0,29		0,55	34,45
Република Србија	0,51	0,50	0,70	0,47	0,23	6,45	0,46	0,16	0,31		0,67	35,03
1991												
Цент. Србија без Београда	0,63	0,73	0,82	0,48	0,35	5,41	0,48	0,18	0,30	3,42	0,99	37,80
Војводина	0,62	0,71	0,79	0,46	0,33	5,50	0,48	0,18	0,30	3,22	0,95	37,69
Град Београд	0,55	0,66	0,73	0,44	0,29	6,52	0,43	0,15	0,28	2,55	0,90	37,36
Република Србија	0,61	0,71	0,79	0,46	0,33	5,63	0,47	0,18	0,29	3,19	0,96	37,68
2002												
Цент. Србија без Београда	1,08	1,03	0,86	0,43	0,44	3,59	0,54	0,28	0,26	3,20	1,45	40,43
Војводина	0,98	0,95	0,79	0,41	0,39	4,19	0,48	0,24	0,24	3,37	1,35	39,84
Град Београд	1,08	1,03	0,75	0,37	0,38	4,21	0,48	0,24	0,22	2,95	1,49	40,41
Република Србија	1,05	1,01	0,82	0,41	0,41	3,87	0,50	0,26	0,25	3,19	1,43	40,26

Извор: СЗС (1984–1993) РЗС (2003)

Према просечној старости становништва, Централна Србија и град Београд су практично изједначени, док је популација Војводине „млађа“ од њих за нешто више од пола године. У периоду 1981–2002, просечна старост становништва Србије порасла је за више од 5 година, при чему је најбрже старило становништво града Београда (у просеку остарило за 6 година).

II

Сваки од коришћених показатеља старосне структуре селектирао је општине Србије у односу на републички просек у оба временска пресека. Резултати оваквог поступка потврдили су полазну претпоставку да се популација Србије у погледу процеса демографског старења постепено хомогенизује.

Већа концентрација *младих* (млађи од 15 односно 20 година) од просека за Србију, у оба временска пресека, односи се на јужне, југозападне и западне делове Централне Србије, при чему је у Војводини проширење ових области током времена ишло ка североистоку.

Општине са изнадпросечном концентрацијом *млађег средовечног* становништва су, према попису из 2002. године, општине већих регионалних центара, београдске општине (изузев најужег градског језгра), а у односу на 1981. и општине са већинском муслиманском популацијом. Током две деценије, дошло је до „померања“ ових општина од Централне Србије ка Војводини, која бележи пораст њиховог удела, посебно у случају целокупног *мушког радног контингента*. Изразито компактна зона концентрације општина са већим уделом *старијег средовечног* становништва од републичког просека, у 1981, лоцирана у Централној Србији временом се распарчала, и данас је ограничена на север Војводине, београдске општине, погранични појас источне Србије и регионалне центре западне Србије и Шумадије.

Вредности више од просека за Републику за *женски радни односно женски фертилни* контингент у оба временска пресека показују готово све општине града Београда, већи регионални центри у Војводини и Централној Србији.

Општине чији је проценат *старог становништва* (старији од 60 односно 65 година) већи од републичког просека су 1981. доминирале у Војводини, а у Централној Србији у њеној источној половини. Након две деценије, размештај ових општина се упадљиво променио, јер им је главна концентрација у Централној Србији, где су у нивоу и испод просека за Републику пар регионалних центара и оне београдске општине које не формирају уже градско језгро, као и и општине са већинском муслиманском популацијом. У односу на 1981. годину, у Војводини се број општина са вредностима изнад просека чак двоструко смањио ограничивши своје простирање на општине средњег Баната, чија су средишта мањи регионални центри, као и на сам север Покрајине (изузев Суботице).

Број општина чији су удели *најстарије популације* (старији од 85 година), према попису из 2002. године, већи од просека за Републику је нешто већи од пола, с тим да су оне у највећем делу концентрисане у источном делу Централне Србије, на северу Војводине и у Банату (сем општина регионалних центара).

Резултати везани за *индексе* који показују функционалне односе зависности између великих старосних група становништва потврђују закључке анализе о кретању релативних удела старосних група у укупном становништву. Евидентно је да на величину индекса у односу на период од пре две деценије пресудну улогу имају старије групе становништва.

У погледу *просечне старости становништва*, број општина Србије које имају вредности више од просека за Републику (око 60% свих општина) практично се није променио између два анализирана временска пресека. Променила се само дистрибуција ових општина у простору. Заправо, резултати овог показатеља се готово у потпуности подударају са показатељом удела старих у укупној популацији односно са тзв. индексима старења (карта 1).

* * *

Већ је једна од претходних анализа старосне структуре становништва Србије на нивоу општине, заснована на попису из 1991, утврдила да „сва драматичност процеса старења становништва Србије можда и није толико са становишта одвијања овог процеса, колико је са регионалног становишта, с обзиром на то да су простори с таквим демографским карактеристикама све шири и обухватају највећи део територије Републике“ (Војковић и Девецић, 2003:165).

Додали бисмо да се не могу издвојити веће области или региони који би се могли сматрати демографски виталнијим у односу на било који други део Републике, ни по једном анализираном показатељу. Када се уз то узме у обзир изразита неравномерност у просторној концентрацији становништва Републике, при чему се, поред 11 београдских општина, још само четири одликују високим вредностима густине насељености (више од 200 ст/km^2), јасно је да не постоје основни предуслови за потенцијалну ревитализацију одређених региона.

У условима вишедеценијске недовољне репродукције становништва Војводине и Централне Србије, а одатле и изразито неповољне старосне структуре, на готово целој територији земље, могуће је само издвојити области које су мање остариле од других односно које уз опоравак нивоа плодности имају шансу да кроз једну до две генерације опораве и старосну структуру. То су, изузев општина са већинским муслиманским становништвом на крајњем југу односно југозападу Централне Србије, углавном општине регионалних центара. Њихови градски центри дају им нешто виталнији изглед старосне структуре од просека захваљујући углавном вишедеценијском приливу становништва у најбољим радним и репродуктивним

годинама из околних гравитационих насеља и општина. С друге стране, налазе се општине које су током две деценије од „епицентара постале „хипоцентри“ демографског старења, с обзиром на појаву изумирања читавих насеља, а лоциране су у источном и југоисточном делу Централне Србије. То су општине чија се старосна структура, изразито регресивног карактера, урушава од базе старосне пирамиде (Црна Трава, Гаџин Хан, Сврљиг, Бабушница, Рековац, Ражањ, Књажевац, Жабари), што је плод удруженог дејства вишегенерацијских традиционалних репродуктивних норми и емиграционог карактера подручја.

Карта 1. – Просечна старост становништва Србије – дистрибуција општина у односу на републички просек

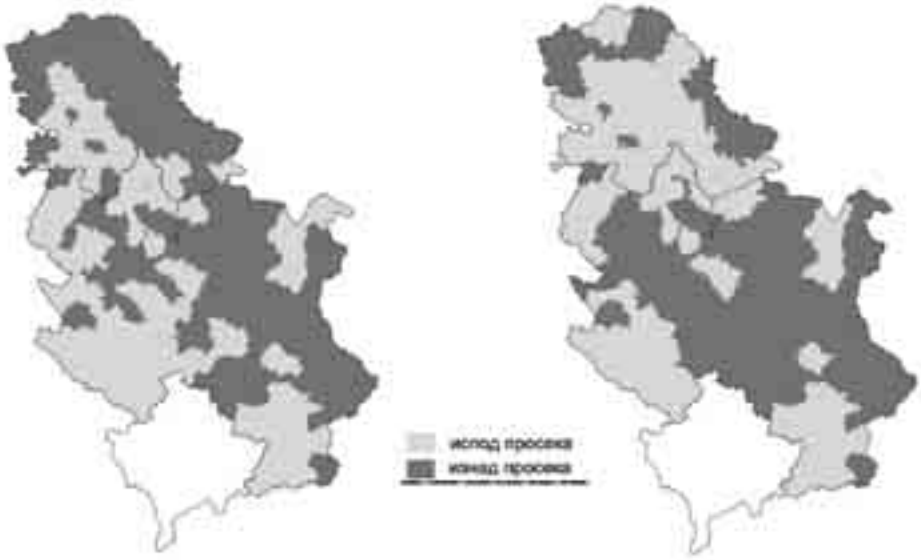

Поред овог давно започетог, али још недовршеног, процеса концентрисања становништва Србије у урбаним срединама, анализом свих коришћених индикатора старосне структуре уочено је лагано премештање тежишта процеса старења са севера ка југу. Другим речима, већ је и на основу овакве врсте анализе јасно да се првобитно формирани пол старења са центром у Војводини преместио у Централну Србију.

Свакако да би још прецизније резултате просторних реперкусија развоја процеса демографског старења дала анализа на нивоу насеља где би се јасно уочила поларизација село-град односно мања општина-већа општина.

ЛИТЕРАТУРА

В о ј к о в и ћ, Г., Д е в е ц и ћ, М. (2003): *Старење становништва у функцији регионализације*. У: М. Спасовски (ур.), *Демографске основе регионализације Србије*, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд.

Г а ћ е ш а, Љ. (2002): *Становништво и природно кретање становништва СР Југославије у 20. и на прагу 21. века*, Саопштење бр. 35, Савезни завод за статистику, Београд.

EUROSTAT (2001): *Demographic consequences for the EU of the accession of twelve candidate countries*, EUROSTAT, Luxembourg.

EUROSTAT (2002a): *The social situation in the European Union 2002*, EUROSTAT, Luxembourg.

EUROSTAT (2002b): *EUROSTAT Yearbook 2002, People in Europe 1*, EUROSTAT, Luxembourg.

П е н е в, Г. (2001): *Замена генерација у Војводини у другој половини 20. века*, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 110–111, Нови Сад.

РЗС (2003): *Становништво: попис становништва, домаћинстава и станова у 2002, књ. 2 – Пол и старост: подаци по насељима*, Републички завод за статистику Србије, Београд.

СЗС (1984): *Попис становништва, домаћинстава и станова у 1981. години, таб. 002 – Становништво према полу и старости*, Табела на микрокартици, Савезни завод за статистику, Београд.

СЗС (1984): *Попис становништва, домаћинстава и станова у 1981. години, таб. 194.1 – Стално становништво, становништво у земљи и основни скупови становништва у земљи, по месту сталног становања (СФРЈ, СР И САП, општине и насеља)*, Савезни завод за статистику, Београд.

СЗС (1993): *Попис становништва, домаћинстава и станова у 1991. години, књ. 4 – Становништво, пол и старост, подаци по насељима и општинама*, Савезни завод за статистику, Београд.

UNITED NATIONS (2003): *World Population Ageing 1950–2050*, Population Division, DESA, United Nations, New York.

UNITED NATIONS (2005): *World Population Prospects. The 2004 Revision, Highlights*, Population Division, DESA, United Nations, New York.

Доступно на: http://www.un.org/esa/ population/publications

THE PROCESS OF DEMOGRAPHIC AGEING IN VOJVODINA AND CENTRAL SERBIA DURING THE LAST TWO DECADES OF THE 20th CENTURY

by

Vladimir Nikitović

Summary

After five decades of insufficient reproduction of Vojvodina's and Central Serbia's population, the process of demographic ageing, came into the focus of the broadest public at last. Current Serbia's population (without Kosovo and Metohija's

population) belongs to the group of the oldest populations in the world according to a number of indicators of demographic change. Considering population ageing as a planetary process without precedent in the human history, we tried to point out the main features of its evolution regarding spatial implications on population living in this part of Europe.

The evolution of the process of population ageing during the 1981–2002 period was considered through functional relations between specific age groups. It was ascertained that the process started its spreading over Vojvodina at first, but continued to spread over Central Serbia afterwards moving the pole of demographic ageing to that part of the country. Some specific centres of demographic ageing as well as the regions which are still demographically more vital than the others were located by the analysis at the municipality level.

УДК 061.22(497.113 Novi Sad):314
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Саша Марковић
Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој
Булевар Михајла Пупина бр. 16, 21000 Нови Сад

ОДНОС МАТИЦЕ СРПСКЕ ПРЕМА ДЕМОГРАФСКОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

САЖЕТАК: Демографска структура становништва на простору данашње Војводине, на основу расположивих извора, је релативно добро позната. Попис показују доминацију српско-хрватског, мађарског и немачког живља. Контекст историјских догађања утицао је на одређена демографска померања. Матица српска, као установа која води бригу о духовној баштини српског народа, у новонасталим околностима, је покушала да одреди своју улогу. Између осталих, питање доминације словенског становинштва, поставило се као неопходно у идеји трајног опредељења Војводине као дела територије словенског корпуса. С тим у вези је секретар Матице српске др Никола Милутиновић, афирмисао своју концепцију о модалитету постепене доминације Словена у Војводини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Матица српска, Никола Милутиновић, Војводина.

ДЕМОГРАФСКЕ ПРИЛИКЕ У ВОЈВОДИНИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Демографска структура Војводине, у периоду између два светска рата је релативно добро позната захваљујући пре свега сачуваним изворима: угарски попис становништва из 1910. године[1] и пописи у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца из 1921. године и 1931. године[2]. На основу расположивих извора може се закључити да су: ратна дејства од 1914–1918. године, одређено одсељавања пре свега Немаца и Мађара и аграрна колониза-

[1] За Бачку и Банат види A magyar szent korona orszagainak 1910 evi nepszamlalasa, Elsö resz II reszletes kimutatasok, Budapest 1912, а за Срем: Статистички годишњак Краљевине Хрватске и Славоније, II, Загреб 1917.

[2] Краљевина Југославија. Општа државна статистика. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево 1924; Дефинитивни резултати пописа становништва од марта 1931. године, Београд, 1937–38.

ција словенског становништва из тзв. пасивних крајева након рата, утицали на демографску структуру становништва.

У прилог томе представићемо на графичком приказу односе појединих најбројнијих националних заједница са простора данашње Војводине у назначеном периоду[3].

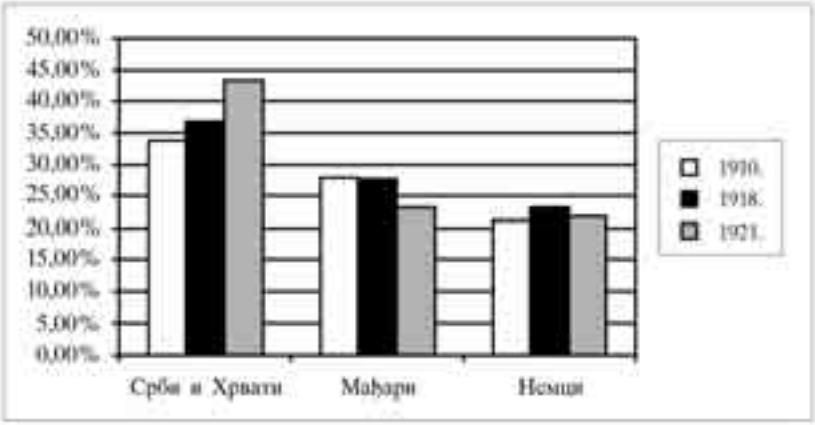

Према попису становништва од 31. марта 1931. године, обављеном и на основу вероисповести, у Војводини са источним Сремом – без срезова у Савској бановини, живело је 1.625.382 становника. Највише је било римокатолика – 742.998 (45,7%), потом православних – 674.560 (41,5%, евангелиста – 161.822 (10%) и припадника осталих вероисповести – 46.002 (2,8%). Структура саставних делова била је неуједначена. У Банату и Срему натполовичну већину становништва чинили су православни, а у Бачкој и Барањи римокатолици.[4]

Ови подаци нам говоре о доминацији српско-хрватске, мађарске и немачке националне заједнице на простору данашње Војводине. Припадници ових етничких заједница чинили су преко 85% становништва. Политичка, економска, национална, културна ситуација Војводине, у великој мери, била је одраз односа који су постојали међу овим заједницама. Свако крупније нарушавање ове демографске структуре из темеља је нарушавало стабилност Војводине.

---

[3] Осим наведених извора о овим подацима види и Н. Г а ћ е ш а, *Демографске и социјалне прилике у време присаједињења Војводине Краљевини Србији 1918., Зборник радова Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918. године*, Музеј Војводине, Институт за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1993, стр. 49–56; С. Ћ у р ч и ћ, *Број становника Војводине*, Матица српска, Нови Сад 1996; http://www.rastko.org.yu/istorija/srbi-balkan/djuric-curcic-kicosev-vojvodina.html

[4] Види: *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књ. 2, *Присутно становништво по вероисповести*, Београд 1938. године, стр. 46–61.

СТАВ МАТИЦЕ СРПСКЕ ПРЕМА ДЕМОГРАФСКОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

У контексту друштвено-политичког одређења простора данашње Војводине, у периоду између два светска рата, упознавање са радом Матице српске[5], као установом која чува и одређује духовни идентитет српског народа незаобилазно је. Делатност Матице српске у периоду до 1929. године била је обележена намером да се, у складу са духом новоформиране државе и истрајношћу на традицији, донесе нови Устав Матице српске[6] и на тај начин определи њена нова улога.

Матици српској као установи приватне грађанске иницијативе и економски независне од државе, државни органи, иако су покушали[7], ипак нису могли да наметну програмску политику.

Тих година Матица српска је постала поприште сукоба али и раскола. Дошло је до сукоба Управе Матице српске и њених опонената у Књижевном одбору[8]. Заправо, био је то сукоб традиционалне концепције рада којој су били наклоњени чланови Управе: Никола Милутиновић, Александар Моч, Жарко Јакшић, и др. Са друге стране, другу групу предводили су др Мирко Косић и др Федор Никић у намери да смене стару управу и 'негују истински југословенски дух'. Присталице њиховог рада били су: Марко Малетин, Вељко Петровић, Светислав Марић, Милан Кашанин, Стеван Ћирић, и др.

Међу најзначајнијим представницима Матице српске, који су на одређен начин и оставили неизбрисив траг у њеном раду били су др Радивоје Врховац[9], председник Матице српске од 1920. до 1935. године и др Нико-

---

[5] Ближе о раду Матице српске у овом периоду, а у вези са нашом проблематиком види: Д. Попов, *Историја Матице српске*, IV део 1918–1941, Матица српска, Нови Сад 2001; Ж. Милисавац, *Матица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965; Б. Шимуновић, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Задужбина Андрејевић, Београд 1997. године.

[6] Рукописно одељење Матице српске: *Устав Матице српске из 1920 и 1923*, М. 8413 и М.8.412.

[7] Генерална дирекција пореза Министарства финансија донела је одлуку да Матица српска мора да плаћа порез на приход од земљишта и зграда које поседује. (У Рукописном одељењу Матице спрске сачувана је *Жалба Матице српске* на ову поменуту одлуку, М.8.307). У Матици српској је „владало уверење да је држава оваквим тумачењем закона учинила неправду према установи, која је, током своје дуге историје, управо, захваљујући својој материјалној независности, очувала самосталност и независност у области неговања српске националне и културне баштине. Б. Шимуновић, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Задужбина Андрејевић, Београд 1997, стр. 29.

[8] Сукоб је изазвао и прави скандал на седници 1. септембра 1929. због неслагања Управе да прихвати преко 800 нових чланова Матице српске углавном из реда добровољаца и колониста насељених у Војводини. Тада је интервенисала и полиција.

[9] Др Радивоје Врховац рођен је у Лаћарку. Студирао је славистику и класичну филологију у Загребу, Грацу и Бечу. Готово цео свој радни век, 42 године, провео је у Сремским Карловцима, као професор, а од 1903. до пензије 1928. године као директор. Био је угледни педагог, књижевни историчар, критичар и естетичар. Основао је у Сремским Карловцима „Стефанеум“ по угледу на пештански „Текелијанум“. Као председник Матице српске, оспораван и подржаван учествовао је у креирању њеног рада.

ла Милутиновић[10], секретар Матице српске од 1932. до 1941. године. Захваљујући пре свега њиховом ангажовању Матица српска се веома често оглашавала са коментарима о војвођанском социјалном и националном идентитету у намери да активно учествује у његовом одређењу. Управо из овог разлога почео је 1934. године да излази и *Глас Матице српске*[11], покренут у време обележавања седамдесетогодишњице пресељења Матице српске из Пеште у Нови Сад.

Никола Милутиновић је био предводник струје која је намеравала да Матицу српску наметне као незаобилазну институцију у креирању савремене Војводине па и њене дневнополитичке сцене[12]. Он је у првом броју *Гласа Матице српске* писао: „У нашем Војвођанству треба гледати ону садржину коју оно у истини стварно представља, оно значи љубав нашу за ову груду земље, за ове области Југославије, кад је реч о Војводини, реч је о Југославији. Наше Војвођанство представља бригу нашу и старање наше да српски живаљ у овим крајевима Југославије заузме поново своје старо место које је држао пре него што су Беч и Пешта отпочели да остварују своју колонизациону политику о овим нашим крајевима. Наше Војвођанство[13] у

[10] Др Никола Милутиновић је рођен у Панчеву 26. јануара 1879. године у богатој грађанској породици. Похађао је класичну гимназију у Рожљави. Студирао је права и славистику у Будимпешти и Клужу. Члан Матице српске постао је 1905. године. Године 1932. постао је секратар Матице српске и активно учествовао у креирању друштвено-политичке сцене Војводине. Умро је 19. септембра 1969. године у Новом Саду. Види: Н. Милутиновић, *Аутобиографија*, РОМС, М 18453; Н. Гаћеша, *Др Никола Милутиновић* (некролог), Зборник за историју МС, бр. 1, Нови Сад 1970, стр. 190–191.

[11] „Мојом иницијативом и на мој предлог покренут је *Глас Матице српске* 1. 5. 1934. Док је *Летопис* био месечни часопис за књижевност и науку, *Глас* је одмах од почетка постао лист за савремена питања, излазио је два пута месечно и пратио живе токове актуелних збивања.“ Види: Н. Милутиновић, *Аутобиографија...*, стр. 20.

[12] „Матица у својим гласилима, по Милутиновићевим речима, афирмише „идеологију војвођанске националне политике“ свесна да има штошта да у њој усаврши и протури.“; Д. Попов, *Историја Матице српске, 1918–1941...*, стр. 494–495; У својој аутобиографији Н. Милутиновић је веома јасан у ставу да је, заправо, он идеолог концепције аутономије Војводине. „Поред многих других актуелних питања, ја сам у низу чланака објављених у раздобљу од 1934. до 1941. поставио и разрадио нову концепцију о аутономији Војводине, која се битно разликовала од ранијих предлога и поставки наших грађанских политичара... По себи се разуме, присталице шестојануарске диктатуре и доцнијих режима оштро су ме нападали што увлачим ‘политику’ у Матицу српску, иако ја нисам писао о овој проблематици као страначар, као присталица Војвођанског покрета, него са једног више теоретског гледишта, онако као што је Полит 60-их година прошлог века писао о Југословенској федерацији и Источној Швајцарској.“; Н. Милутиновић, *Аутобиографија*, стр. 21

[13] Н. Милутиновић, је наглашавао да „Српска Војводина“, као посебан део Дунавске бановине, „постоји као стварност“ и обухвата: алибунарски, апатински, бачкопаланачки, бачкотополски, батински, белоцрквански, великобечкеречки, великокикиндски, вршачки, дарђански, жабаљски, земунски, илочки, иришки, јашатомићки, ковачички, ковински, кулски, новобечејски, новокањишки, новосадски, оџачки, панчевачки, румски, сенћански, сомборски, сремскомитровачки, старобечејски, старопазовачки, тителски и шидски срез. У њој се налазе градови Бела Црква, Велики Бечкерек, Велика Кикинда, Вршац, Нови Сад, Сента, Сомбор, Сремска Митровица, Сремски Карловци, Стара Кањижа и Суботица, затим варошице Инђија, Рума и Шид и трговиште Ириг.“, Види *Српска Војводина, Глас Матице српске*, 1. фебруар 1935. године, Б. Шимуновић, *Матица српска...*, стр. 104.

потпуном је скалду са Југословенством наше велике Отаџбине, јер Југословенство у овим крајевима представља, у првом реду, и бројно најизразитије наш војвођански српски живаљ.“[14]

Однос према демографској структури становништва Војводине за Милутиновића је био незаобилазни чинилац трајног друштвено-политичког одређења те области. У свом концепту уставног решења земље који је изложио у *Елаборату о могућем уставном решењу проблема Војводини* Милутиновић је дошао до становишта да су, поред три покрајине српског, хрватског и словеначког ентитета, потребне и две мешовите покрајине, и то Босна и Херцеговина и Војводина, као противтеже племенској хегемонији. „Две такве покрајине довољне су да се племенске размирице и несугласице одстране. Ове две покрајине морају такође постати потпуно равноправне са трима осталима.“[15]

Војводина је у овом контексту морала да обезбеди доминацију словенског живља, при чему је постојала равнотежа српског утицаја (преко Новог Сада као центра) и хрватског утицаја чији би центар био Осијек. „Милутиновић констатује да што је Нови Сад за војвођанско српство, то треба да је Осијек за војвођанско хрватство.“ Овај концепт је захтевао „обогаћивање“ српске Војводине територијама где је хрватски живаљ доминантан – Осијечки котар. Идеја је наметала нужност српско-хрватског споразума око, на овај начин, дефинисане Војводине.

Графички приказ Милутиновићеве пројекције у односу
на број становника на основу пописа из 1921. године.

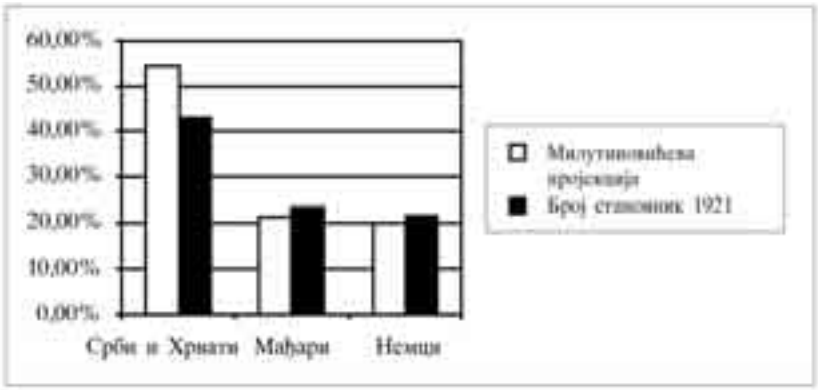

Вођен идејом да обезбеди словенску доминацију у Војводини, Никола Милутиновић је понудио статистичке податке: „... У том смислу предлаже да територијално заокружење војвођанске аутономије обухвати Банат, Бачку, Барању, цео Срем за жупанијским, винковачким и вуковарским котаром, и осијечки котар са Осијеком. Таква покрајина осигурала би број-

[14] *Глас Матице српске*, 1. мај 1934.

[15] Оставштина М. Ћ у р ч и н а, *Елаборат Н. Милутиновића о могућем уставном решењу проблема Војводине,* Р. К о н ч а р, *Опозиционе партије...*, стр. 251.

ну надмоћност словенског живља и имала би 935.651 Срба и Хрвата, 4.643 Словенаца, и 103.489 осталих Словена, или укупно 1.043.783, према 407.878 Мађара, 385.319 Немаца, 64.155 Румуна, 711 Арнаута, 226 Талијана и осталих 14.961, односно укупно 873.249 несловена. Према тој статистици, која је заснована на службеним подацима о попису становништва из 1931, у Војводини би са целим Сремом, осијечким котаром и Осијеком било 170.534 Словена више од несловена. У релацији Срби-Хрвати на овом простору, Срба би било 698.538, а Хрвата 237.113. Из такве статистичке анализе Милутиновић закључује да Срем и Осијек повећавају број Срба и Хрвата у Војводини за 222.799 становника (Срба за 197.692 и Хрвата за 137.186)[16].

Сврсисходно Н. Милутиновић је афирмисао и појам „национализација Војводине“ који је претпостављао планско бројно јачање словенског живља у Војводини. „Хоћемо бројно јачање српског, југословенског и словенског живља, не путем денационализације наших народних мањина, не путем насилног однарођивања наших народних мањина, него путем нових миграционих покрета, путем природног ненасилног освајања, путем експанзије своје националне културе, путем просветне офанзиве, путем природног пораста нашег живља, спречавањем исељавања нашег националног живља, враћањем изгубљеног властитог поседа, етапним спровођењем национализације, природним процесом, националним престижем, добровољним слободним насељавањем националног живља у ове крајеве, приливом наших свежих националних снага са целокупног етничког подручја Јужних Словена, спонтаним досељавањем[17]...Српство, југословенство и Словенство у Југославији треба изнова да прими на себе изгубљену улогу репрезентативног живља у овим крајевима.“[18] Услов ове експанзије словенства у Војводини мора да буде њена примамљивост оличена у снажној економији.

Свако повећање привлачне снаге војвођанских крајева, путем економског подизања, требаће да изазове појачано притицање српског и југословенског живља у Војводини.“ У том контексту Милутиновић опредељује и рад Матице српске. „Матица Српска указује на потребу да се подигне материјално благостање Војводине, како бисмо дошли до њезине национализације.“[19]

Из свега изреченог, по Милутиновићу, произлази тачно одређена мисија коју Војводина мора да испуни. „Из чега би се састојала данашња мисија Војводине? Да, удружена са другима истих начела и истих уверења, узме иницијативу за уношење европских погледа, културних метода, широ-

[16] Р. К о н ч а р, *Опозиционе...*, стр. 250–251.

[17] Милутиновић помиње повећање словенског становништва Војводине за 300.000 нових досељеника који ће омогућити да Војводина постане југословенски Елдорадо, југословенска нова Америка.

[18] *Национализација Војводине, Глас МС*, број 22, 15. 3. 1935; О проблему национализације, Милутиновић је први пут писао још 1932. године, у Народној Одбрани, у чланцима: *За национализацију југословенског Североистока* и *Улога Новог Сада у национализовању југословеноског Североистока.*

[19] *Војводина и Матица Српска*, Глас Матице српске, број 26, 15. 5. 1935.

ких видика, модернијих схватања у наш јавни живот, да се заузме за ново схватање државе и њезине високе улоге, да захтева нове људе, нове програме, нов морал, нов начин борбе, да сарађује на одвајању државе од партије, чиновника од партизана, поштеног јавног радника од саможивог рачунџије, на организовању једне модерне и моћне државе у којој ће се политичка борба схватити као сукоб идеја, а не као сукоб амбиција и интереса, у којој ће се поштовање закона издићи на степен догме и у којој ће се радити у духу праве демократије која црпе снагу у слободи и вољи народа.“[20]

Милутиновићева концепција својом амбицијом, за многе политички опредељене неистомишљенике али и реалне аналитичаре крајем четврте деценије прошлог века, постала је политички дезоријентисани идеализам који губи дах. Све чешће могле су се прочитати критике ове концепције. У чланцима *Благостање Војводине* који су изашли у *Дан*-у од 21. и 22. јануара 1939. године писало је: „У истом броју и на истој страни објављен је чланак *Благостање Војводине* од г. др. Николе Милутиновића. Главна је тема у том чланку снажење словенског живља у Војводини. Сваки Србин ће се обрадовати када прочита тај чланак... Дивно би све то било! Но, када се човек пробуди из сна и почне стварно мислити, види да је све то „фатаморгана“... Нека нам г. др. Милутиновић одговори да ли има у историји случајева да је једна држава колонизирала за 20 година на једно тако мало подручје, као што је Војводина, 300.000 душа? ...У Војводини свака стопа земље има свог грунтовног власника... Ако је г. др. Милутиновић мислио да треба населити 300.000 сељака, нека нам каже одакле би узео тај број и одакле би им дао земљу, када још није збринута ни сва војвођанска сиротиња ?..Од године 1928–1935, дакле 7 година била је економска криза. Остаје од 20 година, 10 година просперитета. За тих 10 година, по г. Милутиновићу требало је створити чуда! ... У свом чланку пише г. др. Милутиновић, да би требао Нови Сад[21] да има три пута, а остале вароши два пута толико становника као данас. То би било око 500.000 душа више. Питамо г. др. Милутиновића одакле би донео тих 500 хиљада душа? У нашој држави су најразвијеније вароши баш у Војводини[22]... На југу се тек сад формира право варошко становништво... Колонизација се врши постепено и смишљено. Не врши се у маси и у једном кратком времену. Онај сиромашак кога населе треба да постане самостална привредна јединица, а не да падне на милост државе и друштва... Наша држава је састављена из разних покрајина, које су стотинама година одвојено живеле. Између ових покрајина влада суревњивост. У свакој покрајини се чује

[20] *Глас Матице српске*, 15. јуна 1936. године.

[21] Нови Сад је на основу пописа из 1921. године имао 39.122 становника, а на основу пописа из 1931. године 63.985 становника. Види: Дефинитивни резултати пописа становништа од марта 1931. године, књига I, Београд 1937.

[22] У Краљевини Југославији, на основу пописа из 1931. године, било је свега 25 градова са бројем становника изнад 20.000 хиљада. Од тога највише је градова било са простора Војводине – 8 (Суботица, Нови Сад, Велики Бечкерек, Сомбор, Сента, Вршац, Велика Кикинда, Земун и Панчево).

да је она запостављена...Да се спроведе све што је у своме чланку г. др. Милутиновић написао, треба народ Југославије, осим државног, бановинског, општинског, црквеног буџета и кулука, да милијарде троши на инвестиције... Сумњамо да би на ово пристали и Срби Војвођани, а о Немцима, Мађарима, Румунима и Словацима нећемо ни да говоримо.“[23]

Након потписивања споразума Цветковић-Мачек 1939. године и стварања Бановине Хрватске, Н. Милутиновић ревидира своје друштвено-политичко гледиште али се не одриче обезбеђивања већине словенског живља и унутар њега доминацију српског корпуса при територијалном одређењу Војводине[24].

На крају се може рећи да првобитна концепција Николе Милутиновића у свом покушају обједињења и помирења „покрајинског“ са „словенским“ и „националним“, иако сврставана уз поједине страначке политичке програме, представља један оригиналан, а на одређен начин и идеалистички приступ друштвено-политичког одређења Војводине са очигледним непремостивим препрекама у евентуалној реализацији. Када је међутим, у политичком одређењу Краљевине Југославије успостављена доминација националног опредељења, Никола Милутиновић је покушао да своју идеју прилагоди и афирмише унутар српског корпуса, сматрајући да ће га на тај начин видно ојачати.

ЛИТЕРАТУРА

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево 1924.

Дефинитивни резултати пописа становништва од марта 1931. године, Београд 1937–38.

Глас Матице српске

М и л у т и н о в и ћ, Н. *Аутобиографија*, РОМС, М 18453.

Г а ћ е ш а, Н. *Демографске и социјалне прилике у време присаједињења Војводине Краљевини Србији 1918*, Зброник радова Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918. године, Музеј Војводине, Институт за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1993.

Г а ћ е ш а, Н. *Др Никола Милутиновић*, (некролог), Зборник за историју Матице српске, бр. 1, Нови Сад 1970.

Ђ у р ч и ћ, С. *Број становника Војводине*, Матица српска, Нови Сад 1996.

М и л и с а в а ц, Ж. *Матица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965.

К о н ч а р, Р. *Опозиционе партије и аутономија Војводине*, Нови Сад 1995.

П о п о в, Д. *Историја Матице српске*, IV део 1918–1941, Матица српска, Нови Сад 2001.

[23] *Дан*, 21. и 22. јануар 1939. године.

[24] До фебруара 1940. године у Гласу Матице српске су уобличени ставови о преуређењу Југославије, а били су засновани на идејама Српског културног клуба. „Ако Славонија, Далмација, Херцеговина не представљају самосталне федеративне јединице, већ су саставни делови јединствене Бановине Хрватске, не могу ни друге историјске покрајине, настањене српским живљем, бити издвојене из српске јединице.“ Види: *Глас Матице српске, Нема лажне демократије*, фебруар 1940. године.

Ш и м у н о в и ћ, Б. *Матица српска у Краљевини Југославији*, Задужбина Андрејевић, Београд 1997. године
http://www.rastko.org.yu/istorija/srbi-balkan/djuric-curcic-kicosev-vojvodina.htm.

ATTITUDE OF MATICA SRPSKA TOWARDS THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE POPULATION IN VOJVODINA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

by

Saša Marković

Summary

Demographic structure of Vojvodina, based on available sources, is very well known. Domination of Serbian, Craoatian, Hungarian, and German population in Vojvodina is documented through registrations. Historical events had an impact on the certain demographic movements in Vojvodina. Matica Srpska, as an institution which takes care about spiritual heritage of Serbian people, has tried to find its role under new circumstances. Among others, domination of Slavic population has been set as a crucial issue in the realization of an idea of Vojvodina as a teritory of Slavic corpus. Consequently the secretary of Matica Srpska, dr Nikola Milutinović, has announced his concept about the modelity of the gradual domination of Slavic population in Vojvodina.

УДК 314.143(497.113) „1991/2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Софија Аџић
Економски факултет
Сегедински пут бр. 9–11, 24000 Суботица

ТРАНЗИЦИЈА И ПРОМЕНА ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ИЗМЕЂУ ДВА ПОПИСА

САЖЕТАК: У раду се разматрају промене у економској структури становништва Војводине између два пописа који омеђују почетак (1991) и крај прве етапе транзиције (2002). Одређујући транзицију као покушај изградње савремене (модерне) тржишне привреде, аутор је одредио развој хуманог капитала као основни критеријум за анализу промена у економској структури становништва у овом периоду. У циљу анализе развијен је посебан методолошки концепт заснован на категорији радне снаге и допуњен различитим демографским категоријама, као што су здравствено стање, образовање, национална структура и историјско наслеђе. Изведена анализа указује да неравномерно распоређена транзициона депресија, различити локални и субрегионални демографски фактори, сложена етничка структура, историјско наслеђе и са њиме везани проблеми сепаратизма, партикуларизма и занемаривања заједничких интереса намећу промишљену поделу регионалног тржишта рада на парцијална субрегионална тржишта рада, како би се на основама мрежне организације омогућила ефикаснија неутрализација ових проблема.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: радно способно становништво, економски активно становништво, хумани капитал, методологија економске демографске анализе

УВОД

Основни фактор производње и развоја у савременим (модерним) тржишним привредама је становништво. Људски потенцијал својим знањем, умећем, инвентивношћу, организационим и комуникационим способностима обезбеђује више од 50% развојног потиска (па се због тога синтеза ових фактора означава као „хумани капитал”).

Раст улоге хуманог капитала у савременим (модерним) тржишним привредама резултат је технолошких, организационих и управљачких промена у реализацији економских активности. Технички прогрес и нове те-

хнологије производње, саобраћаја и телекомуникација су не само суштински промениле начине производње него и односе између примарног, секундарног и терцијарног сектора и релативно значење појединих фактора производње и привредног развоја. Тако су појам рад у физичком смислу и људски капитал као фактор производње и привредног развоја постепено замењени појмом хумани капитал који потпуније описује укупност људских способности синтетизованих у акумулираном знању и новим способностима организације и комуникације на индивидуалном, регионалном, националном и међународном плану. У ствари, најважније обележје савременог доба је да је живи људски рад све мање потребан за осигурање основних животних потреба.

Војводина располаже значајним неискоришћеним људским, природним и радом створеним ресурсима. Стога демографске карактеристике становништва Војводине имају посебан значај у потпунијем сагледавању расположивих производних потенцијала и егзактнијем одређивању будуће динамике и праваца привредног развоја. Војводину обележавају одређене демографске специфичности, о чему је неопходно водити рачуна у склопу интегралног разматрања укупних развојних токова у будућности. Са друге стране, протекло је петнаест година од напуштања социјалистичког експеримента и рестаурације капитализма. Процес транзиције, који у научном смислу означава изградњу друштвено-економске структуре по моделу савремене (модерне) тржишне привреде, изазвао је крупне и неповратне промене у економској и демографској структури становништва. Резултати пописа из 2002. године отварају простор за делимично квантитативно сагледавање демографских промена у Војводини и процену њихових последица на развојне токове у будућности.

Користећи ова сазнања, као и специфичне проблеме транзиције које би требао да превазиђе хумани капитал, покушаћу да обрадим следеће: (1) У чему је специфично значење хуманог капитала у Војводини? (2) Каква је методолошка основа потребна за анализу економске активности становништва у Војводини? (3) Какве су економске карактеристике становништва Војводине у светлу развијене методологије? и (4) Како ће демографски фактор утицати на формирање хуманог капитала и привредни развој Војводине?

УЛОГА ДЕМОГРАФСКОГ КАПИТАЛА У ВОЈВОДИНИ

Специфично значење хуманог капитала у анализи привредног развоја Војводине је последица тешкоћа реализације процеса транзиције од планске према тржишној привреди. У условима застарелих и гломазних аграрних и индустријских капацитета примерених планској и аутархичној а не тржишној привреди, губитка унутрашњег тржишта и опадања економске активности, кључни фактор привредног развоја Војводине требали би да буду људи, односно хумани капитал. С друге стране, изузетно сложена де-

мографска ситуација упућује на избегавање сваке импровизације, на промишљену и стручну дискусију о сваком демографском проблему, као и његовим економским импликацијама.

У складу с тим, специфична значења хуманог капитала као фактора развоја Војводине, анализирају се са аспекта комплексности укупних транзиционих и демографских проблема која су по сличности распоређена у три групе.

Прво, историјска и актуелна демографска догађања су у великој мери опречна, па улагања у развој хуманог капитала није могуће извести без детаљне анализе природног, механичког, етничког и економског кретања становништва.

Друго, за ефектуирање хуманог капитала као фактора производње и привредног развоја неопходно је обезбедити ефикасно функционисање тржишта рада. То захтева разрађену анализу агрегатне тражње и понуде радне снаге, затим расветљавање аспеката запослености и незапослености и на крају формирање равнотежне цене рада. Институционално и организацијско формирање делотворног тржишта рада свакако је проблем чије би основно решење требало тражити у оквирима Србије по угледу на циљно европско окружење, но динамика регионалне и субрегионалне пословне активности и дејство бројних социјалних, етничких и културних фактора и специфичности намеће много делотворније дејство свих (регионалних) јавно-правних лица и представника запослених у креирању решења. Уосталом, због мале мобилности становништва на кратак рок, решење проблема ефикасног функционисања тржишта рада се мора тражити на нивоу градова, општина, субрегионалних целина, што значи да би регионално тржиште рада требало рашчланити на мање целине. Искуства, из непосредног окружења указују да је ефикасност транзиционог прилагођавања, управо зависила од садржаја и интензитета „in cite" иницијатива за успостављање ефикасних субрегионалних или локалних тржишта рада, која су обезбеђењем стручне и међународно компетентне радне снаге под повољним економским условима успевале да привуку инвеститоре из домена нових технологија и извозних индустрија.

Треће, чини се да у Војводини нису до краја рашчишћена нека доктринарна и практична питања о улози хуманог капитала. Наиме, инвестиције у хумани капитал нису ни препрека нити успоравање транзиције, него могу само допринети структурном прилагођавању укупне друштвено-економске структуре глобалним тржишним стандардима.

Сложеност упућује на потребу сажимања предмета истраживања на уже подручје с нагласком на потреби одређивања структуре демографског капитала као фактора који одређује основу за формирање хуманог капитала. У складу са тим обрадиће се основна скица за одређивање методолошке основе за демографску анализу економске активности становништва у Војводини.

МЕТОДОЛОГИЈА ЗА АНАЛИЗУ ЕКОНОМСКЕ АКТИВНОСТИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

У класичном приступу у истраживању утицаја демографских токова као фактора привредног развоја, акценат је на радно способном становништву, (формалном) образовању и утицају индустријализације у најширем значењу – као фактора кључних друштвено-економских померања у секторском и територијалном размештају привреде и становништва. Међутим, већина ових параметара представља више импликације прошлости, него што обезбеђује информације о позитивним и негативним (ограничавајућим) елементима везаним за будуће развојне токове.

Основни извор за обезбеђење економски активног становништва је радно способно становништво. По конвенцији радно способно становништво обухвата мушко становништво старости од 15. до 64. године и женско становништво старости од 15 до 59 година:

$$S_{rs(15–64)} = S_{m(15–64)} + S_{ž(15–59)}$$

где је: $S_{rs(15–64)}$ радно способно становништво
$S_{m(15–64)}$ мушко радно способно становништво
$S_{ž(15–59)}$ женско радно способно становништво
ако са $S_{ea(15–64)}$ означимо укупно економски активно становништво, можемо одредити коеифицијент искоришћености радно способног становништва ($a_{(15–64)}$):

$$a_{(15–64)} = S_{ea(15–64)} / S_{rs(15–64)}$$

Прединдустријске економије карактерише висока стопа искоришћења радно способног становништва. Индустријске и постиндустријске економије карактеришу противречне тенденције. Стопа искоришћености мушко радно способног становништва се континуално смањује. Са женским радно способним становништвом ситуација је другачија. У почетној етапи индустријализације смањује се степен искоришћености женског радно способног становништва, да би касније дошло до његовог повећања, тако да се у постиндустријској фази развоја, стопа радног ангажовања женског радног становништва консолидује око вредности остварене у прединдустријској фази развоја. Анализа ове појаве је од изузетног значаја за подручја с ниским природним прираштајем становништва. Успорени, стагнантни или негативни прираштај становништва у комбинацији с релативно високом стопом привредног раста позиционира људски капитал као оскудни ресурс. Општа стагнација, пад стопе запошљавања и раст незапослености у осамдесетим годинама прошлог столећа, као и лоши транзициони резултати у протеклих петнаест година „одгодили" су ову појаву, али је несумњиво да ће доћи до оскудице радне снаге када привреда Војводине изађе на високу стопу привредног раста.

Радно способно становништво као демографски оквир тржишта рада је и основни извор егзистенције осталог становништва. Однос између економски активног становништва и осталог становништва, посебно, у условима ниског или негативног прираштаја, има веома снажан утицај на ниво јавне потрошње, на учешће јавне потрошње у друштвеном производу, а тиме и на ниво пореске пресије, као основног инструмента за јавну регулацију привредног развоја.

У смислу новог одређења друштвено-економског система, економски активно становништво чине сви појединци који властитом активношћу осигуравају егзистенцију себи и онима које издржавају директно или индиректно. Према томе у економски активно становништво спадају сви појединци који раде или имају жељу да раде. Такав приступ се означава појмом радна снага.

У том смислу за потребе анализе разрађен је приказ економски активног становништва груписањем активног становништва у три основне групе:

1. Економски активно становништво ангажовано у јавном и приватном сектору (запослени – у циљу демографске анализе било би потребно овај податак дезагрегирати у две основне групе: (1) запослене са пуним радним временом и (2) запослене са скраћеним радним временом – међутим то није било могуће проценити из расположивих извора у овом истраживању).

2. Економски активно становништво које средства за живот обезбеђује самозапошљавањем (у циљу економске демографске анализе ови подаци су дезагрегирани на пет основних група: (1) активно становништво запослено у индивидуалном сектору пољопривреде, (2) власници занатских, трговачких, угоститељских и других радњи, (3) власници приватних предузећа, (4) лица слободних професија и (5) остали – ови подаци су процењени из постојећих извора, међутим нису у потпуности наведени због обима овог рада).

3. Незапослени (у циљу економске демографске анализе било би потребно овај податак дезагрегирати на три основне групе: (1) отпуштени, (2) траже први посао и (3) лица са ограниченим радним способностима – међутим то није било могуће проценити из постојећих извора у овом истраживању).

Овако груписаним информацијама о економски активном становништву, које у ствари одређују садржај појма радна снага у модерним (савременим) тржишним привредама, придружени су подаци о:

4. Лицима са личним приходима (у циљу економске демографске анализе било би потребно из овог податка као допунске информације одредити величине за следеће три категорије становништва: (1) пензионере, (2) стипендисте (као основног извора хуманог капитала високе компетентности у кратком року!) и (3) рентијере (као лица која су на комерцијалној основи обезбедили индивидуалну социјалну заштиту) – међутим то није било могуће проценити из постојећих извора у овом истраживању);

5. Издржаваном становништву (у циљу економске демографске анализе било би потребно из овог податка као допунске информације одредити величине за следеће три категорије становништва: (1) децу млађу од петнаест година (основни извор демографског капитала у будућности), (2) домаћице у радном добу од 15 до 59 године (потенцијални извор демографског капитала, посебно за послове ниске квалификације и са скраћеним радним временом) и (3) ученике и студенте (као основног извора демографског и хуманог капитала у средњем и дугом року) – међутим ове податке није било могуће у потпуности проценити из постојећих извора у овом истраживању).

У презентирану методологију укључени су: (1) Анализа здравственог стања радно способног становништва – посебно са аспекта утицаја услова живота и рада, (2) Процена образовања радно способног становништва са аспекта расположивости савремених знања и вештина и (3) Анализа елемената, као што су: етнички састав, верско опредељење и историјско наслеђе, посебно са аспекта утицаја ових фактора на формирање предузетничке културе и основних ставова према моделима живота и рада.

Комбинацијом свих наведених елемената и њиховим рашчљањавањем на основу података о попису становништва покушано је да се дође до реалније слике о становништву Војводине као фактору њеног развоја. Нагласак је, посебно стављен на утврђивање промена које су се одиграле у економској структури становништва између 1991. и 2002. године, јер је сигурно да ће демографска догађања у том периоду имати кључну улогу у одређивању развојних токова у будућности.

ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ИЗМЕЂУ ДВА ПОПИСА

У периоду од 1953. до 2003. године реализоване су интензивне промене у економској структури становништва Војводине (Табела 1).

У овом периоду пољопривредно становништво је смањивано по просечној годишњој стопи од 3,2%. Његово учешће у укупном становништву је смањено са 62,9% у 1953. години на свега 10,6% у 2002. години. У периоду од 1991. до 2002. године пољопривредно становништво је смањивано по просечној годишњој стопи од 2%. Период транзиције је само нешто успорио процес „руралног егзодуса", али га није зауставио.

Радно способно становништва је расло по просечној годишњој стопи од 0,30%. Међутим, број економски активног становништва растао је нешто брже. Учешће економски активног становништва у радно способном становништву у овом периоду је повећано са 71,2% на 72,2% а у укупном становништву је смањено са 45,5% на 44,9%. У периоду од 1991. до 2002. године радно становништво је опадало по просечној годишњој стопи од 0,31% док се економски активно становништво повећавало по стопи од 0.07%.

Табела 1. – Економска структура становништва Војводине код 1.000 лица

	1953.	1971.	1991.	2002.
Укупно становништво	1.700	1.925	2.014	2.032
Радно способно становништво	1.094	1.297	1.309	1.265
% од укупног становништва	64,4	66,4	65,0	62,3
Економски активно становништво	779	833	906	913
% од укупног становништва	45,5	42,6	45,0	44,9
% од радно способног становништва	71,2	64,2	69,2	72,2
Пољопривредно становништво	1.078	761	269	215
% од укупног становништва	62,9	38,9	13,4	10,6
Економски активно становништво у пољопривреди	535	385	150	126
% од укупног активног становништва	68,6	46,2	16,5	13,8

Извор: СГВ–1980 стр. 22 и 23, СГВ–85 стр 22–26, ПЗС, Нови Сад, Попис становништва 1991 – Књига 12, стр. 44, СЗС Београд, СГС 2004, стр. 63, 66, РЗС, Београд. Прорачун аутора

У периоду транзиције настављен је тренд апсолутног смањења радно способног становништва регистрован у попису из 1991. године, али је настављен благи пораст економски активног становништва, чак и у периоду интензивне деиндустријализације, пре свега, због пораста активности женског радно способног становништва што је у складу са емпиријски утврђеним законитостима о кретању запослености у постиндустријском друштву.

Структура економски активног становништва је веома хетерогена (Табела 2). Пописни подаци о економски активном становништву и процене о радној снази се перманентно разликују, односно радна снага обрачуната према продуктивистичким приступу у наведеном моделу је мања од официјелних података. О поузданости ауторове процене радне снаге у прошлости указују и најновији подаци о радној снази на бази анкета које се спроводе по новој методологији која се користи у савременим тржишним привредама.

Подаци показују да период транзиције обележавају радикалне промене у структури економски активног становништва. Интензитет промена у структури економског становништва за 11 година транзиције може се упоредити са променама које су остварене у социјалистичком периоду од 1953. до 1991. године. Њихово основно обележје је удвостручавање незапослености, што указује на масовну девастацију људског капитала, која објективно доводи у питање и саму оправданост транзиције као друштвено-економског феномена.

Табела 2. – Промене у структури економски активног становништва у Војводини

	1953.	1971.	1991.	2002.
Економски активно становништво	779	833	906	913
Од тога:				
– Запослени	172	434	619	514
– Самозапослени	550	320	129	161
– Незапослени	10	27	97	198
Лица са личним приходима	69	156	323	409
Издржавана лица	865	963	785	707

Извор: СГЈ–1955, СГЈ–1965, СГЈ–1975, СГЈ–1985, СГЈ–1995, СЗС, Београд, Попис становништва 2002 – Књига 6, РЗС Београд. Избор података и процена аутора.

У основне елементе за процену квалитета радно способног становништва и економски активног становништва као извора за формирање масе хуманог капитала у Војводини унете су процене: (1) Здравственог стања, услова живота и рада и развијеност и слобода приступа здравственом систему и (2) Образовни ниво, стручна оспособљеност, развијеност и слобода приступа систему редовног и континуалног образовања.

Концепција здравствене заштите у Војводини се заснива на тзв. моделу болести који се испољава у два облика: (1) Социјализацији економских ризика од болести на радном месту и (2) Развоју суперспецијализоване (а тиме и скупе) инфраструктуре за здравствену заштиту у јавном сектору.

У овим околностима не постоје реални економски мотиви ни административна принуда, који би приморали привредне субјекте и послодавце да применом техничких унапређења и специјализоване обуке сведу ризике по здравље и живот запослених на радном месту у друштвено прихватљиве границе према веома егзактним и ригорозним критеријумима Европске Уније. Велики број радних места и микроамбијент у коме се одвијају радни процеси креирани су тако да не доприносе очувању здравља. Пушење и алкохолизам, а у новије време и дроге, додатно повећавају проблеме здравствене заштите економски активног становништва.

У периоду од 1953. до 2002. године извршене су радикалне промене у формалном образовном нивоу становништва у Војводини о чему сведоче подаци из Табеле 3.

Но, са економског становишта, елеменат образовања као фактор формирања хуманог капитала обухвата, углавном, егзактно немерљиве чиниоце, као што су: (1) Усклађеност програма средњег и високог образовања у складу са будућим потребама тржишта рада, (2) Јаван, прецизан и транспарентан систем критеријума у избору појединаца приликом запошљавања, посебно у јавном сектору, (3) Активно знање страних језика, (4) Ниво информатичке писмености, (5) Укљученост запослених у неки од адекватних система континуалног образовања, као и (6) Индивидуалне напоре за додатну обуку кроз процес самоучења – посебно на радном месту

и посебно код куће у слободном времену. Реално сагледавање димензија ових фактора омогућава идентификацију интензитета и структуре дискрепанце између расположивог кадровског потенцијала и развојних перформанси друштва и привреде Војводине у протеклих двадесет и пет година, а тиме и одређивања потенцијалне улоге система образовања, као фактора за формирање хуманог капитала Војводине у будућности.

Табела 3. – Промене у образовном нивоу становништва у Војводини у %, укупно = 100 %

	1953.	1971.	1991.	2002.
Без школске спреме	28,4	18,8	10,5	6,4
4 до 7 разреда основне школе	56,5	46,9	23,0	14,4
Основно образовање	6,5	13,9	25,3	24,9
Средње образовање	7,5	17,4	33,0	43,9
Више и високо образовање	0,5	2,6	7,4	9,5
Непознато	0,6	0,4	0,8	0,9

Извор: Развој Република претходне СФР Југославије 1947–1990. године, стр. 91 и 92, СЗС, Београд, 1996, СГС–2004, стр. 67, РЗС, Београд, 2004.

Етнички састав становништва и историјско наслеђе представљају, такође, важну компоненту у оцењивању економских перформанси становништва као извора хуманог капитала. Етнички састав обухвата: (1) националност, (2) говорни језик и (3) религију, као и специфичне културне елементе засноване на историјском наслеђу; (4) осећање припадности одређеном региону, субрегионалној или локалној заједници; (5) однос према друштвеној заједници, посебно, локалној, субрегионалној, регионалној, централној држави; (6) посебни психолошки афинитети и (претежно) позитивно историјско наслеђе према сарадњи са другим народима и државама; (7) психолошки отпори и (претежно) негативно историјско наслеђе према сарадњи са другим народима и државама; (8) конфликтност у смислу (5), (6), (7).

Табела 4. – Промене у националној структури становништва Војводине у %, укупно становништво = 100 %

	1953.	1971.	1991.	2002.
Срби	50,9	55,8	56,8	65,0
Црногорци	1,9	1,9	2,2	1,7
Југословени	0,6	2,4	8,7	2,5
Мађари	25,5	21,7	16,9	14,3
Румуни	3,4	2,7	1,9	1,5
Русини	1,4	1,0	0,9	0,8
Словаци	4,3	3,7	3,2	2,8

Хрвати	7,2	7,1	3,7	2,8
Остали	4,8	3,7	5,7	8,6

Извор: СГЈ–55, стр. 54, СГЈ–94, стр. 56, СЗС, Београд, СГС–2004. стр. 63, РЗС, Београд. Прорачун аутора

Основни подаци о етничкој структури становништва, који се у нешто ширем контексту поклапају и са структуром становништва у погледу језика и религије презентирани су у Табели 4.

Војводина представља веома сложену заједницу са делимично високим степеном етничке концентрације у локалним и субрегионалним целинама и значајним демографским разликама, али са релативно хомогеним нивоом економске и културне (не)развијености (према критеријумима савремене (модерне) тржишне привреде – примедба аутора). Основне тешкоће у имплементацији овог фактора у процес формирања хуманог капитала су разлике у националним менталитетима и континуалној опасности од партикуларизма, сепаратизма и занемаривања заједничких интереса.

ОЦЕНА ДЕЛОВАЊА ДЕМОГРАФСКОГ ФАКТОРА НА ФОРМИРАЊЕ ХУМАНОГ КАПИТАЛА У ВОЈВОДИНИ

Економске консеквенце демографског фактора на формирање хуманог капитала и економски развој Војводине своде се на следеће кључне зависности.

Прво, искуства са транзицијом показују да је тешко извршити рационалну економску преоријентацију становништва изнад 50. године живота.

Друго, због високе незапослености свих ресурса (рада, земље и капитала) присутна је тенденција скраћења радног века запослених, те је свако лице старије од 35 година у положају да ако постане незапослено то остане и трајно. То све поспешује и онако снажне тенденције економског оптерећења активног становништва и привреде Војводине, што додатно утиче на опадање мотивације и продуктивности као фактора за формирање хуманог капитала.

Треће, транзициона депресија због незапослености, ниских зарада и неизвесне будућности динамизира негативне тенденције у понашању становништва Војводине у сфери своје интелектуалне репродукције, док интензивирање емиграција млађе и способније популације отежава процес друштвено-економске адаптације на нове моделе привређивања.

Четврто, промене у демографској структури становништва Војводине изазивају и одговарајућа померања у структури и обиму личне и јавне потрошње. Наглашена тенденција старења становништва има за последицу дугорочно смањење потреба за трајним потрошним добрима, становима и услугама у домену редовног образовања. Структура исхране се мења, а рапидно расту потребе за специфичним материјалним добрима и услугама

здравствене заштите и социјалног старања. Овим се додатно поспешује тенденција померања становништва Војводине из сфере материјалне производње у сферу јавних услуга и отежава инвестирање у хумани капитал.

Пето, неравномерно распоређена транзициона депресија, различити локални и субрегионални демографски фактори, као и сложена етничка структура, историјско наслеђе и са њиме везани проблеми сепаратизма, партикуларизма и занемаривања заједничких интереса, намећу промишљену поделу регионалног тржишта рада на парцијална субрегионална тржишта рада, како би се на основама мрежне организације омогућила ефикаснија неутрализација ових проблема.

6. ЗАКЉУЧЦИ

1. Основни фактор производње и развоја у савременом (модерним) тржишним привредама је становништво. Појам рада у физичком смислу и људски капитал као фактор производње и привредног развоја замењени су појмом хумани капитал који потпуније описује укупност људских способности синтетизованих у акумулираном знању и новим способностима организације и комуникације.

2. У условима застарелих и гломазних аграрних и индустријских капацитета примерених планској и аутархичној а не тржишној привреди, губитка унутрашњег тржишта и опадања економске активности, кључни фактор привредног развоја Војводине је хумани капитал. Са друге стране, изузетно сложена демографска ситуација упућује на избегавање сваке импровизације, на промишљену и стручну дискусију о сваком демографском проблему, као и његовим економским импликацијама.

3. Предложени методолошки концепт се заснива на потреби да се увођење тржишта рада и друштвени напори за развој хуманог капитала у Војводини подрже одговарајућим аналитичким апаратом за економску анализу демографског фактора у Војводини. Предложени методолошки концепт је заснован на категорији радне снаге и допуњен различитим аналитичким категоријама, као што су здравствено стање, образовање, национална структура и историјско наслеђе на основу процене да ће то омогућити прецизнију идентификацију специфичних демографских проблема везаних за формирање хуманог капитала и његово активирање као фактора привредног развоја у Војводини.

4. Неравномерно распоређена транзициона депресија, различити локални и субрегионални демографски фактори, као и сложена етничка структура, историјско наслеђе и са њиме везани проблеми сепаратизма, партикуларизма и занемаривања заједничких интереса, намећу промишљену поделу регионалног тржишта рада на парцијална субрегионална тржишта рада како би се на основама мрежне организације омогућила ефикаснија неутрализација ових проблема.

ЛИТЕРАТУРА

Г р ђ и ћ, Г., Н е г и ћ, Р. и О б р а д о в и ћ, С. (1970): *Статистика за економисте*, Институт за економска истраживања, Београд

Х а џ и в у к о в и ћ, С. (1978): *Демографски фактори привредног развоја Војводине*, у студији: *Регионални и субрегионални моменти у привредном развоју Војводине*, Институт за економику пољопривреде, Нови Сад

М а ц у р а, М. (1965): *Разматрање о односима становништва и привреде*, Становништво бр. 1/1965, Београд

М а ц у р а, М. (1982): *Дугорочни циљеви репродукције становништва*, у Зборнику: *Дугорочни развој Југославије*, САНУ, Београд

W e r t h e i m e r-B a l e t i ć, A. (1973): *Демографија*, Информатор, Београд

TRANSITION AND THE CHANGE OF ECONOMIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF VOJVODINA BETWEEN TWO CENSUSES

by

Sofija Adžić

Summary

In this work, the changes in the economic structure of the population of Vojvodina are considered between two censuses of population, limiting the beginning (1991) and the end of the first stage of transition (2002). Defining the transition as an attempt of the creation of a modern market economy, the author defined the development of human capital as the basic criterion for the analysis, developed as a special methodological concept based upon the category of labour and supplemented with various demograhpic criteria as health status, education, national structure and historical heritage. The performed analysis indicates that unevenly distributed transitional depression, various local and subregional demographic factors, complex ethnical structure, historical heritage and the related problems of separatism, particularism and neglect of common interests impose the purposeful division of labour market to partial subregional labour markets aimed, on the basis of network organization, for a more efficient neutralization of these problems.

УДК 314.96–053.9(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Јован Плавша, Милка Бубало-Живковић
Природно математички факултет
Департман за географију, туризам и хотелијерство
Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад

КО ЈЕ НАЈСТАРИЈИ У ВОЈВОДИНИ?

САЖЕТАК: Становништво Војводине је за само осам деценија (од 1921. до 2002. године) остарило за чак десет година, што представља велики проблем за будућност популације на овом простору. У свету, средња старост становништва на почетку 21. века је 27,6 година и то показује да је млађа него популација у Војводини на почетку треће деценије двадесетог века. Међутим, ни сво становништво у Војводини не стари истим темпом. Посматрањем по појединим етничким групама аутори овог рада су утврдили разлику у средњој старости. Дошло се до закључка да је најмлађе сановништво оно које има и веће стопе наталитета, а то је случај код Горанаца и Рома. Поред наталитета на средњу старост утиче и бројност саме популације, тако да се јавља већа средња старост код оних етничких група које су малобројније. На основу распрострањености појединих етничких група у Војводини утврђена је и разлика средње старости становништво по појединим регионалним целинама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, средња старост, етничке групе.

УВОД

Светска популација је све старија, а процес старења становништва захватио је готово све земље света. Без обзира на планетарне размере овог процеса, интензитет старења је различит. Разлике су видљиве, како по континентима, тако и по појединим регионима и државама, а такође изражене су и у локалној средини. Поред тога, разлике у старости становништва, уочљиве су и када се анализирају по појединим етничким групама, које живе на истој територији. Етничка шароликост Војводине је последица бурних историјских збивања, која су се дешавала на територији читаве Европе, а можда још више у Панонској низији и на Балканском полуострву. Мада је природа Војводине углавном једнолична, ипак су савремена дешавања и историјске прилике утицале на различит развој појединих етнич-

ких група. Разлике су очигледне и код средње старости појединих етничких група, чак и код оних који живе на једноличном простору мањих општина и села. Анализа средње старости појединих народа и националних мањина, који живе у Војводини, указује на регионалне и општинске разлике, али и на значајну шароликост у појединим општинама.

СРЕДЊА СТАРОСТ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Ако се анализира средња старост укупне популације Војводине, од првог пописа после Првог светског рата (1921) до пописа 2002. године, уочава се да је становништво све старије. Између два светска рата средња старост становништва Војводине расла је веома споро, односно са 28,9 година у 1921. до 29,2 године у 1931. То значи да је средња старост становништва током поменутих десет година порасла за свега четири месеца. Интересантно је поменути да је у истом периоду средња старост укупног становништва Србије чак смањена за осам и по месеци (Табела 1).

Табела 1. – Средња старост становништва Војводине и Србије у периоду 1921–2002.

	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Војводина	28,9	29,2	30,6	31,3	32,2	34,6	36,2	37,7	39,8
Србија	27,7	27,0	28,9	29,4	30,5	32,4	33,7	35,1	40,2

Израчунато на основу података Пописа становништва

После Другог светског рата пораст средње старости становништва Војводине се убрзава, па је за пет година (1948–1953) порасла за седам месеци, а за следећих осам година (до 1961) за скоро читаву годину, односно за 11 месеци. Током следећих 41 годину пораст средње старости становништва Војводине кретао се од 2,4 године у раздобљу 1961–1971, до 1,5 година у периоду 1981–1991. И у последњем међупописном периоду (1991–2002) средња старост је порасла за више од две године (2,2) и износи 39,4 године. Средња старост женског становништва (41,3 године) у Војводини, већа је за 3 године од средње старости мушке популације (38,3). Просечна старост жена је већа код већине етничких група, а разлика се креће од 11,9 година код Немаца, до 0,1 годину код Горанаца. Велика разлика у средњој старости полова је и код Буњеваца (жене 48,7, а мушкарци 43,3 године), Чеха (жене 47,7 мушкарци 42,1), Хрвата (жене 47,5 мушкарци 42,3), Словенаца (жене 51,4 мушкарци 46,3) и Мађара (жене 45,0, мушкарци 40,9). Просечна старост жена мања је од исте код мушкараца само код популације албанске националности (жене 28,1 година, мушкарци 35,0) и код оних који су се изјаснили као муслимани (жене 36,1 мушкарци 36,9 година).

У периоду после Другог светског рата средња старост укупног становништва Србије такође је расла, али са нижим вредностима и успорени-

јим трендом, него што је то било код популације Војводине. Изузетак чини међупописни период 1991–2002. када је средња старост становништва Србије порасла за читавих 5,1 годину, да би 2002. године била за четири месеца виша од исте у Војводини (Табела 1). Виша средња старост популације Србије у време пописа 2002. највећим делом последица је неучествовања већине становништва албанске националности у поменутом попису.

Карте 1 и 2 – Средња старост и индекс старости становништва Војводине (општине) 2002. године

Анализа средње старости становништва Војводине по општинама указује на поражавајућу чињеницу да су 2002. године 24 општине биле у стадијуму демографске старости, а 21 општина у стадијуму дубоке демографске старости[1] (Карте 1 и 2). Вероватно је у протекле четири године (после пописа 2002) средња старост становништва повећана, па је данас преко 50% општина у стадијуму дубоке демографске старости.

Ако се посматра читава Војводина запажа се да просечно старије становништво имају општине у пограничном простору, односно северна Бачка, те северни и источни Банат. Нешто повољнију старосну структуру имају општине у централном делу Војводине (око Новог Сада) и оне које се граниче са средишњим делом Србије (Карте 1 и 2). Колико је старосна структура неповољна указује и чињеница да неки народи имају три пута (Бугари) или 3,4 пута (Руси) више лица у скупини старијој од 60 година у односу на популацију млађу од 20 година. Треба нагласити да је просечна

[1] Ако је средња старост становништва мања од 20 година популација је у стадијуму *ране демографске младости*. Средња старост популације 20,0–24,9 година карактерише се као *демографска младост*, а 25,0–29,9 година као демографска зрелост. Када је средња старост становништва 30,0–34,9 године популација је на *прагу демографске старости*. Средња старост становништва 35,0–39,9 година је *демографска старост*, а старост од 40,0 до 42,9 године је *дубока демографска старост*. Када је средња старост становништва већа од 43 године популација се налази у стадијуму *најдубље демографске старости* (Ђ у р ђ е в, 2002).

старост становништва појединих националности већа у оним општинама где су припадници те скупине у малом броју.

Табела 2. – Средња старост становништва Војводине по етничким групама (2002)

	Укупно	Срби	Црногорци	Југословени	Албанци	Бошњаци	Бугари	Буњевци
Св	39,8	39,4	38,4	35,6	32,5	38,4	49,1	46,1
М	38,3	38,1	37,8	34,3	35,0	37,9	47,7	43,3
Ж	41,3	39,3	39,3	36,8	28,1	39,0	50,6	48,7

	Власи	Горанци	Мађари	Македонци	Муслимани	Немци	Роми	Румуни
Св	50,2	29,7	43,1	43,5	36,5	52,1	27,2	42,5
М	49,2	29,6	40,9	42,9	36,9	46,4	26,7	40,8
Ж	51,4	29,7	45,0	44,1	36,1	56,3	27,8	44,2

	Руси	Русини	Словаци	Словенци	Украјинци	Хрвати	Чеси	Неизјашњени	Регион. опред.
Св	48,4	42,8	41,9	49,1	41,7	45,3	45,0	32,9	35,3
М	47,0	41,0	39,9	46,3	39,8	42,3	42,1	31,4	34,6
Ж	49,2	44,6	43,8	51,4	43,3	47,5	47,7	34,1	35,9

Највећу средњу старост има становништво општине Пландиште, која је по површини међу најмањим у Војводини, а налази се уз границу са Румунијом. Средња старост укупне популације ове општине је 42,3 године, док је код мушког становништва 40,8, а код женског 43,8 година. Најмању средњу старост становништва имају општине Жабаљ (укупна популација 38,1 година, мушкарци 36,8 и жене 39,4), Темерин (укупна популација 38,3, мушкарци 37,1 и жене 39,4) и Врбас (укупна популација 38,3, мушкарци 36,8 и жене 39,8). Колико је популација Војводине у поодмаклој доби, довољно говоре подаци да је чак и становништво општина са најнижом просечном старости у стадијуму демографске старости.

СРЕДЊА СТАРОСТ ПОЈЕДИНИХ ЕТНИЧКИХ ГРУПА

Већ је поменуто да је средња старост већа код група које имају мањи број појединаца и које су уз то доста затворене, односно слабије се мешају са већинском популацијом. Тако највећу просечну старост у Војводини имају Немци. Средња старост Немаца достиже 52,1 годину, што значи да је ова популација већ одавно у најдубљој демографској старости. Женска популација код ове етничке групе има средњу старост 56,3 године, а мушка је готово десет година млађа (46,4 године). Власи имају око две године мању средњу старост (50,2), а код њих је знатно мања разлика у сред-

њој старости мушкараца (49,2) и жена (51,4). Сву драматичност демографског старења Влаха, показују подаци за неке општине. У општини Бела Црква средња старост популације Влаха је чак 75,2 године (мушкарци 82,5, жене 72,0 године). Средња старост Бугара и Словенаца који живе у Војводини је скоро 50 година (49,1), а у стадијуму најдубље демографске старости још су и Руси (48,4), Буњевци (46,1), Хрвати (45,3), Чеси (45,0), Македонци (43,5) и Мађари (43,1). Пошто је од пописа прошло четири године, може се закључити да су у стадијуму дубоке демографске старости и популације Русина (средња старост 2002. била је 42,8 година) и Румуни (42,5).

С обзиром на до сада познате демографске карактеристике (велики наталитет и природни прираштај), сасвим је логично да најмању средњу старост има популација Рома (27,2 године укупно становништво, 26,7 мушкарци и 27,8 жене), која је у стадијуму демографске зрелости. Најнижу средњу старост Роми имају у општини Суботица (23,9 укупно становништво, 24,5 мушкарци и 23,3 жене), а највећу старост у општини Инђија (33,7 укупно, 32,1 мушкарци и 35,1 жене). Популација Горанаца има средњу старост скоро тридесет година (укупно 29,7) и налази се на прагу демографске старости. Етничка скупина која се изјашњава као Албанци је у стадијуму прага демографске старости (32,5). Интересантно је поменути да у „млађе" становништво спадају групе које се нису национално изјасниле, односно *неизјашњени* (32,9), *регионално опредељени* (35,3) и *Југословени* (35,6). Пошто су ово лица која су углавном рођена или живе у мешовитим браковима, могло би се закључити да ове групације показују већу виталност у односу на најбројније националности. Нешто већу средњу старост од Југословена имају лица која су се изјаснила као муслимани (36,5).

Карте 3 и 4 – Средња старост и индекс старости Срба у Војводини

Како се може закључити са карата 3 и 4 повољнију средњу старост Срби имају у општинама које заузимају средишњи део Војводине и у појасу уз Централну Србију, мада је популација и тих општина (26) у стадијуму демографске старости.

У стадијуму дубоке демографске старости налази се становништво 18 општина, док је популација једне општине у најдубљој демографској старости (Пландиште 43,1 укупно, 41,6 мушкарци и 44,6 жене). Најнижу средњу старост Срби имају у општини Темерин (37,1 укупно, 36,2 мушкарци, 38,0 жене), а слично стање је и у општини Нови Сад.

Графикон 1. – Полно-старосна пирамида Срба у Војводини (у %) за 2002.

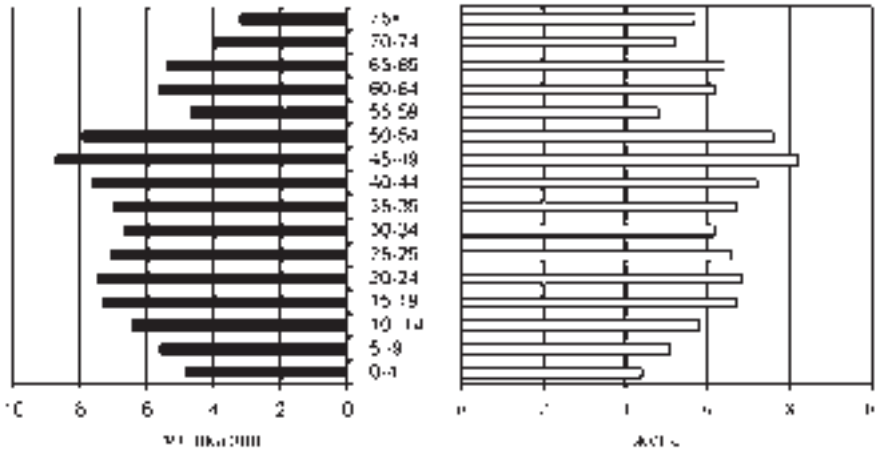

Популација Мађара који живе у Војводини је у стадијуму најдубље демографске старости (43,1 укупно, 40,9 мушкарци и 45,0 жене). Становништво мађарске националности у свим општинама налази се у стадијуму дубоке демографске старости или најдубље демографске старости. Највећу просечну старост имају Мађари који живе у општини Пећинци (51,7 укупно, 53,3 мушкарци и 51,0 жене), а веома високу средњу старост имају и у општини Нови Сад (47,7 укупно, 45,1 мушкарци и 49,7 жене). Најнижу средњу старост имају Мађари који живе у општини Темерин (41,7 укупно, 40,0 мушкарци и 43,3 жене). У овој општини и Срби имају најнижу средњу старост, па се може рећи да је то вероватно утицало и на популацију Мађара.

У популацији Мађара, који живе у Војводини, има 1,5 пута више становништва у старосној скупини старијој од 60 година, у односу на скупину млађу од 20 година.

Карте 5 и 6 – Средња старост и индекс старости Мађара у Војводини (2002)

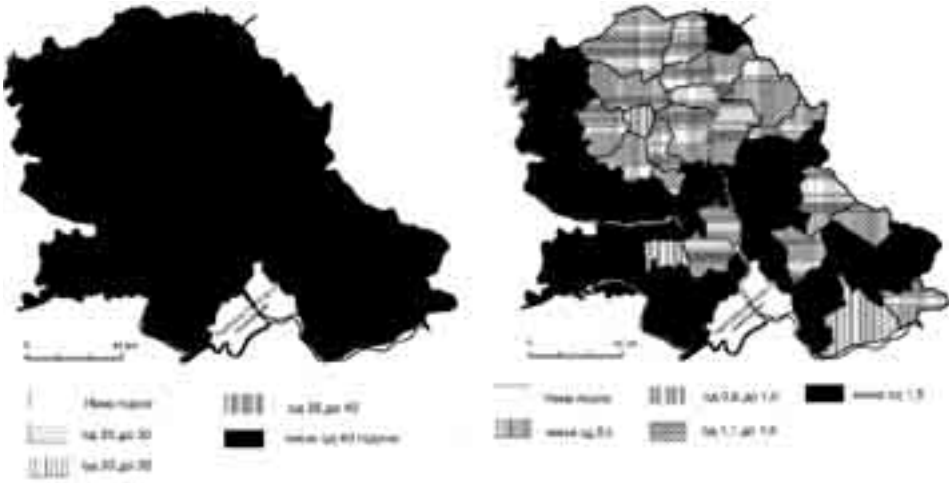

Графикон 2. – Полно-старосна пирамида (у %) Мађара у Војводини (2002)

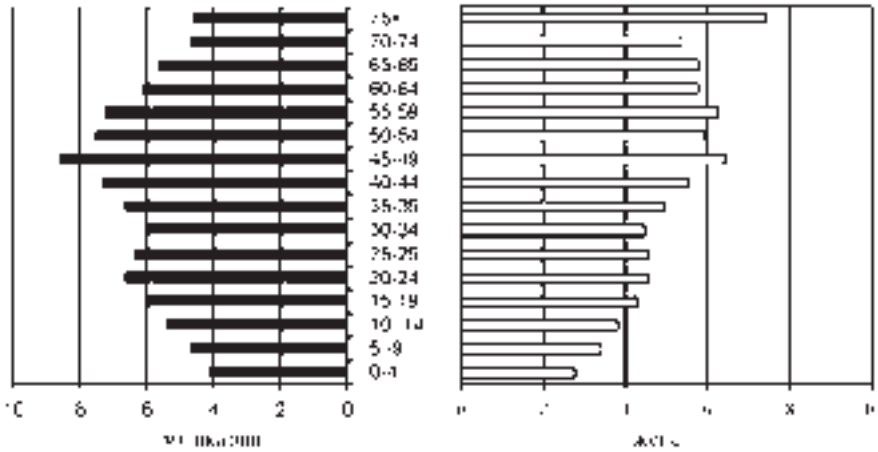

По средњој старости (41,9) популација Словака у Војводини налази се у стадијуму дубоке демографске старости. Становништво осам општина је у стадијуму демографске старости, а све остале у дубокој демографској старости или најдубљој демографској старости. Словаци су најбројнији у општини Ковачица, мада је и популација ове административне јединице у стадијуму демографске старости (39,6 укупно, 38,3 мушкарци, 40,9 жене).

Карте 7 и 8 – Средња старост и индекс старости Словака у Војводини (2002)

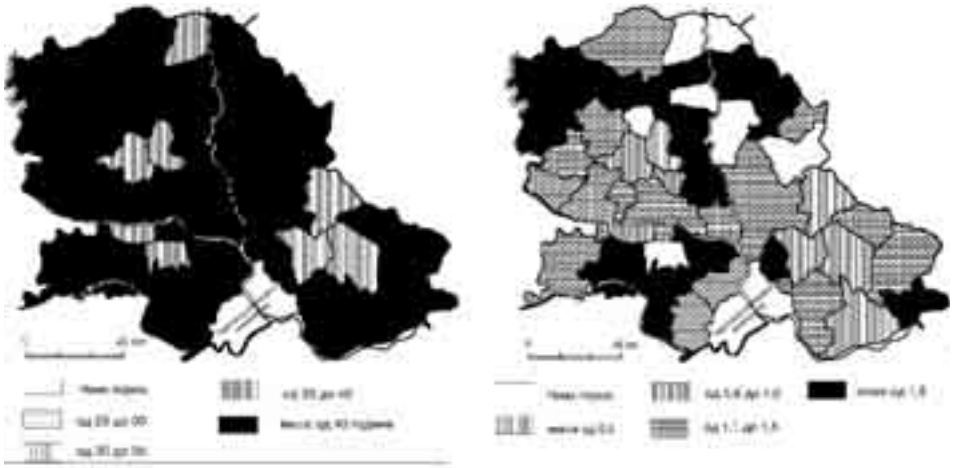

Популација Хрвата у Војводини спада међу најстарије етничке групе. Просечна старост овог становништва је 45,3 године (мушкарци 42,3, жене 47,5), те припада стадијуму најдубље демографске старости. Једино у општини Суботица ова популација је у стадијуму дубоке демографске старости (41,2 укупно, 39,8 мушкарци, 42,5 жене). У неким општинама, са малим бројем Хрвата, њихова средња старост прелази 55 година (Нови Бечеј 55,8; Нова Црња 55,0). У старосној групи преко 60 година је два пута више становника него у скупини млађој од 20 година.

Карте 9 и 10 – Средња старост и индекс старости Хрвата у Војводини (2002)

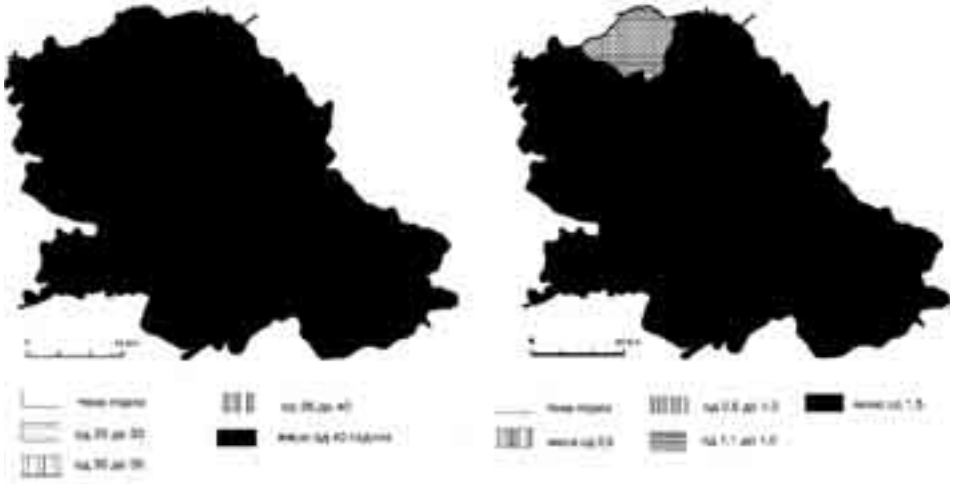

По средњој старости (42,5), Румуни који живе у Војводини, су у стадијуму дубоке демографске старости. Уз то средња старост жена је већа за 3,4 године (44,2 жене, 40,8 мушкарци). С обзиром да су Румуни најбројнији у Банату, могло би се очекивати да у општинама тог дела Војводине имају и најповољнију старосну структуру. Међутим, није такво стање. То потврђују и подаци за општину Житиште, где је средња старост становништва 47,4 године, а слично је и у општини Алибунар (44,0). Румуни који живе у општини Нови Сад имају нижу средњу старост (39,0 укупно, 37,6 мушкарци, 40,1 жене).

Карте 11 и 12 – Средња старост и индекс старости Румуна у Војводини (2002)

Мада карте 11 и 12 указују да има општина у којима је средња старост Румуна релативно мала, али то је последица веома малог броја житеља (понегде пар особа) на појединим територија.

Средња старост Русина такође прелази 42 године (42,8 укупно, 41,0 мушкарци, 44,6 жене). Нешто је повољнија у општини Врбас (40,8 укупно, 39,2 мушкарци, 42,4 жене), док је у општини Кула готово на нивоу просека Војводине (42,1 укупно, 40,5 мушкарци, 43,7 жене). С обзиром да релативно велики број Русина живи у Новом Саду, могло би се очекивати да у овој општини имају повољнију старосну структуру. Међутим, средња старост Русина у Новом Саду је већа од просека (45,7 укупно, 43,5 мушкарци, 47,5 жене).

Графикон 3. – Средња старост становништва у Војводини по етничким групама

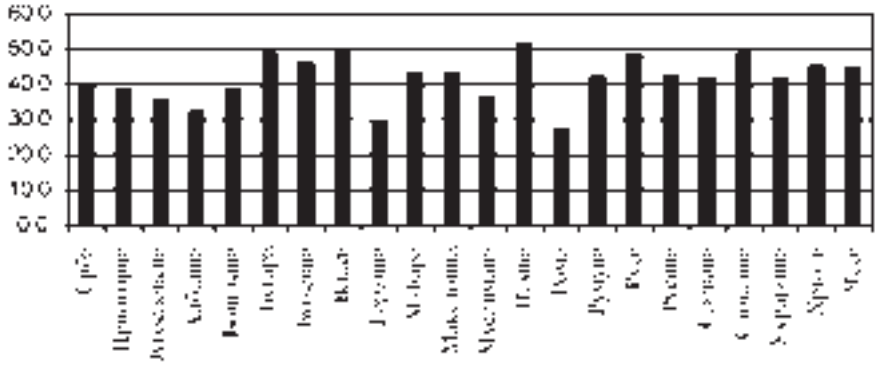

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Анализа средње старости становништва Војводине указује на њено стално повећавање, а ако се овај тренд настави (између два последња пописа средња старост је порасла за више од две године), биће угрожено нормално функционисање великог броја сеоских насеља, па чак и неких мањих градских. Без обзира колико то сада звучало невероватно, ако се настави позитиван економски тренд у развоју Србије и Војводине, у неким срединама, кроз неколико година недостајаће радна снага, јер у њима неће бити радно-способне популације. Поред тога, још детаљнија анализа, односно анализирање средње старости у појединим сеоским насељима, указало би на још негативније стање и трендове, посебно у аграрним и пограничним просторима. Тренутни демографски процеси указују да се процес миграција село – град и даље наставља, али и у Војводини и у читавој Србији присутне су и миграције град – град, односно од мањих градова према Новом Саду, Београду и Нишу. Да се не би десило да се највећи део популације Србије пресели у ова три града (читава Србија у три града) хитно се морају предузети разнолике мере (на нивоу насеља, општина, Покрајине и Републике), које би дале ефекта и у сеоским и у градским срединама. Једна од првих мера мора бити ревитализација села, не само кроз економски развој, већ и кроз рушење уврежених ставова који говоре о живљењу на селу као о лошем и непожељном животу. Такође, борба за више деце мора да се води стално, у свим срединама и у свим ситуацијама, како у породици, тако и у школи. Мора се превазићи све израженија себичност брачних парова, који ради лагоднијег живота, каријере, трке за материјалним добрима или других разлога, све чешће не желе да имају децу или имају само једно дете.

ЛИТЕРАТУРА

Ђ у р ђ е в, Б. (2002): *Основне технике у демографији*, ПМФ Департман за географију, Нови Сад

Пописи становништва, Савезни завод за статистику, Београд

WHO IS THE OLDEST IN VOJVODINA?

by

Jovan Plavša, Milka Bubalo-Živković

Summary

For only eight decades (from 1921 to 2002), the population of Vojvodina got older for even ten years, which represents a great problem for the future of the population in this region. In the world, the average age of the population at the beginning of the 21st century is 27,6 years, showing that it is younger than the population in Vojvodina was at the beginning of the third decade of the 20th century. However, all population in Vojvodina does not get old at the same speed. Observing specific ethnic groups, the authors of this paper established differences related to the average age. There is a conclusion that the youngest population is the one which also has greater birthrates, and that is the case with the Goranci and the Roma. In addition to birthrate, the average age is also influenced by the number of the population itself, so the greater average age appears in these ethnic groups which are less numerous. On the basis of the spread of some ethnic groups in Vojvodina, the paper also established the difference in the average age of the population related to some regional units.

УДК 314.96–053.9(497.113) „1991/2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Дара Пешковић, Рајко Врањеш
Завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

ПРОЦЕС СТАРЕЊА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду је анализиран процес старења становништва на основу старосно – полне структуре у периоду 1991–2002. године. Кориштени методи су синтезни метод, метод генерализације, анализе и демографско – статистички метод. У раду је обрађиван процес старења становништва Војводине по окрузима. Радом се жели указати на процес старења становништва Војводине између два пописа. Праћењем континуитета развоја становништва Војводине по територијалним јединицама на нивоу округа желела се показати територијална дистрибуција становништва према старости.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: наталитет, морталитет, миграције, старосно-полна структура становништва, процес старења.

УВОД

Један од најдоминатнијих демографских процеса који обележава савремено друштво је старење становништва. Данас постоји више дефиниција старења становништва. Једна од њих под појмом старење подразумева повећан број становника старијих од 60, односно 65 година у укупном становништву. У демографском погледу, процес старења негативно утиче на укупно кретање становништва и на њену структуру. У економском смислу старост утиче на пораст или смањивање броја становника у радном контингенту. Процес старења постаје проблем када долази до његовог интензивног раста у укупној популацији. Због негативних последица које изазива, проблем старења постао је тема разних научних разматрања и расправа. Најважније демографске детерминанте које утичу на процес старења становништва су фертилитет, морталитет и миграције.

Најважнија структура становништва је старосно-полна и она утиче на друштвено економски развој популације. Она представља развој становништва у дужем временском периоду.

Процес старења је у уској корелацији са стопом наталитета, наиме уколико у популацији преовладава старо становништво као последицу има-

мо успорен раст становништва. Повећавањем удела старог контингента у укупном становништву долази до промена у старосној структури у правцу старења, а истовремено се повећава удео женске популације.

У овом раду је посматрана старосно-полна структура становништва Војводине по попису из 1991. и 2002. године, а за анализу су узети фактори који су утицали на промене ове структуре.

ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЉИ ПРОЦЕСА СТАРЕЊА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Анализа старосно-полне структуре становништва је битан елеменат свих демографских истраживања. Старосно-полна структура становништва изворно је биолошка структура, која зависи од полне структуре живорођене деце, од диференцијације смртности према полу, од миграционих кретања и неких спољних утицаја као што су ратови и др. Структуре становништа су битне за садашњи и будући развој становништва као и привредног развоја земље. Из њих произлази значајан контингент становништва као што су контингент фертилног становништва, радно способног, контингент школско обавезног становништва и друге групе становништва. Приликом анализе старосно-полне структуре становништва, нема бурних промена (попут великих промена у наталитету или миграцијама). Потребно је имати на уму да су промене ових структура дугорочне и лако предвидиве са великим процентом вероватноће.

Старосно-полна структура становништва одувек је била веома интересантан предмет посматрања. Као основни показатељи користиће се процентуално учешће становништва према старости и полу по окрузима у Војводини, као показатељи тренутног стања популације и коефицијенти старосне зависности младог и старог становништва, а све то са акцентом на старо становништво.

Младо становништво Војводине (0–19) чинило је 25,71% укупног становништва у 1991. години, да би до 2002. године опало на свега 22,64%. Са друге стране имамо повећање средовечног и старог становништва. Највећи удео старог становништва према попису 2002. год бележи Северно-банатски округ са 22,46% старих у укупном становништву. Промене се могу сагледати кроз континуирани процес старења становништва у Војводини.

Табела 1. – Укупан број становника по великим старосним групама у 1991. години за округе Војводине

ОКРУГ	Пол	Укупно	0–19	%	20–59	%	60+	%	Неп.	%
Војво-дина	С	2013889	517803	25,71	1118544	55,54	367569	18,25	9973	0,50
	М	980731	265695	13,19	558610	27,74	151693	7,53	4733	0,24
	Ж	1033158	252108	12,52	559934	27,80	215876	10,72	5240	0,26

Северно-	С	205401	51480	25,06	112775	54,90	40288	19,61	858	0,42
бачки	М	99083	26474	26,72	56180	56,70	15998	16,15	431	0,43
округ	Ж	106318	25006	23,52	56595	53,23	24290	22,85	427	0,40
Средње-	С	221353	55071	24,88	121748	55,00	44024	19,89	510	0,23
банатски	М	107773	28270	26,23	60888	56,50	18373	17,05	242	0,22
округ	Ж	113580	26801	23,60	60860	53,58	25651	22,58	268	0,24
Северно-	С	179783	44586	24,80	98842	54,98	35870	19,95	485	0,27
банатски	М	88274	22970	26,03	50167	56,83	14900	16,88	232	0,26
округ	Ж	91509	21611	23,62	48675	53,19	20970	22,92	253	0,28
Јужно-	С	328428	84739	25,80	180548	54,97	60829	18,52	2312	0,70
банатски	М	161180	43341	26,89	90625	56,23	26153	16,23	1061	0,66
округ	Ж	167248	41398	24,75	89923	53,77	34676	20,73	1251	0,75
Западно-	С	215916	54303	25,15	119334	55,27	41327	19,14	942	0,44
бачки	М	104525	27803	26,60	59633	57,05	16657	15,94	432	0,41
округ	Ж	111391	26500	23,79	59711	53,60	24670	22,15	510	0,46
Јужно-	С	553027	145798	26,36	311460	56,32	92983	16,81	2786	0,50
бачки	М	268210	74691	27,85	153622	57,28	38561	14,38	1336	0,50
округ	Ж	284817	71107	24,97	157838	55,42	54422	19,11	1450	0,51
Сремски	С	309981	81826	26,40	173827	56,08	52248	16,86	2080	0,67
округ	М	151686	42141	27,78	87495	57,68	21051	13,88	999	0,66
	Ж	158295	39685	25,07	86332	54,54	31197	19,71	1081	0,68

Табела 2. – Укупан број становника по великим старосним групама у 2002. години за округе Војводине

ОКРУГ	Пол	Укупно	0–19	%	20–59	%	60+	%	Неп.	%
Војво-	С	2031992	45998	22,64	1127742	55,50	435697	21,44	8571	0,42
дина	М	984942	23569	11,60	564049	27,76	181139	8,91	4057	0,20
	Ж	1047050	22428	11,04	563693	27,74	254558	12,53	4514	0,22
Северно-	С	200140	44458	22,21	111618	55,77	43385	21,68	679	0,34
бачки	М	96195	22771	23,67	55595	57,79	17495	18,19	334	0,35
округ	Ж	103945	21687	20,86	560023	53,90	25890	24,91	345	0,33
Средње-	С	208456	46498	22,31	114202	54,78	47136	22,61	620	0,30
банатски	М	101111	23798	23,54	57693	57,06	19335	19,12	285	0,28
округ	Ж	107345	22700	21,15	56509	52,64	27801	25,90	335	0,31
Северно-	С	165881	36950	22,28	91146	54,95	37250	22,46	535	0,32
банатски	М	80979	18937	24,39	46413	57,31	15369	18,98	260	0,32
округ	Ж	84902	18013	21,22	44733	52,69	21881	25,77	275	0,32

Јужно-	С	313937	71064	22,64	173623	55,31	67330	21,45	1920	0,61
банатски	М	153129	36434	23,79	87507	57,15	28300	18,48	888	0,58
округ	Ж	160808	34630	21,53	86116	53,55	39030	24,27	1032	0,64
Западно-	С	214011	46870	21,90	116712	54,54	49567	23,16	862	0,40
бачки	М	110332	24127	23,27	58894	56,80	20234	19,52	424	0,41
округ	Ж	111391	22743	20,61	57818	52,40	29333	26,59	438	0,40
Јужно-	С	593666	13691	23,06	335029	56,43	119855	20,19	1871	0,32
бачки	М	285712	69941	24,48	164477	57,57	50432	17,65	862	0,30
округ	Ж	307954	66970	21,75	170552	55,38	69423	22,54	1009	0,33
Сремски	С	335901	77231	22,99	185412	55,20	71174	21,19	2084	0,62
округ	М	164137	39689	24,18	93470	56,95	29974	18,26	1004	0,61
	Ж	171764	37542	21,86	91942	53,53	41200	23,99	1080	0,63

Посматрање становништва преко процентуалног учешћа великих старосних група говори нам о тренутном стању популације у Војводини. Најчешћи узроци који су довели до процеса старења су снижавање фертилитета.

ТИПОЛОГИЈА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Постоји више класификација становништва по старости, а за потребе овог рада биће кориштена класификација Уједињених нација која становништво дели у три велике групе: младо (0–14), зрело (15–64) и старо (65+). На основу ове поделе разликујемо и три типа становништва: младо (удео старог становништва мањи од 4%), зрело (удео старог становништва се креће између 4 и 7%), старо (удео лица старијих од 65 година изнад 7%). Становништво округа, као једна целина у којој можемо приметити одређене промене могли би на основу показатеља процентуалног учешћа, да посматрамо према категоризацији УН. Према наведеној типологији на основу пописа из 1991. године свих седам округа Војводине спадају у категорију старог становништва. Стање према попису 2002. године је нешто боље, када се посматра према полу. Настале промене искључиво су директна последица великих друштвено-политичких дешавања на просторима бивше СФРЈ. Велики број становника, који је могао мигрирати, је стигао у ове крајеве, тако да је на тај начин поправљена слика старосне структуре у Војводини. Овакво стање старосне структуре, Војводину сврстава у развијени део света тј. у постранзициону демографску етапу.

Табела 3. – Типологија становништва Војводине
према класификацији УН за 1991. и 2002. годину

ОКРУГ	пол	1991.				2002.			
		0–19	60+	65+	тип	0–19	60+	65+	тип
Северно-	С	25,06	19,61	13,26	старо	22,21	21,68	15,86	старо
бачки	М	26,72	16,15	10,29	старо	23,67	18,19	12,71	старо
округ	Ж	23,52	22,85	16,03	старо	20,86	24,91	18,78	старо
Средње-	С	24,88	19,89	12,98	старо	22,31	22,61	16,43	старо
банатски	М	26,23	17,05	10,63	старо	23,54	19,12	13,36	старо
округ	Ж	23,60	22,59	15,21	старо	21,15	25,90	19,33	старо
Северно-	С	24,80	19,95	13,49	старо	22,28	22,46	16,46	старо
банатски	М	26,03	16,88	10,85	старо	23,39	18,98	13,37	старо
округ	Ж	23,62	22,97	16,04	старо	21,22	25,77	19,41	старо
Јужно-	С	25,80	18,52	11,97	старо	22,64	21,45	15,72	старо
банатски	М	26,89	16,23	10,13	старо	23,79	18,48	13,08	старо
округ	Ж	24,75	20,73	13,74	старо	21,53	24,27	18,24	старо
Западно-	С	25,15	19,14	12,32	старо	21,90	23,16	16,84	старо
бачки	М	26,60	15,94	9,61	старо	23,27	19,52	13,62	старо
округ	Ж	23,79	22,15	14,85	старо	20,61	28,29	19,87	старо
Јужно-	С	26,36	16,81	10,39	старо	23,06	20,19	14,35	старо
бачки	М	27,85	14,38	8,41	старо	24,48	17,65	12,10	старо
округ	Ж	24,97	19,11	12,25	старо	21,75	22,54	16,45	старо
Сремски	С	26,40	16,86	10,45	старо	22,99	21,19	15,26	старо
округ	М	27,78	13,88	7,81	старо	24,18	18,26	12,61	старо
	Ж	25,07	19,71	12,97	старо	21,86	23,99	17,80	старо

Индекс старости у Војводини указује на поражавајуће стање јер у свих седам округа индекс показује да је становништво дубоко у процесу старења. Према попису из 1991. године индекс старости у свим окрузима прелази граничну вредност од 0,4, што указује да је процес старења узео великог маха. Један од водећих фактора који су утицали на повећање удела старог становништва је смањивање стопе наталитета и миграције, а посебно миграције село-град. Из сеоских подручја углавном одлази младо становништво, а остаје старо становништво чији се репродуктивни период завршио. Највећа вредност забележена је у Средње-банатском и Северно-бачком округу где је индекс старости износио 0,8 што значи да на 100 становника испод 20 година долази 80 становника старијих од 60 година. Најмања вредност забележена је у Сремском и Јужно-бачком округу где је износила 0,64. Уколико посматрамо становиштво по полу можемо да видимо да је индекс старости у свим окрузима већи код женске популације, један од разлога је и у томе што жене у просеку имају дуже очекивано трајање живота.

У следећој декади дошло је до промена у индексу старости где се он повећао у свим окрузима, максимална вредност износи 1,06 у Западно-бачком округу, а најмања вредност забележена је у Јужно-бачком округу где индекс износи 0,88. У анализи полне структуре можемо видети да је индекс старости већи за жене као и у 1991. години са максималном вредности од 1,29 у Западно-бачком округу и минималном вредности у Јужно- бачком округу од 1,13, док просечни индекс за мушкарце износи око 5,6. Оваква старосна структура последица је дуготрајног исељавања претежно младог становништва и смањења природног прираштаја, које је у последњој деценији добило негативан предзнак.

Диференцирањем становништва према полу добијају се две категорије становништва које на посебан начин учествује у демографским процесима. Учешће тих група такође је различито у репродукцијском, а самим тим и у друштвеном смислу. Данас постоји посебно интересовање за питање односа међу половима, те је ова проблематика актуелна готово у свим сферама живота.

Приликом анализирања полне структуре коришћени су коефицијенти маскулинитета и феминитета који показују број мушког у односу на женско становништво и обрнуто. Када би структура становништва по полу била одређена само природним кретањем, тада би зависила само од квантитативног односа рођених и умрлих по полу. Коефицијент маскулинитета приликом рађања износи 1060 дечака на 1000 девојчица. У првим годинама живота имамо више мушке деце. Услед већег морталитета мушких у првим годинама живота долази до равнотеже полова између двадесете и четрдесете године Да би се, четрдесете године живот, када је још увек већа стопа морталитета мушког становништва и због већег очекиваног трајања живота код жена јављају се вишкови женске популације. Утицајем других фактора који делују на односе мушког и женског становништва долази до промена у структури према полу. Фактори који утичу на стварање неравнотеже између мушке и женске популације су следећи: наталитет, морталитет, миграције, социо-економски фактори и др.

У посматраном периоду однос између мушког и женског становништва је стабилан и нема неких великих промена. Удео мушког становништва у Војводини за 1991. годину износи 48,80%, највећи удео мушког становништва имали смо у Северно-банатском и Јужно-банатском округу где се кретао око 49,20%. Ови окрузи су имали и највећи удео женског становништва у укупном, а у осталима је био приближно исти.

Анализирајући податке из пописа 1991. и 2002. године можемо видети да је по попису из 1991. године у Војводини у свим окрузима већи удео женског становништва, а тај тренд је настављен до 2002. године. Можемо слободно рећи да је структура становништва по полу једна нормална дистрибуција, с обзиром да су специфичне стопе наталитета према полу на страни мушких. На стање 2002. године утицао је и велики прилив становништва из бивше СФРЈ и проблем избеглиштва.

Табела 4. – Индекс старости, коефицијент маскулинитета и феминитета за 1991. и 2002. годину

ОКРУГ	пол	1991.			2002.		
		индекс старости	коефицијент маскулинит.	коефицијент феминитета	индекс старости	коефицијент коефицијент.	коефицијент феминитета
Северно-бачки	С	0,78	931,95	1073,02	0,98	925,44	1080,57
	М	0,60			0,77		
	Ж	0,97			1,19		
Средње-банатски	С	0,80	948,65	1053,88	1,01	941,93	1061,66
	М	0,65			0,81		
	Ж	0,96			1,22		
Северно-банатски	С	0,80	964,65	1036,65	1,01	953,79	1048,44
	М	0,65			0,81		
	Ж	0,97			1,21		
Јужно-банатски	С	0,72	963,72	1037,65	0,95	952,25	1050,15
	М	0,60			0,78		
	Ж	0,84			1,13		
Западно-бачки	С	0,76	938,36	1065,69	1,06	939,70	1064,17
	М	0,60			0,84		
	Ж	0,93			1,29		
Јужно-бачки	С	0,64	941,69	1061,92	0,88	927,77	1077,85
	М	0,52			0,72		
	Ж	0,77			1,04		
Сремски	С	0,64	958,25	1043,57	0,92	955,60	1046,47
	М	0,50			0,76		
	Ж	0,79			1,10		

Табела број 5. – Коефицијенти становништва за 1991. и 2002. годину

ОКРУГ	година	пол	коефицијент оптерећености радног контингента	коефицијент укупне старосне оптерећености	коефицијент старосне зависности младих	коефицијент старосне зависности старих
Северно-бачки	1991.	С	21,66	62,57	40,92	52,93
		М	16,46	59,17	42,72	38,53
		Ж	26,70	65,87	39,17	68,17
	2002.	С	25,76	61,83	36,07	71,42
		М	20,09	57,50	37,41	53,70
		Ж	31,29	66,05	34,76	90,03

Средње-банатски округ	1991.	С	20,96	61,15	40,19	52,17
		М	16,90	58,60	41,69	40,53
		Ж	24,94	63,65	38,71	64,44
	2002.	С	26,96	63,55	36,59	73,68
		М	21,28	58,74	37,47	56,78
		Ж	32,64	68,35	35,71	91,39
Северно-банатски округ	1991.	С	21,96	62,32	40,37	54,40
		М	17,26	58,66	41,40	41,68
		Ж	26,70	66,02	39,32	67,92
	2002.	С	27,01	63,57	36,55	73,91
		М	21,25	58,42	37,17	57,18
		Ж	32,87	68,80	35,93	91,48
Јужно-банатски округ	1991.	С	19,45	61,39	41,94	46,39
		М	16,25	59,40	43,15	37,67
		Ж	22,62	63,36	40,74	55,52
	2002.	С	25,76	62,85	37,09	69,45
		М	20,90	58,94	38,04	54,96
		Ж	30,61	66,75	36,14	84,69
Западно-бачки округ	1991.	С	19,83	60,33	40,50	48,96
		М	15,17	57,14	41,97	36,14
		Ж	24,39	63,45	39,06	62,43
	2002.	С	27,67	63,66	35,99	76,90
		М	21,72	58,83	37,11	58,52
		Ж	33,61	68,48	34,87	96,39
Јужно-бачки округ	1991.	С	17,26	59,53	42,27	40,84
		М	14,14	58,39	44,25	31,95
		Ж	20,26	60,64	40,38	50,17
	2002.	С	23,05	60,08	37,04	62,23
		М	19,16	57,94	38,78	49,41
		Ж	26,75	62,12	35,37	75,63
Сремски округ	1991.	С	16,72	58,96	42,24	39,57
		М	12,25	55,83	43,58	28,11
		Ж	21,17	62,09	40,92	51,75
	2002.	С	24,97	62,59	37,62	66,39
		М	20,14	58,77	38,63	52,15
		Ж	29,81	66,41	36,60	81,44

Процес старења има значајне демографске последице у погледу кретања радног контингента као основног извора активног становништва. За анализу утицаја процеса старења на обим и старосну структуру радног контингента посматраћемо коефицијенте укупне оптерећености, коефицијент оптерећености младог, старог и радног контингента. Коефицијент старосне оптерећености је значајан инструмент за анализу економских и социјалних последица. Величина коефицијената индикатор је степена економске искоришћености радног контигента, зато што нам показује у којој је мери радни контигент искориштен као људска производна снага.

Разлике у појединим коефицијентима старосне зависности можемо видети у Табели 5. Анализирајући *коефицијент оптерећености радног контингента* у Северно-банатском округу према попису из 1991. године имали смо највећу оптерећеност радног контингента старим становништвом (21,99%), а најмања вредност забележена је у Сремском округу (16,72%). У следећој декади долази до повећања коефицијента у свим окрузима Војводине, а максимална вредност је забележена у Западно-бачком округу (27,67%) и минимална у Јужно-бачком округу од (23,05%).

Коефицијент укупне старосне оптерећености – Анализе оптерећености становништва младим или старим становништвом показале су да у економском погледу за популацију у којој се испољавају промене, мање потешкоће представља оптерећеност старачким становништвом. Ово се пре свега потврђује чињеницом о потреби већег улагања код израженије оптерећености младим становништвом.

Коефицијент старосне оптерећености говори о оптерећености становника 0–19 и 65+ година на број становника у старости 20–64 године. Највећа оптерећеност према Попису 1991. године забележена је у Северно-бачком округу 62,57, а намања у Сремском округу 58,96 на сто становника у старости 20–64.

Западно-бачки округ забележио је највећу вредност учешћа 0–19 и 65+ становника према попису 2002. године. Највећи раст између два пописа бележи се у Сремском округу за 4,43% следи га Западно-бачки са 3,33, док Северно-бачки округ бележи пад коефицијента укупне старосне зависности за 0,4%.

Коефицијент оптерећености младих указује на већи економски терет који сноси радни контингент становништва. Уколико је овај коефицијент већи он захтева и веће инвестиције, и углавном прати низак друштвени доходак. Да ли то стварно представља проблем у држави зависи првенствено од нивоа достигнутог економског развоја земље, од облика производне структуре, од постојеће потражње за радном снагом. Уопштено, уколико земља има већи коефицијент младог становништва произлази да ће у тој земљи бити квалитетнија замена становништва које се повлачи из економске активности. Млађа радна снага има већу мобилност, прилагодљивост економским променама тј. већу флексибилност од старих.

Коефицијент старосне зависности младих представља број становника старости до 19 година на број становника старости између 20 и 64 године.

Према овом коефицијенту у попису 1991. године највећа улагања за садржаје младог становништва требало је обезбедити у Јужно-бачком округу, тј. на 100 становника у 20–64 године долазило је свега 42,24 становика до 19 година старости. Према попису 2002. године старосна зависност младих се смањила у свим окрузима за 4.78% или 5 становника у старости до 19 година. Уз напомену да је највећи проценат смањења забележен у Западно-бачком округу 5,23%.

Коефицијент оптерећености старим становништвом указује на величину оптерећености радног контингента становништвом старијим од 65 година. Са повећавањем броја старих намећу се проблеми одређених врста као што су повећавање издатака за здравствену заштиту, социјално осигурање. На повећање овог коефицијента утиче фактор емиграције који захвата искључиво младо становништво из радног контингента. С друге стране старо становништво делује на смањивање опште покретљивости становништва.

Коефицијент старосне зависности старих говори о броју старијих од 65 година на број становника у старости од 20–65 година. У попису 1991. године округ са највећим коефицијентом био је Северно-банатски са 54,40% учешћа старих на 100 становника у старости од 20 до 64 године. Према попису 2002. године просечан број старих на 100 становника старости 20–64 године старости повећао се у просеку за 23 становника по округу.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Старење становништва је процес чије се последице не могу игнорисати, поготово што ће се у непосредној будућности повећати удео старог становништва. У оваквом друштву, из демографске перспективе, где имамо старо становништво са тенденцијом старења, неопходан је политички одговор. Одговор који ће препознати проблеме старих људи, као и одговор на недовољно рађање као најважнији узрок старења популације. Главни правци деловања су пружање помоћи и подршке старим, популациона едукација и друге врсте одговора. Проблем ниског нивоа рађања је веома сложен, док стандардни политички одговор треба да се сагледа у финансијској помоћи породици, усклађивање рада и родитељства и систем збрињавања деце запослених родитеља.

У Војводини је мали број општина које поседују демографски потенцијал, који се највише испољава у нешто повољнијем уделу младих и млађе средњовечних, док велики број општина има велики удео старог становништва које немају демографску будућност.

Свих седам округа у Војводини су у дубокој старости. Дугорочно гледајући, то води изумирању становништва. Уз укупну депопулацију, која води смањивању укупног броја становника, становништво Војводине обележава све интезивнији процес старења становништва. Оно са собом доноси дугорочно смањивање наталитета, али и мноштво других проблема. Демо-

графско старење утиче на структуру природног кретања, на смањивање удела младих, смањивање удела жена у фертилној доби и на многе неповољне социо-економске и друге импликације. На већ нарушену демографску слику надовезала су се ратна дешавања која су изазвала дугорочне негативне демографске последице.

Могућа решења демографског проблема Војводине виде се првенствено кроз смањење нивоа емиграције становништва, како на локалном тако и на државном нивоу. Смањивањем стопе емиграције дошло би до делимичног повећавања стопе наталитета. Програм популационе политике требао би се заједно са друштвено-социјалним приликама фокусирати на повратак етичких традиционалних и културних вредности нашег друштва. Рађање једног детета више од уобичајеног броја деце у породици, друштву требало би да представља синоним за богатсво, а не синоним за сиромаштво.

ЛИТЕРАТУРА

Група аутора (1999): *Становништво Срема*, Нови Сад
Ф р и г а н о в и ћ, М. (1978): *Становништво света*, Загреб
Ђ у р ђ е в, Б. С. (2001): *Основне технике у демографији*, Нови Сад
W e r h e i m e r-B a l e t i ć, A. (1999): *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb
Извори:
Попис становништва 1991. год, Пол и старост (1993): СЗС, Београд
Попис становништва 2002. год. Пол и старост (2004): РЗС, Београд

THE PROCESS OF AGEING OF THE POPULATION OF VOJVODINA

by

Dara Petković, Rajko Vranješ

Summary

This paper analyzes the process of population ageing on the basis of the age and sex structure for the period 1991-2002. The used methods include the synthesis method, the generalization method, the analysis and demographic-statistic method. The Paper deals with the ageing process of Vojvodina population and relates it to the counties. The target is to point out to the process of ageing in the Vojvodina population between the two censuses. Observing the continuity in the trends related to the population of Vojvodina in the territorial units at the level of counties, the paper demonstrated the territorial distribution related to the age of the population.

УДК 314.2(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Зоран Миловановић
Републички завод за статистику
Милана Ракића бр. 5, 11000 Београд
E-mail: z.milovanovic@statserb.sr.gov.yu

СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА ТЕРИТОРИЈАЛНОЈ И НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ

САЖЕТАК: Становништво Војводине спада у старо становништво и налази се у стадијуму дубоке демографске старости. Оваква старосна структура последица је пада фертилитета и наслеђене старосне структуре.

Најдинамичнији процес старења догодио се у последњем међупописном периоду због пада наталитета и негативног природног прираштаја, уз додатни утицај миграционих кретања.

Посматрано са аспекта административно-територијалне поделе (окрузи и општине) старосна структура је уједначенија у окрузима, док у општинама има нешто хетерогенију структуру.

Са становишта националне припадности старосна структура становништва је још хетерогенија и креће се од стадијума демографске зрелости до стадијума најдубље демографске старости.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: старосна структура, стадијуми старости, индикатори старости, природни прираштај, миграције.

УВОД

Старосно-полна структура становништва представља једну од најважнијих карактеристика сваке популације, како са становишта достигнутог развоја тако и за сагледавање перспективе будућег развоја. Карактеристике старосно-полне структуре одређују радну и репродуктивну способност становништва и развој друштва у целини.

За реално сагледавање перспективе развоја једне популације, поред анализе стања, неопходно је познавање тенденције развоја како у целини тако и појединих сегмената.

За сагледавање основних тенденција у развоју становништва може послужити посматрање великих старосних група, утврђивањем индикатора старости, односно стадијума демографске старости.

СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ 1948–2002.

Старење становника Војводине има дугорочну тенденцију, неуједначеног интензитета у појединим периодима.

Табела 1. – Индикатори демографске старости становништва Војводине 1948–2002.

Индикат Година	Број становника	0–19 %	0–39 %	60 и више %	Прос. старост	Инд. старења	Стадијум дем. старости
1948.	1640757	37,5	67,6	10,1	30,6	26,9	3
1953.	1699545	35,0	65,8	10,7	31,3	30,7	4
1961.	1854965	33,3	66,5	11,8	32,2	35,6	4
1971.	1952533	30,1	60,8	14,8	34,6	49,2	4
1981.	2034772	26,9	56,8	14,9	36,2	55,4	5
1991.	2013889	25,8	54,6	18,3	37,7	71,0	5
2002.	2031992	22,8	49,6	21,5	39,8	94,1	6

Становништво Војводине из стадијума демографске зрелости (трећи стадијум) 1948. године доспело је у стадијум дубоке демографске старости (шести стадијум) 2002. године.

Међупописни период 1991-2002. године је период најинтензивнијег старења становништва Војводине. У овом периоду први пут се просечна старост повећала за преко 2 године, а индекс старења за преко 20 индексних поена.

Међупописни период карактерише негативан природни прираштај (почев од 1989. године) и веома бурна миграциона кретања (имиграције, емиграције) која су различито утицала на бројно стање и структуру становништва, како територијално (окрузи и општине) тако и по националној или етничкој припадности.

СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ПРЕМА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНОЈ ПОДЕЛИ

Демографска старост становништва округа

Старосна структура, посматрано са аспекта округа, доста је уједначена и свих седам округа припадају стадијуму дубоке демографске старости.

Табела 2.1. – Индикатори стадијума демографске старости по окрузима

ОКРУГ	Број станов-ника	0–19 %	0–39 %	60 и више %	Прос. старост	Инд. старења	Стадијум дем. старости
Војводина	2031992	22,8	49,6	21,5	39,8	94,1	66656
Северно-бачки	200140	22,2	48,7	21,7	40,2	97,6	66666
Средње-банатски	208456	22,3	48,5	22,6	40,4	101,3	66666
Северно-банатски	165881	22,2	48,1	22,4	40,5	100,8	66666
Јужно-банатски	313937	22,6	49,0	21,4	39,9	94,7	66656
Западно-бачки	214011	21,9	48,1	23,1	40,7	105,7	66666
Јужно-бачки	593666	23,1	51,0	20,2	39,1	87,5	66656
Сремски	335901	22,9	49,9	21,1	39,5	92,1	66656

Најстарије је становништво Западно-бачког, Северно-банатског и Средње-банатског округа, а најмлађе Јужно-бачког округа. Окрузи са *релативно* најмлађим становништвом, Јужно-бачки и Сремски округ имају највеће учешће избеглица у укупном становништву 10,7% односно 15,9%. Просечна старост „избегличког корпуса" износи 39,4 године.

Демографска старост становништва општина

Старосна структура становништва је нешто хетерогенија ако се посматра ниво општина. Од 45 општина 5 се налази у стадијуму демографске старости, 39 у стадијуму дубоке демографске старости, а 1 општина у стадијуму најдубље демографске старости.

Према попису 1991. године 38 општина налазило се у стадијуму демографске старости, а 7 у стадијуму дубоке демографске старости.

Табела 2.2. – Индикатори стадијума демографске старости по општинама

	Број стан.	0–19	0–39	60+	Просе. старост	Индекс старења	Стадијум старости	
Војводина	2031992	22,8	49,6	21,5	39,8	94,1	66666	6
Бачка Топола	38245	22,1	47,1	23,4	41,0	105,8	66666	6
Мали Иђош	13494	24,7	49,7	21,4	39,3	86,6	56665	6
Суботица	148401	22,0	49,1	21,2	40,1	96,6	66666	6
Житиште	20399	22,4	46,9	26,7	41,7	119,3	66766	6
Зрењанин	132051	21,8	48,8	21,3	40,1	98,0	66666	6
Нова Црња	12705	23,5	47,4	26,1	41,3	111,5	66766	6
Нови Бечеј	26924	23,8	49,5	21,8	39,7	91,7	66665	6
Сечањ	16377	22,8	46,8	25,9	41,5	113,6	66676	6
Ада	18994	22,0	47,4	22,5	40,8	102,1	66666	6

Кањижа	27510	22,2	47,9	23,5	40,9	106,1	66666	6
Кикинда	67002	22,5	48,9	21,2	39,9	94,4	66665	6
Н. Кнежевац	12975	22,9	55,8	23,3	40,5	101,6	65666	6
Сента	25568	21,8	47,3	22,8	40,9	104,6	66666	6
Чока	13832	21,9	46,3	24,6	41,5	112,0	66666	6
Алибунар	22954	22,6	46,5	25,7	41,5	113,7	66766	6
Бела Црква	20367	23,2	49,2	21,3	39,6	91,8	66665	6
Вршац	54369	21,9	48,3	22,0	40,3	100,6	66666	6
Ковачица	27890	23,3	48,8	22,8	40,2	97,9	66666	6
Ковин	36802	24,3	50,3	21,3	39,3	87,7	65665	6
Опово	11016	23,3	49,2	22,7	40,1	97,3	66666	6
Панчево	127162	22,3	49,8	19,5	39,3	87,3	66565	6
Пландиште	13377	20,8	44,5	26,5	42,3	127,5	67776	7
Апатин	32813	21,2	47,1	23,6	41,0	111,1	66666	6
Кула	48353	23,4	50,5	22,0	39,6	94,1	66665	6
Оџаци	35582	21,9	47,5	23,8	41,0	108,9	65666	6
Сомбор	97263	21,4	47,6	23,3	41,0	109,0	66666	6
Бач	16268	23,6	49,6	23,1	39,9	97,9	66665	6
Б. Паланка	60966	22,3	49,1	21,9	40,0	98,1	66666	6
Б. Петровац	14681	22,7	48,3	22,4	40,4	98,6	66666	6
Беочин	16086	24,3	51,8	19,4	38,4	79,8	56555	5
Бечеј	40987	23,6	49,7	21,4	39,6	90,5	66665	6
Врбас	45852	24,9	52,5	19,9	38,3	79,7	55555	5
Жабаљ	27513	25,7	52,8	19,9	38,1	77,5	55555	5
Нови Сад	299294	22,2	51,3	19,5	39,1	87,5	66565	6
Србобран	17855	24,4	49,9	22,0	39,6	90,3	56665	6
С. Карловци	8839	22,5	49,3	21,4	39,8	94,8	66665	6
Темерин	28275	23,9	51,8	18,2	38,3	76,2	66555	5
Тител	17050	24,4	51,7	20,8	38,9	85,4	56665	6
Инђија	49609	22,8	49,7	21,6	39,7	94,8	66665	6
Ириг	12329	22,1	46,5	24,8	41,4	112,3	66666	6
Пећинци	21506	24,4	51,2	21,4	39,1	87,5	66666	6
Рума	60006	22,6	49,2	21,6	39,8	95,4	66666	6
С. Митровица	85902	22,5	49,9	21,4	39,6	95,0	66666	6
Стара Пазова	67576	23,5	51,0	18,8	38,6	80,1	66555	5
Шид	38973	23,2	49,3	22,1	39,8	95,4	66665	6

Најстарије је становништво општине Пландиште и по три од пет индикатора припада стадијуму дубоке демографске старости.

Међу најстаријима спада становништво општина Житиште, Нова Црња, Сечањ, Ириг, Чока и Алибунар. Најмлађе је становништво општина Жабаљ, Врбас, Беочин, Темерин и Стара Пазова.

Од 45 општина 16 има индекс старења преко 100, а 22 имају просечну старост преко 40 година.

Неке карактеристике општина са најстаријим становништвом:

– Већина су пограничне општине и спадају у економски слабије развијене.

– Миграције становништва су ишле од тих општина ка већим центрима или иностранству.

– Још од седамдесетих година бележе негативан прираштај становништва по основу негативног природног прираштаја и миграционог салда.

– Значајно је учешће националних мањина у укупном становништву општина (осим Ирига).

– Имају нижу стопу природног прираштаја 2–3 пута у односу на просек Војводине.

СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ПРЕМА НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ

Старосна структура становништва Војводине, посматрано са становишта националне припадности има карактер хетерогености. Према индикаторима демографске старости (за становништво са учешћем преко 1% у укупном становништву) сврстава се у четири стадијума демографске старости.

Табела 3. – Индикатори стадијума демографске старости становништва према националној припадности

1991.

Национална припадност	Укупно	0–19 %	0–39 %	60+ %	Прос. старост	Индекс старења	Стад. дем. стар.
ВОЈВОДИНА	2013889	25,7	54,3	18,3	37,7	70,1	5
Срби	1143723	25,8	54,5	17,6		68,2	5
Црногорци	44838	30,2	59,9	13,0		43,2	4
Југословени	174295	37,7	71,1	9,4		24,9	3
Мађари *	339491	21,1	47,7	23,9	41,5	113,1	6
Роми	24366	43,5	76,8	5,6		12,8	2
Румуни	38809	20,7	46,3	26,5		128,1	6
Словаци	63545	22,2	49,9	22,1		99,4	6
Хрвати *	74808	19,4	46,8	21,2	41,5	113,2	6

* просечна старост за ниво Р. Србије

2002.

Национална припадност	Укупно	0–19 %	0–39 %	60+ %	Прос. старост	Индекс старења	Стад. дем. стар.
ВОЈВОДИНА	2031992	22,8	49,5	21,4	39,8	94,7	6
Срби	1321992	23,0	50,3	20,9	39,4	90,8	6
Црногорци	35513	24,3	52,2	19,4	38,4	79,8	5
Југословени	49881	26,5	58,0	13,5	35,6	51,2	5
Мађари *	290207	19,0	43,4	25,9	43,1	136.3	7
Роми	29057	41,7	72,9	6,4	27,2	15,2	3
Румуни	30419	21,0	44,9	26,6	42,5	126,6	7
Словаци	56637	20,0	45,5	24,1	41,9	120,6	6
Хрвати *	56546	15,8	39,2	29,5	45,3	186,9	7

Најстарији су Хрвати, Мађари и Румуни и налазе се у стадијуму најдубље демографске старости. Срби и Словаци налазе се у стадијуму дубоке демографске старости. Црногорци и Југословени налазе се на прагу демографске старости. Најмлађи су Роми и налазе се у стадијуму демографске зрелости.

Између два пописа дошло је до смањења броја становника, осим код Рома и Срба. Становништво свих националности прешло је у виши стадијум старости, осим Словака, док су Југословени прешли из трећег у пети стадијум демографске старости.

Овакво кретање броја и старосне структуре резултат је наслеђене старосне структуре, пада наталитета и миграција. Прилив великог броја избеглица имао је минимално позитивно дејство на старосну структуру становништва српске националности.

Код Хрвата је изражен процес старења. Учешће младих смањено је за 18,6%, становника до 39 година за 26,4%, старих 60 и више година повећано је за 39,2%, просечна старост за 3,8 година, а индекс старења за 23,7 индексних поена.

Индикатори старости код Мађара кретали су се испод просечних вредности. По први пут учешће младих до 19 година пало је испод 20%.

Код Румуна се задржала релативно стабилна старосна структура уз благо смањење удела становника до 39 година. Према попису из 1991. ова популација се по два индикатора налазила у стадијуму дубоке демографске старости.

Код Словака је дошло до смањења удела младих за 9,1%, становника до 39 година за 9,8%, порастао удео старих за 9,0% и индекса старења за 20,2 индексних поена.

Код Срба као најбројније популације, уз повећање укупног броја становника по основу прилива избеглица, смањио се удео младих за 10,8%, удео становника до 39 за 7,3%, повећано удео старих за 18,8%, индекс старења за 22,6 индексних поена.

Код Црногораца такође је дошло до значајних промена у старосној структури. Удео младих смањен је за 21,4%, становника до 39 година за 22,9%, удео старих 60 и више година повећало се за 49,2%, а индекс старења 36,6 индексних поена.

Најзначајније промене у старосној структури догодиле су се код Југословена. Укупан број се смањио за преко три пута, што није резултат природног прираштаја и миграције већ највећим делом субјективног изјашњавања.

Најмање промена у старосној структури догодиле су се код Рома. Имају убедљиво највећи удео младих до 19 година и најмањи удео старих 60 и више година, за преко 3 пута мање од просека.

У овом раду дате су само неке основне карактеристике старосне структуре и кретања становништва између два пописа.

ЛИТЕРАТУРА

Старост, пол и национална припадност, (1993): Савезни завод за статистику

Вероисповест, матерњи језик или етничка припадност према старости и полу, (2003): Републички завод за статистику

Статистички годишњаци, Републички завод за статистику

Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991, (1995): Републички завод за статистику

AGE STRUCTURE OF THE POPULATION OF VOJVODINA ACCORDING TO TERRITORY AND NATION

by

Zoran Milovanović

Summary

In the inter-census period, the process of ageing of the population of Vojvodina continued, and Vojvodina is in the stage of a deep demographic old age. The average age increased from 37,7 to 39,8 years, and the index of ageing from 71,0 to 94,1.

Territorially speaking, the population of Vojvodina has a homogeneous age structure. All counties are in the stage of a deep demographic old age. Somewhat more favourable age structure is present in the South-Bački, Sremski and South-Banatski counties.

Homogeneity is also present at the municipal level. Out of 45 municipalities, 39 belong to the phase of a deep demographic old age, 5 to a demographic old age, and 1 to the deepest demographic old age, while in the 1991 census 38 municipalities belonged to the phase of a demographic old age, and 7 to the phase of a deep demographic old age.

The oldest population is the one in the border municipalities and in the less developed municipalities (Plandište, Nova Crnja, Sečanj, Žitište, Irig, Alibunar), and the youngest in the municipalities Beočin, Vrbas, žabalj, Temerin and Stara Pazova.

Counties and municipalities with the unfavourable age structure had the unfavourable rates of natural increase in the inter-census period, and this tendency was also continued in the post-census period.

Age structure of the population according to nationalities (for more than 1% in the total population) shows that the Croats, Hungarians and Romanians are the oldest (the deepest demographic old age), then the Slovaks and the Serbs (deep demographic old age). The Montenegrins and the Roma are the youngest ones.

On the one hand, changes in the age structure are the result of the continual tendency for population ageing in the long term, but onn the other occurrences in the inter-census period which additionally accelerated this process.

УДК 314.5(497.113) „20“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Мирјана Бобић
Филозофски факултет, Одељење за социологију
Чика Љубина бр. 18–20/III, 11000 Београд

БРАЧНОСТ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ НА ПОЧЕТКУ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

САЖЕТАК: Предмет овог прилога је брачна структура становништва Војводине на основу података последњег пописа становништва из 2002. године. Због ограничености простора, анализа се своди само на основне показатеље.

У најкраћем, у раду се заступа теза о *блокираној другој демографској транзицији* у Војводини. У освит новог миленијума у Војводини се одвија демографски развитак, који је у развијеним, европским регионима, отпочео крајем 1960-их година, односно од 1990-их година у случају држава у постсоцијалистичкој трансформацији, централне и источне Европе. Основна обележја тог демографског режима су опадање универзалности брака, одлагање формирања унија у касније године, ширење разноврсних стилова живота у пару изван брака, пораст развода и опште нестабилности унија, целибата и рађања изван брака, повећање родне једнакости у приватној и јавној сфери, уз даље опадање фертилитета до веома ниских нивоа, и последично, убрзавања старења становништва. Војводина, као и Централна Србија, следи ове трендове али, сасвим на зачељу, иза обе групе земаља. Процеси модернизације брака, деинституционализације живота у пару, напуштање традиционалних вредности, индивидуализација и диверзификација животних токова, који су у Војводини регистровани током 1980-их година, пресечени су, услед ерупције познатих догађаја на глобалном друштвеном плану, током 1990-их, што се одразило на успорену конвергенцију овога дела западног Балкана ка ширем, европском окружењу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: брачна структура, целибат, развод, „друга демографска транзиција”, Војводина, Европа

УВОД

Предмет овог прилога је брачна структура становништва Војводине према подацима последњег пописа становништва из 2002. године. Због ограничености простора, анализа ће бити сведена само на *основне показатеље* брачне структуре: дистрибуцију становништва по брачном стању, просечну

старост становништва при формирању и расформирању унија, целибат и разведеност, док су процеси нупцијалитета и диворцијалитета, као динамички чиниоци у обликовању структуре, морали да буду изостављени.

Брачна структура је, *per definitionem*, једна од настабилнијих структура становништва, а обликује се посредством удруженог деловања демографског и друштвеног развитка, као и чинилаца који их детерминишу. Пре него што се концентришемо на демографске особине брака, скрећемо пажњу на нарочити друштвени амбијент који је створен у Војводини, као и у Централној Србији у последњој деценији XX века. Време између последња два пописа 1991–2002, карактерише се веома бурним друштвеним превирањима: сломом претходног система командно планске економије, распадом заједничке југословенске државе, грађанским ратовима у окружењу, бомбардовањем Србије и Црне Горе и стављањењем Косова и Метохије под међународни протекторат. Већ више од једне деценије у Србији се одвија веома успорена трансформација ка тржишној привреди, која је праћена осиромашењем масе становништва, падом запослености, друштвеном аномијом и опште друштвеном деструкцијом. Чини се да није претерано закључити да је претходна декада била период највећих искушења у животу становника Војводине и Србије, све од окончања Другог светског рата.

Но, након овог краћег контекстуалног увода, вратимо се нашој основној теми.

ОСНОВНЕ ПРОМЕНЕ У БРАЧНОЈ СТРУКТУРИ

Према подацима из табеле 1 види се да је највећи број мушкараца и жена у статусу ожењених/удатих (58,7%), иза којих следи категорија целибатера, која је достигла висок ниво од преко 25%, што значи да је сваки четврти Војвођанин/Војвођанка – неожењен/неудата, а скоро сваки девети је удовац/удовица. Удео разведених је најмањи, 4,4%.

Табела 1. – Брачна структура становништва Војводине, старијег од 15 година, по полу, 1971–2002.

	1971.	1981.	1991.	2002.
Укупно-свега	100,0	100,0	100,0	100,0
Неожењени/неудате	22,2	20,4	20,0	25,4
Ожењени/удате	66,0	67,1	66,3	58,7
Удовци/удовице	8,9	9,2	9,8	11,5
Разведени/разведене	2,7	3,3	3,9	4,4
Мушкарци-свега	–	100,0	100,0	100,0
Неожењени/неудате	–	25,0	24,6	30,9
Ожењени	–	69,3	68,3	61,0
Удовци	–	3,3	3,5	4,4

Разведени / разведене	–	2,3	3,0	3,7
Жене-свега	–	100,0	100,0	100,0
Неудате	–	16,1	15,4	20,4
Удате	–	65,0	63,4	56,6
Удовице	–	14,7	15,6	17,9
Разведене	–	4,2	4,7	5,1

Извор: Пописи одговарајућих година, СЗС, РЗС, Београд

Истовремно, на основу табеле 1 може се анализирати кретање брачне структуре становништва Војводине у периоду протекле три деценије, од 1971. до 2002. године. Временска серија показује доминантност статуса „ожењен/удата", с тим што се током посматраног периода бележи *пад брачника* и међу мушком, а још више међу женском популацијом. Истовремено, у *порасту је удео целибата* посебно мушког. Из табеле се такође може видети наглашени пораст женског удовиштва, што је последица старења становништва које је у овом делу Србије најпре започело, као и због веће стопе морталитета мушкараца у браку. У расту је и категорија разведеног становништва, мада сасвим благо, што се може објаснити ниским стопама диворцијалитета током читавог периода, будући да је добро познато да у периоду друштвених криза долази до стагнације у кретању развода, односно до конзервирања или присилне компресије породице, а да се дезинтеграциони процеси брачно – породичног система очекују у наредним фазама мирнијег друштвеног развитка као и у будућим фазама већег економског благостања (Б о б и ћ, 1999, 2001).

ЦЕЛИБАТ

Удео целибата у Војводини је висок у најмлађим генерацијама, нагло се смањује у годинама високог нупцијалитета, тј. од 20–29 година, док је код старијих генерација веома низак (Табела 2).

Табела 2. – Структуре целибата по старосним групама и полу, Војводина 1981–2002.

	Мушкарци			Жене		
Година	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	98,3	97,7	99,1	87,6	89,3	95,5
20–24	77,0	78,4	90,5	41,4	47,3	70,8
25–29	34,4	42,0	59,5	15,2	16,8	36,2
30–34	14,6	20,7	33,0	7,9	8,2	16,8
35–39	8,5	12,4	22,3	5,2	5,6	9,8
40–44	6,9	7,9	10,8*	5,1	4,5	5,4*
45–49	5,3	5,8	–	4,8	3,8	–

50–54	4,5	4,8	–	4,8	3,9	–
55–59	3,9	3,8	–	5,1	3,7	–
60–64	3,4	3,2	3,8**	4,6	3,8	3,7
65+	3,5	2,6	–	4,0	3,7	–
Укупно	25,0	24,6	30,7	16,1	15,4	20,4

Напомена: *податак се односи на кохорте 40–59 г;
**податак се односи на кохорте преко 60г старости
Извор: као за Табелу 1.

Из података пописа 2002 види се пораст целибата у свим старосним групама, приметан и код мушкараца и код жена. У међупописном интервалу 1991–2002, целибат је значајно порастао у генерацијама 25–45 година и код мушког и код женског становништва. Код мушкараца је у узрасту од 25–29 година забележен скок од 42% на читавих 60% или скоро за 1/3, а код жена са 16,8 на 36,2%, што је скоро двоструко повећање. У следећој кохорти, 30–34 године, целибат је код мушкараца такође повећан, за скоро 1/3, а код жена поново више него два пута. Готово дупло повећан је целибат у старости од 35–39 година, код оба пола, што се у литератури сматра узрастом када се може говорити о довршеном целибату (П е т р о в и ћ, 1981). Према томе, на основу наведених података пописа 2002. године, може се закључити да се све већи број становника Војводине трајно одустаје од брака.

Табела 3. – Просечна старост према категоријама брачног стања, Војводина 1981–2002.

Година	1981.	1991.	2002.
Неожењен	25,3	26,1	28,0
Неудата	26,9	26,7	27,2
Удовац	69,2	68,7	69,7
Удовица	67,0	67,1	68,7
Разведен	45,8	46,4	49,2
Разведена	46,6	48,3	50,1

Извор: као за Табелу 1

Из табеле 3 види се повећање просечне старости код свих категорија брачног стања, што се може разумети као последица продужења животног века, али и одлагања брака, када је реч о млађим генерацијама.

Следеће битно обележје брака је *просечна старост* приликом његовог заснивања. Аналитички значај ове компоненте долази до изражаја код утврђивања историјских па и савремених типологија брачног понашања становништва. Доба живота у коме већина мушкараца и жена ступа и брачну заједницу одређено је особинама глобалног друштвеног система, породице и брака (П е т р о в и ћ, 1981).

У временском периоду који је предмет ове анализе (Табела 4) дошло је до значајнијег померања старосне границе навише. Просечна старост младожење повећана је са 25,5 на скоро 28 година, а невесте са око 22 на 25 година, како у Војводини тако и у Централној Србији[1].

Табела 4. – Просечна старост супружника при закључењу првог брака, Централна Србија и Војводина, 1970–2002.

старост мужа			старост жене		
Година	Централна Србија	Војводина	Година	Централна Србија	Војводина
1970.	25,0	25,5	1970.	21,4	21,8
1980.	26,2	26,2	1980.	22,7	22,9
1990.	27,5	27,2	1990.	23,7	23,6
1991.	27,8	27,2	1991.	23,9	23,7
1992.	27,6	27,3	1992.	23,8	23,6
1993.	27,8	27,4	1993.	24,0	23,8
1994.	27,2	27,1	1994.	23,7	23,8
1995.	27,4	27,2	1995.	23,9	23,9
1996.	27,6	27,3	1996.	24,2	24,0
1997.	27,8	27,6	1997.	24,4	24,3
1998.	28,0	27,7	1998.	24,6	24,5
1999.	28,2	27,8	1999.	24,8	24,7
2000.	28,3	28,1	2000.	24,9	24,9
2001.	28,6	28,2	2001.	25,1	25,0
2002.	28,7	28,6	2002.	25,3	25,3

Извор: као за Табелу 4.

Најзад, овај део анализе брачности Војвођана заокружићемо посматрањем кретања вероватноће склапања брака током живота за становништво оба пола (Табела 5).

[1] Просечна старост ступања у први брак у развијеним државама Европе је знатно виша, тако да је рецимо она износила (за женско становништво): у Холандији, 2002. г, 28, 2, у Великој Британији, у 2000, 27,2, у Шведској, 2002, 30, 1, а у бившим социјалистичким државама централне и источне Европе, она је знатно нижа, 24, 5 у Бугарској (2002), у Чешкој, 25,2 (2002), Румунији, 23,8 (2002), и Мађарској (25,5), (Council of Europe, 2003). Напомињемо да не поседујемо новије податке који се односе на мушко становништво, али да су досадашња искуства показала да је просечна старост мушког становништва приликом ступања у први брак, по правилу, пар година виша од женског (прим. М.Б.).

Табела 5. – Кумулирана вероватноћа склапања брака током живота на јединицу Војводина 1981–2002.

1981.		1991.		2002.	
мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
0.568	0.608	0.421	0.498	0.300	0.347

Извор: израчунато на основу пописа и демографске статистике одговарајућих година

Из табеле се јасно види силазни тренд вероватноће склапања брака како за мушко тако и за женско становништво, која је у последње две деценије готово преполовљена (са 0,6 на 0,3). У току читавог посматраног периода, кумуланте мушкараца Војводине нешто су ниже него код жена, због већег удела целибата код мушкараца у годинама најчешћег склапања брака. Међутим, целибат мушкараца у годинама највећих стопа склапања брака, они надокнађују чешћим поновним склапањем брака током живота, што одговара нижим уделима разведених и удоваца међу њима.

НИВО РАЗВЕДЕНОСТИ

Поред целибата, као мере распрострањености брака, ниво разведености је још један структурални показатељ брачне структуре, од посебног значаја приликом типолошког приступа брачности, тј. сврставања популације Војводине у модеран бихејвиорални модел. У конкретној анализи ниво разведености изражава се преко коефицијента разведености, који ставља у однос број разведених особа на 1000 лица у браку, по старосним групама и полу (Табела 6).

Табела 6. – Коефицијент разведености по старосним групама и полу, Војводина 1981–2002.

	Мушкарци			Жене		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	46,2	181,3	59,1	33,4	47,1	30,6
20–24	26,7	35,3	24,7	37,5	40,8	37,3
25–29	29,0	34,7	36,9	46,6	49,9	55,4
30–34	34,5	43,1	49,5	52,0	59,2	72,0
35–39	36,3	51,6	67,2	58,2	69,3	85,5
40–44	37,3	55,0	76,7*	65,5	76,0	98,7*
45–49	38,4	52,1	–	74,0	75,5	–
50–54	31,9	37,2	–	83,2	90,9	–
Укупно	33,8	43,4	–	65,0	73,8	–

Напомена *податак се односи на кохорте 40–59 г. старости
Извор: као за Табелу 1.

Из изнетих података може се закључити да је до 1990-их година ниво разведености растао у свим генерацијама, а посебно код најмлађих, испод 20 година старости (у периоду 1981–1991. код мушкараца порастао је чак 4,5 пута). Међутим, у деценији која је следила, 1991–2002, дошло је до значајног опадања коефицијента, који је у старосним групама испод 25 година, код мушког, али и код женског становништва враћен на ниво из 1981. Насупрот томе, већи ниво нестабилности унија бележи се у генерацијама изнад 25 година, а посебно код оних старијих од 40 година код оба пола, што је потврђено и у другим анализама брачности становништва Србије и Црне Горе (Б о б и ћ, 2000). Наиме емпиријски подаци указују на тенденцију повећања удела развода бракова дужег трајања (преко 10 година), док су раније већу нестабилност показивале краће уније (испод 5 година). Такође, из табеле 6, евидентна је већа разведеност жена, што се може објаснити израженијом склоношћу мушкараца ка поновном склапању брака.

Просечна старост приликом развода брака у Војводини (Табела 7), као и у Централној Србији је око 40 година за мушко и око 37 година, за женско становништво. Ово је једини показатељ брачности који је у континуираном порасту током вишедеценијског периода. Његов раст је делимично заустављен током 1990–их година, да би последњих година наставио узлазни тренд.

Табела 7. – Просечна старост супружника при разводу брака, Централна Србија и Војводина 1971–2002.

	Старост мужа								
	1971.	1981.	1991.	1993.	1995.	1997.	1999.	2001.	2002.
Централна Србија	35,6	37,5	38,8	38,6	39,3	39,5	39,0	40,4	40,7
Војводина	37,1	37,4	39,1	39,0	39,2	39,9	40,2	40,6	41,2
	Старост жене								
Централна Србија	32,5	34,2	35,5	35,1	35,8	35,9	36,7	37,0	37,3
Војводина	33,5	34,2	35,9	35,5	35,7	36,4	36,6	37.1	37,7

Извор: као за Табелу 2.

Ниске стопе развода брака, које издвајају Војводину, као и Централну Србију из групе осталих европских популација захваћених *другом демографском транзицијом*, одређују и релативно ниске нивое разведености мушкараца и жена (Табела 8)

Табела 8. – Удео разведених по старости и полу, Војводина 1981–2002.

	мушкарци			жене		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
испод 20	0,1	0,2	0,1	0,4	0,5	0,1
20–24	0,6	0,7	0,2	2,1	2,0	1,0
25–29	1,8	1,9	1,4	3,7	3,8	3,3
30–34	2,8	3,3	3,2	4,5	5,1	5,5
35–39	3,2	4,3	4,9	5,1	6,0	6,9
40–59	3,2	4,2	6,2	5,5	6,0	7,6
60+	2,7	3,2	3,1	4,7	5,2	4,5
Укупно	2,3	3,0	3,7	4,2	4,7	5,1

Извор: као за Табелу 1

У читавом посматраном периоду, ниво разведености низак је у свим генерацијама и код оба пола, с тим што је код женског становништва нешто виши. Истовремено, приметна је, ипак, тенденција пораста овог показатеља. Прецизније, пораст је код оба пола израженији у интервалу 1981––1991, када је код Војвођана забележен тренд раста далеко изнад свих осталих подручја некадашње Југославије (П е т р о в и ћ, 1995, 1996). У интервалу 1991–2002, иако у даљем порасту, овај показатељ не бележи драматично високе нивое. Међутим, приметно је да се све више лица налази у овом статусу у старијим генерацијама, изнад 40 година код оба пола. Виши нивои разведености код старијих жена објашњавају се њиховом мањом склоношћу ка поновном склапању брака, као и већим морталитетом разведених мушкараца.

БРАЧНОСТ ЖЕНСКОГ СТАНОВНИШТВА: ВОЈВОДИНА ВС. ЕВРОПА

Најзад, да погледамо како се брачно понашање становништва Војводине уклапа у шире европско окружење (Табела. 9). У комапаративним истраживањима као релевантан показатељ користи се *стопа укупне прве брачности (жена)*, (Council of Europe, 2003)[2].

[2] Стопа је аналогна стопи укупног фертилитета, рачуна се, обично, за женско становништво, због повезивања варијабли ступања у први брак и рађања. Представља збир специфичних стопа склапања првог брака, по старости за жене. Кад је реч о последњем попису, ову стопу није било могуће израчунати, будући да није објављена публикација о виталним показатељима за 2002.

Табела 9. – Стопа укупне прве брачности за жене,
изабране земље Европе 1970, 1980, 2002.

	1970.	1980.	2002.
Шведска	0,62	0,53	0,49
Финска	0,94	0,67	0,64
Данска	0,81	0,53	0,73
Велика Британија	1,04	0,76	0,54*
Француска	0,92	0,71	0,59
Холандија	1,06	0,68	0,59
Белгија	0,98	0,77	0,46
Аустрија	0,91	0,68	0,37**
Италија	1,01	0,78	0,62
Шпанија	1,01	0,76	0,59**
Грчка	1,05	0,87	0,52*
Пољска	0,91	0,90	0,57
Руска Федерација	1,06	0,96	…
Чешка Р.	0,91	0,90	0,48
Мађарска	0,97	0,89	0,47
Румунија	0,82	1,02	0,66
Албанија	0,75	0,77	...
БЈР Македонија	0,91	0,92	0,77**
СЦГ	0,92	0,82	0,66**
Војводина ****	1,15	0,99	0,43

Напомене:
*податак се односи на 2000,
**податак се односи на 2001,
**** подаци се односе на 1981, 1991. и 2002.
Извор: *Council of Europe, 2003*, за Војводину израчунато на основу пописа и демографске статистике за одговарајуће године

Стопа укупне прве брачности (жена) у свим државама Запада и Истока Европе је у значајном паду, у већини је чак преполовљена. У Србији и Црној Гори 2001. године ова стопа је виша у односу на већину развијених држава северне и западне Европе (изузев Данске и Финске). У Војводини 2002, је за читаву трећину нижа и износи свега 0,43. На почетку посматраног периода, 1981. Војводина је имала највећу стопу, која се постепено снижавала, али се кретала око јединице током читаве деценије, да би се у последњим годинама XX века преполовила.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У освит новог миленијума у Војводини се одвија процес специфичне постсоцијалистичке трансформације брачности, пре него „друге демографске транзиције", која погађа развијене регионе Запада, почевши од краја 1960-их година. Основна обележја тог демографског режима су опадање универзалности брака, одлагање формирања унија у касније године, ширење различитих стилова живота у пару изван класичног брака, ширење рађања изван брака, пораст развода и опште нестабилности унија, повећање родне једнакости у приватној и јавној сфери, уз даље опадање фертилитета до веома ниских нивоа и убрзавање процеса старења становништва. Иако не толико по формално демографским обележјима, Војводина, као уосталом и Централна Србија, суштински, заостају за државама Запада, па и државама у постсоцијалистичкој трансформацији. Због тога што пост(модерна) трансформација брака значи деинституционализацију, ослобађање од традиционалног патријархата, индивидуализацију животних стилова и животног тока. Нажалост, такав сценарио је на овим просторима пресечен услед ерупције догађаја на глобалном друштвеном плану, што је битно успорило конвергенцију овога дела западног Балкана ка ширем, европском окружењу.

ЛИТЕРАТУРА

Б о б и ћ, М. (1999): *Брак и породица* у Рашевић, М. et al *Развитак становништва Србије 1991–1997*, Београд: Центар за демографска истразивања Института друштвених наука

Б о б и ћ, М. (2001): *Транзиција партнерства – пример насеља Београд*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 110–111, Нови Сад: Матица српска

B o b i ć, M. (2003): *Brak i/ili partnerstvo, demografsko-sociološka studija*, Beograd: Čigoja štampa

B o b i ć, M. (2004): *Transformacija braka – strategije konzerviranja i odlaganja promena*, u Milić et al, Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku Trećeg Milenijuma, Beograd: ISI FF i Čigoja štampa.

Council of Europe, (2003): *Recent demographic developments in Europe*, Strasbourg

Демографске статистике одговарајућих година, Београд, Савезни завод за информатику и статистику.

H a j n a l, J. (1965): *European marriage pattern* in Glass and Eversley, eds, *Population in History*

M a c u r a, M. (1997): *Fertility and nuptiality changes in Central and Eastern Europe: 1982–1993*, Stanovništvo br 3–4, Beograd: CDI IDN

П е т р о в и ћ, М. (1995): *Брачност становништва*, у Радивојевић, Б. (ред) *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991 године*, Београд: Републички завод за статистику и ЦДИ ИДН

П е т р о в и ћ, М. (1996): *Становништво према брачном стању*, Југословенски преглед, бр. 4

П е т р о в и ћ, Р. (1981): *Брак у Југославији* у Милић, А. et al, *Брак, породица и домаћинство*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Пописи становништва, домаћинства и станова, одговарајућих година, Савезни завод за статистику, Републички завод за статистику, Београд

MARITAL STATUS OF THE POPULATION OF VOJVODINA AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM

by

Mirjana Bobić

Summary

The topic of this contribution is marital structure of the population of Vojvodina, based on the data from the last census from 2002. Due to the limited space, the analysis is reduced just to the basic indicators of marital structure: the distribution of the population according to the marital status, average age of the population when forming or dissolving unions, celibacy and divorced condition, while the processes of nuptiality and divorce rate, as the dynamic factors in the shaping of the structure, had to be left out.

In short, the paper advocates the thesis about the blocked second demographic transition in Vojvodina. On the eve of the new millennium, a demographic trend occurring in Vojvodina began in the developed European regions at the end of the1960s, that is in the 1990s in case of Central and Eastern Europe. The basic features of that demographic regime were the decline of marriage universality, postponement of the formation of unions for later years, increase of different life-styles in pairs outside classic marriage, increase in divorce and general instability of unions, increase of celibacy and giving birth outside marriage, increase in gender equality in the private and public sphere, with further decrease in fertility to very low levels and acceleration of the processes of population ageing. In that respect, Vojvodina – as well as Central Serbia – lag behind the developed states of North-West Europe, but also the states in the postsocialist transformation. Modernization of marriage, its deinstitutionalization, liberation from the traditional value system, ideological changes which were registered in Vojvodina in 1980s, were discontinued because of the eruption of events on the global social plane, which slowed down the approach of this part of West Balkans to a broader, European environment.

УДК 314.554(497.113 Novi Sad) „1995/2001“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Нада Половина
Институт за педагошка истраживања
Добрињска бр. 11/III, 11000 Београд
E–mail: iplyu@Eunet.yu

ДЕМОГРАФСКИ РАСТ У КОНТЕКСТУ РАЗВОДА БРАКА И ВАНБРАЧНОГ ПАРТНЕРСТВА

САЖЕТАК: Основни циљ овог рада је да укаже на опсег и значај удела развода брака и ванбрачног партнерства у проблематици природног прираштаја становништва. Рад се састоји из три дела. У првом су размотрени релевантни демографски подаци за период 1995–2001, пре свега стопе развода и ванбрачно рођене деце, као и специфични показатељи везани за самохране мајке (године старости, ниво образовања, запосленост, дужина трајања брака) који указују на осиромашење репродуктивних потенцијала у овом делу становништва. У другом делу представљена је савремена теоријско-истраживачка аргументација која тежи да објасни динамику образаца породичног и хетеросексуалног партнерског функционисања (поставке еволуционе психологије, психологије полних улога, психологије репродуктивног понашања и социологије породице). У трећем делу дата су закључна разматрања и гледишта самог аутора о потреби конструисања новог мисаоног простора и дискурса који би пратио настале промене и процесе и у њима настојао сачувати идеју дугорочних кооперативних релација у којима мушкарац и жена, у новим животним условима и реалностима, доприносе добробити потомака.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографски обрасци, развод брака, ванбрачност, једнородитељска породица, пол.

УВОД

Традиција свеобухватног и истраживачки утемељеног разматрања проблема природног прираштаја становништва зачета је у Новом Саду осамдесетих година прошлог века (Милосављевић, 1988). У том контексту су и прва истраживања психолошких и психосоцијалних фактора који утичу на природни прираштај (Стануловић-Капор, 1988, 1988а). Деведесете године су донеле померање тежишта разматрања проблема ка

социолошком (Б л а г о ј е в и ћ, 1996 и 1998; Р а ј к о в и ћ, 2002) и социополитичком оквиру, пратећи, с једне стране, помало конфузне процесе промена у породичном функционисању, а са друге стране растућу свест о присуству озбиљних проблема и вишеструким значењима неповољне динамике промена који се исказују у дихотомном моделу биолошке репродукције (претерано низак ниво рађања у Централној Србији и Војводини и веома висок ниво рађања на подручју Косова и Метохије) и особеностима развојног стадијума демографске транзиције (N i k i t o v i ć i B o d i r o g a, 2001). Наиме, према теорији транзиције стопе фертилитета/наталитета у једном делу су ниске као и у развијеним земљама Запада, али ниво економског развоја није, што ствара посебно неповољне претпоставке развоја. Спрега ниског наталитета и лоше економије ствара губитничку комбинацију, како у актуелном пресеку, тако још више у пројекцији будућег развоја.

Међу губитницима у овом домену људског исказивања самохране мајке заузимају значајно место, било да је реч о разведеним женама које живе са децом или о женама које су се одлучиле да ванбрачно роде децу. Па ипак, у нашој средини овој врсти проблема не посвећује се довољно пажње. Иако су у бројним разматрањима стручњака различитих профила, и у нашем друштву, препознате промене у поимању концепта породице, нових стилова живљења и хетеросексуалног партнерства, питања везана за развод и ванбрачно рађање деце у контексту демографског раста нису темељније разматрана.

ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ: ПОРУКЕ СТАТИСТИКЕ

Позната је чињеница да је стопа укупног фертилитета за простор бивше Југославије у континуираном опадању од педесетих година прошлог века, као и то да су се на простору СРЈ/СЦГ у последњих 15 година показатељи фертилитета стабилизовали у оквирима који су испод прага генерацијског обнављања (1,6–1,7 деце на једну жену).[1] У истом временском периоду констатује се пораст развода и пораст ванбрачно рођене деце. Табеларно ћемо приказати демографске показатеље за период од 1995–2001. године. За овај временски распон одлучили смо се због његове релевантности за садашње стање, као и због доступности систематских података.

Динамика пораста броја развода приказана је у табели број 1.

Као што подаци у табели 1 показују када се број разведених бракова према закљученим посматра на укупном простору СРЈ он се креће око 15%, на простору Централне Србије око 18%, а на простору Војводине 19%–22%. Табела такође наговештава различиту динамику промене броја развода на различитим подручјима. И док је за простор СРЈ реч о готово континуираном расту, дотле број развода у Централној Србији, а посебно у Војводини прати друштвене прилике тј. периоде јачања и периоде слабљења друштене кризе.

[1] Подаци преузети из Демографске статистике 2001.

Табела 1. – Опште стопе развода на просторим СРЈ за период 1995–2001.

година	Разведени бракови на 1000 закључених		
	СРЈ	Централна Србије	Војводина
1995.	131,99	156,59	191,83
1996.	139,21	164,56	179,24
1997.	141,40	158,65	212,96
1998.	143,63	160,38	218,35
1999.	134,29	163,56	180,46
2000.	146,10	177,69	188,32
2001.	152,59	183,59	–

Нешто детаљнију слику даћемо за бракове разведене 2001. године за простор СРЈ. Од свих разведених бракова 44,35% је без деце, 30,22% је са једним дететом, 22,02% са двоје деце, а 3,39% са троје деце. Од свих разведених бракова у којима има деце готово једна четвртина се разводе после 5–9 година трајања брака (23,88% случајева), нешто мање од једне петине после 10–14 година брака (18,03%), а једна осмина после 15–19 година трајања брака (12,93%)[2]. У разведеним браковима у 75,4% случајева деца су поверена мајкама, у 19,26% случајева очевима, а у досадашњој пракси свега у 4,76% случајева заједнички и оцу и мајци. Мајке којима су деца поверена најчешће су запослене (59,24%), али је међу њима и значајан број издржаваних лица (19,23%), као и незапослених (11,49%). Мајке које су запослене у 35,37% случајева су према занимању сврстане у категорију „стручњаци и уметници“, а остале су у административним, трговачким, услужним и радничким занимањима (62,63%). Дакле, готово две трећине разведених самохраних мајки је запослено у занимањима која су, генерално гледано, веома мало плаћена. Када овоме додамо познату чињеницу да сам развод погоршава економски положај оног родитеља који брине о деци, добија се депримирајућа слика о психосоцијалном оквиру живота и функционисања највећег броја једнородитељских породица и без посебних доприноса спољних чинилаца какви су свакако присутни у нашем животном контексту.

Претходним подацима ваља додати и чињенице да је развод брака процес који почива на разрешењу емоционалне повезаности партнера. Уколико се овај критични аспект ситуације не доврши током процеса развода, што је чест случај, он наставља да ствара дисфункционалности у послеразводном родитељском функционисању, што црпи енергију партнера и чини их неслободним за партнерско преусмеравање (B e a l, 1980).

Као посебно важан сегмент проблема развода је питање животне доби у којој се особа разводи. С обзиром на просечно трајање брака (четвр-

[2] Ови подаци сугеришу да се разводе млади парови. Ово запажање употпуњују подаци акционог истраживања реализованог у Градском центру за социјални рад Београда током 2004. године (П о л о в и н а и Ж е г а р а ц, 2005), у коме је 46,9% мушкараца 60% жена почетак брачне кризе која их је довела до развода, везало за прву и другу годину брака.

тина развода се дешава после 5–7 година) јасно је да је реч о фертилитетно активним женама и женама са малом децом (тачније малим дететом). Поред тешке економске ситуације, савладавања бројних стресова посебне карактеристике једнородитељских породица су преоптерећеност обавезама (посебно када су у питању мајке са малом децом), како у смислу одржавања текућег животног функционисања, тако и у смислу повећања ангажовања и одговорности у подизању детета/деце (посебно у савладавању емоционалних тешкоћа самог развода). Недостатак животног времена даље, смањује социјалну мрежу самохране мајке, редукујући је на оне елементе од којих може добити практичну помоћ (најчешће породица). Повећање усамљености и нека врста губљења женског идентитета (у корист универзализације функционисања) је логична последица.

Динамика пораста ванбрачно рођене деце за временски период од 1995–2001. приказана је у табели 2.

Табела 2. – Живорођени рођени ван брака на 1000 живорођених

година	Живорођени ван брака на 1000 живорођених		
	СРЈ	Централна Србије	Војводина
1995.	164,5	159,6	168,0
1996.	177,8	171,1	179,2
1997.	190,7	187,1	187,9
1998.	198,7	200,3	198,6
1999.	202,1	196,9	215,1
2000.	203,9	204,5	213,4
2001.	202,3	201,7	212,5

Као што можемо уочити из података у табели 2 тренд пораста ванбрачно рођене деце је изражен. Број ванбрачно рођене деце је највећи на подручју Војводине. Занимљиве су разлике у обрасцима промена на простору Централне Србије где се на прелазу 1996/1997. констатује највећи пораст (од 16 индексних поена), и Војводине где се највећи пораст (16,5 индексних поена) констатује на прелазу 1998/1999. годину.

Употпунићемо ову слику подацима о старости ванбрачних мајки, њиховом образовном нивоу, запослености и националној припадности за простор Централне Србије и Војводине. Када је у питању старост ванбрачних мајки подаци за оба подручја се распоређују по нормалној криви помереној наниже узимајући у обзир генеративни циклус. У једној петини случајева реч је о малолетницама у категорији 15–19 година, у једној трећини о девојкама старим 20–24 године, а у једној четвртини случајева о младим женам старим 25–29 година, док у узрасном интервалу од 30–34 године ванбрачну децу у Централној Србији рађа 13,20% жена, а у Војводини 14,30% жена. По питању оствареног образовног нивоа нешто више од половине ванбрачних мајки је са незавршеном и завршеном основном шко-

лом (52,26% и 53,56%), око две петине имају завршену средњу школу (41.06% и 40,99%), а са вишим и високим образовањем их је нешто мање од 5%. У складу са образовним нивоом су и подаци о занимању тј. запослењу ванбрачних мајки. Близу 60% су издржавана лица, а 23% активна лица која обављају занимање (од чега свега 8% у занимањима у категорији „стручњаци и уметници"). Подаци о националној припадности додатно одређују профил ванбрачних мајки и разликују се за територију Централне Србије (Српска – 78,83%; Муслиманска – 5,09%; Ромска – 10,58%) и Војводине (Српска – 57,83%; Мађарска – 11,56%; Ромска – 15,02).

Саопштени подаци сугеришу да би пораст ванбрачно рођене деце у нашој средини, у највећем броју случајева није одраз еманципаторног принципа. Пре би се могло рећи да се ради о некој врсти развојног застоја и испуњења „негубитничке" стратегије (исказати се /потврдити се бар у једном домену улоге одраслог).

Саопштени подаци о разведеним самохраним мајкама и ванбрачним самохраним мајкама сугеришу да је реч о две различите врсте „биографија" чије животне путање исходују у животном оквиру који је био-психо-социјално неповољан за даље реализовање репродуктивних потенцијала. У том смислу је могуће сабирање бројева (разводи 18% – 21% и ванбрачна рађања 16% – 21%) из кога проистичу упозоравајући закључци и отварају се нове теме.

ТЕОРИЈСКО-ИСТРАЖИВАЧКИ ОКВИР ПРОБЛЕМА

Неколико теоријско-истраживачких оквира и теза нуде ширу перспективу гледања на проблеме наговештене у првом делу рада.

У оквирима динамичке еволуционе психологије привлачење (удварање) и задржавање (повезивање) високо вреднованих партнера представља један од пет кључних домена човекове адаптације, а одлуке у вези партнера су од централне адаптивне вредности, посебно за жене будући да је цена лоше одлуке за њих већа него за мушкарце. Кључни адаптациони проблем за оба пола, тема која својом важношћу превазилази тему избора партнера, је очување релације са пожељним партнером (K e n r i c k et al. 2003).

Истраживачки оријентисани аутори (B e c k e r n s h e i m, 1998) истичу да у савременом свету традиционалне форме породичног живота губе монопол. Породица постаје ствар изборног типа односа, особеног повезивања индивидуа од којих свака доноси посебна интересовања, искуства и планове, те је потребно много више посвећивања напору да се остане заједно, што подразумева балансирање и висок ниво кординације.

И тема развода и тема ванбрачног рађања су полно осетљиве и релативно осетљиве теме. Иако су фокусиране на жену ове теме су суштински теме односа жена и мушкараца, као и њиховог односа према сопственом потомству. Свако разматрање релација међу људима је, суштински и оз-

биљно морално питање, сматра Карол Гилиган (G i l l i g a n, 2001), представница феминистичке психологије која је разматрала тему разлика у мушком и женском развоју. Кроз истраживања моралног расуђивања и доношења важних одлука као што је одлука о абортусу или рађању, Гиличанова је детаљно реконструисала психолошки развој жене и мушкарца и пронашла асиметричне линије развоја, различите путање развојних процеса повезане са различитим искуством себе у односу према другима. Суштина у овим различитостима је разлика у вредновању релација и бриге за друге (одређује развој жене) и вредновању индивидуализације, постигнућа и правичности (одређује развој мушкарца). Али упркос разликама људски животи су, како истиче ова ауторка, дубоко повезани. У том смислу за тему нашег рада је посебно важно истаћи невидљиву повезаност приче о самохраним мајкама са причом о одсутним очевима. Шта се дешава са културом мушкараца и која све значења се могу развити у односу на тешкоће сарадње у контексту бриге о деци?

Истраживања у оквиру развијених земаља показују (F o x & B r u c e, 1999; S t u e v e & P l e c k, 2001) да велики број деце живи одвојено од својих биолошких очева, и указују на структуралну крхкост и рањивост повезаности мушкарца са својом децом. Истражујући да ли су очеви забринути око могућег прекида односа са својом децом, и каква је природа те забринутости, аутори су утврдили да је квалитет партнерске релације тај од кога зависи степен бриге очева. Мушкарци-очеви свој однос према деци више ситуирају у контекст односа са партнером него што то чине жене.

Када је у питању репродуктивно понашање у контексту брака и ванбрачног партнерства у нашој средини нема истраживања која се усредсређено баве овим питањима. Индиректно, у бројним разматрањима социолога породице од деведесетих година до данас (Б л а г о ј е в и ћ, 1996; Б л а г о ј е в и ћ, 1998, Р а ј к о в и ћ 2002) анализира се актуелни реалитет на макроплану и истичу учинци неповољних социо-економских прилика (осиромашење, бројне друштвене промене) као и патријархалне традиције. У запажањима социолога наше друштво се квалификује као друштво касне модерности које карактерише трансформација породица, интимних веза и родитељства. Процеси детрадиционализације и индивидуализације остварују утицај и на породицу као целину и на поједине њене делове.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Подаци које смо изложили у првом делу рада несумњиво указују на то да се свест искуства везаног за породицу и живот у породици у нашој средини мења на начине који кореспондирају са животном реалношћу и животним условима. У том простору проблематика развода брака и ванбрачног рађања деце, иако различите исходују у формама живљења које не фаворизују даље рађање. Овакве околности стварају потребу конструи-

сања новог мисаоног простора и дискурса који би пратио настале промене и процесе и у њима настојао сачувати идеју дугорочних кооперативних релација у којима мушкарац и жена, иако у много чему различити, па и у свом односу према сопственој деци, у новим животним условима и реалностима доприносе добробити потомака. Да би се то десило потребно је омогућити дијалог са овим темама, дијалог у коме би разлике биле третиране као датости које треба упознати.

Напомена: Чланак представља резултат рада на пројекту 1429 чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије (2002–2005).

ЛИТЕРАТУРА

Beal, E. Separation, divorce, and single-parent families. U E.Carter & M.McGoldrick (eds) *The family life cycle:* A framework for family therapy. Gardner press, New York

Beckernsheim, E. (1998): *On the way to post-familial family – from a community of need to elective affinities*. Theory, Culture & Society, Vol 15, Iss 3–4, pp 53+

Благојевић, М. (1996): *Родитељство као смисао.* Социјална мисао бр. 9–10, стр 18–36

Благојевић, М. (1998): *Становништво и развој*, у Социјална политика у транзицији, ЦПА и Социјална мисао, Београд, стр. 41–65

Fox, L., Bruce, C. (1999): *The anticipation of single parenthood –a profiles of mens concerns*. Journal of family issues, Vol 20, Iss 4, pp 485–506

Gilligan, C. (2001): *In a Different Voice –Psychilogical Theory and Women¨s Developement*. (trideset sedmo izdanje, prvo izdanje 1982) Harvard: Harvard University Press.

Jones, E. (1994): *Gender and poverty as contexts for depression*. Human Systems: The Journal of sxstemic consultation & management, Vol. 5., 169–183

Капор-Стануловић, Н. (1988а): *Психолошки аспекти природног прираштаја*, у монографији Н. Милосављевића (Eds) *Природни прираштај у САП Војводина и фактори који на њега утичу*, Медицински факултет – Нови Сад, стр. 67 – 77

Капор-Стануловић, Н. (1988б): *Досадашња истраживања психолошких варијабли релевантних за популациону политику у Војводини*, у монографији Н. Милосављевића (Eds) *Природни прираштај у САП Војводина и фактори који на њега утичу*, Медицински факултет – Нови Сад, стр. 157–166.

Kenrick. D.T., Norman P. L., Butner, J. (2003): *Dynamical evolutionary psychology: Individual decision rules and emergent normas*. Psychological Review, Vol. 110, No 1, str. 3–28

Милосављевић. Н. (1988): *Природни прираштај у САП Војводина и фактори који на њега утичу* (монографија), Медицински факултет – Нови Сад

Nikitović, V. i Bodiroga, V. (2001): *Analiza nivoa nataliteta na osnovu socio-ekonomskih i demografskih varijabli*. Socijalna misao, br. 2–3, str. 51–67

Половина, Н. Жегарац, М. (2005): *Развод брака у контексту друштвене транзиције*, рад у штампи

Р а ј к о в и ћ, Љ. (2002): *Одлучивање о рађању у савременој породици.* Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду
S t u e v e, L. P l e c k, H. (2001): Parenting Voices – Solo Parent Identity and Co-Parent
Identities in Married Parents Narratives of Meaningful Parenting Experiences
Journal of social and personal relationship. Vol 18, Iss 5, pp 691–708
Демографске статистике 2001, Србија и Црна Гора, Завод за статистику, Београд 2004
Статистички годишњак Србије 2004

DEMOGRAPHIC INCREASE IN THE CONTEXT OF DIVORCE AND EXTRAMARITAL PARTNERSHIP

by

Nada Polovina

Summary

The basic goal of this paper is to pont to the scope and significance of the share of divorce and extramarital partnership in the issues related to demographic increase. The paper consists of three parts. The first part discusses the relevant demographic data which – through the increase of the divorce rates and the rates of children born extramaritally, as well as through the specification of general indicators within these categories of population (age, marriage length, education, job) – indirectly point to the reduction and impoverishment of the reproductive potentials in this subpopulation. The second part of the paper presents contemporary theoretical-research argumentation which tends to explain the dynamics of the functioning of the pattern of family and heterosexual partnership (postulates of evolution psychology, psychology of sex roles, psychology of reproductive behaviour and sociology of family). The third part presents the concluding remarks and the standpoints of the author herself about the need to construct a new thinking area and discourse which would follow the created changes and processes, as well as to preserve in them the idea of longstanding co-operative relations in which man and woman, in new life conditions and realities, contribute to the benefit of the descendents.

УДК 316.334.55(497.113)
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Катарина Чобановић, Живојин Петровић
Пољопривредни факултет
Трг Доситеја Обрадовића бр. 8, 21000 Нови Сад
E–mail: katcob@polj.ns.ae.yu

ПОЉОПРИВРЕДНО СТАНОВНИШТВО АП ВОЈВОДИНЕ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

САЖЕТАК: Развој пољопривреде условљен је структурним променама укупног становништва, као и развојем привреде у целини. Интензиван процес деаграризације код нас имплицирао је и промену руралне структуре, посматрано на нивоу насеља као и на нивоу газдинства, односно, домаћинства и друго. Значајне промене сеоских структура Војводине резултанта су, такође, и интензивних промена које су условљене процесима транзиције. У средишту динамичних промена сеоских подручја Војводине налазе се индивидуална пољопривредна газдинства, као и пољопривредно становништво, које представља значајан сегмент укупног становништва.

У раду се анализира структура пољопривредног становништва (укупно, активно, издржавано) Војводине, на нивоу округа, у 2002. години. При томе се користе резултати пописа становништва, домаћинстава и станова 2002. године. Изводе се нека упоређења са резултатима ранијих пописа.

Резултати испитивања допринеће објашњењу карактера и степена руралног и економског развоја АП Војводине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пољопривредно становништво Војводине, пољопривредно газдинство, активност становништва, коефицијенти старосне зависности

УВОД

Развој становништва одвија се у оквиру друштвено-економског, културног, политичког и другог окружења. Једна од савремених теорија која објашњава развој становништва као процес који је условљен етапама друштвено-економског развоја је теорија демографске транзиције или теорија демографских прелаза (W e r t h e i m e r-Б а л е т и ћ, 1973). Према цитираном аутору, основе теорије демографске транзиције дефинишу се у првој половини XX века, базирајући се на искуству развијених земаља запад-

не и северозападне Европе. Према овој теорији, глобално посматрано, разликују се три етапе развоја становништва и то: предтранзициона етапа – етапа демографске транзиције са 3 подетапе (подетапа ране транзиције, централна транзициона подетапа и подетапа касне транзиције) и посттранзиционе етапа. Шездесетих година XX века сусреће се дефиниција развоја становништва на основу пет карактеристичних односна стопе наталитета и морталитета. Структурне промене које се одвијају у привреди неке земље утичу на прерасподелу радне снаге, при чему се јављају изразити процеси пораста непољопривредног становништва. Прерасподела радне снаге у читавој привреди прво се одвија на релацији делатности (пољопривреда-непољопривреда (W e r t h e i m e r-Б а л е т и ћ, 1973). Са променама радне снаге у економској структури диференцира се и пољопривредно становништво као специфичан сегмент укупног становништва.

У раду се анализирају основне карактеристике пољопривредног становништва Војводине. Поред праћења карактеристика пољопривредног становништва Војводине према старости, анализирају се и нека обележја активности, као и обележја овог становништва према карактеру оствареног дохотка газдинства и величина земљишног поседа.

Основни циљ анализе је констатовање стања пољопривредног становништва Војводине у току руралног развоја у последње две деценије прошлога века. При томе се користе резултати пописа становништва из 2002. године. Изводе се упоређења са одговарајућим показатељима претходног пописа становништва из 1991. године.

Пољопривреда има посебну улогу у привреди Војводине. Значај пољопривреде (и пољопривредног становништва) је и у томе, што она, на нивоу Србије и Црне Горе представља главног носиоца производње. Осим тога, анализа стања пољопривредног становништва је од значаја за будуће планирање и организовање производње. Познато је да је смањивање пољопривредног становништва законитост економског развоја. Питање је само како ће се задовољити потребе савремене пољопривредне производње у условима све неповољније демографске слике војвођанског села. Многе анализе указују да радна снага постаје све већи ограничавајући фактор развоја пољопривреде Србије (Т о д о р о в и ћ, В о ј к о в и ћ, 1999).

У раду се као аналитички показатељ демографског старења користе коефицијенти старосне зависности, као апроксимативни показатељ стварне оптерећености активног становништва неактивним контингентима становништва. Коефицијенти старосне зависности су показатељи у којој је мери радни контингент стварно искоришћен (W e r t h e i m e r-Б а л е т и ћ, 1973). При томе су утврђене три гупе ових коефицијената и то:

Коефицијент укупне старосне зависности који показује степен оптерећености радног контингента (15–64 година) контингентом младих (0–14 година) и контингентом старих (65 +).

Коефицијент старосне зависности младих показује степен оптерећености радног контингента (15–64) контингентом младих (0–14).

Коефицијент старосне зависности старих показује степен оптерећености радног контингента (15–64) контингентом старих (65 +).

РЕЗУЛТАТИ

Пољопривреда Војводине и њено становништво пролазили су кроз различите фазе у периоду после Другог светског рата до данас. Рурални развој Војводине карактерише континуирани процес деаграризације и урбанизације, што се одвијало и у оквирима бивше СФР Југославије. Интензивне промене руралног у урбано становништво праћене су и променама старосне и других структура становништва, а такође су присутне и регионалне разлике ових структура (Чобановић, Петровић, 2003). Према резултатима пописа становништва из 1948. године, учешће пољопривредног у укупном становништву Војводине било је 68,2%, да би се према резултатима пописа 1981. године свело на 19,9%, а према резултатима пописа 1991. године на 13,7%. На основу резултата пописа у 2002. години оно је 10,6%. Према резултатима пописа становништва из 2002. године учешће пољопривредног становништва у укупном у појединим окрузима је различито (Табела 1). Највеће учешће пољопривредног становништва у укупном је у Северно-банатском округу (14,7%), а најмање у Јужно-бачком округу (6,7%).

Према резултатима последњег пописа становништва, активно пољопривредно становништво Војводине у 2002. години чини око 58%, од укупног пољопривредног становништва, и 13,7% од укупног активног становништва. На нивоу округа, највећа заступљеност активног пољопривредног становништва у укупном пољопривредном становништву је у Северно-бачком округу (59,5%), а најмања је у Средње-банатском округу (50,7%) (Табела 1). Упоређење са резултатима претходног пописа указује да је у 1991. години, такође, било заступљено високо учешће активног пољопривредног у укупном пољопривредном становништву (55,5%). Чињеница да је у обе пописне године висока заступљеност издржаваног пољопривредног у укупном пољопривредном становништву (око 44% у 1991) и (око 42% у 2002) индикација је неповољних радних потенцијала пољопривредног становништва Војводине, који су поремећени током више деценија. Према методолошким објашњењима у књизи пописа „Издржавано пољопривредно становништво чине лица која немају сопствене приходе или их немају у довољној мери па их издржавају лица која обављају пољопривредно занимање“ (Попис 2002, Пољопривредно становништво, Књига 7, 2004). Високо учешће издржаваног пољопривредног становништва резултанта је необнављање сеоске популације, због веома ниске стопе наталитета и природног прираштаја.

Табела 1. – Укупно пољопривредно становништво према активности по окрузима Војводине према попису 2002. године

Окрузи	Укупно становништво	Пољопривредно становништво		Активно пољоприв. становниш.			Издржав. пољопри. становништво
		Укупно	% од укупног	Укупно	% од пољопривредног	% од укупног активног	
Северно-бачки	200.144	20.474	10,23	12.183	59,50	13,5	8.291
Средње-банатски	208.456	26.754	12,83	16.249	50,73	17,3	10.505
Северно-банатски	165.881	24.344	14,68	14.990	51,58	19,5	9.354
Јужно-банатски	313.937	40.505	12,90	23.677	58,45	16,6	16.828
Западно-бачки	214.011	21.238	9,92	11.689	55,03	12,6	9.549
Јужно-бачки	593.666	39.674	6,68	22.719	57,26	8,5	16.955
Сремски	335.901	42.158	12,55	23.999	56,93	15,9	18.159
Укупно	2.031.992	215.147	10,59	125.506	58,33	13,7	89.641

Извор: Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Становништво, Књига 7, Београд 2004.

Последице интензивног процеса деаграризације огледају се и у структури газдинстава Војводине према изворима прихода (Р а д о в а н о в и ћ, 1999). Према последњем попису, у укупном броју газдинстава Војводине (620.621) преовлађују непољопривредна газдинства (65%), док пољопривредна (17,8%) и мешовита газдинства (15%) заједно чине тек око 1/2 непољопривредних газдинстава (Табела 2).

Табела 2. – Чланови газдинстава према старости и изворима прихода Војводине према попису 2002. године

Старосне групе	Газдинства				
	Пољопривред.	Непољоприв.	Мешовита	Без прихода	Укупно
До 14 година	16.507	50.659	13.416	1.663	82.245
15–27	16.759	67.505	17.612	1.813	103.689
28–49	31.721	115.451	30.863	2.618	180.653
50–64	23.589	92.585	18.903	1.724	136.801
65 и >	21.592	76.736	13.742	3.382	115.452
Укупно	110.523	403.993	94.820	11.285	620.621

Извор: Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Пољопривреда, Књига 3, Београд 2004.

Висока заступљеност непољопривредних газдинстава у укупном броју газдинстава Војводине резултанта је интензивног процеса деаграризације и депопулације овог региона. У прилог овоме наводе се резултати истражи-

вања становника сеоских насеља СР Југославије, Републике и Покрајина, на основу пописа 1953, 1961, 1971, 1981 и 1991. године (Р а д о в а н о в и ћ, 1999). Према тим резултатима природно кретање сеоског становништва Централне Србије и Војводине „већ дуже време се налази у фази изразите регресије фертилитета, наталитета и природног прираштаја, која је објективно довела у питање просто обнављање генерација са свим оним импликацијама политичке, економске, социјалне, културне и геостратегијске врсте...“ (Р а д о в а н о в и ћ, 1999).

Према резултатима пописа из 2002. године, уочава се да је свега око 14% газдинстава (пољопривредних и мешовитих) са индивидуалним пољопривредницима. У структури пољопривредних газдинстава 55,6% газдинстава је са индивидуалним пољопривредницима, а 9,0% је активно ван свог газдинства. У структури мешовитих газдинстава 28,8% газдинстава је са индивидуалним пољопривредницима, а 30,4% са активним ван свог газдинства. Ови резултати указују да је код пољопривредних и мешовитих газдинстава Војводине присутна знатна активност пољопривредника. Посматрано према интервалима величине земљишног поседа учешће газдинстава без пољопривредника у укупном броју за поједине интервале се смањује, при чему је вредност коефицијента корелације величине земљишног поседа, и учешћа газдинстава без пољопривредника релативно висока и статистички врло значајна (r=0,845**).

Табела 3. – Чланови газдинстава према активностима и изворима прихода Војводине према попису 2002. године

Активност	Газдинства				
	Пољопривред.	Непољоприв.	Мешовита	Без прихода	Укупно
Индивидуални пољопривредници	61.497	–	27.321	–	88.818
Активни ван свог газдинства	9.971	157.980	28.832	2.832	199.615
Са личним приходом	108	103.685	10.827	414	115.034
Издржавани	38.935	141.763	27.681	8.011	216.390
У иностранству до годину дана	12	565	159	28	764
Укупно	110.523	403.993	94.820	11.285	620.621

Извор: Попис становништва, пољопривредна газдинства према активности и изворима прихода, Пољопривреда, Књига 2, Београд 2004.

Табела 4. – Коефицијенти старосне зависности укупног и пољопривредног становништва Војводине у 1991. и 2002. години

Категорије старосне зависности	Коефицијенти (у %)	
	1991.	2002.
Коефицијенти укупне старосне зависности (укупно становништво)	45,95	45,99
Коефицијенти укупне старосне зависности (укупно пољопривредно становништво)	48,01	48,28
Коефицијенти старосне зависности младог становништва (за укупно становништва)	28,27	23,25
Коефицијенти старосне зависности младог становништва (за пољопривредно становништво)	20,74	21,69
Коефицијенти старосне зависности старог становништва (за укупно становништво)	17,67	22,74
Коефицијенти старосне зависности старог становништва (за пољопривредно становништво)	27,27	26,59

Извор: Попис 1991, Становништво, укупно и пољопривредно, Књига 10, Београд 1994. (Табела 1.)

На основу коефицијената старосне зависности укупног и пољопривредног становништва Војводине уочава се да су вредности ових коефицијената у два пописна периода (1991. и 2002) скоро једнаке (Табела 4).

Уочава се, да на основу вредности коефицијената старосне зависности на 100 лица у радном узрасту долази око 46 зависних становника на нивоу укупног становништва и око 48 зависних особа контингента пољопривредног становништва (у 1991. и 2002. години). Правило је да аграрни региони или земље имају знатно виши коефицијент укупне старосне зависности него индустријске земље (W e r t h e i m e r-Б а л е т и ћ, 1973).

ЗАКЉУЧАК

У раду се прате промене у кретању пољопривредног становништва АП Војводине, у последњих 10–12 година. При томе се користе резултати два последња пописа становништва из 1991. и 2002. године. Учешће пољопривредног становништва у укупном у 2002. години износи 10,6%. Највећа заступљеност пољопривредног становништва је у Северно-банатском (14,7%), а најмања у Јужно-бачком (6,7%) округу. Учешће активности пољопривредног у укупном пољопривредном становништву Војводине у обе пописне године је приближно једнако (око 58% у 2002. и око 56% у 1991. години). У структури укупног броја газдинстава Војводине у 2002. години преовлађују непољопривредна газдинства, док је учешће пољопривредних (17,8%) и мешовитих (15%) знатно мање. Од укупног броја газ-

динстава Војводине свега око 14% газдинстава (пољопривредних и мешовитих) је са индивидуалним пољопривредницима. Вредности коефицијента укупне старосне зависности, који указују на искоришћеност радног контингента, у случају пољопривредног становништва, у обе пописне године су скоро изједначене. Релативно високе вредности ових коефицијента карактеристичне су за аграрне регионе или земље.

Анализа неких основних обележја пољопривредног становништва Војводине као и пољопривредних газдинстава указује да рурални развој Војводине карактерише деаграризација, депопулација и сенилизација. Наведени феномени су последица и резултанта услова развоја аграра уназад, током више деценија.

ЛИТЕРАТУРА

Попис 1991 (1994): *Становништво, укупно и пољопривредно становништво*, Књига 10, Београд

Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. (2004): *Пољопривреда, Пољопривредна газдинства према активности и изворима прихода*, Књига 2, Републички завод за статистику, Београд

Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. (2004): *Становништво, Пољопривредно становништво*, Књига 7, Републички завод за статистику, Београд

Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. (2004): *Пољопривреда, Чланови газдинстава према старости, школској спреми и станови*, Књига 3, Републички завод за статистику, Београд

Радовановић, С. (1999): *Основне тенденције у демографском развитку сеоског становништва*, Становништво, Број 1–4, Година XXXVII, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд

Тодоровић, М., Војковић, Г. (1999): *Становништво – елемент развоја пољопривреде Србије*, Становништво, Број 1–4, године XXXVII, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд

Чобановић, К., Петровић, Ж. (2003): *Показатељи старења руралних подручја Србије*, Зборник радова „Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја“, Пољопривредни факултет, Нови Сад, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад

Wertheimer-Балетић, А. (1973): *Демографија, становништво и економски развитак*, Информатор, Загреб

AGRICULTURAL POPULATION OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA AND RURAL DEVELOPMENT

by

Katarina Čobanović, Živojin Petrović

Summary

The development of agriculture depends on the structural changes of the total population, as well as on the development of agriculture in general. An intensive process of de-agrarization in our country also implied the change of rural structure, observed at the level of settlement and at the level of landed-estates, that is households and others. Significant changes in the rural structures of Vojvodina are also a result of the intensive changes caused by the processes of transition. The centre of the dynamic changes in the rural areas of Vojvodina lies in the individual agricultural estates, as well as in the agricultural population which represents a significant segment of the total population.

The paper analyzes the structure of agricultural population (total, active, supported) of Vojvodina at the level of counties from 2002. To do that, the paper uses the results of the census of population, households and apartments from 2002. The paper also compares the acquired results with the corresponding results of the earlier censuses.

The results of the research represent a contribution to the explanation of the character and degree of the rural and economic development of The Autonomous Province of Vojvodina.

УДК 316.34:378.2(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Нада И. Видић
Булевар ослобођења бр. 66 б, 21000 Нови Сад
E-mail: igorvi@eunet.yu

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ И ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ВОЈВОДИНИ

САЖЕТАК: У Војводини, од укупног броја становника 2.031.992, становништво са вишим и високим образовањем има 162.081 становник, што је 7,97%. Од тога броја, са вишим образовањем је 73.485 од укупне пополације, што је 3,61%; а са високим образовањем је: 88.596 становника, или 4,36%.

Од укупног броја становника са вишим и високим образовањем у Војводини, у градовима је 129.728 становника или 80,04%, а у руралним насељима 32.353 или 19,96%.

Од укупног броја становника са вишим и високим образовањем, мушко становништво учествује са 51,74%, или 83.861 становника, а женског становништва има 48,26%, односно, 78.220 становника.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: становништво, више образовање, високо образовање, градови, рурална насеља

УВОД

Просперитет појединаца, нити било које заједнице, односно, цивилизацијски просперитет уопште, није могућ без знања – новог знања. У том процесу, становништво са вишим и високим образовањем, има изузетно значајну улогу.

Овај рад је посвећен овом значајном демографском обележју Војводине[1]. Свакако да је значајна алокација становништва са вишим и високим образовањем, према општинама, мрежи насеља у Војводини. Цивилизацијска будућност, претпоставља образовање током целог живота – life learning. Сведоци смо, да се европски интеграциони програми, у које се интензивно укључујемо, потпуно ослањају на знање. Стога је ово обележје људских ресурса код нас, веома значајно.

[1] Због ограниченог обима рада, одабрани су анализирани индикатори: укупан број становника са вишим и високим образовањем за ниво Војводине, општина и мреже насеља

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ И ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ВОЈВОДИНИ

Од укупног становништва у Војводини 2.031.922 становника, према подацима последњег пописа, са вишим и високим образовањем има 162.081 становника, односно 7,97%, од укупне популације (9,29%[2], Табела 1).

То је 23,25% од вишег и високог образовања становништва Србије.

Од укупног броја становника са вишим и високим образовањем, а са високим образовањем има: 88.596, односно 4,36% (5,49%), а са вишим образовање има: 73.485 или 3,62% становника (3,80%, Табела 1).

Табела 1. – Укупан број становника са вишим и високим образовањем у Војводини

Територија укупнан број становника		више образовање		високо образовање		Укуп. стан. са вишим и високим образо-вањем у Војводинии	% вишег и високог стан. у укупном становн. АПВ
		број	% у укупном станов. АПВ	број	% у укупном станов. АПВ		
Војводина (2031992)*	с	73485	3,616	88596	4,36	162081	7,97
	м	36604	1,80	47257	2,32	83861	4,127
	ж	36881	1,81	41339	2,03	78220	3,849
– градска (1152295)	с	54886	2,70	74842	3,68	129728	6,38
	м	27405	1,35	39577	1,95	66982	3,29
	ж	27481	1,35	35265	1,74	62746	3,08
– остала (879697)	с	18599	0,91	13754	0,67	32353	1,59
	м	9199	0,44	7680	0,37	16879	0,83
	ж	9400	0,46	6074	0,29	15474	0,76
		Број	% АПВ у вишем образ. Србије	број	% АПВ у високом образ. Србије	Укупно више и вис. АПВ у Србији	
Србија (7498001)	с	285056	25,77	411944	21,50	697000	23,25
	м	150188	24,37	223097	21,18	373285	22,46
	ж	134868	27,34	188847	21,89	323715	24,16
– градска (4225896)	с	226937	24,18	370320	20,21	597257	21,72
	м	118651	23,09	198567	19,93	317218	21,11
	ж	108286	25,37	1717532	20,53	280039	22,40
– остала (3272105)	с	58119	32,00	41624	33,04	99743	32,43
	м	31537	28,91	24530	31,31	56067	30,10
	ж	26582	35,36	17094	35,53	43676	35,42

Извор за све табеле: Становништво, 4/2003, јул, *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002*, Република Србија, Републички завод за статистику, Београд

[2] У загради су дати проценти за Републику Србију

Од укупног становништва Војводине, *у градовима* Војводине живи: 1.152.295 становника (56,71% од укупног броја), од којих више и високо образовањем има: 129.728 становника, или 80,04%, а у руралним насељима живи: 879.697 становника, или 43,29%, а са вишим и високим образовањем 32.353 становника, или 19,96% (Табела 1).

Од укупног становништва са *вишим* образовањем у Војводини, у градовима је: 54.886 становника, или 74,69%, а у руралним насељима 18.599 становника или 25,31% (Табела 1).

Становништво са *високим* образовањем је такође, доминантно у градовима 74.842 или 84,47%, а у руралним насељима има их: 13.754 становника или 15,53%.

Од укупног становништва са *вишим и високим* образовањем у Војводини, мушко становништво чини 51,74%, односно 83.861 становника, а женско становништво 48,26%, односно 78.220 становника.

Од укупног броја становника са *вишим* образовањем, *мушко* становништво чини 49,81% – 36.604, а *женско* становништво 48,26%, односно 78.220.

Мушко становништво са *високим* образовањем, чини 47.257 становништва, односно 2,32%, а *женско* становништво са високим образовањем 41.339 односно 2,03%.

Од мушког становништва са вишим и високим образовањем, у градовима има 66.982 становника, односно 51,63 %, а у *руралним* насељима има 52,17 % или 16.879 становника (Табела 2).

Женско становништво са *укупним вишим и високим* образовањем има 48,26% – 78.220, од тога у градовима 62.746 становника или 48,34%, а у *руралним* насељима 15.474 становништва или 47,83% (Табела 1).

Жена са *вишим* образовањем има 36.881, односно 50,19%, од тога у градовима 27.481 становник или 50,07%, а у руралним насељима

Жена са *високим образовањем у Војводини* има 41.339 или 46,67% од високообразовног становништва 9.400 становник или 50,54%.

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ И ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ – УКУПНО У ОПШТИНАМА ВОЈВОДИНЕ

Од 45 општина у Војводини, највише становништва са вишим и високим образовањем, у односу на укупно становништво општина, има у Градској општини Нови Сад: 48.137 становника, односно 16,08%, затим у општинама: Сремски Карловци 9,51%, 841 становника, Зрењанин 9,01% – 11.907 становника; Вршац 8,76%, односно 4.766 становника; Панчево 10.851 становника, односно 8,53%, Суботица 12.428 становника, односно 8,37%, Сента 1.995 становника, односно 7,80%; Сомбор 7.332, односно 7,53%, Сремска Митровица 7,44%, односно 6.394 становника; Кикинда 7,29%, односно 4.890 становника (Табеле 2 и 3).

Најмање становника са вишим и високим образовањем, према укупном броју становника има у општинама Жабаљ 3,22%, односно 886 ста-

новника, затим општини Тител 3,32%, односно 567 становника (Табеле 2 и 3).

Табела 2. – Број становника са вишим и високим образовањем у општинама Војводине

Општине/ укупан број становника		Становништво					
		Више образовање		Високо образовање		Укупно више и високо образов. у општини	% вишег и високог станов. у укупном у општини
		број	% према укупном станов. у оппштини	број	% према укупном станов. у оппштини		
Бачка Топола	38.245	1.128	2,94	1.165	3,04	2.293	5,99
Мали Иђош	13.494	333	2,46	289	2,14	622	4,61
Суботица	148.401	6.010	4,04	6.418	4,32	12.428	8,37
Житиште	20.399	447	2,19	355	1,74	802	3,93
Зрењанин	132.051	5.626	4,26	6.281	4,75	11.907	9,01
Нова Црња	12.705	306	2,40	270	2,12	576	4,53
Нови Бечеј	26.924	687	2,55	560	2,07	1.247	4,63
Сечањ	16.377	463	2,82	327	1,99	790	4,82
Ада	18.994	612	3,22	505	2,65	1.117	5,88
Кањижа	27.510	693	2,51	494	1,79	1.187	4,31
Кикинда	67.002	2.370	3,53	2.520	3,76	4.890	7,29
Нови Кнежевац	12.975	325	2,50	341	2,62	666	5,13
Сента	25.568	1.037	4,05	958	3,74	1.995	7,80
Чока	13.832	337	2,43	260	1,87	597	4,31
Алибунар	22.954	577	2,51	462	2,01	1.039	4,52
Бела Црква	20.367	648	3,18	488	2,39	1.136	5,57
Вршац	54.369	2.389	4,39	2.377	4,37	4.766	8,76
Ковачица	27.890	662	2,37	489	1,75	1.151	4,12
Ковин	36.802	1.026	2,78	812	2,20	1.838	4,99
Опово	11.016	255	2,31	128	1,16	383	3,47
Панчево	127.624	995	3,92	5.856	4,60	10.851	8,53
Пландиште	13.377	356	2,66	237	1,77	593	4,43
Апатин	32.813	1.033	3,14	909	2,77	1.942	5,91
Кула	48.353	1.379	2,85	1.452	3,00	2.831	5,85
Оџаци	35.582	932	2,61	835	2,34	1.767	4,96
Сомбор	97.263	3.419	3,51	3.913	4,02	7.332	7,53
Бач	16.268	355	2,18	276	1,69	631	3,87
Бачка Паланка	60.966	1.941	3,18	2.203	3,61	4.144	6,79

Бачки Петровац	14.681	386	2,62	480	3,26	866	5,89
Беочин	16.086	410	2,54	320	1,98	730	4,53
Бечеј	40.987	1.145	2,79	1.302	3,17	2.447	5,97
Врбас	45.852	1.451	3,16	1.666	3,63	3.117	6,79
Жабаљ	27.513	487	1,77	399	1,45	886	3,22
Нови Сад	299.294	16.707	5,58	31.430	10,50	48.137	16,08
Србобран	17.855	386	2,16	324	1,81	710	3,97
С. Карловци	8.839	397	4,49	444	5,02	841	9,51
Темерин	28.275	866	3,06	718	2,53	1.584	5,60
Тител	17.050	321	1,88	246	1,44	567	3,32
Инђија	49.609	1.613	3,25	1.348	2,71	2.961	5,96
Ириг	12.329	331	2,68	222	1,80	553	4,48
Пећинци	21.506	435	2,02	346	1,60	781	3,63
Рума	60.006	1.936	3,22	1.872	3,11	3.808	6,34
С. Митровица	85.902	2.926	3,40	3.468	4,03	6.394	7,44
Стара Пазова	67.576	2.278	3,37	1.849	2,73	4.127	6,10
Шид	38.973	1.069	2,74	982	2,51	2.051	5,26

Табела 3. – Концентрација општина са вишим и високим образовањем у Војводини

Кохорте у %	Општине
3,0–3,5	Жабаљ, Тител
3,5–4,0	Житиште, Опово, Бач, Србобран, Пећинци
4,0–4,5	Кањижа, Чока, Ковачица, Пландиште
4,5–5,0	Мали Иђош, Нова Црња, Н. Бечеј, Сечањ, Алибунар, Ковин, Оџаци, Ириг
5,0–5,5	Нови Кнежавац, Беочин, Шид
5,5–6,0	Бачка Топола, Ада, Бела Црква, Апатин, Кула, Бачки Петроваац, Бечеј, Темерин, Инђија
6,0–6,5	Рума, Стара Пазова
6,5–7,0	Бачка Паланка, Врбас
7,0–7,5	Кикинда, Сремска Митровица
7,5–8,0	Сента, Сомбор
8,0–8,5	Суботица
8,5–9,0	Вршац, Панчево
9,0–10,0	Сремски Карловци, Зрењанин
16,5–17,0	Нови Сад

Од 45 општина у Војводини, према укупном броју становника са вишим и високим образовањем највише их је 9 у кохорти између 5,0 % –

6,0%, односно 20,00%, у кохорти од 9,0% до 10,0% су Сремски Карловци и Зрењанин и само једна општина – Нови Сад, је у кохорти између 16,5% до 17,0% (Табела 3).

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ОПШТИНАМА ВОЈВОДИНЕ

Од *73.485 становника* са *вишим* образовањем у Војводини, највише становника са овим образовним нивоом према укупном становништву општине, има у Градској заједници Нови Сад 5,58%, односно 16.707 становника, а затим у општинама Сремски Карловци 4,49% – 397 становника; Вршац 4,39% – 2.389 становниика; Зрењанин 4,26% – 5.626 становника; Сента 4,05% – 1.037; Суботица 4,04% – 6.010 становника; Панчево 3,92% – 4.995 становника; Кикинда 3,53% – 2.370 становника (Табела 2).

Најнеповољнији однос, на овом образовном нивоу има општина Жабаљ 1,77% – 487 становника, затим, општина Тител 1,88% – 321 становник; Пећинци 2,02% – 435 становника (Табела 2).

Највише општина – 15, има у кохорти између 2,5%–3,0%, што је 33,33%, а затим 10 општина, у кохорти од 2,0% до 2,5%, што је 22,22% (Табела 4).

Табела 4. – Дистрибуција општина са вишим образовањем у општинама Војводине

Кохорте у %	Општине
1,5–2,0	Жабаљ, Тител
2,0–2,5	Мали Иђош, Житиште, Нова Црња, Нови Кнежевац, Чока, Ковачица, Опово, Бач, Србобран, Пећинци
2,5–3,0	Бачка Топола, Нови Бечеј, Сечањ, Кањижа, Алибунар, Ковин, Пландиште, Кула, Оџаци, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Темерин, Ириг, Шид
3,0–3,5	Ада, Апатин, Сомбор, Бачка Паланка, Инђија, Рума, Сремска Митровица, Стара Пазова
3,5–4,0	Кикинда, Бела Црква, Панчево, Врбас
4,0–4,5	Суботица, Зрењанин, Сента, Вршац
4,5–5,0	Сремски Карловци
5,0–5,5	–
5,5–6,0	Нови Сад

По једна општина, што је 2,22%, има у кохорти од 5,5% до 6,0% – то је Градска заједница Нови Сад и у кохорти од 4,5% до 5,0% – општина Сремски Катловци (Табела 4).

СТАНОВНИШТВО СА ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ОПШТИНАМА ВОЈВОДИНЕ

У Војводини, како је изнето, има 88596 становника са високим образовањем. Подаци за општине, показују, да је најповољнији однос у Градској заједници Нови Сад 10,50% – 31.430 становника, што је 35,47% од високообразовног становништва Војводине (Табела 1) Иза Новог Сада, следе општине Сремски Карловци са 5,02% – 444 становника; Зрењанин 4,75% – 6.281 становника; Панчево 4,60% – 5.856; Вршац 4,37% – 2.377 становника; Сремска Митровица 4,03% – 3.468 становника; Сомбор 4,02% – 3.913 становника (Табела 1).

Табела 5. – Општине у Војводини у процентуалном односу високог образовања према укупном становништву у општинама

Кохорте у %	општине
1,0–1,5	Опово, Жабаљ, Тител
1,5–2,0	Житиште, Сечањ, Кањижа, Чока, Ковачица, Пландиште, Бач, Беочин, Србобран, Ириг, Пећинци
2,0–2,5	Мали Иђош, Нова Црња, Н. Бечеј, Алибунар, Ковин, Бела Црква, Оџаци
2,5–3,0	Ада, Нови Кнежевац, Апатин, Кула, Темерин, Инђија, Стара Пазова, Шид
3,0–3,5	Бачка Топола, Бачки Петровац, Бечеј, Рума
3,5–4,0	Кикинда, Сента, Бачка Паланка, Врбас
4,0–4,5	Суботица, Вршац, Сомбор, Сремска Митровица
4,5–5,0	Зрењанин, Панчево
5,0–5,5	Сремски Карловци
–	–
10,0–10,5	Нови Сад

Највећи број општина 11, што је 24,44%, од укупног броја општина, има у кохорти између 1,5% до 2,0%, затим 7 општина 15,55%, има у кохорти од 2,0% до 2,5%; а по једна општина има у кохорти 10,0% до 10,5%, то је Нови Сад и у кохорти између 5,0% до 5,5% су Сремски Карловци (Табела 5).

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ И ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ГРАДОВИМА ВОЈВОДИНЕ – УКУПНО

Резултати анализе дистрибуције вишег и високог образовања у Војводини у односу на мрежу насеља, показују њихову потпуну концентрацију у градовима – као полифункционалним насељима – чак са 80,04 %, односно 129.728 становника са вишим и високим образовањем се налази у њима (Табела 1).

У мрежи градских насеља, у Новом Саду има 44.609 становника, са вишим и високим образовањем, што је 34,38%, у односу на укупан број становника са вишим и високим образовањем у Војводини (Табела 6). Више и високо образовно становништво у Градској заједници Нови Сад, учествује са 27,52% у укупном становништву градске заједнице (Табела 1).

Подаци показују да је учешће градског вишег и високог образовног становништва у односу на укупно становништво општина, у Војводини чак у 10 општина испод 1,0% (Табела 6). односно, чак 22,22% општина у Војводини има мање од 1% високообразовног становништва у градским насељима.

Иза Новог Сада, следи Суботица са 11.347 становника, што је 7,00% у односу на становништво општине, а 8,74% у односу на градско становништво са вишим и високим образовањем у Војводини. Иза Суботице, следи Панчево са 9.716 становника, са вишим и високим образовањем у Војводини, што је 5,99% становништва општине; а затим, општина Зрењанин са 6,03% или 5.431 становника; Сомбор са 5.735 становника, односно, са 3,53% становништва Општине; Сремска Митровица са 4.903 становника са вишим и високим образовањем, што је 3,02% од становништва општине (Табела 6).

Најмање процентуално учешће становништва са вишпим и високим образовањем у градовима општина, у односу на становништво општине имају општине Опово – 220 становника, што је 0,13% и општина Житиште 217 становника, што је исто 0,13% од становништва општине (Табела 6).

Табела 6. – Број становника са вишим и високим образовањем у градовима у општинама Војводине

Општине/	Образовање у градовима					
	Више образовање		Високо образовање		Укупно више и високо образовање у градовима	% вишег и високог образов. у градовима у укуп. стан. са вишем и високом
	број	% према становниш. са вишим образов. у општини	број	% високог образовања у високом образовању у општини		
Бачка Топола	717	0,97	834	0,94	1.551	0,95
Мали Иђош	–	–	–	–	–	–
Суботица	5.348	7,27	5.999	6,77	11.347	7,00
Житиште	125	0,17	92	0,10	217	0,13
Зрењанин	4.348	5,91	5.431	6,13	9.779	6,03
Нова Црња	–	–	–	–	–	–
Нови Бечеј	441	0,60	379	0,42	810	0,49
Сечањ	111	0,15	67	–	278	0,17

Ада	605	0,82	501	0,56	1.106	0,68
Кањижа	431	0,58	351	0,39	782	0,48
Кикинда	1.885	2,56	2.167	2,44	4.052	2,49
Нови Кнежавац	259	0,35	290	0,32	549	0,33
Сента	979	1,33	933	1,05	1.912	1,17
Чока	222	0,30	181	0,20	403	0,24
Алибунар	325	0,44	256	0,28	581	0,35
Бела Црква	499	0,67	403	0,45	902	0,55
Вршац	2.112	2,87	2.210	2,49	4.322	2,66
Ковачица	217	0,29	177	0,19	394	0,24
Ковин	607	0,82	582	0,65	1.189	0,73
Опово	141	0,19	79	–	220	0,13
Панчево	4.293	5,84	5.423	6,12	9.716	5,99
Пландиште	–	–	–	–	–	–
Апатин	767	1,04	711	0,80	1.478	0,91
Кула	1.379	1,87	1.452	1,63	2.831	1,74
Оџаци	409	0,55	453	0,51	862	0,53
Сомбор	2.487	3,38	3.248	3,66	5.735	3,53
Бач	193	0,26	159	0,17	352	0,21
Бачка Паланка	1.195	1,62	1.578	1,78	2.773	1,71
Бачки Петровац	206	0,28	325	0,36	531	0,32
Беочин	222	0,30	171	0,19	393	0,24
Бечеј	885	1,20	1.097	1,23	1.982	1,22
Врбас	1.049	1,42	1.339	1,51	2.388	1,47
Жабаљ	179	0,24	186	0,20	365	0,22
Нови Сад	14.853	20,21	29.756	33,58	44.609	27,52
Србобран	296	0,40	270	0,30	566	0,34
Срем. Карловци	397	0,54	444	0,50	841	0,51
Темерин	770	1,04	658	0,74	1.428	0,88
Тител	163	0,22	163	0,18	326	0,20
Инђија	1.098	1,49	1.023	1,15	2.121	1,30
Ириг	179	2,43	103	0,11	282	0,17
Пећинци	–	–	–	–	–	–
Рума	1.412	1,92	1.556	1,75	2.968	1,83
Ср. Митровица	2.090	2,84	2.813	3,17	4.903	3,02
Стара Пазова	717	0,97	678	0,76	1.395	0,86
Шид	710	0,96	722	0,81	1.432	0,88

У Војводини, у чак 20 општина, учешће градског становништва са вишим и високим образовањем у укупном становништву општина је испод 0,5%, што је 47,62% од укупног броја општина у Војводини (Табела 7).

Табела 7. – Дистрибуција општина према учешћу градског становништва са вишим и високим образовањем

Кохорте у %	Општине
0,0–0,5	Житиште, Н. Бечеј, Сечањ, Кањижа, Н. Кнежевац, Чока, Алибунар, Б. Црква, Ковачица, Опово, Бач, Б. Петровац, Беочин, Жабаљ,Србобран, С. Карловци, Тител, Ириг, С. Пазова, Шид
0,5–1,0	Б. Топола, Ада, Ковин, Апатин, Оџаци, Темерин
1,0–1,5	Сента, Бечеј, Врбас, Инђија, Рума
1,5–2,0	Кула, Б. Паланка
2,5–2,5	Кикинда
2,5–3,0	Вршац
3,0–3,5	С. Митровица
3,5–4,0	Сомбор
–	–
5,0–6,0	Панчево
6,0–6,5	Зрењанин
7,0–7,5	Суботица
25,0–30,0	Нови Сад

Иза најбројније групе општина, следи 6, што је 14,28% од укупног броја општина са учешћем анализираног нивоа образовања, између 0,5% до 1,0%; а затим у 5 општина – 11,90%, има учешће између 1,0% до 1,5%; две општине – 4,76% имају учешће између 1,5% до 2,05, а по једна општина је (2,38%) у свим другим кохортама (Табела 7).

ГРАДСКО СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ОПШТИНАМА ВОЈВОДИНЕ

Од 54.886 градског становништва са вишим образовањем у општинама Војводине, највећи број има Градска заједница Нови Сад 14.853 становника или 20,21% од општинског сановништва (Табела 6). Затим следе Суботица 7,27%, односно 5.348 становника, општине Зрењанин 5,91%, односно 4.348 становника; Панчево 5,84%, односно 4. 293 становника; Сомбор 3,38%, односно 2.487 становника; Вршац 2,87%, односно, 2.112 становника; Кикинда 2,56%, односно 1.885 становника (Табела 6).

Најмањи број градског становништва са вишим образовањем, у односу на укупно становништво општина, имају општине: Сечањ 0,15%, одно-

сно 11 становника; Житиште 0,17%, односно 125 становника; Опово 0,19%, односно 141 становник (Табела 6).

Слично дистрибуцији градског становништва са високим образовањем и градско становништво са вишим образовањем, најбројније је у кохорти између 0,0% до 0,5%, јер таквих општина има 17, што је 41,46% од укупног броја општина (Табела 8).

Табела 8. – Градско становништво са вишим образовањем у Војводини

Кохорте у %	Општине
0,0–0,5	Ковачица, Житиште, Сечањ, Чока, Н. Кнежевац, Алибунар, Жабаљ, Србобран, С. Карловци, Тител, Ст. Пазова, Шид, Опово, Оџаци, Бач, Б. Петровац, Беочин
0,5–1,0	Б. Топола, Бечеј, Ада, Кањижа, Б. Црква, Ковин
1,0–1,5	Сента, Апатин, Бечеј, Темерин, Инђија
1,5–2,0	Кула, Б. Паланка, Врбас, Рума
2,5–2,5	Ириг
2,5–3,0	Кикинда, Вршац, С. Митровица
3,0–3,5	Сомбор
–	–
5,5–6,0	Зрењанин, Панчево
–	–
7,0–7,5	Суботица
–	–
20,0–20,5	Нови Сад

У 6 општина – 14,63%,* број градског становништва са вишим образовањем се креће од 0,5–1,0%; затим у 5 општина 12,19%, су у кохорти између 1,0–1,5%, у 4 општине – 9,75% су у кохорти између 1,5–2,0 %, у 3 општине – 7,37% су у кохорти између 2,5–3,0%, две општине– 4,87% су у кохорти између 5,5–6,0%, у по једној општини – 2,43%, су у кохортама између: 2,0–2,5%; 3,0–3,5%; 7,0–7,5% и изнад 20% је Градска заједница Нови Сад (Табела 8).

ГРАДСКО СТАНОВНИШТВО СА ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У ОПШТИНАМА ВОЈВОДИНЕ

Од 74.842 градског становништва са високим образовањем у Војводини, у Новом Саду је 29.756 становника, што је 33,58% од становништва Градске заједнице Новог Сада, а чак 39,75% од укупног градског високообразовног становништва у Војводини (Табела 6). Општина Суботица, је друга општина по броју високообразовног становништва са 5.999 или 6,77%

од укупног становништва општине, а затим следе општине Зрењанин 6,13% или 5.431 становник са високим образовањем, Панчево 6,12% или 5.423 становника овог образовног нивоа, Сомбор 3,66% или 3.248 становника, Сремска Митровица са 3,17%, односно 2.813 овог становништва, Вршац 2,49% односно 2.210 становника, Кикинда 2,44% односно 2.167 становника (Табела 6).

Најмањи број високо образовног градског становништва има у општинама Житиште 0,10 %, односно 92 становника, затим у општинама Ириг 0,11 %, односно 103 становника, Бачу 0,17 %, односно 159 становника, Тителу 0,18 % односно 163 становника (Табеле 6 и 8).

У Војводини, у 22 општине, што је 56,41 % од свих војвођанских општина, градско восокообразовно становништво чини испод 0,5 % укупног становништва општина (Табела 9).

Табела 9. – Градско становништво са високим образовањем у општинама Војводина

Кохорте у %	Општине
0,0–0,5	Б. Топола, Ириг, Житиште, Тител, Н. Бечеј, Ада, Кањижа, Н. Кнежевац, Чока, Алибунар, Б. Црква, Оџаци, Бач, Б. Петровац, Ст. Пазова, Ковачица, Апатин, Беочин, С. Карловци, Жабаљ, Србобран, Шид
0,5–1,0	Сента, Ковин, Бечеј, Врбас, Темерин
1,0–1,5	Инђија
1,5–2,0	Кула, Б. Паланка, Рума
2,0–2,5	Кикинда, Вршац
3,0–3,5	Сремска Митровица
3,5–4,0	Сомбор
6,0–6,5	Зрењанин, Панчево
6,5–7,0	Суботица
–	–
30,0–35,0	Нови Сад

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ И ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА ОПШТИНА ВОЈВОДИНЕ – УКУПНО

У руралним насељима.[3] Војводине има 1,59%, односно 32.353 становника са вишим и високим образовањем (Табела 10). Овакав, укупно мали број становништва ових нивоа образовања, одразио се на њихово мало учешће у свим општинама Војводине. Тако, од 44 општине у Војводини[4], само у три општине 6,81%, учешће овог становништва у укупном станов-

[3] Статистика бележи податке о вишем и високом образовању за градска насеља и остала.
[4] Сремски Карловци су једина општина у Војводини, са само једним насељем.

ништву општине је изнад 1%. Те општине су Градска заједница Нови Сад, са 2,17%, односно 3.528 становника са вишим и високим образовањем, а који живе у руралним насељима; општине Стара Пазова са 1,68% односно 2.732 становника и Зрењанин са 1,31% односно 2.128 становника. У свим другим општинама, односно у 93,19%, учешће анализираних образовних нивоа у руралним насељима је испод 1% (Табеле 10 и 11).

Табела 10. – Број становника са вишим и високим образовањем у руралним насељима Војводине

Општине	Образовање у руралним насељима					
	Више образовање		Високо образовање		Укупно више и високо образовање у осталим насељима	% вишег и високог образов. у градовима у укуп. стан. са вишем и високом
	број	% према становниш. са вишим образов. у општини	број	% високог образовања у осталим насељима са високим образов. у општини		
Бачка Топола	411	5,5	331	0,37	742	0,45
Мали Иђош	333	2,46	289	0,32	622	0,38
Суботица	662	0,90	419	0,47	1081	0,66
Житиште	322	0,43	263	0,29	585	0,36
Зрењанин	1278	1,73	850	0,95	2128	1,31
Нова Црња	306	0,41	270	0,30	576	0,35
Нови Бечеј	246	0,33	181	0,20	427	0,26
Сечањ	352	0,47	260	0,29	612	0,37
Ада	7	0,00	4	0,00	11	0,00
Кањижа	262	0,35	143	0,16	405	0,24
Кикинда	485	0,65	353	0,39	838	0,51
Нови Кнежавац	66	0,15	51	0,00	117	0,00
Сента	58	0,00	25	0,00	83	0,00
Чока	115	0,15	79	0,00	194	0,11
Алибунар	252	0,34	206	0,23	458	0,28
Бела Црква	149	0,20	85	0,00	134	0,00
Вршац	277	0,37	167	0,18	454	0,28
Ковачица	445	0,60	312	0,35	757	0,46
Ковин	419	0,57	230	0,25	649	0,40
Опово	114	0,15	49	0,00	163	0,10
Панчево	702	0,95	433	0,48	1135	0,70
Пландиште	356	0,48	237	0,26	593	0,36
Апатин	266	0,36	198	0,22	464	0,28

Кула	435	0,59	418	0,47	853	0,52
Оџаци	523	0,71	382	0,43	905	0,55
Сомбор	932	1,26	665	0,75	1597	0,98
Бач	162	0,22	117	0,13	279	0,17
Бачка Паланка	746	1,01	625	0,70	1371	0,84
Бачки Петровац	180	0,24	155	0,17	335	0,20
Беочин	188	0,25	149	0,16	237	0,14
Бечеј	260	0,35	205	0,23	465	0,28
Врбас	402	0,54	327	0,36	729	0,44
Жабаљ	308	0,41	213	0,24	521	0,32
Нови Сад	1854	2,52	1674	1,88	3528	2,17
Србобран	90	0,12	54	0,00	114	0,00
Ср. Карловци	–	–	–	–	–	–
Темерин	96	0,13	60	0,00	156	0,00
Тител	158	0,21	83	0,00	241	0,14
Инђија	515	0,70	325	0,36	840	0,51
Ириг	152	0,20	119	0,13	271	0,16
Пећинци	435	0,59	346	0,39	781	0,48
Рума	524	0,71	316	0,35	840	0,51
Ср. Митровица	836	1,13	655	0,73	1491	0,91
Стара Пазова	1561	2,12	1171	1,32	2732	1,68
Шид	359	0,48	260	0,29	619	0,38

Општине са најмањим учешћем становника са вишим и високим образовањем у руралним насељима су Србобран, Темерин, Бела Црква, Сента, Нови Кнежевац, Ада (Табела 10).

Од 44 општине у Војводини, чак у 27 општина, што је 61,36% (од 44 општине), у руралним насељима процентуално учешће становника са вишим и високим образовањем, у укупном становништву општина се креће између 0,0% до 0,5% (Табела 11).

Табела 11. – Концентрација становништва са вишим и високим образовањем у руралним насељима општина Војводине, према кохортама

Кохорте у %	Општине
0,00001–0,0	Ада, Бела Црква, Србобран, Темерин
0,0–0,5	Бела Црква, Мали Иђош, Житиште, Нова Црња, Нови Бечеј, Сечањ, Кањижа, Нови Кнежевац, Сента, Чока, Алибунар, Вршац, Ковачица, Ковин, Опово, Пландиште, Апатин, Бач, Бачка Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабаљ, Тител, Ириг, Пећинци, Шид

0,5–1,0	Суботица, Кикинда, Панчево, Кула, Оџаци, Сомбор, Бачка Паланка, Инђија, Рума, Сремска Митровица
1,0–1,5	Зрењанин
1,5–2,0	Стара Пазова
2,0–2,5	Нови Сад

Анализиран образовни ниво у руралним насељима, креће се од 0,5–1,0% у 10 општина, што је 22,72% (од 44 општине); а затим, у 4 општине 9,09% (од 44 општине), становништво анализираног образовног нивоа, креће се између 0,0001% до 0,0% и по једна општина 2,27% (од 44 општине), се налазе у кохортама између 1,0–1,5%, затим, 1,5–2,0% и 2,0–2,5% (Табела 11).

СТАНОВНИШТВО СА ВИШИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА ОПШТИНА ВОЈВОДИНЕ

У руралним насељима Војводине има 285.056 становника или 25,31% са вишим образовањем (Табела 10).

Највише становника са вишим образовањем у руралним насељима имају општине Бачка Топола 411, односно 5,5%, затим Нови Сад 1.804, или 2,52%, Мали Иђош 333 или 2,46%, а најмањи број имају општине Нови Кнежевац и Ада.

Од 44 општине, највећи број општина 23 или 52,27% (од 44), су у кохорти од 0,0% до 0,5%; 10 општина или 22,72 0% су у кохорти између 0,5–1,0% затим, три општине, односно 6,81% (од 44) су у кохорти између 1,0–1,5%, а по две општине 4,54% (од 44) су у кохорти између 2,0–2,5%, по једна општина 2,27% (од 44) су у кохортама 2,5–3,0% и 5,5% до 6,0% (Табела 12).

Табела 12. – Концентрација становништва са вишим образовањем у руралним насељима

Кохорте у %	Општине
0,0000–0,0	Ада, Сента
0,0–0,5	Житиште, Н. Црња, Н. Бечеј, Сечањ, Кањижа, Н. Кнежевац, Чока, Алибунар, Б. Црква, Вршац, Опово, Пландиште, Апатин, Бач, Б. Петровац, Беочин, Жабаљ, Србобран, Темерин, Тител, Ириг, Шид
0,5–1,0	Врбас, Инђија, Пећинци, Рума, Суботица, Кикинда, Ковачица, Ковин, Панчево, Кула, Оџаци
1,0–1,5	Сомбор, С. Митровица, Б. Паланка
1,5–2,0	Зрењанин
2,0–2,5	Стара Пазова, Мали Иђош

2,5–3,0	Нови Сад
–	–
5,5 –6,0	Бачка Топола

Највише становника са вишим образовањем у руралним насељима, у односу на укупно становништво општине, има општина Бачка Топола 5,59% или 411 становник, а најмање општине Ада и Сента (Табела 11).

СТАНОВНИШТВО СА ВИСОКИМ ОБРАЗОВАЊЕМ У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА

Сличнних је карактеристика и дистрибуција високообразовног становништва у руралним насељима општина у Војводине (Табеле 11 и 13).

Градска заједница Нови Сад, са 1,88%, односно 1.674 високообразовна становника у руралним насељима, налази се на првом месту, следе Стара Пазова 1.171 или 1,32%, а на последњем месту су општине Ада, Нови Кнежевац, Сента, Чока, Опово, Србобран, Темерин и Тител (Табеле 11 и 13).

Табела 13. – Становништво са високим образовањем у руралним насељима Војводине

Кохорте у %	Општине
0,0001–0,0	Ада, Сента
0,0–0,5	Б. Топола, М. Иђош, Суботица, Житиште, Н. Црња, Н. Бечеј, Сечањ, Кањижа ,Н. Кнежевац, Чока, Алибунар, Б. Црква, Вршац, Опово, Пландиште, Апатин, Бач, Б. Петровац, Беочин, Бечеј, Жабаљ, Србобран, Темерин, Тител, Ириг, Шид
0,5–1,0	Зрењанин, Кикинда, Ковачица, Ковин, Панчево, Кула, Оџаци, Врбас, Инђија, Пећинци, Рума
1,0–1,5	Сомбор, Б. Паланка, С. Митровица
–	–
2,0–2,5	Стара Пазова
2,5–3,0	Нови Сад

Од 44 општине у Војводини, у руралним насељима 26 општина, или 59,09% процентуално учешће високообразовног становништва има у кохорти између 0,0% до 0,5%, затим, у кохорти од 0,5% 1,0% има 11 општина 25,00%, три општине 6,81% (од 44), су у кохорти од 1,0% до 1,5%, а по једна општина 2,27% су у кохортама између 2,0% до 2,5% и 2,5% до 3,0% (Табеле 11 и 13).

ЗАКЉУЧАК

Резултати анализе карактеристика индикатора становништва са вишим и високим образовањем у Војводини, показују њихово веома скромно учешће у укупном становништву Покрајине.

Укупан просперитетни развој Војводине захтева знатно повољнију квалификациону структуру њеног становништва. Због тога би требало предузети, одређене конкретне стимулативне мере и на нивоу локалне заједнице, у циљу побољшања ове неповољне структуре становништва.

ЛИТЕРАТУРА

Општине у Србији 2004, Република Србија, Републички завод за статистику, Београд
Становништво, школска спрема и писменост, подаци по општинама, књига 4. јули 2003, Републички завод за статистику, Београд
Population, Health and Human Well–bein –Date tables, Earth Trends, World Resources Institute, www.earthtrends.wri.org/datatables
UNESCO Institute for Statistics, www.unesco
MUNDI – Centar for Global Education, Uk
EUROSTAT, www.eurostat

POPULATION WITH THE HIGH AND HIGHER EDUCATION IN VOJVODINA

by

Nada Vidić

Summary

In Vojvodina, out of 2.031.992 inhabitants, there are 162.081 inhabitants with high and higher education, which is 7,97%. Within this number, there are 73 485 inhabitants (3,62%) with high education, and 88.596 or 4,36% with higher education.

Out of the total number of inhabitants with the high and higher education, in towns in Vojvodina there are 129.728 inhabitants of 80,04%, and in rural settlements there are 32.353 inhabitants or 19,96%.

Out of the total number of inhabitants with the high and higher education, there are 83.861 male inhabitants or 51,74%, and there are 78.220 female inhabitants or 48,26%.

УДК 378(=511.141)(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Ирен Габрић-Молнар
Економски факултет
Сегедински пут бр. 9–11, 24000 Суботица

ВИТАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ, ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА И ПЕРСПЕКТИВА ВОЈВОЂАНСКИХ МАЂАРА

САЖЕТАК: Деведесетих година осиромашење и безперспективност у нашој земљи су убрзали емиграцију становништва, као и тенденцију релативног и апсолутног пада броја Мађара у нашем региону. Број Мађара се за десет година смањио за 49.284 особе. То је резултат ниског наталитета, асимилације, а највише емиграције у иностранство, углавном младих стручњака са својим породицама. Губитак значајног дела интелектуалаца, вредних радника значи велики хендикеп за наш људски ресурс у земљи, а истовремено и за националну заједницу Мађара. Тамо где још представљају већи део становништва, на северу Војводине уздуж реке Тисе, налазе се општине са више од 15.000 Мађара. У осталим деловима Војводине мађарска национална заједница представља дијаспору, повлачи се из културног, образовног и јавног живота. Асимилација је убрзана, националне мањине су релативно затворене, њихово самоорганизовање, културни живот је недовољан, свој матерњи језик користе само у кругу своје породице.

Ради сагледавања положаја Мађара у систему школства у Војводини анализирамо њихово учешће по образовним нивоима, тј. учешће Мађара на разним образовним нивоима није адекватан њиховом процентуалном уделу у укупном становништву Покрајине (14,28%). На нивоу основног школовања учешће ученика Мађара у укупном броју основаца је само 12,31%, на средњем нивоу око 11%, а у високошколству једва изнад 8%. Забрињавајуће је мало учешће Мађара на факултетским студијама (испод 6% од укупног броја студената). Број оних који могу да уче на свом матерњем језику од основне школе до дипломе је занемарљив! Даљи пад броја ученика, школских одељења и наставног особља, који изводе наставу на матерњем језику значиће за мађарску заједницу брзу деградацију, губитак интелектуалног слоја и стручњака. Они се осећају угроженим, потиснутим, а то рађа неповерење према већинском народу. Због тога је потребна позитивна дискриминација, посебна пажња према угроженим заједницама, да би националне мањине очувале свој идентитет и културу, како би у региону очували стабилну мултиетничку атмосферу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: асимилација, емиграција, деградација, угроженост, позитивна дискриминација.

УВОД

Један сегмент перспективе људског ресурса у одређеном региону јесте њихов демографски развој (адекватни витални показатељи) као и одговарајућа образовна структура активног становништва. Суштина успешног развоја Војводине је између осталог усавршавање њеног људског потенцијала у целини и жеља да ниједна људска заједница, ни етничке или националне мањине не заостају у томе. Већина образовних система у свету, ово питање сагледава у контексту глобалних перспектива развоја светске привреде и утицаја центара моћи, затим мултикултуралним приступом уз велику толеранцију различитих култура, вера, уз гаранцију и примену права националних мањина на сопствени језик, културу, обичаје. Напредак и опстанак свих народа и народности у Србији зависи од њихове способности да се укључе у развојне, економске, културне токове, да су способни на тржишту рада. Једна од гаранција да ћемо ухватити корак са светом је напредак школског система, стручно оспособљавање становништва и стабилност економског система.

МАЂАРИ У СУЖИВОТУ СА СТАНОВНИШТВОМ ВОЈВОДИНЕ

На северу Војводине уздуж реке Тисе мађарска национална заједница представља релативну већину становништва, по општинама са више од 15.000 Мађара. У осталим деловима Војводине мађарска национална заједница представља дијаспору, повлачи се из културног, образовног и јавног живота.

Графикон 1. – Територијална дистрибуција Мађара у Војводини

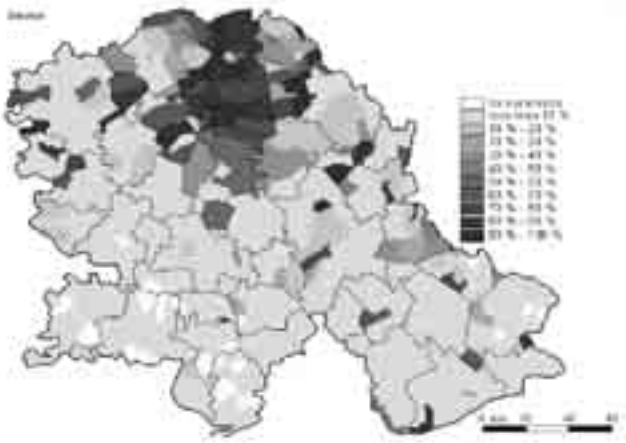

Деведесетих година рат и безперспективност у земљи су убрзали емиграцију становништва, као и тенденцију релативног и апсолутног пада бро-

ја Мађара у региону. Број Мађара се за десет година смањио за 49.284 особа. То је резултат слабог наталитета, асимилације, а највише емиграције у иностранство, углавном младих стручњака са својим породицама. Релативни удео Мађара у укупном броју становништва Војводине за десет година се смањио за око 2,5% (Табела 1).

Табела 1. – Демографски подаци војвођанских Мађара по попису 1991. и 2002.

Подручје	Укупно становн. 1991.	Укупно становн. 2002.	Број Мађара 1991.	% удео Мађара 1991.	Број Мађара 2002.	% удео Мађара 2002.
Југославија	10.394.026	н. п.	344.147	3,31	н. п.	н. п.
Србија	9.778.991	7.498.001	342.942	3,51	293.299	3,91
Централна Србија	5.808.906	5.466.009	4.309	0,07	3.092	0,06
Војводина	2.013.889	2.031.992	339.491	16,85	290.207	14,28
Косово-Метохија	1.956.196	н. п.	142	0.007	н. п.	н. п.
Црна Гора	615.035	н. п.	205	0,03	н. п.	н. п.

Губитак значајног дела интелектуалаца, одласком у иностранство, значи велики хендикеп за људски ресурс у земљи, а истовремено и за националну заједницу Мађара. Асимилација је такође убрзана и често откривамо само остатке националне заједнице, углавном затворене, користећи матерњи језик само у кругу породице. Нагле демографске промене у региону као што су масовна имиграција Срба, долазак избеглица (око 250.000, углавном настањено у Срему и Јужно-бачком округу), емиграција мањина, резултирале су хомогенизацију становништва. Данас по процени 2/3 становништва Војводине је српске националности, од тога половина је аутохтоно, а остали су имигранти, колонисти или избеглице.

УДЕО МАЂАРА У ШКОЛСКОМ СИСТЕМУ

Напредак и опстанак народа и народности у Србији зависи од њихове способности да се укључе у развојне економске, културне токове, да су успешни на тржишту рада. Ради сагледавања положаја Мађара у систему школства у Војводини анализираћемо њихово учешће по образовним нивоима[1] (Графикон 2). Учешће Мађара на разним образовним нивоима није адекватно њиховом процентуалном уделу у укупном становништву Војводине (14,28%). На основном нивоу учешће ученика Мађара у укупном броју основаца је само 12,31%, на средњем новоу око 11, али већ у вишим школама једва изнад 8%. Премало је учешће Мађара на факултетским студијама (испод 6% од укупног броја студената). А посебно је занемар-

[1] Извор: архива Научног друштва за хунгаролошка истраживања на основу података Секретаријата за образовање и културу, Нови Сад 2002

љив број оних који могу да уче на свом матерњем језику од основне школе, па до дипломе, 2%!

Графикон 2. – Учешће Мађара на разним образовним нивоима

Број ученика у основним школама

У основним школама постепено се смањује број ученика који су припадници националних мањина. Док 1978. године 30.564 Мађара, основаца је учило на свом матерњем језику, већ 1993. године било их је 26.000. 2001/02. школске године настава се изводила у укупно 344 основне школе, од тога у 80 и на мађарском језику. Од 22.533 Мађара основаца 18.249 је учило на свом матерњем језику (80,91 %). Изборна настава из предмета мађарски језик са елементима националне културе са по два часа седмично у првом разреду остварује се у 17 општина (Ада, Бечеј, Врбас, Вршац, Зрењанин, Инђија, Ириг, Кањижа, Ковачица, Нови Сад, Панчево, Сента, Сечањ, Сомбор, Србобран, Суботица и Темерин) у 39 основних школа. Треба отворити одељења у основним школама и са мање од 10 ученика.

У школској 2003/2004, години, укупно 18.525 учи у мађарским одељењима. Скоро 70% основаца Мађара је у Суботици (3.757), Кањижи (2.228), Сенти (1.904), Бачкој Тополи (1.781), Бечеју (1.652) Ади (1.202). Посебну пажњу морамо посветити учењу на матерњем језику у насељима где имамо мање од 500 ученика у свим разредима основне школе. Нажалост, све више је таквих села где је број основаца првака критичан.

Средњошколци Мађари у Војводини

Мађари претежно уче на свом матерњем језику у следећим општинама: Суботица, Сента, Кањижа, Бечеј, Бачка Топола, Ада, Чока. Тамо где не представљају већину они уче у двојезичним/мађарским или у српским одељењима: Зрењанин, Нови Сад, Сомбор, Чока. Интересантно је да у Новом Саду 708 средњошколаца Мађара учи на српском језику и само 246 на свом матерњем језику. Чак и у Суботици има доста средњошколаца који слушају наставу на српском језику (355), вероватно зато што из атрактивних усмерења нема квалитетних одељења на мађарском језику. Недо-

стају адекватна мађарска одељења у следећим градовима: Кикинда, Панчево, Сомбор и Нови Сад.

Према статистици Покрајинског секретаријата за образовање 2003. године у средњим школама је било 6.763 ученика који су у 351 одељења учили на мађарском или мађарско-српском наставном језику.

Табела 2. – Број средњошколаца и њихових одељења (2003/2004)

	трогодишња		четворогодишња		укупно	
	одељење	ученика	одељење	ученика	одељење	ученика
Укупно	124	2511	173	4272	297	6783
Од тога гимназијалци и гимназије за таленете	0	0	52 2	1197 44	54	1242

Анализа табеле показује да већина средњошколаца Мађара похађа стручне школе и само 18,29% гимназију. Нажалост од оних који се уписују у стручне школе (5.542) још увек њих 45% бира трогодишњу средњу школу. Тиме су онемогућили наставак свог школовања на факултетима. Потребно је преиспитати где и која одељења отварамо на мађарском језику, да би мотивисали ову националну мањину да упише четворогодишње средње школе или гимназију, како би се интензивније укључили у високошколски систем. Појавом две гимназије за таленте у Суботици и Сенти, ситуација се мало поправила, али још увек недовољно.

Графикон 3. – Тип средње школе коју уписују Мађари – %

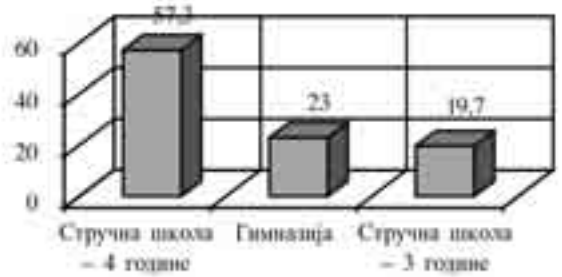

У Северно-бачком и Северно-банатском округу, (дакле највише у Суботици, затим у Сенти, Бачкој Тополи и Кањижи), учи 75,76% свих средњошколаца Мађара у Војводини. У осталим општинама укупно су регистровали 26% ученика Мађара. Уочавамо да у дијаспори (Зрењанин, Нови Сад, Темерин, Сомбор, Чока) средњошколска мрежа мађарских одељења је слаба, по тржишним захтевима неадекватна и због тога чак половина ученика Мађара се уписују у српска одељења.

Табела 3. – Број средњошколаца по општинама

Општина	Број ученика
1. Суботица	2.309
2. Сента	874
3. Бачка Топола	775
4. Кањижа	609
5. Бечеј	550
6. Ада	497
7. Зрењанин	299
8. Нови Сад	244
9. Чока	236
10. Сомбор	196
11. Нови Кнежевац	134
12. Темерин	60
13. Укупно	6.783

По процени[2] и даље само 70% ученика основаца и око 30% средњошколаца учи на свом матерњем језику. Остали уче на српском и већина њих има потешкоће и са матерњим и са државним језиком.

Табела 4. – Збирна табела о ситуацији у школству на мађарском језику, 2003/04.

Ниво Језик	Основна школа	Средња школа			Укупно
		Гимназија	Средња школа 4 година	Средња школа 3 година	
Ученици Мађари	18.525	1.241	3.075	2.511	25.352

Из анализе емпиријских података[3] од 1.010 испитаника током новембра 2002. године могли смо закључити да заначајна већина Мађара има жељу да настави школовање управо на матерњем језику. Наравно да то не искључује потребу да изванредно говори српски и неки светски језик.

[2] Види студије аутора из социологије образовања. Извор: Услови образовања на матерњем језику у Војводини, Свеска Националног савета Мађара, Суботица 2003

[3] Анализа делатности средњих школа и оцена намера уписа у средње школе - анкетирање ученика завршних разреда основне школе и њихових родитеља, Наручилац пројекта: АПВ, Секретаријат за образовање, науку и културу и Секретаријат за остваривање права националних мањина, управу и прописе. Истраживачки тим: Радионица Zenith Mühely и Научно друштво за хунгаролошка истраживања, Суботица.

Графикон 4. – На ком језику би желео да наставиш школовање?

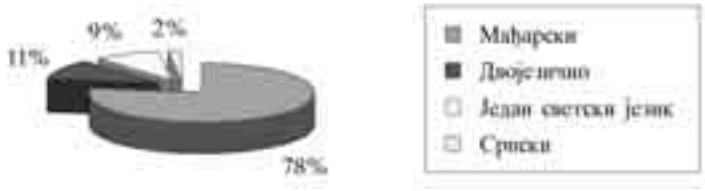

Подаци на високошколском нивоу

На нивоу високог школства заступљеност мањина у укупном броју студената је ниска. Код Мађара је то већ годинама око 6–7%, док је удео Мађара у укупном броју становништва Војводине око 15%.

Табела 5. – Статистика броја студената и високошколаца у Војводини

година	1964.	1984.	1992.	2000.	2002.	2004.	
Удео Мађара у укупном броју студената – %	4,8	10,3	6,7	7,01	6,60	6,02 студенти	11,25 високош.
% удео Мађара у становништву Војводине	23,86	18,94	16,9	15 % процена	14, 28%		14 процена

Релативан и апсолутан број мађарске популације се смањује већ пола века, али број и удео високошколаца се још драстичније смањује последњих петнаест година. Док је осамдесетих година удео студената Мађара био већи од 10 процената данас је то знатно ниже. Проблем је у појачаној емиграцији деведесетих година, преласку на студије у Мађарску, а затим и у мањој мотивацији матураната мађарске националности да настављају учење на факултетима већинског народа.

Графикон 5. – Студенти Мађари по месту студирања

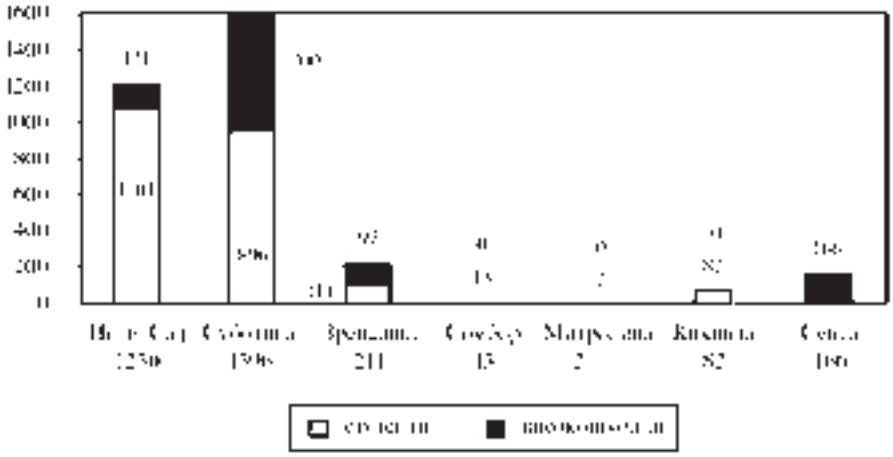

Распоред студената по високошколским установама показује, да највећи део Мађара студира у Суботици, управо близу свог места становања, где имају могућност, макар делимично, да уче на матерњем језику.

На Универзитету у Новом Саду се све чешће јављају захтеви да високошколске установе процесом самоевалуације, преласком на Болоњске принципе, истовремено буду и мултилингвистичке установе. Из Суботице – где имамо око 10.000 студената а од тога око 15% Мађара – све интензивније се јављају захтеви за отварањем мађарских одељења, а посебно Педагошког факултета. У школама са мађарским наставним језиком по процени општинских служби, недостаје око 250 педагога (учитеља, наставника или професора, а највише професора средњих стручних школа). Недостатком квалитетног професорског кадра угрожен је квалитет наставе па и шансе националних мањина да се интегришу у друштво и да имају исти третман на тржишту рада. Данас укупан број студената Мађара у региону не прелази 4,5 хиљада.

Табела 6. – Распоред студената Мађара на државним факултетима по језику студирања – 2004/05.

Језик студирања	У Војводини			У Мађарској	Укупно
	Факултет	Висока школа	Консултациони центри		
Мађарски	1.149	591	295	1000 (процена)	3.035
Српски	1.149	253	–	–	1.402
Број студената Мађара	2.298	844	295	1000 (процена)	4.437
	3.437				

Извор: Габрић-Молнар, Ирен, Научно друштво за хунгаролошка истраживања, Суботица 2005.

VITAL CHARACTERISTICS, EDUCATIONAL STRUCTURE AND PERSPECTIVE OF THE HUNGARIANS FROM VOJVODINA

by

Iren Gabrić Molnar

Summary

One segment of the perspective of human resources in a specific region is its demographic development (adequate vital indicators), as well as a proper educational structure of the active population. Among other things, the essence of the development of Vojvodina is the improvement of its human potential as a whole and the desire that no community, neither ethnical nor national minorities, should lag behind in it. In the 1990s, the impoverishment and loss of perspective in our country accelerated emigra-

tion of the population, as well as the tendency for a relative and absolute decrease in the number of the Hungarians in our region. In 2002, the number of Hungarians was 290.207, which means that in ten years it decreased for 49.284 persons. This is a result of a low birthrate, assimilation, and mostly emigration abroad, usually of young experts with their families. The loss of a significant part of intellectuals, valuable workers, means a great handicap for our human resource in the country, bat also for the national community of the Hungarians. Progress and survival of all nations and nationalities in Serbia depends on their ability to get included in the developmental, economic, cultural trends, their capability at the job market. One of the guarantees that we would catch up with the world is the progress in the school system, professional education of the population and the stability of the economic system. In order to view the position of the Hungarians in the school system in Vojvodina, we analyze their share at the educational levels: the share of Hungarians at different educational levels is not adequate, when we take into account their percentage share in the total population of Vojvodina (14,28%). At the elementary level, the share of the Hungarians in the total number of elementary-school pupils is only 12,31%, at the secondary-school level it is about 11%, but at the high-school level it is barely above 8%. The share of the Hungarians at the university studies is too small (below 6% of the total number of students). Further decrease in the number of students, classes at schools and staff carrying out lecturing in that mother tongue,for the Hungarian community would mean fast degradation. The Hungarians feel threatened, suppressed, and that creates lack of confidence in the dominant nation. For these reasons, the positive discrimination is necessary, special attention towards the threatened communities, to enable the national minorities to preserve their identity and culture, to maintain a stable multiethnic atmosphere in the Vojvodina region.

УДК 314.8(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Нада Радушки
Центар за демографска истраживања
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд

ЕТНИЧКИ ДИВЕРЗИТЕТ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ – ПОПИС 2002. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду се анализира етничка структура становништва Војводине према попису 2002. године, с посебним освртом на квантитативне и квалитативне етнодемографске промене које су се десиле у последњем међупописном раздобљу (1991–2002). Истакнут је значај фактора који детерминишу и мењају етничку структуру, као што су природно кретање становништва, миграције и промена приликом изјашњавања о националној припадности. Анализа података последњег пописа указује на битно измењену етничку слику Војводине у протеклом веома бурном периоду, проузроковану првенствено масовним вољним и присилним етноцентричним миграцијама становништва. Наиме, долазак огромног броја избеглица (претежно српске националности) утицао је на значајно повећање удела већинског у укупном становништву. Међутим, упркос смањењу етничке хетерогености, Војводина, данас, представља мултиетничко, мултиконфесионално и мултикултурно подручје на коме живе бројне етничке заједнице изразито диференциране по свом пореклу, традицији, култури, језику, религији и демографским карактеристикама. Због тога су добри међуетнички односи, етничка и верска толеранција, поштовање и заштита права мањина од пресудног значаја за стабилност, демографски и демократски развој овог региона.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: етничка структура, националне мањине, миграције, избеглице, попис становништва, Војводина.

УВОД

Етничка структура становништва Војводине сложена је и у сталним променама, као резултат географских, историјских, политичких, демографских и многих других чинилаца. У последњој деценији XX века десиле су се драматичне политичке и економске промене које су значајно утицале на све сегменте друштвеног живота. Распад СФР Југославије и стварање

нових етнонационалних држава, рат и тзв. етничко чишћење, огроман број избеглица и расељених лица, вољне и присилне етноцентричне миграције довели су до великих промена у демографском развитку и етничкој структури становништва Војводине. Због тога, попис становништва 2002. године има несумњиво велику важност јер указује на битне промене које су се десиле у последњем међупописном периоду и представља основни демографски извор за научно проучавање развитка становништва.

ЕТНИЧКИ МОЗАИК СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Војводина је мултиетничко и мултиконфесионално подручје, што је последица различитих историјских околности, сталних миграција становништва, демографског развитка, асимилационих процеса, економских и политичких прилика. Са етничког аспекта, има хетерогену структуру становништва бимодалног типа јер, мада многобројне етничке заједнице живе на овом подручју, изразито преовлађују две – Срби (65,0%) и Мађари (14,3%), који 2002. године заједно чине преко три четвртине укупне војвођанске популације. Следећи по уделу су Словаци (2,8%), Хрвати (2,8%) и Југословени (2,5%), а затим следе Црногорци (1,7%), Румуни (1,5%), Роми (1,4%) и Буњевци (1,0%) (Табела 1). У поређењу са стањем из 1991. године, број националности са релевантним уделом (преко 1%) остао је непромењен, али је другачији њихов редослед у етничкој структури Војводине (на пример, Југословени са трећег дошли су на пето, а Словаци са петог на треће место и сл.)

Према подацима последњег пописа, Војводина има 2,0 милиона становника, што је повећање за 61,8 хиљада у поређењу са 1991. годином (индекс раста од 103,2). Сталне миграције, како досељавања тако и исељавања, биле су и остале главни чинилац демографског развоја и промене етничке слике Војводине. Тако је поменуто повећање, упркос негативном природном прираштају, остварено првенствено захваљујући већем броју досељених него одсељених. С тим у вези, треба имати у виду огроман број избеглица током 1990-их година за који се оцењује да је превазишао чак и велику колонизацију Војводине после Другог светског рата, а који су у највећем броју и остали на том подручју (186,5 хиљада, по попису 2002). Изразито хомогена национална структура избегличке популације (претежно Срби) непосредно је утицала на мајоризацију укупног војвођанског становништва у смислу значајног повећања удела већинске нације (са 57,1 % на 65,0%). Због тога је приметно смањен степен етничке хетерогености Војводине, али је то и даље мултиетничко подручје где једну трећину становништва чине националне мањине.

Срби броје 1,3 милиона становника што је у односу на стање из 1991. повећање за 196,5 хиљада или осам процентних поена. Стопа раста у том периоду била је позитивна и знатно већа (готово пет пута) од просечне за укупно војвођанско становништво, као и од стопа раста припадника других

националности (изузев Рома), које су чак негативне. Апсолутни пораст забележен код Срба, упркос негативном природном прираштају, резултат је интензивних имиграција (избеглице) и промена у изјашњавању (опредељивање за српску националност). Истовремено, економске и политичке емиграције Срба у иностранство утицале су у супротном смеру на њихову популациону динамику.

Табела 1. – Етничка структура Војводине 1991–2002.

Националности	1991.		2002.		Индекс раста 2002/1991
	број	%	број	%	
Укупно	1.970.195	100,0	2.031.992	100,0	103,1
Срби	1.125.317	57,1	1.321.807	65,0	117,5
Црногорци	44.450	2,3	35.513	1,7	79,9
Југословени	170.706	8,7	49.881	2,5	29,2
Албанци	2.513	0,1	1.695	0,1	67,4
Бошњаци	–	–	417	0,0	70,4*
Бугари	2.279	0,1	1.658	0,1	72,8
Буњевци	21.236	1,1	19.766	1,0	93,1
Власи	131	0,0	101	0,0	77,1
Горанци	–	–	606	0,0	–
Мађари	333.290	16,9	290.207	14,3	87,1
Македонци	17.115	0,9	11.785	0,6	68,9
Муслимани	5.756	0,3	3.634	0,2	63,1
Немци	3.697	0,2	3.154	0,2	85,3
Роми	23.207	1,2	29.057	1,4	125,2
Румуни	34.792	1,8	30.419	1,5	87,4
Руси	1.007	0,1	940	0,0	93,3
Русини	17.405	0,9	15.626	0,8	89,8
Словаци	62.243	3,2	56.637	2,8	91,0
Словенци	2.672	0,1	2.005	0,1	75,0
Украјинци	4.489	0,2	4.635	0,2	132,3
Хрвати	72.528	3,7	56.546	2,8	78,0
Чеси	1.796	0,1	1.648	0,1	91,8
Остали	4.929	0,3	5.311	0,3	107,8
Неизјаш.и неопред.	5.074	0,3	55.016	2,7	1084,3
Регионална припад.	2.452	0,1	10.154	0,5	414,1
Непознато	11.051	0,6	23.774	1,2	215,1

* Индекс раста (70.4) односи се на Бошњаке и Муслимане заједно.

Извор: Коначни резултати пописа становништва за одговарајуће године.

Напомена: Дате су све националности, према званичној класификацији Републичког

завода за статистику, са 2000 и више припадника у Србији, према попису 2002. године.

Мађари су по броју и уделу (290,2 хиљада или 14,3%) најзначајнија национална мањина у Војводини. Њихова бројност, у поређењу са иницијалном пописном годином, смањила се (за око 13%) као резултат првенствено негативних трендова у природном обнављању,односно ниског наталитета и високог морталитета услед старе старосне структуре становништва. Ипак, апсолутно смањење надмашило је укупан негативни прираштај, што упућује на пресудни утицај емиграција, док субјективни фактор није имао већег значаја.

Словаци (56,6 хиљада или 2,8%) су, такође, забележили апсолутно и релативно смањење у односу на 1991. годину, али су, због веће стопе раста у односу на друге националности (осим Срба и Рома), имали помак са петог на треће место у етничкој структури Војводине. Природни прираштај и укупно смањење су релативно уравнотежене величине, па дејство осталих фактора (емиграције, промена националне припадности и др.) није било од већег утицаја.

Припадници *хрватске* националности (56,5 хиљада или 2,8%) имали су значајно смањење броја, као и удела у односу на једанаест година раније. Негативна просечна годишња стопа раста била је једна од највиших у Војводини, а апсолутно смањење знатно превазилази њихов негативни природни прираштај. То указује на исељавања (највероватније према матичној држави), али и на промене у изјашњавању о националној припадности.

Мада је негативни природни прираштај карактеристика укупне војвођанске популације и готово свих етничких заједница, важна детерминанта јесте и субјективни фактор тј. промена у изјашњавању чије је деловање посебно дошло до изражаја у последњем попису. У том смислу еклатантан пример представљају *Југословени* јер је управо за Војводину карактеристично, с обзиром на њен изразити етнички и културни диверзитет, декларисање великог броја лица на овакав начин. Број Југословена се, временом, константно повећавао, да би максималан број био регистрован у попису 1991. године (170,8 хиљада или 8,7%). Иако су већ у припремама за тај попис почела „национална пребројавања" и позивање Југословена од стране националистичких покрета да се декларишу „на прави начин", ипак је у Војводини регистровано повећање њиховог броја, управо због етничке шароликости овог подручја, с једне и сложених политичких прилика, с друге стране. Међутим, попис 2002. године, одржан у радикално промењеним друштвеним и геополитичким околностима, највише се рефлектовао управо на Југословене тако што се драстично смањио њихов број (49,9 хиљада или 2,5%) првенствено због промене у изјашњавању о етничкој припадности.

Црногорци (35,5 хиљада или 1,7%) бележе стални пораст у периоду после Другог светског рата, изузев у последњем међупописном раздобљу. Мада имају негативни природни прираштај (од друге половине 1990-их го-

дина) апсолутно смањење у периоду 1991–2002, ипак је веће, што упућује на етничку алтернацију карактеристичну за ову националност, мада знатно мањег интензитета него на подручју Централне Србије.

Код *румунске* националности (30,4 хиљада или 1,5%) депопулација је резултат у првом реду негативног прираштаја, као и неких недемографских фактора, па је у односу на претходни попис регистровано смањење броја за око 10%.

Роми (29,1 хиљада или 1,4%) су имали апсолутни и релативни пораст као резултат високог природног прираштаја својствен овој националној мањини, али и због промене националне припадности у позитивном смеру (за разлику од Централне Србије).

Буњевци (19,8 хиљада или 1,0%) чине релевантну етничку заједницу у Војводини. Различита методолошка решења и пописне класификације, временом су имали утицаја и на њихову популациону динамику, као и ранија другачија изјашњавања (као Хрвати најчешће).

Остале националности, такође, одликују негативни трендови у природном кретању становништва, емиграције, промене у изјашњавању, али и асимилациони процеси условљени њиховом малобројношћу, просторном дисперзивношћу, великим бројем мешовитих бракова и друго, што је све детерминисало етничку слику Војводине.

Индикативан је огроман број национално неопредељених и неизјашњених лица (55,0 хиљада или 2,7%), што јасно одсликава етнополитички тренутак у коме је попис 2002. године спроведен.

ЗАКЉУЧАК

Војводина представља прави етнички мозаик многобројних националности које живе на том подручју (чак осам партиципира са преко 1% у укупном становништву) изразито диференцираних по социо-економским, историјским, религијским, просторним, демографским и другим карактеристикама. Због изразито хетерогене етничке структуре и високог степена заједничке настањености бројних националности, богатства различитих народа, конфесија и култура, добри међунационални односи, етничка толеранција и заштита права мањина, од пресудног су значаја за стабилност, демографски и демократски развој овог региона. За једно хумано друштво неопходно је прихватити идеју мултиетничности и мултикултурализма, обезбедити једнака права за све грађане, поштовати и унапређивати положај мањина, али с друге стране и лојалност националних мањина држави у којој живе.

ЛИТЕРАТУРА

Ђ у р ђ е в, Б. (1995): *Послератно насељавање Војводине*, Матица српска – Одељење за друштвене науке, Нови Сад

C o r b a g e, Y., ed. (2000): *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, Population Studies, Vol. 2, No. 31.

П е т р о в и ћ, Р. (1973): *Демографски развитак Војводине*, Центар за политичке студије, Нови Сад

R a d u š k i, N. (2000): *Migration and change of ethnic structure due to civil war in Yugoslavia* in: Demography of the Balkans (ed. B.Kotzmanis), University of Thessaly, Demobalk Network, Volos, Greece

Р а д у ш к и, Н. (2003): *Етничка слика Србије – попис 2002. године*, *Миграцијске и етничке теме*, Институт за миграције и народности, број 2–3, Загреб

САНУ (1996): *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Одељење друштвених наука, књига 19, Београд

С п а с о в с к и, М. (1994): *Територијални размештај народа и националних мањина у СР Југославији*, Југословенски преглед, Београд, год. XXXVIII, број 1

ETHNIC DIVERSITY OF THE POPULATION OF VOJVODINA – THE 2002 CENSUS

by

Nada Raduški

Summary

This article presents the ethnic structure of the population of Vojvodina according to the 2002 census results. Also, there are analyzed the ethnodemographic changes in the period 1991–2002, caused by the following relevant factors: natural movement, migration and changed declaration on national affiliation. Ethnocentric migrations (voluntary and forced) primarily influenced the change of ethnic structure of the Vojvodina, in the sense of creating a nationally more homogeneous region, having in mind the national structure of refugee-population. On the other hand, the emigration of some other nationalities which migrated to their mother countries due to political and economic reasons influenced the ethnic structure of the population, too. On the whole, the ethnic picture of Vojvodina is a complex one and undergoing changes continuously. Having in mind that Vojvodina is a multiethnic and multiconfessional region, the question of minorities and interethnic relations is undoubtedly of great significance for the stability and demographic development of this region.

УДК 314(=135.1)(497.113) „2002“
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Жељко Бјељац
Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ
Ђуре Јакшића бр. 9, 11000 Београд
E–mail: zbjeljac@yahoo.com

ДЕМОГРАФСКО КРЕТАЊЕ РУМУНСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У ВОЈВОДИНИ

САЖЕТАК: Рад представља наставак истраживања презентираних у радовима 1999, 2001. и 2003. године на научним скуповима „Банат-историјска и културна прошлост“ (Нови Сад, Решице). Представља и део истраживања у оквиру пројекта „Дунавско-моравски коридор као главна осовина регионалног развоја и интеграције Србије у оквиру ЈИ Европе“. У оквиру досадашњег истраживања дате су историјско-географске одреднице румунске популације на територији Србије и Црне Горе и поједине демографске карактеристике према пописима становништва, домаћинстава и станова из 1991. и 2002. године Републике Србије. У овом раду дате су детаљније демографске карактеристике румунске популације у Војводини, према попису становништва, домаћинстава и станова 2002. године

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, Румуни, попис 2002, демографске промене

УВОД

Велике сеобе народа, ратови, стихијске и планске миграције, епидемије, сиромаштво, индустријализације, урбанизације, честе промене државних граница, утицали су и на промене у демографској структури и географском распростирању становништва. Настањивање истог географског простора уз честе миграције, слична историјска збивања, и иста вероисповест, утицали су на блискост, сарадњу и међусобну повезаност румунског, јужнословенских и других народа на Балканском полуострву (Б ј е љ а ц 2000). Пописи становништва, домаћинстава и станова у Србији, (после Другог светског рата), указују на опадање броја румунске популације у Србији. Највећа концентрација Румуна у Србији је у југоисточном делу Српског Баната и донекле у подунавским општинама Србије. Стихијне миграције румунског становништва испред турског зулума, али и из економ-

ских разлога ка територијама Србије, Македоније и Грчке, као и планско насељавање Румуна у западни део Баната (Војводина), од стране бечког двора, највише су утицали на данашњу распрострањеност Румуна на простору Србије. Према Ј. Цвијићу (1987), „издвајају се „Аромуни или Армани, који су по језику део румунског народа који станује на левој обали Дунава, за разлику од ових или Дакорумуна, називају их кашто колективни именом Македорумунима. Македорумуни су балкански староседеоци (у историјском смислу) а и сада није решено да ли су Дакорумуни пореклом са Балканског полуострва, па су се сеобама преселили на леву обалу Дунава, или су тамо старо становништво од Римљана Дакије (Трајанови колонисти)“.

ГЕОГРАФСКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ РУМУНСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У ВОЈВОДИНИ

Стихијске миграције румунског становништва пред турским зулумом, али и због економских разлога ка територијама Србије, Македоније и Грчке, као и планско насељавање Румуна у западни део Баната (Војводина), од стране бечког двора, највише су утицали на данашњу распрострањеност Румуна на простору Србије.

Планско насељавање Румуна на простор данашње Војводине, допринело је њиховом насељавању и већој концентрацији у овом делу Панонске низије. Односно, непостојање неке веће природно географске баријере и близина државе матице, утицали су да је концентрација Румуна највећа у јужном и југоисточном Банату. Прва румунска насеља на територији српског дела Баната, помињу се веома рано (14. век). Међутим, највеће досељавање Румуна на простор данашње Војводине је од 17. до 19. века (Б ј е л ъ а ц, К и ц о ш е в 1998).

Посматрано по општинама, румунско становништво насељава 138 општина у Србији (без Косова и Метохије). Према попису становништва из 1991. године Румуни су насељавали 149 општина у Србији, обухватајући податке за Косово и Метохију (0,03%). У првом модерном попису становништва, домаћинстава и станова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1921. године, на територији која обухвата данашњу Војводину, румунска популација је са 71.364 становника, чинила 4,6% укупне војвођанске популације. Становништво које говори румунским језиком, најбројније је по попису из 1921. године, живело на територији Баната (95,1% свих Румуна у Војводини), где је апсолутну већину имало у једном срезу (Алибунар) и у знатнијем броју су живели у срезовима Нови Бечеј, Ковачица, Ковин и Панчево. У Бачкој су били заступљенији у срезу Апатин. (Б ј е л ъ а ц, 2004).

Највеће распрострањење су имали према попису становништва, домаћинстава и станова 1948. године, на територији Србије у тадашњој ФНР Југославији где је живело 98,45% свих Румуна. У Војводини (92,46%) и североисточном делу Централне Србије (5,99%) је највећа концентрација

становништва. Попис становништва, домаћинстава и станова, 1953. године, показује опадање броја румунске популације, али и да је у Србији живело 98,92 % свих Румуна (у Војводини 94,81%, Централној Србији 4,11%). Попис становништва, домаћинстава и станова 1971. године, показује даље опадање броја румунске популације на простору СФР Југославије. Румуни у Србији чине 98,03 % (у Војводини 90,47% у Централној Србији 7,53%).

Распад СФР Југославије и други, првенствено друштвено-политички и економски разлози, утицали су на демографске промене. Према попису становништва, домаћинстава и станова 1991. године на територији Србије у оквиру СР Југославије, живело је 99,92 % свих Румуна (у Војводини 91,61% у Централној Србији 8,28%). Односно, према попису становништва 1991. године, на територији Војводине је живело 38.808 Румуна. Попис становништва, домаћинстава и станова обављен у Србији 2002. године, указује на даљи пад броја становника румунске популације. Према попису, живело је 34.576 Румуна у Србији, а од тога 30419 у Војводини (0,46 % укупног броја становника у Србији, односно 1,5% у Војводини), односно, 88,0% у Војводини, а 12,0% у Централној Србији.

У граду Новом Саду и 16 војвођанских општина живи 91,2 % румунског становништва. У односу на 1991. годину, када је у 18 општина живело 94,1 % Румуна (Б ј е љ а ц 1999) уочава се смањење броја становника. (Табела 1).

Табела 1. – Распоред румунског становништва у Војводини, по општинама, у односу на укупан број Румуна у Војводини, 1991. и 2002. године, у процентима

Општине	1991.	2002.
Алибунар	19,8	17,6
Вршац	19,0	17,1
Панчево	11,9	11,8
Зрењанин	7,4	7,3
Ковачица	6,2	5,6
Житиште	6,0	5,3
Ковин	4,1	3,9
Апатин	1,7	3,4
Бела Црква	3,8	3,2
Пландиште	3,3	2,8
Град Нови Сад	2,1	2,5
Сечањ	1,9	1,9
Бач	1,6	1,3
Сомбор	00,9	0,7
Опово	1,3	0,6
Кањижа	0,7	0,6
Оџаци	0,5	0,5

У скоро свим општинама, у односу на 1991. годину, видљиво је опадање броја румунске популације, осим у Новом Саду и Апатину, где се румунска популација повећава. Сличан случај је и у општинама Сомбор, Опово и Кањижа. Наведене општине представљају и значајне привредне гравитационе центре (Нови Сад, Сомбор, Апатин, Кањижа). У Апатину је забележено и да се један део Рома и Југословена, према новом попису изјаснио као Румуни. Близина већих привредних центара, утицала је на Опово, Сечањ, Оџаке, Ковин, као и Панчево и Зрењанин (насеља која и сама представљају значајније привредне гравитационе центре), стагнацију, односно блажи пад удела румунске популације.

У једној општини (Алибунар), румунско становништво у односу на укупан број становника у општини, предстаља релативну већину (26,5%), а у шест (Вршац (10,9%) Житиште (9,0%), Пландиште (7,2%), Ковачица (7,0%), Бела Црква (5,4%), Сечањ (3,9%), имају знатнији удео). У седам општина (Ковин (3,7%) Апатин (3,6%), Бач (3,5%), Панчево (3,2%), Сомбор (2,6%), Зрењанин (1,9%), Опово (1,7%)), имају нешто приметнији удео у укупном броју становника општине.

Према попису становништва 1991. године, у 18 насеља је румунска популација имала апсолутну, а у три релативну већину, од укупно 176 војвођанских насеља у којима су насељени. У девет насеља (Ечка, општина Зрењанин; Банатско Ново Село; општина Панчево; Алибунар, општина Алибунар; Сутјеска, општина Сечањ; Влајковац, општина Вршац; Делиблато, општина Ковин; Долово, општина Панчево и Мраморак, општина Ковин) удео румунске популације је био већи од 10% од укупног броја становника у тим насељима. (Б ј е љ а ц, 2005). Према попису из 2002. године, у 17 насеља румунска популација има апсолутну, у три релативну већину, а у осам насеља (Маргита, општина Пландиште, Ечка, општина Зрењанин; Банатско Ново Село; општина Панчево; Алибунар, општина Алибунар; Влајковац, општина Вршац; Делиблато, општина Ковин; Долово, општина Панчево и Мраморак, општина Ковин) је удео становништва већи од 10% (Табела 2). (Б ј е љ а ц, Н и к и т о в и ћ, 2005).

Табела 2. – Распоред румунске популације према апсолутној и релативној већини, по насељима, 1991. и 2002. године, у процентима

Насеље	1991.	2002.
Војводинци (општина Вршац)	99,0	87,8
Куштиљ (општина Вршац)	96,4	95,2
Сочица (општина Вршац)	94,2	93,5
Локве (општина Алибунар)	92,3	90,9
Барице (општина Пландиште)	91,7	89,1
Месић (општина Вршац)	87,6	86,3
Ритишево (општина Вршац)	84,7	72,1
Уздин (општина Ковачица)	84,7	76,4

Мало Средиште (општина Вршац)	84,1	79,2
Марковац (општина Вршац)	83,9	76,3
Гребенац (општина Бела Црква)	81,5	82,3
Јанков Мост (општина Зрењанин)	80,1	60,4
Стража (општина Вршац)	80,0	80,4
Мали Жам (општина Вршац)	76,2	60,4
Николинци (општина Алибунар)	74,2	74,3
Јабланка (општина Вршац)	68,9	68,0
Торак (општина Житиште)	67,5	62,5
Селеуш (општина Алибунар)	63,6	49,1
Орешац (општина Вршац)	45,5	46,7
Владимировац (општина Алибунар)	43,6	34,7
Маргита (општина Пландиште)	36,3	28,9

У односу на укупну популацију Румуна у Војводини, према попису становништва, домаћинстава и станова 2002. године, највише је насељено Банатско Ново Село, општина Панчево, 6,69%; Уздин, општина Ковачица, 6,28%; Локве, општина Алибунар 5,98%; Торак, општина Житиште 5,85%; Вршац, општина Вршац 5,70%; Владимировац, општина Алибунар 4,69%; Ечка, општина Зрењанин 4,36%; Апатин, општина Апатин 3,18%; Алибунар 3,16%; Долово, општина Панчево, 3,05%; Николинци, општина Алибунар 3,03%; Гребенац, општина Бела Црква 2,76%; Нови Сад, град Нови Сад 2,48%; и Панчево, општина Панчево 2,46%. Односно, у ових 15 насеља живи 59,67 % укупног румунског становништва у Војводини.

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ РУМУНСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ

Распоред по националној структури образложен је у претходном поглављу. Осим националне структуре, у овом раду су обухваћене и промене у верској и старосној структури румунске популације.

Попис становништва, домаћинстава и станова 1991. године, први пут после Другог светског рата, обухватао је и категорију вероисповест (религијска припадност). Код румунске популације 1991. године 38.809 становника (91,61% од укупног броја), се изјаснило према вероисповести. Односно, 81,6% изјаснило се као православци, 6,6% као католици, 2,8% као протестанти и 0,01% као припадници јудејске вероисповести. Ко атеисти изјаснило се 0,6% становника румунске популације. Према попису из 1991. године, нису исказивани упоредни подаци о верској и националној структури становништва на нивоу општина и насеља. Ако се посматрају насеља која имају преко 90% удела румунске популације (Б ј е љ а ц, 2005), може се видети да преовлађује православно становништво (Војводинци 93,7%,

Куштиљ 96,3%, Сочица 89,3%, Локве 86,2% Барице 97,8%). Попис из 2002. године даје податке о вероисповестима, на нивоу општина али без упоредних показатеља по националној структури. Према попису из 2002. године у општинама Алибунар, Вршац, Панчево где румунска популација, чини значајан удео становништва, преовлађује православно становништво.

Проучавање полне и старосне структуре становништва је значајно за проучавање фертилитета, морталитета, миграција и других структура становништва. Просечна старост становништва Војводине је у 2002. години, износила 39,8 година, а румунске популације 42,5 година. Индекс старења у Војводини је 2002. године, износио. 0,947, што је пораст у односу на попис из 1991. године, када је износио 0,747. Индекс старења румунске популације у Војводини је према попису из 2002. године износио 1,27, што је благи пад у односу на попис из 1991. године, када је индекс старења био 1,28. Ови подаци указују да је територија Војводине у веома високом степену старења, односно да је становништво у процесу депопулације, што је још израженије за румунску популацију. Од насеља у којима румунска популација има апсолутну већину, према попису из 2002. године, осим Владимироваца (39,5) у свим осталим местима је средња старост становништва већа од војвођанског просека. У 11 насеља средња старост је већа и од просека за румунску популацију, Најстарије становништво је у насељима Марковац 48,9, Јанков Мост 48,4 године и Сочица 47,9 година. У насељима Банатско Ново Село, Уздин, Локве, Торак и Вршац где живи једна четвртина румунске популације, просечна старост је: Банатско Ново Село 41,3, Уздин 41,9, Локве 44,1, Торак 43,0 и Вршац 40,0 година.

Према полној структури румунске популације преовлађује женско становништво са 51,2%, у 1991, односно са 51,1% у 2002. години. Број фертилних жена румунске популације је у опадању (8435 или 1991. години, односно у 2002. години.

Према миграционим обележјима, у свим насељима где румунска популација има апсолутну и релативну већину, према попису становништва из 2002. године, највећи број становника од рођења станује у истом месту или се временом доселио у насеље сталног становања са подручја исте општине, и то према општинским центрима који представљају и значајније гравитационе центре (Нови Сад, Вршац, Панчево, Зрењанин).

ЗАКЉУЧАК

Основна демографска карактеристика румунске популације у Војводини је константан пад броја и удела у укупном становништву. Од 1961. године, због негативног природног прираштаја и негативног миграционог салда, долази до опадања броја становника и наглог старења популације. Разлози за опадање броја становника код румунске популације у Војводини су смањење фертилитета и наталитета, емиграциони токови, старење становништва.

ЛИТЕРАТУРА

B j e l j a c, Ž. (2000): *Rumuni i Vlasi u Jugoslaviji*, u Zborniku radova sa simpozijuma „Jugoslovenski Banat-istorijska i kulturna prošlost“, Novi Sad, novembar 1999, str. 182–187.

Б ј е љ а ц, Ж. (2004): *Демографско стање у Војводини пред Други светски рат и након завршетка рата*, у Зборнику радова са научног скупа „Истина о догађајима у АП Војводини у периоду 1941–1945. година, Анкетни одбор скупштине Војводине, стр. 5–34. Нови Сад

B j e l j a c, Ž. (2005): *Struktura stanovništva po veroispovesti u jugoistočnom delu jugoslovenskog Banata*, u Actele simpozionului Banatul trecut istoric si cultural, Resita 2001, Novi Sad 2002, Resita 2003, str. 53–61

B j e l j a c, Ž., N i k i t o v i ć, V. (2005): *Geografska rasprostranjenost Rumuna u Srbiji i Srba u Rumuniji*, u Actele simpozionului Banatul trecut istoric si cultural, Resita 2001, Novi Sad 2002, Resita 2003, str. 295–299

B j e l j a c, Ž., K i c o š e v, S. (1997): *Manifestacije Vojvođanskih Rumuna kao vid turističke ponude Vojvodine*, u Zborniku radova „Turistički potencijali Jugoslavije“, Institut za Geografiju, PMF, Novi Sad, str. 353–356.

C v i j i ć, J. (1987): *Balkansko poluostrvo*, Sabrana dela, knj. 2, Književne novine, Beograd

Пол и старост (2003): Попис становништва, домаћинстава и станова 2002. године, књига 2, Републички завод за статистику Србије, Београд

Вероисповест, матерњи језик, национална или етничка припадност, према старости и полу (2003): подаци по општинама, Попис становништва, домаћинстава и станова 2002, године, књига 3, Републички завод за статистику Србије, Београд

Становништво према миграционим обележјима, (2003): подаци по општинама, Попис становништва, домаћинстава и станова 2002. године, књига 8, Републички завод за статистику Србије, Београд

R o š u, K., B j e l j a c, Ž. (2001): *Multidisciplinarni projekat „Srbi u Rumuniji, Rumuni u Srbiji“, Prikaz i značaj* u Actele simpozionului Banatul trecut istoric si cultural, Resita 2001, Novi Sad 2002, Resita 2003, str. 144–147

DEMOGRAPHIC TRENDS OF THE ROMANIAN POPULATION IN VOJVODINA

by

Željko Bjeljac,

Summary

The paper represents a continuation of the research discussed in the papers 1999, 2001 and 2003 at the scientific conferences „Banat – Historical and Cultural Past“ (Novi Sad, Resita). It also represents a part of the research in the project „The Danube-Moravian Corridor as the Main Axis of the Regional Development and Integration of Serbia within South-East Europe“. The research so far presented the historical-geographic determinants of the Romanian population in the territory of Serbia

and Montenegro, as well as specific demographic characteristics according to the censuses from 1991 and 2002. This paper presents more detailed demographic characteristics of the Romanian population in Vojvodina, according to the census of the population, households and apartments from 2002.

УДК 316.346.2–055.1/.2(497.11 Beograd)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Радмила Вићентијевић
Завод за информатику и статистику
Тиршова бр. 1, 11000 Београд

ЖЕНЕ И МУШКАРЦИ У БЕОГРАДУ (КРОЗ СТАТИСТИКУ)

САЖЕТАК: Као и у другим источно-европским земљама, и у Србији и Црној Гори је једнакост полова уграђена у систем као део идеологије у погледу унапређења положаја жене у друштву, а нарочито на пољу образовања.

Према попису становништва 1991. и 2002. год, у Србији и Црној Гори живело је 50,39%, односно 51,37% жена од укупног броја становника. У Београду је тај проценат износио 51,60%, односно 52,55%. Ови подаци говоре о већем учешћу женске популације у укупном становништву.

И у области радног законодавства, жене су изједначене са мушкарцима. Међутим, формална равноправност не обезбеђује увек и стварну равноправност.

За женско активно становништво Београда карактеристична је врло висока економска активност.

Проценат издржаваних жена у 2002. год. износио је 61,80% у Републици Србији, односно 58,55% у Београду. У структури издржаваних жена по уделу, на првом месту су ученице и студенти (преко 40%), затим са једном трећином домаћице, 20% деца и око 1% неспособне за рад. Уочава се смањење удела домаћица у издржаваном женском становништву.

Према степену стручне спреме, највећи проценат запослених жена је са средњим образовањем и чини 38,05% од укупног броја. Са високим и вишим образовањем запослено је 34,28%, што заједно чини 72,33% укупног броја запослених жена. Овај податак наводи на закључак да је изузетно висок образовни ниво запослених жена међу правним лицима.

Учешће жена у политичком животу, раду политичких партија и дипломатским представништвима лагано расте. Број жена одборника на последњим изборима у 2004. год. у Скупштини града Београда чини 31,0%, у Нишу 23,0%, а у Новом Саду 28,0% од укупног броја одборника. Овај проценат још увек није задовољавајући, али указује на све већу ангажованост жена и њихово учешће на политичкој сцени.

Унутар брачног контингента проценат удатих жена у Београду 1971. год. био је 62,4%, 1981. године 63,0%, 1991. године 60,3%, а 2002. године 53,4%.

Проценат неудатих жена порастао је са 20,4% 1971. године на 24,36% 2002. године.

Виша образовна структура, виша стопа активности и запослености жена условила је њен бољи економски положај, али у исто време ово се „негативно“ одразило на величину породице, а преко ње и на укупно становништво Републике и Града.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: полна структура, демографија, Београд

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Као и у другим источно-европским земљама, и у Србији и Црној Гори је једнакост полова уграђена у систем као део идеологије у погледу унапређења положаја жене у друштву, нарочито на пољу образовања.

Међутим, формалну равноправност угрожава традиционално схватање о жени као носиоцу биорепродукције и ф-је у породици и домаћинству.

Период транзиције у којој се нашла наша земља, бурне промене 80-их година, распад Југославије, рат, санкције и као последица свега тога: хиперинфлација, бројне избеглице, пад стопе индустријске производње, пад укупног друштвеног производа, пад животног стандарда, угрозио је неке могућности за остварење права и равноправности полова на економском, културном и општедруштвеном плану. У таквим условима видљив је и ретроградни тренд – повратак жене кући због проблема преживљавања породице. Криза је женама Србије и Црне Горе донела донекле и погоршање начина и квалитета живота. Жене избеглице су у посебно тешкој ситуацији.

Према попису становништва 1991. и 2002. год, у Србији и Црној Гори живело је 50,39 %, односно 51,37 % жена од укупног броја становника. У Београду је тај проценат износио 51,60 %, односно 52,55 %. Ови подаци говоре о већем учешћу женске популације у укупном становништву.

Површина и густина насељености

Територија	Површина km^2	Број насеља	1991.		2002.	
			број становника	густина насељености	број становника	густина насељености
Г. Београд	3.223	158	1.602.226	497	1.638.643	508

Пораст становништва по пописима, 1948–2002.

Година	Број становника	Ланчани индекси	Индекс пораста (базна 1948)
1948.	634.003	–	100,0
1953.	731.837	115,4	115,4
1961.	942.190	128,7	146,5
1971.	1.209.361	128,3	188,0

1981.	1.470.073	121,5	231,2
1991.	1.602.226	109,0	252,7
2002.	1.638.643	102,3	258,4

Очекивано трајање живота жена и мушкараца, 2002.

Година	Жене	Мушкарци
2002	77.09	70.35

Стално становништво према полу и старости, 2002.

Старост	Жене	Мушкарци	Структура %		Број жена на 100 мушкар.
			жене	мушкарци	
Укупно	828.270	747.854	100,0	100,0	111
0–4	33.323	35.098	4,0	4,7	95
5–9	37.245	39.359	4,5	5,3	95
10–14	40.812	43.088	4,9	5,8	95
15–19	49.658	51.756	6,1	6,9	96
20–24	56.153	56.279	6,7	7,5	100
25–29	57.939	54.441	7,0	7,3	106
30–34	54.409	50.921	6,5	6,8	107
35–39	53.416	48.697	6,4	6,5	110
40–44	58.900	51.723	7,1	6,9	114
45–49	72.318	64.067	8,7	8,6	113
50–54	71.215	61.134	8,7	8,2	118
55–59	44.934	38.929	5,4	5,2	115
60–64	50.897	43.221	6,2	5,8	118
65–69	50.529	42.885	6,2	5,7	118
70–74	43.445	31.534	5,2	4,2	138
75 +	48.427	30.209	5,8	4,0	160
Непознато	4.650	4.513	0,6	0,6	103

ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Нормативно, жена је у потпуности изједначена са мушкарцем. Уставом и законима о образовању обезбеђене су исте могућности за оба пола, али још увек је већи проценат неписменог становништва код жена и износи у 2002. год. 85,46% у Србији, односно 86,35% у Београду, у односу на укупно неписмено становништво. Ово стога што се просечна старосна граница неписменог становништва померила на преко 60 година, а у тој старосној категорији има више женског него мушког становништва.

Стално становништво старо 15 и више година према полу и школској спреми (у %), 1991. и 2002.

Школска спрема	1991.		2002.	
	жене	мушкарци	жене	мушкарци
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0
Без школске спреме	6,5	2,8	3,9	1,6
Непотпуна основна школа	13,2	7,8	8,5	4,2
Основно образовање	24,8	19,5	21,0	16,0
Средње образовање	39,6	47,6	46,5	53,2
Више и високо образовање	14,8	21,0	18,5	22,9
Непознато	1,1	1,3	1,6	2,1

И у области радног законодавства, жене су изједначене са мушкарцима. Међутим, формална равноправност не обезбеђује увек и стварну равноправност.

За женско активно становништво Београда карактеристична је врло висока економска активност.

Проценат жена у радном контингенту (активне које обављају занимање), чини 32,87% у Републици Србији, односно 36,42% у Београду, а структура активних жена условљена је образовним карактеристикама. Генерално гледано специфичне стопе активности женског становништва су се повећале у односу на раније године. Активност жена у најпродуктивнијем радном добу од 20 до 49 година битно се повећала, а у појединим старосним групама се чак приближила активности мушкараца.

Активно становништво које обавља занимање по полу и општинама, 2002.

	Активно становништво			Активно становништво које обавља занимање			Активно становништво које обавља занимање ван места сталног становања		
	укупно	мушк.	жене	укупно	мушк.	жене	укупно	мушк.	жене
Београд	713.836	376.059	337.777	556.060	296.069	259.991	119.204	71.229	47.975

По старости, жене су многобројније у млађој радној снази (до 44 године), док са старошћу опада њихово учешће. У последњој деценији процес старења радне снаге брже се одвија код жена него код мушкараца, првенствено због повећања активности старијег женског пољопривредног становништва. У сеоским срединама све више се жене декларишу као пољопривреднице, а мање као домаћице.

Проценат издржаваних жена у 2002. год. износио је 61,80% у Републици Србији, односно 58,55% у Београду. У структури издржаваних жена по уделу, на првом месту су ученице и студети (преко 40%), затим са јед-

ном трећином домаћице, 20% деца и око 1% неспособне за рад. Уочава се смањење удела домаћица у издржаваном женском становништву.

Незапосленост женског становништва у односу на укупно пријављена лица на Бироу рада у периоду од 1991–2002. год. показује благи пораст у корист незапослености на нивоу Републике (са 52,13% на 55,28%). У истом периоду уочава се пад процента незапослености жена у Београду (са 67,71 % на 58,55%), што може да значи да се женско становништво или брже запошљава на нивоу града или се мање пријављује на биро рада у односу на мушку популацију.

Највећи број жена запослен је у непривреди. Фаворизоване области делатности су трговина, угоститељство, туризам, финансијске организације, образовање, култура, здравство и социјална заштита.

Према степену стручне спреме, највећи проценат запослених жена је са средњим образовањем и чини 38,05% од укупног броја. Са високим и вишим образовањем запослено је 34,28%, што заједно чини 72,33% укупног броја запослених жена. Овај податак наводи на закључак да је изузетно висок образовни ниво запослених жена у правним лицима.

Запослени у предузећима, установама и организацијама према полу и степену стручне спреме (у %), 30. 09. 2004.

Степен стручне спреме	Структура (%)		Број жена на 100 мушкараца
	жене	мушкарци	
Укупно	47,7	52,3	91
Неквалификовани (НКВ)	60,8	39,2	155
Полуквалификовани (ПКВ)	45,9	54,1	85
Квалификовани(КВ)	25,9	74,1	35
Висококвалификовани (ВКВ)	11,6	88,4	13
Нижа стручна спрема (НСС)	56,1	43,9	128
Средња стручна спрема (ССС)	57,5	42,5	132
Виша стручна спрема (ВШС)	61,2	38,8	158
Висока стручна спрема (ВСС)	55,6	44,4	125

Поставља се питање да ли су и у зарадама исто, више или мање плаћене у односу на мушкарце?

Како је висина просечне зараде жена 95,82% од висине просечне зараде код укупно запослених радника, поставља се питање да ли је овоме разлог тај што се мушкарци лакше и више запошљавају на боље плаћена радна места, (руководећа), без обзира на исту квалификацију.

Учешће жена на руководећим местима је још увек недовољно, али постоје индиције да појава нових приватних фирми и оријентација на предузетништво, отвара нове могућности за жене.

Учешће жена у политичком животу, раду политичких партија и дипломатским представништвима лагано расте. Број жена одборника на зад-

њим изборима у 2004. год. у Скупштини града Београда чини 31,0%, у граду Нишу 23,0%, а у граду Новом Саду 28,0% од укупног броја одборника. Овај проценат још увек није задовољавајући, али указује на све већу ангажованост жена и њихово учешће на политичкој сцени.

СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Сагледавање фертилитета женског становништва представља увид у плодност једне популације. Пад стопе кумулативног фертилитета испод границе од два живорођења по жени за млађе кохорте које су изашле из репродуктивног периода за град Београд, забележен је по први пут 1981. године (у попису становништва).

Анализа структуре женског становништва по броју живорођене деце омогућава утврђивање обима и тенденције неучествовања у репродукцији као и промене у структури породице по броју деце. Стопа кумулативног фертилитета подразумева просечан број живорођене деце на једну жену одређене старосне кохорте. У Београду, проценат жена старих 15 и више година по броју живорођене деце иде у корист све старијих жена. На пример проценат жена старих 20 до 24 године које нису рађале у 1971. години чиниле су 59,6%, 1981. год. 63,3%, 1991. год. 74,0%, а 2002. год. 80,0% своје генерације. Жене у старости 25 до 29 година које нису рађале чиниле су 1971. год. 28,6%, 1981. год. 34,1%, 1991. год. 42,2%, а 2002. год. близу 50,0%.

Неучествовање у репродукцији становништва Београда, одређује ниво фертилитета. Релативно велико неучествовање жена у репродукцији како до 25. год, тако и до 30 год, условило је прихватање ниске норме о величини породице.

Уочена је промена структуре у смислу смањења удела вишег реда рађања (троје, четворо, као и петоро и више деце), а повећање удела нижег реда (једног или два детета).

У 2002. год. на територији Србије 24,8% жена није уопште родило ни једно дете, 42,1% родило је двоје деце, а само 13,3% родило је троје или више деце.

Степен активности женског становништва представља веома важну детерминанту фертилитета једне популације са негативном корелационом везом која је све израженија са интензивирањем социо-економског развоја. Активност као и образовање доносе промену система вредности, и на директан или индиректан начин утичу на ниво рађања. На подручју Београда дошло је до знатног побољшања образовне структуре, па се уочавају много мање разлике у рађању између жена из различитих група по образовању. Међутим, вредности тих стопа су веома ниске, и само ниво рађања код жена без потпуне основне школе креће се нешто изнад нивоа потребног за просту репродукцију.

Стопа укупног фертилитета у 2002. год. на територији града Београда износила је 1,46, а потребна стопа за просту репродукцију, односно замену генерације била је 2,10. Бруто стопа репродукције износила је 0,71 односно нето стопа репродукције 0,69. Из изнетог се види да београдска жена у старости од 15 до 49 год, не роди довољно деце ни за просту репродукцију.

Брачност представља једну од основних демографских структура која утиче на фертилитет и ниво репродукције, обзиром на јаку узајамну везу демографских и друштвених процеса. С тим у вези у конкретним демографским и друштвеним условима испољавају се и различити типови брачне структуре становништва чији су најчешћи параметри за њихово разликовање старост при склапању брака и заступљеност целибата (неступање у брак).

Унутар брачног контингента проценат удатих жена у Београду 1971. год. био је 62,4%, 1981. год. 63,0%, 1991. год. 60,3%, а 2002. год. 53,4%. Проценат неудатих жена порастао је са 20,4% 1971. год. на 24,36% 2002. год.

Стално становништво старо 15 и више година према брачном стању, полу и старости, 2002.

	Брачно стање									
Старост	неудата	неожењен	удата	ожењен	удовица	удовац	разведена	разведен	непознато – ж	непознато – м
Укупно	174.665	198.207	382.837	378.764	107238	25.196	49.520	25.245	2.630	2.897
15–20	48.013	50.807	1.234	424	10	1	43	18	358	506
20–24	45.783	52.636	9.828	3.390	57	5	348	70	137	178
25–29	30.194	37.810	26.010	15.986	245	26	1.371	487	119	132
30–34	15.015	19.885	36.042	29.536	502	66	2.751	1.336	99	98
35–39	8.273	11.202	39.861	34.990	1020	132	4.180	2.268	82	105
40–59	18.111	19.912	182.315	77.060	20871	3.932	25.630	14.582	440	367
60 +	8.259	4.552	85.714	15.842	83934	20.863	15.008	6.326	383	266
Непознато	1.017	1.403	1.833	1.536	599	171	189	158	1.012	1.245
Прос. старост	28,4	27,5	48,5	51,9	68,4	70,1	52,8	51,8	41,9	36,2

Разведених жена као и удовица више је него у истом статусу мушкараца, а то је с тога што се жене теже одлучују за нови брак после развода или смрти брачног партнера.

Учешће брачности код жена се смањује, а неудатих жена је све више. Ово на индиректан начин условљава и ниво укупног фертилитета популације Србије и Београда.

Виша образовна структура, виша стопа активности и запослености жена условила је њен бољи економски положај, али у исто време ово се

„негативно“ одразило на величину породице, а преко ње и на укупно становништво Републике и Града.

Запослити жену не значи „уништити“ популацију. Жени треба помоћи било да је запослена или није, у смислу виших материјалних давања за свако рођено дете како би она била сигурна да ће њено потомство израсти у здраве и радно способне особе које ће својим родитељима, а и држави у којој су рођени, донети напредак и просперитет.

WOMEN AND MEN IN BELGRADE (THROUGH STATISTICS)

by

Radmila Vićentijević

Summary

As in other East-European countries, in Serbia and Montenegro, the equality of sexes is built in a system as a part of ideology related to the progres in the position of women in a society. The field of education is specially emphasized.

According to the census 1991 and 2002, in Serbia and Montenegro there lived 50, 39%, that is 51, 37% of women in the total number of population. In Belgrade that percentage was 51, 60%, that is 52, 55%. This data tells about a large participation of women in the population. In the field of working legislature, women are equal as men. But formal equality doesn't give always a real equality.

For active women population in Belgrade, the characteristic is a really high economic activity.

The percentage of maintained women in 2002 was 61, 80% in The Republic of Serbia, which is 58, 55% in Belgrade. In a structure of maintained women, according to their contribution, the first place is ocupied pupils and students (over 40%), then with one third housewives, 20% children and 1% persons upable to work. We can notice a reduction in the contribution of housewives in a number of maintained women population.

According to the education level, the largest number of employed women is with secondary education 38, 05%. With high and higher education 34, 28%, women are employed which makes 72, 33% of the total number of employed women. This data tells as that there is an extremely high educational level of employed women in legal entities.

Women participation in political life, in the work of political parties and diplomatic branches grows slowly. A number of women-board members at the latest elections 2004 in the city assembly of Belgrade was 31, 0%, in Niš 23,0% in Novi Sad 28,0% from the total number of board members. This percentage is still unsatisfactory, but this shows a better involvement and participation of women in the political scene.

According to marriages, the percentage of bridegrooms in Belgrade in 1997 was 62,4%, in 1981 it was 63,0%, in 1991 it was 60.3% and in 2002 it was 53,4%. The percentage of single women grew from 20,4% in 1971 to 24,36% in 2002.

Higher educational structure, higher activity rate and women employment, caused their better economic status, but at the same time this reflected 'negatively' in family size, and through it in a total population in the Republic and the town.

УДК 314.122.5(497.113 Temerin)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Игор Јокић, Бранко Ристановић
Природно математички факултет
Департман за географију, туризам и хотелијерство
Трг Доситеја Обрадовића бр. 3, 21000 Нови Сад

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ПРОМЕНА ЕТНИЧКЕ СТРУКТУРЕ У ОПШТИНИ ТЕМЕРИН У XX ВЕКУ

САЖЕТАК: Етничку структуру у општини Темерин у XX веку карактерисале су ванредно велике промене. Удео појединих етничких групација се у релативно кратком периоду мењао што се, између осталог, одражавало и на успоне и падове у развоју анализиране средине. Крупне промене етничке структуре су узроковане прво политичким факторима који су деловали у појединим периодима, али и другим демографским елементима који су карактеристични за поједине етничке групације. Све те особености узроковале су чак и нестајање, на пример, немачког народа са ових простора. У раду су детаљно описани узроци који су довели до горе наведених промена у етничкој структури општине. Даље, анализиране су последице тих промена и указано је на будуће односе и проблеме који се могу испољити, првенствено између Срба и Мађара као два најбројнија народа у општини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, Темерин, демографија

УВОД

Општина Темерин представља класичну вишенационалну средину у којој се однос између појединих етничких групација током времена мењао. Последњих година проблем међунационалних односа у Војводини постаје све актуелнији. Учећи се на грешкама из прошлости одлучили смо се за овај рад да би бар мало појаснили колико штетно за све нације може представљати политизирање и актуелизирање овог веома осетљивог питања. Дефинитивно, различитост, односно постојање различитих етничких групација са друкчијим обичајима, другачијом вером, навикама и културом живљења треба да представља вредност неког краја, а не да буде ограничавајући фактор његовом развоју. Да би испунили напред постављени циљ трудићемо се да што објективније и реалније предочимо чињенице које ће бити базиране искључиво на добро провереним изворима.

ПОЛОЖАЈ И ВЕЛИЧИНА ОПШТИНЕ ТЕМЕРИН

Општина Темерин налази се у југоисточном делу Бачке. Веома повољан положај условио је жив саобраћај јер преко Темерина иду путеви из Београда и Новог Сада према Потисју, односно према Суботици и Сомбору. Општина Темерин административно припада Јужно-бачком округу. Површина општине износи 169,61 km^2, што износи 0,8% површине Војводине. Према попису 2002. године у општини је живело 28.275 становника и то је уједно чинило 1,4% становника Војводине. Просечна густина насељености према попису 2002. године износила је 166,7 становника по km^2. Из горе наведених података закључује се да општина Темерин спада у ред мањих општина у Војводини.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕТНИЧКОГ ПРОСТОРА

Општина Темерин, посматрајући демографске особености, представља изразито специфичну средину. Наиме, карактеристичан положај и политичке прилике узроковали су жива миграторна кретања, што је нарочито било изражено од друге половине XVIII века. Од тада па до данас више пута су се готово читаве националне групације исељавале и усељавале у општину. Примера ради 1800. године комплетно српско становништво се, због веома високих пореза, иселило на пустару поред Темерина где су основали данашње Ђурђево (П е к а р и ћ, 1999). Даље, почетком Другог светског рата опет су се Срби иселили из Темерина и околних места, а на њихово место су насељени Мађари из области Буковина (Велика Молдавија) (Б у к у р о в, 1969). Након Другог светског рата комплетно немачко становништво напушта Бачки Јарак, а истовремено се врши колонизовање Срба из пасивних крајева бивше СФРЈ. Миграције у другој половини XX века умногоме су општину Темерин учинили специфичном. Карактеристичан менталитет дошљака, однос према рађању, породици, послу утицали су на то да демографски развој ове општине не буде баш онакав какав је у већини војвођанских општина. Оваква клима, уз повољан положај (близина Новог Сада) значајно су утицали и на то да Темерин прими и несвакидашње велики број избеглица у последњој деценији XX века, што је значајно утицало на промену етничке структуре имајући у виду да је удео избеглица у укупној популацији општине 2002. године износио чак 13,5% (попис 2002). Из горе наведеног види се да је општина Темерин умногоме била подложна неким ванредним утицајима који су учинили да демографска слика буде значајно другачија од војвођанских просека.

ПРОМЕНЕ ЕТНИЧКЕ СТРУКТУРЕ У XX ВЕКУ

Етничка структура општине Темерин анализирана је у периоду од 1900. до 2002. године. Готово сви пописи у анализираном периоду су реги-

стровали већи број етничких група, па се за општину Темерин може рећи да је у протеклом периоду била етнички шаролика. Из мноштва нација ипак су у читавом периоду у општини Темерин практично фигурирале четири етничке групације. У периоду до Другог светског рата готово сво становништво чинили су Мађари, односно Немци, а после Мађари, односно Срби, с тим што су и пописи 1971, 1981. и 1991. забележили незанемарив број Југословена.

Мађарска популација на просторима темеринске општине присутна је кроз цео анализирани период. Проценат Мађара био је највећи 1910. године када су они чинили 80,15% становништва општине, а најмањи 2002. године 29,50% (Табела 1). Анализа показује да су варирања удела мађарског становништва резултат више различитих фактора који су понаособ у појединим периодима долазили до изражаја. Пре свега, 1910. године Немци су се, ради услова који су владали у тадашњој земљи, масовно изјаснили као Мађари, па је, ванредно велики удео мађарске популације имао релативан карактер. Променом границе после Првог светског рата лимитиране су сеобе нејугословенских народа, тако да је мађарски део популације, у том периоду, зависио искључиво од природног прираштаја. Осим тога, услови у новој држави и одсеченост од матице негативно су утицали на бројно стање мађарске популације. Након Другог светског рата у општини Темерин, долази до поновног смањења удела Мађара, што је последица, већим делом, колонизације немађара, а делом и њихове емиграције и негативног природног прираштаја. Удео мађарске популације регистрован на попису 1948. био је 63,07%, што је за 8,24% мање него 1921, односно мање за чак 17,08% у односу на регисторвани број 1910. године (Табела 1). Сви пописи од 1948, па до последњег 2002. регисторвали су смањење удела Мађара у укупној популацији. Негативан природни прираштај уз констатно насељавање Срба у темеринску општину условили су карактеристичну тенденцију. Међутим, последњи попис показао је алармантно смањење удела Мађара у односу на онај из 1991. године. У апсолутном износу тај број је за 11 година смањен за 1305, или 118,64 лица по години. Гледано у процентима удео Мађара за последња два пописа смањен је за 9,18% и 2002. године је износио 29,50% (Табела 1). Ово последње смањење броја Мађара резултат је негативног природног прираштаја и емиграције услед кризе и рата на просторима бивше Југославије. Значајно смањење удела Мађара последица је ванредних имиграција српског становништва из ратом захваћених простора бивше Југославије.

Данас најбројнију популацију у општини Темерин чине Срби. До Другог светског рата њихов број у општини био је занемарив (Табела 1). Одмах након рата Срби из пасивних крајева бивше Југославије у масовном броју насељавају простор општине, тако да је њихов удео већ 1948. године у укупној популацији износио 35,38%. Сви наредни пописи закључно са 2002. годином регистровали су повећање удела српске популације. До 1991. удео српске популације лагано је растао, што је била последица кон-

стантних имиграција (нарочито изражене између 1958. и 1961) и природног прираштаја. Од пописа 1948. до 1991. године удео Срба се повећао за 17,24% (Табела 1). Ипак највеће повећање, имајући у виду дужину периода, српска популација имала је између 1991. и 2002. године. За само 11 година удео Срба се повећао 11,59%. У апсолутним износима то је повећање за 5034, односно 457,64 лица по години. Овако ванредно повећање удела српске популације резултат је првенствено имиграција на простор темеринске општине.

Графикон 1. – Етничка структура општине Темерин 1921. године

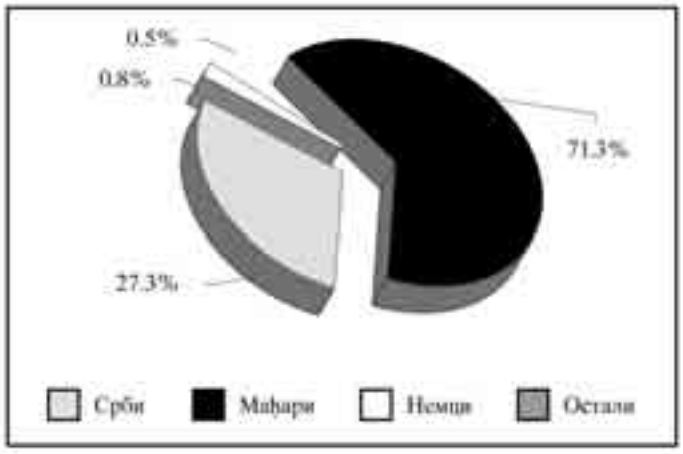

Извор: Књиге пописа 1900–1931, Етничка структура

Графикон 2. – Етничка структура општине Темерин 2002. године

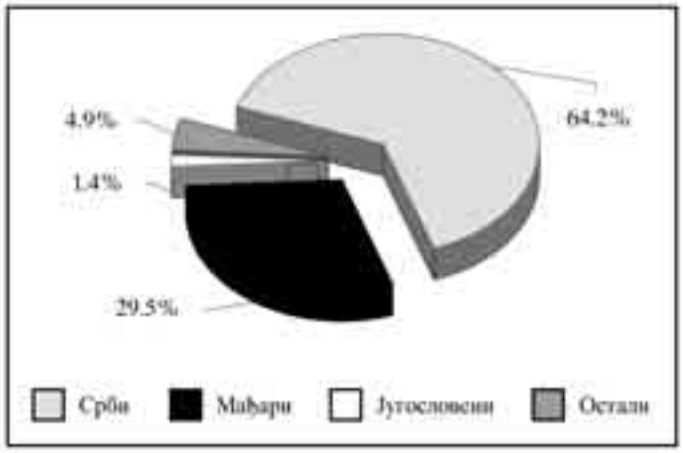

Извор: Попис 2002, Етничка структура

Табела 1. – Етничка структура становништва општинеТемерин
у периоду од 1900. до 2002. године

Национална припадност	Године пописа									
	1900.	1910.	1921.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Укупно	1169	1195	1223	1525	1615	1833	1964	2255	2493	2827
Црногорци	–	–	–	3	22	34	38	55	93	78
Срби	15	38	67	5399	5939	7528	8706	1079	1312	1815
Хрвати	2	–	–	50	72	126	136	129	154	196
Муслимани	–	–	–	–	–	25	2	6	24	20
Словенци	–	–	3	13	19	37	24	33	31	17
Македонци	–	–	–	3	4	18	12	14	42	27
Југословени	–	–	–	–	22	23	225	1266	1390	407
Роми	–	–	–	12	–	–	–	10	14	38
Албанци	–	–	–	–	–	–	16	14	21	36
Мађари	8758	9579	8727	9622	9862	1038	1029	1001	9646	8341
Немци	2911	2326	3342	80	–	–	46	35	35	29
Словаци	9	3	3	41	22	41	43	45	77	77
Румуни	–	5	6	–	1	1	1	–	5	13
Русини	3	–	–	–	–	–	14	18	38	49
Неизјашњени	–	–	–	–	–	–	–	28	43	288
Остали	–	–	40	17	180	93	6	6	5	27
Непознато	–	–	–	–	–	–	33	43	144	382

Извор: Пописи становништва 1900–2002. године

До Другог светског рата у општини Темерин је конфигурирао значајан број Немаца. Највећи удео ова популација имала је на првом анализираном попису, тачније 1900. године, када је њихов удео у укупној популацији износио 24,89 %. Следећи попис 1910. године показао би сигурно већи удео Немаца у односу на онај 1900. године да се тада, у релативно великом броју, нису изјаснили као Мађари. Засигурно је удео Немаца и током XVIII века у општини Темерин био већи мада за то не постоје егзактни подаци. Наиме, прва организована емиграција Немаца из темеринске општине била је између 1875. и 1890. године. Значајан број Немаца регистровали су још пописи 1910. и 1921. и 1931[1]. године. Након Другог светског рата комплетно немачко становништво је емигрирало и њихов удео од тада до данас је занемарив. Нажалост и они Немци који нису учествовали у окупацији морали су да оду у условима које је поставила тадашња комунистичка власт. Тачније након Другог светског рата у Бачком Јарку које је до тада било умногоме немачко место остале су свега четири не-

[1] Попис 1931. године није вршен према националној већ према верској припадности. Овај попис приказан је у поглављу у конфесионалној структури.

мачке породице. Немци су иза себе оставили добро развијен систем пољопривреде и огромно материјално богаство.

Горе анализирано повећање удела српске популације које је регистровао последњи попис засигурно је, мада у веома малом обиму, и резултат тога што су се делом Југословени поново изјаснили као Срби. Југословени као етничка групација први пут су регистровани на попису 1953. године када су чинили свега 0,13% становништва општине. Све до пописа 1981. удео Југословена био је веома мали. Наиме, попис 1981. регистровао је удео од 5,61% ове популације у укупној, што је било значајно повећање у односу на претходни попис (1971) када је удео износио само 0,94% (Табела 1). Релативно нагло појављивање југословенске скупине резултат је политике која је вођена у претходној држави, а као Југословени већином су се изјашњавала деца из мешовитих бракова. Удео анализиране скупине између последња два пописа драстично је смањен. Наиме, 1991. године Југословени су чинили 5,58% становништва општине, а 2002. само 1,44% (Табела 1). Распад претходне Југославије и дешавања у последњој деценији XX века крајње су се негативно одразили на даљи развој анализиране етничке групације, па се може очекивати да ће се број Југословена временом смањивати, док потпуно не нестану са простора општине. Као што табела 1 показује у општини Темерин постоји још поприлично велики број етничких групација, међутим ипак је њихов број у односу на горе поменуте етничке групације веома мали.

ЗАКЉУЧАК

Значи, општина Темерин представља етнички хетерогену средину првенствено захваљујући постојању мађарске и српске етничке групације. Последњих деценија бројни однос између њих се мења у корист српске популације. То је резултат већег природног прираштаја српске популације и пре свега имиграторних кретања. Последње деценије дошло је до значајног прилива српског становништва из ратом захваћених простора бивше СФРЈ. Ови Срби, осим што су утицали на промену процентуалног односа између Срба и Мађара у значајној мери су условили појаву антагонизама између њих и староседелаца, првенствено Мађара. Ови антагонизми последица су појава као што су: повећана конкуренција при запошљавању, различите културе живљења и сл. Осим тога, неке избеглице су донеле са собом известан капитал или су га овде стекли па су, у значајној мери, у централним деловима Темерина отворили трговине. Дефинтивно, избеглице су утицале на оживљавање неких привредних грана, односно утицале су на интензивирање привредних кретања у општини. Међутим, избеглице су са собом донеле и неке негативне елементе који се углавном односе на чињенице да већином долазе из пасивних, заосталијих средина. У сваком случају појава избеглица, односно ванредних имиграторних кретања засигурно је додатно утицала на погоршање односа између Срба и Мађара и то пре

свега ради различитих култура живљења, а не како већина мисли ради религије или припадности некој од нација. Засад Срби и Мађари у Темерину практично живе одвојени једни од других иако то тешко неко хоће да призна. У условима потпуне подељености и даље се генерално они између себе у великој мери поштују. Управо ово поштовање треба да буде основа будућег суживота. Коначно сви треба да схвате да је Темерин једна од ретких општина у Србији у којој се могу чути звона различитих цркава у којој се може отићи на различите манифестације, у којој се могу видети различити обичаји и сл. На основу свега закључује се да ће односи између Срба и Мађара у будућности бити све бољи, уколико не буде неких реметилачких фактора који би засигурно били убачени са стране.

ЛИТЕРАТУРА

Б у к у р о в, Б. (1969): *Неке карактеристике становништва општине Темерин* у: Зборник за природне науке св. 36, Матица српска, Нови Сад

Л а ш к о в, М. (1985): *Општина Темерин*, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад

П е к а р и ћ, П. (1999): *Старо Ђурђево – Историја насеља*, Удружење ратних добровољаца 1912–1918. године, њихових потомака и поштоваоца МЗ Старо Ђурђево, Темерин

Савезни завод за статистику (1985): *Одговарајуће књиге пописа 1900–1931.* Београд

Савезни завод за статистику, (1965): *Попис становништва 1961, Становништво и домаћинства у 1948, 1953. и 1961. години*, Београд

Савезни завод за статистику, (1973): *Попис станова и становништва у 1971. години*, Београд

Савезни завод за статистику, (1984): *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години*, Београд

Савезни завод за статистику, (1994): *Попис становништва домаћинства и станова у 1991. години*, Београд

Савезни завод за статистику, (2003): *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године*, Београд

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE TEMERIN MUNICIPALITY IN THE 20th CENTURY

by

Igor Jokić, Branko Ristanović

Summary

Ethnic structure in the Temerin municipality during the 20th century is characterised by great changes. The number of some ethnic grupations was changing in the relative short period. This had an influence on the increase and decrease in the develop-

ment in the analysed area… The great changes in the ethnic structure were caused by political factors that occurred in some periods, but also caused by other demographic elements that characterize some ethnic grupations. All these characteristics caused even the vanishing of, for example, Germans from this area. This paper describes in details all causes that caused the changes in the ethnic structure in this municipality. Besides, the consequences of these changes are analysed and all relations and problems that can appear primarily between the Serbs and the Hungarians are pointed out.

УДК 314.9(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Радослав Стевановић
Институт друштвених наука
Краљице Наталије бр. 45, 11000 Београд
E–mail: demeent@eunet.yu

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ ПО ТИПУ НАСЕЉА

САЖЕТАК: У раду се пошло од претпоставке да се сазнања о природном кретању становништва могу знатније продубити ако се користе подаци за насеља која је могуће сврстати у различите категорије и групе на основу одређених критеријума. Пошто се у демографским радовима користи статистичка подела свих насеља на градска и остала (сеоска), у овом саопштењу учињен је покушај да се на тој подели сагледају: разлике, промене и тенденције у наталитету, морталитету и природном прираштају становништва Војводине у раздобљу 1963–2003. године. Осим тога, на основу анализе и досадашњих демографских знања, покушало се одговорити на питање које се само по себи наметнуло: какви се трендови у основним компонентама природног кретања очекују до 2022. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војводина, наталитет, морталитет, природни прираштај, тип насеља

УВОД

У периоду после Другог светског рата у популационој динамици Војводине до пуног су изражаја дошла два процеса: снажан рурални егзодус и концентрација становништва у градовима, као и перманентно смањивање природног прираштаја. То су, мање-више, законите појаве у развитку савременог друштва, али је посебност и неповољност у томе што су се на простору Војводине оне догађале брже и интензивније него што је то војвођанско друштво могло пратити без већих поремећаја и трајних последица.

Ова тврдња налази своје упориште посебно у природном кретању становништва. Природни прираштај становништва Војводине био је низак готово у свим раздобљима за које постоје статистички подаци. И у периодима врло високог наталитета, природни прираштај се у Војводини једва по-

пео на 10 промила. У раздобљу 1901–1910, природни прираштај је износио 10,5 промила, као резултанта тада високог наталитета (39,7 живорођених на 1000 становника) и високе опште стопе морталитета (29,2 промила). У раздобљу између два светска рата природни прираштај становништва Војводине био је изразито низак (3,9 промила у периоду 1921–1930, односно 5,5 промила у периоду 1931–1940), као последица већ опадајућег наталитета (26,5 промила у првом и 21,8 промила у другом периоду), али и даље високе опште стопе морталитета (22,6 промила односно 16,3 промила). Само у неколико година после Другог светског рата природни прираштај Војводине био је на нешто већем нивоу (10 до 11 промила), да би врло брзо после такозваног компензационог периода почео да опада, а од 1989. године је негативан.

У раду се пошло од претпоставке да се сазнања о природном кретању становништва Војводине могу знатније продубити ако се користе подаци за насеља која је могуће сврстати у различите категорије и групе на основу одређених критеријума. Пошто се у демографским (али и неким другим) радовима користи статистичка подела свих насеља на градска и остала (сеоска), овде је учињен покушај на се на тој подели сагледају разлике, промене и тенденције у наталитету, морталитету и природном прираштају становништва Војводине у раздобљу 1963–2003. године. Осим тога, на основу анализе и досадашњих демографских знања, покушало се одговорити на питање које се само по себи наметнуло: какви се трендови очекују у ближој будућности?

Реализацији постављеног циља нужно је претходило разјашњење неких методолошких дилема. Овде су изнесене само важније напомене ради бољег разумевања анализиране материје:

1) Раздобље посматрања 1963–2003. одређено је по расположивим подацима за временске серије на нивоу насеља. Статистика податке о наталитету и морталитету на нивоу насеља обрађује од 1963. године.

2) У четрдесетогодишњем раздобљу долазило је често до промена: било да су поједина насеља или њихови делови припајани неком другом насељу, било да су се издвајањем формирала нека нова насеља или су насеља прелазила из једне у другу категорију (тип) при примени или промени статистичког критеријума за диференцијацију насеља према типу. Због тога је било нужно поништити утицај промена, тј. утврдити скуп насеља на једну годину у временској серији. Узета је 1981. година из два основна разлога: први, јер је те године промењен статистички критеријум за диференцијацију насеља (напушта се демографско-статистички са трихотомном поделом насеља на градска, мешовита и сеоска и уводи административно-правни критеријум са дихотомном поделом насеља на градска и остала) и други, јер је систематски списак градских насеља Војводине утврђен 1981. године, до данас непромењен.

3) Типизирање насеља као и расподела становништва и виталних догађаја односи се на насеље боравка. За виталне догађаје рођења под насељем боравка сматра се место у којем је стално настањена мајка живоро-

ђеног детета, а код умирања место у којем је умрла особа била стално настањена.

4) Број становника средином године коригован је пописним подацима за раздобље 1963–2002. То је било могуће због чињенице да се стопе рачунају за прошла међупописна раздобља (1961–1971–1981–1991–2002) за која је познато стварно кретање укупног становништва по насељима. Процена броја становника за 2003. годину темељи се на екстраполацији тренда 1991–2002.

НАТАЛИТЕТ

Непосредно након Другог светског рата у Војводини је наступило раздобље наглог пораста наталитета, што је иначе општа демографска појава у подручјима захваћеним ратним сукобима. Број живорођене деце износио је између 40 и 42 хиљаде, а највише их је било 1950-е, и то 42885 (СЗС, 2004). Деловање тзв. компензационог фактора у Војводини било је врло кратко, до 1952–1953, да би после тога наступило раздобље бржег смањивања наталитета, што је наставак тенденције уочене у предратном раздобљу (Б р е з н и к, 1988). У 2003. било је свега 20381 живорођених, што је у односу на најплоднију годину (1950) више него преполовљен број (смањење за 22504 или 52,5%).

У анализираном четрдесетогодишњем раздобљу (1963–2003) кретање укупног броја живорођене деце обележено је општим трендом смањивања, али и значајним годишњим осцилацијама. Смањење је било посебно изразито у раздобљу 1966–1970. То је раздобље када су припадници тзв. крње генерације рођене у Другом светском рату масовније улазиле у брак и постајали родитељи. Након тога број живорођења се повећава, јер у фертилно доба улазе рођени у тзв. *baby boom* периоду, све до 1978. године, након којег наталитет поново опада све до 1999. године у којој је било 18686 живорођења, што је најмањи број рођених у другој половини прошлог века. У првим годинама овог века дошло је до извесне рехабилитације рађања тако да се број живорођења усталио на нешто преко 20 хиљада (Табела 1).

Може се поставити питање: какве су промене настале у подгрупама опште популације, тј. у становништву градских и осталих (сеоских) насеља, које су основне карактеристике и какве су тендеције?

Табела 1. – Живорођени у градским и сеоским насељима Војводине у раздобљу 1963–2003. и прогноза до 2022.

	Број живорођених			Општа стопа наталитета		
Година	Укупно	Градска	Сеоска	Укупно	Градска	Сеоска
1963.	29392	13972	15420	15,7	16,1	15,2
1964.	28444	14143	14301	15,1	16,1	14,2

1965.	29453	14930	14523	15,5	16,7	14,5
1966–1970.	27056	14089	12966	14,1	15,1	13,2
1971–1975.	27165	14732	12433	13,8	14,6	12,9
1976–1980.	29012	16556	12456	14,4	15,5	13,2
1981–1985.	27484	15416	12068	13,5	14,0	13,0
1986–1990.	24284	13527	10757	12,0	12,1	11,9
1991–1995.	22219	12688	9532	10,9	11,2	10,6
1996–2000.	19918	11482	8436	9,6	9,9	9,3
2001.	20145	11882	8263	9,6	10,1	9,1
2002.	20030	12158	7872	9,5	10,3	8,6
2003.	20381	12201	8180	9,7	10,2	8,9
2012.	18060	10350	7710	9,4	9,4	9,3
2022.	14050	7820	6230	7,6	7,4	7,9

Извор: Документационе табеле ДЕМ 1 и ДЕМ 2 Републичког завода за статистику.

Прва и основна констатација јесте да се популације градских и сеоских насеља разликују по укупном броју живорођене деце. Само почетком раздобља (1963) сеоска популација имала је већи број живорођене деце. Потом су се односи променили: градска насеља бележе повећање све до почетка осамдесетих, а затим је број живорођене деце почео да опада. У сеоским насељима, уз мање осцилације, број живорођене деце опадао је све време. Гледајући прву и последњу годину у анализираном периоду може се уочити да је годишњи број живорођених у Војводини смањен за 9011 (са 29392 на 20381) или за 30,6%. Смањен је и у подгрупама опште популације. У градским насељима за 1771. (са 13972 на 12201) или 12,7% док је у сеоским тај број готово преполовљен, са 15420 на 8180 или за 7240 односно 46,9%. У вези са тим, крајем раздобља (2003) дошло је и до промене висине удела у укупној маси живорођених. На подгрупу градских насеља 2003. односи се 59,9% према 47,5% у 1963. години. У временској серији истичу се 1965. година, јер је од тада број живорођене деце већи у градској популацији, и 2000-е године у којима је број живорођене деце у градској популацији већи за готово половину и више (2002) у односу на број живорођених у сеоској популацији (Табела 1).

Општа стопа наталитата показује да је за четири деценије у Војводини осетно смањен ниво наталитета: од 15,7 промила у 1963. на 9,7 промила у 2003. години. Међу посматраним подгрупама сразмерно су мале разлике у нивоу наталитета, односно врло мала одступања од просечних вредности (Табела 1). Највећа разлика од 2,6 промилних поена забележена је 1979. године. Крајем 1980-их стопе су готово (или) изједначене да би током 1990-их, нарочито почетком 2000-их разлика у нивоу општих стопа наталитета између посматраних подгрупа била значајнија, али и надаље са тенденцијом смањења општих стопа наталитета (Графикон 1). У градским насељима ниво наталитета досегао је највеће вредности 1965. године од

16,7 промила да би од тада опадао, а крајем раздобља се усталио на око 10 промила (најнижа вредност забележена је 1999. године од 9,2 промила). Сеоска популација бележи највећу стопу наталитета од 15,2 промила 1963. године да би од тада опадала и крајем посматраног раздобља износила 8,9 промила (најнижа вредност забележена 2000. године од 8,4 промила). Дакле, највеће стопе наталитета у обе подгрупе забележене су почетком, а најмање крајем посматраног раздобља, уз годишње осцилације несумњиво проузроковане друштвеним и економским кретањима.

Графикон 1. – Наталитет становништва Војводине
у раздобљу 1963–2003. према типу насеља

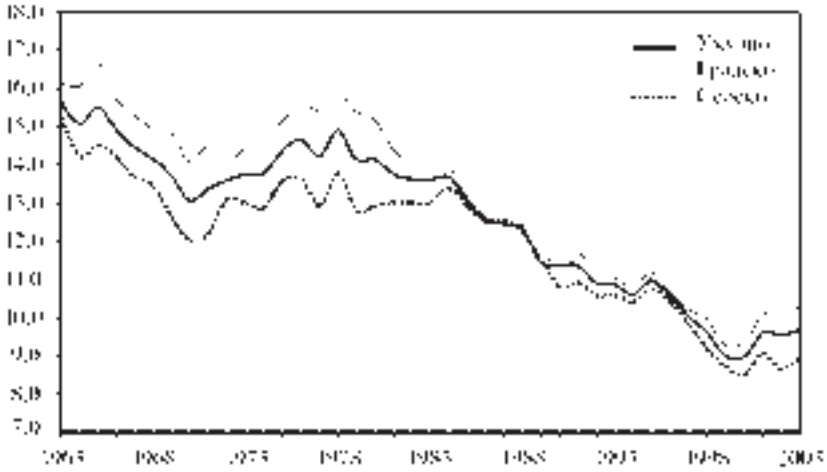

У току целог раздобља посматрања стопе наталитета у градским насељима веће су од просечних стопа за Војводину, док су код сеоске популације мање. Разлоге овако диференцираног кретања нивоа наталитета, посматраног с аспекта „типа насеља“, пре свега, треба тражити у снажној миграцији становништва на релацији село-град и то знатно интензивнијој почетком посматраног раздобља. При томе треба имати у виду да су у трансферу учествовале претежно младе и репродуктивне групе сеоског становништва.

На основу изнесеног може се констатовати да је у посматраном раздобљу примат у наталитету сеоска популација неповратно препустила градској, која годишње бележи за око 50% већи број живорођења. Податак мора још више забринути ако се има у виду структура насељености Војводине. Наиме, у 414 сеоских насеља просечне величине 2209 становника, годишње у просеку, се роди само 19,5 деце (просек за последње три године).

Како ће се убудуће кретати наталитет? Реално је очекивати наставак досадашњих тенденција. Наиме, када у фертилно доба уђу малобројне генерације рођене током 1990-их укупан број рођења осетно ће се смањити,

јасно уз претпоставку да се неће битније променити број рођења по једној жени (СУФ у периоду 1991–2001. износила је 1,42 детета по жени). До 2022. године ниво наталитета опште популације смањиваће се, али нешто слабијим интензитетом него у посматраном раздобљу. Веће смањење опште стопе наталитета очекује се у градској популацији, али ће пад бити нешто блажи него у базичном раздобљу. Смањење се очекује и у сеоској популацији (Табела 1). Различит интензитет промена, разуме се, одразиће се и на удео обеју подгрупа у укупном броју живорођених. На градску скупину насеља 2022. године односиће се 55,7%, а на сеоску 44,3%. Дакле, може се закључити да ће се, до 2022. године задржати опадајући тренд наталитета, али и (не тако интензивна) диференцијација према типу насеља.

МОРТАЛИТЕТ

У раздобљу након Другог светског рата промене у броју умрлих особа у Војводини имају карактеристику валовитог кретања: пораст–пад–пораст. У раздобљу до 1953. године умирало је годишње између 20 и 24 хиљаде особа. У наредном раздобљу од 15 година (1968) смањује се број умрлих, у просеку на око 18 хиљада (СЗС, 2004). Од 1968. број умрлих расте да би последњих година достигао највеће износе у целом послератном раздобљу (Табела 2). Овакво кретање морталитета узроковано је повезаним деловањем биолошких и социо-економских чинилаца, чији је утицај тешко разграничити и појединачно оценити.

Посматрајући прву и последњу годину анализираног раздобља годишњи број умрлих повећао се са 17644 (1963) на 29741 (2003) или за 12097 (или 68,6%) особе, док је општа стопа смртности порасла је са 9,4 промила на 14,1 промил (пораст од 50,0%). Просечна годишња општа стопа за читаво раздобље износи 11,8 промила, и то је вредност карактеристична за развијене европске земље.

Какво је кретање морталитета у популацији градских и сеоских насеља? Број умрлих особа растао је у обе скупине, али различитим интезитетом. У градској популацији удвостручен је број умрлих (од 7862 у 1963. на 16024 у 2003. години или за 103,8%), док је у сеоској забележен пораст од 39,7% (од 9818 у 1963. на 13717 у 2003. години). У временској серији истиче се 1988. година, јер је од тада број умрлих већи у градској него у сеоској популацији.

Диференцираност морталитета између посматраних група јасно осликава општа стопа морталитета. У читавом анализираном раздобљу популација сеоских насеља има значајно виши ниво морталитета него општа популација. Општа стопа смртности ових насеља порасла је за више од половине (54,6%) постепено се удаљавајући од просечних вредности (Табела 2, Графикон 2). У градској популацији пораст нивоа морталитета је нешто слабији све до средине 1980-их да би се након тога годишње стопе смртности повећавале достижући највећи ниво почетком 2000-те (14,4 промила).

Табела 2. – Умрли у градским и сеоским насељима Војводине
у раздобљу 1963–2003. и прогноза до 2022.

	Број умрлих			Општа стопа морталитета		
Година	Укупно	Градска	Сеоска	Укупно	Градска	Сеоска
1963.	17644	7826	9818	9,4	9,0	9,7
1964.	18313	8029	10284	9,7	9,1	10,2
1965.	18204	8233	9971	9,6	9,2	10,0
1966–1970.	18853	8707	10146	9,8	9,2	10,3
1971–1975.	20663	9774	10889	10,5	9,7	11,3
1976–1980.	21537	10552	10986	10,7	9,9	11,6
1981–1985.	24162	11991	12172	11,9	10,8	13,2
1986–1990.	24906	12569	12338	12,3	11,3	13,6
1991–1995.	27428	14351	13077	13,5	12,6	14,6
1996–2000.	29279	15523	13756	14,1	13,3	15,2
2001.	28512	15219	13293	13,6	12,9	14,6
2002.	29506	15964	13542	14,0	13,5	14,8
2003.	29741	16024	13717	14,1	13,4	15,0
2012.	28640	15720	12920	14,9	14,2	15,6
2022.	27090	15320	11770	14,7	14,5	15,0

Извор: исто као Табела 1.

Графикон 2. – Морталитет становништва Војводине
у раздобљу 1963–2003. према типу насеља

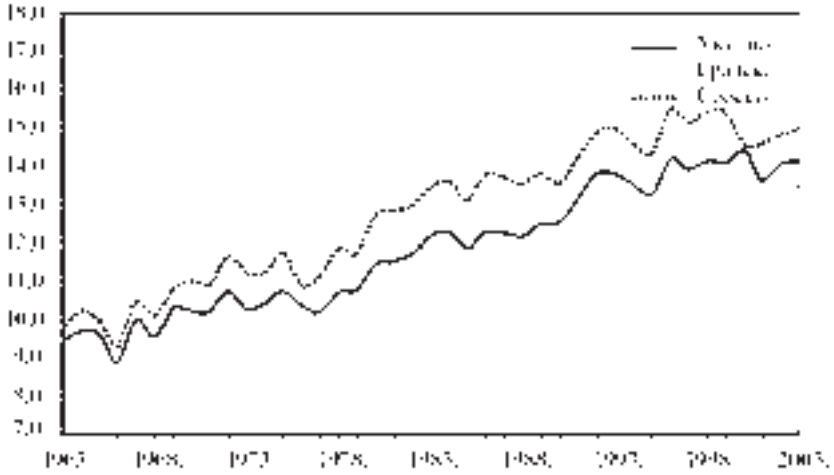

Разлика у стопи морталитета између градске и сеоске популације која је почетком посматраног раздобља износила мање од једног промила,

порасла је средином раздобља на више од два поена. Графикон (слика 2) показује да се ово повећање може приписати осетном порасту нивоа смртности сеоске популације. Разлоге треба тражити у чињеници да су у том периоду дошле до пуног изражаја негативне консеквенце неких савремених демографских процеса (рурални егзодус, старење становништва, итд.).

Какво ће кретање морталитета бити убудуће? Може се очекивати наставак досадашњих тенденција, тј. пораст нивоа морталитета, под утицајем недовољне биолошке обнове и старења становништва и то до 2012. године интензивније него током 90-их година прошлог века, посебно у градској популацији (Табела 2). Након тога, до 2022. године, рачуна се са стабилизованим кретањем опште стопе морталитета сеоског становништва, док би популација градског становништва и надаље бележила пораст, али знатно блажи него у претходној пројекцираној декади.

ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ

Дивергентно кретање основних компоненти пророднoг кретања, тј. смањење наталитета и пораст морталитета, резултирало је крупним променама у природном прираштају становништва Војводине. Апсолутни број годишњег природног прираштаја био је највећи у првој декади непосредно после Другог светског рата и кретао се између 15,4 и 20 хиљада. Након тога природни прираштај се смањује, а већ од 1989. почиње да бележи негативне вредности. Општа стопа природног прираштаја од 11,6 промила 1950. спустила се на –4,4 промила 2003. године. У посматраном раздобљу (1963–2003) апсолутни број природног прираштаја двоструко се смањио и то од 11748 на –9360, као и општа стопа природног прираштаја (од 6,3 промоила 1963. на –4,4 промола у 2003. години). Очигледно да се популација Војводине налази у времену у коме се природним путем неће моћи осигурати ни стагнација укупног броја становника.

Табела 3. – Природни прираштај у градским и сеоским насељима Војводине у раздобљу 1963–2003. и прогноза до 2022.

	Природни прираштај			Стопа природног прираштаја		
Година	Укупно	Градска	Сеоска	Укупно	Градска	Сеоска
1963.	11748	6146	5602	6,3	7,1	5,5
1964.	10131	6114	4017	5,4	6,9	4,0
1965.	11249	6697	4552	5,9	7,5	4,5
1966–1970.	8203	5383	2820	4,3	5,7	2,9
1971–1975.	6502	4958	1544	3,3	4,9	1,6
1976–1980.	7475	6004	1471	3,7	5,6	1,6
1981–1985.	3323	3426	–104	1,6	3,1	–0,1
1986–1990.	–622	958	–1580	–0,3	0,9	–1,8

1991–1995.	–5209	–1663	–3545	–2,6	–1,5	–4,0
1996–2000.	–9361	–4041	–5320	–4,5	–3,5	–5,4
2001.	–8367	–3337	–5030	–4,0	–2,8	–5,5
2002.	–9476	–3806	–5670	–4,5	–3,2	–6,2
2003.	–9360	–3823	–5537	–4,4	–3,2	–6,0
2012.	–10580	–5370	–5210	–5,5	–4,9	–6,3
2022.	–13040	–7500	–5540	–7,1	–7,0	–7,1

Извор: исто као Табела 1.

Може се рећи да су на овакво кретање природног прираштаја готово подједнако утицале обе компоненте. Од укупног смањења природног прираштаја од 10,7 промилних поена на наталитет се односи 6,0 а на морталитет 4,7 поена. Висина стопа природног прираштаја односно наталитета и морталитета указује да природно кретање становништва Војводине има обележја типична за развијене европске земље. Међутим специфичност војвођанске популације јесте у томе што се уочене вредности (за наталитет нешто испод 10 промила, а морталитет око 14 промила) не стабилизују већ настављају досадашње тенденције пада, а то ће пак, довести у питање биолошку репродукцију, а тиме и демографски развитак Војводине.

У тако неповољном кретању природног прираштаја становништва Војводине може се поставити питање: каква су кретања у подгрупама опште популације, тј. у становништву градских и становништву сеоских насеља, које су основне карактеристике и какве су тенденције?

Графикон 3. – Природни прираштај становништва Војводине у раздобљу 1963–2003. према типу насеља

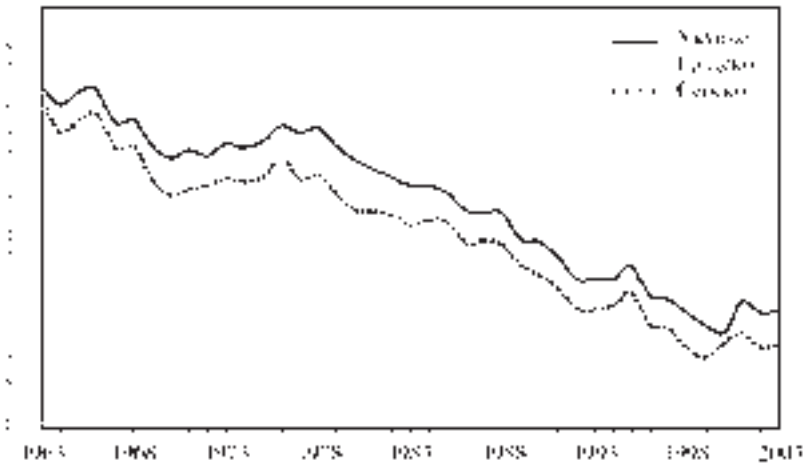

Кретање апсолутног природног прираштаја у обе скупине насеља слично је просечном, што значи да се број смањује (Табела 3). У временској се-

рији код популације сеоских насеља истиче се 1983, а код популације градских насеља 1991. година, од којих је природни прираштај негативан (Графикон 3). Општа стопа природног прираштаја показује да се за четири деценије осетно смањио ниво природног прираштаја у обе подгрупе насеља, али са значајним разликама у интензитету промена. Подгрупа градских насеља бележи смањење од 7,1 промил на –3,2 промила. Очито да повећање градске популације у посматраном раздобљу (за 60%) није резултирало адекватним повећањем нивоа природног прираштаја. Стопа прираштаја у подгрупи сеоских насеља смањена је са 5,5 промила на –6,0 промила.

Какво ће кретање бити убудуће? На основу прогнозе кретања наталитета и морталитета очито је да ће се наставити тренд смањења нивоа природног прираштаја тако да се до 2022. године може очекивати повећање негативних вредности стопа природног прираштаја како опште популације тако и популација обе погрупе војвођанског становништва, при чему се очекује интензивније смањење опште стопе природног прираштаја у градској популацији (Табела 3).

* * *

Кретање наталитета обележено је тенденцијом смањења и значајним годишњим осцилацијама. Такво кретање довело је још пре педесетак година становништво Војводине у групу нисконаталитетних подручја. Међу посматраним подгрупама сразмерно су мале разлике у нивоу наталитета, односно врло мала одступања од просечних вредности.

Насупрот наталитету, у посматраном раздобљу у Војводини се осетно повећао ниво морталитета, али различито међу посматраним подгрупама насеља. Популација сеоских насеља има значајно виши ниво морталитета. Општа стопа смртности ових насеља порасла је за више од половине. У градској популацији пораст нивоа морталитета је нешто слабији до средине 1980-их, да би се након тога годишње стопе повећале достижући највиши ниво почетком 2000-те.

Дивергентно кретање наталитета и морталитета резултирало је убрзаним смањењем природног прираштаја, на шта су подједнако утицале обе компоненте. Природни прираштај негативан је у Војводини од 1989. и има тенденцију пада. Тенденцију пада природног прираштаја имају обе погрупе насеља с тим што је негативна вредност у сеоској погрупи насеља од 1983, а у градској од 1991. године. Убудуће се може очекивати наставак досадашњих тенденција, тј. смањење наталитета, уз претпоставку да се неће битније променити садашњи ниво фертилитета. Због недовољне биолошке обнове и старења популације, наставиће се тенденција пораста морталитета, али нешто спорије него до сада. Диференцијација ће и убудуће обележавати природно кретање гледано према типу насеља, али неће бити тако изразита као у анализираном раздобљу. Градска подгрупа насеља имаће нешто брже годишње смањење природног прираштаја него сеоска, тако да се до 2022. очекује изјадначавање њихових негативних стопа.

Имајући у виду да демографске процесе одликује спорост и да је потребно доста времена да се тенденције преусмере, може се закључити да су уочени проблеми тешко решиви. Да би се ублажили предвиђени токови природног кретања и ублажила депопулација становништва (нереално би било очекивати значајнији прилив становништва путем досељавања) дугорочна популациона политика мора имати за циљ подизање нивоа фертилитета. Значајније смањење броја становника и диспропорције у структури представљало би ограничавање будућег развоја друштва и опште виталности војвођанског становништва.

ЛИТЕРАТУРА

Б р е з н и к, Д. (1988): *Природни прираштај у Војводини*, у: Милосављевић Н. (ур) *Природни прираштај у САП Војводини и фактори који на њега утичу.* Нови Сад, Медицински факултет

СЗС (2004): *Демографска статистика 2001.* Београд, Завод за статистику СЦГ

NATURAL TREND OF THE POPULATION OF VOJVODINA ACCORDING TO THE TYPE OF SETTLEMENT

by

Radoslav Stevanović

Summary

In the last 50 years, two processes gained full shape in the population dynamics of Vojvodina: a strong rural exodus and the concentration of population in the towns, as well as the permanent decline of natural increase. They are, more or less, regular events in the development of a society, but their specific and unfavourable side lies in the fact that they occur faster and more intensive than our society can follow without greater disturbances and lasting consequences. Thus, it is a particular characteristic of the natural trends of the population.

The goal of this paper is to establish and qualify the differences, changes and tendencies of birthrate, mortality rate and natural increase of the population of urban and rural (other) settlements in Vojvodina in the period from 1963 to 2003. In addition, on the basis of the analysis and demographic trends so far, the paper tried to answer the question which had to be asked: which trends are expected in the near future?

УДК 314.5.06(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Анђелија Ивков, Бранислав С. Ђурђев,
Милан Цветановић
Природно-математички факултет
Департман за географију, туризам и хотелијерство,
Трг Доситеја Обрадовића бр. 3, 21000 Нови Сад
E–mail: djurdjev@uns.ns.ac.yu

ПРОМЕНА НУПЦИЈАЛИТЕТА У ВОЈВОЂАНСКИМ СЕЛИМА[1]

САЖЕТАК: У раду се анализирају основни показатељи нупцијалитета у следећих шест војвођанских села: Пивнице, Српски Милетић, Ново Милошево, Обровац, Перлез и Кљајићево.[2] Приказани су: стопа нупцијалитета, просечна старост приликом склапања брака, старосна разлика међу супружницима, хомогеност бракова, индекс хомогамије и маритална дистанца. Ни трансферзална ни лонгитудинална анализа основних компонената брачности не потврђују у потпуности Хајналову типологију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: нупцијалитет, сеоско становништво, покрајина Војводина

Проучавање развитка становништва у војвођанским насељима знатно је поузданије почев од 18. века када је на овим просторима уведена црквена регистрација рађања, венчавања и умирања. Ове, тзв. матрикуле рођених, венчаних и умрлих водили су локални пароси и оне су признаване као званични документи све до 1895. године, када је уведена обавеза грађанске регистрације ових догађаја. На основу података из матрикула венчаних могуће је тестирати Хајналову (H a j n a l, 1965) поделу брачности на европски и неевропски модел, с тим што је Србија сврстана у прелазни тип. Пошто и последњи попис указује на већу учесталост брачности и нижи удео целибата на војвођанском селу (Б о б и ћ, у штампи) сеоско становништво требало би и по осталим показатељима да буде ближе неевроп-

[1] Рад је део пројекта „Проблеми природног прираштаја сеоског становништва АП Војводине“ кога финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

[2] Код наведених насеља дата је анализа појединих параметара за нупцијалитет, односно удадбено-женидбене миграције у зависности од расположивих података.

ском моделу. Тестирање основних показатеља нупцијалитета извршено је у следећих пет војвођанских села: Пивнице, Српски Милетић, Ново Милошево, Обровац и Кљајићево. Приказани су: стопа нупцијалитета, просечна старост приликом склапања брака, старосна разлика међу супружницима, хомогеност бракова, индекс хомогамије и маритална дистанца.

СТОПА НУПЦИЈАЛИТЕТА

У посматраним насељима у 20. веку је склопљено 26.440 бракова, просечно 44,1 по насељу годишње. Просечна стопа нупцијалитета у посматраним насељима износи 8,9‰. Стопа стагнира до почетка Првог светског рата, када наступа први велики пад. Након рата јавља се максимум. До Другог светског рата имамо тренд лаганог пада. После још једне ратне депресије, стопа нагло расте, па стагнира до 1961. године, након чега је забележен мањи пад, да би у периоду 1969–1974. поново био устаљен. Након тога имамо тренд пада стопе. Периоди са натпросечном стопом су 1901–1913, 1918–1933, 1945–1961, 1969–1974.

Графикон 1. – Просечна стопа нупцијалитета у посматраним насељима (1901–2000)

У *Пивницама* је склопљено 36,6 бракова годишње. Просечна стопа нупцијалитета износи 8,9‰. Највише стопе су забележене 1919. године – 28,7‰ и 1948. године – 15,1‰. Најниже стопе се јављају 1915. године – 1,3‰ и 1945. године – 2‰. Периоди са натпросечном стопом су 1901–1908, 1918–1934, 1938–1942, 1946–1950.

У *Српском Милетићу* склопљено је 37,2 брака годишње. Просечна стопа нупцијалитета износи 9,5‰. Највише стопе су забележене 1919. године – 28,7‰ и 1918. године – 18,2‰. Најниже стопе се јављају 1945. године – 1‰ и 1944. године – 1,7‰. Периоди са натпросечном стопом су 1902–1914, 1918–1922, 1968–1974.

У *Новом Милошеву* склопљено је 79,2 брака годишње. Просечна стопа нупцијалитета износи 8,6‰. Највише стопе су забележене 1919. године – 17,8‰ и 1948. године – 16,2‰. Најниже стопе се јављају 1915. године – 2,5‰ и 1998. године – 2,7‰. Периоди са натпросечном стопом су 1919–1923, 1947–1958.

У *Обровцу* склопљено је 19,7 бракова годишње. Просечна стопа нупцијалитета износи 8,4‰. Највише стопе су забележене 1919. године – 30,1‰ и 1947. године 17,5‰. Најниже стопе се јављају 1915. године – 1,3‰ и 1999. године – 2‰. Периоди са натпросечном стопом су 1904–1910, 1946–1952, 1969–1974.

У *Кљајићеву* је склопљено 52,2 брака годишње. Просечна стопа нупцијалитета износи 9,2‰. Највише стопе су забележене 1919. године – 39,4‰ и 1957. године 18,8‰. Најниже стопе се јављају 1945. године – 0,8‰ и 1915. године – 1,2‰. Периоди са натпросечном стопом су 1906–1910, 1925–1930, 1955–1975.

ПРОСЕЧНА СТАРОСТ ПРИЛИКОМ СКЛАПАЊА БРАКА

У Европи се срећемо са два случаја: бржом економском независношћу и ранијим склапањем савремених бракова (па данас жене улазе у брак са 22 до 25 година) и даље касним склапањем бракова (у Данској са 28 и 25, а у Шведској са 30 и 27 година), јер брачност флуктуира у зависности од економских предуслова за заснивање породице.

Подручје Србије се налази источно од линије Трст-Санкт Петербург, па тако по територијалној подели припада источноевропском прелазном моделу (по J. Hajnal-у) и требало би да има следеће карактеристике:

– жене би требало да склапају брак у старости између 20–23 године, а мушкарци пре 27 година

– до навршених 50 година брак би требало да склопи од 90 до 95% лица (Ђ у р ђ е в, 1990/1991). Сличне карактеристике би требало да имају и посматрана насеља

Табела 1. – Средња старост супружника у посматраним насељима

Насеље	Средња старост	
	Мушко	Женско
Пивнице	23,4	20,6
Српски Милетић	24,2	20,9
Ново Милошево	24,7	21,4
Обровац	24,5	21,2
Кљајићево	24,7	21,5

Анализирајући средње старости приликом склапања брака дате у табели 1. уочавамо да код свих посматраних насеља, вредности како код же-

на, тако и код мушкараца имају вредности које припадају источноевропском прелазном моделу брачности, где се као што је напоменуто оне налазе и према свом територијалном положају. Међутим, уочава се да се јавља повећање средње старости, како код мушкараца, тако и код жена, те да се крајем посматраног периода јављају у свим насељима одлике западноеврпоског модела брачности.

Графикон 2. – Просечна старост супружника у посматраним насељима (1901–2000)

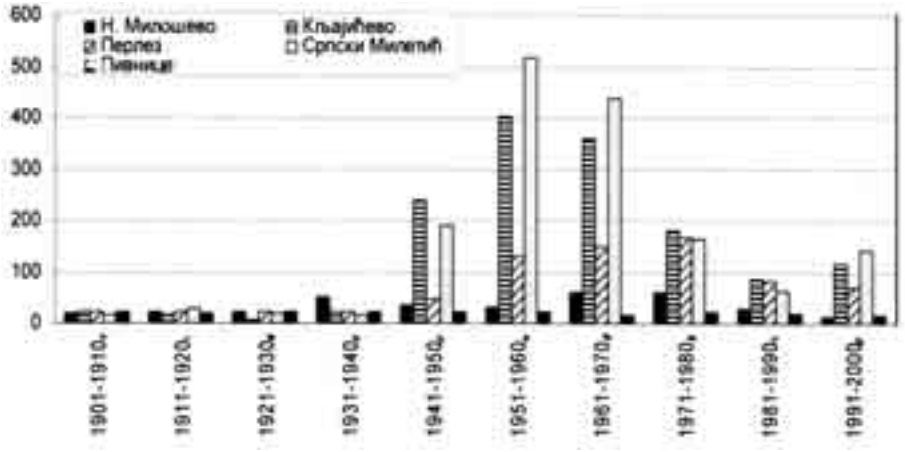

Средња старост супружника у посматраним насељима има исте осцилације. Средња старост мушкараца износи 25 година, док жена 21,7 година. До краја Другог светског рата вредности се углавном крећу испод просека. Младожење су у просеку биле најмлађе 1925. (22,6) и 1914. године (22,8), док су младе имале 19,7 година 1912. и 1914. године. Од 1945. године средња старост расте, кад мушкарци бележе секундарни максимум од 28,2 година. У 60-им супружници склапају брак са највише година: 1962. године жеме имају 24,1 годину, наредне 24,4, кад и мушкарци улазе у брак са 28,3 година. Након тога следи благи пад али се крајем посматраног периода повећава, тако да од 80-их година имамо натпросечне вредности.

У *Пивницама* су забележене најниже средње старости код посматраних насеља, младожење 23,4 година, младе 20,6 година, што може бити последица националне структуре, јер је у овом насељу заступљено словачко становништво. Максимум код мушкараца забележен је 1945. (27,4 година) и 1966. године (26,4 година). Младе су се најкасније удавале са 23,3 година 1980. и 1981. године. Младожење су се најраније женили 1917. године (20,6) и 1968. године (21,1). Минимум код жена је 19 година и јавља се 1909. и 1910. године. Натпросечна старост у дужем периоду код мушкараца јавља се тек од 1978–2000, а занимљиво, код жена, средња старост врло мало варира од просечне.

У *Српском Милетићу* средња старост мушкараца је 24,2, а жена 20,9 година. Супружници најкасније у брак улазе 1945. године, са 32, од-

носно 26,5 година. Висока старост код младожења је забележена још 1983. године (28,3 године), а код жена 1991. године, 24,7 година. Што се минималне старости тиче у овом насељу се јављају два екстрема. Код младожења се јавља 1992. године (20,3) што је нетипично за подручје Војводине. До тада су најмлађи били 1930. године (20,9). Средња старост млада 1915. године износила је само 15,7 година, а најближа старост забележена је 1925. године, 18,4 године. Натпросечна старост код супружника се јавља од 1953–1966, 1973–1986. и 1990–2000.

У *Новом Милошеву* средња старост мушкараца је 24,7, а жена 21,4 година. Максимум старости супружници бележе 1945. године 29,6 година, односно 23,9 година. Мушкарци су касно улазили у брак и 2000. године (28,6), а жене и 1961. године (24). Најраније у брак супружници су улазили у периоду 1901–1904, када су младожење имале 21,4 година, а младе 19,7. Натпросечна старост код младожења се јавља од 1935–1952, 1960––1969, 1985–2000, а код жена 1941–1964, 1995–2000.

У *Обровцу* средња старост мушкараца је 24,5, а жена 21,2 година. Мушкарци су најкасније ушли у брак 1991. године, када су у просеку имали 30,2 године и 1945. године са 28,1 година. Минимална старост им се јавља 1925. (21,3 година) и 1923. године (21,7 година). Младе су 1958. и 1959. године имале 24,7, односно 26,1 година. Минимална старост забележена је 1927. (17,9 година), односно 1942. године (18 година). Натпросечна старост код младожења се јавља између 1943–2000, а код жена 1945––2000.

У *Кљајићеву* средња старост мушкараца је 24,5, а жена 21,2 година. Супружници су најкасније ушли у брак 1962. и 1963. године, мушкарци са 32,2, односно 30,8 година, а жене 28,7, односно 27,8 година. Минимална старост се јавља 1914/15. године – 21,2 година за мушкарце и 21,9 за жене. Супружници су били млади и 1929. године са 21,4 односно 21,9 година. Натпросечна старост код младожења се јавља од 1950–1969, 1975––2000, а код млада 1949–1965. и 1989–2000.

СТАРОСНА РАЗЛИКА МЕЂУ СУПРУЖНИЦИМА

Ранијим анализама старосне разлике међу супружницима, уочено је да је на подручју Војводине, током XX века заступљена старосна разлика међу супружницима од 3 године, где је мушкарац старији. Јавља се занемарљиво мали број бракова у којима је жена старија, чак и оних у којима су супружници истих година. Интересантно је да се такве појаве јављају најчешће у време ратова или на самом крају XX века (када у светским трендовима постаје „модерно“ да је жена старија). У посматраним насељима уочава се да је просечна старосна разлика међу супружницима од 2,8 година у Пивницама, до 3,4 у Новом Милошеву, што потврђују досадашња истраживања.

Табела 2. – Просечна старосна разлика међу супружницима

Насеље	Старосна разлика
Пивнице	2,8
Српски Милетић	3,2
Ново Милошево	3,4
Обровац	3,3
Кљајићево	3,2

Ако анализирамо насеља појединачно, долазимо до следећег:

У *Пивницама* је забележена мала старосна разлика од свега пола године 1968. године, док је максимална од 6 година уочена 1915. године

У *Српском Милетићу* је забележена најмања разлика од свега 0,1 године (1943), док је максимална разлика уочена 1990. и износи 6 година.

У *Новом Милошеву*, минимална старосна разлика од 0,9 година се јавља на самом почетку XX века 1904. године, док је максимална разлика од 5,7 година забележена 1945.

У *Обровцу* је максимална разлика од 6,2 године забележена на крају посматраног периода 1991. (када је уочена и максимална старост мушкараца), а минимална од 0,7 година је уочена 1959. (када је забележена максимална старост жена).

У *Кљајићеву* је максимална старосна разлика забележена 1934. године и износила је 7,7 година, док је минимална забележена 1949. и износила је 1,2 године.

Оно што је посебно интересантно су случајеви када су невесте биле старије, а та појава је забележена у три од пет анализираних насеља и то само по једном. У Кљајићеву ова појава се уочава 1964. године и износи 1,3 године, у Српском Милетићу 1992. године и износи 1,7 година (максимум) и у Пивницама 1917. године, када су жене биле минимално старије (свега 0,2 године).

ХОМОГЕНОСТ БРАКОВА

Према месту рођења супружници су по Lepage-у разврстани у 4 групе:

1. SS – оба супружника рођена су у месту, где је склопљен брак,
2. SM – младожења рођен у том месту, а невеста на страни,
3. MS – невеста рођена у том месту, а младожења на страни,
4. MM – оба супружника рођена на страни

Графикон 3. – Хомогеност бракова у посматраним насељима

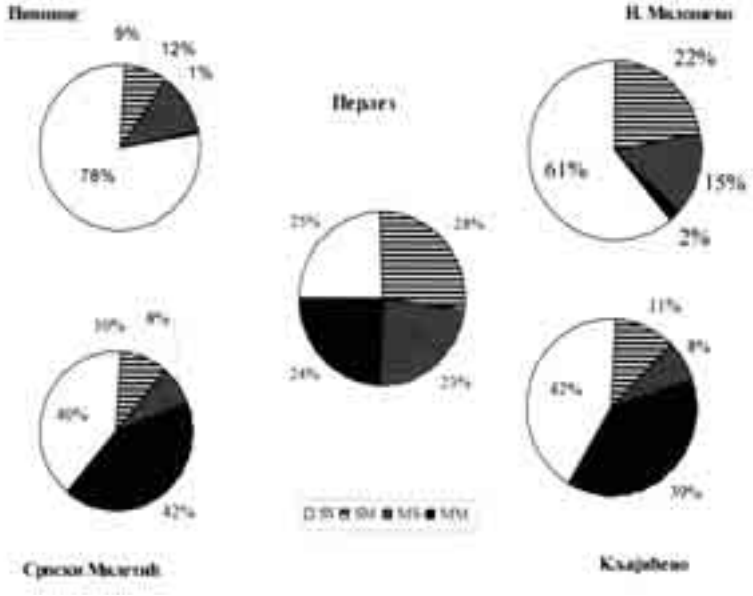

SS тип брака је током 20. века најзаступљенији у Пивницама, у просеку чини 78% свих бракова (максимум 20-их, 83%, минимум 90-их 73%). Већина бракова и у Новом Милошеву спада у овај тип, просечно 61% (макс. 1911–1920. 71%, мин. 20-их, 54,2%). У Кљајићеву (макс. 30-их, 94,2%) и Српском Милетићу (1911–1920, 91,7%), где је до краја Другог светског рата живело немачко становништво. Удео овог типа брака је до краја рата био изузетно висок. Након колонизације, случај да су оба супружника рођена у месту брака је занемарљив. У Перлезу је у просеку најређе заступљен овај тип, просечно тек сваки четврти брак (25%). Док је у 30-има сваки други брак био SS типа, у 90-има тек 3%.

SM тим бракова, када је младожења рођен у месту, а невеста на страни, гледајући цео 20. век најзаступљенији је у Перлезу, 28% бракова (макс. 70-их, 39%, мин. у 20-има, 15%). Овај тип је чест и у Новом Милошеву, 22% бракова (макс. 60-их 29%, мин. 1901–1910. 14%). У Кљајићеву и Српском Милетићу овај тип је заступљен тек од 70-их година, кад је достигнут и максимум 37%, тј. 40%. У Пивницама има тек 9% ових бракова (макс. 70-их, 13%, мин. 60-их, 4,1%).

MS тип бракова, када је младожења рођен у месту, а невеста на страни током 20. века најзаступљенији је у Перлезу, 23% (макс. 20-их, 40%, мин. 90-их, 10%). Значајан је удео и у Новом Милошеву, 15%, мада се од почетка 20. века смањује. У Пивницама је сваки десети брак овог типа, а у Српском Милетићу и Кљајићеву још ређи, у 50-има тек 1%.

MM тип брака, када су оба супружника рођена на страни је до Другог светског рата заступљен само у Перлезу, а након рата има претежни

удео у Српском Милетићу и Кљајићеву (у 50-има су скоро сви бракови били овог типа 97,8%, одн. 95,2%). У Пивницама овај тип брака врло мало је заступљен, у просеку тек 0,6%, као и у Новом Милошеву 2%.

По типовима брачности, дакле насеља можемо груписати у оне са високим уделом SS типа (Пивнице и Ново Милошево), оне са подједнаким уделом SS (до II св. рата) и MM типа (након II св. рата). Занимљиво је да су у Перлезу равномерно заступљена сва четири типа.

ИНДЕКС ХОМОГАМИЈЕ

Индекс хомогамије је однос склопљених бракова између супружника, који су рођени у месту где је брак склопљен и склопљених бракова између супружника којима је родно место ван места склапања брака.

Индекс хомогамије се рачуна путем формула:

$$P = (SS+SM)\cdot(SS+MS)\div N \text{ и } I = (n-p)/(h-p)$$

где је: I – индекс хомогамије, n–SS, h–(SS+SM) и N – број склопљених бракова.

Вредност индекса хомогамије може се кретати у интервалу од –1 до 1. Ако је вредност ближа 1, реч је о затворености популације (ендогеност), у супротном ради се о отворености популације (егзогеност).

Графикон 4. – Индекс хомогамије у посматраним насељима

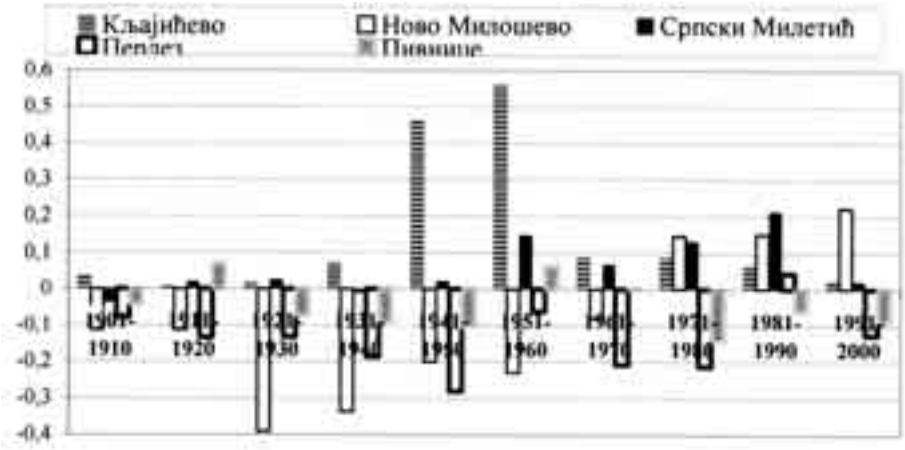

Од посматраних насеља једино је у Кљајићеву током целог 20. века индекс хомогамије био позитиван (максимум 1951–1960. 0,6), што значи да је то ендогено насеље, исто као и Српски Милетић који је само прве декаде имао негативан индекс. Ново Милошево је до 70-их година имало негативан индекс (минимум 1921–1930. –0,4). Пивнице и Перлез су у највећем делу 20. века имали негативан индекс.

МАРИТАЛНА ДИСТАНЦА

Маритална дистанца представља раздаљину, изражену у километрима, коју су прешли супружници од родног места до места у коме је склопљен брак.

Графикон 5. – Маритална дистанца мушкараца 1901–2000.

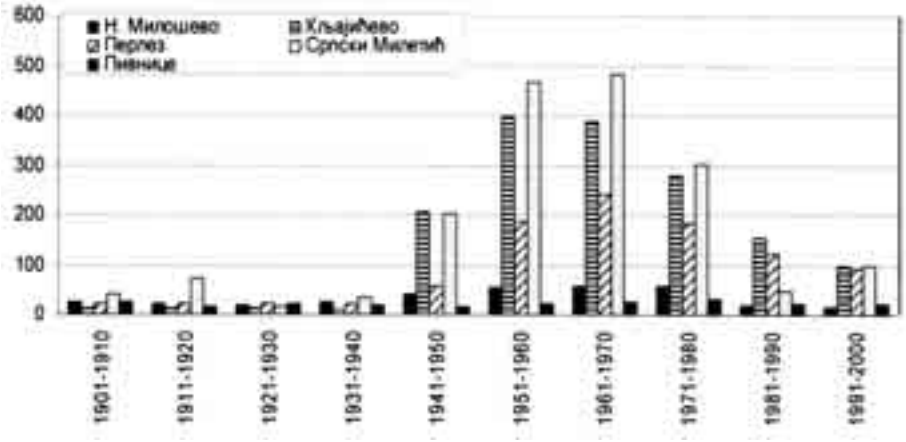

Све до краја Другог светског рата супружници су долазили углавном из круга од 50 км у свим посматраним насељима. Од 1945. године, у насељима обухваћеним променом становништва, Српском Милетићу и Кљајићеву, маритална дистанца се нагло повећава. Раст је приметан и у Перлезу. Даљина се постепено смањује од 70-их година. У Новом Милошеву и Пивницама током целог века је износ марималне дистанце до 50 км.

Графикон 6. – Маритална дистанца жена 1901–2000.

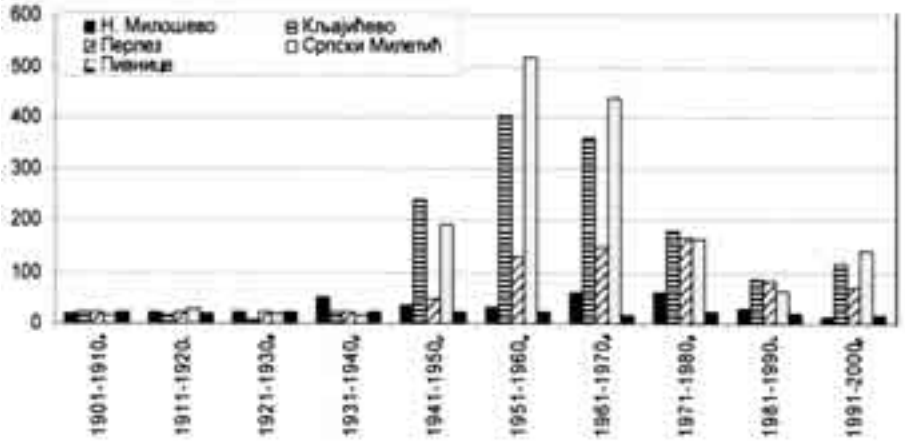

Минимум је забележен код оба пола у Кљајићеву, где су младе 20-их прелазиле тек по 7,7 км, а младожење 30-их 9,6 км у просеку.

Максимум се јавља у Српском Милетићу, где су у 50-има младе у просеку прешле чак по 517,1 км, а младожење у 60-има 481,4 км. У 20. веку у просеку најдужу раздаљину су прешли супружници у Српском Милетићу (176,7, одн. 159,5 км) и Кљајићеву (156,7, одн. 145 км). У Перлезу просечна дистанца износи око сто километра (96,9, одн. 74 км), док су најмање превалили у Пивницама, тек 15,3, одн. 15,0 км.

ЗАКЉУЧАК

Подаци о основним карактеристикама нупцијалитета двадесетог века у пет војвођанских села указују на мале разлике међу селима и на њихову исту дугорочну развојну тенденцију. Почетком двадесетог века брачност је заиста била скоро универзална, старост приликом склапања првог брака врло ниска. Током посматраних стотину година приметно је да се бракови све мање склапају, а да је старост приликом склапања првог брака осетно порасла. Старосна разлика међу супружницима била је и остала мала, те није видљива очекивана правилност. Хомогеност бракова, индекс хомогамије и маритална дистанца под великим утицајем су масовних миграција, које су у неким селима прекинуле традиционалне трендове.

Хајналова подела брачности може се користити само као оквир за истраживање. Ни трансферзална ни лонгитудинална анализа основних компонената брачности не потврђују у потпуности Хајналову типологију.

ЛИТЕРАТУРА

Б е р и ћ, Б. и други (1986): *Модели оптималне старосне разлике међу супружницима при склапању првог брака.* Становништво, број 1–4, стране 55–64.

Б о б и ћ, М. (2001): *Транзиција брачног партнерства – пример насеља Београд.* Зборник Матице српске за друштвене науке, број 110–111, стране 193–202.

Б о б и ћ, М. у штампи. *Брачност становништва.* У монографији: Бранислав С. Ђ у р ђ е в, уредник: Становништво и домаћинства Аутономне Покрајине Војводине почетком 21. века. Матица српска, Нови Сад.

Đ u r đ e v, B. S. (1990/1991): *Nupcijalitet u selu Vilovu*. Stanovništvo, broj 3–4/1–2, strane 219–226.

И в к о в, А., Ђ у р ђ е в, Б. С. (2001): *Нупцијалитет и диворцијалитет Баната*, Зборник Матице српске за друштвене науке, број 110–111, стране 203–213.

Летопис српске православне цркве у Обровцу

Матичне књиге венчаних за период 1875–1999, Српски Милетић

Матичне књиге венчаних од 1896. до 1995. године, Месна канцеларија, Обровац

Матичне књиге венчаних у периоду 1805–2002. године, Евангелистичка црква, Пивнице

Матичне књиге венчаних у периоду 1805–2002. године, Католичка црква, Пивнице

Матичне књиге венчаних у периоду 1805–2002. године, Православна црква, Пивнице

Матичне књиге венчаних, Перлез, период од 1896–2000. године
Матичне књиге рођених од 1896. до 1995. године, Месна канцеларија, Обровац
Подаци Покрајинског завода за статистику, Нови Сад
Попис становништва 2002, 2003. Књига XII: Брачно стање према старости, вероисповести и националној или етничкој припадности. Савезни завод за статистику, Београд
Регистри венчаних, Месна канцеларија, Зрењанин
Регистри венчаних, Месна канцеларија, Ново Милошево
Регистри рођених у периоду 1895–2004. године. Месна канцеларија, Кљајићево
Савезни завод за статистику, 1995. Упоредни преглед броја становника и домаћинстава 1948–1991. СЗС, Београд.

CHANGE OF NUPTIALITY IN THE VILLAGES IN VOJVODINA

by

Anđelija Ivkov, Branislav S. Đurđev, Milan Cvetanović

Summary

The paper deals with the basic data on nuptiality in the following six villages in Vojvodina province: Pivnice, Srpski Miletić, Novo Miloševo, Obrovac, Perlez and Kljajićevo. Nuptiality rate, average age at marriage, age distance between spouses, marriage homogeneity, and marital distance are depicted. Neither period nor transfersal analysis support Hajnal's findings.

УДК 314(4–672EU)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Дренка Вуковић
Факултет политичких наука
Јове Илића бр. 165, 11000 Београд

СОЦИЈАЛНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ДЕМОГРАФСКИХ ПРОМЕНА У ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

САЖЕТАК: Процес демографских промена у европским земљама карактерише све израженије старење становништва, као резултат пада стопе природног прираштаја и повећања очекиваних година живота. Европљани имају све мање деце, дуже живе и сусрећу се са проблемима обезбеђења сигурне старости. Уочени трендови промена биће интензивирани до средине новог миленијума (2050), када се очекује смањење броја деце (0–14 година) за готово 20% и радно активног становништва (15–64 година), док ће „старијих" (65–79) бити више за преко 44%, а „најстаријих старих" (80 и више година) за чак 180%. Старење становништва карактерише све регионе, при чему је оно посебно изражено у земљама на југу и транзицијским државама.

Суочене са изазовима поремећаја демографске структуре чланице Европске уније (25) су развиле читав спектар мера и активности у правцу предупређења социјално-економских последица. Креирање „политике старења" на нивоу Уније одвија се у процесу координације (ОМЦ) процеса: модернизације система социјалне сигурности (пензијског и здравственог осигурања, социјалне и дечје заштите); стварања услова за „активну старост (повећање запослености и што дужи останак на тржишту рада); развијања „нових облика солидарности међу генерацијама (као последица повећања коефицијента зависности између радноактивног и издржаваног становништва); спречавања сиромаштва и социјалне искључености, итд. Сратегијским документима, смерницама и националним акционим плановима утврђене су конкретне мере у суочавању са изазовима старења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографске промене у ЕУ, старење становништва, активна старост, међугенерацијска солидарност, социјална укљученост

УВОД

Процес демографских промена у европским земљама карактерише успоравање раста укупне популације и све израженије старење становништва.

Трансформација старосне пирамиде уочена је средином прошлог века, да би данас њени ефекти добили забрињавајуће размере. Основни фактори промена садржани су у смањењу стопе наталитета и продужењу просечног животног века, што се рефлектује на поремећаје између појединих старосних група и однос радно активног и издржаваног дела популације.

Последице таквог стања видљиве су у економској и социјалној сфери, па се отуда намеће потреба проналажења адекватних решења ради превазилажења „кризе старења". Суочене са све већим изазовима државе, чланице Европске уније креирале су низ програма и акција усмерених на спречавању негативних последица и стварању услова за сигурну старост. Стратегијским документима Уније и националним плановима предвиђене су мере даљег реформисања пензијског система, обезбеђење услова за „активну старост", спречавање сиромаштва и социјалну укљученост и јачање „нових облика међугенерацијске солидарности".

ДЕМОГРАФСКИ ТРЕНДОВИ И ПРОМЕНЕ

Старење становништва и промена демографске структуре становништва представљају глобални феномен. У 2004. години на простору држава чланица ЕУ(25) живело је 456,4 милиона људи, што представља раст од 74,1 милиона у поређењу са стањем у претходној години. Становништво Уније (Еуростат, 2004) чини 7,2% светске популације и налази се далеко иза Кине (1 295 милиона– 20,5%) и Индије (1057 милиона – 16,6%), односно испред САД (292 милиона– 4,6%) и Јапана (127 милиона – 2,0%). Највишу стопу раста становништва у ЕУ имају Кипар (+21,5%), Шпанија (+15,5%) и Ирска (+15,3%), док је у неким новим чланицама забележен супротан тренд: у Летонији (–5,3% на 1.000 становника), Литванији (–4,8%), Естонији (–4,0%), Мађарској (–2,5%) и Пољској (–0,7%). Стопа природног прираштаја (разлика између броја рођених и умрлих на 1.000 становника) највиша је у Ирској (+8,2%), Холандији (+3,7%), Кипру (+3,6%) и Француској (+3,5%), док је просек ЕУ (25) у 2003. години био +0,4%. У исто време у Литванији (–1,8%), Летонији, Пољској (–0,4%) и Естонији (–0,3%) забележена је највиша негативана стопа. Стопа фертилитета не обезбеђује обнову становништва (2,1), а велики број земаља налази се испод просека ЕУ од 1,5 деце по мајци.

Пројекције развоја становништва до 2050. године указују на интензивирање уочених тенденција демографског старења. Становништво Уније ће до 2030. године благо расти и то пре свега као резултат миграција, а затим ће у наредне две деценије падати. У 2005.години биће 458 милиона становника, 2025. године 469,5 милиона, и 468,7 милиона у 2030. години (ЕЦ, 2004: 2). Са становишта структурних промена очекује се повећање броја „старијих радника" (55–64 година), више пензионера (65–79), раст броја „најстаријих старих"(80 и више година), мање деце, младих и одраслих. То ће довести до повећане зависности између радно активног (15–

–64) и неактивног становништва (0–14, 65 +), са 49% у 2005. години на 66% у 2030. години. У периоду до 2050. године очекује се смањење броја деце (0–14 година) за готово 20% и радно активног становништва, док ће део старије популације порасти за преко 44%, а „најстаријих старих" за чак 180%.

Табела 1 – Демографске промене у ЕУ(25)

	2005–2050.	2005–2010.	2010–2030.	2030–2050.
Укупно становништво	–2,1 %	+1,2 %	+1,1 %	–4,3 %
Деца (0–14)	–19,4 %	–3,2 %	–8,9 %	–8,6 %
Млади (15–24)	–25,0 %	–4,3 %	–12,3 %	–10,6 %
Млађи одрасли (25–39)	–25,8 %	–4,1 %	–16,0 %	–8,0 %
Одрасли (40–54)	–19,5 %	+4,2 %	–10,0 %	–14,1 %
„Старији радници" (55–64)	+8,7 %	+9,6 %	+15,5 %	–14,1 %
„Старији" (65–79)	+44,1 %	+3,4 %	+37,4 %	+1,5 %
Веома стари (80 и више)	+180,5 %	+17,1 %	+57,1 %	+52,4 %

Извор: Eurostat (2004), Demographic Projections (Baseline scenario).

Суочене са све израженијим проблемом старења становништва, европске земље су развиле читав систем мера у циљу предупређења очекиваних економских и социјалних ефеката. На нивоу Уније Европска комисија је 1999. године сачинила извештај „Ка Европи за све генерације" као својеврстан допринос међународној конференцији УН посвећеној старијим лицима. У наредном периоду израђен је низ студија које се баве различитим аспектима старења, а одржане су и конференције посвећене активном старењу и изради националних стратегија у одговору на демографске изазове. Социјална агенда (2000–2006) садржи мере које се тичу међусобне сарадње на подручју политике запослености, социјалне заштите и економске политике, као и сагледавање ефеката старења становништва на тим подручјима.

Европском стратегијом запошљавања (Лисабон, 2000, Стокхолм 2001) предвиђено је повећање запослености старијих радника (55–64 година) на 50% до 2010. године. Европска комисија је 2005. године донела Зелену књигу „Суочавање са демографским променама– нова солидарност међу генерацијама". У извештајима, препорукама и смерницама Савета и Комисије, као посебни изазови истакнути су негативни ефекти старења радне снаге и потреба креирања адекватне политике запошљавања и управљања људским ресурсима; притисак на системе пензијског осигурања и јавних финансија као резултат пораста броја пензионера; раст потреба за здравственом заштитом и негом старих и последице које се тичу полних разлика и повећаних ризика код женског дела популације.

Циљ креиране политике Уније је „коришћење пуних потенцијала људи свих старосних група", имајући при томе у виду специфичност потреба

старијих и разлике које се тичу полне структуре. Резултат тога је и „политика активне старости“ чије су најзначајније компоненте: доживотно учење, продужење радног века, каснији и постепен одлазак у пензију, активан живот у пензији, као и медицинске и друге мере. На тим основама требало би подићи квалитет живота старих, смањити њихову зависност и обезбедити средства за покривање трошкова здравствене и других облика заштите. Стратегијским правцима предвиђено је: савладавање економских ефеката старења становништва са циљем да се обезбеди привредни развој и солидарност јавног буџета, прилагођавање на чињеницу да ће радно способно становништво бити све старије, сигурност прикладне, трајне и прилагодљиве пензије и приступ квалитетној здравственој заштити у оквиру финансијски стабилног здравственог система. Одржавање привредног раста и солидарност јавног буџета, везује се за утицај старења становништва на пензијске фондове и повећана издвајања у систему пензијског осигурања, здравствене заштите и неге старих, што се одражава на раст буџетских (јавних) издатака.

АКТИВНА СТАРОСТ И НОВА МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКА СОЛИДАРНОСТ

Социјално-политичке импликације демографских промена у Европској унији најчешће се разматрају у контексту потребе реформисања пензијског система и промена на тржишту рада. Старење „беби-бум генерације” утицало је на све значајније присуство старијих у општој структури становништва и све веће оптерећење радно активних. Док је 1970. године на свако лице са преко 65 година било петоро оних од 15 до 64 године, тај однос ће се до 2030. године променити на 2,5: 1. Још драстичније промене у наредним деценијама биће у броју лица са преко 80 година чији број ће са 18,8 милиона порасти на 34,7 милиона у 2030. години[1].

Уочени демографски поремећаји довели су до кризе у систему пензијског и здравственог осигурања евопских земаља. Суочене са нараслим потребама и ограничењем издатака, већина их се одлучила на реформисање јавног система и преношење веће одговорности на појединца. Нове члани-

[1] Старење становништва представља глобални феномен, при чему су видљиве разлике између појединих региона. Према прогнозама Уједињених нација у 2050. години на свету ће први пут у историји бити више старијих (60 и више година) него младих (мање од 15 година). Почетком 21. века на свету је било 600 милиона старијих, али ће тај број у наредних пет деценија порасти на 2 милијарде. Старији су у развијеним регионима 2000. године чинили петину становништва, а до 2050. године њихово учешће ће порасти на трећину. У мање развијеним регионима света учешће старијих ће се променити са садашњих 8% на 20% укупног становништва. Старосна медијана светског становништва у наредним деценијама порашће са 26 на 36 година, при чему ће најмлађе становништво имати Нигерија са медијаном од 20 година, а најстарије Шпанија са 55 година. До средине миленијума петина старих имаће 80 и више година, док ће се однос између старих и активног дела становништва променити са 9:1 у 2000. години, на 4:1 у 2050. години. Посматрано према полу већину старих чиниће жене, којих је у 2000. години било за 63 милиона више него мушкараца са 60 и више година.

ца Уније (земље у трназицији) извршиле су приватизацију пензионих фондова увођењем II и III стуба према сугестијама експерата Светске банке и Међународног монетарног фонда. Насупрот томе у „старим чланицама" процес реформи се одвија постепено и са пуно опреза, при чему се као најчешће предузимају мере у правцу подизања старосне границе и промена формула у обрачуну и усклађивању пензија. У циљу стварања услова за бржи привредни развој и солидарност јавног буџета, стратегијским правцима развоја предвиђено је прилагођавање на чињеницу да ће радно способно становништво бити све старије, обезбеђење прикладне и трајне пензије као и стварање услова за једнак приступ квалитетној здравственој заштити и дуготрајној нези.

Обезбеђење прикладног, трајног и финансијски прилагодљивог пензионог система, представља заједнички циљ земаља чланица у настојању да се одговори на изазове старења и све већи притисак на пензионе фондове. У оквиру координације на нивоу Европске уније предвиђена је помоћ у спровођењу дефинисаних мера усмерених на продужење радног века и обезбеђење вишег нивоа материјалне основе за обрачун пензија, уз истовремено подизање старосне границе за одлазак у пензију. С обзиром на различитост националних система стратегијски правци реформи усмерени су на обезбеђење трајних давања која гарантују ниво сигурности изнад линије сиромаштва, поштовање принципа генерацијске солидарности и спречавање свих облика дискриминације према полу. Према усвојеном заједничком ставу (Комисије, Савета) пензиони системи морају бити транспарентни, лако разумљиви са дефинисаним правима и сигурним основама дугорочног финансирања.

Табела 2. – Демографски индикатори у новим чланицама ЕУ (2003)

	Природни прираштај*	Раст становништва*	Очекиване године живота	Фертилитет по жени
Чешка	–1,7	0,8	75,78	1,18
Естонија	–3,7	–4,0	71,38	1,39
Летонија	–4,9	–5,3	70,86	1,25
Литванија	–3,0	–4,8	73,46	1,17
Мађарска	–4,1	–2,5	72,25	1,31
Пољска	–0,4	–0,7	74,16	1,38
Словачка	–0,1	0,2	74,19	1,31
Словенија	–1,0	0,7	75,93	1,23
Кипар	3,6	21,5	77,46	1,85
Малта	2,2	6,5	78,68	1,49

*на 1000 становника; Извор: Eurostat (2004)

Други део активности у одговору на изазове старости одвија се у склопу *политике „активне старости"*. Европском стратегијом запошља-

вања[2] предвиђено је прилагођавање демографским променама и обезбеђење већег присуства старијих на тржишту рада. У том смислу државама чланицама се препоручује предузимање мера које укључују: продужавање радног века, унапређење система учења и дообучавања током читавог радног века, прилагођавање система социјалних доприноса, социјалне заштите, итд. Европски Савет је на својим заседањима пред државе чланице ЕУ поставио следеће задатке: запошљавања 50% европске популације у старосној групи од 55–64 година (Стокхолм 2001), и подизање старосне границе за одлазак у пензију за најмање 5 година (Барселона, 2002).

Обезбеђивање одговарајуће понуде рада и подстицање запослености старије радне снаге („активно старење") неопходно је за одржавање даљег привредног раста и коришћење могућности појединаца. С обзиром на демографске изазове у Европи, нарочито је забрињавајућа ниска стопа запослености старијих радника (55 и старији) која износи 40% у 2003. години (ЕУ–15)[3]. Побољшање животних услова, подизање стандарда, подизање нивоа општег здравственог стања и продужавање животног века[4] отварају могућности дужег останка на тржишту рада, а у неким случајевима и проширивања радне активности на готово читав животни век. Постизање уравнотеженог економског раста подразумева веће укључивање старијих радника, при чему се стање у појединим земљама чланицама разликује. У остварењу постављених циљева најдаље су одмакле Шведска, Данска, Велика Британија, Естонија, Ирска, Кипар и Португалија. На другој страни су земље са мање од 35% запослених старијих радника, као што су: Словачка, Словенија, Пољска, Мађарска, Луксембург, Италија, Аустрија и Француска. Остале државе се налазе око просека ЕУ и достизања постављеног циља од 50% запослености. У земљама у којима постоје могућности превременог пензионисања (државе на југу, Аустрија, Француска) или су услови рада лошији, проблем ранијег повлачења са тржишта рада је израженији.

Промене у структури појединих старосних група, све неповољнији однос између активног и издржаваног становништва и трансформације улоге и функција европске породице подстакле су расправе о *„новим обли-*

---

[2] Основни циљ политике запошљавања „Лисабонске стратегије" из 2000. године био је подизање стопе запослености у ЕУ (15) са 61% на 67% до 2005. године, односно на око 70% до 2010. године. Стопа запослености жена требало је да порасте са 51% на 57% (2005) односно 61% (2010), а старијих радника на 50% до 2010. године.

[3] Према подацима УН земље са високим дохотком по глави становника имају малу стопу запослености старијег становништва. У развијеним регионима 21% мушкараца са 60 и више година је активно, у поређењу са 50% активних у неразвијеним регионима света. Разлике постоје и у погледу активности жена од којих је у развијеним земљама само 10% економски активно, а у неразвијеним 19%.

[4] Према резултатима пројекта Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe' (SHARE) постоје јасне разлике између севера и југа у погледу здравља и примања: старима на северу финансијски и здравствено је боље, што се међутим не показује кроз смртност. Општи закључак истраживача је да су „Европљани на северу здравији и богатији, али да људи на југу дуже живе".

цима солидарности међу генерацијама". У Зеленој књизи Комисије из 2005. године истакнуто је да демографске промене обликују европско друштво и дају му нову садржину. Смањење броја младих и промене у броју и структури одраслих захтевају мере за учвршћивање међугенерацијске солидарности базиране на узајамној подршци, преносу знања и искуства. Млади људи су у оквиру граница држава чланица Европске уније постали јако редак ресурс и отуда им се мора помоћи у борби са потешкоћама на које наилазе у запошљавању и друштвеној интеграцији. То се посебно односи на повећани ризик сиромаштва и социјалне искључености услед неадекватног образовања, недостатка радног искуства или мигрантског порекла.

Незапосленост младих до 25 година у децембру 2004. године износила је 17,9%, док је код лица са преко 25 година била 7,7%. Ризик сиромаштва посебно је изражен код младих од 16–24 година (19%), насупрот стопи од 12% у старосној групи од 25–64 година. Високи ризик (17%) присутан је и код старих са преко 65 година. Млади су изложени дискриминацији због година, недостатка радног искуства, пола, социјалног порекла или етничке припадности, што отежава њихову интеграцију у друштву. Неусклађеност образовног програма и потражње на тржишту рада рефлектује се на раније напуштање школе и недостатак тражених квалификација. Током 2002. година 16,5% младих од 18. до 24. године прекинуло је школовање. Недостаје адекватан систем подршке породици и деци школског узраста, док модернизација образовног система касни у већини земаља чланица Уније.

Суочавање са демографским променама у ЕУ и нова солидарност наилазе на ограничења која се тичу промена породичне структуре. Европљани имају мање деце него што желе због многобројних ограничења која утичу на одлуке потенцијалних родитеља и тешкоће у подизању деце. Према ставовима Европске комисије изнетим у Зеленој књизи (2005) уочени негативни тренд демографских промена захтева мере усмерене на усклађивање породичних и радних обавеза њених чланова. Да би породица и даље имала значајну улогу у међугенерацијској солидарности потребно је отклонити препреке које се тичу адекватног стамбеног простора, услуга збрињавања и неге, социјалних трансфера, итд. Значајан извор млађег становништва представљају мигрантске породице са већим бројем чланова, па отуда треба развијати механизме њихове интеграције политиком једнаких шанси за све.

Крајњи циљ наведених и других мера у суочавању са проблемима старих састоји се у испуњавању следећих задатака: повратак демографском расту повећањем стопе рађања и правичним коришћењем прилива миграната; успостављање равнотеже међу генерацијама у коришћењу добробити економског раста и учешћу у обезбеђивању средстава за исплату пензија, здравствене заштите и неге; учвршћивање веза између различитих животних стадијума, активности и неактивности.

СИРОМАШТВО И СОЦИЈАЛНА УКЉУЧЕНОСТ

Демографски поремећаји у оквиру појединих старосних група становништва представљају изазов за социјалну политику Европске уније и њених чланица. Смањење броја деце намеће потребу креирања адекватне политике подршке и помоћи породици у подизању и збрињавању деце. За млађи део радно способног становништва (15–29 година) чији број такође бележи пад, неопходно је развијати мере активне политике запошљавања и прилагођавања садржаја образовних програма захтевима тржишта. Пораст броја старијих (50–64 година) разматра се у оквиру „активне старости", док је обезбеђење сигурне пензије и неге значајно за популацију изнад 65 година, односно „најстарије старе" са преко 80 година. Без обзира на разноликост потреба појединих старосних група све оне су изложене ризику сиромаштва и социјалне искључености[5].

Проблем сиромаштва и социјалне искључености у Европској унији постао је актуелан почетком 90-их година прошлог века, када је постало јасно да економски напредак не пружа једнаке шансе свим грађанима, и да је отуда потребно развити посебну политику борбе против сиромаштва као саставни део „социјалне димензије заједничког тржишта". Истраживања показују да је 68 милиона становника (15%) Уније било изложено ризику сиромаштва у 2002. години. У Чешкој, Шведској, Данској, Мађарској и Словенији стопа сиромаштва је испод 10%, док су на другој страни Ирска, Словачка, Грчка, Португалија и друге земље у којима се стопа креће изнад 20%.

У неким земљама сиромашни, не само да су остварили компаративно ниже користи од општег економског побољшања у својим државама, него су истовремено и постали подложнији дуготрајном сиромаштву и оскудици. Са продужетком времена, које неко лице проведе живећи са ниским приходима, повећава се и ризик од оскудице и искључености из социјалних, културних и економских активности, као што се и увећава ризик од екстремне социјалне изолације. У свим државама, половина или нешто више од оних који су били под ризиком сиромаштва у 2001. години, живели су са ниским дохотком дуги временски период, односно најмање три претходне године. У Грчкој и Португалији ризик од сиромаштва је врло висок – две од три особе чији је доходак испод прага сиромаштва, су биле под ризиком од дуготрајног сиромаштва. У просеку 9% популације ЕУ и даље живи у дуготрајном сиромаштву.

---

[5] Европска комисија (2004) дефинисала је сиромаштво као „недостатак адекватног дохотка и ресурса који обезбеђују животни стандард који је прихватљив у друштву у коме становништво живи", социјалну искљученост као процес током којег се извесне индивидуе потискују на маргину друштва и спречава се њихово учествовање у потпуности у друштву, због њиховог сиромаштва или одсуства основне стручности и могућности перманентног учења, или као резултат дискриминације.

Табела 3 – Ризик дуготрајног сиромаштва ЕУ (15– 2001, %)*

	Б	Д	Н	Г	Ш	Ф	ИР.	И	Л	Х	А	П	ФИН	ВБ	ЕУ
Укупно	7	6	6	14	10	9	13	13	9	5	7	15	6	10	9
0–15	6	3	7	10	16	10	15	18	13	9	7	22	1	16	12
16–64	5	4	6	11	9	7	10	12	8	5	5	11	5	7	8
Ж	6	3	6	12	10	7	10	13	8	5	5	10	5	8	7
М	4	4	6	10	9	7	9	11	9	5	4	12	4	5	8
65 +	17	18	7	26	11	14	31	10	5	0	18	24	16	15	12
Ж	17	19	9	28	10	15	40	12	6	1	24	25	21	17	14
М	17	17	5	24	11	13	19	8	5	0	10	22	7	12	10

Извор: Eurostat, ECHP UDB верзија из новембра 2003. године.
Наведено према: EC: Joint Report on Social Inclusion 2004)

Највећем ризику осиромашења изложене су одређене групе као што су незапослени, нарочито дугорочно незапослени, самохрани родитељи (углавном жене), старија лица која живе сама (такође углавном жене), и породице са великим бројем деце. Повећан ризик од сиромаштва постоји и код младих који немају адекватне квалификације и одговарајући ниво образовања који им обезбеђују укључивање у тржиште рада. У 2002. години готово 19% лица старости од 18 до 24 године су прерано напустила школовање, и нису наставили ни са каквом обуком. Деца такође представљају посебно рањиву категорију и она су више изложена ризику сиромаштва и социјалне искључености од одраслих (19% у 2001. години), а материјални недостаци у раним годинама могу негативно утицати на њихов развој и будуће могућности. Уколико деца живе у домаћинствима у којима нема запослених (10% укупног броја деце у Унији 2002) сиромаштво је више распрострањено. Оно такође посебно погађа лица која се суочавају са вишеструким ризицима искључености, као што су хендикепирани, зависни од дугорочне неге, бескућници, лица која траже азил, избеглице, и мигранти (В у к о в и ћ, 2005:312).

Структура лица која су изложена ризику сиромаштва у земљама ЕУ (15) показује извесне заједничке карактеристике, са елементима разноликости у појединим земљама. Посматрано према полу *жене* су под већим ризиком живљења у сиромашним домаћинствима. У 2001. години, 16% одраслих жена (старијих од 16 година) имало је доходак који је био испод прага сиромаштва, у односу на 13% мушкараца у истој старосној групи. Ризик од сиромаштва је такође већи за жене у неким специфичним старосним групама, нарочито оне старије од 65 година (21%, у поређењу са 6% мушкараца у истој старосној групу у ЕУ у целини). Према типу домаћинства, ризик од сиромаштва је највећи у домаћинствима самохраних родитеља (ЕУ просек 35%), и то посебно у оним где је жена самохрани родитељ.

Ризик сиромаштва и социјални трансфери ЕУ (10)

Без трансфера	Ч	ЕС	К	ЛЕ	ЛИ	М	МЛ	П	С	ЕУ (10)	ЕУ (15)
Са пензијема	36	42	24	43	41	44	30	48	37	44	39
Са трансферима	18	25	18	24	24	20	21	30	17	26	24
Лица са 65 +	8	18	16	16	17	10	15	15	11	13	15
М	6	16	58	10	12	9	20	6	21	8	19
Ж	3	7	56	6	4	6	19	3	14	5	16
	8	21	60	13	15	11	21	7	25	10	21

Напомена: Кипар (1997), Малта, Словенија (2000), Чешка, Литванија, Мађарска, Пољска, (2001), Естонија, Летонија, (2002), Недостају подаци за Словачку;
Извор:: Eurostat Second Round Updated 2004 of Laeken indicators, Наведено према: EC: Social iIclusion in the new Member States – 2004)

Старосну групу лица *старијих* од 65 година[6], такође прати висока стопа ризика од сиромаштва, нарочито у Грчкој, Ирској и Португалији. У неким другим државама, као што су Италија, Луксембург и Холандија, старији су мање сиромашни у односу на укупно становништво. Анализа доходовне ситуације становништва, а нарочито старих, показује извесна ограничења с обзиром да не исказује најпрецизнију стопу дохотка становништва и издатке за становање. Осим тога, анализом нису обухваћени подаци који се односе на „накнаде у роби“ (као на пример, социјално становање, кућна нега, бесплатне услуге, итд.), које су релевантне за процењивање дохотка старих, нарочито у неким земљама, као што су Данска и Ирска. *Млади* се такође суочавају са високим ризиком од сиромаштва, нарочито они који нису довољно квалификовани да би заузели добру позицију на тржишту рада.

На бази индикатора ризика од сиромаштва може се прецизно мерити утицај социјалних трансфера на социјални положај појединих група. Ако се хипотетички узме да у ЕУ не постоје никакви социјални трансфери, и то пре свега пензија, ризик од сиромаштва био би знатно виши и износио би 39% (ЕУ–15) односно 44% (ЕУ–10–2001). С друге стране, може се заступати становиште и да примарна улога старосних пензија није да изврше редистрибуцију дохотка међу појединцима, него између различитих животних циклуса једног појединаца. Ако се, сходно томе, пензије сматрају примарним дохотком а не социјалним трансферима, стопа ризика од сиромаштва била би 24%, што је 9% више од ризика од сиромаштва измереног након социјалних трасфера. Ови различити утицаји одражавају структуру тро-

[6] Према резултатима Анкете о животном стандарду (2002) ризик сиромаштва у Србији посебно је изражен код необразованог становништва, незапослених и издржаваних лица, старих са 65 и више година (14,8%), деце, домаћинстава са пет и више чланова, старачких једночланих и двочланих домаћинстава (посебно у руралним подручјима) земљорадничких пензионери (19,6%), итд.

шкова социјалне сигурности и структуру популације која је под ризиком. Утицај новчаних социјалних трансфера на стопе ризика од сиромаштва разликује се међу старосним групама. За ЕУ у целини, новчани социјални трансфери без пензија имају највећи ефекат снижавања стопе сиромаштва код деце (у 2001. години, пад од 39%, у односу на 33% код радно способне популације и 24% код старих). Када се пензије третирају социјалним трансферима, тада се ефекат који систем социјалне сигурности има на редуковање сиромаштва, највише опажа у групацији старих.

Европска унија је дефинисала политику борбе против сиромаштва и социјалне искључености, а од држава чланица се захтева спровођење приоритетних мера које укључују: 1) промовисање улагања у активне мере на тржишту рада – у сврху задовољавања потреба оних који имају највише потешкоћа приликом приступа запошљавању; 2) обезбеђивање адекватног система социјалне сигурности за свеукупно становништво, као и ефикасне иницијативе за запошљавање за оне који могу да раде; 3) побољшавање приступа највулнерабилнијих и оних који су под највећим ризиком од социјалне искључености достојном смештају, добром здрављу и приликама за доживотно учење; 4) имплементирање концентрисаног напора за спречавање раног напуштања школе и промовисање несметаног преласка из школе на посао; 5) развијање програма за елиминисање сиромаштва и социјалне искључености међу децом, давање подстрека редуковању сиромаштва и социјалне искључености код миграната и етничких мањина (Joint Report on Social Inclusion, 2004).

Проширење Европске уније (10 нових чланица од 2004) намеће нове изазове на пољу социјалне ускључености. На основу поређења социјалних индикатора из националних података и посебно рађених студија, може се закључити да значајан део становништва у новим чланицама има ниска примања, и да им је отежан приступ основним службама и установама. Примењени Отворени метод координације (ОМЦ) на пољу социјалне искључености обезбеђује боље разумевање главних узрока сиромаштва и учешће свих релевантних фактора (влада, НГО, социјални партнери) у промовисању социјалне укључености. Како је ОМЦ само добровољан процес на земљама чланицама је да одлуче колики ће му приоритет дати, и колико ће инвестирати на интегрисаном приступу и изградњи друштва укључености.

ЛИТЕРАТУРА

Alterung der Weltbevökerung: 1950–2050, Vereinte Nation, New York 2001.

В у к о в и ћ, Д. (2005): *Социјална сигурност и социјална права*, Факултет политичких наука, Београд

Erste Ergebnisse der Erhebung von Bevölkerungsdaten in Europa für 2003, Bevölkerung und soziale Bedingungen–Nr. 13/2004, Eurostat – Statistik kurz gefasst

Gemeinsamer Bericht über Sozialschutz und soziale Eingliderung, Kommission der Europäische Gemeinschaften, Brüssel, SEK (2005) 69

Joint Report on Social Inclusion (2004), European Commission– Directorate for Employment and Social Affairs, www.europe.eu.int/
Neuer Europäischer Survey: Herausforderungen und Chancen des Demographischen Wandels für Europa, www.share.org
Social Inclusion in the new Member States – Joint Inclusion Memoranda, European Commission, Brussel, SEC (2004) 848
The Ageing of Populations and its Economic and Social Implications, UN,–Nr. 1956. XIII 6

SOCIAL IMPLICATIONS OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

by

Drenka Vuković

Summary

The process of demographic changes in European countries is characterized by greater and greater ageing of the population, as a result of the decline in the rate of natural increase and the rise in life expectancy. Europeans have less and less children, they live longer and face the problems how to ensure a safe old age. Noticed trends of change will be intensified till the middle of the new millennium (2050), when the following situation is expected: the decline in the number of children (0-14 years) for almost 20% and the active-working population (15-64), while there will be more „old persons“ (65-79) for more than 44%, and „the oldest“ persons (80 or more) for even 180%. Ageing of the population characterizes all regions, but is specially pronounced in the countries in the south and countries in transition.

Faced with the challenges of the disturbances in the demographic structure, the members of the European Union (25) developed an entire spectrum of measures and activities to prevent the negative social-economic consequences. Creation of „the policy of ageing“ at the Union level develops within the co-ordination (OMC) of the process of modernization of the social security system (old-age pension insurance, health insurance, social and child protection); it also implies the creation of conditions for „the active old age“ (increase in employment and staying as long as possible on the job market), the development of „the new forms of solidarity“ between generations (as a consequence of the increase of the coefficient of dependency between active-working and supported population), preventing poverty and social exclusion, etc. Strategic documents, directions and national action-plans determined the concrete measures needed to face the demographic challenges.

УДК 314.04(497.6 Republika Srpska)
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Драшко Маринковић
Природно-математички факултет
М. Стојановића бр. 2, Бања Лука

СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА ГЕОПРОСТОРА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

САЖЕТАК: Годишње стопе раста становништва и подаци о релативном учешћу појединих подручја у укупном становништву Републике Српске указују на међузависност природног кретања и просторних процеса емиграције, деаграризације и урбанизације. Ови процеси су у складу са демографском транзицијом која је праћена промјенама у структури активног становништва. Неповољне тенденције у редистрибуцији и успостављању просторно-демографске поларизације имају одраз како у поремећајима у демографским структурама, тако и на јачању процеса укупног старења становништва, посебно у руралним срединама. Ове тенденције резултирају све израженијом поларизацијом у репродукцији становништва у којој примат преузимају урбане средине. Са трендом ниског и негативног природног прираштаја, који има и непосредни утицај на убрзани процес старења популације, доводи се у питање даљи раст становништва и друштвено-економски развој Републике Српске. Да би се обезбиједио константан раст становништва овог простора потребно је хитно спровођење мјера популационе политике, односно потребно је усагласити демографски и општи друштвено-економски развој.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: становништво, Република Српска, демографски развој, перспективе.

УВОД

Демографске појаве и процеси на простору Републике Српске дешавају се под утицајем општих демографских законитости, али и широког спектра фактора географског (природног и друштвеног комплекса), историјског, социо-економског и другог карактера. Одређене специфичности у демографском развоју резултат су дјеловања просторних фактора, који своје утицаје снажно манифестују преко модификација у просторном размјештају становништва у смислу „ограничавања“ или „потенцирања“ насе-

љавања у зависности од гео-физичких услова. Међузависност утицаја демографских и просторних фактора резултирали су успостављањем таквих просторно-демографских односа који по својим карактеристикама Републици Српској дају обиљежје изразито хетерогеног простора. Ова хетерогеност огледа се преко издвојених регија које имају специфичан демографски раст, условљен повољнијим гео-физичким условима, привредним развојем, саобраћајном инфраструктуром и значајнијим урбаним средиштима. На супротној страни су регије са слабијим демографским растом, а разлоге томе треба тражити у неповољнијим гео-физичким условима, спорије привредном развоју, релативној изолованости и слабо развијеној мрежи урбаних насеља. Хетерогеност просторно-демографског карактера посебно је примјетна између урбаних и руралних насеља. Урбане средине (насеља) углавном остварују демографски раст захваљујући механичком приливу становништва и повољнијој старосној структури, па преузимају водећу улогу у репродукцији становништва. Насупрот томе у руралним срединама у највећем броју „случајева“ долази до слабијег демографског раста, који је углавном условљен емиграцијом и поремећајима биолошког карактера.

ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ ГЕОПРОСТОРА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Кретање броја становника Босне и Херцеговине, а тако и Републике Српске, је веома незахвално за научне анализе, јер на овом простору од 1991. године није спроведен ниједан попис становништва. Такође, до сада, објављени резултати последњег пописа становништва из 1991. године су некомплетни, па се морамо служити процјенама броја становника које нам дају статистички заводи, агенције и друге надлежне институције. Према подацима за 1991. годину Република Српска је у оквиру садашњих граница имала 463.954 домаћинства и 1.623.842 становника, што је око 37% од укупног становништва тадашње СР Босне и Херцеговине.

Четири године рата у периоду 1992–1995. године су оставиле велике друштвено-економске, а посебно демографске, последице које ће се манифестовати у наредним деценијама демографског развоја овог простора. Будући да није било пописа становништва можемо, само приближно, процијенити обим негативних промјена у кретању броја становника. У том периоду на простор Републике Српске се доселио велики број избјеглог и расељеног становништва из Федерације БиХ и Републике Хрватске, а истовремено се одселио значајан број становништва у Федерацију БиХ, Републику Хрватску, Србију и Црну Гору и друге земаље у свијету. Дакле, геопростор Републике Српске карактерише велики ратни морталитет и значајна унутрашња помјерања и миграције становништва.

Након рата Републички завод за статистику Републике Српске објавио је прве процјене броја становника, које се заснивају на анализи последњег пописа становништва из 1991. године, попису домаћинстава и избјеглих и расељених лица у Републици Српској 1996. године и праћењу ви-

талне статистике (подаци матичних служби о броју рођених и умрлих) на овом простору. Према овим процјенама 1996. године на простору Републике Српске било је 1.391.593 становника (55,5 ст/км^2) и 410.173 домаћинства, са просјечно 3,4 члана по једном домаћинству. Према процјенама за 2004. годину на истом простору било је 1.471.529 становника или просјечно 59 ст/км^2.*

Република Српска је демографски хетероген простор, јер скоро двије трећине или 63,3% становништва је концентрисано у западном дијелу, од Брчког до Новог Града и Рибника, док остало становништво припада источном дијелу, јужно од Раче на Сави до Требиња и југа источне Херцеговине. Овај простор карактерише веома неравномјерна густина насељености. Према процјени за 2004. годину Република Српска је сврстана у густо насељене просторе (према критеријуму који означава да густо насељени простори имају 51–100 ст/км^2). Међутим, просјечна густина насељености овог простора не даје ни приближно стварну слику на терену. Неки дијелови Републике Српске, поготово градске средине и већа насеља, у котлинама и ријечним долинама, имају далеко већу просјечну насељеност од брдско-планинских и пограничних међуентитетских простора. Мала густина насељености је карактеристична за највећи број руралних средина.

Промјене степена концентрације становништва на нивоу општина показале су да је процес поларизације на зоне концентрације и зоне емиграције и депопулације све израженији. Зоне демографског раста везане су за гравитационе сфере већих урбаних центара а највећу демографску експанзију има урбани центар град Бања Лука, захваљујући водећим административним, развојним и услужним функцијама. Зоне сличних демографских карактеристика формирају се око већих урбаних и развојних центара Републике Српске као што су: Приједор, Добој, Бијељина и Требиње.

Према званичним статистичким подацима за 2004. годину простор Републике Српске карактерише негативна стопа природног прираштаја од –1,1‰.[2] У периоду 1996–2004. године просјечна стопа наталитета у Републици Српској има вриједност од 9,1‰, просјечна стопа морталитета је 8,8‰, па је стопа природног прираштаја у просјеку око 0,3‰. Дакле, ради се о изузетно ниској и алармантној стопи природног прираштаја, јер се зна да је вриједност ниског прираштаја до 5‰.

---

[1] Процјене Републичког завода за статистику Републике Српске за 1996. и 2004. годину, које су често негиране у стручно-научним анализама и разним истраживањима чланова Међународних експертских тимова за питања хуманог развоја у Босни и Херцеговини и код неких наших научника.

[2] Према подацима Републичког завода за статистику Републике Српске за 2004. годину

Табела 1. – Број становника, наталитет, морталитет и природни прираштај становништва Републике Српске у периоду 1996–2003. године

Година	Број станов.	Наталитет		Морталитет		Природни прираштај	
		Свега	у ‰	Свега	у ‰	Свега	у ‰
1996.	1.391.593	12.263	8,8	10.931	7,9	1.332	0,9
2000.	1.469.182	14.191	9,7	13.370	9,1	821	0,6
2004.	1.471.529	11.917	8,1	13.475	9,2	265	–1,1

Извор: Демографска статистика бр. 4. и 8., Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука 2001–2005.

Графикон 1. – Наталитет, морталитет и природни прираштај становништва Републике Српске у периоду 1996–2004. (у промилима)

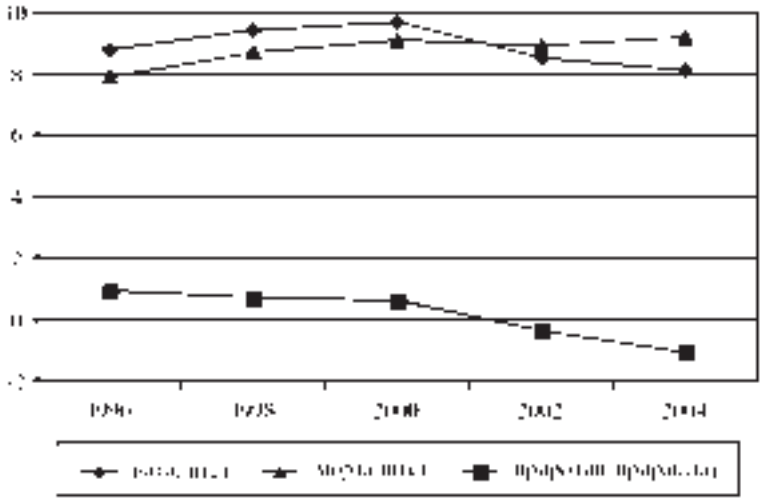

Компоненте природног кретања становништва Републике Српске, у периоду 1996–2004. године, указују на проблеме у демографском развоју овог простора. Највећи број општина (више од 80%) захваћен је демографском стагнацијом и депопулацијом, која условљава негативан природни прираштај и која је најизраженија у сјеверозападним и источним дијеловима Републике Српске.

Дакле, овај простор у последњих неколико година карактерише интензиван пад стопе фертилитета. Ова тенденција у основи почива на моделу ниске репродукције чији су најзначајнији фактори: социјални статус, незапосленост, неријешена стамбена питања, низак доходак, недостатак новца, касније склапање брака, итд. Ипак, неке дијелове Републике Српске одликује благи раст наталитета који је последица имиграционе компоненте, односно нешто интензивнијег повратка избјеглог и расељеног становништва.

Стопа природног прираштаја у Републици Српској је изузетно ниска и указује на поремећаје у виталним структурама са низом негативних последица. Очекиване промјене у природном прираштају становништва заснивају се на екстраполарним тенденцијама које указују на стагнацију и пад рађања и повећање смртности на овом простору.

Према попису становништва из 1991. године на простору Републике Српске биле су 42 општине са умјереном стопом природног прираштаја (5–14‰), док је ниску стопу (до 5‰) имало 10 општина. Према подацима за 1996. годину негативан природни прираштај имало је 28 општина, што је око 45% простора Републике Српске. Посебно су алармантни подаци за 2004. годину по којима само 10 општина Републике Српске има позитиван природни прираштај, а чак 83,9% општинских простора има негативну стопу природног прираштаја.

Миграције становништва су веома важан фактор демографског развоја простора Републике Српске и Босне и Херцеговине, оне претпостављају досадашње трендове нешто слабијег интензитета, који за последицу имају негативан миграциони салдо. Ова констатација може се темељити на основу података из пописа становништва 1991. године и неких процјена, јер за анализу миграција становништва на овом простору не постоји одговарајућа миграциона статистика (миграциона картотека или регистри становништва). Процјене указују да ће унутрашње миграције, на релацији село-град, постепено губити на интензитету.

У последњој декади прошлог вијека простор бивше СФР Југославије, а тако и Републике Српске, карактерише процес избјеглиштва и постепеног повратка избјеглог и расељеног становништва. Процес избјеглиштва по свом обиму захватио је трећину становништва Републике Српске 1996. године и петину према спроведеној ререгистрацији 2001. године. Наиме, према попису 1996. године у Републици Српској било је 410.173 домаћинстава од којих је 132.298 или око 32,2% из категорије избјеглих и расељених. Према истом попису 1996. године у Републици Српској било је 1.391.593 становника од чега је 419.879 или око 30,2% из категорије протјераних, избјеглих или расељених лица, док према ререгистрацији 2001. године од укупно 1.490.993 становника Републике Српске још увијек је било 273.171 избјегло и расељено лице, што је око 18,3%. Овај простор још увијек карактерише спори повратак избјеглог и расељеног становништва у мјеста претходног пребивалиштва, сагласно Анексу 7 Дејтонског мировног споразума.

Демографске анализе указују да Република Српска и након потписивања Дејтонског споразума има изразито емиграционо обиљежје, а посебно њени источни и југозападни дијелови. Због тога су ови дијелови и рјеђе насељени, а број становника им се чешће мијења усљед сталних емиграција и ниског природног прираштаја. Унутрашње миграције се одвијају устаљеним правцима, тј. из неразвијених, изолованих и запуштених подручја у привредно развијенија подручја са бољим условима живота и вишим животним стандардом. Узроци ових миграција су различити, а најчешће су у

вези са већом зарадом, школовањем и напредовањем у послу. Ове миграције су присутне код већих регионалних центара Републике Српске, као што су: Бања Лука, Приједор, Добој, Бијељина, Зворник и Требиње.

ПЕРСПЕКТИВА ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Изражени унутаррегионални миграциони процеси између сеоских и градских насеља утичу на константно смањење руралног становништва, што за посљедицу има негативне промјене структурног карактера. Дакле, поремећаји у полно-старосној структури и све израженији процес старења у већини руралних насеља у будућности ће и даље негативно утицати на репродукцију становништва. Због тога ће перспектива демографског развоја Републике Српске у великој мјери зависити од процеса редистрибуције становништва и повећања броја становника у општинским центарима.

У околностима великих промјена у броју, структури и основним контингентима становништва Републике Српске, које су се догодиле послије 1991. године, а о чему не постоји поуздана евиденција, основе за израду пројекције демографског развоја су у значајној мјери непотпуне. Имајући ово у виду, урађена је варијанта пројекције удјела великих старосних група и основних контингената становништва која полази од претпоставке наставка актуелних демографских процеса. Дакле, ова пројекција се заснива на природној компоненти кретања становништва, уз претпоставку константног фертилитета и морталитета становништва, при чему се подразумјева наставак тенденција негативног природног прираштаја.

Табела 2. – Пројекција становништва Републике Српске по полу и старосним групама 2003–2018. године (у %)

	Пол	Укупно	Велике старосне групе у %				
			< 19	20–39	40–59	60–79	> 80
2003.	М	49,1	23,2	25,2	26,4	21,9	3,3
	Ж	50,9	21,2	24,8	26,0	22,5	5,5
		100	22,2	25,0	26,2	22,2	4,4
2008.	М	49,1	22,5	26,4	26,7	21,1	3,3
	Ж	50,9	20,6	25,7	26,8	22,6	4,3
		100	21,5	26,0	26,8	21,9	3,8
2013.	М	49,0	22,4	27,0	27,1	20,0	3,5
	Ж	51,0	20,4	25,8	27,4	22,5	3,9
		100	21,3	26,4	27,3	21,3	3,7
2018.	М	48,9	22,3	27,4	27,5	19,3	3,5
	Ж	51,1	20,3	25,5	28,0	22,5	3,7
		100	21,2	26,4	27,8	21,0	3,6

Графикон 2. – Пројекција старосне пирамиде становништва Републике Српске за 2003. годину

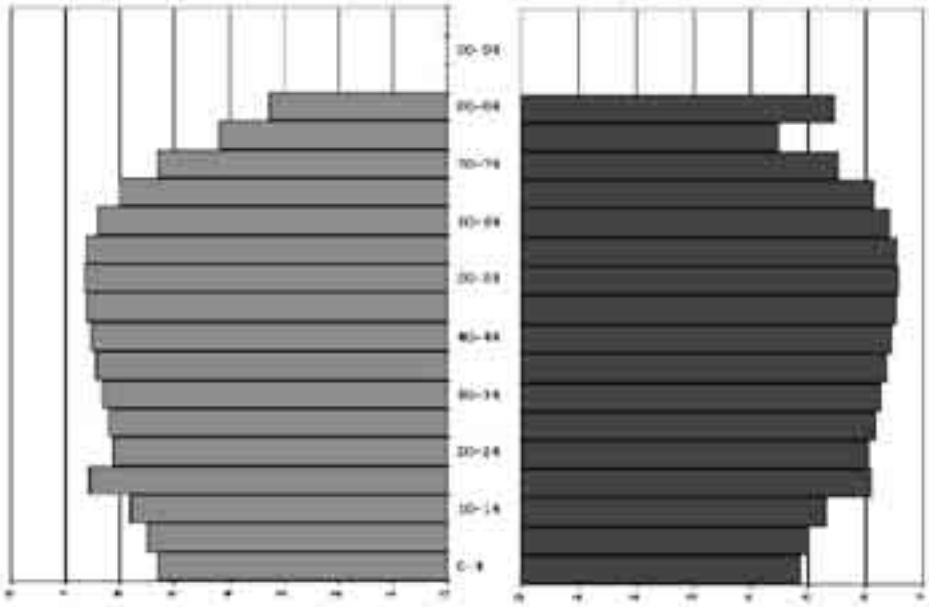

Графикон 3. – Пројекција старосне пирамиде становништва Републике Српске за 2018. годину

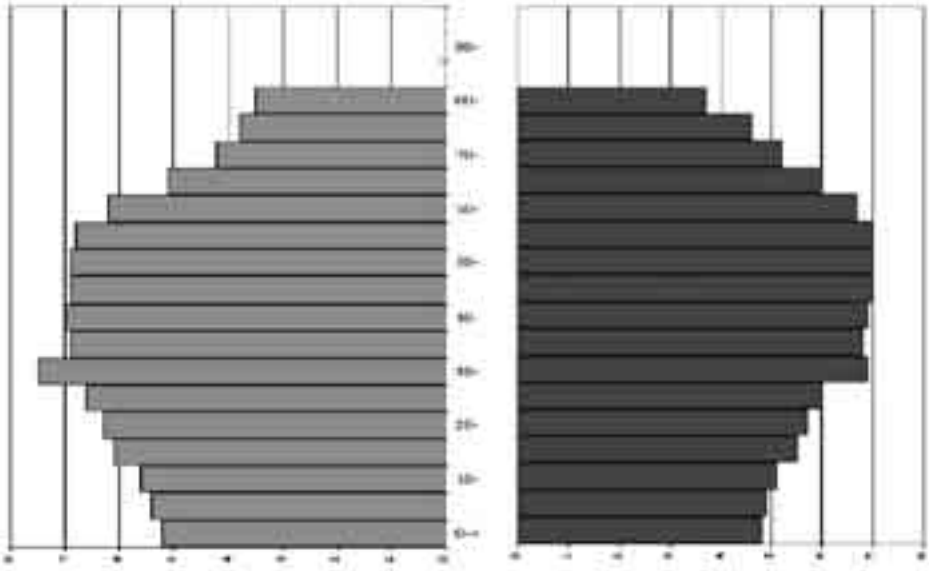

Пројекција становништва за период 2003–2018. године потврђује претпоставке о интензивирању процеса старења становништва Републике Српске. Наиме, најмлађа старосна група до 19 година има константан пад удјела, док зрело и старо становништво (старије од 60 године) имају тенденцију раста, што је у сагласности са успореним демографским растом и падом стопе природног прираштаја. Према овој пројекцији већ сада младог становништва је знатно мање у односу на удио најстарије категорије у укупном становништву, а ако се ове тенденције наставе до 2018. године становништво Републике Српске ће према међународним критеријумима имати обиљежје дубоке старости. Ради очигледнијег приказа полно-старосне структуре дате су старосне пирамиде (Графикони 2. и 3.) према пројекцијама за 2003. и 2018. годину на основу којих се може констатовати да простор Републике Српске карактерише регресивни тип становништва које се јавља као посљедица рађања малог броја дјеце, односно смањења стопе наталитета и негативног природног прираштаја, процеса емиграције и интензивирања старења становништва. Наставак оваквих тенденција ће имати веома неповољне и дуготрајне посљедице на укупан друштвено-економски развој овог простора.

Школски контингент становништва Републике Српске, који обухвата предшколски и нижи школски узраст (до 14 година старости), према пројекцији за 2003. годину износи 15,9%, а до 2018. године би се смањио на 15,4%. Контингент фертилног становништва Републике Српске према пројекцији за 2003. годину износи 22,3%, док се према истој пројекцији до 2018. може очекивати благи пораст на 23,0% удјела у укупном становништву. Од посебног значаја, са општег, али и са економског аспекта, је контингент зрелог становништва, кога чини радно способни дио, док друге двије категорије (млади и стари) чине издржавани дио становништва. Пројекција радно способног становништва за 2003. годину указују да овом контингенту припада 64,6% мушког и 56,9% женског становништва. Према истој пројекцији до 2018. године очекује се постепено повећање удјела овог контингента на 67,2% за мушко и 59,0% за женско становништво.

Дакле, последња деценија XX као и почетак XXI вијека представљају изузетно сложен период у демографском развоју Републике Српске у коме је становништво углавном стагнирало, а природни прираштај биљежи тенденцију рапидног опадања. У моменту када знамо да је прошло скоро петнаест година од последњег пописа становништва веома је незахвално прогнозирати будуће кретање становништва. Ипак, треба истаћи да ће за будући демографски развој Републике Српске од пресудног значаја бити дугорочне тенденције фертилитета, морталитета и миграција становништва. С тим у везе ако се што скорије не почну примјењивати неке од мјера популационе политике може се очекивати да ће овај простор имати наставак негативних тенденција природног прираштаја из претходног периода али и модификације старосне структуре становништва, односно повећање просјечне старости становништва и повећање удјела старог становништва у

укупном, а што се базира на претпоставци да ће се дужина очекиваног трајања живота повећавати.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Тренутни ниво демографског развоја Републике Српске карактерише релативно ниска репродуктивна моћ, негативан природни прираштај, поремећај виталних (посебно биолошких) структура становништва, константна деаграризација, велики притисак и пораст становништва у урбаним центрима и миграције становништва различитог типа. Драматично смањење стопе природног прираштаја код већине општина угрожава просту репродукцију (обнављање) становништва, а негативне посљедице могуће су у свим сферама друштвеног живота и положаја Републике Српске у односу на њено окружење. Наведени демографски показатељи упозоравају на хитност рјешавања ових проблема, па би популационом политиком што хитније требало да се дефинишу мјере за рјешавање демографских проблема који се првенствено односе на заустављање тренда депопулације, подстицање наталитета, смањење морталитета, повећање природног прираштаја и стварање услова за проширење породице (повећање дјечијег додатка и материнског боловања, побољшање здравствене заштите мајке и дијетета, помоћ младим брачним паровима и сл.).

ЛИТЕРАТУРА

Демографска статистика. 2001–2005. Статистички билтен бр. 4. и 8, Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Ђ у р ђ е в, Б., М а р и н к о в и ћ, Д. (2001): *Морталитет Републике Српске при крају XX вијека.* Гласник Географског друштва Републике Српске, бр. 6, Бања Лука

М а р и н к о в и ћ, Д. (2005): *Демографски проблеми процеса избјеглиштва у Републици Српској.* Монографија, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука

М а р и н к о в и ћ Д. (2002): *Демографски развој и процеси у Републици Српској.* Зборник радова Међународног Научног симпозијума: „Србија и савремени процеси у Европи и свијету", Београд – Тара

Први резултати пописа становништва 1991. године. Статистички билтен, број 220, Републички завод за статистику СР БиХ, Сарајево

Саопштења Републичког завода за статистику, 1999–2005. Републички завод за статистику, Бања Лука

STATE AND PERSPECTIVES OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE GEOSPACE OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

by

Draško Marinković

Summary

Yearly rates of population increase and the data about the relative participation of particular areas in the total number of the population of the Republic of Srpska point to the interdependence between the natural movement and the tract processes of emigration, deagrarization and urbanization. These processes are in the harmony with the demographic transition which is followed by the changes in the structure of the active population. Unfavourable tendencies in the re-distribution and reinstatement of the tract-demographic polarization have the reflection in the disturbances in the demographic structures and in the strengthening of the process of the total ageing of the population, specially in the rural areas. These tendencies result in a more pronounced polarization in the reproduction of the population in which the urban areas take over the priority.With the trend of the low and negative natural increase, which has the immediate influence on the accelerated process of ageing of the population, further growth of the population and socio-economic development of the Republic of Srpska are questionable. In order to secure the constant growth of the population of this area, it is urgently necessary to conduct the measures of the population politics, that is, it is necessary to match the demographic and general socio-economic development.

УДК 314.7:316.42(497.113)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Имре Нађ (Imre Nagy)
Академија наука Мађарске, Одељење у Бекешчаби
Центар за регионална истраживања
Сабо Дежа бр. 40–42, 5600 Бекешчаба
E-mail: nagyi@rkk.hu

НЕКОЛИКО ОБЕЛЕЖЈА МИГРАЦИЈЕ ВОЈВОЂАНСКЕ ЕЛИТЕ

САЖЕТАК: Истраживање анализира узроке исељавања интелектуалаца у Мађарску и околности прилагођавања усељеника. Испитани „интелектуалци" који углавном имају високу, само у појединим случајевима средњу стручну спрему, анкетирани су путем упитника (200 изабраних испитаника), као и путем интервјуа (20 изабраних испитаника). У вези са анкетирањем у овом истраживању може се рећи да га је карактерисало отежано давање одговора. Међутим, од помоћи нам је било то што аутор ових редова, такође субјекат области овог истраживања, добро познаје проблеме тока исељавања, све потешкоће периода путовања на посао и социјализације. Стални контакти са завичајем, дуги сати проведени у чекању на граничном прелазу, разговори са „сународницима" усељеницима или путницима тамо и назад, дали су довољно добар темељ и основу за то да се проблем који је предмет истраживања, све до данас, испитује континуирано, студиозно и практично на лицу места.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: миграције, Војводина, Мађарска, прилагођавање

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА ПРЕСЕЉЕНИКА

Када је *старосна структура* групе испитаника у питању доминирала је старосна група од 32 до 39 година – 46%, са 20% је била заступљена група од 40 до 47 година, а са само 12% старосна група од 24 до 32 године. Наравно, ова подела може се оспорити, јер су у последњој старосној групи многи још студенти, дакле у њиховом случају унапред се рачуна на мањи проценат.

Усељени *интелектуалци Мађари заиста су мађарске националности*, а то доказује и породично порекло. Деде и бабе анкетираних (и по мушкој и по женској линији у 97%), као и њихови родитељи су Мађари.

Уочава се, међутим, да *родитељи* интелектуалаца *нису у толиком проценту* интелектуалци као њихова деца; занимање очева у 39% случајева је квалификовани радник, у 28% случајева из хуманистичких области. Мајке имају у 29% случајева професију из хуманистичке области, само 9% њих су квалификоване раднице, док остале групе занимања покривају 53%.

Деца испитаника су се у великом проценту школовала на мађарском језику у основној и у средњој школи (на основу *Валид Перцент*-а у основној школи је та вредност од 45 до 100%, а у средњој од 55 до 100%).

По брачном стању пре пресељења 40,8% пресељеника су били неожењени, то јест неудате, 5,3% разведени, 46% ожењени/удате или су живели са неким у заједници. Матерњи језик брачних другова у 97% случајева је мађарски, а у 2,2% српски.

По школској спреми више од половине интелектуалаца (59%) има високу школску спрему. Од њих само је 4% завршило основну школу, 49% средњу школу и 47% факултет на српском језику. По школској спреми 17,1% испитаника има техничку, 9,2% економско-финансијску, 2,6% правну струку и државне науке, 1,3% завршило је друштвене науке, 21,1% педагогију, 1,3% медицину, ветерину, фармацију, 5,3% уметност (примењена и ликовна), 1,3% трговину, угоститељство, туризам, а 14,5% имали су другу школску спрему пре одласка из земље.

У вишенационалној средини само 21% исељеника није имало пријатеље друге националности. Можда ова чињеница указује на каснију констатацију да још увек међу младима има оних којима познавање државног језика представља проблем, који се може навести као повод за исељавање мада у ниском проценту. 57,9% испитаника у детињству је имало пријатеље српске националности, а чак 19% њих осим пријатеља Срба имало је и пријатеље других националности (Словаке, Русине, Румуне). Међу одраслима су, такође, били развијени слични пријатељски односи пре 90-их година, наиме, већина пресељеника на радном месту у домовини радила је у средини мешовитог националног састава.

На радном месту где су Мађари били у већини радило је 17,5% испитаника или где су радили искључиво Мађари. Односе на радном месту 70% испитаника је оценило као добре, задовољавајуће или веома добре. То су углавном били колективи мешовитог националног састава у којима су међуљудски односи 70-их година, који су им обезбеђивали благостање, били уравнотежени, а тек у периоду рата, од краја 80-их година односи су се погоршали и постали затегнути. Тада су се распале многе породице и мешовити бракови, а разбијена је и слога у колективима.

Наиме, процес социјализације је био тежак у мешовитој средини, али су га новије генерације све до почетка деведесетих савладале и прилагођавале се све лакше средини, што је углавном било карактеристично за градове. Међутим, ове везе од почетка деведесетих година (о овом периоду није урађена анкета) након избијања рата и услед све противуречнијег развоја друштва, другачије су оцењене у кругу Мађара и Срба. Постојали су бројни проблеми због промене званичног назива нпр. категорије „мађарске

националности", и уопште због промене званичног назива народа и народности, чак и Мађари који су се изјашњавали као Југословени[1] сматрани су непоузданим патриотама.

У одговорима је 31 према 37,5% однос оцена о томе да ли су исељеници имали неповољности због тога што су мађарске националности. Ово је реална слика заједница које нису мађарске, али у којима су живели Мађари и које су на различите начине реаговали на деловање „Мађара" (оснивање странака, културне установе, фондације, помоћи итд), зависно од тога какву су слику стекли становници друге националности о Мађарима, колико су били у „седлу" у оцени положаја Срба. Такође, субјективна процена испитаника одредила је расположење заједнице. Оцена, то јест осуда Мађара грађанског рата у Србима је изазвала озбиљну ароганцију и негодовање, што је за последицу имало оптуживање Мађара.

33,5% испитаника је конкретно навело да је било оштећено због своје мађарске националности; 5,3% испитаника је било у неповољном положају приликом школовања због мађарске националности (нису примљени на факултет да раде, или се нису могли школовати на мађарском језику), 1,3% је имало конфликте на радном месту (нису могли да говоре мађарски са колегама), 7,9% је имало тешкоће у афирмацији и напредовању на радном месту, 5,3% проблеме у употреби језика на службеном месту, 1,3% у употреби језика на улици, 1,3% у политичком малтретирању, 1,3% у условима путовања (нису добили пасош).

Један од важних фактора за исељавање је жеља да се буде далеко од рата, страх од мобилисања. Поједини млади мушкарци, војни обвезници и резервне војне старешине, су пре него што би им био уручен војни позив, благовремено и регуларно отишли у иностранство, али било је и оних који су одбили послушност и са западно сремског фронта пребегли у Мађарску. Њихов статус је био много тежи у Мађарској од оних који су легално напустили земљу. Међутим, Закон о амнестији је решио ову тешкоћу, те многи су искористили могућност повратка у земљу.

Животни стандард у домовини оценили су средњом оценом[2] (од 5 до 7), док је *животни стандард* земље, односно *Мађара* који живе у Војводини 59% испитаника оценило као средње или боље од тога (43% испитаника је дало оцену од 6 до 10). Сопствени животни стандард је 60% њих оценило као средњи или више од тога. Ово се подудара са резултатима испитивања догађаја и узрока исељавања, наиме, свега 2 до 3% наводи као разлоге исељавања економске узроке.

ПРОЦЕС МИГРАЦИЈЕ

Југославију од периода после Првог светског рата, дакле њеног настанка, карактеришу сталне унутрашње миграције, као и процеси емигра-

[1] По Уставу из 1974. држављанима је омогућено да се изјашњавају као Југословени.

[2] Скала од 10 вредности.

ције. Доминантна је била миграција са неразвијених на развијенија подручја, с једне стране, из неразвијених република у развијене републике, с друге стране, са села у градове. У односу на интелектуалце мађарске националности овај процес се уочава на нивоу Војводине. Миграција се одвијала из неразвијенијих општина Баната и Бачке према Суботици и Новом Саду или у насеља гравитационог подручја поменута два града. Од студената који су студирали у Београду, Сарајеву и Загребу мањи део се није вратио у родно место.

Економска криза шездесетих година такође је подстакла становништво Југославије на исељавање у Западну Европу. Наравно, део Мађара из Војводине је такође био приморан да се исели, али међу њима је проценат интелектуалаца био релативно низак (лекари, инжењери).

Политичке и економске кризе, верски конфликти деведесетих година приморали су народе и народности на исељавање, с једне стране, у друге републике чланице, а с друге стране, на све стране света (Шведска, Канада). Ратна разарања су навела и многе интелектуалце српске националности здравог разума да се иселе, те су масовно напуштали земљу.

Мађарско становништво Војводине и са њима интелектуалци, интензивно су се исељавали, укључујући и исељавање у Мађарску, почетком деведесетих година, након неуспешне промене југословенског друштвеног система и распада југословенске државе (СФРЈ), што је проузроковало грађанске ратове у Хрватској, Босни и на крају на Косову, као и тиме изазвано бомбардовање НАТО снага.

Идеја о исељавању код великог дела усељеника родила се 1991. године, делимично након последњег неуспелог покушаја промене система у СФРЈ (Влада А. Марковића), распада државе и пропалих покушаја СРЈ за сврставање у Европу (Влада М. Панића), а остварује се у периоду између 1991. и 1999. године. Исељавање кулминира први пут 1993. године, а други максимум достиже 1999. године.

Дакле, *разлози исељавања* се недвосмислено налазе у грађанском рату, великој инфлацији, корупцији и култу личности који карактеришу овај безнадежен период, што је трајало од 1988. године до септембра 2000. године, до пада овог политичког правца. Ово истраживање у потпуности поткрепљује ове тврдње.

Као *циљну земљу* 82% испитаника је навело Мађарску, мада су многи покушали да се иселе у Канаду и Аустралију. Део исељеника је Мађарску изабрао за „одскочну даску", међутим, они који нису успели да отпутују даље, остали су у Мађарској.

Упркос томе што је реч о интелектуалцима, међу разлозима за исељавање наведени су и *језички проблеми*. Објашњење је да још увек има много средњошколаца који су, пре свега на северу Бачке, имали проблема са државним језиком, па су због тога радије наставили школовање у Мађарској. У вези са насталом ситуацијом примећујемо да није мали број међу младима ни оних који од времена стварања кризних ситуација не желе да уче српски.

Процеси миграције могли су се пратити још током осамдесетих година, међутим, исељавање интелектуалаца карактеристично је за период од 1991. до 1993. године. Ово доказује и време оснивања д.о.о. и улагаоничких друштава у Мађарској, када су Војвођани (овде не мислим само на Мађаре и интелектуалце) почели да преносе свој капитал у банке у Мађарској које су до тада већ сматране за стабилне. Након спасавања капитала често би уследили захтеви за радну дозволу, насељење, као и за добијање држављанства.

Економске прилике као узроке за исељавање наводе углавном представници економиста, инжењера и стручњака других стручних области међу интелектуалцима.

Као *разлог свог исељавања* 19% испитаника навело је рат, а 14% првенствено очување идентитета. У нади за бољу будућност 11% испитаника одлучило се за исељавање, стручни разлози су одлучили код 9%, а материјални само код 8%. Ова подела је логична, наиме, након престанка непосредне ратне опасности, смањене су размере исељавања, док су 1999. године, за време НАТО бомбардовања, поново порасле, али не као што је то било почетком деведесетих. Објашњење ове појаве јесте да су Мађари бомбардовање покушали да доживе и преживе као „решавање проблема", очекујући (политичке) промене система. Исељавање које је уочено почетком деведесетих година, касније се није поновило.

У Мађарску се одмах иселило 95% исељеника што је одређено делимично близином, познавањем језика и сазнањем о ситуацији у земљи након промене система у Мађарској, наиме 45% придошлих имали су довољно сазнања о ситуацији, 40% је било мало упознато, а 27% њих су само делимично били обавештени путем медија.

Када се пореде животне прилике у домовини сада и у будућности, вредновање оценама од 8 до 10 показује раст тенденције. Док је 23,9% испитаника вредновало раније животне прилике у домовини са највишом оценом, а садашње 45% њих, побољшање за пет година вредновало је највише, 62% испитаника.

Велики број (1/3) исељеника који су се *планирано исељавали* желели су само да „нађу" сигурност, а само осталих 28% је одлучило да ће се коначно преселити. Осталих 15% није изабрало коначно пресељење, већ само посао. Упркос томе што наше истраживање не обухвата тачан број оних који су се вратили крајем деведесетих година, разлози су вишеструки, али јасни: нису се снашли у условима новог тржишног привређивања, мада су били окружени Мађарима; осећали су се као странци; нису оба брачна друга нашла посао, лоше материјално стање, чежња за домовином. Доста просветних радника се вратило када су видели да плате ни у Мађарској не обећавају много.

Припадници средине исељеника у већини случајева претходно су се неутрално односили према чињеници исељавања (36,8%), 26,3% их је осудило, а само 13,2% је имало позитиван став. Углавном су исељавање осудили старији људи и припадници политичких странака Мађара, а њихови

аргументи су се чинили логичним: што више њих одлазе, то ће се лакше асимиловати или нестати Мађари. 51,3% чланова родбине су са разумевањем, али са жаљењем прихватили чињеницу исељавања, а слично су се односили и пријатељи, од којих је 82,9% разумело и подржавало такву одлуку, док су колеге са посла мало другачије реаговале; 19,7% се односило равнодушно или их је осудило, а 59,2% је имало разумевања и подршке. Не зна се како је оценило чињеницу исељавања становништво које није мађарске националности у срединама мешовитог етничког састава. Било је случајева када су познаници српске националности питали: „... а зашто се овде не осећате добро?", „...да ли вас је неко дирао?", односно чудили су се због одласка. Полицајац би након контроле исправа, питао:"... је ли сада тамо боље...?"

Од изабраних испитаних интелектуалаца који бораве тамо, 64,5% је већ добило *држављанство*, 25% има *дозволу за насељавање*, а 5% *дозволу за боравак*. С обзиром на убрзани темпо решавања захтева, претпоставља се да је од тада велики део подносилаца захтева такође добио држављанство. Они који су по разним основама добили дозволу за боравак, осећали су сигурност због тога током деведесетих година, када је Југославија била под међународним санкцијама, када су југословенски држављани за сваки излазак из земље морали обавезно плаћати таксу.

Међутим, на основу три званична вида усељавање може се рећи да пракса другачије изгледа. Осим *(активних) регуларно* пресељених и насељених лица, велики број Војвођана, а у оквиру тога интелектуалаца (правника)[3], су успели да добију дозволу за насељење, чак и држављанство, али у пракси то остварују делимично и повремено. Најпре су правници препознали могућност добијања посла, исељавања и добијања држављанства, па пошто су то обезбедили себи (мада у пракси то не остварују), упознали су и друге са тим могућностима, што је првенствено допринело исељавању интелектуалаца. *Пасивни исељеници* и држављани који су се уселили само на „папиру", званично (населили се или су поднели захтев за добијање држављанства) и користе предности тог статуса, у суштини само поседују могућност насељавања и држављанства. Велика већина интелектуалаца су предузетници у обе земље, а са дозволом за насељавање лакше могу да послују.

Многи од њих су *путујући* „држављани". Многи који имају дозволу за насељавање само своју *децу школују* овде, купују им стан (углавном у Сегедину и Будимпешти), а они остају у домовини. Метод „стајања на обе ноге" с једне стране, улажу свој капитал, и тиме у Мађарској стварају (други) сигуран дом, с друге стране, обезбеђују деци „гнездо".

Многи млади или средовечни усељеници су средили насељавање својим родитељима како би им лакше обезбедили социјално осигурање и медицинско збрињавање.

[3] Због тога наводим пример правника и адвоката, јер су они били први који су се снашли у лавиринту бирократских формалности, и они су почели да решавају питање насељавања и нострификације.

Они који су добили држављанство (*двојни држављани*), „други пасош“ користе за улагања, куповину некретнине (земља, виноград, шума), као и за путовање из Мађарске у земље Западне Европе.

ПРИЛАГОЂАВАЊЕ НОВОЈ СРЕДИНИ

Имигранти на основу територијалне припадности углавном потичу из северне Бачке, из насеља Потисја и Новог Сада, али је, такође, знатан број пристиглих из Баната (Мужља, Панчево, Скореновац). Имигранти у Мађарској углавном су концентрисани дуж осе Сегедин-Кечкемет-Будимпешта.

Имигранти су углавном дошли сами, без породица (43%), док је прелазак целе породице регистрован код 21% испитаника. Дакле, јасно се види да је велики број имиграната самаца, тј. прво долази „глава породице”, а остали чланови касније.

У тренутку усељавања 50% испитаника је имало рођаке, 39,5% пријатеље и 63% познанике, тако да су махом добили неку помоћ при досељевању; почетна помоћ у давању смештаја је, отприлике, подједнака у свим категоријама давалаца смештаја (родитељ, пријатељ, познаник, супруг/супруга, нека организација или удружење).

Пре доласка у Мађарску само 18,4% испитаника је имало обезбеђено радно место. Мада је у почетку *налажење радног места* било општи проблем (више од половине испитаника је било суочено са овим проблемом, а недостатак познанстава је код 47% реметио брзо прилагођавање), имигранти су се запошљавали преко конкурса (23,7%), уз помоћ пријатеља (14,5%), познаника (23,7%) или на други начин (25%).

Проблеми у прилагођавању Војвођана након усељавања углавном нису материјалне природе, јер мање од половине испитаника (41%) је имало материјалне бриге. На скали вредновања од 1 до 10, 50% испитаника је за материјалне проблеме дало ниску оцену. Из одговора сазнајемо да 45% њих није имало стамбене проблеме, пошто су *стамбену ситуацију* решили успешном продајом некретнина у домовини. Већина испитаника је почетком деведесетих година успела добро да прода некретнине у својој држави, те да у Мађарској купи добре некретнине. На основу тога потпуно је јасно да 60% испитаника у Мађарској живи у стану који је њихово власништво, што се може сматрати успешним решењем.

У одговору на питање о *успешности прилагођавања* 40,8% испитаника наводи да су се прилагодили захваљујући борби и компромисима, а само 9,2% каже да нису успели или да су само делимично успели да се прилагоде.

То се може објаснити *другачијим системом вредности* у Мађарској, наиме 44,7% испитаника сматра да је то разлог. Као главни проблем 36,8% њих наводи недостатак веза, 34,2% другачији менталитет, 21% проблеме материјалне природе, 9,2% проблеме у вези са радним местом, 19,7% носталгију, чежњу за домовином и 21% стамбене проблеме.

Насељавање се може сматрати успешним у *погледу запошљавања*, пошто није дошло до битних промена у односу на послове које су имали у Војводини. Последњих година је дошло до преокрета, те све више људи који су раније имали из хуманистичких области и мање плате, почињу предузетништво и дају отказ у болницама, институтима, средњим школама и сл. Међу испитаницима 34,2% је променило радно место по доласку је у Мађарску, 18,4% једном, 5,8% два пута, 6,6% три пута. На садашњим радним местима 76,3% испитаника ради на пословима који одговарају њиховој стручној спреми.

Односи на *новом радном месту у Мађарској* углавном се сматрају добрим (51%), односно задовољавајућим (15%). Иначе, то је у складу са њиховом оценом односа на ранијим радним местима у домовини. Војвођани који се иначе лако социјализују, нарочито интелектуалци, сматрају да су, осим односа и веза унутар радног места, могућности за социјализацију ограничене тако да се многи од њих суочавају са овим проблемом.

Администрација је представљала проблем или пак тежак проблем за 52% испитаника, док су непознавање места и проблеми са службеном комуникацијом од минималног значаја у току насељавања.

Социјализација изван радног места је једно од кључних питања успешности прилагођавања. Наиме, Војвођани су у мултикултуралној и вишенационалној средини снажно социјализовани. Нпр. друштвени живот сваког дана у недељи, разгранатост односа, укључујући и добросуседске односе, играње карата у гостионицама – и све то у хомогеној или мешовитој етничкој средини. (Наравно, социјализација је битно различита у градовима у односу на сеоску средину.)

Чини се да је проблем прилагођавања израженији у интервјуима него у самој анкети. Могло се констатовати да се у Мађарској људи другачије односе према дружењу и формирању контаката, него у Војводини. Војвођани сматрају да су реаговања на њихове покушаје дружења углавном уздржана, дистанцирана. Због тога имигранти, углавном интелектуалци, траже формирање заједнице са другим имигрантима. Највише се друже са онима који су дошли из њихова државе, 67% њих је нашло пријатеље међу Војвођанима, мада је скоро исти постотак оних који се друже са мађарским колегама. У вези са тим може се рећи да је почетком деведесетих година место сусрета интелектуалаца из Војводине била гостионица у Будимпешти, близу Трга Москва (некадашњи „Марџим”), где су се сретали интелектуалци из хуманистичких, техничких и других струка, чак су њихове колеге из Војводине долазиле овде како би се срели са својим познаницима из Новог Сада, Сенте или Суботице. Слично место сусрета је гостионица „Мојо” у Сегедину (седиште гостионице је премештено из Сенте у Сегедин), као и манифестација под називом „Провод војвођанских Мађара” коју двапут годишње организује сегедински огранак некадашње Демократске заједнице војвођанских Мађара.

Интервјуи са млађим имигрантима и студентима пред дипломирањем такође потврђују ову констатацију.

Интелектуалци који су се доселили у Мађарску углавном су *задовољни својим стандардом.* Ако погледамо одговоре са оценом задовољности, 7,8% испитаника је незадовољно својим стандардом (оцене од 2 до 4), 39,5% је квалитет стандарда оценило средњим вредностима (од 5 до 7), а 27,6% је дало највише оцене (9, 10). Стандард је углавном задовољавајући, јер је 79% испитаника свој стандард оценило оценом вишом (од 6 до 10) од средње оцене (5).

Ако анализирамо аспекте „задовољства", сазнаћемо да су имигранти углавном задовољни: местом становања (станом, кућом) 70% испитаника, а стамбеном средином 75%, имајући у виду да се на скали вредновања често налазе оцене од 6 до 10.

Радним местом је задовољно 73%, а у том оквиру 35% даје максималну оцену (9 или 10).

Јавном безбедношћу задовољно је 70%, а функционисањем демократије 61%, међутим, потпуног задовољства нема, јер оцену 9 или 10 даје само 16% испитаника.

Упоредна анализа оцењивања задовољства показује да већина испитаника позитивно оцењује промене настале услед насељавања.

Уопштено гледајући, 73% имиграната је задовољно у вези са афирмацијом у Мађарској, а ако упоређују стару и нову средину, нову ситуацију оцењују као бољу, која им више одговара.

Део испитаника (43,4%) није приметио *дискриминацију* имиграната, штавише, 42% испитаника каже да нису никад осећали да војвођанско порекло има неког већег утицаја. Међутим, мањи део испитаника је искусио дискриминацију у позитивном, односно негативном смислу.

Већина њих је позитивну дискриминацију искусила у развоју личних односа, у познавању језика и приликом тражења посла, а негативна дискриминација је била карактеристична на службеним местима, приликом тражења посла и у свакодневном животу (неповерење). Из интервјуа смо сазнали да су деца у основним и средњим школама имала негативну дискриминацију у вези са пореклом (погрдна имена која упућују на Југославију, на српско или пак албанско порекло).

Имигранти се углавном друже са људима из своје државе (56,6%), мада је значајан број и оних који су се већ укључили у друштво становника Мађарске (31,6%).

КОНТАКТИ СА „ДОМОВИНОМ"

Војвођани који су били приморани на емиграцију будно прате, друштвено-економске промене у старој домовини и практично, мада издалека, сами чине део тих промена. Међутим, они који често одлазе кући у пуној мери су учесници још увек усковитланог друштвено-политичког живота.

Можда су испитаници мало скептични у вези са приликама у својој старој домовини и констатовали су само промене на горе. То је разумљи-

во, јер су анкетирани пре делимичних промена 2001. године, одмах након завршетка бомбардовања од стране НАТО-а.

Економска ситуација је по мишљењу већине (71%) постала још гора, а 21% сматра да није промењена. Интересантно је да је 5% испитаника одговарало да је економска ситуација побољшана.

Када је политичка ситуација у питању, мање је оних који сматрају да је дошло до погоршања (за скоро 10 посто, тј. 61%), а више је оних који сматрају да иде набоље (21%, док је код економске ситуације то само 5%).

Промене у положају националних мањина 72,4% сматра неповољним, 23,7% непромењеним, а 1% мисли да је дошло до побољшања.

При оцењивању судбине мањине 50% највећи проблем види у смањивању броја мађарске националности, 32% сматра да је опасност од асимилације већа, а само 5% верује да ће остати овај ниво.

У оцењивању националног идентитета („Зашто се изјашњавате као Мађар? – било је могућности избора између више одговора) 72% сматра да је најважније порекло, 68% матерњи језик, 47,4% свест о идентитету, 17,1% мађарска средина, а 15,8% мађарска култура.

Намера Војвођана да се селе битно се мења последњих година. По нашем мишљењу, покретање процеса демократизације са мртве тачке неће подстицати на миграцију ону генерацију која је кренула почетком деведесетих година. Они који ће се потенцијално настањивати у Мађарској највероватније ће бити из круга ученика, тј. младих Војвођана који студирају на универзитетима у Мађарској, који имају далеко више могућности за запошљавање.

Поставља се питање да ли би имигранти из Војводине били истог мишљења након октобарских догађаја 2001. године (након пада Милошевићевог режима). Може се претпоставити да ће већина њих бити у недоумици у ишчекивању расплета, а како догађаји у Југославији „тапкају у месту" не можемо бити убеђени да ће имати намеру да се брзо врате. Материјални проблеми још увек постоје у домовини и то пре свега у гранама које су имигранти раније напустили. Ову констатацију потврђује и чињеница да је у оцењивању даље судбине несразмерно велик број оних који не знају шта да раде (31%), да ли да остану или да се врате у домовину. Без обзира на то, војвођански интелектуалци потврђују свој *војвођански идентитет*: још увек више од 70% испитаника сматра да је за њих карактеристичан искључиви идентитет војвођанских Мађара, 4–5 категорија њих сматра да је то веома изражено, а само 14,5% сматра да је то осредње карактеристично.

Појам *европског идентитета* је 2001. године био карактеристичан за само 34% испитаника, мада ако се томе дода 15,8% оних који спадају у 4. категорију, за половину имиграната се може констатовати присуство европског духа. Идентитет *имигранта* прихвата и сматра карактеристичним за себе само 21% испитаника. Такође не прихватају да су *асимиловани*, штавише, више од 60% испитаника сматра да је то мало карактеристично или да уопште није карактеристично за њих.

У вези са испољавањем идентитета њих 31,6% се подједнако осећа код куће и у домовини и у Мађарској, а 27,6% се боље осећа у Мађарској, што је углавном мишљење младих. *Однос према домовини, привр-женост* оценили смо на основу контаката са домовином. Међу испитаницима контакте са домовином преко телефона, електронске поште или личних посета 9,2% остварује недељно, 10,5% двапут у месецу, 23,7% једном месечно, а 24,4% ређе, међутим, 63,2% месечно једном или чак више пута одлази у Војводину. Испитивање се није односило на то, али на основу промета на граници може се констатовати да Војвођани који живе у Сегедину или у пограничној регији одлазе кући сваке недеље. Наравно, то зависи и од раздаљине између два пребивалишта. Људи из северне Бачке или северног Баната који станују у јужној регији Мађарске чешће одлазе кући него они који живе у Будимпешти или даље. У години када је писана ова студија, аутор је у свом родном селу, приликом већих празника и манифестација (црквена слава, вашар, манифестација у славу пророка Илије итд) у просеку могао да изброји 62 особе које су се преселиле у Мађарску.

При оцењивању *визије будућности* имиграната 86% испитаника сматра да њихове животне прилике иду узлазном путањом. За 59,2% испитаника је карактеристично стварно насељавање и смирење (47,4% жели трајно да остане у Мађарској, 11,8% жели да се унутар Мађарске пресели у друго место), само 5% жели да се врати у домовину, док 30% не зна шта да ради.

48% испитаника би се вратило у случају да постоје доле наведени услови:

– побољшање економске ситуације, већи стандард
– побољшање политичке ситуације (положај мањина)
– боља будућност и перспектива
– стручна афирмација и напредовање
– ако не би постојала национална дискриминација
– ако би се границе промениле
– побољшање политичке ситуације (положај мањина)
– друштвени напредак, побољшање квалитета наставе
– сигурна зарада, одговарајуће материјалне прилике
– стручна афирмација и напредовање
– ако би земља (?) била аутономна
– ако не би постојала национална дискриминација
– сигурна зарада, одговарајуће материјалне прилике

Међутим, на основу интервјуа назире се и процес асимилације, тј. потпуног прихватања начина живота у Мађарској, то јест преузимање специфичности социјализације у Мађарској, а тиме и одустајање од специфичних војвођанских карактеристика. Овај процес вероватно потиче од животних прилика, од „свакодневице" у Мађарској (радно време, кратко време поподне када су породице заједно, затвореност увече), што се углавном примећује код друге генерације.

СУМИРАЊЕ

Испитивање миграције војвођанских интелектуалаца је обављено на основу малог броја испитаника; за време испитивања била је карактеристична уздржаност и страх, те је због тога чак од 10 до 12% изабраних лица одбило да попуни упитник.

Без обзира на то, констатације на основу испитивања ипак указују на прилике које су биле узрок миграције, као и на процес прилагођавања.

Наше мишљење је да се миграција интелектуалаца не може сматрати економском миграцијом, мада чак и ти елементи доминирају. Карактеристични мотиви за селидбу јесу задржавање идентитета, задржавање културног идентитета, образовање младе генерације у мађарској културној средини. Хипотезу која се односила на скицирање разлога за одлазак није било тешко потврдити. Међутим, друго је питање колико је прилагођавање након имиграције било успешно, какви су се проблеми јавили у вези са тим и да ли горњи циљеви могу бити остварени у новој средини, да ли ће то бити замка у погледу идентитета друге генерације.

SOME CHARACTERISTICS OF MIGRATION OF THE VOJVODINA ELITE

by

Imre Nagy

Summary

The research analyzes the reasons for the immigration of intellectuals into Hungary and the circumstances related to immigrants' adaptation. The questioned „intellectuals", who usually completed university education and only in some cases secondary school, were given a questionnaire (200 selected respondents) or were interviewed (20 selected respondents). As for poll-taking in this research, one could say that it was characterized by difficulties to provide answers. However, the process was facilitated by the fact that the author of these lines, who was also a subjekct in this research, knew well the problems of the emigration process, all the difficulties in the period while travelling to work, as well as the problems of sociaization. Constant contacts with one's homeland, long hours spent waiting at the border crossing, talks with „the compatriots", immigrants or travellers going in one direction or the other, created a sufficiently good foundation and basis to study the problem, the topic of this research, continually till today, throughly and practically on the spot.

УДК 323.1(=511.141)(439–13)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Тибор Сарвак (Tibor Szarvak),
Жолт Собослаи (Zsolt Szoboszlai)
Група за друштвена истраживања Научног института „Велика низија"
Центар за регионалне студије Мађарске академије наука
Кошутова бр. 12/4, 5000 Солнок, Мађарска
E–mail: tszarvak@rkk.hu
E–mail: szoboszl@rkk.hu

ИДЕНТИТЕТ; ТРАДИЦИЈА, ДРУШТВО ИСКУСТВА ИЗ ЈУЖНОМАЂАРСКЕ РЕГИЈЕ ВЕЛИКА НИЗИЈА[1]

САЖЕТАК: У периоду пре 90-их нису били дозвољени модели идентитета који су се разликовали од очекивања политичких власти (националних, етничких, политичких, религиозних, друштвено-културних итд.), тако да се проблематика идентитета није могла појавити у јавном дискурсу. Са становишта традиционалних заједница, постојали су одређени елементи који су резултирали важним последицама: државни социјализам и друштвена пракса нису могли да излече трауме два светска рата, што је било додатно оптерећено дезинтеграцијом традиционалних заједница које су постојале пре периода државног социјализма, као и несигурним мађарским идентитетом, последицом деформисног интернационализма. Сви ови фактори довели су до тога да почетком 90-их већина Мађара није имала успостављене обрасце идентитета, што је, међутим, било од виталног значаја за константно промењиве захтеве друштвене средине. Током 90-их и раније спроводила су се углавном социолошка и друштвено-психолошка истраживања да би се увела и испитала главна обележја националног идентитета.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: идентитет, традиција, друштво, модерност

УВОД

У Научном институту Велика низија Центра за регионалне студије Мађарске академије наука спроводимо истраживање од почетка 80-их на пољу географског идентитета у којима су обухваћена мања подручја (села,

[1] Рад је заснован на студији Иштавана Мурањија и Жолта Собослаја

предграђа, микрорегије) (Ч а т а р и, 1989, 1999; М у р а њ и-С о б о с л а и 1997, 1998, 1999). Овим научним истраживањима доказано је да се идентитет као општа друштвена наука и просторни концепт често користи без сазнања о његовим локалним, територијалним, регионалним везама као ни његовом стварном значењу. Овакав степен стагнације у протеклим деценијама прилично је неповољан јер се студија о идентитету већ дуго година сматра једним од „најактуелнијих" интердисциплинарних предмета, тако да је крајње време да се мађарски истраживачи такође позабаве овом проблематиком.

Ово научно испитивање проблематике идентитета спроведено је на географском подручју (Јужне Велике низије) у периоду од октобра до новембра 1999. године и засновано је на социолошким методама, укључујући и социо-психолошки приступе.

Без икаквих емпиријских искустава о овој проблематици, користили смо анкете спроведене у оквиру три жупаније области Јужне Велике низије (Бач-Кишкун, Бекеш и Чонград), које нам могу послужити у наредном испитивању локалног и регионалног идентитета. Циљ ових истраживања био је да прикаже локалне и регионалне везе у појединим подручјима (у оквиру локалитета, микро-регије, жупаније, регије). Нагласак смо ставили на само тумачење резултата истраживања, али су се појавили неки стварни проблеми као што је питање регионалног развоја и утврђивања скале вредности.

ЕЛЕМЕНТИ ЛОКАЛНИХ И РЕГИОНАЛНИХ ВЕЗА

Испитивали смо 15 могућих објективних и субјективних врста односа у погледу ширих и ужих веза са местом становања. Најзначајнији елементи везаности за одређено подручје (просечан број износио је преко 50) били су, поред естетике животне средине и локалног патриотизма, пријатељи и рођаци, у најмањој мери омиљене слободне активности и на крају недостатак финансијских услова (финансијска средства која су потребна за пресељење, цене плацева и некретнина). По питању везаности за поједине жупаније и микро-регије резултати су исти, али су уједначенији. То значи да грађани не праве разлике између жупанија и микро-регија. Међутим, однос према месту становања има очигледно различит значај за људе, и та разлика се повећала и премашила 50 у изјавама које се односе на свакодневни живот (брак, радно место, транспорт и животне трошкове).

Постоје занимљива кретања која се огледају у значајним разликама међу жупанијама. Када је реч о тумачењу концепта регије, жупаније и микро-регије, најниже резултате смо добили у жупанији Бач-Кишкун док су у Чонграду били највиши. По питању везаности за одређено насеље, најниже резултате добили смо у жупанији Бекеш, углавном везане за животне и инфраструктурне услове (околину, интелектуалне везе, развој насеља, саобраћајне капацитете, могућност запошљавања, животне трошкове, будућност деце, активности у слободно време, цене некретнина).

Одговор на питање „Колико је у вашем животу важно следеће?" показао је (наравно, након обраде добијених резултата) да је важан сваки елемент постепеног проширивања окружења. (74–85 бодова). Оно што резултира локалним патриотизмом и „урођеним" национализмом је да само место становања и важност земље произилази из односа према другом окружењу, о чему сведоче готово идентични резултати за два претходно поменута елемента. То можемо илустровати и примером: за становнике Бач-Кишкуна, микро регија и Европа су од најмање важности, а у Чонграду „улица" (одређена улица у којој живе) има већи значај него у друге две регије.

Међу одговорима на „субјективна" питања о будућности животног окружења, подела је била слична као у претходно поменутим случајевима. Становници регије Јужне Велике низије су заиста заинтересовани за будућност своје микро регије, жупаније, и регије (76–78 бодова), али придају већи значај будућности свог пребивалишта и жупаније (81–86 бодова).

Упркос овој чињеници, без давања конкретних разлога, можемо хипотетички навести да по питању других независних варијабли религиозни људи у Бач-Кишкуну и Бекешу (посебно они који припадају реформистима) не сматрају да је везаност за „шире окружење" од виталног значаја.

ОБЕЛЕЖЈА ЛОКАЛНОГ ПАТРИОТИЗМА

Већ смо се дотакли концепта везаности за место становања или да будемо прецизнији: локални патриотизам. Стандардни и научни приступ овом термину садржи један емотиван став (љубав) тако да смо у упитнику навели добро позната обележја овог термина и додали још четири друга објашњења.

Три прихваћена елемента локалног патриотизма (културни, економски, друштвени) знатније су се разликовали у тумачењима овог термина, док је одговарајуће политичко деловање искључено из специфичних обележја. За већину људи, политички неутрални локални патриотизам тумачи се са културног, привредног и друштвеног становишта; међутим, потврдни одговори се крећу између 53 и 59% и не показују апсолутну сагласност. Углавном у Чонграду, а најмање у Бач-Кишкуну људи сматрају да у оквиру ова претходно поменута четири „друштвена подсистема" локални патритоизам има значајан утицај.

ВРЕДНОСТИ СРЕДИНЕ МЕСТА СТАНОВАЊА

Скала вредности локалног друштва представља сложен и заиста компликован проблем, што значи да не можемо да дамо свеобухватно мишљење о овој теми, већ се неки други, будући истраживачи на овом пољу могу ослонити на наша искуства и резултате. Сматрамо да прихватање одређе-

них људи од стране заједнице, као и њена субјективна мишљења описују неке аспекте скале вредности у оквиру регије и жупаније.

Приликом испитивања која су спроведена у две врсте стамбених насеља, навели смо критеријуме који се делимично примењују на везаност за боравиште (порекло, усељење) и адекватну бригу (Шта чините за ваше насеље?), а делимично на обележја везана за статус (квалификације, руководство, политичку моћ, друштвени статус, религију). Да бисмо добили јаснију слику истакли смо критеријуме регионалне припадности.

Према добијеним резултатима већина људи у оквиру регије (просечан број бодова је био изнад 59) је изјавила да поштује: везаност за место становања, локално руководство, квалификације и оптимални животни стандард. Супротно овоме, усељавање, насељавање, религиозност, лојалност одређеној странци представљају мање значајне елементе (31–49%). Темељнија истраживања показала су да у жупанији Бекеш жупанијско и страначко руководство има најважнију улогу (у вредновању „поштовања"), док у Чонграду људи не придају значај овом елементу.

Табела 1. – Када је реч о „поштовању", да ли је важно како се особа у вашем стамбеном окружењу понаша или поступа?, Према следећем обрасцу (скала од 100 бодова, 0: не уопште, 100: веома)

	Регија	Бач-Кишкун	Бекеш	Чонград
Неко чини много тога за село/град	70	73	68	68
Имућан је	69	68	71	66
Припада водећим људима у селу / граду	66	65	75	58
Образован	65	67	61	65
Нечија породица живи већ дуго на том подручју	59	61	56	59
Има функцију у страначком руководству	49	49	56	41
Религиозност	32	38	24	33
Одсељавање / поновно досељавање у град или досељавање из села	31	32	24	34

Када размотримо фактор „поштовања" у месту становања, након анализе главних компоненти, и разликовања три типа испитаника, можемо закључити да први тип сматра да је руководство и чланство у странци повезано са егзистенцијалном сигурношћу и везује га за појам „елите" тако да су вредности високе. Други тип („локал-патриота") сматра да су везе са местом становања и религиозност веома важни, док трећи тип сматра да је образовање (квалификације) кључ за решење проблема њихове стамбене средине („интелектуалци").

Након испитивања резултата под-узорака жупанија, можемо да потврдимо да у погледу фактора „поштовања", у Бекешу људи сматрају да је „руководство" („елита") најважније, док је везаност за место стванования

(„локал-патриотизам”) од мањег значаја. У друге два жупаније локал-патриотизам је важнији, што значи да се тамо, у односу на Бекеш, више цени локал-патриотизам. (У Чонграду не сматрају да руководеће функције представљају питање престижа.)

У Бекешу друштвено-културни елементи утичу на „елитни” тип поштовања. У погледу прихватања или одбијања локал-патриотизма, на резултате у овој жупанији заправо нису утицале независне варијабле. Пошто је код типа „локал-патриоте” приврженост месту становања везана за религиозност, онда је логично да религиозни људи у свакој жупанији фаворизују овај тип. Друга карактеристика је да независне варијабле нису утицале на „интелектуални” тип.

Што се тиче „поштовања” у регионалном смислу, није битно у којој жупанији или регији неко живи, нити да ли је из Будимпеште или једне од суседних земаља (резултати се крећу у распону од 20 до 35). У овој земљи (где Будимпешта има доминантну улогу) није изненађујуће да је број бодова мало већи уколико је неко пореклом из Будимпеште (у поређењу са неким ко потиче из одређене жупаније или регије), али је потребно темељније испитати питање да ли људи који долазе из суседних земаља имају више поштовања. Вероватно се прикривена ксенофобија становништва испољава онда када оно сматра да су мађарски имигранти у повољнијој ситуацији (због стварних или наводних бенефиција). Постоје значајне разлике од жупаније до жупаније: у Бач-Кишкуну људи заправо не сматрају да у смислу „поштовања” припадање већој регији игра било какву улогу, док је у Бекешу број бодова већи него у другим жупанијама.

Табела 2. – Када је реч о регији, колико је важно „поштовање” уколико је везано за локацију (скала од 100 бодова, 0: не уопште, 100: веома)

	Регија	Бач-Кишкун	Бекеш	Чонград
Главни град	35	25	45	39
Једна од суседних земаља	33	25	37	40
Подунавска регија	25	17	38	23
Регија Велике низије	23	15	34	21
Регија Јужне велике низије	23	16	31	21
Жупаније Чонград	22	14	30	23
Живи у источном делу Регије Велике низије	22	14	30	19
Жупанија Бач-Кишкун	21	17	28	18
Жупанија Бекеш	20	12	32	18

У опцијама у којима се наводи регионална припадност као вид „поштовања” разликују се два типа припадања: први је „регионални” (који даје предност пореклу са подручја Велике низије или подручју источно од реке Тисе), а други тип је „страни”, са нижим бројем бодова (који даје

предност пореклу са подручја Подунавља, Будимпеште или суседних земаља). У жупанији Бач-Кишкун оба ова типа су мање заступљена, док се у Бекеш жупанији сматра да је „регионални" тип најчешћи.

Елемент „поштовања" у месту становања кроз моделе регресије подузорака жупанија показује да друштвено-културна обележја заправо не утичу на типове регионалног порекла. Међутим, независне варијабле утичу више на припадност ширем географском подручју („страни тип") у све три жупаније. Док у регионалном смислу, религиозност није утицала на резултате, у жупанијама је она знатније утицала на „страни тип". Потребно је извршити даља испитивања да би се потврдило да они који не живе у ближем суседству у жупанијама Бекеш и Чонград, због неких религијских елемената, могу да буду негативан фактор по питању прихватања људи, док је у жупанији Бач-Кишкун ова ситуација позитивнија.

ОЧЕКИВАЊА

Испитаници су у упитнику морали да оцене 15 елемената који представљају виталне функције регије. Испитаници су сматрали да је сваки елемент значајан (резултати су били изнад 50), али је приоритет дат стварању радних места и побољшању система здравствене заштите (65–65 бодова). Значајне разлике указују на то да је у Бекешу пружена мања подршка будућности младих квалификованих радника и удружењима грађана него осталим регионалним развојним циљевима.

Табела 3. – Оцените циљеве развоја регије!
(скала од 100 бодова, 0: не уопште, 100: веома)

	Регија
Подршка младим квалификованим радницима у запошљавању	65
Подршка иницијативама за развој здравства	65
Формирање регионалног информативног система за радне ресурсе	63
Стручњаци за обуку одраслих	63
Подршка локалном, микро-регионалном, регионалном приступу медијима (штампа, тв, интернет странице)	60
Обука интелектуалаца и економско и политичко управљање активностима везаним за приступ ЕУ-и	60
Ширење знања и стварање ЕУ-е	60
Подршка развоју заједнице	55
Обезбеђивање информатичке подршке удаљеним подручјима	54
Подршка системима учења на даљину	53
Ублажавање проблема у удаљеним подручјима стварањем посебних радних места која се баве питањима везаним за та подручја	53
Програм „Вишејезична регија"	53

Подршка удружењима грађана	51
Програм за мађарске мањине у иностранству, етничке мањине у Мађарској с циљем очувања језика, културног идентитета, веза са матичном земљом различитих етничких група	51
Подстицање отворених активности у регији	50

ЗАВРШНО ИЗЛАГАЊЕ

Елементи идентитета су веома сложени. Постоје урођени узорци идентита а кроз живот ми можемо да одаберемо и неки други. Можемо се борити против или живети са нашим урођеним идентитетима, а понекад нисмо ни свесни тих идентитета и долазимо у конфликт са својим окружењем.

Одабрани идентитети омогућују нам да створимо идентитетну заједницу, која одражава развој наше личности, обавезује нас и одржава наше друштвено биће. Идентитетне споне које повезују генерације могу да регенеришу традиционалне идентитете, на пример територијалне везе, као и да ојачају кохезију ширих људских заједница.

ЛИТЕРАТУРА

Č a t a r i, Balint (1989): A Tiszazug kistérségi problémái (Mikroreginalni problemi područja reke Tise). Kutatási jelentés, kézirat. MTA RKK Településkutató Csoport, Kečkemet

Č a t a r i, Balint (1999): Az identitás földrajzi térelemei (Geografski elementi identiteta). Kézirat. In: Pálné Kovács Ilona (témavez.): MTA Stratégiai Kutatások. MTA RKK Pečuj

Č e p e l i, Đerđ (1992): Nemzet által homályosan (Faintly Through the Nation). Századvég, Budimpešta

E n j e d i, Đerđ (1991): A lokalitás szerepe a modern társadalmakban (Uloga lokaliteta u modernom društvu). Juss 4.

H a m a r – M u r a n j i – S o b o s l a i (1997): Alföld Kutatási Program II. Az alföldi társadalom innovatív csoportjai (Istraživački program mađarske Velike nizije), Solnok

H a n k i s, Elemer (1983): Közösségek válsága és hiánya (Kriza i nedostatak zajednica). In: Társadalmi csapdák – Diagnózisok. Magveto Könyvkiadó, Budimpešta

K r a p p m a n, Lothar (1980): Az identitás szociológiai dimenziói (Sociološke dimenzije identiteta). In: Huszár Tibor-Léderer Pál (szerk.): Oktatási Minisztérium, Budimpešta

M u r a n j i – S o b o s l a i (1998): Ifjúsági életmód és szokásvizsgálat Jász-Nagykun-Szolnok megyében (život omladine i ispitivawe navika u županiji Jas-Nađikun-Solnok), Solnok

M u r a n j i – S o b o s l a i (1999): Sikeres városok, magasan, illetve alacsonyan fejlett települések az Alföldön (Uspešni gradovi, visoko razvijena i nerazvijena naselja mađarske Velike nizije), Solnok

IDENTITY; TRADITION, SOCIETY. EXPERIENCES FROM THE SOUTH HUNGARIAN REGION „GREAT PLAIN“

by

Tibor Szarvak, Zsolt Szoboslai

Summary

In the period before the 1990s, models of identity were not allowed if they differed from the expectations of the political authorities (national, ethnic, political, religious, socio-cultural etc), so that the issue of identity could not appear in public discourse. From the standpoint of traditional communities, there were some elements which led to significant consequences: state socialism and social practice could not cure the traumas of two world wars, which were additionally burdened by the disintegration of traditional communities existing before the period of state socialism, as well as by the indistinct Hungarian identity, the consequence of a deformed internationalism. All these factors led to the situation in which the majority of the Hungarians did not have established patterns of identity at the beginning of the 1990s, which was, however, of vital importance for the constant changing requests of social environment. During the 1990s and earlier, people carried out mostly sociological and socio-osychological researches to introduce and investigate the main features of national identity.

УДК 314(439)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Габор Пириши (Pirisi Gábor),
Андраш Трочањи (Trócsányi András)
Универзитет у Печују, Институт за географију, Мађарска

ДЕМОГРАФСКА КРЕТАЊА У МАЂАРСКОЈ НА ПРЕКРЕТНИЦИ МИЛЕНИЈУМА

САЖЕТАК: Мађарска све више спада у престижну групу развијених земаља, што може довести до тога да све више добија њихове демографске карактеристике. Остарело становништво, смањење живорођене деце, смањење броја становништва представљају термине који се обично користе да се окарактерише демографски профил наше земље. Ова поједностављена слика може се модификовати и допунити уз помоћ просторних података. И поред релативно мале величине и релативно хомогене структуре, у Мађарској се могу пронаћи и неке разлике. Мрежа малих градова може представљати очигледан и репрезентативан узорак за просторна истраживања пошто ти градови покривају готово целу територију Мађарске, довољно су бројни, а ипак их је лако обрадити. У мађарском географском контексту, насеља која имају највише 30.000 становника, а поседују статус града, могу се дефинисати као мали градови. Због своје величине и функција, они су довољно репрезентативни да илуструју националне демографске трендове, а довољно су бројни, па се могу поделити у неколико група по свом специфичном карактеру. Традиционални историјски мали градови знатно се разликују од градова лоцираних у конгломератима који се брзо урбанизују, а чак и нови социјалистички градови који имају слично порекло представљају значајне демографске варијанте.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографска криза, мали градови (паланке), типови демографских малих градова

ПОЗАДИНА И САДРЖАЈ ДЕМОГРАФСКИХ ПРОЦЕСА

Глобални проблеми који су се јавили у области демографије нису заобишли ни Мађарску, међутим, због локалних карактеристика ту се демографска криза, у односу на светске тенденције, појављује баш *са супротним предзнаком*. Мада је веома слична демографским процесима развијених европских земаља, а истовремено због бројних локалних карактери-

стика представља измењену појаву. Последице које се уочавају данас и оне које се могу предвидети, проузрокују тешке друштвено-економске последице.

Мађарска, наравно, није у стању да се дистанцира од трендова који одређују географски простор у њеном окружењу. *Број становника почетком, 80-их година прошлог века опада.* Наша историја наравно унеколико објашњава ове тендеције. Утицаји тешких војних и грађанских губитака током два светска рата приметни су и данас. Таласи емиграције након гушења револуције 1956. године такође имају далекосежне последице; однели су на запад око 200.000 људи, махом младих, пред заснивањем породица (Т р о ч а њ и – Т о т, 2002).

Демографска политика *у протеклих шездесет година* је спознала, односно желела да санира део проблема. У диктаторском систему, за то је у више наврата постојало и теоријски могуће административно средство. За време Ракоцијевог режима једна од несумњиво симболичних мера била је забрана абортуса. Период од 1940. до 1950. године, назван је – Ратко, по министарки за здравство. Због драстичних интервенција видно је повећан број рођених (21–23%), међутим, након револуције 1956. године и због Кадаровог режима, који је био систем благе консолидације, овај талас је за неколико година неутрализован (13–14%). Чак су се средином и крајем 70-их година први знаци касније кризе показали у умеренијем максимуму секундарних рођења (17–18%), и подстакли владу да разним социјално политичким мерама покуша да санира ситуацију. Нажалост, ове мере демографске политике почеле су давати резултате тек када су генерације деце ранијег демографског таласа (1952–56) достигле доба у којем су способни за рађање, када би се и свакако број рођених повећао. Ова два утицаја са позитивним предзнаком, затим релативно мали проценат (10–12 %) умрлих, који је у међувремену почео да се повећава, узајамно испољавајући утицај да се 1981. године постигне максималан број популације на територији земље (10.710.000). Међутим, успони и падови који су се наизменично низали, били су изван сваког очекивања. Природни пораст заменио је и природно смањивање, које је било додатно отежано све до 1989. године, као и благи, али континуирани губитак становништва услед миграције (К о в а ч и ч, 1997).

Сви они који су сматрали да је за *демографску кризу* „одговоран“ социјалистички систем након 1990. године били су веома разочарани, јер се показатељи нису знатно променили ни после промене система. Бесперспективност социјализма, скромни материјални напредак, односно у то време већ доживљени запад, проузроковали су пораст прихватања прековременог рада да би се одговорило изазовима живота са вишим стандардом, што је имало за последицу појаву стресних стања код појединаца, затим је довело и до употребе средстава за смирање, до масовног ширења болести зависности. Овај самоубилачки начин живота недвосмислено може да се искаже бројкама мађарског морталитета, који је, по више врста смртних случајева, већ тада заузимао „истакнуто” место у Европи. Погор-

шање здравственог стања мађарског становништва које траје већ две деценије, има утицаја све до данас, а истовремено промена система је за многе људе имала и неочекиване последице: престао је државни патернализам, смањена је ефикасност социјалне бриге.

С друге стране, почели су да утичу и они фактори (*други демографски прелаз*), који и у развијеним земљама вредност природног нараштаја чине негативним (Х а б л и ч е к, 1995). Међу овим факторима најважнији је дугорочно преуређивање система вредности, који друштво заједница претвара у друштво појединаца. Индивидуализација иде у корак са истицањем значаја материјалних вредности, које је у транзицијским земљама, услед испливавања на површину деценијама потискиваних потрошачких потреба, још драстичније. У околностима друштвене транзиције отвара се широк простор за вертикалну мобилност, типично баш у односу на младе, који масовно бирају каријеру уместо заснивања породице, повећавајући тако број самачких домаћинстава.

Промена привредне структуре и структурална криза као пратећа појава,у великој мери је смањила и маневарски простор за социјалну политику државе. Ни посредним мерама популационе политике (нпр. повољни кредити за куповину стана), нису се могли постићи директни ефекти, нити се могло одредити било шта са великом прецизношћу, јер одлагањем рока за прихватање првог детета и круг оних који имају право на подршку све се теже могао дефинисати. Тако су мере доспеле на врх једног бескрајног таласа, после којег средином прве деценије две хиљадите године можемо да очекујемо пад природног нараштаја већи од свих досадашњих.

Табела 1. – Битнији демографски показатељи Мађарске

Број становника (2005)	10.082.000 лица
Наталитет (2004)	9,4 ‰
Морталитет (2004)	13,1 ‰
Природно смањење (2004)	3,7 ‰
‰ Миграцијска разлика (у просеку година 1990–2001)	1,7 ‰
Број склопљених бракова (2004)	4,3 ‰
Деца рођена ван брака (2004)	31,0 ‰
Морталитет одојчади (2004)	6,6 ‰
Број абортуса	53200
Очекивано трајање живота (мушкарци–2004)	68,1 година
Очекивано трајање живота (жене–2004)	76,9 година

Извор: www.nepinfo.hu

У 1990. години број *живорођених* још је износио 12,1 на 1.000 становника, што је већ тада значило природно смањење од 2 ‰. До заиста озбиљног поновног пада у том погледу дошло је током последње деценије

XX века и за 2001. годину наталитет је износио свега 9,5 ‰, што значи смањење за више од 20% за 11 година. На том нивоу се број рођених из горе наведених разлога стабилизује, редом следе године са 9,3–9,4 ‰, чак се у 2005. години очекују подаци са једном до две десетинки више рођених. Упркос повољним променама садашња учесталост живорођених у нашој земљи је, посматрано историјски, на најнижем нивоу.

Са кретањем броја рођених у непосредној вези је и губитак популарности институције *брака*. Број склопљених бракова већ у последњих 30 година континуирано опада, чак се стрмоглављује (1976: 10 ‰ – 2004: 4,3 ‰). Док је 1980. године 64 % жена, а 70 % мушкараца старијих од 15 година живело у браку, у 2001. години тај проценат се смањио на 49 % код жена и на 55 % код мушкараца. Број разведених бракова већ се одавно повећао, а супротно трајном смањењу броја склопљених бракова, овај број константно расте и данас већ достиже половину броја укупно склопљених, што значи да се сваки други брак завршава разводом. Воља за браком није осетно смањена само код младих, који све касније склапају (свој први) брак, него је и поновно склапање брака после развода све мање карактеристично за мађарско друштво.

Постепени пад популарности брака као стабилне основе друштва показује свој утицај и на наталитет. Све више деце рађа се ван брака: у 2001. години 12% самосталних жена способних да рађа имало је најмање једно дете, а у 2002. години већ је 31 % деце рођено ван брака. Померање старосне границе првоотки (1990: 23; 2004: 25,7 година) такође има негативан утицај на наталитет. Анализирајући просечан број деце по једној мајци, можемо констатовати да преовлађује модел са двоје деце. Ова тенденција у погледу просте репродукције може да буде и охрабрујућа, када не би ишла на штету породичног модела са троје и више деце.

С друге стране, дугорочне тенденције *морталитета* карактеришу специфичне односе. Постепено смањење морталитета углавном траје до средине 1960. године и од тада је приметан преокрет, те све до средине 90-их година двадесетог века констатујемо у развијеним земљама, у миру, необичан, благ, али сигуран пораст. Превазилазећи најнижу тачку, сразмера наталитета постепено се уједначава, од 14 ‰ у 1990. години смањује се на 13 ‰ у 2001. години. Међутим, долази до застоја повољних процеса, те у периоду од 2002. до 2005. године у свакој години можемо бележити податке који надмашују горе наведене вредности (13,4–13,6 ‰). То наравно у погледу опадања природног прираштаја значи годишње четири промила, односно приближно губитак четрдесет хиљада људи.

Горе наведени демографски процеси могу да се вреднују и сами по себи, а истовремено, мађарске специфичности показују се само у *међународном поређењу*. У погледу *наталитета* Мађарска се налази на 205. месту на листи од 226 земаља, једва заостајући од просека у ЕУ (10,0), испред Немачке (8,3) и Италије (8,9). Можемо констатовати да се у зони између 9 и 11 промила налазе све транзицијске земље средње и источне Европе, рачунајући ту и економски најуспешнију Словенију (8,9) или због своје ка-

толичке традиције конзервативнију Пољску (9,72 ‰), подстичући тиме аналитичаре да разлоге траже у заједничким мотивима промене система уместо у националним специфичностима.

У случају морталитета резултат је још страшнији, скоро шокантан. Иза Мађарске у погледу смртности на хиљаду становника налази се свега 39 земаља што значи да је на истом нивоу са земљама као што су Камерун, Конго, Бутан или Уганда. Податке већег постотка морталитета везујемо искључиво за афричке земље, а од европских земаља мрачније перспективе имају само земље бившег Совјетског Савеза (Русија, Украјна, Белорусија, Естонија, Летонија) и Бугарска. Добра прилика за даља поређења је и то што су земље региона све боље од нас за 2,5–3,5 ‰.

Проблеме у вези са морталитетом отежавају даље несразмерности. Просечан живот до 72 године, који се претпоставља при рођењу, довољан је само за 104. место на свету, што је једва боље од просека морталитета у Турској или у Кини, а лошије је од вредности које се односе на Оман, Алжир, Либанон, Парагвај или Мексико, штавише, све су земље у региону испред нас у том погледу. Нажалост, специфичност Мађарске је на основу показатеља, да је у погледу *трајања живота предвиђеног при рођењу*, постоји разлика од осам година између мушкараца и жена (68,1–76,9 година), означавајући пораст морталитета јачег пола.

Неповољни подаци такође упућују и на *последице начина живота*, као и на аномалије *здравствене бриге* у прошлости, као и у будућности. Превентивне делатности имају веома слаб утицај, тако да и болести које су иначе излечиве, захтевају много жртава. Од водећих *узрочника смрти* истичу се кардиоваскуларне болести (22% од укупних смртних случајева), цереброваскуларне (14%), односно разне болести тумора. Још увек је веома много самоубистава (према садашњим подацима годишње 2.800 лица). Веома разочаравајући је податак о броју погинулих (1.500 лица) у саобраћајним несрећама, који је у порасту, насупрот европским тенденцијама.

ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ У МАЛИМ ГРАДОВИМА

За дефинисање појма *мали град*, за тачно ограничавање елемената који припадају тој дефиницији, можемо говорити о различитим приступима. Један од критеријума требало би да буде правни статус града, пошто став (1) члана 41. Устава гласи: „*Територија Републике Мађарске расчлањује се на главни град, жупаније, градове и општине.*" – односно и основни закон утврђује разлику између насеља са градским и насеља са општинским статусом. Статус града је доносио значајне предности првенствено у деценијама социјализма, а због демократских промена успостављен је децентрализовани систем управе. Свим самоуправама насеља дата су једнака права, деградирајући значај ранга статуса града (К и ш, 1998). На парадоксалан начин баш је промена система отворила пут експанзији броја градова: 1970. године број градова је износио 76, 1984. године 109,

1990. године већ 166, затим динамичним порастом преквалификације насеља у градове од 4–18 насеља годишње, број градова је повећан на 289. Да би добило статус града потребно је да насеље које конкурише за овај ранг документује (друштвену, економску, инфраструктурну) развијеност. Међутим, у последње време насеља која су добила статус града овим условима удовољавају углавном делимично или истичу само по једну специфичну област (Б е л у с к и, 1999). Све у свему, доњу границу појма малог града прикључили смо рангу града, без обзира на то да ли и неко друго насеље заслужује овај статус. За горњу границу сматрамо идеалним насеље са 30.000 становника, јер се у насељима са више становника, због различитих функција, већ по тој основи се сусрећемо са другим димензијама (регионалне улоге) у мађарским градовима (К е с е г ф а л в и, 2004). *Бројно сшање (фонд) малих ѓрадова*, дефинисано према горе наведеном, броји 250 елемената и према подацима пописа становништва 2001. године укупно има 2.523 хиљада становника. Осим 8 насеља, 86 градова, односно група која обухвата 25% од популације на одговарајући начин је репрезентативан за анализу демографских односа у земљи, на мањем узорку, и бројно је довољна да се територијалне разлике могу уочити и моделирати на одговарајући начин.

Табела 2. – Главни показатељи насеља у Мађарској

Категорија насеља	Број насеља	Укупна популација дате категорије насеља (2001)	Сразмера популације у односу на укупну популацију земље (%)
Главни град	1	1.777.921	17,64
Град са статусом жупаније	22	2.033.919	20,18
Град средње велич. (30.000–50.000 становника)	17	552.466	5,48
Мали град (испод 30.000 становн.)	250	2.517.477	24,97
Општине и велике општине	2.871	319.355	31,71

Извор: Централна статистичка служба

Тренутно најмањи град ове групе је Палхаза који је 2001. године имао 1.100 становника, а 2005. године добио је статус града; међутим, ни број становника у следећа три града (Ерисентпетер, Залакарош, Вишеград) не прелази 2.000 становника. Просечна популација града износи близу 10.000 становника, а у средњим градовима 8.337. Учествовање градова од једне четвртине у укупној популацији земље изненађујуће стагнира, максимум је постигнут у историји пописа становника дугој 130 година баш 2001. године, али и доња граница 1941. године значила је свега 21,9%, од тада је пораст континуиран, али веома благ. То у суштини значи да демографско преструктурирање једва да дотиче ниво малог града, динамика промене популације одговара нивоу земље. Од 1870. године број становни-

ка насеља промењен је за 2,13 пута, што скоро да одговара индексу целокупног становништва (2,01) и суштински заостаје за вредностима већих градова (3,62), а нарочито главног града (5,88).

У протеклом периоду мали градови између два пописа становништва редом су бележили благи пораст, не узимајући у обзир деценију у 80-им годинама губитака (–4 ‰ 10 година), а рачунајући и 90-е године, када није само демографска спирала на нивоу земље кренула све ниже, него је и број становништва градова, осетно променувши ранији тренд, укупно смањен за око 7%.

Слика постаје у значајној мери разноврснија а за већи део позитивних тенденција, које су се појавиле након 1990. године, одговорни су *градови будимпештанске агломерације* који се убрзано развијају. У овој години 12 % испитиваних градова жупаније Пешта постигли су пораст броја становништва, што је надокнадило губитак од укупно 2% осталих 18 жупанија. На основу даљих територијалних рашчлањавања у овој деценији добијамо прилично дифузну слику. Благи пораст броја становника можемо да констатујемо још у жупанији Фејер, међутим, и то је испод једног процента. Са веома умереним губитком можемо карактерисати групу у коју спадају жупаније Ваш, Саболч-Сатмар-Берег, Ђер-Мошон-Шопрон, Хајду-Бихар и Толна, од којих би тешко било наћи хетерогеније у погледу мреже насеља демографског погледа и са аспекта развоја. Тиме је окончан тренд који се недвосмислено може запазити у претходне две деценије да мале градове са територије задунавља карактерише пораст броја становника, док мале градове са Алфелдске низије карактерише свеукупно смањење или умеренији пораст. Према томе, можемо закључити да су фактори који одређују територијалну структуру сада већ суштински сложенији од дихотомије запад–исток.

И на нивоу малих градова 90-е године карактерише *природно смањење броја становника*. То укупно значи губитак око 53 хиљаде лица, годишње око 2,06 ‰, што, међутим, знатно заостаје иза просека земље (–3,2 ‰). Како су сразмере наталитета, тако су и сразмере морталитета у малим градовима за нијансу *повољније од вредности на нивоу земље*. Наталитет малих градова, њих 150, има боље резултате од просека земље, а од ових у 90 случајева позитивна разлика прелази годишњих 2 ‰. Највећа вредност (19,5 ‰) везује се за Хајдушамшон, где се сумирају *субурбанизациони утицаји* регионалног карактера (за цео североисточни део земље карактеристичан је бољи демографски положај) и они новоформирани. Сличне консеквенце можемо извући и у случају Хајдухадхаза, док остали мали градови, који су на челу, карактеристично спадају у претходни тип, односно у повећаном броју наталитета остварују се *регионални утицаји*, тим пре што за ова насеља (Циганд, Домбрад, Кемече, Енц, Путнок), супротно од претходна два насеља, није карактеристично снажно насељавање. Ове вредности пре се могу приписати умеренијој урбанизацији и различитом демографском држању популације (Т р о ч а њ и, 1996).

У случају насеља које карактерише најнижи *ниво наталитета* (на последњем месту је Вишеград са 7,0 ‰) пажњу највише привлаче појаве *туристичких градова* са значајном туристичком улогом. На последњих 20 места налазе се Хевиз и Харкањ, познати по својим лековитим бањама, обухватајући сва насеља на обалама Балатона, чак и Балатонфизе који је пре свега индустријски, а не туристички град. У осталим градовима који показују значајну негативну разлику скоро да је једна једина заједничка тачка број становништва испод 10.000, географски положај је расејан, централну функцију карактеришу једнострана структура или скромнија изградња.

Мали градови умеренији у погледу *морталитета* имају предност у односу на показатеље на нивоу земље (просечно само 0,6 ‰); 145 градова ипак има бољи резултат од просечног. Међу учесницима смештеним на два краја скале видљива је разлика, узимајући у обзир разлику од најмање два промила од вредности на нивоу земље. Просечан број становника градова са повољним показатељима морталитета већа је за 40% (11.000, односно 7.000 лица) од оних који су на дну листе. Међу разлозима који проузрокују разлику, појављује се изграђеност система здравствене заштите која је недвосмислено боља у насељима са бројнијом популацијом а која су некада била седишта среза. Без обзира на то, веома је тешко пронаћи заједничке црте, јер, на пример, наши мањи градови, у којима проценат морталитета прелази годишњих 20‰, налазе се у шест различитих жупанија и по функцијама су различите: Берапатфалва спада у тип индустријских, а Вишеград претежно у туристички тип града, Токај и Летење су традиционално тржишни центри са супротних крајева земље, док Ујсас и Дунавече у најбољем случају можемо сматрати насељима која се урбанизују. У групи мањих градова који се налазе на крају скале са показатељима морталитета око и испод 10‰ (од првих 20, 13 таквих) налазе се градови са географским положајем задунавља, а у погледу функције можемо рећи да су изричито индустријски градови (Мор, Пакш, Орослањ, Њергешујфалу, Сашаломбата и Тисаујварош). Ни у једној крајности не истичу се (можда као једини међу анализираним показатељима) градови будимпештанске агломерације. Насељавање, које је убрзано расло од деведесетих година, а које при томе још дотиче млађу популацију са вишим друштвеним статусом, за сада још не исказује вредности морталитета у насељима, односно можемо рећи да неповољни показатељи морталитета старије староседелачке популације чине у том смислу слику изједначенијом.

Већ приказане територијалне разлике у случају и наталитета и морталитета понављају се само делимично у *вредностима природног нараштаја*. Њихова вредност позитивна је у 23 мала града у жупанијама Саболч-Сатмар-Берег и Хајду-Бихар, док је вредност осталих жупанија негативна. Разлике су и у овом случају очигледне и већим делом прилагођавају се трендовима на нивоу земље: између просека у појединим жупанијама, односно малим градовима жупанија у основи није сигнификантна разлика, иако аномалије и овде могу да се искажу. Од 19 жупанија у 17 просек малог града превазилази просек у жупанији, разлика је углавном значајна у

регијама у малим селима са старијом популацијом (жупаније Ноград, Барања, Шомођ, Ваш, Зала). Осим жупаније Чонград и суседна жупанија Бач-Кишкун показује разлику у негативном правцу која може да се објасни социолошким, насељски-структуралним (салаши), економским и миграционим разлозима. Можемо позитивно да окарактеришемо вредности природног прираштаја у 64 мала града у 13 жупанија. Из тог мноштва можемо наћи свега 15 малих градова у областима задунавља. Осим споменуте две жупаније (Саболч-Сатмар-Берег и Хајду-Бихар), истиче се девет малих градова у жупанији Пешта и десет малих градова у жупанији Боршод-Абауј-Земплен. У шест жупанија налазимо само градове са негативним природним нараштајем, а међу њима се налазе и све три жупаније регије јужног Алфелда. Међу апсолутним рекордерима (на прва три места) са једним јединим изузетком (Шашхаломбата) налазе се насеља источно од Дунава, која већином спадају у категорију популације од 6.000 до 15.000 становништва.

Слика 1. – Типови старосних пирамида у малим градовима Мађарске (2001)

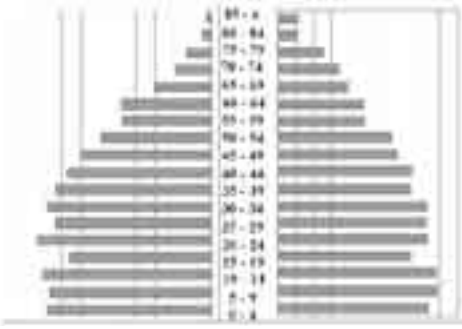

Хајдушамшон (жупанија Хајду-Бихар)
Становништво: 10677
Субурбано насеље у области Дебрецена, структура становништва: млади, убрзани пораст.

Јаношшоморја (жупанија Ђер-Мошон-Шопрон)
Становништво: 5975
Насеље новоименовано у град, позитивни стварни нараштај.

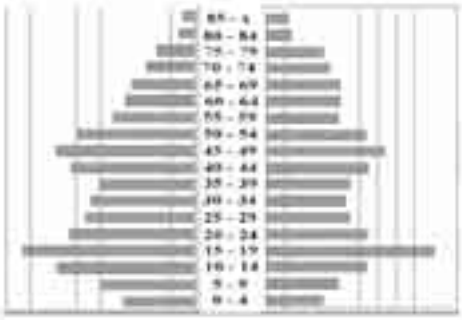

Шарошпатак (жупанија Боршод-Абауј-Земплен)
Становништво: 14469
Традиционални мали град, слика која углавном одговара просеку на нивоу земље, тинејџерско годиште, град школа.

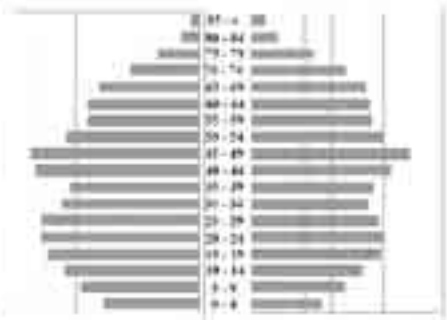

Комло (жупанија Барања)
Становништво: 27081
Социјалистички нови град, некадашње рударско насеље, економско заостајање проузрокује и популациону депресију.

Уредник: Г. Пириши – А. Трочањи

Анализирајући вредности природног прираштаја према *функционалним типовима* у покрајинама окарактерисаним позитивно, сагласно нашим претходним очекивањима, налазимо релативно много стамбених градова или индустријско-агломерационих насеља (Асод, Ђал, Сентандреја, Фелшежолца, односно Сигетсентмиклош, Будаерш). Социјалистички, индустријски развој релативно је касно почео да се индустријализује и у том раздобљу насеља која су свој динамичан развој делимично сачувала и касније (Пакш, Њергешујфалу, Шашаломбата) такође се сврставају у ову групу, исто као старији (мали)индустријски градови (Озд, Путнок, Шајосентпетер, Мор). Од градова са традиционално централном улогом, мањевише индустријализованих (који су, такорећи, прешли пут панонског развоја) а који су по сразмерама већ мањи, можемо наћи девет на позитивној страни скале, док већину чине урбана насеља са недавно добијеним статусом града.

Од оних који су претрпели *природно смањење броја становника* свакако би требало истаћи скоро целовиту групу паланки (варошица), али одмах иза њих можемо набројати и „централна места" у области задунавља која већином представљају вредности традиционалних малих градова, дакле две групе са потпуно различитим коренима и које су прошле сасвим различит пут развоја. Међу последњих десет, чак и међу последњих двадесет (–6,5 – –14,5 ‰), налазе се већином градови Алфелда.

Вредности *миграцијске разлике* у основи мењају слику јер вредности стварног нараштаја од природног некад се значајно разликују. Око 1990. године уследила је веома значајна промена тренда у процесима унутрашње миграције у земљи. Претходних деценија делимично вештачки оснажен урбанизациони талас у миграцијском смислу умирио се и поред апсулотног губитка градова могао се регистровати добитак у општинама. Овај процес покренут је пре свега веома интензивном субурбанизацијом околине Будимпеште. Миграциони губитак главног града у периоду између два пописа становништва прелази број од 110.000 лица. Градови са жупанијским статусом, иако у благом облику, завршили су са негативним салдом (укупно –8.600 лица). Мале градове, међутим, можемо сматрати добитницима процеса: добитак од преко 93.000 лица једва да заостаје од губитка главног града. Укупни миграциони добитак насеља са општинским статусом у 2001. години прешао је наиме 200.000 лица, али у тој вредности још од 2001. године налазе се и подаци великих општина проглашених градом.

У свега три жупаније од њих 19 била је доминантна *миграција* у посматраном периоду (Барања, Боршод-Абауј-Земплен и Саболч-Сатмар-Берег), од добитника се истиче жупанија Пешта (више од 60.000 глава, што у годишњем просеку значи и 135 ‰ више у појединим градовима). Насеље које је апсолутни рекордер (4.336 глава) је Будаерш, док је у својим сразмерама највећи пораст (годишње скоро 6%) постигао Верешеђхаза и који се налази на супротној страни агломерације. Не изненађује ни то што се међу првих двадесет градова изузев Хајдушамшона, налазе само мали градови из жупаније Пешта, тако потврђујући претпоставку да снажни

субурбанизациони утицаји у нашој земљи имају ефекта само у околини великих градова са комплексном регионалном улогом. Међу оним градовима који су доживели највеће губитке становништва, на начин који не изненађује, на челу су Комло и Орослањ, а од шест некадашњих социјалистичких нових градова само је доприносила привлачењу популације. У малим градовима регија, које су постале депресивне услед трајног смањења индустријске производње евидентни су значајни миграциони губици (Т р о ч а - њ и – Ф о р и н т о ш, 1998). У односу на претходну деценију насељавање туристичких градова је умерније, док, иако у скромним размерама, у случају два класична типа, традиционалних малих градова и промењених паланачких градова крајњи резултат је позитиван. Чак и она насеља у жупанијама Чонград и Бекеш, у којима је карактеристично природно смањење становништва, већином завршавају са миграционим добитком, мада губитке који произилазе из природног смањења, миграциони добитак не може у потпуности да компензује.

Слика 2. – Стварни наталитет у мађарским малим градовима
(годишњи просек у периоду од 1990–2001)

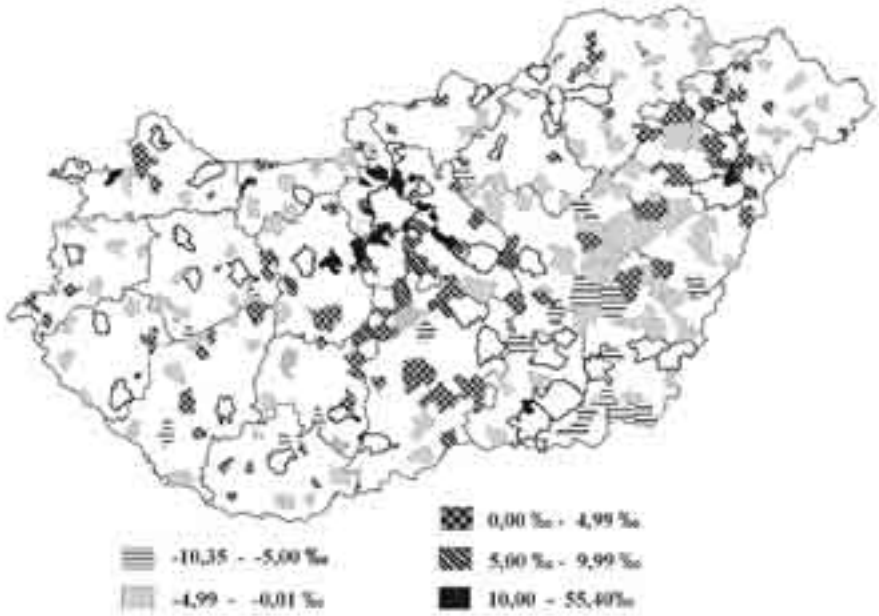

Уредник: Пириши Г.

Могли бисмо да *резимирамо*: демографска ситуација мађарских малих градова у погледу показатеља које смо ми испитивали боља је од просека земље. Разлози су вишеструки: ефекти накнадних утицаја снажних урбанизационих процеса, до данас су углавном завршени, у групама релативно већих насеља која имају више централних функција, односно у гра-

довима индустријског карактера које називамо делимично „социјалистичким". Урбанизациони процес, може да се искаже и сада у провинцијским регионима земље, где мали градови још увек могу бити атрактивни миграцијски циљ становништва сеоских насеља. Паралелно с тим, али свеукупно већ много снажније утичу субурбанизационе тенденције, наравно пре свега у области Будимпеште. У околини већине наших великих градова можемо уочити субурбанизацијом динамизиране општине, део тих општина данас је већ постао (мали)град (Хајдушамшон, Шандорфалва, Сентлеринц, Фелшежолца). Због горе наведеног, укупна слика је веома хетерогена. Упркос томе, можемо разликовати *карактеристично територијалне групе*: градови јужног Алфелда у демографском погледу скоро су сви у неповољном положају, као и северо-источни део Мађарске, где је пораст броја становника обично подстицан и природним нараштајем и умереним насељавањем. Истовремено, у случају задунавља, не могу се исказати такви релативно маркантни територијални типови. Када је реч о демографским односима функционално-генетичких група малих градова, можемо рећи да две „традиционалне" групе, традиционални мали градови (који се налазе претежно западно од Дунава, односно на северним деловима Мађарске, затим у Берегу), односно градови са обележјем паланке који су се променили (на Алфелду прерасли у градове као насеља без стварног гравитационог подручја) такође се налазе у релативно неповољном положају. Код туристичких градова слика је много сложенија, где природно смањење иде уз позитиван биланс миграције. Међу већ споменутим индустријским градовима прелазак на тржишну привреду створио је веома оштре разлике и у демографским карактеристикама. Специфични индустријски профил знатно је одредио шансе за промене, где је од промене структуре до сада остварено само смањење ранијих структура, тамо се то појављује и у демографским процесима, нарочито у одливу становника. Најатрактивнија промена која се одвија на нивоу малих градова јесте интензивно повећавање насеља будимпештанске агломерације. Урбанизација ових насеља је умерена, у односу на њихову величину, статус града су прилично касно добили, слично аграрним насељима са некада широким пољима Алфелда, која су такође незнатно одговарала створеној слици о граду. Због измењених традиционалних централних улога и будући развој групе традиционалних малих градова је несигуран. Само они градови који успешно проналазе одговарајуће одговоре на глобалне изазове, који мењају читаву мрежу насеља, моћи ће да се задрже на узлазној путањи у демографском погледу.

ЛИТЕРАТУРА

B e l u s k i, P. (1973): *Podaci o promenama hijerarhije mađarskih naselja 1900–1970*. Geografski informator 1973/1. 121–142. str.

B e l u s k i, P. (1999): *Geografija naselja u Mađarskoj*. Opšti deo. Izdavačka kuća Dijalog Campus, Budimpešta – Pečuj. 409–428 str.

B o r o š, F. (1968): *Novi elementi mađarske gradske mreže*. Geografske publikacije 1968/4. 481–493 str.
E n j e d i, Đ. (1984): *Pretvaranje urbanizacionog ciklusa i mreže mađarskih naselja*. Akademska izdavačka kuća, Budimpešta, 37. str.
H a b l i č e k, L. (1995): *Prva i druga demografska promena u Mađarskoj i u srednjoj i istočnoj Evropi*. Izveštaji ispitivanja Instituta za ispitivanje narodnog zdravlja KSH 54., Budimpešta, 1995/1. 85. str.
K i š, E. (1998): *Problematika davanja statusa grada i značaj dobijanja statusa grada u pogledu samouprava*. Geografski informator, Budimpešta, 1998/3. 456–481. str.
K e s e g f a l v i, Đ. (2004): *Sistem naselja u Mađarskoj – Istorijska skica o sistemu naših naselja*. Izdavačka kuća Aleksandra, Pečuj, 158. str.
K o v a č i č, J. (uredn.) (1997): *Istorijska demografija Mađarske (896–1995)*. KSH, Budimpešta, 417. str.
P e r c e l, Đ. (uredn.) (2003): *Društveno-ekonomska geografija Mađarske*. ELTE Izdavačka kuća Etveš, Budimpešta, 633. str.
T o t, J. – T r o č a n j i, A. (1995): *Hungary: Demography and Migration*. EUROGEO, No. 7. Utrecht, Netherlands, 81–82. str.
T r o č a n j i, A. (1996): *Ispitivanje naselja koji imaju aspiracije za status grada na osnovu humanih resursa*. In: P. Miletič – J. Tot (uredn.): Ispitivanje gradske mreže i oblasti sa malo gradova u Mađarskoj IV/1. JPTE TTK ATUT, Pečuj. 200–219. str.
T r o č a n j i, A. – F o r i n t o š, V. (1998): *Društveno-geografski odnosi naših socijalističkih gradova*. In: J. Tot – Z. Wilhelm (uredn.): Teritorijalni problemi društveno-ekonomskih aktivnosti. Pečuj, 141–157. str.
T r o č a n j i, A. – T o t, J. (2002): *Kulturna geografija Mađara II*, Izdavačka kuća Pro Panonija, Pečuj, 361. str.
www.nepinfo.hu
www.nepszamlalas.hu

DEMOGRAPHIC TRENDS IN HUNGARY AT THE TWIN OF THE MILLENIUM

by

Pirisi Gábor, Trócsányi András

Summary

Hungary belonging more and more to the pestigious group of developed countries can be characterised more and more by the demographic characteristics of those. Aging population, decreasing live birth, decreasing figure of the population are commonly used terms characterising the demographic profile of our country. This simplified picture can be modulated and coloured with the help of spatial data. In spite of the comparatively small size, and relatively homogenous structure of Hungary several differences can be found. The network of small towns could be an obvious and representative sample for the spatial investigations as the elements of that almost totally cover the area of Hungary, it is numerous enough, but still easy to handle. Within a Hungarian geographical context settlements having a maximum of 30,000 inhabitants and possessing city rank can be defined as small towns. Because of their size and

functions they are sensitive enough to illustrate the national demographic tendencies, but they are numerous enough to split into different gropus according to their remarkably diverse character. Traditional historic small towns widely differ from the ones located in the rapidly urbanising agglomerations, even though the socialist new towns having similar origin reflect significant demographic *variants*.

УДК 314(497.11–11)
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Олица Радовановић, Мидраг Тодоровић
Завод за заштиту здравља „Тимок“
19000 Зајечар

ДЕМОГРАФСКО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ БУЏАКА

САЖЕТАК: Буџак, западни део Старе планине, који се налази у Источној Србији, изузетно је интересантна природна и културна целина и обилује популационим токовима од старих цивилизација из праисторије до данас. Вековима је оптерећена сталним миграцијама које су деценијама трансформисале демографски и културни развитак овог простора.

Теорију да је на овим просторима било живота још у праисторији потврђују трагови културних делатности човека бронзаног доба (1400–800 г. п. н. е.) у пећини која носи назив Коренатац-Габравница недалеко од Калне (1). Иако је њихова историја богата и дуга, а ратни периоди погубљни по становништво, најстарији становници овог подручја наводе да су њихове „фамилије“ на овим просторима „одувек“ (2). Подаци о насељима овог дела Старе планине из средине 16. века показују да је већина насеља на том подручју постојала и пре скоро 500 година.

У последњим деценијама XX и почетком XXI века долази до значајних демографских промена у општинама Тимочке крајине, а најинтензивније су у области Буџака. Према последњим пописним подацима у овој области живи 2028 становника, што је чак три пута мање него према првим доступним пописним подацима ових простора (1879. год.) и чак шест пута мање него у периоду након Другог светског рата. Данас поједина насеља имају мање од 5 становника. Густина насељености последњих година је око 7 становника на 1 км^2, а средином века се кретала око 45 на 1 км^2. Популација овог простора спада у врло старе популације (3) и налази се у фази најдубље демографске старости, по чему се ово подручје оштро диференцира од свих подручја у Тимочкој крајини и Централној Србији (просечна старост око 60 година).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Буџак, демографско стање, преспективе

УВОД

Буџак, део који обухвата подножје највиших врхова Старе планине, административно припада општини Књажевац и због своје запостављености и забачености носи ово име, које на турском језику значи: закутак,

угао, ћошак, (3) и у преносном смислу у потпуности му одговара. Ова изузетно интересантна природна и културна целина обилује популационим токовима од старих цивилизација из праисторије до данас и оптерећена је сталним миграцијама које су деценијама трансформисале демографски, економски и културни развитак.

Један од најстаријих, становништвом насељених простора у Источној Србији је Буџак. Од краја 19 века (1879. године) па све до почетка 21. века, становништво се смањило за више од 3 пута, а број чланова по домаћинству за 5 пута. Суочено са суровим условима планинског живота и безперспективношћу, становништво се интензивно исељавало у равничарске пределе Белог Тимока и у веће околне градове (2).

За нешто више од пола века (1948–2002), становништво Буџака се смањило за 84,32%, а број домаћинстава за 39,04%, са базним индексом од –80 до –90, и једино у Кални око –60. То смањење је проузроковало и смањење просечног броја становника на једно домаћинство од 5,26 у 1948. години на 1.35 у 2002. години. Од 14 насеља у 6 није било ниједно рођење у периоду 1999–2003. година. Годишње се рађа 3–4 детета, а умире преко 70 становника. Данас је сеоско становништво општине Књажевац веома старо и налази се у фази најдубље демографске старости (просечна старост је 47,3 године).

Судећи према дугорочном тренду пада наталитета и убрзаног старења полулације овог подручја, поставља се питање: хоће ли за 30–50 година на Старој планини, на подручју Буџака, уопште бити људског живота или ће остати историјски споменици као доказ да су овде живеле генерације и генерације људи који су имали своју културу и обичаје.

ЦИЉ РАДА

Анализа појединих демографских показатеља Буџака.

МЕТОД РАДА

За обраду података у овом истраживању коришћене су методе дескриптивне статистике. За израчунавање показатеља коришћене су публикације и подаци Републичког завода за статистику, пописи становништва од 1879. године до 2002. године Историјског архива Зајечар и резултати теренских истраживања Буџака 2000. године.

РЕЗУЛТАТ И ДИСКУСИЈА

Густина насељености овог простора, површине 279,99 км^2, повећавала се све до 1948. године (45,44 становника на 1км^2) када почиње смањење,

тако да је она 6 пута мања у 2002. години (7,24 становника на 1 км^2), Табела 1.

Пратећи смањење броја становника Буџака у периоду када је припадао општини Књажевац (од 1948. год. до данас), најспорије је у периоду 1948–1953. год. (ланчани индекс 95,46), а најизраженије у периоду 1971––1981. год. (индекс 63,52). Период од 1961. године карактерише се приближно константним трендом смањења броја становника за безмало половину у сваком међупописном периоду. Базни индекс (1948–2002) 15,94 (Табела 1)

Табела 1. – Становништво, домаћинства и густина насељености Буџака од 1879–2002. године

Пописне године	Број домаћинства	Укупан број становника			Број чланова домаћинства (%)	Густина насељености (ст/км^2)
		Број	Индекс			
			Базни	Ланчани		
1879.	1074	6875			6,40	24,55
1884.	1210	7626			6,30	27,24
1890.	1289	8400			6,52	30,00
1895.	1386	8837			6,37	31,56
1900.	1494	9606			6,43	34,31
1910.	1674	11695			6,98	41,77
1948.	2458	12723	100		5,17	45,44
1953.	2464	12146	95,46	95,46	4,93	43,38
1961.	2456	10878	85,49	89,56	4,43	38,85
1971.	1944	7383	58,03	87,87	3,79	26,37
1981.	1517	4690	36,86	63,52	3,09	16,75
1991.	1633	3005	23,62	64,07	1,84	10,73
2002.	1499	2028	15,94	67,49	1,35	7,24

Извор: Пописи становништва од 1879. до 2002. године

Ово подручје од 14 насеља у 6, у периоду од 1999. до 2003. године, није имало ни једно новорођенче. Посматрано у целини, највише беба је рођено 2000. године (11 рођења). Умирање је компонента природног кретања становништва која је далеко израженија од рађања. Просечна старост умирања у општини Књажевац се креће око 75 год. старости у посматраном периоду. (Табела 2)

Табела 2. – Живорођени и умрли у Буџаку 1999–2003. године

Насеље	Живорођени					Умрли				
	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.
Алдина Река						1	1		1	1
Балта Бериловац		1				4	6	7	5	2
Вртовац		2				7	8	8	7	2
Габравница							2	2	1	3
Иново						4	6	3	1	3
Јаловик Извор	1					12	10	11	10	10
Јања			1				1	1	5	2
Кална	3	7	1	2	1	21	20	15	12	11
Равно Буџе							7	2	2	
Стањинац						8	5	5	2	9
Тартрасница							2	1		
Цустица	2			1	1	5	11	13	4	13
Црни Врх		1				3	3	3	6	2
Шести Габар			1		1	7	11	9	7	7
Укупно	6	11	3	3	4	72	92	80	73	76

Ниска стопа наталитета у Централној Србији, у периоду 1999–2003. година креће се око 10 промила, док се за област Буџак креће од 5,42 у 2000. године до 1,48 у 2001. и 2002. години. (Графикон 1)

Графикон 1. – Стопе наталитета од 1999–2003. године

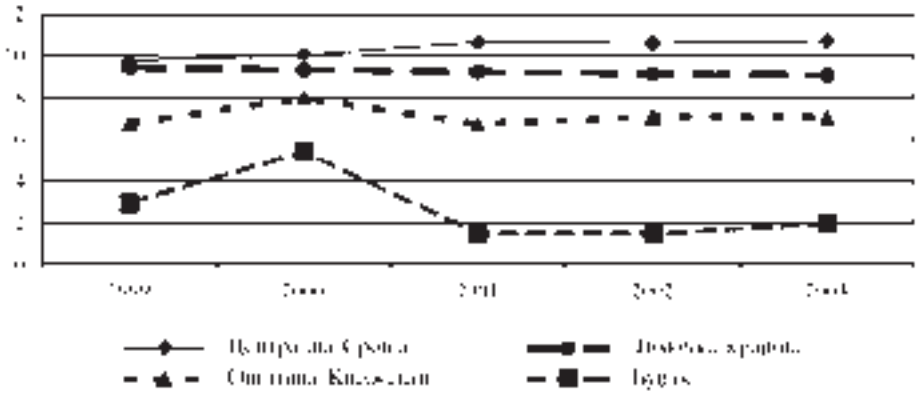

Стопа морталитета у посматраном периоду у Тимочкој Крајини спада у групу врло високе стопе (већа од 15), док се у области Буџак креће од 35,50 (1999. год.) до 45,36 (2000. год.), Графикон 2.

Графикон 2. – Стопе морталитета од 1999–2003. године

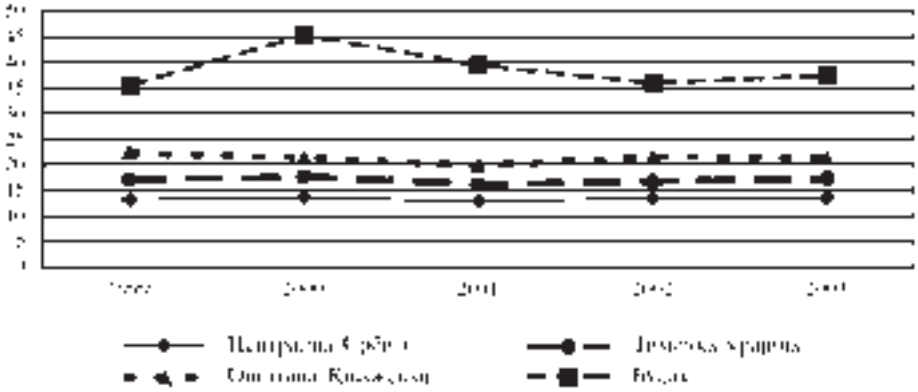

Стопа природног прираштаја је већ низ деценија неповољна на простору Источне Србије (са негативним предзнаком), а најдрастичнија је у општини Књажевац. Алармантна ситуација је у области Буџак, где је стопа са негативним предзнаком чак и око 40 (Графикон 3).

Графикон 3. – Стопе природног прираштаја од 1999 – 2003. године

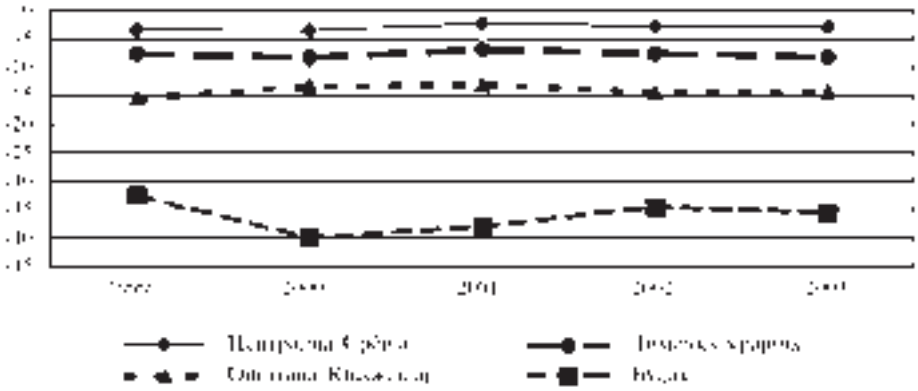

Општина Књажевац се убраја у општине Србије које имају најстарију популацију (просечна старост је 47,3 год.), док се старост по насељима Буџака креће око 60. год. По насељима, просечну старост мању од 60 година имају: Кална (49,5 год.), Балта Бериловац (55,9 год.), Црни Врх (56,4 год.) и Ћуштица (59,4 год.), док просечну старост популације већу од 60 година имају сва остала насеља: Вртовац (61,3 год.), Иново (62,0 год.), Татрасница (63,3 год.), Јања (64,5 год.), Јаловик Извор (64,9 год.), Стањинац (65,6 год.), Габравница (66,1 год.), Равно Бучје (67,6 год.), Шести Габар (68,2 год.) и Алдина Река (69,3 год.).

ЗАКЉУЧАК

Дугорочне демографске промене које карактеришу Буџак довеле су до стања које се сматра веома неповољним, чак и алармантним: врло старо становништво, без икаквог фертилитетног потенцијала, прети биолошком изумирању. Уколико релевантне институције и земља у целини не препознају овај проблем и не предузму адекватне мере, овај део нетакнуте природе за оне који долазе остаће само туристичка атракција.

ЛИТЕРАТУРА

М и х а ј л о в и ћ, Д., Ј о в а н о в и ћ, С. (1998): *Праисторијски цртежи у долини Трговишког Тимока*. Развитак бр. 200. Зајечар 118–122.

В е л о ј и ћ, М., Р а д о в а н о в и ћ, О. (2003): *Буџак. Становништво Старе планине.* Зајечар

С т о ј а д и н о в и ћ, Б. (1999): *Књажевац у 1000 појмова*, Значајни лексикон. Књажевац 25–26.

Б о ј а н и ћ-Л у к а ч, Д. (1975): *Видин и видински санџак у 15. и 16. веку*. Софија

М и л о с а в љ е в и ћ, Н. (1989): *Општа, демографска и здравствена статистика.* Универзитет у Новом Саду, Медицински факултет

Група аутора, (1971): *Вишејезички демографски речник*. Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, Београд

Р а д о в а н о в и ћ, С. (1986): *Промене у природном кретању становништва Источне Србије*. Саветовање о недовољном обнављању становништва Србије, Зајечар

Medicare: A strategy for quality assurance. Volumen 1. Washington: National Academy Press; 1990.

P i r c, B., M i l a d, D. (1975): *Osnove istraživawa u zdravstvu*. Drugo izdanje, Informator, Zagreb

Пирот и срез Нишавски 1801–1918. (грађа), књига прва 1801–1883, сабрао и прерадио Илија Николић. Пирот 1981.

Административно-територијалне промене у Тимочкој Крајини 1833–1990, рукопис, страна 3. Историјски архив Зајечар

DEMOGRAPHIC SITUATION AND PERSPECTIVES OF BUDŽAK

by

Olica Radovanović, Miodrag Todorović,

Summary

One of the oldest populated areas in East Serbia is Budžak. There is an assumption and archeological finds that people had lived in Budžak already during the bronze age (1400-800 years BC). Turbulent historical, cultural and economic factors brought changes to the demographic picture of this area. From the end of the 19th cen-

tury (1879) till the beginning of the 21st century, the population decreased for more than 3 times, and the number of members per household for 5 times. Faced with harsh conditions of mountain life and lack of perspective, the population intensively emigrated to the lowland areas around the Beli Timok river and to the surrounding towns.

For slightly more than half a century (from 1948 to 2002), the population of Budžak deceased for 84,32%, and the number of households for 39,04% with the basic index from –80 to –90, only in Kalna about –60. This decrease also caused the decline in the average number of members in one household from 5,26 in 1948 to 1,35 in 2002. In 6 of 14 settlements, there was not a single birth in the period from 1999 to 2003. Annually, 3–4 children are born, and more than 70 inhabitants dies.

Today, the rural population of the Knjaževac Municipality is very old and in the phase of the deepest demographic old age (average age is 47,3 years). In the Budžak area, few settlements have the average population younger than 60 years.

Judging by the long-term trend of birthrate decrease and the accelerated ageing of the population from this area, the question has to be asked: in 30–50 years in Stara Planina Mountain, in the Budžak area, would there be human life at all, or there would remain historical monuments as the evidence that generations and generations of people had lived there and had their culture and customs.

С А О П Ш Т Е Њ А

УДК 314.15(497.6 Republika Srpska)

Јованка Вуковић
Јавни фонд за дјечију заштиту
Јерменска бр. 1/а, 76300 Бијељина, Република Српска

ПРОНАТАЛИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ СИСТЕМА ДЈЕЧИЈЕ ЗАШТИТЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА И СИСТЕМ ДЈЕЧИЈЕ ЗАШТИТЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Значајан дио система социјалне сигурности у свим развијеним земљама свијета представља заштита породице и дјеце. Први облици заштите јављају се још у 19. вијеку, када поједине компаније исплаћују помоћ својим запосленим радницима са бројнијом породицом, да би те мјере, до данашњих дана, имале разнолику лепезу приступа систему породичне и дјечије заштите, у зависности од значаја тог питања у друштву и степена развијености друштва. Савремени програми заштите породице и дјеце, у оквиру система социјалне сигурности, најчешће се везују за мјере популационе политике, али у себи носе и социјално-заштитне елементе. Значајан дио права, фокусирају права усмјерена ка остваривању одговарајућег нивоа социјалне сигурности породице – у овом случају дјеце.

СИСТЕМ ДЈЕЧИЈЕ ЗАШТИТЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Према Дејтонском мировном споразуму, системи социјалне и дјечије заштите су у надлежности ентитета. Успостављање цјеловитог система дјечије заштите у Републици Српској започето је крајем 1996. године, након ступања на снагу Закона о дјечијој заштити (16. 07. 1996) и формирањем Јавног фонда за дјечију заштиту (25. 11. 1996). Овакав вид организовања и функционисања система дјечије заштите је јединствен у окружењу, наиме у другом ентитету БиХ не функционише организован систем дјечије заштите.

Систем дјечије заштите у Републици Српској је између осталог дефинисан на основама научно-теоријских достигнућа у области друштвене бриге о

дјеци, са основним циљевима који су прецизирани Законом о дјечијој заштити Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број: 04/02).

Дефинисани општи циљеви система дјечије заштите су:

– стварање основних услова за приближно уједначавање нивоа за задовољавање развојних потреба све дјеце;

– планирање, подстицање и унапређење дјечије заштите;

– помоћ породици у остваривању њене репродуктивне, заштитне, васпитне и економске функције;

– *посебна заштита трећег дјетета у породици са више дјеце*;

– као и друге активности и права из области дјечије заштите.

Основне карактеристике права из дјечије заштите у Републици Српској су:

– *пронаталитетне и социјално-заштитне*.

У недостатку средстава, који узрокује и неадекватно функционисање појединих система друштва Републике Српске, кроз остваривање извјесних социјалних права за највулнерабилније категорије дјеце, систем дјечије заштите добија *претежно социјално-заштитни карактер*.

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА, ДА ИЛИ НЕ?

Питање да ли се може и да ли треба утицати на рађање и на ниво фертилитета у друштву и ко би могао бити легитимни носилац политике према рађању и фертилитету, представља једну од најконтроверзнијих дилема у свијету. „Проблем недовољног рађања настаје на нивоу индивидуалног понашања, а манифестује се на агрегатном нивоу“ (Г а в р и л о в и ћ, 1998). Одлука индивидуе да не рађа не може се посматрати ван контекста друштва и посљедица које она производи. У основи недовољног рађања стоји сукоб између индивидуалног и друштвеног, тј. појединачног и општег, а модернизацију друштва управо карактерише феномен ниског фертилитета.

Стога популациона политика је функција друштва, тј. реакција државе – *цјелине* на репродуктивно понашање *индивидуе*, а са основним циљем да дође до промјене тих понашања, како би се обезбиједио опстанак, трајање и развој *цјелине* у сталном обнављању.

Такав приступ иде ка стварању друштвено-пожељног модела породице, а што може да буде и у сукобу са прокламованим правима дјеце на живот и развој, који су у складу са међународним нормама. Међутим, адекватним мјерама популационе политике, родитељство треба афирмисати као лични избор, а не као колективну принуду, и да је оно вриједност само по себи, а не због и ради других. Дакле, родитељство је слободан избор, а не принуда и дужност, а популациона политика треба да буде усресређена на дјецу и њихове родитеље-старатеље.

С обзиром на опште стање у конкретном друштву, у којем функционишу системи дјечије заштите земаља у транзицији, евидентна је велика разлика између потреба дјеце и породица и могућности друштва. У том

смислу, посебно су значајна права која се дефинишу као подршка породици, у погледу услова за заснивање породице и задовољавање потреба дјеце.

Преузимање једног дијела трошкова за подизање и васпитавање дјеце од стране друштва, мотивисано је, не само пожељним обимом породице, него и потребом за постизање задовољавајућег квалитета био-социјалне репродукције.

Мрачна слика пада наталитета која карактерише велики дио Европе, није мимоишла ни просторе Републике Српске. Подаци Јавног фонда за дјечију заштиту (према урученим беби-пакетима) указују на стални пад броја рођених.

Графикон 1. – Кретање броја рођене дјеце (према броју уручених „беби-пакета“)

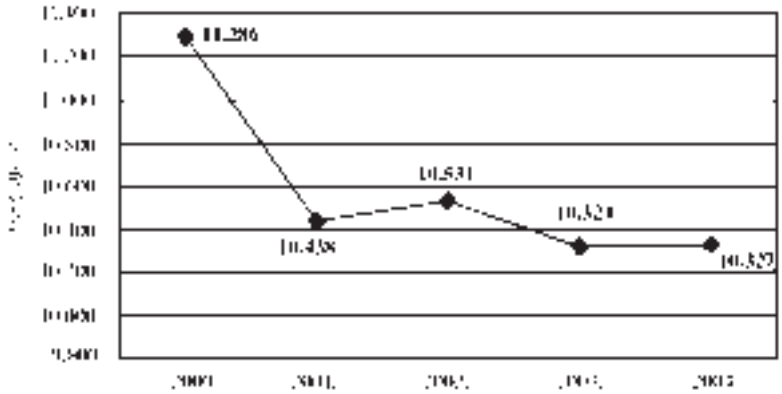

Према подацима Статистичког завода Републике Српске у 2002., 2003. и 2004. години у Републици Српској је више умрло становника, него што се родило. То су алармантни показатељи, који изискују активност цијелог друштва у смислу подстицања наталитета. У ситуацији отворене депопулације сваки сегмент друштва би требао да изнађе облике подршке повећању наталитета.

Систем дјечије заштите Републике Српске, је кроз законска рјешења и дјеловање Јавног фонда за дјечију заштиту, предвидио и реализује низ мјера и активности са циљем подршке породици у остваривању њене репродуктивне функције.

СИСТЕМ ДЈЕЧИЈЕ ЗАШТИТЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ПРОНАТАЛИТЕТНЕ МЈЕРЕ ЈАВНОГ ФОНА ЗА ДЈЕЧИЈУ ЗАШТИТУ

Законом о дјечијој заштити предвиђено је десет права, осам од општег интереса која се финансирају из (2%) стопе доприноса на нето примања свих запослених у Републици Српској, а два права су у надлежности општина.

Потенцирање *популационе функције,* поготово у условима неравномјерног демографског развоја, огледа се у диференцираном приступу у остваривању права у систему друштвене бриге о дјеци.

Права из Закона о дјечијој заштити Републике Српске, која су у директној повезаности са заштитом породице, а тиме и подстицања наталитета су:

– право на рефундацију накнаде плате за вријеме коришћења породиљског одсуства;

– право на матерински додатак;

– право на помоћ за опрему новорођенчета;

– право на додатак на дјецу (фаворизовањем трећерођеног дјетета)

– и програми за задовољавање развојних потреба дјеце

Полазећи од хипотезе да се повећање наталитета може обезбједити само ако се осигурају услови и створе претпоставке које стимулишу већи број младих, здравих жена да рађају треће, односно четврто дијете, Закон о дјечијој заштити је, кроз утврђене критерије *фаворизовао трећерођено дијете у породици*.

Према компаративним подацима о корисницима права из дјечије заштите у последње три године, видан је пораст броја корисника у свим правима, нарочито у правима која директно или индиректно имају елементе популационе политике.

Негативни ефекти друштвене кризе, рата, економских реформи, имали су директан утицај на демографске промјене, које су се испољиле у виду смањења стопе прираштаја и повећања смртности. Незапосленост и сиромаштво нарочито погађају породице са дјецом. Стога је логично очекивање да се израде посебни програми заштите најугроженијих категорија становништва. У недостатку адекватних одговора на овакво стање у систему социјалне заштите Републике, систем дјечије заштите се, у значајној мјери, усмјерава да дјелује као компензација систему социјалне заштите Републике Српске, између осталог и кроз право на додатак на дјецу. Слична ситуација је била првих година реформи и код других земаља које су ушле у процес транзиције. Дошло је до пораста издатака за исплате додатака на дјецу, и других права у систему заштите породице.

Право на додатак на дјецу

Законом о дјечијој заштити у Републици Српској, право на додатак на дјецу је најзаступљеније право. Око 34.000 дјеце остваривање ово право у 2005. години, што ће у финансијском смислу значити око 14.500.000 КМ (7.413.088 €).

Евидентно је да се кроз право на додатак на дјецу, преферира рађање трећег дјетета, управо из пронаталитетних циљева, јер рађање трећег и више дјеце обезбјеђује услове за проширену репродукцију становништва једне земље. Охрабрује чињеница да је присутан благи тренд пораста учешћа трећерођене дјеце у броју корисника права на додатак на дјецу.

Право на матерински додатак

Право на матерински додатак остварује незапослена мајка под условом да лична примања, приходи од покретне имовине и катастарски приход не прелазе утврђени цензус. Ово право се остварује за прво троје дјеце по реду рођења у трајању од једне године.

У 2004. години право на матерински додатак је признато за 3.192 мајке, што је за 36% више у односу на 2003. годину. У 2005. години право је признато за 3.204 мајке. Било би свакако задовољство коментарисати овај пораст броја мајки-корисница право на матерински додатак повећањем наталитета, али нажалост мало је вјероватно да је то разлог.

Наиме, у друштву које је дубоко у сиромаштву, логично је све веће учешће социјално-угрожених младих породица у остваривању права на матерински додатак, које поред пронаталитетних карактеристика собом носи и социјално-заштитни карактер. За ово право на нивоу године се издваја око 900.000 €.

Графикон 2. – Кретање броја остварених права на матерински додатак

Рефундација накнаде нето плате за вријеме коришћења породиљског одсуства

Учешће права на рефундацију накнаде нето плате за породиљско одсуство, у укупној маси остварених права има тренд раста. У 2002. години првостепени органи су донијели 769 рјешења о признавању права на рефундацију исплаћене накнаде нето плате, у 2003. години 1.287 рјешења и у 2004. години 1.344 рјешења. Рефундацијом исплаћене накнаде нето плате у 2004. години обухваћено је 1.687 породиља, укључујући и породиље за које су пренесене исплате из претходне године, због дужине трајања

признатог права. За исплату овог права на нивоу године се издваја око 1.200.000 Є.

Графикон 3. – Број корисника права рефундације нето плате

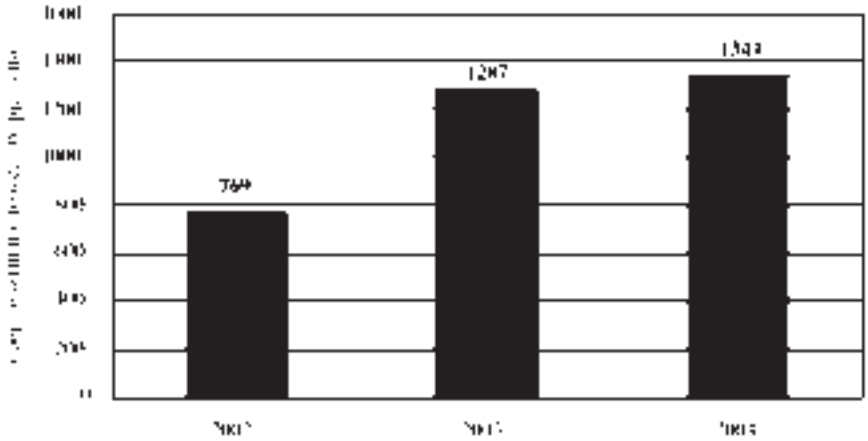

Право на помоћ за опрему новорођенчета

Законом предвиђено право на помоћ за опрему новорођенчета, својим Одлукама два сазива Управног одбора Фонда, су га дефинисали у натуралном облику, тзв. „беби пакета". Као такво право функционише од 1999. године и Јавни фонд за дјечију заштиту је широм Републике Српске постао препознатљив по „беби пакету за свако новорођенче", као универзално право за сву дјецу Републике Српске.

Овакав начин подршке породици и дјетету представља зачетак савременог принципа дјеловања система дјечије заштите, који се темељи на преласку са новчаних давања на пружање непосредних услуга крајњим корисницима, а заснован је на теоријским и практичним достигнућима модерних система социјалне политике у свијету.

Поклон пакети за новорођенче се уручују у свим породилиштима Републике Српске, свакој породиљи која има пребивалиште на подручју Републике Српске. За породиље–држављанке Републике Српске, које су се породиле ван територија Републике Српске, уручивање „беби-пакета" врши се посредством центара за социјални рад.

Додјелу беби-пакета, прате и упитници Јавног фонда за дјечију заштиту, који представљају доказ да је породиља добила пакет, али првенствено имају улогу праћења основних социо-демографских, здравствених података о мајци и дјетету, са елементима популационе политике. Сви подаци се уносе у „базу података „беби-пакета". Закључно са 31. 08. 2005. године у тој бази Фонда постоје подаци за око 63.000 породиља и новорођенчади. Годишња издвајања за ово право су 700.000 Є.

Структура, квалитет и количина артикала[1] који се налазе у „беби-пакету“ могу да подмире потребе новорођенчета за првих 4–6 мјесеци, тако да се на тај начин покушавају, створити приближно исти почетни услови за одрастање свих беба у Републици Српској.

На основу статистичке и квалитативне анализе података из беби-упитника, свих породиља из првих осам мјесеци 2005. године, којима је уручен „беби-пакет“, формирана је „слика“ *статистички просјечне породиље у Републици Српској* која је:

– у старосној доби од 21 до 30 година (66,7%);
– удата (91,5%);
– са средњом стручном спремом (59,7%);
– незапослена (73,3%);
– *настањена у селу* (53,1%) и
– чешће се рађају мушка дјеца (51,2%)

Према реду рођења највеће учешће је прворођене дјеце (47,3%), затим (37,5%), другорођене и (11,5%) трећерођене. У *термину се породило (81,8%)* мајки, док је *оперативним путем порођено (15,2%)* породиља (у 2003. години 11,9%, у 2004. години 12,5%). Евидентан је раст учешћа порођаја „царским резом“. Оно што је врло значајно у 99,5% случајева се рађају здраве бебе, а чак 98,7% мајки може да доји бебе.

Поклон пакет за трећерођено дијете у породици Републике Српске

У циљу подстицања наталитета, Јавни фонд за дјечију заштиту, већ трећу годину реализује пројекат „Поклон – пакет за треће дијете у породици Републике Српске”. Наиме, за свако новорођенче које се роди у статусу трећег дјетета у својој породици, што значи просту репродукцију, Јавни фонд за дјечију заштиту, поклања пакет са беби опремом, која се не налази у основном пакету.

Стратешко опредјељење Фонда – прелазак са новчаних давања на пружање услуга крајњим корисницима – дјеци и породици, најбоље се илуструје управо кроз члан 27 Закона о дјечијој заштити, тј. *кроз право на задовољавање развојних потреба дјеце.* Један од пројеката у оквиру овог права је и „Поклон пакет за трећерођено дијете у Републици Српској“. Уручивање пакета се реализује преко мреже центара за социјални рад, директним одласком социјалних радника у породице, гдје се попуњавају посебно конципирани упитници, који у себи носи елементе популационе политике.

На основу статистичке и квалитативне анализе упитника из 2004. године, дошло се до занимљивих података и закључака.

---

[1] Структура „Беби за новорођенче“ тетра пелене (20), шведске пелене (8), сиперак (2), беби ћебе (1), беби врећа (1), мушема (1), беби пешкир (1), бодић без рукава (2), бодић дугих рукава (2), бенкица (2), повојни јастук (1), беби постељина (чаршаф, навлака за јастук и покривач) (1), беби сет (капица, рукавице и чарапице) (1), хигијенски сет (1), тематски прикладна књига (приручник за родитеље) (1), споменар за бебе (радосница) (1), амбалажна картонска кутија за беби пакет (1).

Резултати анализе података за мајке
које су у 2004. години родиле треће дијете

Основне социо – демографске карактеристике

На основу статистичке анализе достављених упитника са терена, дошло се до најзначајнијих социо-демографских података анкетираних мајки, које су у 2004. години родиле своје треће дијете. Мајке трећерођене дјеце најчешће су *у старосној доби између 30–35 година* (36,98%), а затим између 25–30 година (29,62%), и доброг и задовољавајућег здравственог стања (96,03%). *Према мјесту живљења*, највеће је учешће *мајки из села* (57,89%), у односу на градско подручје (28,17%) и приградско (12,97%) И анализа података свих трећерођених беба у 2002. години, који се налазе у бази података редовног беби–пакета, показала је сличан омјер – са сеоског подручја има (61,9%) породиља, а из града и приградских насеља (38,1%). У 2003. години учешће мајки са села је било (58,25%), а из града (36,08%). Дакле, мајке које живе на селу чешће се опредјељују на рађање трећег дјетета, али је видан тренд пораста учешћа мајки из приградских насеља и градског.

Здравствено стање трећерођене дјеце је у 99% случајева добро и задовољавајуће, а на сву срећу свега 1,0% има извјесне здравствене проблеме.[2]

Стамбени статус и извори прихода породица са троје дјеце

Подаци указују да *(50,34%) породица има свој стан или кућу*, да је (18,97%) сувласника куће или стана и ове категорије би се могле третирати као домаћинства са ријешеним стамбеним питањем. У 2004. години (11,13%) беба се родило у подстанарским условима, а у колективним, избјегличким центрима (0,29% беба).

Компарација са подацима из 2003. године указује на бољи стамбени статус мајки трећерођене дјеце у 2004. години. Наиме, значајније је учешће власника кућа, а видан пад учешћа подстанара и сувласника, као и породица у колективним, избјегличким центрима. Можда је то разлог због чега рјешавање стамбеног проблема није на првом мјесту потреба породица са трећим дјететом.

Приходи породица са троје дјеце

Домаћинства у којима се родило треће дијете су најчешће *петочлана* (75,61%), а у њима је двоје радно способних (73,18%). Према изјавама анкетираних мајки *један члан породице је запослен у (41,05%)*, два члана у (13,26%) случајева. Међутим веома је висок проценат оних који су се суздржали од експлицитног одговора о броју запослених, чак (45,01%), што може да упути на закључак да се ради о пословима у *домену сиве*

[2] Мишљење о здравственом статусу дјетета даје неонатолог на отпусној листи

економије, које треба прикрити и створити услове за остваривање државних престација.

Најчешћи укупни приходи домаћинства су *200–300 КМ тј. 100–150 Є* (17,23%), а затим од 300–400 КМ, или 150–200 Є (11,42%). Поново је висок проценат без одговора (19,55%), који је у корелацији са претходним исказима, везаним за радни статус чланова породица.

Извори прихода ових домаћинстава са троје дјеце су: плата једног супружника (35,82%), плата оба родитеља (17,33%), а затим приходи од пољопривреде (11,81%), други извора прихода око (6%) или неки од облика престација. Најчешћи облик заштите су примања из дјечије заштите (16,75%). Око (13%) породица са трећим дјететом су без било каквих, сталних прихода. Вјероватно се ради о приходима о којима се не води званична евиденција, али је сигурно да се ради о породицама које су у незавидном социјалном положају.

Дакле, статистички просјечна породиља трећег дјетета у Републици Српској припада домицилном становништву, старосне доби између 30–35 година, живи на селу, у својој кући или стану. Стални извор прихода је мужевљева зарада, она углавном није запослена.

Мотивација за рађање трећег дјетета

Врло значајно питање за овај пројекат било је питање: да ли је рађање трећег дјетета било планирано. Одговори су показали да је 83,25% брачних парова планирало то дијете, а 16,36% није. Занимљиво је ове одговоре довести у корелацију са мотивима за планирано рађање трећег дјетета. На првом мјесту је: љубав према дјеци (48,60%); проширење породице (11,23%); жеља за дјететом другог пола, најчешће мушким (19,65%) итд.

Дакле, ради се о мотивима личне природе и потребама које се тичу само њихове породице, али о мотивима који показују да код мајки постоји позитиван однос према рађању и потенцијал који треба да подстиче држава својим мјерама.

Потребе и проблеми породица са трећим дјететом

Упитником се жељело доћи до спознаје да ли је, и у коликој мјери, дошло до повећања проблема рађањем трећег дјетета. У *53,44% породица није дошло* до појаве нових проблема, *а 43,27%* сматра да *су се јавили проблеми*.

Најчешћи проблеми, као прворангирани одговори су:

– финансијске природе – тиме и незапосленост 85,46%;
– недостатак стамбеног простора 6,94%;
– скупа здравствена заштита 3,58%;
– проблем чувања дјеце 2,68%.

Евидентно је, према исказима, да је рађањем трећег дјетета, дошло до повећања проблема, углавном финансијске природе, што је и било за очекивати.

Свега 12,58% анкетираних породица обраћало се за помоћ (центру за социјални рад, општини и др.), а 85,87% се никоме није обраћало. Да није раније изнесених параметара, који указују на незавидан положај ових домаћинстава, то би могло да створи лажну слику доброг материјалног стања тих породица. У односу на претходни период порастао је проценат учешћа породица које су се обраћале за помоћ, што може да указује на даљи пад животног стандарда, или пораст повјерења у поједине сегменте система социјалне сигурности (дјечија заштита). Ове породице најчешће користе права из дјечије заштите, преко 85% свих остварених права и помоћи су из система дјечије заштите: беби-пакет, додатак на дјецу, накнада плате за запослене породиље, матерински додатак за незапослене породиље итд. Занимљиво је да из области социјалне заштите само (0,29%) породица је примило једнократну новчану помоћ, или има континуирани облик заштите. Можда ту лежи одговор на питање због чега се породица не обраћа за помоћ институцијама система социјалне заштите.

Неопходни минимум стимуланса за рађање трећег дјетета

На основу анализе одговора породиља на питање *Који су то минимални услови који би опредијелили мајке, родитељске парова за рађање трећег дјетета?* дошло се до аутентичних критерија и потреба, који би могли бити смјернице за планирање мјера популационе политике на нивоу Републике Српске. Најнижи укупни приходи породице са троје дјеце би требали бити између 250–500 Є, сматра 54,70% породиља.

Као примарне задатке државе, у смислу подстицања наталитета, породиље виде сљедеће:

– прворангирана је предност у *запошљавању* (69,70%), другопласиране су повластице у додјели *стамбених кредита* (31,85%) и *бесплатно школовање* (24,20%), а затим *бесплатна здравствена заштита породиље и дјеце до 15 година* (23,91%).

Законом о дјечијој заштити Републике Српске, чланом 27 дефинисано је тзв. право на задовољавање развојних потреба дјеце, које се реализује кроз неколико пројеката.

„Социјализација и рекреација дјеце Републике Српске“ и „Играонички програм у функцији припреме дјеце за полазак у школу“ су пројекти Фонда у којима трећерођена дјеца у породици Републике Српске, као и дјеца из вишечланих породица имају све бенефиције, а то значи да Фонд у потпуности финансира њихов одлазак на љетовање (од 6 до 15 година) и припрему за полазак у школу (предшколаца) који нису били обухваћени ни једним обликом предшколског васпитања и образовања, а настањени су

у сеоским, приградским подручјима а у граду из социјално угрожених породица.

У горе наведеном тексту се налазе права, активности и мјере које систем дјечије заштите у Републици Српској, у складу са расположивим средствима предузима на пољу подстицања наталитета у Републици Српској. Довољно сигурно није, али треба правити прве кораке, који могу бити увод у дуг и успјешан пут. Све ово треба да буде и подстицај осталим релевантним факторима друштва да подстичу наталитет у Републици Српској, јер једна карика у ланцу не значи много, ако се подстицај не дефинише системски на нивоу Републике, али и на нивоу локалних заједница.

ЛИТЕРАТУРА

Гавриловић, А. (1998): *Систем друштвене бриге о деци у Србији* Сл. гласник Србије, Београд

Демографска статистика, (2004): Статистички билтен бр. 7, Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Милосављевић М. (2003): *Девијације и друштво*. Издавачка кућа „Драганић“ Београд

УПОРЕДНИ ПОКАЗАТЕЉИ КОРИСНИКА ПРАВА ИЗ ДЈЕЧИЈЕ ЗАШТИТЕ СЕПТЕМБАР-ОКТОБАР 2005. Г.

1. Додатак на дјецу	Број дјеце за 09/05	Број дјеце за 10/05	% 10 : 09	Примједба
****1. 1. Друго дијете – Укупно**	18416	16222	88,08	
Прворођено дијете	260	231		Двојке из првог порода
Другорођено дијете	18156	15991		
****1. 2. Треће дијете – Укупно**	10295	9355	90,86	
Прворођено дијете	3	3		Тројке из првог порода
Другорођено дијете	388	351		Двојке и тројке из другог порода
Трећерођено дијете	9723	8834		
Четврто рођено дијете	179	166		Двојке и тројке из трећег порода
Петорођено дијете	2	1		Тројке из трећег порода
1. 3. Четврто дијете – Укупно	2078	1855	89,26	
Четврто рођено дијете	2037	1818		
Петорођено дијете	40	35		Двојке у четврт. породу
Шесторођено дијете	1	2		Тројке у четврт. породу
1. 4. Вулнерабилне групе дјеце – Укупно	2140	2025	94,62	*остварује право до навршених 19 година живота, односно док је обухваћено васпитно-образовним програмом
Дијете ометено у развоју – категорисано, а није смјештено у установу	1503	1453		
Дијете без родитељског старања	395	353		
Дијете чија породица прима социј. помоћ	242	219		
Од тога: Прворођено дијете	1004	928		
Од тога: Другорођено дијете	714	675		
Од тога: Трећерођено дијете	298	286		
Од тога: Четврторођено дијете	124	103		
Од тога: Петорођена и више рођена дјеца	0	33		
Укупно (1. 1, 1. 2, 1. 3, 1. 4.)	32929	29457	89,45	
2. Рефундација исплаћене нето плате	691	652	94,35	
3. Матерински додатак	3115	3204	102,85	
4. Опрема новорођенчета – беби пакет			10.500	Број пакета уручених породиљама

** У смислу чл. 7 Закона о дјечијој заштити Републике Српске, ово право остварују и дјеца која се роде као тројке у првом породу мајке, или као двојке или тројке у другом, трећем и четвртом породу мајке.

УДК 314.15:373.23

Емил Каменов
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића бр. 2, 21000 Нови Сад

ОСТВАРИВАЊЕ ЦИЉЕВА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ У ПРЕДШКОЛСКИМ УСТАНОВАМА

САЖЕТАК: Дечји вртићи могу имати значајну улогу у остваривању циљева популационе политике. За ту сврху треба унети ове циљеве у закон који регулише предшколско васпитање и образовање и тражити од васпитача да их остварују. Њихово старање о деци, док су им родитељи на послу, значајно може утицати на мотиве да се има више деце. Такође, они могу да подстакну дечје жеље да имају сестре и браћу као и да негују култ породице.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дечји вртић, популациона политика

Постоји мноштво мера којима се остварују краткорочни и дугорочни циљеви популационе политике, почев од промене свести и вредносних ставова о рађању у породици, хуманизације односа међу људима, посебно – међу половима, увођења планирања породице као доминантног метода за регулисање рађања, све до информисања јавности о демографској ситуацији и последицама неповољних демографских тенденција, узроцима и последицама присутних поремећаја у обнављању становништва, као и њене мобилизације на заустављању, а затим и промени на боље негативних демографских токова.

Некима од наведених мера могу да допринесу и предшколске установе (дечје јаслице и дечји вртићи) које би могле да учествују у активној популационој политици остварујући следеће задатке:

– обезбеђивање облика рада и услуга за којима породице и деца имају потребу;

– усклађивање организације рада, облика рада и радно време са потребама деце и породица;

– унапређивање квалитета рада;

– осавремењавање и побољшање сарадње са родитељима у подизању и васпитавању деце;

– вршење саветодавне функције у оним аспектима родитељства, подизања и васпитања деце за које су стручно компетентне и то савременим и различитим облицима рада;

– информисање родитеља и читавог окружења о проблемима створеним недовољним прираштајем становништва;

– умножавање и разноврсност понуда услуга породицама зависно од њихових потреба које нарастају;

– појачавање остваривања социјалне функције предшколске установе у смислу нивелисања разлика међу децом и стварања услова за њихов уједначенији развој; и

– подстицање и мобилисање у границама својих могућности, и други фактори који могу доприносити променама изразито неповољне демографске ситуације.

У предшколским установама, нарочито је значајна улога васпитача који у оквиру свог редовног рада могу, организујући одговарајуће активности и остварујући одређене задатке, реализовати васпитно-образовне циљеве повезане са популационом политиком.

ВАСПИТНО–ОБРАЗОВНИ ЦИЉЕВИ КОЈЕ ОСТВАРУЈЕ ВАСПИТАЧ

– Формирање позитивних ставова и стицање основних сазнања о породици, њеним члановима и родитељству, као и жеље да се имају браћа и сестре.

– Доживљавање и схватање породице као најприродније интимне заједнице чији су чланови уско повезани, како сродничким, тако и емоционалним и другим везама и односима, који се огледају у међусобној бризи, пажњи и љубави.

– Формирање схватања да су деца кључни разлог за стварање и одржање породице, а да је породица основна ћелија друштва – услов за опстанак и развој сваке друштвене заједнице („Где ја стадох ти продужи“).

– Оспособљавање да се сопствена егзистенција сагледава унутар генерацијског континуитета, захваљујући којем породична заједница опстаје доласком нових генерација, чему доприноси сваки појединац, формирајући породицу и доносећи на свет потомство.

– Стицање основних сазнања о томе како деца долазе на свет и како се родитељи старају о њиховом одрастању, о лепоти родитељства, посебно – у породицама са више деце.

– Формирање позитивних очекивања и ставова према (потенцијалном или стварно) долазећем новом члану породице уз предупређивање љубоморе истицањем заштитничке улоге старијег брата или сестре у односу на принову и преношењем идеје да се „родитељска љубав не дели него само множи“.

ЗАДАЦИ ВАСПИТАЧА

– Да користе сваку погодну прилику за разговоре у којима деца износе своја искуства из породичног живота, међусобно их размењују, тумаче на позитиван начин и сређују у систем знања из кога ће касније настати мотив да се има сопствена породица и деца;

– Да активности, које уобичајено посвећује мајци, тематски повезује са породицом и породичним односима, улогом оца у породици, улогама бабе и деде, улогама деце, као и лепотом братства и сестринства;

– Да приликом избора књижевних, музичких, драмских и ликовних дела, која представља деци, између осталог бира и таква која говоре о породици, значају и лепоти родитељства, братским и сестринским односима и сл;

– Да бригу о младунцима и, по потреби, жртвовање за њих, истиче као општу карактеристику и квалитет живог света и опстанка сваке врсте, уз погодне примере из света животиња (из литературе која обрађује ову тему, из енциклопедија и користећи примере из живота);

– Да у контактима са родитељима наглашава потребу и значај постојања више деце у породици, односно, да је много лакше и лепше васпитавати и подизати више деце него јединче;

– Да, у сарадњи са стручним сарадницима (посебно – социјалним радником) обавештава родитеље о њиховим правима и обавезама на основу позитивних закона и прописа којима се регулише област друштвене бриге о деци и родитељству.

АКТИВНОСТИ ДЕЦЕ

– Представљање своје породице на цртежима, што је и повод за разговоре и дискусије у којима се наглашава лепота породичног живота и родитељства.

– Цртање породичног стабла и представљање родбинских веза уз усвајање термина који их означавају.

– Разговори о значајним догађајима у породици, посебно о доласку новог члана породице, породичним традицијама и прославама, заједничким активностима деце и родитеља и свему што чини породицу привлачном и породични амбијент ставља испред сваког другог амбијента.

– Упознавање начина на које се изражава љубав и пажња према члановима породице, породичног бон-тона, међусобног помагања, давања поклона, честитања, наздрављања и сл.

– Израда поклона и употребних предмета за потребе чланова породице.

– Читање, причање, препричавање и драмско представљање књижевних дела којима су основна тема породица и њени чланови.

– Посета дечјем вртићу одабраних представника старијих генерација и причање о томе како се некада живело у породици, колико је било деце

и шта се са њима догађало у току живота, како су се браћа и сестре ослањали једни на друге и сл.

– Доношење младунаца животиња у вртић и старање о њима тако да је могуће пратити процесе њиховог рађања и одрастања, уз прављење паралела са људском породицом – родитељима и децом.

* * *

Уколико би се прихватили наведени задаци предшколске установе у активној популационој политици, требало би их уградити у *Закон о предшколској установи*, који се припрема. Такође, на тај начин би наведени васпитно-образовни циљеви, задаци васпитача и активности деце постали саставни део општих основа васпитно-образовног рада у предшколској установи, чија је припрема, такође, у току.

УДК 331.5(497.113)

Мирјана Шуљманац-Шећеров, Душица Дурман,
НСЗ–Покрајинска служба за запошљавање
Булевар Михајла Пупина бр. 6/1, 21000 Нови Сад

ЗАПОШЉАВАЊЕ И ЗАПОСЛЕНОСТ У ВОЈВОДИНИ И КРЕТАЊЕ НА ТРЖИШТУ РАДА

САЖЕТАК: Национална, Покрајинска служба за запошљавање има за циљ пружање помоћи незапосленима као и лицима која су у радном односу а желе да промене радно место. Своје основне функције извршава кроз систем услуга које пружа незапосленима и послодавцима. Тежиште ставља на активну политику запошљавања која омогућава унапређење запослености, односно продуктивно и слободно изабрано запослење доношењем и спровођењем програма и мера активне политике запошљавања. Тржиште рада одликује високо учешће незапослених без радног искуства, велики проценат младих и жена, као и лица која траже прво запослење, недовољно запошљавани приправници, лица са инвалидитетом и лица старија од 50 год, избегла и расељена лица... Висока стопа незапослености императивно захтева моделе за смањење незапослености и стимулисање послодаваца за запошљавање, посебно лица са фактором отежаног запошљавања. Комплементарна са Националном стратегијом запошљавања, Стратегија промена НСЗ опредељује реформу службе као модеран јавни сервис у циљу пружања квалитетних услуга незапосленим лицима и послодавцима, развоја и унапређења тржишта рада као и сарадње свих институција на локалном, регионалном и националном нивоу, невладиних и других организација.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: запошљавање, незапосленост, тржиште рада, реформе

УВОД

Незапосленост у разним видовима стара је готово колико и људска цивилизација. За ту појаву се знало још у старом Египту, Грчкој и нарочито Риму. Постојала је у робовласништву, феудализму, капитализму и у сваком периоду је имала своје карактеристике и специфичности. На преласку из старе у нову еру, у доба владавине Октавијана Августа, институција помагања прераста у прави систем, тако да је преко 200.000 грађана добијало сваког месеца бесплатно жито, понекад и друге прехрамбене

производе, а повремено је дељен и новац. Византија је наследила традицију Римске империје а српска средњовековна држава је преузела искуства Византинаца, о чему постоји мало докумената. У Законику цара Душана (који је донет 1349 године) чл. 28 којим се обавезно одређује пружање помоћи у храни сиромашнима. Основна идеја помагања незапослених је временом еволуирала, мењајући своје институционалне и законске облике и егзистира и данас као један од најрелевантнијих фактора сваког хуманог друштва.

ЈАВНА БЕРЗА КАО ЗАЧЕТАК МОДЕРНОГ ЈАВНОГ СЕРВИСА У ПОСРЕДОВАЊУ ПРИ ЗАПОШЉАВАЊУ

Прве одредбе о берзама рада појављују се 1910 год. (Закон о радњама чл. 83 и 84 који регулише правну материју која се односи на индустријске, занатске и трговачке радње). Друштвена и социјална мисао у Србији у том моменту није била толико развијена да би признала потребу законског регулисања те материје. Ипак у извесним случајевима минимална новчана помоћ је пружана од стране малобројних синдикалних организација које су помагале својим члановима на два начина, тражећи им посао вршили су улогу берзе рада и пружањем непосредне новчане помоћи.

Поред синдикалних берзи рада у Србији су до Првог светског рата радиле и приватне берзе рада које су за своје услуге од послодаваца и тражилаца запослења наплаћивали извесну провизију (таксу).

1916. год. за потребе запошљавање цивилног становништва, у Београду је основана окупаторска *Служба за посредовање у запошљавању* чији је циљ био да контролише сваки сегмент живота домаћег становништва.

1. августа 1919. год. почела је са радом *Средишна берза рада (СБР)* у Београду. То је била прва јавна берза рада у Србији чијим Статутом су дефинисани њени задаци од којих су већина и данас примарни:

1. *да посредује између радника и послодаваца*, повезује их, прима пријаве незапослених радника и слободних радних места и набавља стручне раднике из иностранства;

2. *да води статистику о кретању незапослености свих радника*, да скупља податке о њеним узроцима и предлаже држави и општини мере за њено сузбијање;

3. *да успоставља равнотежу радне снаге и радних центара* у целој земљи;

4. *да врши улогу примиритеља* у случају штрајка и искључења радника;

5. *да оснива окружне берзе рада и врши надзор* над њиховим радом;

6. *да дели помоћ незапосленим радницима* у улози помоћног органа Министарства социјалне политике (МСП), да оснива азиле, кухиње и тд;

7. *да оснива читаонице и организује курсеве* ради културног и стручног уздизања радника;

8. *да издаје своје билтене* и у њима третира стручна и организациона питања и о свему обавештава и упућује раднике;

9. *да успоставља сталну везу са свим берзама рада у земљи и сличним установама у свету.*

До Првог светског рата се мало зна о посредовању и помагању незапослених радника у Угарској (тј. у оквиру ње у Банату, Бачкој и донекле Срему). Постојале су приватне берзе рада док државних није било.

1919–1920. год. у овом делу Угарске постојала је разграната мрежа синдикалних организација и синдикалних берзи рада. Није тачно познато када је *Државна берза рада (ДБР)* почела са радом у Новом Саду (вероватно после средине 1925 год.).

01. 01. 1928. год. основана је *Јавна берза рада (ЈБР)* у Новом Саду[1], која је 1931. год. имала три експозитуре: у Суботици, Великом Бечкереку и Сомбору.

ЈБР је била на разним адресама у Новом Саду, да би 1934. год. коначно добила свој објекат у коме се налази и данас.

Сем посредовања рада, Берза је незапосленим радницима пружала помоћ у натури и новцу.

Преко синдикалних берзи рада посао је тражило и добијало око 80% синдикално организованих радника, док се Средишњој берзи рада за посао обраћало 20%.

Служба је у периоду од 1945. год. до данс претрпела знатне промене, од ЈБР од 1945–1946. год, преко Завода за запошљавање НР Србије, Републичке самоуправне интересне заједнице запошљавања, Републичког фонда за запошљавање, Републичког завода за тржиште рада и сада Национална служба за запошљавање.

Служба има статус Установе за социјално осигурање незапослених. Законом о запошљавању и осигурању за случај незапослености (Сл. гласник РС бр. 71/2003) поверено јој је обављање послова којима се обезбеђује остваривање права грађана на запослење и осигурање за случај незапослености и других права од значаја за тржиште рада.

ДЕЛОКРУГ РАДА ПОКРАЈИНСКЕ СЛУЖБЕ ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ

Покрајинска служба за запошљавање са својих седам филијала је организациони и функционални део Националне службе за запошљавање (основана Законом о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине, Сл. гласник РС број 6/2002 у даљем тексту Закон).

Законом, Статутом и Правилником о организацији рада Националне службе за запошљавање, послови запошљавања на територији АП Војводине, поверени су Покрајинској служби за запошљавање, те она:

[1] Миленковић М. и Миленковић Т., (2002): *Запошљавање у Србији од зачетка до ослобођења земље 1944.* књига I, Републички завод за тржиште рада, Београд

– даје сагласност на општа акта предузећа за радно оспособљавање и запошљавање инвалида и обезбеђује средства за њихово функционисање, у складу са Законом;

– самостално програмира запошљавање и вршење припрема за запошљавање и професионалну оријентацију;

– образује информациони подсистем, као део јединственог информационог система Републике у области запошљавања, такође обавља и друге послове као што су: развој и унапређење посредовања у запошљавању, професионалној оријентацији и саветовању, организовање додатног образовања и обука, решавање проблема вишкова запослених, спровођење програма и мера активне политике запошљавања, статистике и анализе у области запошљавања и осигурања за случај незапослености као и увођењу и унапређењу система управљања квалитетом у Националној служби.

Акценат се ставља на активне мере запошљавања, које представљају основни инструмент за спровођење стратегије запошљавања и основну компоненту подршке процесима реструктуирања са приватизацијом, нарочито код оних програма уз помоћ којих се стварају и повећавају могућности за поновно и ново запошљавање. Једно од основних обележја активних мера представља усклађивање понуде и тражње, ублажавање и уклањање структуралних узрока незапослености и др.

Мере активне политике запошљавања се одвијају кроз следеће програме и активности:

Програми активног тражења посла у оквиру којих се издвајају

– клубови за активно тражење посла – JOB CLUB-ови

– обуке за активно тражење посла АТП–1

Програми сусретања понуде и потражње

– Сајмови запошљавања

– Пословни центри

Програми додатног образовања и обуке који се састоје из више сегмената:

– стручно оспособљавање (приправници, приправници-волонтери)

– обука за послове радног места

– додатна знања и вештине (информатичке обуке почевши од почетних до специјалистичких обука, страни језици као и остале обуке)

– преквалификација и доквалификација

– основно образовање одраслих

– таленти

Развој, програми запошљавања и предузетништво методолошке поставке нових програма

– постављање и дефинисање нових програма

– постављање методолошких основа за нове програме

Подршка програмима запошљавања

– подстицање новог запошљавања

– запошљавање инвалида

Подстицање предузетништва и пословно саветовање

Одржана је III Међународна конференција о малим и средњим предузећима под називом МСП–Снага европске интеграције, где је истакнут регионални аспект конференције и његов значај за МСП и предузетнике;

– програм самозапошљавања

– самозапошљавање путем једнократне исплате

– новчане накнаде

– промовисање и подстицање развоја предузетништва

– пословни центри

– едукативни програми

Регионални програми

– Спровођење социјалног програма и збрињавања вишка запослених

Пасивне мере се спроводе у циљу остваривања права незапослених и вишкова радника по основу осигурања од незапослености (право на новчану накнаду, здравствено осигурање, новчана помоћ за време стручног оспособљавања, преквалификације, доквалификације и сл.). Равнотежа између активне и пасивне политике тржишта рада је од битног значаја за ефикасно функционисање тржишта рада, нарочито у земљама транзиције које се суочавају са озбиљним структурним променама и преструктуирањем радне снаге.

САРАДЊА

Покрајинска служба за запошљавање сарађује са: Покрајинским секретаријатом за рад, запошљавање и равноправност полова, Привредним коморама, Локалном самоуправом, Унијом послодаваца, Невладиним организацијама, Социјалним партнерима као и земљама у окружењу.

ОСНОВНА МАКРОЕКОНОМСКА КРЕТАЊА

Суочене са озбиљним економским тешкоћама и недостатком расположивих средстава, земље у транзицији у макроекономским условима за развој тржишта рада захтевају:

1. *прилагођавање привредног система тржишном начину привређивања* у правцу стварања економских политика које имају највећи утицај на несметан развој тржишта рада – монетарне, фискалне, политике зарада и запошљавања, с једне стране и на спровођење микроекономских реформи – приватизације и преструктуирање предузећа и банака са друге

2. *изградњу тржишних институција везаних за функционисање тржишта рада и капитала*

3. *концитирање адекватне развојне политике за наредни период* уз јасно дефинисање улоге појединих секторских политика у будућем развоју.

Основни макроекономски агрегат којим се мери економска активност неке земље бруто домаћи производ (GSP) који обухвата концепт друштвеног производа и нематеријалне услуге (у финансијском сектору, здравства, образовања, државних органа и институција и др.).

Бруто домаћи производ[2] у другом кварталу 2005 год. у односу на исти период 2004 год. бележи пораст од 6,8%.

Индустријска производња[3] у септембру месецу 2005 год. бележи раст од 2,7% у односу на исти месец 2004 год.

Просечна исплаћена нето зарада по запосленом у АП Војводини[4] је 18.474 дин. а бруто 27.007 дин.

Поред наведених позитивних кретања, остали су проблеми привреде као: апсолутно незадовољавајући ниво искоришћености капацитета, неликвидност због недостатка средстава, нарочито обртних, и домаће акумулације која је потребна за интезивирање економског развоја, велика фискална оптерећења, недовољни и изузетно скупи кредити, инфлаторни притисци и све већи пораст спољнотрговинског дефицита и др.

РАДНА СНАГА

Број становника у АП Војводини[5] износи 2.031.992. 912.800 становника и представља *активно становништво* од чега је 533.916 *у радном односу*[6] (140.669 приватни предузетници а 393.247 запослених у предузећима). За девет месеци, на дан 30. 09. 2005 год. код Националне службе за запошљавање – Покрајинске службе за запошљавање у Новом Саду је било регистровано 278.787 незапослених лица. Стопа регистроване незапослености у АП Војводини према подацима са тржишта рада је око 30% а према европским показатељима око 18%.

Поред негативног тренда, да је у овој години за девет месеци у односу на исти период 2004 год. порастао број незапослених (за 1,63%), бележе се и позитивни трендови у повећању броја слободних радних места за 23,93% и запошљавању чак за 35,72%.

Основни показатељи запошљавања у АП Војводини су да се:

– *више запошљавају стручна лица* (*III–VIII степен стручне спреме*) 60,66% од оних без спреме. (39,34%), од тога највише са средњом стручном спремом (III и IV степен) 55,56% од укупно свих запослених за девет месеци ове године на територији АП Војводине.

– *радни однос се заснивао више на одређено време* (69,56%) него на неодређено време (30,44%)

[2] Републички завод за статистику, Београд
[3] Републички завод за статистику, Београд
[4] Републички завод за статистику, Београд
[5] Републички завод за статистику, Београд, попис становништва 2002. год.
[6] Републички завод за статистику, Београд, октобар 2005. год.

Када се посматра реализација радних места (79,79%) уочава се да 20,21% или 21.361 радно место је остало непопуњено што указује: да се послови бирају и избегавају слабије плаћени, да је велики проблем непокретљивост радне снаге (географска и професионална). Сусрећемо се са миграцијом радне снаге из села и мањих места у градове који доводе до неравномерног распореда радне снаге. С друге стране имамо сиву економију у којој је око 30% активног становништва по процени нашло неки начин за зараду (било основну или допунску). Такође је велики проблем и прикривена незапосленост, тј. неадекватна искоришћеност постојећих запослених (око 20%) и односи се углавном на државне институције. Око 30% запослених не прима зараду или је прима нередовно или је она не–довољна за животну егзистенцију.

Имајући у виду макроекономску ситуацију земље, а у циљу ублажавања негативних ефеката транзиције, реструктуирање тржишта рада је нормална појава. Влада Србије је донела у априлу 2005. год. прву Националну стратегију запошљавања која се ослања на принципима европске стратегије запошљавања. Јединице посматрања у њој су три регије: Београд, Војводина и Централна Србија. Национална служба за запошљавање је донела Стратегију промена НСЗ (2005–2008 год.). Улога и циљ Националне службе за запошљавање у спровођењу стратегије и активне политике запошљавања је да постане флексибилан јавни сервис са циљем усклађивања понуде и тражње, оријентисаног на потребе клијената (и тражиоца послова и послодаваца), као и активне политике тржишта рада (самоиницијативност, одговорност за налажење посла, учење за цео живот и др.) где је крајњи циљ повећање запошљивости и адаптибилности тражиоца запослења и запослених у складу са потребама тржишта рада и послодаваца и компетентност радне снаге. Значајни су и други циљеви: повећање конкурентности и запослености радне снаге, превенција дугорочне незапослености и социјалне искључености и специфични циљеви од којих су најзначајнији проактивна улога у развоју локалних стратегија и програма запошљавања, развој новог модела услуга и организације рада у којима се тражиоци запослења и послодавци третирају као активни и динамични корисници услуга.

Оно што у овом моменту карактерише наше тржиште рада је да пошто послодавци нису у обавези да јавно оглашавају слободна радна места, попуњавање истих се углавном врши на неформалне начине и праћено је често злоупотребом од стране послодаваца.

Нарочито се уочава дискриминација према женама, код којих је забележено опадање запошљавања, и ове године посматрано за девет месеци жене су у укупном запошљавању биле заступљене са 46% а у појединим окрузима у АП Војводини и мање (Западно-бачки округ 43% и Северно-бачки 44%).

Велики проценат је и младих незапослених (од 15–27 год.) 27% а у оквиру ове категорије, највише је у старосном добу од 24–27 год. 46%, са средњом стручном спремом 64%. Одлив младих је и даље у току. Процењује се да ћемо се за 10–12 год. суочити са проблемом недостатка радне снаге.

Концепт доживотног учења, заживео у свету, показује да се у људски капитал мора улагати у смислу сталног учења и усавршавања јер динамичан технолошки развој на томе инсистира. То захтева и промене занимања, нестајање застарелих и настанак нових који прате тај развој. Промене мора да прати и образовни систем са новом номенклатуром занимања. Ако се зна, да знање једног стручњака ако се не усавршава застарева за 5–10 год. уочава се значај доживотног учења као и чињеница да је људски капитал у који се не улаже мртав капитал.

Дугорочна незапосленост је такође велики проблем и код нас је заступљена са 48%. Високо учешће је и лица која први пут траже запослење (51%). Максимални напори Службе се улажу за решавање проблема везаних за теже запошљавана лица у која спадају: старија лица (преко 50 год,) лица са инвалидитетом, Роми, избегла и расељена лица.

Шансе за повећање запослености треба тражити у промени тржишног економског система и извозно оријентисане стратегије, што намеће нужност преструктуирања предузећа у смислу власничке организационе и производне структуре, преструктуирање великих друштвених предузећа и укупне привредне инфраструктуре, праћено великим бројем вишкова запослених што захтева адекватне социјалне програме.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Имајући у виду препоруке Савета Европе и МОР-а о политици запошљавања и улози Националне службе за запошљавање као модерног јавног сервиса, да би се ефикасније обављале функције у домену Службе, треба:

– посветити пажњу лицима која активно траже посао,

– наставити са децентрализацијом,

– наставити са развојем праћења резултата и показатеља успешности рада Службе,

– нагласити потребу за јачањем људских ресурса у Служби,

– унапређивати сектор родне равноправности, етничке мањине, избеглице и расељена лица и прати заступљеност истих при запошљавању,

– унапређивати односе између Службе, незапослених лица и послодаваца, са локалним органима власти, социјалним партнерима, НВО и др.

Акценат треба ставити на мере активне политике запошљавања и превентивно деловање код вишкова запослених.

Пуна запосленост најнепосредније доприноси позитивним демографским кретањима у Србији и Војводини, што се постиже активном политиком запошљавања и институционалним подстицајима где је улога породице, а подршка државе доминантна.

ЛИТЕРАТУРА

Акциони план запошљавања (2005): Национална служба за запошљавање, Београд

Месечни статистички билтен за АП Војводину (2005): НСЗ-Покрајинска служба за запошљавање, Нови Сад

Миленковић, М. и Миленковић, Т. (2002): *Запошљавање у Србији од зачетка до ослобођења земље 1944 књига I*, Републички завод за тржиште рада, Београд

Национална стратегија запошљавања (2005): Влада Републике Србије, Београд

Павловић, М. (2002): *Запошљавање у Србији од јавне берзе до тржишта рада 1945–2000 књига II*, Републички завод за тржиште рада, Београд

Стратегија промена НСЗ 2005–2008 (2005): Национална служба за запошљавање, Београд

Табела 1. – Незапосленост, слободна радна места и запошљавање

ОКРУГ	Р А З Д О Б Љ Е										ИНДЕКС		
	стање на крају септембра 2005.			кумулатив јануар-септембар 2004–2005.									
	незапослена лица на крају месеца		Удео општина (%) у незапосл. у оквиру округа	Слободна радна места			Запошљавање				Незапо-сленост	Слободна радна места	Запо-шља-вање
	Свега	Жене		Укупно	Неодређ.	Одређен.	Укупно	Укуп. ж.	Неодређ.	Одређен.	IX05/IX04	IX05/IX04	IX05/IX04
АП Војводина	278.787	146.431	100	117.413	37.617	79.796	99.597	46.307	30.319	69.278	101,63	123,93	135,71
Нови Сад	82.202	44.788	29	34.430	11.698	22.732	28.354	12.730	8.929	19.425	106,27	133,60	191,22
Јужно-бачки округ													
Зрењанин	29.062	14.931	10	12.546	3.470	9.076	9.662	4.997	2.438	7.224	102,21	119,78	120,25
Средње-банатски округ													
Кикинда	19.147	9.761	7	10.803	2.650	8.153	7.837	3.672	1.866	5.971	96,83	130,08	145,53
Северно-банатски округ													
Панчево	42.383	22.722	15	15.667	4.763	10.904	13.312	6.399	3.694	9.618	95,46	103,34	100,37
Јужно-банатски округ													
Сомбор	32.354	16.263	12	11.701	3.160	8.541	10.643	4.592	2.548	8.095	100,78	124,81	123,60
Западно-бачки округ													
Ср. Митровица	46.200	24.006	17	14.744	5.528	9.216	14.009	6.916	5.386	8.623	97,39	113,61	113,43
Сремски округ													
Суботица	27.439	13.960	10	17.522	6.348	11.174	15.780	7.001	5.458	10.322	110,57	138,19	144,56
Северно-бачки округ													

УДК 316.356.2

Крижан В. Вилмош
Општинска организација Црвеног крста
Лењинова бр. 46, Ада

СА ВЕЛИКИМ ПОРОДИЦАМА У ЕВРОПУ

Следећи миленијум ће бити успешан онолико колико будемо поштовали децу. Љубав према деци је први изазов. Без тога свет нема будућност. Много је важније бавити се тиме, него колико треба подићи старосну границу за одлазак у пензију. У поштовању деце је тајна развоја, живота и наде. Свако, пре свега овоме, треба да даје предност! Биле су то речи Регине Перноуда, која је са својих 88 година овако формулисала своју највећу жељу: „Дајте породицама сву могућу помоћ да би дете – свако дете – било вољено, заштићено и поштовано. Само то може да обезбеди жељену срећу будућег миленијума.“

У Војводини сада већ имамо 13 таквих удружења и 15 група, који испољавају широку активност. 28. септембра 2002.године у Сенти смо основали Савез Удружења Великих Породица Војводине, који не ради само у држави, него представља породице на међународном плану и учествује у изради такве политике према породицама, која има пред собом интерес друштва на један дужи период. У последњих годину дана представници наше организације присуствовали су првом фестивалу невладиних организација Југоисточне Европе у Новом Саду, саветовању о демографској политици у САНУ у Београду, Конференцији о сарадњи мађарских породичних удружења у Будимпешти, Цивилној академији у Белом Манастиру, семинару Савеза породичних организација из Карпат-басена у Нађковачију и конференцији Савеза Великих Породица Европе у Будимпешти.

Наш Савез заступа Србију и Црну Гору у Савезу Великих Породица Европе, коју смо основали марта 2004. године заједно са Португалијом, Холандијом, Румунијом, Естонијом, Шпанијом, Чешком, Мађарском, Словачком, Летонијом, Кипром и Литванијом. Основни циљ нам је да политика према породицама постане саставни део програма странака, влада и међународних организација.

Нажалост суочени смо са чињеницом да за политику према породицама, која је изнад нација, још увек нема правне основе. Политика према

породицама је званично део европске социјалне политике, међутим у великој мери је то будући задатак при изради заједничке политике. Због тога је првенствени циљ, да сегменти заједничке политике (здравство, образовање, заштита потрошача, итд...), који се односе на то добију већу пажњу са становишта породице.

Европску политику према породици треба изградити у ширем Европском простору, ширем него што је ЕУ, посебно на нивоу Савета Европе, јер су у основном социјалном закону Европе (карта) дефинисали правну, социјалну и привредну заштиту породичног живота. Треба дакле да крене друштвени дијалог милиона европских грађана (и са њима наравно и њихових породица) у циљу спречавања друштвене изолације и сиромаштва.

У неким члановима Амстердамског споразума, у којима се говори о дискриминацији, први пут се спомиње поред пола, расе и етничког порекла, религије и вере, хендикепа и сексуалне оријентације и старосна доба. Један нови члан засада бави се само друштвеном изолацијом, међутим овим се ствара правни основ за такве будуће акционе програме, који имају за циљ помагање и спречавање друштвене изолације старих и хендикепираних људи.

Једно од достигнућа Европске Уније је што је заједнички регулисала појединачно право родитеља на одсуство са посла минимално 3 месеци, ако се роди или усвоји дете. Прихватање деце, међутим пуно зависи и од тога какву помоћ добијају млади у кући, у ужој околини и наравно делимично од друштва у целини.

Фернандо Кастро, председник Савеза великих породица Европе је рекао: „Велике породице значе пролеће у све старијој Европи. Нису они проблем, како су то неки раније тврдили, него су они решење. Ми смо једини, који знамо шта треба урадити, ми решавамо проблем, што су они створили, који су се борили против нас. Дошло је наше време“.

На то ја бих још само додао толико: Велике породице значе светлост на крају тунела!

УДК 314.156(497.113 Banat)

ЕТНОДЕМОГРАФИЈА БАНАТА
(Josef Wolf, *Entwicklung der ethniscen Struktur des Banats 1890–1992*, Deutsche Fassung, Wien 2004)

Банат је специфичан историјски и географски регион који је предмет проучавања различитих научних дисциплина. У политичком смислу Банат је веома ретко био целина. Дељен је на жупаније, регименте и друге субрегионалне ентитете. Од 1918. године подељен је на српски (западни), румунски (источни) и мађарски (северни) део, при чему је етнички критеријум био преовлађујући. Развоју етничке структуре Баната као целине посвећена је најновија књига Јозефа Волфа, истраживача из Беча, који је на скоро 500 страница обрадио овај проблем у последњих сто година.

Волфовом тексту претходи краћи увод Петера Јордана посвећен претходним методолошким примедбама, неопходним за разумевање интенција аутора, посебно имајући у виду картографски аспект представљања развоја етнодемографске структуре региона Баната.

Волф је свој основни текст организовао у више целина.

У првом делу (*Vorbemerkungen*) аутор поставља проблем, даје краћи осврт на изворе и изражава захвалност многобројним колегама који су му помогли у раду.

У другом делу (*Die historische Region*) Волф даје приказ географског положаја Баната и његовог простора кроз историју. У оквиру историографије Баната аутор укратко разматра стање Баната од дачких времена до доласка Мађара у Панонију (од 500. до 895. године), а потом од власти првих Арпада до пада Баната под Османлијску власт (1552). Уз то, аутор приказује и етничко-конфесионалну структуру Баната, како у средњем веку, тако и уосманском периоду. Посебну пажњу посвећује настанку и еволуцији етничке структуре Баната у периоду од 1718. до 1918. године. У овом двестогодишњем периоду посебна тема је Темишварски Банат као провинција под ингеренцијом Дворске коморе, а посебна Банатска војна граница (1764/68. 1873). Пажњу је заслужила и тема интеграције Баната у угарски управни систем до Револуције 1848. Аутор је посебно обрадио настанак и функционисање круновине Војводства Србије и Тамишког Баната (1849, 1860), њено укидање, функционисање Баната у оквиру Аустро-Угарске после Нагодбе (1867) до распада Двојне монархије (1918) и решења Париске мировне конференције (1920).

У трећем делу (*Das Banat als neuzeitlicher Migratuionsraum*) Волф се бави нововековним миграцијама у Банат, чиме је формирана мешовита и трајна етничка структура ове области. Посебно су обрађени значајни таласи миграција (каролинска, терезијанска и језифенска колонизација) као и њихови узроци (војни, економски, политички, културни). Поред спољних, обрађене су и унутрашње миграције.

У четвртом и петом делу разматра се питање система насељених места у Банату, као и њихове унутрашње структуре, културе живљења и градитељског наслеђа (банатски Dorfbarock).

У шестом делу аутор разматра питање регионалног развоја у периоду од 1920. до 1992. године: организација простора, насеља, политички аспекти, промене етничке структуре (унутрашње колонизације, исељавања, избеглиштво, депортације, интернације, Други светски рат, ратне и послератне промене, Бараган, утицај социјалистичког система у све три земље на етничке процесе). Обу-

хваћени су и процеси урбанизације у периоду после Другог светског рата.

У седмом делу приказане су демографске и етноструктурне промене у Банату током 20. века.

У осмом делу аутор је приказао етничке групе у Банату. Поред Албанаца и Јевреја, као посебних етницитета, приказане су следеће етничке групе: *славенска* (источнославенска – Руси, Липовљани, Украјинци, Русини и Рутени; западносавенска – Чеси и Словаци; јужнославенска – Срби, Срби у румунском Банату, Срби у југоисточној Мађарској, Црногорци, Муслимани, Хрвати, Шокци и Буњевци, Словенци, Македонци, Бугари, и Крашовани), *романска* (Французи, Италијани, Шпанци, Румуни и балкански Романи, Румуни у Војводини, Румуни у јужној Мађарској, Аромуни и Македоромани, Власи и Румуни у северној Србији), *германска* (Немци), *индо-аријевска* (Роми и Синти – *Zigeuner*, *финско-угарска* (Мађари) и *турска* група (Турци).

Посебан део књиге педстављају табеле (стр. 156–198) у којима се дају прегледи етничке структуре Баната по жупанијама, земљама, насељима, етничким групама, систематским пописима итд. (стр. 199–340). На једном месту дато је мноштво података, с упутствима за њихово коришћење, као и карте с административним границама жупанија, општина и насеља.

На крају аутор је навео изворе и библиографију, као и литературу коју је користио и консултовао. Овај део Волфове књиге представља велику вредност. Аутор је користио статистичке податке, изворе за утврђивање бројности разних група становништва различите провенијенције, картографске изворе, црквене шематизме, историографска дела.

Извори за писање рада објављени су на преко 30 страница, а приближно толико је простора дато за списак литературе. Извори и литература су на немачком, мађарском, румунском, српском и другим језицима. Што се тиче извора на српском језику коришћени су сви југословенски пописи становништва као и други извори (црквени шематизми). Велики је број српских и југословенских историчара, демографа, етнолога и других стручњака чија су дела цитирана и чији су најзначајнији радови заузели место у списку литературе – од Душана Ј. Поповића до Славка Гавриловића и Чедомира Попова, од Љ. Церовића до З. Голубовића, од Д. Кириловића до С. Кицошева, од Б. С. Ђурђева до Миље Радана итд.

Књига *Развој етничке структуре Баната 1890–1992* представља велики допринос савременој науци. Реч је о делу које је свеобухватно, прегледно и информативно. Било би корисно Волфову књигу превести и објавити и на српском језику.

Драго Његован

Зборник Матице српске за друштвене науке издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/420–199
Proceedings for Social Sciences published by Matica Srpska
Published twice a year
Editorial and publishing office: Novi Sad, Ul. Matice Srpske 1
Phone: 381 21 420–199
www.maticasrpska.org.yu
e-mail: zmsd@maticasrpska.org.yu

Редакција *Зборника Матице српске за друштвене науке*
закључила је 121. свеску 25. маја 2006. године
Стручни сарадник Одељења: Јулкица Боаров
Лектор: Мирјана Зрнић
Коректор: Мирјана Зрнић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Ласер студио, Нови Сад
Штампа: Идеал, Нови Сад

Штампање овог *Зборника* омогућили су
Покрајински секретаријат за демографију, породицу и
друштвену бригу о деци Извршног већа АП Војводине
и Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије